ODJEL ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENE NAUKE

Urednik

akademik GRGA NOVAK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

STARINE

KNJIGA 46.

ZAGREB

1956

KNJIŽNICA
Statističkog ureda N. R. Hrvatske
ZAGREB

SADRŽAJ

Drago Škorić

Uloga povratnika iz ruskog zarobljeništva u razvoju događaja u Hrvatskoj potkraj godine 1918. 7

Dr. Vinko Foretić

Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu 23

Tomo Matić

Pabirci iz arhiva austrijske Polizeihofstelle iz godine 1797.–1810. 45

André Blanc

Neobjavljeno dopisivanje francuskog konzula u Travniku – Pierra Davida 63

V. Mošin i S. M. Traljić

Ćirilske isprave i pisma u Arhivu Jugoslavenske akademije 97

Kamilo Dočkal

Srednjovjekovna naselja oko Streze 145

Vjekoslav Štefanić

Glagoljaši u Kopru, god. 1467.–1806. 203

Vaso Bogdanov

Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794. i učešće Hrvata i Srba u zavjeri Martinovićevih jakobinaca 331

DRAGO ŠKORIĆ

ULOGA POVRATNIKA IZ RUSKOG ZAROBLJENIŠTVA U RAZVOJU DOGAĐAJA U HRVATSKOJ POTKRAJ GODINE 1918

O aktivnosti i ulozi povratnika iz ruskog zarobljeništva pisano je dosad malo, a redovno površno, krivo, pa i negativno.[1]

I.

U Hrvatskoj je prije Prvog svjetskog rata stranačko-politički život i rad pokretao u većem broju naše ljude povremeno i površno, zapravo jedino u povodu izbora, pa i to uglavnom samo one, koji su imali pravo glasa, a takvih nije bilo ni 4%. – I novine su vršile mali utjecaj, jer se u njima ponajviše pisalo onako, kako ljudima nije odgovaralo, a osim toga primao je novine sasvim mali broj građana.[2]

U provinciji se tada uglavnom malo znalo o socijalističkom pokretu osim u nekim rijetkim industrijskim mjestima. – Čak ni u Gorskom Kotaru nije bilo socijalističkih organizacija, niti je dolazio list, premda je tu politički život bio znatno življi nego u drugim krajevima, zahvaljujući radu i utjecaju Frana Supila, koji je bio zastupnik Gorskog Kotara u Saboru.

Neki su događaji politički pokretali ljude jače negoli izbori i stranačka agitacija. Obaranje režima grofa Khuena bilo je od interesa i za neglasače. Skidanje mađarskih zastava, naziva na kolodvorima, na financijskim postajama i t. d. također je pokretalo mnogo veći politički interes, nego što su to činili izbori. Do velike, trajne uznemirenosti naj-

[1] U tome pogledu naročito se ističe pisanje Vitomira Koraća, koji povratnike ne samo da ocjenjuje kao negativan elemenat, nego ih prikazuje isključivo kao agente stranih sila. Njemu su, naime, revolucionarna htijenja bila tada već tuđa.

[2] Na području pismenijeg kraja jednog kotara dolazilo je najviše 20 primjeraka dnevnih i oko 50 tjednih novina.

širih narodnih slojeva dolazi god. 1908., kad je u povodu anektiranja Bosne i Hercegovine zadržano pod oružjem i godište, koje je odslužilo vojni rok. – Novine nisu toliko pisale o mogućnosti izbijanja rata, koliko su ljudi osjetili tu mogućnost.

Kao posljedica došlo je bježanje mladih ljudi preko granice, naročito u Ameriku. Bježali su i oni, koji su odslužili vojsku, i oni, koji još nisu služili. Ovi posljednji smatrani su vojnim bjeguncima. – Bježanja iz Gorskog Kotara su ponovo učestala, kad su pozivani u vojsku rezervisti u povodu balkanskih ratova god. 1912.–1913. Tko je god došao do »šifkarte«, požurio je na put, da se makne od vojne službe, a još više od straha pred ratom. Premda je bilo lako pretpostaviti zaradu i slobodu u Americi vojnoj službi i siromaštvu kod kuće, ipak je masovno bježanje od služenja u vojsci značilo otpor prema tuđoj vladavini nad Hrvatskom. Bolje je i preče čuvati se od učešća u ratu, naći zaradu u svijetu, negoli držati vjernost prema caru i kralju, pa i vjernost prema domovini, u kojoj nema ni zarade, ni slobode!

Godine 1914. na kraju mjeseca srpnja proglašena je opća vojna mobilizacija. Car i kralj pozvao je pod oružje dvadeset godišta. S aktivnom vojskom našlo se odjednom u vojničkom mundiru pod vojničkim zaptom sve, što je bilo odslužilo vojsku, t. j. muškarci od 21 do 42 godine života. Stotine ljudi iz svake općine kretale su na odredišta, kamo ih je upućivao vojni poziv. Vršila se carska volja! Pozivima su se odazivali svi, Hrvati i Srbi, bez obzira na to, što su oni osjećali, kad su bili pozvani, da idu ratovati baš protiv Srba i Srbije.

Garnizoni su gutali civile iz gradova i sela, a rigali su vojnike na front. Najprije su otišle – u pojačanom sastavu – pukovnije bilo domobranaca, bilo infanterije. Zatim je svakog mjeseca odlazio bar po jedan marš-bataljon, da nadoknadi gubitke na fronti. Premda su i pukovnije i marš-bataljoni ispraćani sviranjem glazbi, vojnim počastima i uz blagoslov crkve, premda su praćeni i podcikivanjem po narudžbi ili opijenih, vojnici nisu bili oduševljeni. Vojnik nije bio ponesen, da bi s voljom uzeo učešća u ratu. On je morao da izvrši nametnutu dužnost, no on je već tada osjećao, da to nije nešto opravdano, već da ga sile, da ide da ubija, a da ne zna koga, ili da bude ubijen, a da ne zna zašto.

Već u mjesecu veljači g. 1915. pozvani su na vojni pregled mladići rođeni g. 1895. i 1896. Sposobni za ratnu službu, starije godište, pozvani su u rat u svibnju, a mlađe godište u srpnju. Prije nego je svršila prva godina ratovanja, nije više dvadeset godišta pozvane rezerve moglo da popunjava gubitke, nego su to morala učiniti nova mlada godišta. Baš te, prve godine ratovanja bili su naročito veliki gubici na austrijskoj strani, jer su oficiri još vodili trupe u šćetanim formacijama na fronti kao i u pozadini. Oni se nisu koristili poukom iz rusko-japanskog rata o pojedinačnom napredovanju, poukom iz balkanskih ratova i sl., nego su ratovali na zastarjeli način. Zato je na austrijskoj strani bio velik broj mrtvih i ranjenih ljudi. Takvo je ratovanje mogao gotovo svaki vojnik ocijeniti kao uzaludno, nepotrebno, suludo tjeranje ljudi u smrt.

A to je sililo vojnika, da se ne oslanja na brigu generala i drugih oficira, pa ni podoficira, nego da sam sebe čuva kako najbolje bude znao.

Iz dana u dan nagonilo ih je ratovanje da pronalaze načina, kako da se bolje štite od pogibije, jer se pokazalo, da vlastita komanda ili ne će ili ne može o tome da se pobrine. Stjecana iskustva su se kod vojnika više usmjeravala onamo, kako da u ratu očuva glavu, nego onamo, kako da vodi borbu. U vojničkim glavama rojile su se mnoge misli i stvarala razna stajališta prema ratu i ratovanju, ali njihove poglede i volju nisu pokretale obećavane i davane kolajne, nego zakon održanja golog života. Mislili su i mozgali o što bržem svršavanju rata, ili bar o »urlabu, špitalu«, ili o izmicanju iz ophodnja, straža i juriša. Čovjek je toliko više volio sebe, koliko mu je bio više ugrožen sam život!

Već od prvih ratovanja god. 1914. počelo je kuljanje zarobljenih »Austrijanaca« u dubinu prostrane Rusije. Te su godine zarobljivani u velikom broju ranjeni ljudi, koji su smještani u logorske bolnice, da bi zatim – ako prežive – bili upućeni na razne radove u rudnike i fabrike čak iza Urala, a već god. 1915. predavalo se u zarobljeništvo mnoštvo zdravih, nepovrijeđenih vojnika. Naš čovjek je tada već, koliko je to ikako mogao, planski ratovao s glavnim ciljem i nastojanjem, kako da bude zdrav zarobljen.

Kako je i naš i ruski čovjek našao i nalazio načina da čuva glavu u ratovanju, o tome je jasno svjedočio tok vojnih operacija na pojedinim sektorima ruske fronte. Kada je, na primjer, 4. lipnja god. 1916. otpočela ruska ofenziva pod vodstvom generala Brusilova, pa je jedan napad izvršen protiv položaja 26. domobranske (karlovačke) pukovnije, Rusi nisu pucali iz pješačkog stroja, pa nije ni domobranima padalo na pamet da sa bočnih i drugih položaja ispale ma ijedan metak na kolone u maršu.

Položaj i gornji postav Karlovčana bio je prethodno smrvljen artilerijskom ruskom vatrom u masu slomljenih i gorućih greda, hrpe kamenja, pijeska i zemlje. Sve je bilo u dimu i prašini, a uvis je stršila tu i tamo iskidana bodljikava žica. Male i veće vatre su lizale teren. Ljudi se nisu vidjeli nigdje. Samo jedan vodnik, strijelac i posjednik kolajne, digao je sa bočnog položaja 27. pukovnije pušku, naništanio i pogodio jednog Rusa, odvojenog iz prve kolone, koja se pokolebala, kad je austrijska artilerija otvorila vatru u meso na pola puta u kretanju pješadije u napad. – »Baš sam si ga priuštio! Zna, da se ne smije da odlijepi iz reda!« Bio je to i jedini pucanj, jer su prijeteći pogledi vojnika odgovorili gosp. vodniku.

U nadošlom ruskom jurišu na austrijski položaj slijedio je uzmak domobranaca, a Rusi su uskakali u položaj bez pucnja i bez borbe, no kad su Austrijanci pošli u protivjuriš, onda su se Rusi opet predavali bez borbe, ukoliko nisu bili brzo povučeni.

Nitko nije govorio o toku ratovanja. Nije se davalo na glas kako ne pucaju u jurišu, kako je to bio marš za onima, koji uzmiču, a povlačenje – uzmak pred onima, koji pođu naprijed. Samo od sebe iskristaliziralo

se kod ratnika osnovno životno iskustvo: Poštedimo li mi njih, poštedit će i oni nas, kad za to bude prilika.

Tu je kod Karlovčana položaj bio održan. Uskoro se saznalo, da je nestala 28. osječka domobranska pukovnija i da nema I. bataljona 27. sisačke, a nije bilo jasno, da li su uopće bili u borbi. No istog popodneva napušteni su jutros u borbi održani položaji. Na novim, lošim pozicijama, bez rovova ili sa slabim ukapanjem, dočekale su jedinice nastavak ruskog napredovanja na dan 10. lipnja. – Cijela se ploha pred frontom žutjela od skoro zrele, kao čovjek visoke raži. Negdje poslije 10 sati s ivice visoravni pojavila se austrijska kolona na uzmaku. Za njom je nadirala ruska, obje gazeći visoku raž. Kreću se kao da manevriraju. Nitko ne puca. Svi nose puške na prevjes, t. j. prebačene remenjem o lakat, a nataknuti bodovi nisu upereni u prsa neprijatelja, nego kundaci tuku o pete ljudima. Nekako se austrijska kolona popunila rezervom i napravila obuhvat oko ruske kolone, koja je nastupala sada već za njom niz padinu k potoku. No nove ruske kolone brojem odmah zatim prevagnu i stvaraju još širi obuhvat, pa na očigled cijele kotline, bez pucnja, zatvaraju obruč oko austrijske kolone, koju odmah razoružavaju i odvode na visoravan, a ruske se kolone kreću dalje. U toku ovih pokreta, s jedne artilerijske izvidne pozicije major Olbricht, zapovjednik nestalog I. bataljona 27. domobranske, telefonski naređuje artileriji da puca po svima, jer se nitko ne bori. Zatim se hitno udaljava do okuke na cesti, gdje ga je čekao konj, i pojuri u pozadinu.

Divizije su padale u zarobljeništvo u kompletnim sastavima od vojnika do pukovnika i generala.

Opisano držanje ruskih i austrijskih vojnika pokazuje, kako je rat naučio ljude da nalaze izlaz iz teških situacija. Mjesto mržnje protiv neprijatelja, koju nitko u njemu nije mogao da probudi, taj vojnički svijet s malo političke svijesti – iako mu je svaki pokret i riječ bila pod nadzorom i cenzurom – uspijevao je da pronađe puta i načina, kako da svojim postupcima izazove međusobno povjerenje i kod neprijatelja, kako da isključi klanje, a omogući zarobljavanje. Pritom je ta vojnička pamet već jasno shvatila, da su im vojnici sa suprotne strane fronte bliži nego oni, koji su ih iz vlastitog zaleđa slali u rat.

II.

Među zarobljenicima se brže proširila vijest, kad bi se saznalo, da je nekom stigla karta od kuće, nego što se pročulo, da je ruski car svrgnut s prijestolja i da je proglašena republika. Ipak su ti događaji ubrzo pobudili interesiranje, te vojnici stadoše u vezi s njima raspitivati, ne bi li to moglo privesti rat kraju i njima otvoriti put kući. Kad do toga nije došlo, prestala se pridavati važnost i promjeni carstva u republiku, pa nije dan velik značaj ni dolasku Kerenskog na vlast.

Onda, negdje u ljeto g. 1917., počeo je pojedinim zarobljenicima dolaziti iz Odese list »Slavenski jug«, u kojem je zagovarano dobro-

voljno stupanje u jugoslavenske legije u Odesi, od kojih da su neke već otišle da se bore za oslobođenje Južnih Slavena ispod vlasti Austro-Ugarske Monarhije, t. j. Nijemaca i Mađara, a druge da se spremaju ići. Naročitog odziva na ovaj poziv nije bilo. Ljudi su išli u zarobljeništvo, da ne ratuju i da ne izgube glavu. Ići u rat – silom ili milom – znači ići u isti sos, iz kakva si se jedva nekako živ izvukao. Ipak je oslobađanje domovine i naroda kopkalo po pameti ovih ljudi, ali i misao, da li je ratovanje, takvo ili slično – kakvo su upravo prošli – onaj pravi put, koji vodi do oslobođenja.

U jesen god. 1917. pozvani su zarobljenici, tada na radu u dnjeprovskom okrugu, da dođu u Konstantinovku, gradić na Dnjepru. Pokazalo se, da su tu došli srpski oficiri i liječnik, da ih pregledaju radi uzimanja u vojsku, bez obzira, da li bi tko htio dobrovoljno ili ne, nego na silu. Među zarobljenicima, koji su došli, porasla je temperatura, i samo se čekalo da počne vizitacija, pa da izbije otpor. Međutim, prošlo je i 10 sati i 11, a komisija nije počela radom. Nakon nekoliko telefonskih razgovora komisija je odustala od vojničenja, i zarobljenici su vraćeni natrag na gospodarstva, otkud su ih gospodari bili doveli. Saznali su tu, da su sovjeti preuzeli vlast u Rusiji i zabranili vojničenje, koje je vlada Kerenskog bila dopustila. Tu su ljudi doznali, da je došlo do sukoba u jugoslavenskim legijama, do rascjepa i svađa u Odesi, da nitko više dobrovoljno nije htio ići u legije, jer se ipak saznalo, kako se s dobrovoljcima loše postupa i kako je u legiji vojnički zapt gori nego u Austriji. Kolale su usto glasine, da su i politički odnosi nesnošljivi, nebratski, i da se događaju strašne stvari. Ima li se ktome u vidu protivratno raspoloženje zarobljenika, onda je shvatljivo, kako je radosno primljena odluka boljševika, kojom je bilo zabranjeno vojničiti, t. j. mobilizirati bilo Srbe, bilo Hrvate u jugoslavenske legije. – Ova je odluka boljševika spriječila i izbijanje većeg sukoba između Hrvata i Srba u ruskom zarobljeništvu uopće, poslije proširenja glasina o postupku prema Hrvatima u Odesi.

Protivratno raspoloženje zarobljenika kao osnovno u njihovu pogledu na situaciju još su svakodnevno sada jačali ruski vojnici, koji su hiljadama – već nekoliko mjeseci – odmah iza druge ofenzive generala Brusilova g. 1917. počeli bježati s frontova. Oni su većinom pješačeći svojim kućama noćivali u selima ili na zabitim gospodarstvima i pripovijedali o tome: kako gospoda ne bi nikada prestala ratovati, ako vojnici sami ne prekinu rat. Kad je tako, da Rusi napuštaju fronte, da bi se došlo do mira, zašto bi već zarobljeni naši ljudi išli stvarati frontu? Za koga da ratuju, radi čega?

Saznalo se zatim, da je svrgavanje ruskog cara bila samo mala revolucija, a sada je počela prava, velika, koja svrgava s vlasti svu gospodu, uzima im fabrike, zemlju, rudnike, inventar i daje pravu slobodu ljudima. U Konstantinovki se čulo, da se to s uspjehom ostvaruje, da je definitivno pobijedila boljševička stranka i istinska revolucija.

Da je položaj radništva postao drugačiji poslije pada carstva, vidjelo se i po novom načinu rada onih ruskih radnika, koji su g. 1917. s putujućim vršalicama vršili žita po gospodarstvima. Oni su prvi put radili u dvije smjene. Mijenjali se svaka dva sata i radili dnevno po osam sati. U Komešanki je takva grupa povela štrajk, kad je gospodar dobra htio da ih posno hrani, jer da traje »petrovski post«. U tim selima i zaseocima je to bio zacijelo prvi štrajk, a i mnogi zarobljenici su živo pripovijedali o njemu kao o novoj, dotle nepoznatoj pojavi. Oktobarska je revolucija, međutim, izvršila svoje prve i krupne zadatke u preuzimanju vlasti silom u gradovima, ali je i to prošlo da ni ruski ljudi na selu i u zabitima nisu to lako i brzo doznali, a još manje zarobljenici. Do njih su najzad doprle vijesti o padu cara, o uvođenju republike, pa tako i vijest o pobjedi oktobarske boljševičke revolucije, jer su bile skrivane od strane gospodara i pred ruskim ljudima, zaposlenima na njihovim dobrima, i pred zarobljenicima. Naročito su vlasnici skrivali prava, koja je donijela ta revolucija radnicima i zarobljenicima, koji odsada kao i ruski radnici mogu da promijene gospodare, da rade gdje hoće, da se pogađaju za rad, da rade 8 sati dnevno i da se mogu kretati kamo hoće, jer nisu više pod nadzorom »uradnika«, koji su dotada na konju obilazili posjede i nadzirali držanje zarobljenih »austrijaka«.

Nastupila je zima, a zabit je postala još više gluha za događaje. Poslodavci i drugi malograđani ogovarali su revoluciju, podmetali razne zločine Crvenoj gardi, širili su laži o svrgavanju Lenjina, o uspjelim atentatima i njegovoj smrti, o pobunama radnika, o svemoći kozaka i njihovoj pobjedi pod Petrogradom i t. d. Zarobljenici su bili upućeni najčešće na te informacije, jer se nova vlast i nije posebno bavila time, kako da i njih obavještava i orijentira. Ali zarobljenici su najviše vjerovali jedni drugima, pa su kao točne uzimali one informacije, koje su dobivane pri poslovnom odlasku u grad od zarobljenika, koji su ondje radili i bili bolje obaviješteni.

Naskoro se rasprostrla među zarobljenicima spoznaja, da je ova revolucija duboko mijenjala položaj gazda i radnika, da je uistinu počela dijeliti bogatašku zemlju umjesto pustih obećanja Kerenskog. Saznali su, da su tvornice oduzete kapitalistima. No koliko je tih zarobljenika promatrača shvatilo sve to točno, koliko ih je bilo riješeno, da takav rad odobri i primi kao pravilan i da ga uzme kao pouku za vlastito držanje, nije se moglo znati. Jasno je bilo samo jedno: U ogromnom broju zarobljenici su jedino čekali čas, kad će moći krenuti kući.

Kad su na kraju zime i u proljetne dane g. 1918. po boljševičkoj odluci stigle grupe seljaka na odnosne velike posjede, da sada i provedu podjelu zemlje i inventara, koje im je ranije Kerenski samo obećavao, već su zarobljenici bili saznali, da se može ići i kući, iako nije rat prestao, pa su tako i sa juga Rusije krenule manje i veće grupe na put, natrag k svojima.

Neki su se već nalazili u Galiciji i Bukovini, gdje su bili zarobljavani g. 1917. pa su bili i ostali na radu bliže granicama oko Kijeva, Minska

ili još i bliže. Ti su i prvi krenuli kući, čim se raspao ruski front. Onda su pošli oni iz daljih krajeva Rusije, gdjetko se probio već iz Sibira ili s Urala.

Za tih vožnja na vlakovima bez kontrole i bez naplaćivanja karata, koje su trajale i po cijeli tjedan i više, nitko nije pitao za legitimacije, ni za pravac puta. Takva jedna grupa povratnika dobila je na primjer u Kahovki od Mjesnog sovjeta radničkih, seljačkih i vojničkih delegata mali komad papira, na kome je bilo ispisano sedam imena zarobljenika, koji se žele vratiti u domovinu, i na njemu je bio potpis i žig sovjeta. Ni taj nije nikad zatrebao.

Ukrajinom, po svim stanicama i raskršćima, boljševici su skupljali ljude i držali govore. »Mi boljševici smo protiv rata, ali Nijemci provaljuju u Rusiju. Oni nisu prihvatili mir bez aneksije i bez kontribucija, oni žele, da nam otmu tko zna kolik komad naše zemlje. Nama ne preostaje drugo nego primiti oružje i spriječiti Nijemcima da prodru u zemlju, spriječiti im, da ne sruše novu radničku vlast, da ne uguše mladu sovjetsku socijalističku republiku i samu revoluciju i da radnim ljudima ne otmu tek stečenu slobodu!«

Zarobljenici su slušali govore, mislili o događajima, a kad su saznali, da im je stavljeno na volju kao i Rusima, da se dobrovoljno jave u vojnike, u Crvenu gardu, ili da se ne jave, tražili su načina da pješke obiđu pruge i ceste na potezu borbi s Nijemcima i da bez ratovanja ni na jednoj ni na drugoj strani provedu glavnu svoju nakanu, da što prije stignu kući. Možda će, kad oni stignu kući, i Nijemci odustati od ratovanja, kako su to učinili Rusi; možda je svako pristajanje uz ratovanje samo smetnja, da rat ne svrši mnogo prije nego što će svršiti, ako se još netko bude javljao, da i dobrovoljno ratuje. Mir i pomirenje može nastati samo odbacivanjem oružja i obustavom borbi. Boljševici, koji su omogućili prekid rata, imaju, doduše, više opravdanja za svoj stav, jer se brane, negoli Nijemci, koji i dalje napadaju i provaljuju u tuđu zemlju. No može li se među ljudima utvrditi mir, ako se i opet podigne oružje, koje je jednoć odbačeno. Treba vidjeti, kako će to biti, kad nitko ne bude više htio da ratuje?

To »ne htjeti« činilo se dovoljno, da se pripremi mir, kakav ljudima treba. I oni su za to, da više ne ratuju, da odu kući i nikada više ni u vojsku ni u rat ni na frontu. I oni će kao Rusi okrenuti pete fronti.

Već u vagonima i za pješačenja kroz Rusiju i Ukrajinu, a sada također kroz Galiciju i u barakama, netko je počinjao, netko prekidao, netko opet nastavljao priče i kazivanja o tome, gdje je sve radio i kako mu je bilo; o tome, što se to u Rusiji dogodilo i što se još događa; o ratu i o ratovanju, o Nijemcima, koji još jedini gone na ratovanje: o životu sa soldatušama, o bijelom kruhu i masnom boršću. Bilo je riječi i o političkim strankama i o boljševicima kao nečem novom među strankama. Žalili se mnogi, kako nikad nisu primili nijednu dopisnicu od kuće, iako nisu mijenjali gazde i adrese, da bi dočekali glas od svojih. Žele da vide svoje, moraju da ih vide. Govorilo se o frontama, o izdajama,

bojevima i zarobljavanjima; o Raspućinu, o caru ruskom i o carici – Švabici; o smrti Franje Josipa, o Karlu i o Ziti. Govorilo se o ličnostima sa sprdnjom i sa živom željom, da se nitko ne nađe među živima, tko bi još htio da im zapovijeda. O zapovijedanju u »dobrovoljačkoj« legiji, o mučenjima »neposlušnih« u Odesi, o ubijanju i utapanju ubijenih u Crnom moru i t. d. Ta i mnoga druga kazivanja netko je zamatao više, netko prepričavao otvorenije i u barakama već na austrijskoj strani. Mislilo se, da će biti špijuna, ali se nije moglo imati špijuna toliko, koliko je naviralo priča, buntovnih poticanja, aluzija na pad carstva i na sve ono, što treba da dođe i ovdje isto onako, kako je došlo u Rusiji. Ljudi su kao na kursu slušali one, koji nešto znaju, kako se svršilo u Kazanju, kako u Hersonu, a kako su kozaci kod Petrograda dobili od radnika po gubici. Tako su logori kao karantene u Galiciji postali mjesto za dovršavanje političke obuke onih, koji su u Rusiji sami manje doživjeli, shvatili i poprimili, a austrijske su vlasti mislile, da će baš ti karanteni omogućiti da ukrote i pripitome te ljude. Gladovanje u logorima izazivalo je nezadovoljstvo, odgađanje puta kući još veće, a sve zajedno je predočilo tim ljudima, povratnicima, kako su snage carstva na kraju, kad tako slabo hrani ljude, i kako se carstvo njih boji, jer ih smatra boljševicima, republikancima i revolucionarima.

Onda su opet krenuli, ponovo utrpani u vagone. No nakon nekoliko stanica moralo se opet sići, ići u barake nekog drugog logora, na druge injekcije i t. d.

Zatim su ih opet strpali u vagone, vozili naše preko Mađarske, iskrcali u Petrovaradinu, smjestili u tvrđavu i odatle poslali u njihove garnizone. Tu su dobili nešto vojničke obuće, dobili su mazdu i dopust, da idu konačno kućama i da se vrate za 10 tjedana.

Samo da mi je stići kući! Obnevidio, ako me ikad budete vidjeli! Govorili su gotovo svi povratnici.

III.

Do proljeća god. 1918. Austro-Ugarska Monarhija bila je pozvala pod oružje i t. zv. »pučki ustanak«, t. j. ljude starije od 42, pa sve do 55 godina starosti; nadalje je pozvala pod oružje sve nova i nova godišta mladih, prvo one rođene g. 1897., zatim one rođene g. 1898., 1899., a onda i one bez navršene 18. godine, t. j. godišta 1900. i 1901. Time je u ratnu službu povučeno 38 godišta.

Stanje prehrane je već bilo očajno. Sve manje se artikala moglo kupovati na aprovizacijama, sve manje količine su bile osigurane ženama i djeci, pa sve manje i vojnicima na fronti i u pozadini. Kako je transport bio jako opterećen vojnim dobavama i prijevozom same vojske, nije dobro funkcionirao prijevoz ni onih količina namirnica, koje su se mogle naći u aktivnim krajevima za pasivne, pa je oskudica rasla još brže, krijumčarenje je sve više otimalo maha, cijene su skakale svakodnevno, i stanje se rapidno pogoršavalo.

Uvjeravanje, da će rat potrajati mjesec dva dana, nije se obistinilo, a nije se u to vjerovalo ni onda, kad se iza ubistva nasljednika prijestolja Franje Ferdinanda u Sarajevu govorilo i pisalo, da će Srbija kapitulirati i da će je Austrija preko noći pregaziti. Austrijsko opravdanje rata, da se on vodi zato, da bi se kaznila Srbija, što je »pomogla« ubistvo u Sarajevu, također je već bilo postalo besmislicom i diskreditirano. Teško stanje, izazvano ratom sve je više rađalo protivratne misli i raspoloženja u pozadini i na fronti. Sve je to u velikoj mjeri utiralo put prodiranju socijalističkih shvaćanja kod naših ljudi. Počelo se misliti socijalistički i bez prethodnog podrobnijeg upoznavanja teorije socijalizma.

U Hrvatskoj, međutim, nije bilo stranaka, koje bi bile za akciju, koje bi prihvatile protivratna raspoloženja masa i odlučile se, da rade u duhu takva raspoloženja. Negdje je u Londonu umirao Frano Supilo, jedini građanski političar, koji je bio najbliži spoznaji malih ljudi, žrtava rata, sposoban da shvati naše ljude. A kod naših ljudi rasla je spoznaja, da treba nešto u osnovi promijeniti, pa da počne rad na okončanju rata.

Vodstvo naše socijalno-demokratske stranke prekrižilo je ruke, kad su g. 1914. zabranjene radničke organizacije, i na čelu sa Vitomirom Koraćem čuvalo je arhivu, dok banska vlast, opet po carskom dopuštenju, a po svom nahođenju, ne riješi dopustiti obnovu rada partije i sindikata.

Kad se mjeseca veljače g. 1917. kod nas saznalo za obaranje ruskog cara sa prijestolja, i još više, kad se saznalo za Oktobarsku revoluciju u Rusiji, koja je iznijela u prvi plan rješavanje prava radnika, proletarijata i radnih ljudi uopće, narod je i kod nas poželio da raskine sa starim poretkom stvari i odnosa. Počelo se shvaćati, da narodne snage, ako su organizirane, mogu ono, što drugi nitko ne može.

Diljem zemlje narasli su vojni bjegunci u oružane grupe, jer vođe grupa ne će da prime ljude bez oružja. Kako ih više ne mogu da hrane familije, jer odlaze daleko, da četuju ili da se kriju pred potjerama, nije im preostalo drugo, nego da napadaju gospodska dobra, salaše i dvorove, pa da odnose u svoja skrovišta – u zairu – sve, što nađu i što mogu da ponesu. Kad nije druge zgode, »opljačkaju« nekog trgovca, nekog gazdu, a za nuždu nametnu se i malim ljudima na brigu. Od ovih grupa je i vlastodršcima rastao strah, a narodu je laknulo, ako je od osvetničke ruke planuo imetak zelenašima i gulikožama narodnim. A baš takve je i tražio »Zeleni kadar«, kako su prozvane ove po cijeloj zemlji rasute, a međusobno slabo povezane grupe i čete vojnih bjegunaca.

Ipak, i poslije takva porasta pokreta nezadovoljnika u zemlji, i kod pojačanog protivratnog gibanja i vojnih bjegunaca i vojnika uopće, kad su radnici pokrenuli obnavljanje rada socijalno-demokratske stranke i socijalističkih sindikata, a to je bilo u proljeće g. 1917., dakle i poslije obaranja ruskog cara, i onda se tom neophodnom potrebnom zahtjevu radnih ljudi, da u onako kritičnoj situaciji nastupe organizirano, usprotivio Vitomir Korać i u »Obzoru« objavio pismo protiv obnavljanja

rada, dok se ne svrši rat. On je kasnije u svojoj knjizi Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji obilježio ljude, koji su tražili dopuštenje za rad kao »crno-žute«, jer da žele obnoviti rad pokreta na mig carskog dvora i t. d. Kao poslušno sredstvo u rukama građanskih stranaka Korać se protivio obnovi rada radničkog pokreta, da ovaj ne bi preoteo vodeću ulogu buržoaziji i poveo narod u borbu punog ne samo nacionalnog, nego i socijalnog oslobođenja provođenjem socijalističke revolucije po ruskom primjeru. U krajnjoj liniji, sva Koraćeva nastojanja u to prevratno doba išla su za tim, da od radničke klase napravi dobar zapreg u kolima građanske politike. Radnici, po njegovu mišljenju, treba da čekaju, jer kod nas još nije došlo vrijeme za pokretanje socijalističke revolucije. On je zagovarao prihvaćanje taktike građanskih političara: čekati pobjedu jedne strane, pa se onda prikloniti pobjedniku, iako u rečenoj Povijesti to podmeće drugima. Usprkos svom prvotnom protivljenju, Korać se, čim se ono pokazalo bezuspješnim, stavio na čelo Akcionog odbora za obnovu pokreta i postao urednik »Slobode«.

Međutim, naši radni ljudi pohrlili su već u ljeto i jesen g. 1917. u Opći radnički savez (ORS) stotinama i hiljadama i ubrzo oduzeli Koraću list i utjecaj u odboru. On je ipak iduće godine ponovo uveo desnicu u rukovodstvo ORS-a.

Mase su hrlile u ORS, jer je on bio jedina obnovljena sindikalna socijalistička organizacija i kao takva najbliža boljševicima.

Još prije nego što su povratnici iz ruskog ropstva stigli u zemlju, u »Zeleni kadar«, u vojničke i društvene sredine i u ORS, već su doma kolale boljševičke političke parole, jer su odgovarale potrebama situacije tu kao i tamo u Rusiji. Situacija se iz dana u dan sve više razvijala u pravcu revolucije. Radnici su počeli i s štrajkovima. Oni su tražili sve odlučnije pogodnije uvjete rada, ukidanje vojničke komande u poduzećima, bolju ishranu, politička prava, prestanak rata, nacionalno i socijalno oslobođenje i t. d. Vojnici su sve više dezertirali sa fronta. Pobuna je bila pred vratima.

IV.

Premda su u domovinu počeli dolaziti povratnici iz ruskog zarobljeništva već i g. 1917. poslije sloma ruskog fronta, ipak je njihov broj u to vrijeme bio još malen. Poslije pobjede Oktobarske revolucije, kad im je kretanje postalo slobodno, oni u sve većem broju nastoje stići kućama. No tek iza mira u Brest Litovskom počeo je masovni povratak zarobljenika u domovinu.

Značajno je, da su se zarobljenici vraćali iz Rusije obratnim redom nego što su odlazili u zarobljeništvo. Prvi su dolazili oni, koji su bili zadnji zarobljavani, jer su oni bili smješteni na radove bliže fronti, u Moldaviji, Ukrajini i Bijeloj Rusiji, pa su najbrže saznali, da mogu krenuti kući. Ovakvi su, naravno, najmanje upoznali događaje u Rusiji,

nisu stigli da se politički orijentiraju dovoljno dosljedno. Oni su zapravo otišli kućama i krijući se od žandara nastojali, da po svaku cijenu ostanu kod kuće, da ne budu ponovo slani na front. – Kasnije su stizali oni, koji su bili ranije zarobljavani pa upućeni na radove dalje od granica, ali koji su kao promatrači bolje upoznali događaje u Rusiji bez neposrednog sudjelovanja u njima. Posljednji su stizali kući oni politički najvredniji naši ljudi, koji su među prvima zarobljeni, ponajdalje upućeni na radove, t. j. pred Ural ili još i iza Urala, koji su živjeli i radili u gradovima i u industrijskim centrima, pa zajedno s ruskim radnicima uzeli učešća u političkim događajima, organizaciono se povezujući s boljševicima i sa Crvenom gardom. Ti najiskusniji, organizirani boljševici, dolaze kući još i g. 1919. i kasnije s dokumentom, pisanim na komadiću platna ušivenom tu ili tamo, iz kojeg se vidi, da su bili članovi RKP (b) i da im je odobren povratak u domovinu.

Buržoazija je s golemim sumnjičenjem dočekivala povratnike iz ruskog zarobljeništva. Ona je vjerovala, da su oni – svi redom – već »zaraženi« idejama boljševika i zato da su prava pogibelj za postojeći društveni poredak. Takav doček s njene strane bio je i prirodan. Ali je spočetka izazivalo pravo zaprepaštenje kod radnih ljudi neprijateljsko susretanje povratnika iz Rusije sa strane vođe našeg socijalističkog pokreta, Vitomira Koraća. Radeći na sprečavanju da ne izbije socijalistička revolucija kod nas, on je – ne birajući sredstva – nastojao da onemogući svaku, pa i povratničku revolucionarnu djelatnost ne prezajući ni od otvorenog denunciranja »boljševika« policiji. Još i desetak godina poslije događaja iz g. 1918. pišući svoju Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, on povratnike iz ruskog zarobljeništva tretira kao »agente strane sile«, kao izdajnike i političke špekulante.[3]

Povratnike je neodoljivo bio privukao boljševički pokret, jer ih je on oslobodio zarobljeništva, jer je na jednoj velikoj fronti okončao rat

[3] »... pogledi na situaciju nisu u redovima pokreta bili istovetni sa mojim shvaćanjem političkog položaja. Poslije Brest-Litovskog mira počeli su se vraćati mnogi austro-ugarski zarobljenici iz Rusije, pa su sobom donijeli i boljševičke metode. Njihovo prisustvo već se bilo u pokretu počelo osjećati. Protiv tih tendencija u pokretu ja sam sa svojim jednomišljenicima svugdje energično istupao i dokazivao, da je ta taktika za naše prilike ne samo besmislena, već i direktno opasna. I to ne samo za pitanje nacionalnog ujedinjenja, već i za samu budućnost demokracije, a radničkog pokreta napose ...«

»No u te dane općeg oduševljenja i meteža u čitavoj zemlji, (misli dane iza prevrata i odcjepljenja od Austro-Ugarske. Nap. D. Š.) počelo se zapažati sistematskije djelovanje boljševičkih agitatora. Premda se javno – dosljedno svojoj metodi – nisu pojavljivali, otpočeli su sa svojim podzemnim akcijama. Tako su vješto u mase ubacili ideju, da se po boljševičkom uzoru osnuju »Vijeća radnika, vojnika i seljaka«. Da bi ovu akciju predusreo Glavni odbor stranke je prišao osnivanju Radničkog vijeća u Zagrebu, no odbio je da u njega stupaju zastupnici vojnika i neorganiziranih radnika. Tako je boljševička akcija u zametku spriječena ...«

»... No time nije stvar u Varaždinu bila riješena. – Boljševički agitatori pod vodstvom u Rusiji školovanih boljševika *Ivana Ferenčine,* nedeljama su obrađivali Zagorje i »revolucionisali« siromašna sela, gdje je stalno dolazilo do lokalnih uzbuna, pljačka i paljevina. Spremalo se priređivanje oružanih ustanaka ...«

(Knjiga I, str. 249, 253, 272).

i jer je oduzeo veleposjednicima zemlju, a drugim kapitalistima fabrike, banke, rudnike i drugo te uspostavio ljudsko dostojanstvo radnog čovjeka.

Nasuprot Koraćevim klevetama o tuđim agentima, ti povratnici bili su naši narodni ljudi, koji su kod kuće našli takvo stanje, koje se moglo da izliječi samo na boljševički način rušenjem krivaca za takvo stanje sa vlasti. Ali oni su dolazili bez dovoljnog iskustva za vođenje krupnih revolucionarnih akcija, bez temeljite teoretske spreme, i što je glavno: oni su dolazili neorganizirani i nepovezani i zato i nesposobni da vode organiziranu političku borbu.

Povratnike su doma, napose vojni bjegunci, primili odmah sa puno povjerenja i pouzdanja. Primali su ih kao učitelje, gotovo kao apostole boljševizma, za svoje instruktore, a često i za svoje vođe.

Kad su povratnici našli kod kuće revolucionarno raspoloženje i odlučnost da se rat prekine i da se izvrši prevrat, oni nisu mogli drugo, nego da se koriste onim, što su ma kojom prilikom naučili od boljševika. Oni su na domaćem tlu primjenjivali boljševička rješenja usprkos tome, što takva rješenja čak i po shvaćanju socijalističkoga vođe Vitomira Koraća »na naše prilike ne pašu«.

Najveći broj povratnika, kad je trebalo da se sklanja od ponovnog ratovanja, našao se također u redovima »Zelenog kadra« i ne sluteći, da »Zeleni kadar« nije organizirani pokret, nego slučajan zajednički naziv niza grupa često i heterogenih vojnih bjegunaca, pa zato ta zelenokadraška aktivnost, i sa njihovim pojačanjem, nije mogla odigrati ni najpotrebniju, a još manje presudnu ulogu u provođenju revolucije kod nas.

Manji broj povratnika iz ruskog zarobljeništva primio je zaposlenje u fabrikama, rudnicima, na željeznici i u drugim službama, ali je imao značajniju djelatnost u krugu organiziranih radnika. Oni su postali članovi ORS-a, a zatim i članovi Socijalno-demokratske stranke, da naskoro postanu stupovi ljevice u tim organizacijama.

Stranci su pristupali i oni povratnici, koji su ostali vojnici, pa su u garnizonima nastojali stvoriti oko sebe aktivni politički krug »crveni čvor«. Njima je pred očima bio zadatak, kako da se organiziraju naši sovjeti radničkih, vojničkih i seljačkih delegata, ako ne bi bilo u vojsci odnosnih grupa, koje će da prihvate to. – Nastojali su, da se oslone na radničku organizaciju u odnosnom mjestu, a koja će kod nas povesti također boljševičku akciju te za to naći pomoć u vojsci.

Bez obzira na ponajviše slabu teoretsku spremu, svaki povratnik je jasno vidio, koliko pisanje i političko istupanje naših socijalista odstupa od onog poučnog iz zbivanja u Rusiji, koje se razvijalo pod vodstvom Lenjina i u djelatnosti boljševika. Stečeno rusko iskustvo bilo je dovoljno, da spoznaju, u kolikoj je mjeri socijalistički pokret u Hrvatskoj bio tada oportunistički, pa da se odlučno priključe ljevici radi regeneriranja našeg pokreta.

Radi velikih nada i očekivanja, koje su radni ljudi polagali na ORS, broj njegova članstva rastao je iz dana u dan, pa je u jesen g. 1918. dosegao brojku od 10.000, da bi ORS naskoro zatim porastao na 20.000 članova. Taj broj je dalje rastao i poslije dana prevrata, do rascjepa. Međutim, priliv članstva je nametnuo ORS-u i takve zadatke, kakvih se Korać bojao, i još veće od onih, koje je i Korać predviđao, pa je zato davao otpor i dolasku novog članstva.

Za monarhiju je stanje na ratištima bilo sve gore, gubici sve veći. Marš-bataljoni su slani na front sve rjeđe i sa sve manjim brojem vojnika, a i od onih ljudi, koji su pošli, mnogi nisu stizali na front, nego su putem pobjegli. Premda su povratnici aktivisti često i dosta javno nastupali kao pristalice boljševizma i u vojničkom krugu okupljali vojnike i šarže pa zagovarali obustavu rata i sl., nitko ih nije pokušao da ometa, nitko nije smio da još pokazuje sklonosti za njegovo produžavanje.

Održavani su zajednički sastanci radnika i vojnika, počela je odnosna suradnja i čekalo se u nizu mjesta i garnizona, da u Zagrebu »počne«, pa da se onda pridruže velikoj i sveobuhvatnoj revolucionarnoj akciji.

V.

Strah kapitalista i malograđana pred boljševizmom kod nas je dalje rastao. Sad je ORS u očima tih ljudi porastao u opasno čudovište, u bauka revolucije. Snaga, organizirana snaga ORS-a, a ni pristalica revolucije i »zelenog kadra« nije, ustvari, još bila tako velika i takva pogibelj. Ta je snaga još bila više divlja, negoli organizirana i moćna.

U oktobarskim danima godine 1918., poslije očitog raspadanja austrijskog carstva, goleme mase ogorčenog puka očekivale su, da će socijalistička stranka – slijedeći primjer boljševika – uspostaviti sovjetske socijalističke republike. Ali zbog tadašnje objektivne slabosti naše radničke klase, a još više zbog nesposobnosti i oportunizma socijaldemokratskog vodstva usmjeravanje događaja ostalo je u rukama buržoazije. 28. listopada g. 1918. građanske stranke su proglasivši puno odcjepljenje zemalja, na kojima žive Hrvati, Slovenci i Srbi, od Austro-Ugarske Monarhije, uspjele da formiraju novu svoju buržoasku državu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), predstavljajući to kao svoju zaslugu u oslobađanju naših naroda i zemalja od vjekovnog robovanja. Da bi narodnim masama predstavila stvar kao rješenje, koje upravo one očekuju i traže, buržoazija je proglasila za nosioca vlasti »Narodno vijeće«, odrekavši se time Sabora i svih političkih tijela, koja su se u njezinim rukama kompromitirala svojom vladavinom protiv naroda. A da bi se još više »približila« narodu, ona je osnovala »Narodnu stražu«, koja će štititi narod i zemlju i provoditi odluku Narodnog vijeća. To je opet trebalo biti dokazom, kao da su se građanski političari odrekli i domobranstva i infanterije, i žandara i policije, i kao da će se oslanjati na narod mo-

biliziran u Narodne straže. – Sve se to, ustvari, radilo, da bi se ta rabota pokrila sličnošću naziva svojih organa onim boljševičkih organa, koji su u narodu imali simpatije: sovjeta i Crvene garde.

Svemu tomu »kuhanju« kumovali su i vođe socijalista, koji su iznijeli pred Narodno vijeće, tobože uime radnika, minimalne zahtjeve, otvoreno se odričući ne samo revolucije, nego i republike i ma kojeg političkog zahtjeva u pravcu izmjene društvenog poretka. Ti su vođe, Korać, Bukšeg i drugi, ušli u Narodno vijeće i u vladu »povjerenika« Narodnog vijeća, izveli su radničke bataljone pod crvenim zastavama u manifestacije oslobođenju, da bi time predstavili stvar tako, kao da radnici odobravaju ovakav razvoj događaja.

Već 1. prosinca g. 1918., svega 33 dana poslije odcjepljenja od Austro-Ugarske Monarhije, provedeno je ujedinjenje sa kraljevinom Srbijom, kao i priznanje Karađorđevića kao vladajuće dinastije. Umjesto jedne austro-ugarske kapitalističke organizirane vojne sile, dovedena je druga, Karađorđevićevska i kapitalistička, da bi štitila buržoaziju od prevratničkog, revolucionarnog gibanja narodnih masa.

A kad kao odgovor na sve to nije došlo zbog nesposobnosti i oportunizma socijaldemokratskog vodstva do generalnog štrajka kao uvoda u opću političku akciju radničke klase; kad nije došlo do udara »Zelenog kadra« na novi aparat vlasti i na uvođenje kraljevstva, onda se pojavila jedna aktivnost, aktivnost vojnih grupa, koje su se okupile oko povratnika iz ruskog zarobljeništva u garnizonu u Zagrebu. Došlo je do pobune od 5. prosinca. Taj događaj Vitomir Korać opisuje ovako: »Dok se Narodno vijeće još bavilo u Beogradu, 5. XII. na neki misteriozan način pobunio se u Zagrebu jedan dio bivše 53. pukovnije i 25. dom. pukovnije pa je naoružan pošao na Jelačićev trg. Jedan dio pobunjenika prolazeći Ilicom htio je u uredništvu »Slobode« uzeti crvene zastave, što je spriječeno energičnim istupom prisutnih u uredništvu. – Na Jelačićevu trgu došlo je do puškaranja, gdje je palo 13, a ranjeno 17 osoba. – Pobuna je bila ugušena.«[4]

Ustvari, t. zv. Narodno vijeće uputilo je naoružani odred nacionalističke organizacije »Sokol«, zatim odred mornara (naime to su bili »zupari« dovedeni u Zagreb poslije predaje ratnih brodova Italiji od strane gg. Pavičića, Čoka i Bukšega kao od Narodnog vijeća čas prije imenovanih komandanata flote) i na kraju snage policije u zasjedu na Trg Jelačića bana, da izvrše krvoproliće, čim naiđu demonstranti. To je krvoproliće bilo veće nego što predstavlja kazivanje Koraća, no bilo je sakriveno takvim izvještajem vlasti. Tom prilikom je ranjeno mnoštvo i prolaznika i demonstranata, a posebno je zatajen stvarni broj mrtvih.

U želji, da se kompromitiraju pobunjenici pred narodom, proširene su vijesti, kao da su austrofilski elementi frankovci organizirali i vodili pobunu, t. j. kao protivnici oslobođenja od Austro-Ugarske Monarhije. Neistinitost ovakva prikazivanja događaja bila je očita, jer kad bi ti elementi bili voljni da se bore i imali u dano vrijeme potrebne snage,

[4] V. Korać, navedeno djelo, knj. I, str. 255.

oni bi to poduzeli, dok je i samo carstvo moglo da im pomogne, a ne onda kad carstvu više nije bilo ni traga, a u narodu ni tada ni dotada nisu mnogo značili.

Međutim, vojnici-pristalice revolucije, koji su ostali u vojsci, da bi pomogli radničku klasu u provođenju prevrata i revolucije, riješeni istinski na odlučan boj, koji su svoje prisustvo i značaj u povorci demonstranata i htjeli obilježiti crvenim zastavama, a nisu htjeli da otrpe izdaju socijalizma, napuštanje republike i izigravanje revolucije, ti su vojnici i mogli, i samo oni, da s parolama pobune krenu u akciju 5. prosinca g. 1918. Crveni su čvorovi smatrali svojom moralnom obvezom, da povedu oni, kad nije ORS poveo napad na buržoaziju i njezine nove institucije vlasti. Povratnici iz Rusije dali su svoj prilog u ovom pokušaju otpora, koji se pokazao kao nedovoljno organizirana i zakašnjela akcija. Riješenost na borbu nije bila dovoljna.

Akcija od 5. prosinca g. 1918. nepobitno dokazuje, da su trajno održavale svoju spremnost na akciju revolucionarne snage u ORS-u, u »Zelenom kadru« i u kadru vojnih garnizona, no svi su ti ljudi vidjeli udar u Rusiji kao spontanu akciju, premalo poznavali bit boljševičke organizacije, pa su zato poklonili premalo brige organizaciji jedinstvenog i sposobnog vodstva, koje bi bilo politički i moralno sposobno, da u zgodan čas povede snage revolucije do pobjede, do osnivanja radničke republike. Događaji nisu iznijeli na ovoj strani dovoljno spremne ljude na vodstvo, a Korać je sa svojim društvom i u suradnji sa buržoazijom bio dozrio da omete napore kako u organiziranju otpora, tako i u prepuštanju uloge u stvaranju nove državne organizacije građanskim strankama. Pogodno vrijeme, da radnička klasa osnuje novu svoju vlast, bilo je tada (5. prosinca) već prošlo, jer je buržoazija već bila našla vojnički jakog saveznika u srpskom kraljevstvu. – Ona se nije ni pokušala osloniti na »narodnu stražu« nego je već okupila sokolaše, zupare sa flote, žandare i policiju da svlada pobunu. Kad ovi i ne bi bili uspjeli, onda bi pobunu svladala dan dva kasnije soldateska srpskog kraljevstva.

Dr. Vinko Foretić

KORČULANSKI KODEKS 12. STOLJEĆA I VIJESTI IZ DOBA HRVATSKE NARODNE DINASTIJE U NJEMU

I.

U Kaptolskoj riznici u gradu Korčuli postoji u nauci dosad nezapaženi kodeks 12. stoljeća, koji među ostalim sadržava i nekoliko vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije. Kodeks je pergamentski, a pisan je tipom okrugle minuskule, koji se upotrebljavao u 12. stoljeću. U njemu ima i zanimljivih inicijala. U toku rasprave nastojat ćemo ga pobliže datirati. Formata je 12 cm × 17,3 cm. Nekad je bio nešto malo duži i širi, jer se poznaje, da mu je gornji uzdužni rub naknadno podrezan. Folijacija i paginacija ni stara ni nova nije izvršena, a mi smo izbrojili 88 listova. Kodeks je dosta dobro sačuvan, tek s ponekim manjim oštećenjima. Nema korica ni naslovnog lista niti jednog općeg naslova, a sadržava više radova. Prvi rad počinje naslovom odmah pri vrhu postavljenim. Teško je utvrditi, da li je to početak kodeksa. Možda je pred ovim radom postojao još neki rad, a možda i nije. Sigurno pak se može utvrditi, da mu svršetak nedostaje. Budući da, barem u sadašnjem stanju, nema zajedničkog naslova i nemamo drugih kodeksa iz tog doba u Korčuli, a kako je Korčula mjesto njegova nalaza i današnjeg njegova čuvanja, to mu s punim pravom možemo dati ime *Korčulanski kodeks 12. stoljeća.*

Čini se, da je pisan osim nekih manjih dodataka, jednom rukom, ali u različno doba različnim perom i različnim crnilom. Imamo blijeđe i tamnije crnilo, jače i mekše poteze, veća i nešto manja slova u različnim pasusima. Uz tekst na nekim stranama nalaze se marginalne bilješke nadodane od druge ruke.

Kodeks zaslužuje, da s različnih gledišta bude proučavan. Mi ćemo dati kratak njegov opis, pobliže ga datirati i odrediti područje njegova postanka, ali uglavnom ćemo se obazrijeti na vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije.

II.

Prvi rad obuhvata listove 1–14. Baš u sredini naslova nalazi se oveća rupa. Označivši crticama mjesto te rupe, donosimo naslov crvenilom ispisan: *Incipit historia ..... Jerusalem abreviata.* Nakon naslova tekst počinje (s označenim crticama na mjestu rupa) ovako: »Josephus Matathie ..... Hebreus genere, sacerdos ex Jerusolimis, qui et ..... cum Romanis bello conflixi, postea, que gesta sunt quia necessitas exigit interfui. Idcirco ego statui ius quod Rome, nunc imperio regit, scribendo prius patria lingua digesta greca exponere«. Iza toga u istom retku napisano je crvenilom *Commentarium.*

Josip Flavije (37–96) poznati je židovski historičar, koji je među ostalim napisao opširno djelo o židovskom ustanku protiv Rimljana g. 67.–70., u kojem je i sam u početku sudjelovao. Djelo je napisao prvobitno na svojem materinskom jeziku, a poslije na grčkom. Djelo je prevedeno i na latinski. Naprijed citirana rečenica je početak djela, no taj prikaz na latinskom u ovom kodeksu samo je kraći ekscerpt tog inače opširnog djela.

Prednja strana lista 15 sadržava kratak historijat jeruzalimskog hrama.

Zadnja strana lista 15 ima crvenilom označen naslov *Euthropius historia.* Eutropije je rimski historičar 4. stoljeća naše ere, od kojeg je ostalo djelo »Breviarium ab urbe condita«, koje dopire do cara Valenta (364–378). Ovdje je u ovom kodeksu na ovom listu samo kratki ekscerpt, u kojem se spominju redom rimski kraljevi, te se odmah nakon posljednjeg kralja prelazi na Julija Cezara, da se nakon malo riječi o njemu završi s ovom izrekom: » ... unde imperatores cesares sunt apellati usque nunc omnes.«

List 16 i 17 sadržava rad pod naslovom crvenilom označenim *Incipit chronica vel caput vite et obitus imperatorum a Paulo Diacono facta.* Podnaslov crnilom pisan jest »Imperatores Rome vel Constantinopolis regnantes«. Pavao Djakon poznati je historijski pisac 8. stoljeća na latinskom jeziku, od kojeg je najpoznatije djelo *Historia Langobardorum.* Od njega ima još djelo *Historia romana.* Nažalost do tog djela nijesmo mogli doći, te nijesmo točno mogli utvrditi, da li je i ovaj prikaz u našem kodeksu ekscerpt tog njegova djela. Ovdje su ukratko redom spomenuti rimski i bizantski carevi od prvog Oktavijana Augusta do Heraklona s Konstantinom III. (g. 641.).

Na vrhu lista 18 nalazi se crvenilom ispisan naslov *Item chronica vel nomina episcoporum urbis Rome,* i zatim dolazi popis papâ sve do prednje strane lista 21, koja je djelomično ispunjena imenima papa, a na istoj strani počinju pod naslovom crvenilom označenim *Nomina episcoporum ravenatium,* koja djelomično obuhvataju i stražnju stranu lista 21, a na ostatku te strane bez naslova jest popis akvilejskih i gradeških patrijarha. Budući da su ovi popisi važni za datiranje kodeksa, to ćemo se kasnije njima pozabaviti.

Na listu 22 počinje takozvani »Liber pontificalis«, ali na vrhu nema tog naslova, već je na vrhu lista 22 crvenilom ispisan ovaj naslov *Incipit epistola Hieronimi presbiteri ad Damasum papam.* Nakon te poslanice ispisano je ovako: Damasus episcopus urbis Rome hic alia pater Ronimo. Samo je *alia* ispisano crvenilom, a ostalo crnom tintom.

Nakon te poslanice na istoj strani imamo naslov *Liber pontificalis.* Rad pod tim naslovom seže do prednje strane lista 60. I o tome ćemo dalje potanje progovoriti.

Na stražnjoj strani lista 60, na prednjoj lista 61 i samo još sa dva retka na stražnjoj strani lista 61 obuhvaćen je rad pod naslovom *Genealogia nobilium Francorum regum.* I o tome ćemo u vezi s datiranjem još nešto reći.

Na stražnjoj strani lista 61 nakon dva retka prethodnog rada imamo naslov crvenilom ispisan *Prologus Hieronimi presbiteri.* Na kraju strane ispisano je crvenilom *Explicit prologus. Incipit liber,* a nakon toga fraza očito naknadno dodana »Scriptori veniam tu lector pone beatam«. Odmah na idućem listu 62 imamo naslov *Historia ecclesiastica chroniata quam Eusebius fecit.* Ovaj rad seže do kraja lista 80. Euzebije (270–338) jest poznati grčki crkveni pisac. Među ostalim djelima napisao je djelo Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Kako saznajem iz općih prikaza, to djelo je uz neke preinake preveo na latinski akvilejski svećenik, koji je kasnije boravio u Jeruzolimu, Toranius Rufinus (360–410) i posvetio ga akvilejskom biskupu Hromatiju, koji se spominje oko g. 388. Migne citira ovaj pasus iz poslanice Rufinove biskupu Hromatiju: »Iniungis mihi ut Ecclesiasticam historiam, quam vir eruditissimus Eusebius Caesariensis Graeco sermone conscripserat, in latinum converterem.«[1] Takav isti pasus nalazimo i u naprijed spomenutom *Prologus Hieronimi presbiteri.* Spominjem prema Migneu, da je bilo istraživača, koji su latinski prijevod Euzebijeve crkvene historije pripisivali sv. Jeronimu, no kako je to posebno naučno pitanje, koje ne utječe na cilj, koji sam postavio ovom radnjom, a nemoguće mi je u nj zaći i zbog nedostatka pomagala, to u tu stvar ne ulazim.[2] Svakako u ovom kodeksu ispisana *Historia ecclesiastica chroniata,* kao što smo već vidjeli i kod ostalih radnja u ovom kodeksu, samo je ekscerpt opširnog Euzebijeva djela.

Na listu 81 počinje kronika Isidora, seviljskog biskupa, pod naslovom *Incipit prologus Hisidori episcopi in chronicorum libros,* a nakon završenog prologa na istoj strani zapisano je *Explicit prologus. Incipit liber.* Isidor je živio oko 570. do 636. god. Napisao je mnogo djela, a među ostalim i historijsko djelo *Chronica.* Ono počinje sa stvorenjem svijeta i ide sve do bizantskog cara Heraklija (610–641). Kronika je kratka. Osnov joj je popis vladara, koje smatra, da su u odnosnoj epohi najvažniji, a uz svakoga spominje ponešto malo njemu savremeno. Najprije spominje izraelske patrijarhe, zatim izraelske kraljeve, perzijske vladare, Aleksandra Velikog, Ptolomejeviće u Egiptu, rimske i bizantske

[1] Migne, Patrologia greca, tomus XIX., p. 71.
[2] Migne, Patrologia greca, tomus XIX., p. 34.

careve. Primjerak u Korčulanskom kodeksu se ponešto razlikuje u detaljima od teksta tiskanog kod Mignea.[3] Ima pokoja rečenica izostavljena, ali iako rijetko, poneka, koje u tekstu kod Mignea nema. Na kraju lista 86 spomenut je egipatski kralj Ptolomej, sin Kleopatre, o kom se nastavlja i na listu 87, ali ovaj je većim dijelom otkinut, a samo je sačuvan u obliku malenog trokuta dio uz gornji rub knjige. Na listu 87, pri vrhu dakle, uspoređivanjem s tekstom kod Mignea vidimo, da je govor o rimskom caru Kaliguli, a na listu 88 počinje pripovijedanje carem Domicijanom. Na foliju 88 v svršava spomenom cara Gallusa. Nakon toga djelo je prekinuto, a sigurno je, što se vidi i po ostacima uveza, da je djelo išlo do kraja, te je i to sigurno bio završetak kodeksa.

III.

Kad smo dali ovaj opći pregled, možemo pristupiti razmatranju njegova postanka i datiranja. Moramo se najprije osvrnuti na *Liber pontificalis*. Liber pontificalis poznato je djelo Srednjeg vijeka, koje sadržava živote papa od sv. Petra do Martina V. (1417–1431). To je jedan od najvažnijih izvora za povijest Srednjeg vijeka. Najpoznatije je izdanje Duchesnea u dva sveska.[4] Bilo mi je pri ruci i Mommsenovo izdanje, koje obuhvata živote papa do Konstantina (708–715).[5] O djelu se mnogo pisalo, a najvažniji su rezultati Duchesnea, Grisara i Mommsena.[6]

Liber pontificalis je djelo, koje je nastalo u nekoliko navrata. Noviji dijelovi su se nastavljali na starije. Najvažnije je naučno pitanje o postanku najstarijeg dijela. Prema Grisaru prvobitni Liber pontificalis nastao je u doba pape Bonifacija II. (530–532). Ovo djelo nije sačuvano u prvobitnoj redakciji, već u drugoj, nastaloj uskoro za prvom. Nakon tog sastava nadodavali su se postepeno životi papa dalje sve do pape Hadrijana II. (867–872) s dodatkom pape Stjepana VI. (885–891). Stariji dio s ovim dodacima sačinjava djelo, koje se u užem smislu naziva Liber pontificalis. Međutim ima djela, koja mogu vrijediti kao njegov nastavak. To je Liber pontificalis redovnika Petra Guillaume (latiniziranog Guillelmus) iz samostana St. Gilles u Provenci, koji je živio u 12. stoljeću, i sastavio g. 1142. Liber pontificalis papâ već od sv. Petra pa sve do Honorija II. (1124–1130). Postoje i *Annales Romani* o papama od g. 1044. do 1187. Dalji nastavci nas u ovoj raspravi ne zanimaju, jer sežu u vrijeme već znatno odmaklo od vremena postanka našeg kodeksa.

[3] Migne, Patrologia latina, tomus LXXIV.

[4] Duchesne, Le Liber Pontificalis, Tome premier, Paris 1886, Tome second, Paris 1892.

[5] U poznatoj zbirci »Monumenta Germaniae historica« pod općim naslovom »Gestorum Pontificum I«, Berlin 1898.

[6] Vidi uvode spomenutih izdanja Duchesnea i Mommsena i specijalno djelo Duchesne, Étude sur le Liber Pontificalis, Paris 1877. Kraći su prikazi u Wetzer und Weltes's Kirchenlexikon (v. Kober, Liber pontificalis), i Enciclopedia Italiana Treccani (Raffaello Morghen, Liber pontificalis).

Poslanica sv. Jeronima i poslanica pape Damasa kao odgovor Jeronimu, koje se nalaze i u našem kodeksu, smatraju se u nauci apokrifnima. Liber pontificalis u našem kodeksu dijeli se na četiri knjige. Prva nema naznaku, da je to prva knjiga, već na njezinu početku stoji samo naslov *Liber pontificalis*. On seže do pape Siricija (384–399) obuhvatajući listove 22–30. Na vrhu listova 22v–29 piše *Damasus*. Ostale knjige imaju svoje naslove. *Liber II.* seže od pape Anastazija (399–401) do Pelagija II. (578–590) obuhvatajući listove 30–41 v. Na vrhu listova 30–41 v piše *Gregorius*. *Liber III.* seže od pape Grgura I. (590–604) do Hadrijana I. (772–795) obuhvatajući listove 41 v do 53 v. Na vrhu listova 42–53 piše *Adrianus*. *Liber IIII.* seže od Leona III. (795–816) do Honorija II. (1124–1130), obuhvatajući listove 54–60. Na vrhovima listova ne piše u ovoj knjizi četvrtoj ništa. Važno je dakle, da se ovaj naš Liber pontificalis završava papom Honorijem II., koji je upravljao crkvom do svoje smrti g. 1130.

U popisu papa pod naslovom *Item chronica vel nomina episcoporum urbis Rome* označeno je vrijeme njihova vladanja. Taj popis napisan tamnijim crnilom, jačim potezom i većim slovima, seže do kraja lista 20 do Damasa II. (1046–1047). Na idućem listu 21 nastavlja se blijedim crnilom, mekšim potezom i manjim slovima popis do pape Honorija II. (1124–1130). Možda su to dvije ruke, a možda je i jedna. No nakon toga odmah se nastavlja bez sumnje drugom rukom popis bez oznake vremena vladanja, u kojem se spominju redom pape ovako:

Innocentius.
Celestinus.
Lucius.
Eugenius.

Eugenije III. bio je papa od g. 1145. do 1153. Odmah se nadovezujući na to različitom opet rukom drukčijom od prijašnjih napisano je:

Anastasius. Hic dedit pallium Lampredio iadertino archiepiscopo.
Adrianus.

Anastasius i veliko slovo H riječi *hic* napisani su crvenilom. Anastazije IV. bio je papa 1153.–1154., a Hadrijan IV. 1154.–1159.

Iz svega se vidi, da je dio popisa do Honorija II. napisan kratko nakon njegove smrti g. 1130. Dio popisa četiriju papa od Inocentija II. do Eugenija III. u doba Eugenija III. ili kratko po njegovoj smrti g. 1153., a spomen Anastazija IV. i Hadrijana IV. u doba Hadrijana IV., dakle u vrijeme između 1154. i 1159.

Iza toga dolazi popis ravenskih biskupa i nadbiskupa pod naslovom *Nomina episcoporum ravennatium*, pisan istim pismom kao i popis papa na istoj strani od Leona do Honorija. Između spomena Honorijeva i ovog popisa ravenskih biskupa i nadbiskupa ostalo je bilo dakle nešto malo slobodnog prostora, na kojem su naknadno dva puta popisani pape od Inocentija do Hadrijana IV. Popis ravenskih pastira nastavlja se i na zadnjoj strani lista. Popis je kompletan i završava se nadbiskupom Gvalterijem (Gualtherius) (1119–1144).

Iza toga nakon male praznine dolazi popis akvilejskih pastira, počevši od sv. Marka evangeliste. Ti su označeni ovako:

Sanctus Marcus evangelista Aquilegie episcopus. Hermachoras episcopus. Helarus. Rogatus. Paulus. Helias. Severus.

Usporedivši ovaj popis s onim kod Gamsa, nalazimo, da se prva tri nalaze i kod Gamsa; zatim dolazi cijeli niz njih spomenut kod Gamsa, kojih nema u našem kodeksu, dok je u našem kodeksu označen Rogatus, koje ime kod Gamsa ne nalazimo.[7] Opet imamo i kod Gamsa i u kodeksu Paulusa. Gamsov Probinus u kodeksu nedostaje, dok se i Helias i Severus nalaze i kod Gamsa i u kodeksu. Nakon Severa, koji upravlja akvilejskom crkvom na kraju 6. stoljeća, nasta poznati rascjep između Akvileje i Grada. U našem kodeksu se nakon Severa ne spominju više akvilejski pastiri. Nakon male praznine dolazi bez naslova kratki popis gradeških pastira, počev s Antonijem, koji upravlja crkvom u Gradu u vrijeme oko 727. do 732. Nakon toga cio niz ovdje nije spomenut, a redovni niz počinje od Dominika Marengo (1045–1069), a svršava se s Henrikom Dandolom (1131–1186).

Moramo istaknuti još, da *Genealogija nobilium Francorum regum*, koja počinje s Arnulfom, svršava se sa carem Henrikom V. (1099–1125).

Kad sve ovo razmotrimo, onda ćemo doći, uzevši u obzir pismo, koje može pripadati u 12. stoljeće, do zaključka, da je ovaj kodeks napisan u 12. stoljeću i dovršen malo nakon smrti pape Honorija II. g. 1130., dotično malo nakon nastupa patrijarhe Henrika Dandola u Gradu, do kojega je došlo g. 1131.

IV.

Red je sada da se opet osvrnemo na *Liber pontificalis* ovog kodeksa.

Naš liber I., liber II. i liber III. podudara se sa Liber pontificalis, objelodanjenim od Duchesnea i Mommsena. U početku je to podudaranje uglavnom istog opsega, a kasnije je sve manje, tako da Liber pontificalis našeg kodeksa postaje zapravo samo kratki ekscerpt opširnih u originalu životopisa, u kojem ekscerptu se neke, po mišljenju ekscerptatora, najvažnije rečenice donose doslovno po originalu, a radi povezivanja ima nešto i novog teksta sastavljenog od ekscerptatora. No liber IV., koji počinje s Leonom III. (795–816), ima karakter sastava posve drukčijeg nego tekstovi kod Duchesnea. I eto u tom četvrtom dijelu nalaze se važne vijesti za vrijeme hrvatske narodne dinastije, kojih ni kod *Petra Guillalme* ni u *Annales Romani* uopće nema. To je dakle naš specijalni dio djela *Liber pontificalis*.

Uz tekst sa strane se nalaze sitnim slovima većinom teško čitljive marginalne glose, pisane također okruglom minuskulom, koje treba da budu predmet posebnog proučavanja.

[7] Gams, Series episcoporum ecclesiae catholicae, Leipzig 1931.

Iz svega bjelodano proistječe, da je ovaj kodeks nastao i dalje ostao na hrvatskom narodnom tlu, a po naročitom isticanju u spomenutom dodatku na listu 21, da je papa Anastazije dao palij zadarskom nadbiskupu Lampredíju, možemo zaključiti, da je nastao u području metropolitanske vlasti zadarskog nadbiskupa. Poznato je i inače, da je g. 1154. papa Anastazije IV. priznao zadarsku nadbiskupiju, pod koje jurisdikcijom su se našli biskupi u Krku, Rabu, Osoru i Hvaru, i odaslao zadarskom nadbiskupu palij.[8] Tek g. 1185., pošto se nešto prije Hvar oslobodio mletačke vlasti, hvarska biskupija došla je pod jurisdikciju splitskog nadbiskupa. I Korčula se nalazila g. 1185. pod hvarskom biskupijom, a vjerojatno i ranije. Budući da je i Korčula dakle tim načinom vjerojatno bila u sklopu metropolitanske vlasti zadarskog nadbiskupa u doba zapisivanja one bilješke, nije isključeno, da je ovaj kodeks nastao i u istoj Korčuli.

Pozabavit ćemo se sada pažnje vrijednim stvarima u Liber pontificalis našeg kodeksa i spomenima Dalmacije i Hrvatske u njemu. Zanimljivo je, da se kod tih spomena nalaze kasnije gotičke marginalne bilješke kao za upozorenje.

O papi Gaju (283–296) Dalmatincu slično kao i kod Duchesnea i Mommsena objelodanjeni tekst i ovaj naš veli na listu 26 v:

»Gaius natione Dalmatinus ex genere Diocliciani imperatoris, patre vero Gaio, sedit annos XI, menses IIII, dies XIII. Fuit autem temporibus Probi et Carini et Dioclitiani. Hic constituit, ut si episcopus ordinaretur[9] primitus esset hostiarius, lector, exorcista, acolitus, subdiaconus, diaconus, presbiter, et exinde episcopus ordinaretur. Qui post annos XI cum Gavinio fratre suo, propter filiam Gabini presbiteri nomine Sussanam martyrio coronantur. Qui vero sepultus est in cymiterio Calisti X kalendas maii, et cessavit episcopatus dies XI.« S lijeve strane je docnija gotička marginalna bilješka: nota de Dalmacia.

Govoreći na listu 36 v o papi Agapitu (535–536), dva puta spominjući gotskog kralja Teodata, naziva ga *Bogdan* (obadva puta u ablativu, naime *a Bogdano* i *in Bogdano*). Govoreći na listu 37 v o papi Silveriju (536–537) također četiri puta gotskog kralja naziva *Bogdan*, a od toga tri puta, naime drugi, treći i četvrti baš nominativnim oblikom *Bogdan* u hrvatskom obliku (bez naime latinskog nastavka -us). Jasno je dakle, da je pisac ovog kodeksa bio Hrvat, kad čak kroatizira ime gotskog kralja.

Govoreći o papi Vigiliju na listu 39 v govori i o gotskom kralju Totili, o kojem veli ovo: »Tunc Gothi fecerunt sibi regem Tetolam qui fuerat aliis regibus banus et obsedebat undique Romanis«. Ova rečenica nalazi se u posljednja dva retka lista. Dio »aliis regibus banus et obsedebat undique Romanis« nalazi se u posljednjem retku. Ispod riječi

[8] Grga Novak, Hvar, Beograd 1924, p. 46–47; Šišić, Povijest Hrvata za kraljeva iz doba Arpadovića (1102–1301), Zagreb 1944, p. 76–77.

[9] Najprije je napisano *moreret ut*, a onda to precrtano i iznad toga napisano *ordinaretur*.

banus već na praznom prostoru piše *banduus*, ali riječ *banus* nije precrtana. U izdanju kod Duchesnea i Mommsena ova rečenica glasi: »Tunc Gothi fecerunt sibi regem Badua, qui Totila (kod Mommsena s varijantom Totilla) nuncupabatur.« Kod Duchesnea su varijante riječi *Badua* zabilježene ovako: »Bandua, Banduam, Vadua, Vaduam, Vaduas, Baduam.« Kod Mommsena isto samo drugim redom: »Badua, Vadua, Vaduam, Baduam, Vaduas, Bandua.«[10] Iako je naknadno ispod riječi *banus* pisac kodeksa napisao *banduus*, bez sumnje shvatio je on i napisao tekst ne u smislu, kao da bi *banus* (dotično *banduus*) bilo lično ime, već misleći pod tom riječju najvišeg državnog dostojanstvenika iza kralja, kako to bijaše kod Hrvata. Bez sumnje i ova okolnost pokazuje na to, da je ovaj kodeks pisao Hrvat.

O papi Ivanu IV. (640–642) veli naš list slično kao i Liber pontificalis kod Duchesnea i Mommsena, ali kraće na listu 42 v:

»Johannes natione Dalmata ex patre Ravenatitio scolastico sedit annum I, menses VIII, dies XVIIII. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Histriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem pro redemptione captivorum qui depredati erant a gentibus. Qui dum moritur, sepultus est ubi et alii antecessores ejus, sub die IIII idibus octobris. Et cessavit episcopatus mensem I.« I ovdje je s lijeve strane docnija gotička marginalna bilješka: nota de Dalmacia.

Dalje ćemo zabilježiti događaje, koji se direktno tiču hrvatske povijesti.

Na listu 55 v ovako piše o papi Ivanu X. (914–929):

»Johannes X. sedit annos XII, menses II, dies VI. Hic fecit pacem inter Bulgaros et Chroatos, per legatos suos Madelbertum scilicet episcopum, et Johannem ducem, et composuit in Dalmatia ecclesiasticum dogma ut primitus fuerat, cuius beneficii gratia Chroati sancto Petro effecti sunt tributari in perpetuum.«

O Aleksandru II. (1061–1073) i Grguru VII. (1073–1085) piše na listu 58 v i 59 ovako: »Alexander II. sedit annos XI. menses X. dies XXIII. Hic inter alia multa in diuersis mundi partibus religiose ut bonus pastor emendans, audivit de Cressimiro Chroatorum principe quod dolo necari fecisset Goislaum fratrem suum, misso aprocrisario Mainardo religiosum scilicet virum, qui sua sagacitate si ita res haberetur inquireret. Qui veniens satisfactionem accepit ab eo, iurans cum duodecim suis iuppanis non se teneri illo crimine. Ipse autem reconciliatus iterum adeptus est principatus illius terre a parte sancti Petri apostoli. Dum autem legatus ipse apud Dalmatinos demoraretur, comperit eos infessos nefariis criminibus, qui facto concilio prout tempus dabat eos emendans, ad dominum suum repedavit. Sequenti vero anno misit alium timentem dominum nomine Theuzum, qui omnia uiriliter scrutans, facto generali synodo, utiliter emendavit, nam consaguinitatem in quarta et in quinta propinquitate innexi tenebantur, et ordinationem malam episcoporum, et copu-

[10] Duchesne, Le Liber Pontificalis I, p. 298; Mommsen, op. cit., p. 152.

latione uxorum presbiteros et diaconos emendans et venditiones hominum funditus euertens, similiter ut superius cum honore rediit. Hic sanctissimus papa Henrigum tertium et coronavit et unxit imperatorem. Qui obiit apud Lateranum et sepultus est in ecclesia Salvatoris.

Gregorius VII. sedit annos XI, menses II, dies III. Hic misit Dalmatiam apocrisarium Gebizum religiosum abbatem, qui Svuinimirum Sclavum et Chroatis, et Dalmatinis in Salonam et unxit et coronavit regem. Hic etiam ut pontifex factus est, imperatori interdixit inuestituras episcoporum, dicente domino; tu es Petrus et super hanc petram edificabo ecclesiam meam, et cetera, pro quibus aliisque sacris documentis quamdiu uixit uexatus fuit, ita ut exul pro domino apud Salernum obiret, ibique in ecclesia sancti Mathei sepelitur resurrecturus in gloria.«

Odmah kod spomena pape Aleksandra II. je s lijeve strane docnija gotička marginalna glosa: »Nota de duce Croatorum et in Dalmacia.« Odmah kod spomena pape Grgura VII. je s desne strane docnija gotička marginalna glosa: »Nota de rege facto in Dalmacia per papam«, a nešto niže: »Nota Salone.« Budući da je uzdužni rub naknadno podrezan iza riječi *Dalmacia*, u drugoj noti je riječ *per* (zapravo sigurno skraćenica *p)* nestala. Kod riječi *Svuinimirum* u prostoru od trećeg slova *u* dalje opaža se, da je izradiran, a nakon toga napisano ime u današnjem obliku.

V.

Da bismo označili vrijednost vijesti ispripovijedanih u odlomku o papi Ivanu X., moramo se dotaknuti pitanja akata splitskih sabora g. 925. i 928. Ta akta su poznata u mnogo kasnijim prijepisima iz 16. i 17. stoljeća, pa su stoga mnogi sumnjali u njihovu autentičnost. Među ostalim Šišić je naročito dokazao njihovu autentičnost.[11] Pripovijedanje našeg Korčulanskog kodeksa, dakle jednog dokumenta napisanog u 12. stoljeću i sačuvanog iz vremena postanka, svakako još više potkrepljuje autentičnost tih akata. Dosada se za posredovanje papinskih legata Madelberta i Ivana pri sklapanju mira između Bugara i Hrvata znalo samo iz tih akata,[12] a sada znamo za tu činjenicu također iz ovog kodeksa 12. stoljeća. Daljim rečenicama, lapidarno doduše, izrečena je važna činjenica, koju mi iz ovog općenitog izražavanja ne bismo ni uočili, ali koja nam u vezi s drugim izvorima baš te izvore i potkrepljuje. Poznato je, da su u doba Focijeva raskola bili dalmatinski gradovi, iako romanski s rimskim obredom, nalazeći se pod političkom bizantskom vlasti, i crkveno pristali uz Bizant, te su ostali u crkvenom sklopu s Bizantom nekoliko decenija bez obzira na povremena izmirenja između Rima i Bizanta. Kad je g. 923. između pape Ivana X. s jedne strane i bizant-

[11] Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914, p. 211–224; isti: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, p. 414–421, 424–426; vidi i Gunjača, Historia salonitana maior (Rad Akademije 283).

[12] Šišić, Priručnik ... p. 221–222; isti: Povijest Hrvata ... p. 422–423.

skog cara Romana Lakapena i carigradskog patrijarha Teofilakta s druge strane došlo do izmirenja, kompromis je postignut i u pogledu dalmatinskih gradova. Njih se tada Bizant odrekao u korist hrvatskog kralja, a carigradski patrijarh se odreče svoje crkvene jurisdikcije nad njima i prepusti ih papi.[13] Naravno kao posljedica svega toga došli su i splitski sabori od 925. i 928., koji su ponovo uspostavili jurisdikciju splitskog nadbiskupa nad Hrvatskom, kao što je bila i prije godine 863. Na sve to misli pisac našeg korčulanskog Liber pontificalis, kad za papu Ivana X. veli: »et composuit in Dalmatia ecclesisticum dogma ut primitus fuerat.«

Naravno svime tim bili su tangirani Hrvati, na koje se direktno odnosi posljednja rečenica ovog pasusa. Poznato je, kako je nakon Focijeva raskola prestala jurisdikcija splitskog nadbiskupa nad Hrvatskom i da je u Hrvatskoj osnovana tada ninska biskupija, koja je bila podložna Rimu.[14] No znamo i to, kako je hrvatski knez Domagoj g. 878.–879. i u političkom i crkvenom pogledu priznao vlast Bizanta, kako je njega oborio Branimir (879.–882.) i sam zasio na prijesto. On se politički oslobodio vrhovne vlasti bizantske, a i crkveno nakon kratkotrajne bizantinske vlasti opet podvrgao Hrvatsku Rimu. Hrvati su se u doba Branimira konačno pokrstili, kao što nam jasno to govori Konstantin Porfirogenet,[15] i to jamačno utjecajem učenika sv. Metoda. Tom prilikom u znatnoj mjeri raširila se među Hrvate i slavenska služba Božja. No povraćanjem splitskog nadbiskupa i dalmatinskih biskupa Rimu, a u vezi dolaska dalmatinskih gradova pod političku vlast hrvatskog vladara, vrlo nezgodno se osjećao i nepovoljno je mogao djelovati u vjerskom i crkveno-političkom pogledu taj crkveni dualizam i okolnost, da se Hrvatska crkveno ne pokorava nadbiskupu Splita, onog grada poznatog zbog slavne tradicije stare Salone i njezina mučenika Dujma. Utoliko više je na crkveno jedinstvo to nepovoljno moglo djelovati, što se u hrvatskoj biskupiji znatno raširila bila slavenska služba Božja, a za novonadošle dalmatinske gradove bilo je nezgodno i to, što je ninski biskup Grgur, polazeći s gledišta, da njemu kao biskupu prijestolnog grada države pripada prvenstvo, i sam tražio metropolitansko pravo nad Dalmacijom i Hrvatskom.[16] Splitski nadbiskup je pak po pravu stare tradicije tražio obnovu svojeg metropolitanskog prava. Zna se, kako su svršili splitski sabori. Na prvom je određeno, da se ne smiju rediti sla-

[13] Šišić, Povijest Hrvata ... p. 411.

[14] Barada: Episcopus chroatensis (Croatia sacra 2 g. 1931), p. 179–181.

[15] U glavi 30. djela »De administrando imperio« kod Račkog, Documenta, p. 328. Da je Porfirogenetov Porin zaista Branimir, to drži i Šišić, Povijest Hrvata ... p. 387.

[16] To se jasno vidi iz ove rečenice u aktima splitskih sabora: »... fuit frater noster episcopus Nonensis, qui, sibi vindicare cupiens primatum Dalmatianorum episcoporum« (Šišić, Priručnik ... p. 221), a Toma Arcidjakon, govoreći o obnovi ninske biskupije u 11. stoljeću veli: »In hac sinodo restauratus est episcopatus nonensis, cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Johannem spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi ius metropolicum indebite vendicando (u izdanju Račkog, p. 54). Ovu okolnost je od hrvatskih historičara naročito istaknuo Grga Novak (Nova Evropa g. 1929.).

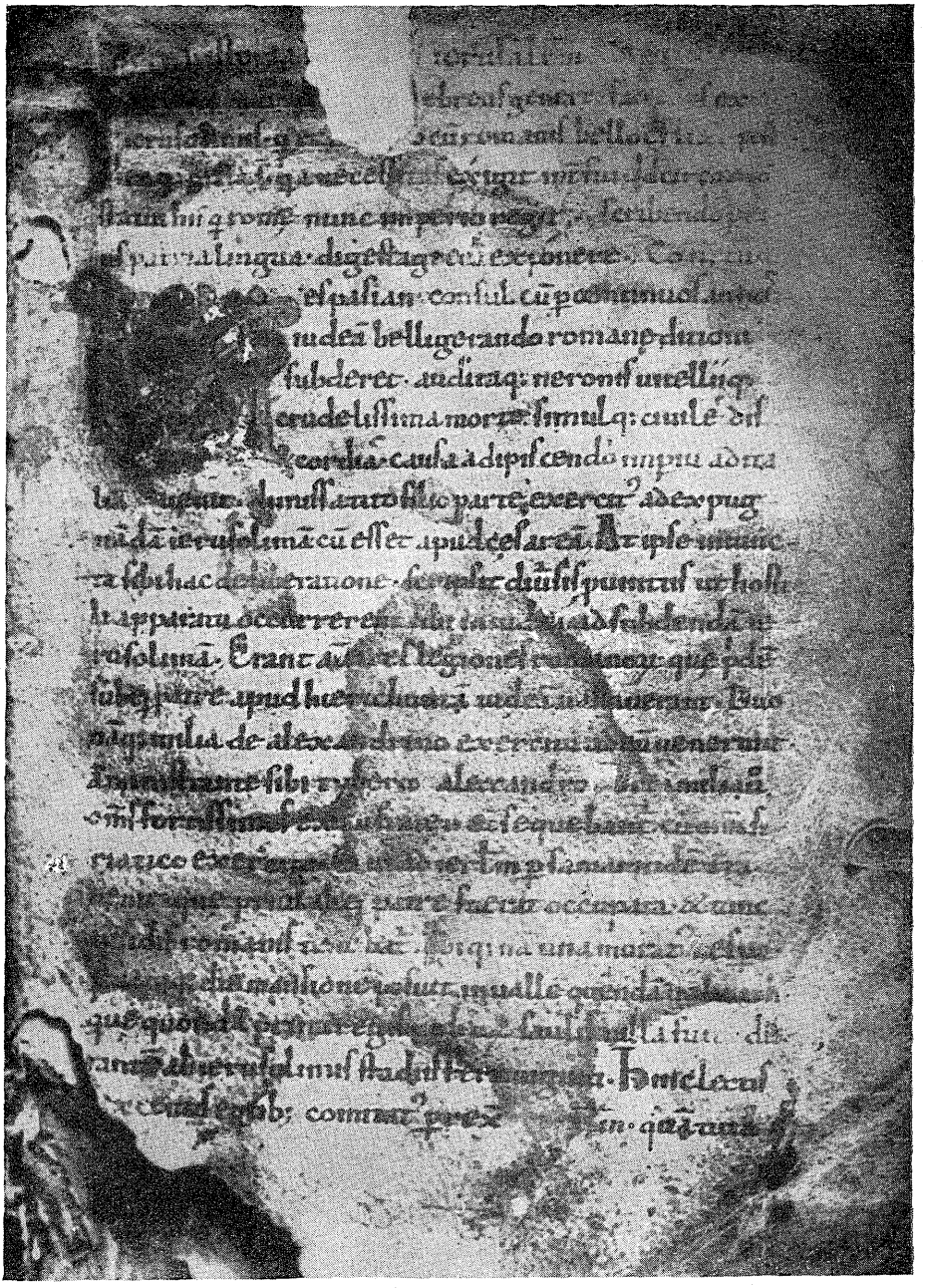

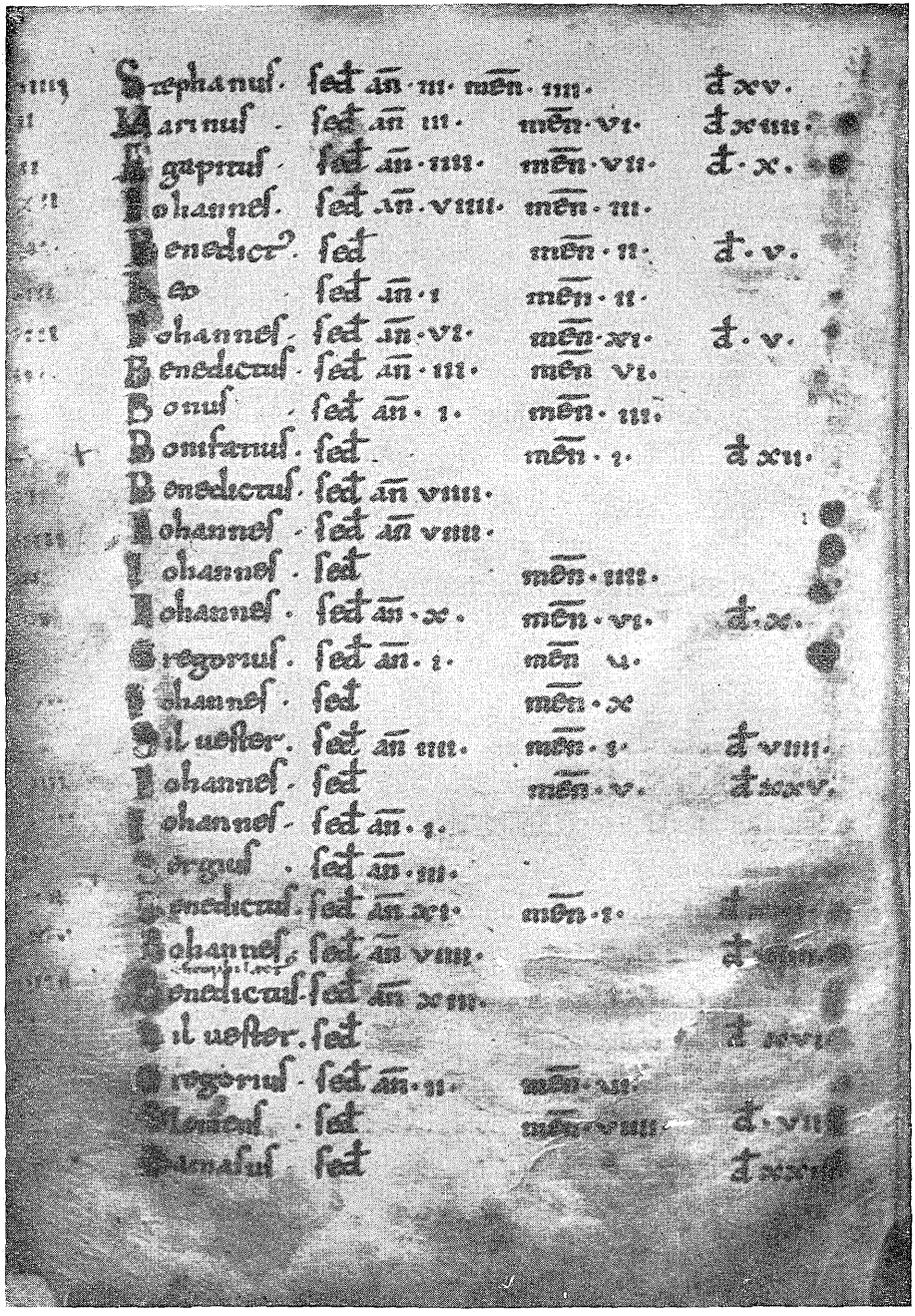

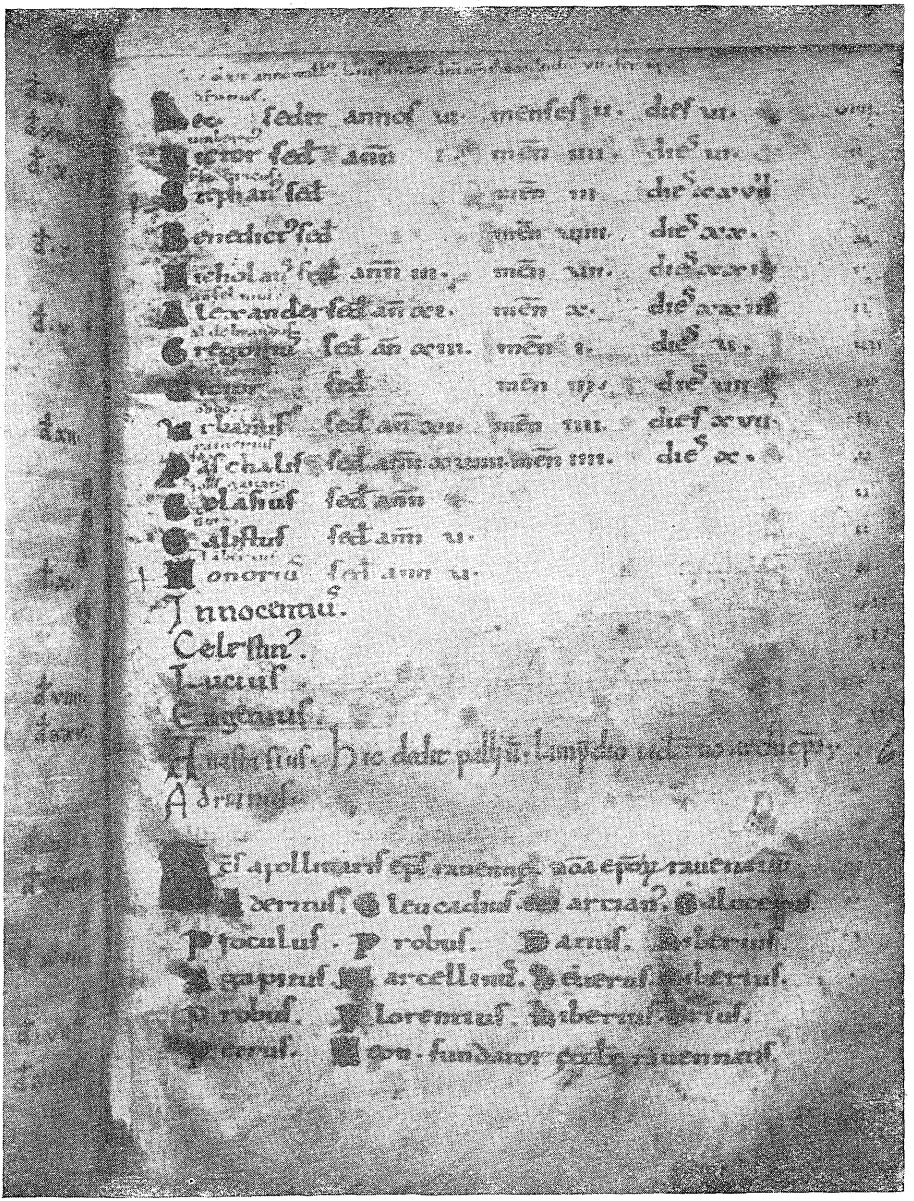

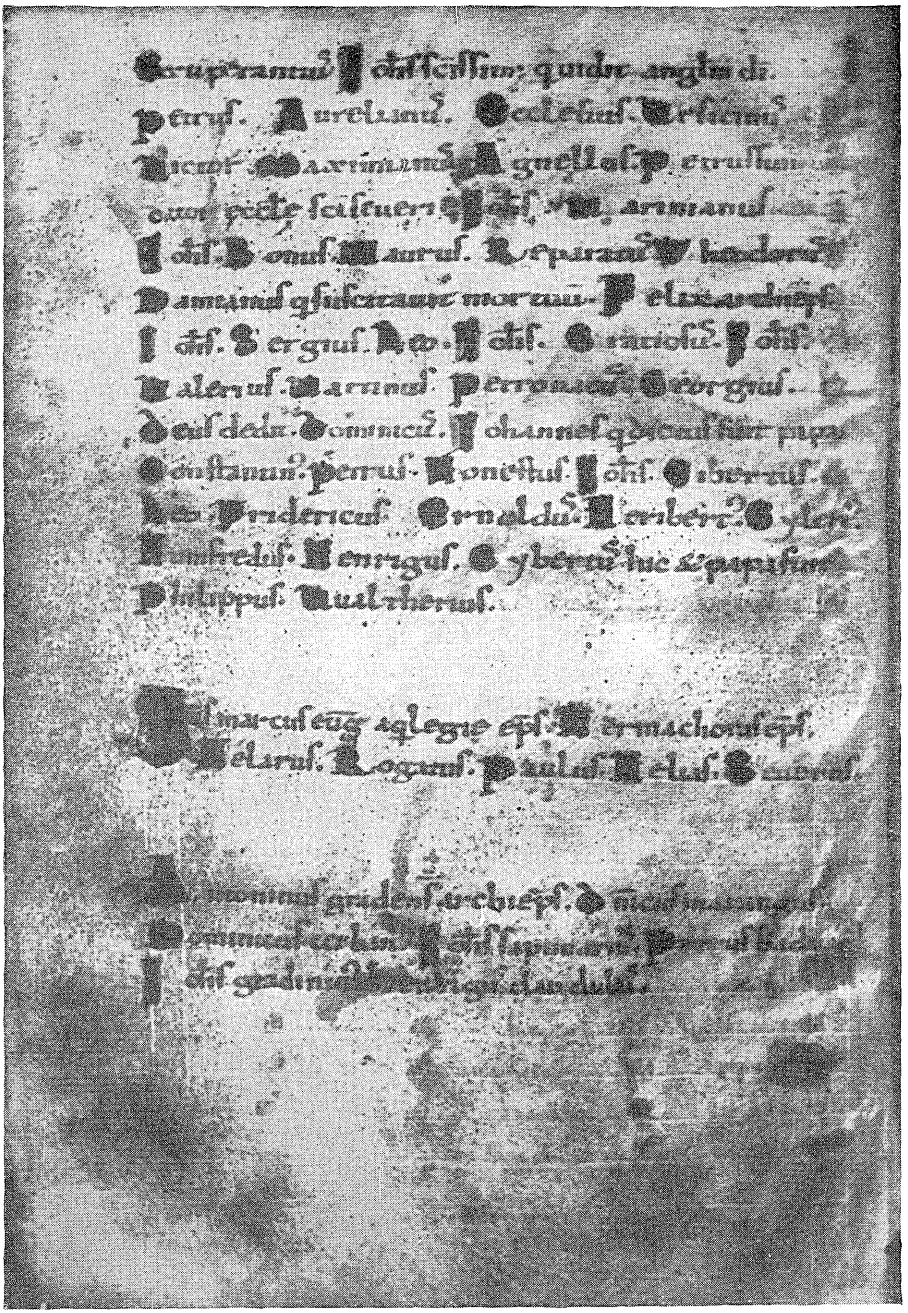

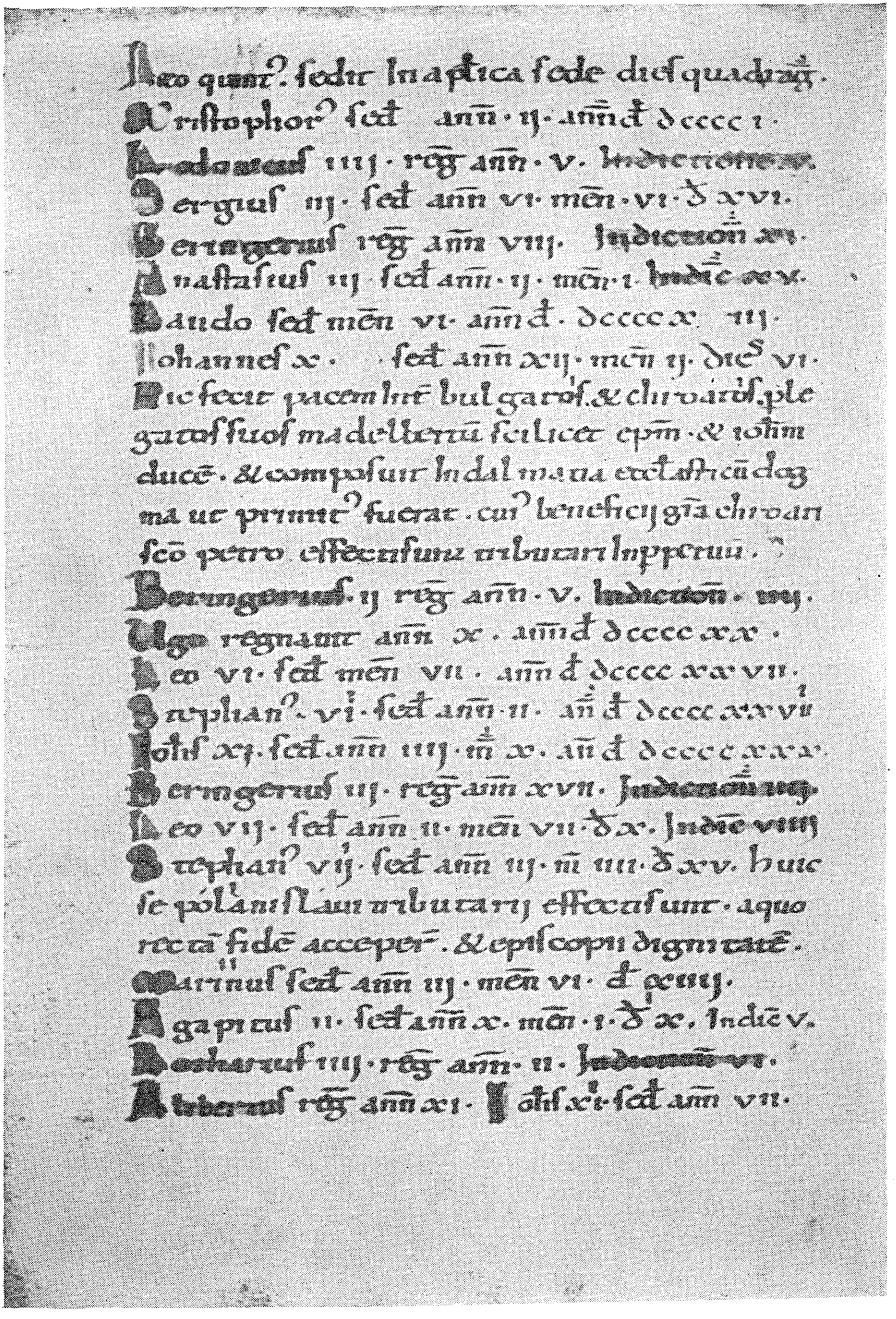

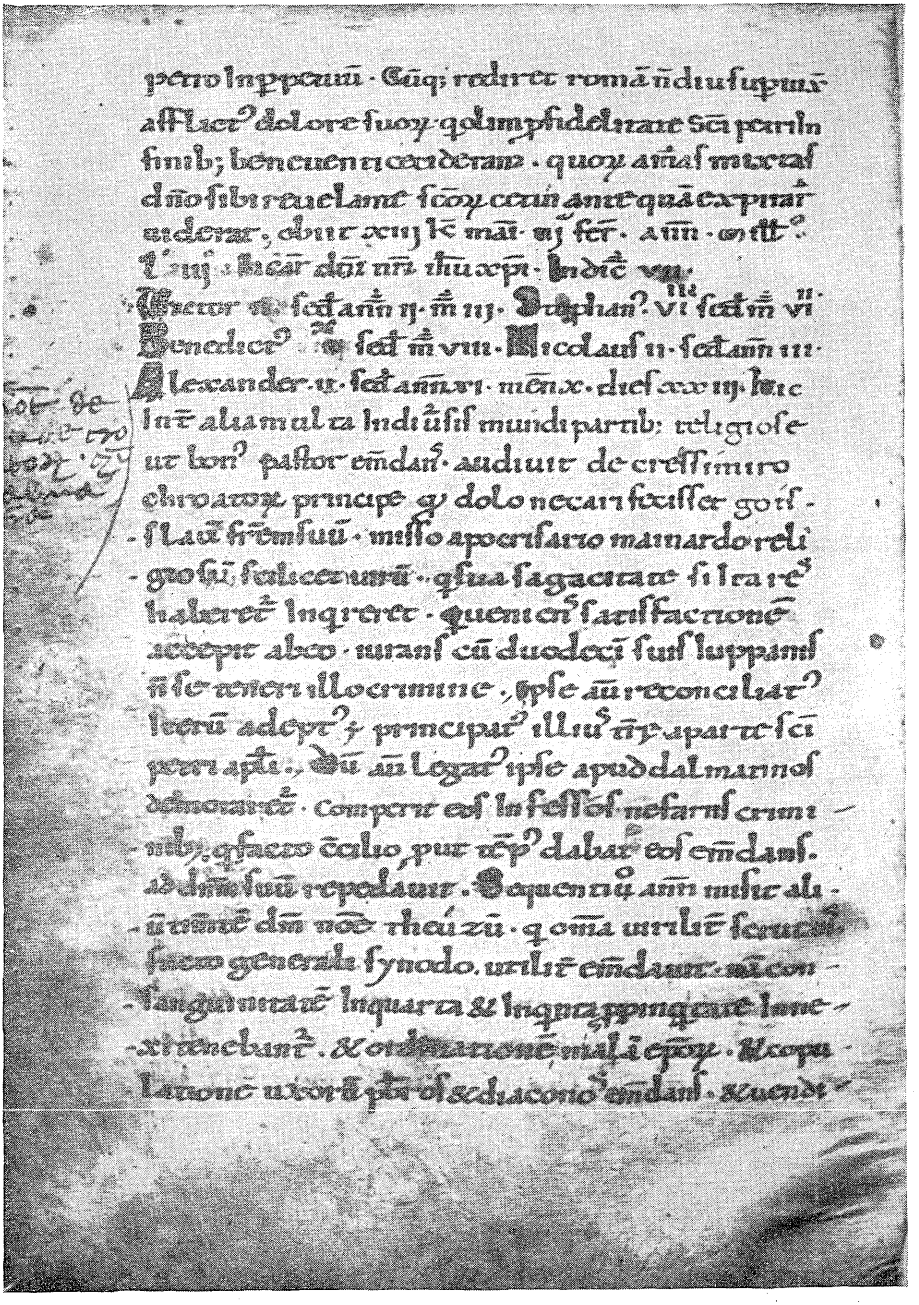

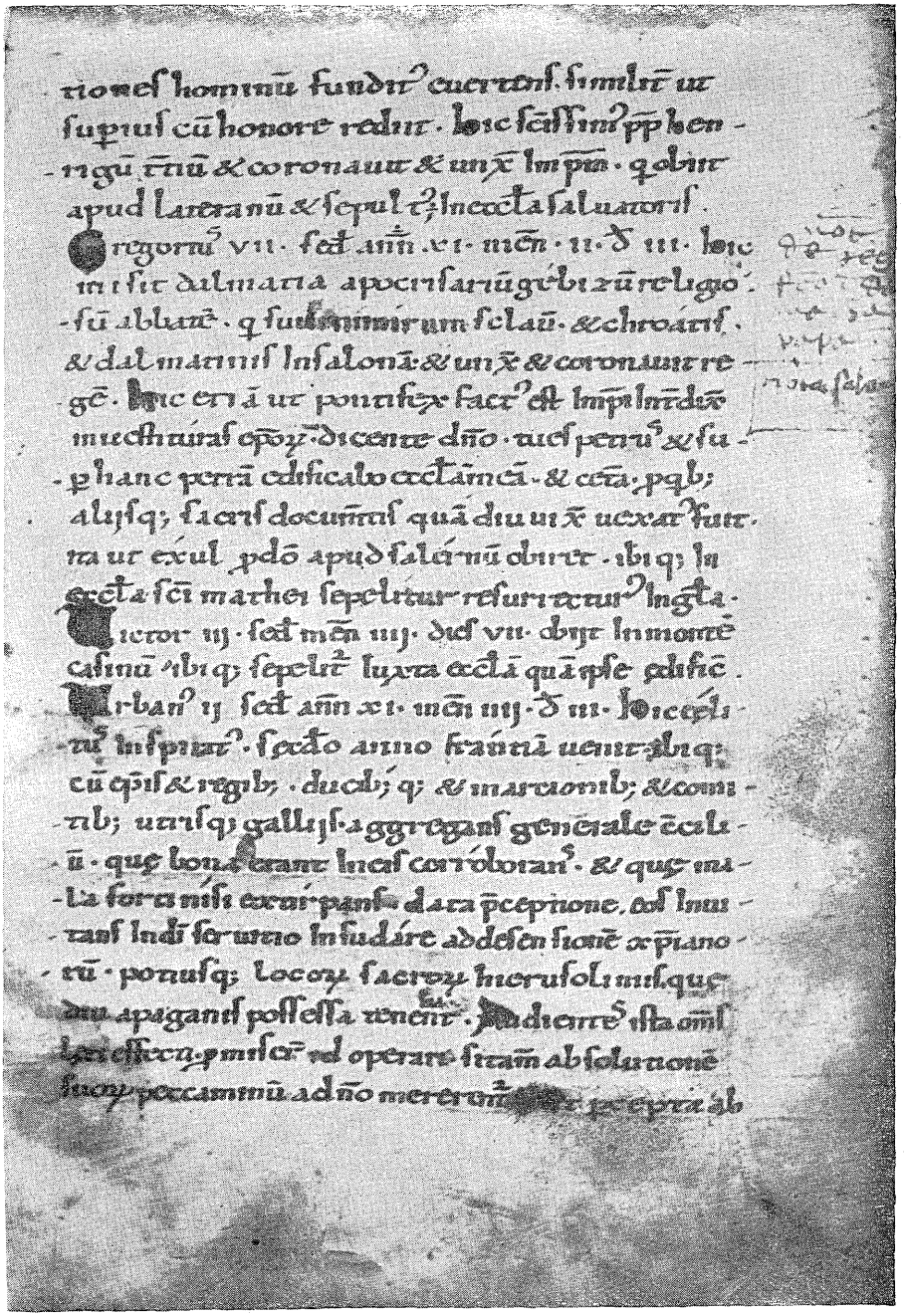

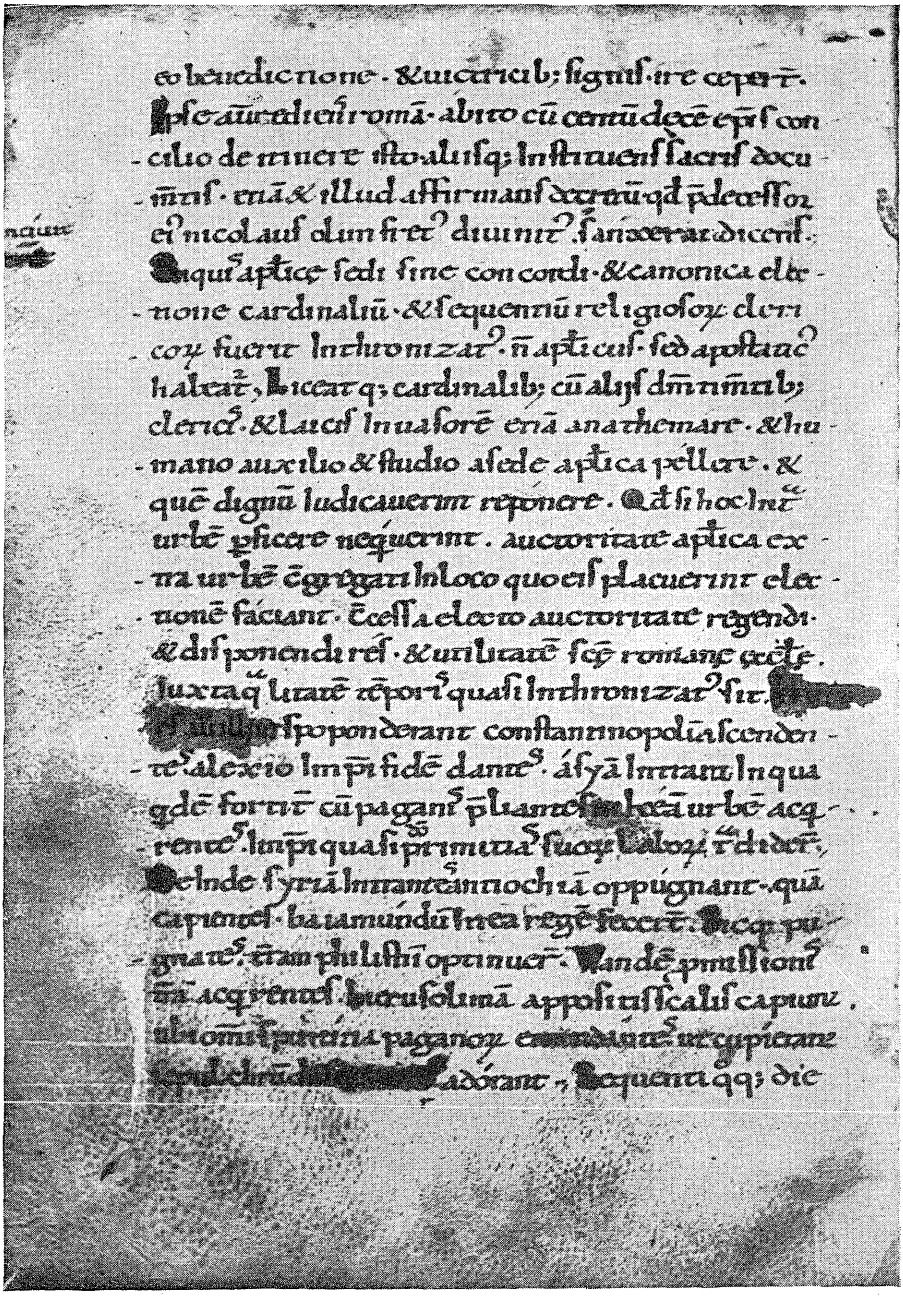

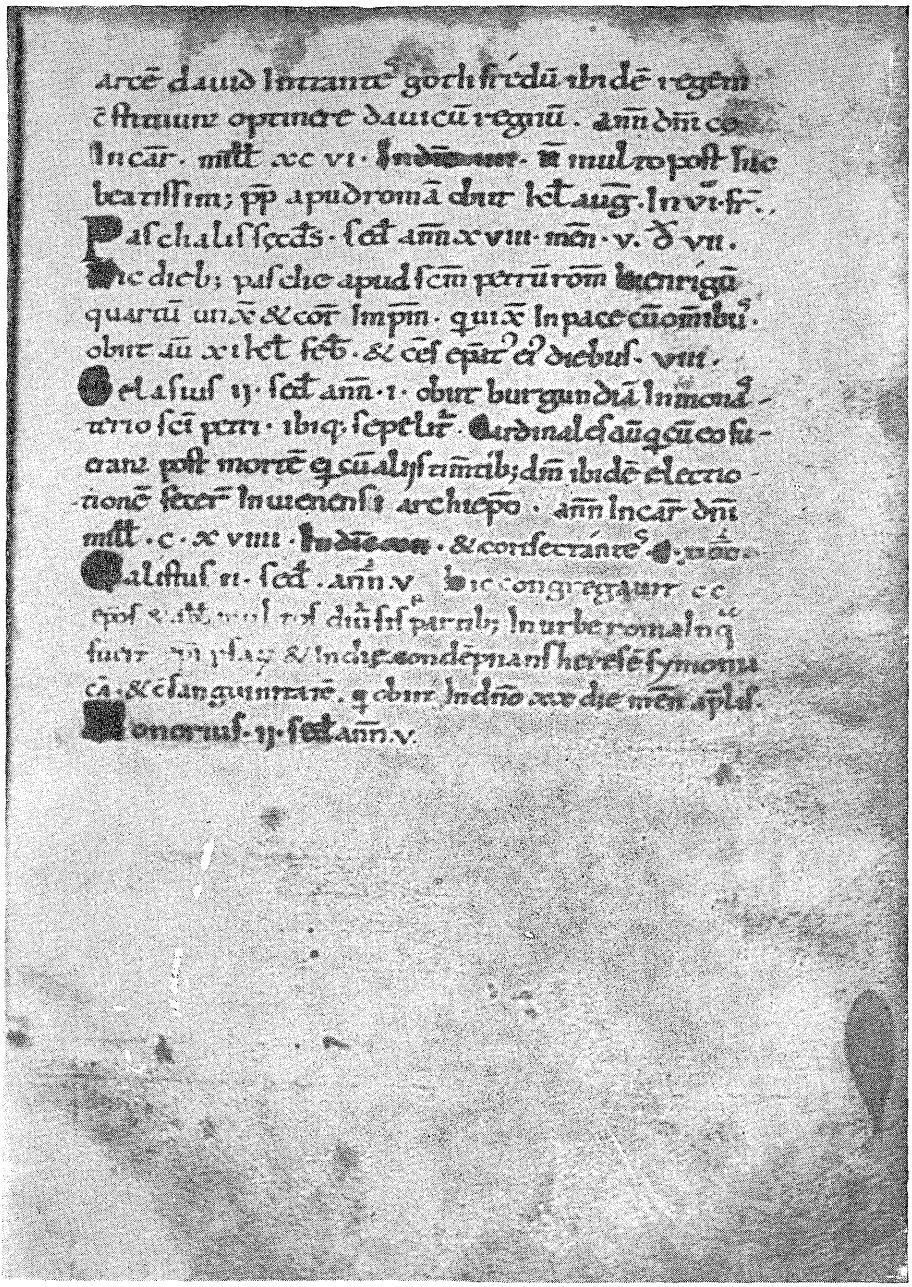

venski svećenici bez poznavanja latinskog jezika, a jedino u nestašici svećenstva može se i to izuzetno dopustiti. Time slavenska služba božja nije bila izričito zabranjena ni dopuštena, ali mislilo se, da će u toku vremena utrnuti, čim hrvatski svećenici budu poznavali latinski jezik. U pogledu jurisdikcije već je na prvom saboru, a konačno i na drugom utvrđena metropolitanska vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom, proširio se opet teritorij dalmatinskih biskupija i na dijelove Hrvatske, a hrvatski biskup ukinućem ninske biskupije premješten u obnovljenu skradinsku sa smanjenim teritorijem hrvatske biskupije.[17] Svim time je svakako u Hrvatskoj i Dalmaciji, barem po mišljenju našeg pisca, učvršćeno crkveno jedinstvo u hrvatskoj državi i Hrvati se jače vezali uz Rim, utoliko više, što je prema prijašnjoj situaciji, dok su dalmatinski gradovi crkveno priznavali Bizant, uvijek mogla s gledišta Rima postojati opasnost, da ta shizma pređe i na Hrvatsku. Naš pisac je dakle, ciljajući jamačno na sve ovo izloženo, a povezujući »učvršćenje crkvene dogme u Dalmaciji« s time, to izrazio ovim lapidarnim riječima: »... cuius beneficii gratia Chroati sancto Petro effecti sunt tributarii in perpetuum.« Izraz »tributarii« ne mora značiti plaćanje nekog tributa, već u ovom konkretnom slučaju znači crkvenu podložnost, koja se naravno odražava i raznim novčanim podarenjima katoličkog svijeta rimskom papi. Ne odnosi se ni na dobijanje kraljevske krune iz Rima, jer se možemo pouzdati u Tomu Arciđakona, koji veli, da su hrvatski kraljevi znakove kraljevskog dostojanstva primali iz Carigrada,[18] a to utoliko više možemo vjerovati, kad znamo, da je Hrvatska, makar bila crkveno podložna Rimu, ostala uza sve sporove zbog dalmatinskih gradova, u nekoj političkoj sferi Bizanta sve do kraja vlade Petra Kresimira IV. Tek Zvonimir je prvi primio krunu iz Rima.

Pisac našeg Liber pontificalis s nekoliko lapidarnih rečenica sintetizirao je sve ono, što mi znamo iz drugih izvora, pa baš zato, jer znamo iz drugih izvora, možemo ga i dobro razumjeti, ali ujedno i istaknuti, da on svojim pisanjem potvrđuje ono, što nam i drugi izvori govore.

VI.

I u prikazu vladanja pape Aleksandra II. i Grgura VII. imamo podataka za hrvatsku povijest iz doba narodne dinastije.

Da bismo objasnili prikaz našeg izvora, moramo se osvrnuti na opće tadašnje prilike i donekle na dosadašnji prikaz od strane naše novije historiografije.

Nikola II. izabran je za papu u prosincu 1058., posvećen je bio 24. siječnja 1059., a umro 27. srpnja 1061. Njega je naslijedio kao papa Aleksandar II. od 1. listopada 1061. do svoje smrti 21. travnja 1073.

[17] Držim, da se već i u 9.–10. stoljeću može govoriti o hrvatskom biskupu, pa prema tome i o hrvatskoj biskupiji, jer ga i XI. zaključak splitskog sabora od g. 925. izričito zove »episcopus Chroatorum«.

[18] U izdanju Račkog, p. 38.

Kao apokrisar pape Nikole II. u Hrvatskoj spominje se u ispravi u originalu sačuvanoj i datiranoj mjeseca veljače g. 1059. opat Mainard.[19] No ta je isprava datirana po firentinskom računanju vremena, u kojem godina počinje 25. ožujka. Dakle po našem računanju to je veljača g. 1060.[20] Tom ispravom kralj Petar Kresimir IV. osniva samostan sv. Ivana Evangeliste u Biogradu, daje mu kraljevsku slobodu i obdaruje ga posjedima, a to čini pred spomenutim apokrisarom. U proširenoj varijanti te isprave, smatrane od Račkoga interpoliranom, a od Šišića docnijim falsifikatom, spominje se isti apokrisar i Lovro nadbiskup (razumije se splitski).[21]

Ispravom, izdanom g. 1060. apokrisar pape Nikole II. Teuzo presudio je, da cela sv. Ivana u Telbaščici (na Dugom otoku) ima da pripada samostanu sv. Krševana u Zadru. To je bio spor, koji se rješavao unutar komunalnog teritorija grada Zadra, koji je bio tada pod bizantskom vlasti.[22] Nabrajaju se crkveni dostojanstvenici, u prisustvu kojih je izdana ova isprava, te tu među ostalim piše: »Hoc actum est in presentia Laurentii apsarensis episcopi, a Spalatinis et a cuncto consilio archiepiscopus electus.« Dakle iz tog se vidi, da je Lovro bio izabran za splitskog nadbiskupa, ali da još nije nastupio tu dužnost, te su ga još smatrali osorskim biskupom. U ispravi iz g. 1075., koja ponovo radi o tom pitanju, spominje se ova presuda Teuzona, koji se tu naziva legatom pape Nikole.[23]

Toma Arcidakon, poznati pisac 13. stoljeća, piše svoje djelo uglavnom historijskim redom, ali ipak ne uvijek strogo kronološki. O događajima druge polovice 11. stoljeća piše on dosta u svojem djelu. Veli, kako je poslije nadbiskupa Dabrala postao splitskim nadbiskupom Ivan rodom Splićanin. O njemu na kraju veli ovo: »Et cum pre senectute iam factus esset inutilis, cessit ab onere pastorali, et in eadem ecclesia non longo tempore degens ibidem mortis debitum solvit«.[24] Odmah nakon ovoga Toma pripovijeda, da je legat apostolske stolice, kojeg ne spominje po imenu, sazvao provincijalni crkveni sabor (provincialem synodum congregavit). Toma je najprije sabor nazivao imenom *synodus*, a malo zatim naziva ga *concilium*. Veli dalje, da je na tom saboru bio izabran za splitskog nadbiskupa osorski biskup Lovro, a onda s nekoliko rečenica opisuje, da je u toj časti bio potvrđen od pape, ali ne kaže, kad je to bilo. I zatim dalje govori Toma opširnije o Lovru i njegovu djelovanju, ali tamo gdje prelazi na opisivanje shizme u Dalmaciji i Hrvatskoj, seže nešto unatrag te veli: «Fuerat siquidem tempore domini Alexandri pape et Johannis decessoris Laurentii supra dicti a domino Maynardo quondam Pomposiano abbate, postea episcopo cardinali, quedam synodus omnium prelatorum Dalmatie et Chroatie multum solempniter celebrata,

[19] Rački, Documenta, p. 52.
[20] Šišić, Povijest Hrvata ... p. 504, u bilješci 10.
[21] Rački, Documenta, p. 51; Šišić, Povijest Hrvata, p. 504.
[22] Rački, Documenta, p. 59.
[23] Rački, Documenta, p. 99.
[24] U izdanju Račkog, p. 46–47.

in qua multa fuerunt conscripta capitula.«[25] Dalje zatim govori o saboru i opširno o poznatoj shizmi nastaloj nakon toga. To je poznata shizma Vuka i Čededе. Ne upuštamo se sada u Baradino tumačenje, da je Toma pobrkao ovdje dva događaja, tadašnji Vukove shizme s mnogo ranijom shizmom Sedeha,[26] već nas u prvom redu zanima to, što tom prigodom Toma opet spominje, da je sazvan u Splitu sabor crkveni (congregata sinodo), na kojem je Vuk bio osuđen.

U daljem pripovijedanju veli Toma o Lovru: »Ordinatus est in sede salonitane ecclesie anno incarnationis millesimo sexagesimo, temporibus *Michaelis imperatoris;* regum vero Stephani, Cresimiri, et Svinimiri, qui fuit ultimus rex Chroatorum.«[27]

Potvrda zaključaka crkvenog sabora u Splitu izvršena od strane pape Aleksandra II. počinje ovako: »Alexander regi et episcopis Dalmatiarum. Notificamus, omnia capitula, que per confratres nostros venerabiles, Mainardum scilicet collateralem episcopum nostrum et Johannem archipresulem vostrum, in Spalato allisque civitatibus sunt statuta, eadem in Romana synodo, seriatim ea referente, a beate memorie predecessore nostro Nicolao apostolica auctoritate et sub anathematis interpositione roborata. Cuius nos constitutionem exequentes, ipsaque statuta confirmantes, quedam eorum his nostris apicibus inserimus.«[28]

Iz sklopa svih tih navedenih vijesti u izvorima naša historiografija je stvarala zaključke, a posljednji, koji je o tome opširnije pisao, bio je Ferdo Šišić u svojoj velikoj Povijesti Hrvata.

Šišić ispravu kralja Petra Kresimira IV., izdanu samostanu sv. Ivana Evangeliste u Biogradu, a datiranu mjesecom veljačom g. 1059., postavlja u veljaču g. 1060., računajući vrijeme po firentinskom načinu, po kome je godina počinjala 25. ožujka. Kao razlog tome Šišić navodi, da se Majnardov dolazak u Hrvatsku može zamisliti tek nakon lateranskog sinoda održanog u travnju g. 1059.

Šišić naime drži, da je Mainard potkraj veljače ili na početku ožujka 1060., dakle za vladanja pape Nikole II., održao u Splitu crkveni sabor. To je po Šišiću onaj sabor, o kome govori Toma Arciđakon na str. 49 Akademijina izdanja. Za taj sabor drži, da je to i onaj, kojega zaključke imamo sačuvane u potvrdi pape Aleksandra II., a Šišić tu potvrdu datira potkraj travnja g. 1063.[29] Dakle Šišić ne prihvaća Tomino pripovijedanje, da je crkveni sabor održan u doba pape Aleksandra II., već drži, da je održan u doba Nikole II., a da je papa Aleksandar II. tek kasnije g. 1063. te zaključke ponovo potvrdio. Šišić također tvrdi, da je tada izabran za splitskog nadbiskupa osorski biskup Lovro, i to ovim riječima: »Riješivši one poslove, koji bijahu u vezi s Lateranskim kanonima, splitski se sinod po tom bavio pitanjem dalmatinsko-hrvatske crkvene

[25] U izdanju Račkog, p. 49.
[26] Barada, Episcopus Chroatensis, p. 188–201.
[27] U izdanju Račkog, p. 54.
[28] Šišić, Priručnik... p. 236.
[29] Šišić, Povijest Hrvata... p. 504 i 510. U Priručniku ju je datirao »poslije 1. oktobra 1061.«

hijerarhije. Budući da je splitski nadbiskup Ivan bio slabašan starac, a očevidno su se spremala vremena, kad je bilo nužno, da na čelu metropolije stoji čovjek, vrstan da s uspjehom provede sinodalne zaključke, od kojih su neki duboko vrijeđali hrvatski kler i narod, uspjelo je nagovoriti nadbiskupa Ivana, da se dobrovoljno odrekao svoje časti. Potom izabran je od biskupa sufragana, prisutnih na sinodu, pa splitskoga klera i građanstva, tadanji osorski biskup Lovro (1060–1099), rođen Dalmatinac, doduše sitna rasta, ali snažna duha.«[30] Šišić drži, da je orvietski biskup Teuzo kao papinski legat donio prije 1. rujna 1060. pallium Lovru, a tom prilikom bio bi i Teuzo donio onu presudu o celi sv. Ivana Evangeliste u Telašćici. No u svom pripovijedanju veli ipak Šišić, da je među ostalim na glas o legatovu dolasku došao preda nj osorski biskup, inače »izabrani« (electus) splitski nadbiskup Lovro.[31] Šišić dalje kaže: »Da li je biskup Teuzo tom prilikom imao još i kaku drugu misiju, a to je veoma vjerojatno, ne znamo; bez sumnje predao je nadbiskupu Lovri s papinskom potvrdom splitskih metropolitanskih privilegija još i potvrdu nedavnih sinodalnih kanona. Ali čini se, da se već tada javilo ozbiljnih glasova, koji su papinskog legata upozoravali na veliko nezadovoljstvo među Hrvatima zbog tih kanona, a to je i moglo da bude razlogom što je strogo i nesmiljeno provedenje njihovo, bar zatada, odgođeno do nove papine odluke.« Zatim odmah u bilješci k tome: »Ovo valja zaključiti iz *ponove* potvrde splitskih sinodalnih kanona od strane pape Aleksandra II. Da su nemiri buknuli u Hrvatskoj, kad se započelo provođenjem zaključaka uperenih protiv slovenske crkve, kaže Toma (o. c. 49) izrijekom.« U glavnom tekstu dalje nastavlja: »Međutim to više nije bio posao Nikole II., jer ga je već u drugoj polovini jula 1061. stigla u Firenci smrt, na što ga naslijedi 1. oktobra intronizovani Aleksandar II. (1061–1073)«[32] Ovaj je dakle po Šišiću tek potkraj travnja g. 1063. potvrdio ponovo te zaključke.

Ne uzimajući zasada u obzir naš novopronađeni izvor, pokušat ćemo striktnijim pridržavanjem dosada poznatih izvora i prema tome i drukčijom njihovom interpretacijom vidjeti, može li se tok događaja i drukčije prikazati.

Držimo, da su i Majnard i zatim Teuzo bili u Hrvatskoj i Dalmaciji kao legati pape Nikole II., ali za druge poslove prije onog dosada najpoznatijeg splitskog sabora, kojega zaključke je potvrdio papa Aleksandar II. Po Tomi se izričito vidi, da je jedan bio sabor, koji je izabrao osorskog biskupa Lovra za splitskog nadbiskupa, a drugi, koji je donio one poznate zaključke. Prvi je održan bez sumnje u doba pape Nikole II. Toma Arciđakon veli doduše o Lovru: »Ordinatus est in sede salonitane ecclesie anno incarnationis millesimo sexagesimo, temporibus Michaelis imperatoris; regum vero Stephani, Cresimiri, et Svinimiri, qui fuit ultimus rex Chroatorum.«[33] Toma inače dobar stilist nespretno ovdje spo-

[30] Šišić, Povijest Hrvata ... p. 507–508.
[31] Šišić, Povijest Hrvata ... p. 508–509.
[32] Šišić, Povijest Hrvata ... p. 509–510.
[33] U izdanju Račkog, p. 54.

minje hrvatske kraljeve Stjepana, Kresimira i Zvonimira. Nijesu naravno oni skupa vladali, kad je Lovro bio izabran za nadbiskupa, već je htio, iako dakle nespretnom stilizacijom, Toma reći, da je Lovro bio nadbiskupom za vladanja tih kraljeva. Isto tako znao je Toma, da je Lovro bio nadbiskupom i u doba bizantskog cara Mihajla, a to je bez sumnje Mihajlo VII. Duka (1071–1079), ali nije znao za druge, te spominje nespretnom stilizacijom samo njega, iz čega bi čitalac krivo mogao zaključiti, da je baš g. 1060. on bio carem. Za drugi sabor možemo se potpuno pouzdati u Tomu, koji veli, da se održavao u doba pape Aleksandra II., dakle tek nakon 1. listopada g. 1061. Iz cijelog konteksta Tomina pisanja može se vidjeti, da se nadbiskup Ivan zbog starosti odrekao svoje časti i da je na to mjesto izabran osorski biskup Lovro, ali da je neko određeno vrijeme prošlo, dok je dobio od pape potvrdu izbora i pallium, a za to vrijeme ostao je Ivan i dalje na čelu splitske crkve kao nadbiskup sve do svoje smrti. Ne vjerujemo, da bi već Teuzo bio donio Lovru potvrdu izbora i pallium, jer bi u odnosnoj ispravi bio Lovro bez sumnje već zvan samo splitskim nadbiskupom; u tom slučaju prvi posao Teuzov bi morao biti Lovru predati potvrdu izbora i pallium. Međutim u odnosnoj ispravi veli se samo ovo: »Hoc actum est in presentia Laurentii apsarensis episcopi, a Spalatinis et a cuncto consilio archiepiscopus electi« ... Dakle Lovro još vrši funkciju osorskog biskupa, a samo je tek izabrani splitski nadbiskup, ali još nepotvrđeni. Ništa ne smeta na tome, što se u proširenoj varijanti isprave datirane veljačom 1059. (a po Šišićevoj interpretaciji izdane zapravo u veljači 1060.) nazivao Lovro samo »archiepiscopus«. Šišić je smatra falsifikatom, ali pretpostavivši, da ona to nije ili pak ako i jest, da je taj njezin element tačan i vjerodostojan, to opet ništa ne bi protivuriječilo činjenici, da je on samo bio izabran. Moglo se u nekoj ispravi desiti, da mu je dan taj titul, pa makar bio i samo izabran a ne još i potvrđen, jer su se i u ispravama mnoge stvari katkad površno spominjale. Međutim isprava Teuzove odluke o Telašćici precizno za godinu 1060. spominje crkvenopravni položaj Lovrov. Toma izričito veli, da se onaj drugi poznati sabor održao u doba pape Aleksandra II. i splitskog nadbiskupa Ivana. Dakle to znači, da do vremena neposredno nakon 1. listopada 1061. Ivan još nije bio umro, a da Lovro nije još bio nastupio kao splitski nadbiskup. Doduše Toma veli, da nadbiskup Ivan nakon odreke, nalazeći se i dalje u svojoj crkvi, nije živio još dugo (non longo tempore), ali i vrijeme od izbora u g. 1060. pa do vremena neposredno nakon 1. listopada g. 1061. nije prema tadašnjim pojmovima baš dugo. Budući da Toma ipak veli »non longo tempore«, mi moramo uzeti, da se njegova smrt i potvrda izbora Lovrova morala desiti ipak uskoro nakon 1. listopada 1061., a prema tome, da je sabor, po Tomi održan u doba i pape Aleksandra II. i nadbiskupa Ivana, morao biti kratko vrijeme nakon tog datuma. Prema tome Majnard je prema dosad izloženom bio dvaput kao papin legat u Hrvatskoj, i to najprije g. 1060. (svakako u veljači a možda i duže) kao legat pape Nikole II., još dok je bio samo opatom, a drugi put nakon 1. listopada g. 1061. kao legat pape Aleksandra II.,

i to već kao biskupski kardinal. Sve to potvrđuje i Tomine riječi, koji veli o njemu: »a domino Maynardo quondam Pomposiano abbate, postea episcopo cardinali.« Dakle on je nakon 1. listopada g. 1061. samo »quondam abbas«, a to znači već je tada episcopus cardinalis.

Mogao bi netko reći, da su vijesti kod vladanja Aleksandra II. u našem Korčulanskom kodeksu u elementima svojim istinite, ali da su hronološki i stvarno zbrkane i pomiješane. No to može biti tek pretpostavka, ali ako uzmemo u obzir naše gornje razglabanje temeljeno i na dosada poznatim izvorima, a i na tome, da je to originalni kodeks iz vremena malo nakon g. 1130., dakle samo sedamdeset godina nakon događaja, dalje, da su i druge vijesti u njemu o našim prilikama točne i vjerodostojne te se podudaraju s ostalim dosada poznatim izvorima, onda im možemo pokloniti punu vjeru, jer s jedne strane nijesu u protivnosti s poznatim nam dosada izvorima a s druge strane neke se drugim izvorima direktno i potvrđuju, dotično naše se vijesti s njima poklapaju i nadopunjuju.

Iz ovog novopronađenog izvora saznajemo i dosada nepoznate činjenice. Iako se tu kralj hrvatski naziva samo Kresimir, jer se radi o onom Kresimiru, koji vlada u doba pape Aleksandra II., to može biti samo Petar Krešimir IV. Iz ovog izvora saznajemo, da je on imao brata Gojslava i da je optužen bio, da ga je dao ubiti. Mogao bi i ovdje netko pomisliti, da je ovdje brkanje s Kresimirom III., koji je imao također brata Gojslava, te da bi za ovoga to bio novi podatak. No mi ne smijemo pribjegavati tome domišljanju, jer se, kako ćemo i dalje vidjeti, od tog događaja sve dalje odvija svojim vjerodostojnim tokom. U hrvatskoj vladarskoj dinastiji ponavljala su se imena. Tako znamo za dva Trpimira, četiri Kresimira i dva Stjepana, pa su mogla u različito doba biti i dva Gojslava. Eto ovaj događaj je bio povodom, da je papa Aleksandar II. poslao u Hrvatsku svog apokrisara Majnarda, da provjeri tu vijest. O njemu veli naš kodeks: »qui veniens satisfactionem accepit ab eo (naime kralja Kresimira), iurans cum duodecim suis iuppanis non se teneri illo crimine.« Stilizacija je ovdje nejasna. Može se shvatiti tako, da se kralj Kresimir zakleo, da on nije sudjelovao u umorstvu, a može i tako, da se zakleo, da ne će ustrajati u grijehu te se pokajao davši zadovoljštinu. Svakako umorstvo brata kraljeva Gojslava bilo je uzrokom, da je papa Aleksandar II. poduzeo istragu o tome, a nakon spomenute kraljeve zakletve skupa s njegovim županima papa se time zadovoljio i došlo je do izmirenja između pape i kralja.

Važno je spominjanje dvanaestorice župana. Ne govori se doduše, koju su funkciju ovi župani obavljali, no sama po sebi nam se nameće misao, da bi to bio možda indirektni doduše, ali prvi poznati nam spomen dvanaestorice župana, koji su stajali na čelu dvanaest hrvatskih plemena. Budući da je trogirska apendikula, koja spominje dvanaest hrvatskih plemena, zapisana u 14. stoljeću, ovo bi bio možda prvi makar i indirektni njihov spomen. Broj 12 bez sumnje je karakterističan, i teško je, da bi bio samo slučajem. U to složeno pitanje, koje je u po-

sljednje doba ponovo predmetom znatne znanstvene pažnje, ne mislimo zasada ulaziti, ali svakako ističemo, da ovaj podatak u budućim raspravljanjima treba uzeti u obzir.

Ovaj kodeks je i inače u svim svojim dijelovima previše lapidaran, jer ima karakter kratkog kompendija, gdje je njegov sastavljač bilježio ono, što ga je lično zanimalo, a u ovom Liber pontificalis i ono, što je najbolje znao. No znajući već iz drugih izvora za neke događaje, mi možemo svaki pasus njihov razumjeti i znati, na što se odnosi, dotično da i nove podatke, dosad iz drugih izvora nepoznate, dobro vremenski smjestimo. Važan je prema tome ovaj pasus, koji se odnosio na Majnarda: »Dum autem legatus ipse apud Dalmatinos demoraretur, comperit eos infessos nefariis criminibus, qui facto concilio, prout tempus dabat eos emendans, ad dominum suum repedavit.« Važna je izreka *qui facto concilio, prout tempus dabat eos emendans*. Ta kratka izreka spominje dakle sabor-concilium, koji je Majnard održao s namjerom, da se poprave *nefaria crimina* (opake grehote), kojima su bili obuzeti (infessi) Dalmatinci. Ova vijest našeg kodeksa je dakle zapisana oko 70 godina nakon događaja, dakle vremenski dosta blizu, i ona potvrđuje tačnost vijesti dosta kasnijeg pisca Tome Arciđakona.

Doduše mogle bi se uvodne riječi potvrde pape Aleksandra II., kojom potvrđuje zaključke ovog splitskog sabora, shvatiti, kao da se taj splitski crkveni sabor održao u doba pape Nikole II., a to Šišić tako zaista i shvaća. No mi postavljamo drugo tumačenje i prema njemu te uvodne riječi prevodimo ovako: »Objavljujemo, da su odredbe, koje su od naše časne subraće, Majnarda, naime našega kolateralnog biskupa, i Ivana, Vašeg nadbiskupa, u Splitu i drugim gradovima utvrđene, *iste*, koje su na rimskom sinodu od našega dobre uspomene prethodnika Nikole, kako ih je on po redu iznosio, apoštolskim autoritetom i pod prijetnjom anateme ustanovljene. Mi, izvršujući njihovo ustrojstvo i iste odredbe potvrđujući, neke od njih u ovom našem pismu umećemo,« Ono *eadem*, koje smo mi također preveli *iste*, ne moraju značiti *iste* u doslovnom smislu, već *istog duha*. Odredbe rimskog sinoda (ili onog od travnja 1059. ili onog od travnja 1060. ili obaju), donesene dakle u doba pape Nikole II., bile su na splitskom saboru proglašene i utvrđene te u duhu njihovu i bazirajući se na njima donesene i neke specifične, koje su odgovarale prilikama Hrvatske i Dalmacije. Držimo dakle, da one uvodne riječi ne znače, da su to odredbe donesene na splitskom saboru u doba pape Nikole II., već da se to odnosi na odredbe donesene na saboru, koji je održan u doba Aleksandra II., a pod predsjedanjem kardinala Majnarda i splitskog nadbiskupa Ivana, a da su to odredbe *istog duha* s onim, koje su donesene na rimskom saboru, a proglašene i utvrđene u Splitu, pa čak i u ostalim dalmatinskim gradovima (in Spalato aliisque civitatibus sunt statuta). Ovo je naravno njihova ponovna i konačna potvrda, a između samog sabora, koji se održao ili na kraju 1061. ili na početku 1062., pa do te konačne potvrde odigrali su se mnogi važni događaji. To je ona shizma Vuka i Čedede. Barada je htio pokret Vuka i Čedede odvojiti, te je, temeljeći se na tekstu onog poznatog stupa

u splitskom arheološkom muzeju iz doba splitskog nadbiskupa Pavla (1015–1030) postavio Tomina Cededu i njegov pokret u to vrijeme. Barada se tu oslonio na »sličnost« imena *Sedeh* i *Cededa* (po Šišiću *Zdeda)* i na sličnu njihovu ulogu: apostata jedan, apostata drugi; kažnjen Božjom kaznom jedan i drugi. Teoretski govoreći, to bi moglo tako i biti, ali mi nemamo temelja, da to sa sigurnošću tvrdimo. Na stupu se previše općenito govori o Sedehu i o njemu kao apostati, a ne iznosi se nikakva konkretna činjenica, iz koje bi se vidjelo, u čemu bi se sastojalo to odmetnuće. *Sedeh* i *Cededa* imaju doduše isti skup glasova *ede*, ali to ne mora biti ipak isto ime. Ne moramo ni Tomino *Cededa* pretvoriti u *Zdeda,* kao što je to učinio Šišić, već možemo doslovno to ime zaista uzeti kao *Čededa,* jer i općih i vlastitih imena s tim korijenom *čed*, a i nastavkom *da* imamo u hrvatskom jeziku.[34] Sigurno su bila dva pokreta, jedan u doba nadbiskupa Pavla, a jedan u ono doba nakon splitskog sabora, što uostalom i Barada priznaje, ali mi ne moramo, bez drugih jačih dokaza i sigurnih potvrda u izvorima, prenijeti samovoljno elemente pokreta, kako nam ga Toma prikazuje, u doba nadbiskupa Pavla. Mi tek možemo toliko reći, da se u doba ovog nadbiskupa podigao protiv njega neki apostata. U čemu je bio taj pokret, sa sigurnošću ne možemo reći, a tek kao znatnu vjerojatnost možemo ipak reći, da je taj pokret išao za stvaranjem nove hrvatske biskupije, jer je zaista ona malo poslije tog pokreta i osnovana. Pokret, kakav nam ga prikazuje Toma, vjerodostojan je u svim svojim elementima, a tek onaj detalj, da bi *Čededa* u skidanju dlake s njegove brade sa strane pape Aleksandra II. bio na sugestiju lukavog Vuka vidio obred posvećenja za biskupa, možemo smatrati pamfletističkim porugljivim detaljem nastalim u krugu dalmatinskih Romana, koji se u doba nastanka pripovijedao sigurno samo kao ironična dosjetka, a tek ga mnogo docniji Toma ozbiljno prihvatio, nastojeći time prikazati što niži kulturni nivo svećenika glagoljaša. Toma nam, govoreći o saboru, veli, da »multa fuerunt conscripta capitula.« No među njima spominje samo jedan, dotično, ako i njega razdijelimo, dva. On naime veli: »Inter que siquidem hoc firmatum est et statutum, ut nullus de cetero in lingua sclavonica presumeret divina misteria celebrare, nisi tantum in latina et greca, nec aliquis eiusdem lingue promoveretur ad sacros (ordinaes).« Dakle tim se prvo ukida slavenska služba Božja, a drugo zabranjuje ređenje onih, koji bi znali samo slavenski jezik. Toma dalje veli, da je taj zaključak »apostolica auctoritate firmatum«. Dakle papa Aleksandar II. potvrdio je zaključke splitskog sabora, a među njima i taj o ukinuću slavenske službe Božje. No nakon toga nastane pokret kod Hrvata, koji Toma opširno i detaljno, pa i vjerodostojno osim onog nevjerojatnog pamfletičkog detalja, opisuje. Ne znači naravno, da svaka sitnica mora biti tačna, ali svakako opći

[34] Vidi Maretić: O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, Rad 81, p. 143, Jezda, Najezda, Prijezda, p. 145, Zagoda, Rad 82, p. 93, Juranda; Čremošnik: Podlaga trditev o slovanskem poreklu cesarja Justinijana (Zgodovinski časopis god. 1952.–53.) za ime Oprovda.

prikaz je sigurno tačan te se vidi, da je to bio pokret protiv ukinuća slavenske službe Božje i da su u tom pitanju dvaput bili upućeni izaslanici k papi Aleksandru II., tražeći, da se slavenska služba Božja opet dopusti. Papa ih nije ni prvi ni drugi put a limine odbio, već im je kazao, da im ne može dati zasada dopuštenje u obavljanju slavenske službe Božje i da do daljega obdržavaju sve, što je na splitskom sinodu pod predsjedanjem legata Majnarda bilo zaključeno, sve dok tamo ne dođu legati rimske stolice. Ovako naime tumačimo one riječi Tomine, koje stavlja u usta papi u recima 19–27 strane 51. Akademijina izdanja. Dakle zasad nek se pokoravaju odredbama splitskog sinoda, dok ne dođu papini legati, koji će stvar razvidjeti. Posve je vjerodostojno, da je Čededa prigrabio biskupsku vlast na Krku. To je već bilo doba, kad su dalmatinski gradovi počeli dolaziti opet pod vlast hrvatskog kralja. Znamo, da su svi već bili pod vlasti njegovoj g. 1066., jer se to jasno vidi iz isprave iz iste godine izdane od kralja Petra Kresimira IV. u Šibeniku.[35] Nijesu svi gradovi morali doći pod hrv. vlast u isto doba. Rab je bio već g. 1059.,[36] a Krk je mogao biti također već tih godina pod hrvatskom vlasti. Teško možemo zamisliti, da bi Čededa bio mogao prigrabiti biskupsku vlast u Krku za vrijeme bizantske vlasti u njemu. Inače prostor tog otoka izvan grada naseljen je bio hrvatskim stanovništvom i na njemu je bilo glavno uporište slavenske službe Božje, te je i prirodno, da je baš u tom području Čededa prigrabio vlast. Kao papin legat došao je u Hrvatsku kardinal Ivan, koji je sazvao u Splitu novi sabor, na kojem je Čededa zbačen. Papa Aleksandar II. je ipak stajao pod utiskom tih događaja, te je u svojoj ponovnoj i konačnoj potvrdi zaključaka splitskog sinoda ublažio znatno zaključak o slavenskoj službi Božjoj. Onaj stavak o općoj zabrani nije više potvrdio, dakle tim ga je stvarno ukinuo, a potvrdio je samo stavak, kojim se zabranjuje ređenje onih, koji bi znali samo slavenski jezik. U stvari takav zaključak je bio donio i splitski sabor od g. 925., te je tačna tvrdnja Murkova, koji je davno već najbolje od svih historičara uočio taj problem, rekavši, da slavenska služba Božja u Hrvatskoj nije bila ni izričito zabranjena ni izričito dopuštena.[37] Naravno zabrana ređenja onih, koji ne znaju latinski, imala je ipak utirati put njenu iščezavanju, ali je činjenica, da se ona ipak i dalje održala.

Ako sagledamo, koji su sve papini legati u Hrvatskoj i Dalmaciji i crkveni sabori bili u Splitu u to doba, onda možemo reći, da je bio g. 1060. *prvi sabor*, koji je odredio osorskog biskupa Lovra za splitskog nadbiskupa. Taj sabor spominje Toma i veli, da mu je predsjedao papin legat, ali ne veli, koji je to legat bio. Mi možemo uzeti, da je to bio Majnard još kao opat Pompoze za vrijeme svojeg prvog boravka u Hrvatskoj i Dalmaciji u veljači g. 1060. Budući da se makar i u falsifikatom smatranoj varijantnoj ispravi od veljače g. 1060. spominje Lovro

[35] Rački, Documenta, p. 66.
[36] Rački, Documenta, p. 56–58.
[37] Murko, Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, Leipzig 1908, p. 104.

kao nadbiskup, možemo uzeti, da je taj sabor bio u to vrijeme. Nakon toga u toku iste godine 1060. dolazi u Hrvatsku i Dalmaciju papin legat Teuzo, koji stvara onu odluku o celi na Telašćici. *Drugi crkveni sabor* u Splitu bio je već nakon nastupa pape Aleksandra II., i to sigurno na kraju g. 1061. ili na početku godine 1062. Njemu je predsjedao Majnard. po drugi put poslan u Hrvatsku i Dalmaciju kao papin legat. O tom saboru govori Toma i ukratko naš Korčulanski kodeks. Iduće godine 1063. bio je opet u Splitu *treći sabor*, kojem je prema Tomi predsjedao kardinal Ivan, a koji sabor je zbacio Čededu i kaznio Vuka. Da je bio te godine, vidi se po tome, što je g. 1075. na opet jednom crkvenom saboru u Splitu Vuku bila oprošćena kazna. Toma veli, da je to bilo nakon 12 godina, dakle kad se odbije, dođe godina 1063. Dobro je Šišić na temelju raznih okolnosti utvrdio, da je ona ponovna i konačna potvrda zaključaka splitskog sabora izvršena u travnju 1063.[38] Ona je morala doći tek nakon održanja sabora, na kojem je osuđen Čededa, jer tek nakon izvještaja papina legata papi moglo je doći ono ublaženje zaključka o slavenskoj službi Božjoj. Dakle sabor je održan prvih mjeseci g. 1063. No važna je vijest Korčulanskog kodeksa o dolasku legata Teuza u Dalmaciju. Pošto je kodeks iskazao o misiji Majnarda, veli za Teuza ovo: »Sequenti vero anno misit (naime papa Aleksandar II.) alium timentem Deum nomine Theuzum, qui omnia viriliter scrutans facto *generali synode*, utiliter emendavit. Nam consanguinitatem in quarta et in quinta propinquitate innexi tenebantur, et ordinationem malam episcoporum et capulatione uxorum presbiteres et diacones emendans, et venditiones hominum funditus evertens, similiter ut superius cum honore redit.« Vidi se dakle, da je Teuzo, koji je već prvi put za vrijeme pape Nikole II. bio došao kao papin legat, sada po drugi put došao i predsjedao crkvenom saboru. Ne veli se, gdje je bio. O kojem saboru se to radi? Možemo postaviti dvije alternative. Ili je to isti onaj sabor, o kojem Toma izvješćuje, da mu je predsjedao kardinal Ivan, a zaboravio je spomenuti i Teuza kao drugog legata, a možda za to nije znao. Ili je pak to kasniji jedan sabor, koji možemo zamisliti ipak tek nakon onog, na kojem je svrgnut Čededa. Ili bio jedan ili drugi, svakako on se mogao održati g. 1063., a jer se za tu godinu veli »sequenti anno«, to možemo sada i za onaj poznati nam sabor, odrediti tačnije, da se održao na početku g. 1062. Svakako i ovdje se spominju brakovi u četvrtom i petom srodstvu, o čemu je govora u potvrdi zaključaka od pape Aleksandra II. Spominje »ordinationem malam episcoporum«. O tom je konkretno raspravljao i onaj sabor, koji je svrgao Čededu, a o tom ima i u potvrdi zaključaka od pape Aleksandra II. Spominje i ženidbu svećenika i dijakona, a o tome ima i u Aleksandrovoj potvrdi zaključaka. Dakle ili su svi ti zaključci ponovo još pretresani g. 1063. na saboru, koji je svrgnuo Čededu, što sigurno o »ordinationem malam episcoporum« i jest slučaj, ili se to odnosi na to, da je ona Aleksandrova potvrda od travnja 1063. proglašena na

[38] Šišić, Povijest Hrvata ... p. 510.

novom jednom saboru sazvanom od Teuza. Novo je u vijesti Korčulanskog kodeksa o zabrani prodaje ljudi, dakle zabrana ropstva, a o čemu ni kod Tome ni u Aleksandrovoj potvrdi nema spomena.

Ako usporedimo naš kodeks i Tomu Arciđakona, vidimo, da su to dva posve nezavisna izvora te da Toma nije poznavao kodeksa niti iz njega crpao. Naravno nije isključeno, da za poneki podatak nijesu imali zajednički neki izvor.

VII.

Krunidba kralja Zvonimira od papina apokrisara Gebizona poznata nam je iz njegove prisege g. 1076., sačuvana u prijepisu iz vremena oko g. 1192.[39] tako da nam vijest u Korčulanskom kodeksu ne donosi ništa nova. Ipak važna je, jer o krunidbi Zvonimirovoj imamo još jedan izvor iz vremena oko 54 godine nakon događaja, koji je k tome još i stariji od vremena prijepisa Zvonimirove prisege. Ta vijest ovdje baš na ovom mjestu važna je i zbog toga, jer pokazuje, da nam Korčulanski kodeks donosi pouzdane vijesti, pa se time utvrđuje njegova vjerodostojnost i u onim vijestima, koje nam on jedini donosi, kao i u onima, u čemu se on slaže s kasnijim Tomom Arciđakonom.

VIII.

Pisac Korčulanskog kodeksa je išao zatim, da nam dade jedan kompendij opće povijesti s gledišta sredovječnog kruga interesa. Njega zanima stara izraelska povijest te je nalazi u Izidoru Seviljskom, a propast Jeruzalema i rasap židovskog naroda nalazi kod Josipa Flavija. Na posebnoj strani donosi i kratku historiju jeruzalemskog hrama. Nastavljajući na izraelske kraljeve, nalazi u Izidoru Seviljskom perzijske vladare, Aleksandra Velikog i Ptolomejeviće u Egiptu. Rimske kraljeve je našao kod Eutropija, a rimske i bizantske careve kod Izidora Seviljskog i Pavla Đakona. Sredovječne zapadne careve prepisao je u posebnom djelu »Genealogia nobilium Francorum regum.« Naravno zanimaju ga pape, te donosi i njihov popis i Liber pontificalis u izvatku. Kulturne, političke i crkvene veze Dalmacije s Ravenom i Akvilejom-Gradom nagone ga, da donese i kronatakse pastira tih gradova. Taj kompendij opće povijesti dobija eto regionalni kolorit i time i spomenom pape Anastazija, da je udijelio zadarskom nadbiskupu Lamprediju palij, prevođenjem gotskog kralja Teodata u Bogdana i spomenom bana kao državnog dostojanstvenika navodno i kod Gota, ali naravno prije svega vijestima iz doba hrvatske narodne dinastije. One iz prve polovice 10. stoljeća napisane su dvjesta godina nakon događaja, ali našom

[39] Rački, Documenta, p. 104–105.

analizom smo ih utvrdili kao vjerodostojne. One iz 11. stoljeća su još vrlo svježe, jer su napisane tek nekoliko decenija nakon događaja.

Te vijesti nijesu nekog epohalnog značenja niti predstavljaju neko veliko otkriće, ali uzevši u obzir, da su i onako vijesti iz tog doba dosta oskudne i da se rijetko iz njega danas što otkriva pisanih spomenika, one su nam ipak važne utoliko, što nam neke donose nove pojedinosti, a neke potvrđuju pisanje docnijeg Tome Arciđakona, kome se baš u tim vijestima nije dosad vjerovalo. I inače kodeksi iz 12. stoljeća nijesu nam baš česti, a ovaj je kodeks svojim lijepim pismom, svojim zanimljivim inicijalima i uvidom u to, koje je sve pisce naš jedan čovjek knjige 12. stoljeća poznavao, također s tih gledišta važan pisani spomenik hrvatske kulture 12. stoljeća.

Tomo Matić

PABIRCI IZ ARHIVA AUSTRIJSKE POLIZEIHOFSTELLE IZ GODINA 1797.–1810.

Prije mnogo godina sabrao sam iz spisâ Vrhovne državne policijske vlasti u Beču (Oberste Polizeihofstelle) građe o ličnostima i prilikama hrvatskoga kulturnog i političkog života prvih godina devetnaestoga stoljeća i najveći dio već objavio u nizu većih i manjih radova.[1] Što je još od te arhivske građe ostalo u mene neobjavljeno, potječe iz spisa, koji su prema priopćenju uprave bečkoga arhiva »des Innern und der Justiz« u nepovrat propali g. 1927. u požaru zgrade vrhovnoga suda u Beču, pa zato objavljujem ovdje i tu građu, iako je fragmentarna i raskidana.

I.

Kada se prva evropska koalicija protiv republike Francuske završila Napoleonovim pobjedama nad austrijskim vojskama i mirom u Campoformiju (1797.), kojim je Austrija, iako pobijeđena, dobila Mletke, Istru i Dalmaciju, morio je cara Franju i njegove ministre strah, da će pod dojmom pobjedâ francuskih republikanskih vojska ojačati u habsburškim zemljama propaganda revolucionarnih ideja. Tim strahom prožeta je nota, što ju je Polizeihofstelle upravila caru 27. prosinca 1797.: »Allerunterthänigste Note, mittels welcher eine Übersicht der Stimmung in sämmtlichen Provinzen vorgelegt wird« (spis 154 ex 1798). U tome je izvještaju osobita pažnja namijenjena Ugarskoj:

[1] Iz mlađih dana Janka Draškovića (Vjesnik zem. arhiva 16, Zagreb 1914.). – Prijedlog biskupa Vrhovca o reformi školovanja bosanskih franjevaca (Nast. vj. 39, Zagreb 1931.). – Arhivski podaci o hrvatskim franjevcima u doba Napoleona I. (Croatia sacra 4, Zagreb 1932.). – Izvještaj austrijskog političkoga emisara o Dubrovniku i njegovu balkanskom zaleđu iz g. 1805. (Rešetarov Zbornik, Dubrovnik 1931., i Starine 37, Zagreb 1934.). – Arhivske bilješke o Josipu Šporeru (Nast. vj. 45, Zagreb 1937.).

»Das Königreich Ungarn ist zwar von der obersten Leitung der Polizeyhofstelle ausgenommen, jedoch würde man in Bezug auf die öfentliche innere Ruhe und Sicherheit nur sehr unrichtige Resultate ziehen können, wenn man nicht durch geheime Wege die von Zeit zu Zeit in diesem Königreiche herrschende Stimmung mit in Anschlag brächte.

Die Ungarn folgten zwar in diesem Jahre dem gesezlichen Rufe des Königs zur Insurrection ohne besonderen Schwierigkeiten, allein nach eingezogenen Nachrichten war ein großer Teil des insurgirenden Adels weit entfernet, es mit gutem Herzen und mit patriotischem Gefühle zu thun, die Klagen über die Kostspieligkeit und das Drükende dieser Insurrection waren heftig und wurden um so lauter, als einige die Feindesgefahr nicht mehr nahe, mithin das ganze Aufgeboth zweklos wähnten.

Die Raisonneurs erlaubten sich die Vermuthung, da E. M. bey dieser Gelegenheit der ungarischen Nazion das Drükende einer Insurrection absichtlich fühlen lassen wollte, um solche hiedurch um so ehender zur Annahme des in anderen Erbländern eingeführten Conscriptions- und Contributionssystems zu vermögen oder sie durch diesen nicht geringen Aufwand solchergestalt zu entkräften, daß ihnen auf lange Jahre die Lust vergehen müßte, mit Nachdruck irgend eines ihrer Privilegien gegen den Eingrief des Hofes verdeutigen zu wollen.

Diese Stimmung eines großen Theils des Adels sollen diejenige Individuen, welche ihre Stellen verlohren haben, wie Karl Zychy, Haller, Urmengi, Orczy, Pronay, Spissich, Zindary u. s. w., benutzen, um unter der Hand Mißtrauen gegen jeden Schritt des Königs zu verbreiten und sich in vertraulichen Zirkeln über die Sprache schon dermal zu besprechen, welche sie bey einem künftigen Landtage halten wollen.

Der Kopf des Martinovich und der vorzüglichsten Mitverschwornen ist zwar gefallen, aber noch ist nicht jede Ramification dieser giftigen Pflanze vertilget, noch giebt es dem Vernehmen nach unter denjenigen jungen Leuten, welche von einigen ehmaligen Lehrern der Pester Universität bedenkliche Grundsätze eingesogen haben, mehrere, die dem Martinovich und dessen Anhange im Herzen huldigen, ihn als einen Martyrer für die Freyheit betrachten und die von demselben verfaßten politische Catechismen als ein Evangelium verehren.

Auch die Draskovichische Loge ist noch nicht ganz zerstöhret, nur sind ihre Glieder behutsamer gemacht worden, sie sollen noch immer im stillen fortwirken und dürften selbst noch mit Logen im Auslande in Verbindung stehen.

Obwohl man den großsprecherischen Tons des Bonaparte schon gewöhnt ist, so bleibt doch immer sehr merkwürdig, daß *er vermöge öfentlicher Blätter gerade von Ungarn sagt, es habe von ihm abgehangen, dieses Königreich in eine Republik umzustatten.*

So wenig nun im Grunde für den Ruhestand in Ungarn zu besorgen ist, wenn die Staatsverwaltung den Geist der Nazion überhaupt sowie den Geist der verschiedenen Factionen kennt und hienach ihre Maßregeln nimmt, so wenig darf man doch über die oben angeführten

Umstände ganz mit Gleichgültigkeit hinweggehen, weil auch aus einem kleinen Funken oft ein großer Brand entstehen kann.

Vorzüglich räthlich ist, daß bey numehr erfolgten Frieden die ungarischen Regimenter nicht nach Ungarn zurückkehren; selbst ein Martinovich hat, während er im hiesigen Polizeyhause in der Voruntersuchung sich befand, den Hofrath Schilling mehr wie einmal auf diesen Gegenstand aufmerksam gemacht und versichert, daß unter dem Ofiziercorps dieser ungarischen Regimenter sich mehrere befänden, welche in politischer Hinsicht sehr verdorbene Grundsätze hätten.«

Posve je naravno, da je državna policija budno pazila i na zemlje, koje su od ukinute Mletačke republike pripale Austriji (Mleci, Istra, Dalmacija):

»Was die neuacquirirten venezianischen Lande betrifft, so ist kein Zweifel, daß der Adel sowohl als das Volk sich freudig dem österreichischen Zepter unterziehen werde: ersterer, weil er bey der politischen Krisis von Italien seine ganze Existenz zu verlieren auf dem Punkt stand, lezteres, weil der bisher erlittene Druck der aristocratischen Regierungsform demselben äußerst lästig seyn mußte.

Ungeachtet dieser günstigen Umstände sind doch die einmal ausgestreuten demokratischen Grundsätze, die Nähe der neuentstandenen Republiken, das Ungewohnte einer monarchischen Regierung ebenso viele Ursachen, welche die größte Aufmerksamkeit, kluge Bescheidenheit und sanftes Benehmen der künftig dort anzustellenden Polizey fodern und worauf bey Organisierung der wirkenden Stelen vorzüglich muß gesehen werden.

Bey einem von E. M. erhaltenden Winke werde ich nicht säumen, Allerhöchstdenselben einen auf die Zeitumstände und Lokalität sich gründenden Besetzungsvorschlag in Allerunterthänigkeit vorzulegen.«

II.

Jedan od najagilnijih pouzdanika vojničkih vlasti i centralne državne policije u hrvatskim krajevima bio je zagrebački kanonik Vinko Vlatković.[2] Njegov opširni izvještaj o Dubrovniku i njegovu balkanskom zaleđu od 29. VIII. 1805. objavio sam već u *Starinama* (XXXVII, 177–188). Odmah poslije toga izvještaja sasvim su se promijenile političke prilike na našim obalama Jadrana. Potkraj 1805. mirom u Požunu ustupila je Austrija Francuskoj Istru i Dalmaciju, i time je Napoleon stekao vojničko i političko uporište za dalju ekspanziju u hrvatskim zemljama te je već iduće godine zaposio Dubrovnik, a 1809. mirom u Beču stekao svu Hrvatsku od mora do Save. Razumije se, da je u takvim prilikama austrijska državna policija budno pratila sve, što se zbivalo u susjednim zemljama pod francuskom vlasti, a možebiti je još i oštrije

[2] Biografske podatke o Vlatkoviću v. u mojoj radnji: Izvještaj austrijskog političkoga emisara o Dubrovniku iz g. 1805. (Rešetarov Zbornik, 165–167).

pazila, da li nema u pograničnim krajevima Habsburške monarhije traga vezama ili simpatijama s Francuzima. U tome nastojanju državne policije živo je surađivao i Vlatković šaljući u Beč izvještaje o rezultatima svojega traganja i izviđanja.

1. U opsežnome konvolutu spisâ pod br. 1120 ex 1806 sačuvao se prijepis Vlatkovićeva pisma iz Zagreba dd. 6. VIII. 1806. Prije svega se tuži na zakašnjivanje zagrebačke pošte i izriče sumnju, da je posljednje pismo, što je bilo njemu upravljeno, negdje otvarano, a zatim priopćuje rezultate svojih izviđaja:

»In betreff der mir gegebenen Kommissionen habe ich bereits all das Nöthige veranlaßt und solche Maßregeln genohmen, welche nicht fehlschlagen können, muß aber bemerken, daß dieses ohne Geld nicht mit dem wahren Erfolg wird geschehen können, indem auch die Franzosen in derley wichtigen Angelegenheiten das Geld nicht sparen. Auch finde zu bemerken, daß es nothwendig ist eine doppelte Maske anzunehmen, als wenn man mit den Franzosen hielte, um ihre Absichten eher zu erfahren, wie ich es mit dem in Ragusa befindlichen Chargé d'affaire Bruère gemacht, von welchem ich 11 Briefe in Original an den Minister Talleyrand erhalten und durch Ihnen dem Herrn Staats- und Conferenzrathe v. Stahl übersendet habe. So habe ich diesen feinen Diplomaticker überlisten müssen, sonst hätte ich unmöglich zu meinem Zwecke gelangen und dem Staate nützlich seyn können: so fein die Franzosen sind, ebenso fein muß man auch seyn, um sie übervortheilen zu können, wozu aber Talent und Geld gehört.

Heute kömmt einer aus Dalmatien zu mir, welcher in 4 Tagen diese Reise zurückgelegt hat; der erzählet, daß Cattaro von unsern Truppen noch nicht übernohmmen und an die Franzosen übergeben worden sey, wie es ausgesprengt war. – Der Metropolit von Montenegro hat eine nachdrucksame Proclamation in der Nationalsprache an die dortigen Völkerschaften ergehen lassen. Ich versichere, daß, wenn die Sache nicht bald auf eine gütliche Art beygeleget werden wird, die größten und nicht zu berechnenden Folgen zu erwarten stehen.

Mit meinem größten Leidwesen muß ich im geheim berichten, daß die Militärgränze in ihren alten Gesinnungen und Treue fürs Österreich schon ziemlich geschwächt worden ist, besonders durch jene, die aus der französischen Kriegsgefangenschaft zurückgelanget seyn, welche ganz nachtheilige Grundsätze nach Hause gebracht haben. – Der Indiferentismus in Religionssachen hat bereits tiefe Wurzeln gefaßt, und die Treue gegen ihren rechtmäßigen Monarchen ist keine so heilige Gewissenssache mehr wie vorhin. Es wäre mit Gottes Hilfe annoch Zeit, diesem Übel zu steuern, wenn man dagegen zweckmäßige Anstalten treffen und solche Männer in die Militärgränze abschicken würde, von deren patriotischen Gesinnungen man schon Proben hat und denen es ein Leichtes seyn würde, die Gränzer, welche in der Treu gegen ihren gnädigen Monarchen wanken, auf bessere Gedanken zu bringen und sie gleichsam zu ihrer Pflicht zurückzuführen.«

2. Uz prijepis toga Vlatkovićeva pisma nalazio se u istome konvolutu spisâ (1120 ex 1806) prijepis još jednoga pisma bez potpisa i datuma, pisan od iste ruke, koja je prepisala i Vlatkovićevo pismo od 6. VIII. 1806. U prvom se redu saopćuju imena nekoliko uglednih ličnosti iz Hrvatske što simpatizuju s Francuzima:

»Gebrüder *Johann*[3] und *Georg* Grafen *Draskovich*, reich und stark begütert in Kroatien;

des Grafen Johann Praefectus Bonorum Ljubich;
„ „ „ Secretair Zeiller;
„ „ „ Fiscalis Chacskovich;

Nicolaus Zdenchay, Fiscalis im Kreutzer Komitate;

Klobucharich, Praefectus Bonorum des Agramer Bischoffs, – diese sind stark französisch gesinnt.«

Zatim se u pismu javlja, da plemić Marković, koji boravi na svome dobru u Cerniku, mora imati »bey denen Hofstellen in Wien geheime Kundschaften«, jer zna tajnih stvari. Pisac pisma misli, da bi dobro bilo, da radi izviđaja pođe on sam u Trst, Rijeku, Senj i Zadar. U Lici bi, veli se dalje, trebao sada »ein gutgesinnter, thätiger Obrist«, jer sadašnji pukovnik markiz Belcredi »ist der Niemand, er ist ein Mailänder und seine Frau eine Venezianerin.«

Upravo prijedlog putovanja u Zadar i nepovoljan sud o ličkom pukovniku Belcrediju svjedoče, da je i to pismo od Vlatkovića i da je pisano u ljetu 1806., najkasnije u početku rujna. Ministar vanjskih posala Stadion je naime 27. IX. 1806., vraćajući neka Vlatkovićeva pisma, obavijestio Polizeihofstelle, da po carevoj odluci sada nije zgodan čas za put u Zadar, a nepovoljno mišljenje o Belcrediju da je saopćio ratnom ministarstvu.

3. U pismu 24. VIII. 1806. javlja Vlatković, da Francuzi idu iz Dalmacije preko turske zemlje na Crnogorce. U tim ozbiljnim vremenima mogao bi V. mnogo doznati od liječnika travničkog paše: »den ich noch von jenen Zeiten, wo ich auf Allerhöchste Weisung mich in denen dortigen Gegenden befand, kenne«, (Spis 966 ex 1808).

4. Osim francuske akcije na Balkanu svraćao je Vlatković pažnju i na veze srpskoga ustanka s pravoslavcima izvan Srbije, te iz Zagreba 9. XI. 1806. javlja u Beč o sporazumu bosanskih popova graeci ritus s Crnim Đorđem i o antiaustrijskoj agitaciji Dandola, šefa francuske civilne uprave u Dalmaciji, koji u ilirsko-talijanskim novinama (misli time poznati tjednik »Il Regio Dalmata – Kraglski Dalmatin«, koji je počeo izlaziti u Zadru u srpnju 1806.) napada na Austriju, a preko Leopolda Dorkicha u Zadru dopisuje se s agentom u Beču Georgom Franzom Dieffenbachom. Vlatković se nudi, da bi mogao, ako mu se povjeri, kod bosanskih pravoslavaca s uspjehom poraditi protiv utjecaja njihovih popova. (Spis 1119 ex 1806).

[3] O odnosu Janka Draškovića prema Francuzima isp. moju radnju: Iz mlađih dana Janka Draškovića (Vjesnik zem. arkiva XVI, Zagreb 1914.).

5. Već na Vlatkovićevu izvidničkom putovanju od rujna do prosinca 1804. po Dalmaciji, odakle je preobučen zalazio također na tursko zemljište u Bosnu, i za njegova boravka u Dubrovniku od siječnja do kolovoza 1805. pratio ga je kao pouzdanik i pomoćnik Senjanin Matošić. U pismu iz Zagreba 16. XI. 1806. (spis 1120 ex 1806) obavješćuje Vlatković Polizeihofstelle, da je toga svojeg pouzdanika, preobučena na bosansku, 12. istoga mjeseca opet poslao u Bosnu i ujedno pisao svome prijatelju, liječniku travničkoga paše. Da bude siguran za pouzdanost vijesti, naložio je također svome »zu Trawnik stehenden Vertrauten«, da ga o svemu izvješćuje, pa će vidjeti, kako će im se izvještaji slagati (jer ne znaju jedan za drugoga). Tako je, veli Vlatković, radio i za posljednjega turskog rata pod Laudonom.

Francuzi su već »einen starken Anhang in Bosnien erworben«. Nedavno je stigao paši oštar ferman, da osobito pazi »auf alle graeci ritus Bewohner«, te je dao iznenada pretražiti dva manastira. »Was die Ragusaner anbelangt, so erleichtern sie um vieles denen Franzosen den Anhang in Bosnien, weil sie in ihrer Nationalkleidung in Bosnien seit Jahrhunderten ungehindert und ohne Besorgnis je aufzufallen herumwandlen und ohne Gefahr wo immer hin gehen können, denn alles kennt sie dorten, weil sie unter dem türkischen Schutz stehen.«

Vlatkovićev pouzdanik Matošić javio mu se s puta već za nedjelju dana poslije svojega odlaska u Bosnu pismom datiranim »Costajnicz al Confine li 20 9bre 1806.« (spis 1120 ex 1806). U prvom se redu preporučuje za nagradu (»già da lungo tempo promessomi impiego in patria«) i nada se naći o tome odluku «in casa mia in Segna«. Kao najnoviju vijest javlja, da Crni Đorđe kupuje u velikim količinama oružje u hrvatskim krajevima: »Di positivo sò che sono stati li 18 8bre alla fiera di St. Luca a Essegg in Schlavonia in Ober-Vaross dal Picksenschifter comprati da Greci 700 schioppi ed in magior N° carabine per l'armata del Czerni-Giorgio; questi sono stati transportati per Mitrovitz e Semlino.« Prije nekoga vremena, kazuje dalje Matošić, bio je kod paše u Travniku jedan francuski general, da mu ponudi pomoć protiv Crnog Đorđa, a paša je o toj ponudi obavijestio Portu. U pograničnim našim krajevima pravoslavci su uopće dušom i tijelom uz Crnoga Đorđa, i na to valja budno paziti: »Occultamente suditti nostri del ritto grecco, quanto a Mitrovitz-Semlino, in tutto soccorono l'armata del Czerni-Giorgio, e non soltanto questi, ma tutti Greci suditti nostri son con anima e corpo proclivi al Czerni-Giorgio, qual publice dichiaran d'essere dichiarato dalla Russia per prencipe della nazione grecca. Sarebbe neccessario da Gradisca sin inclusive Pantschova per tutto Cordone vigillare sopra tutti Grecci, mentre questi semenan la rivolta in nostri stati, qual scopierà, tosto i Serviani aquistan Sabacz e Belgrado«.

6. Vijestima o previranju u Bosni ispunjen je sav Vlatkovićev izvještaj, pisan u Zagrebu 14. prosinca 1806. (spis 1120 ex 1806):

»Nebst gehorsamster Bestättigung des untern 5ten dieses an mich erlassenen Schreibens, wornach ich mich genau benehmen werde, habe ich die Ehre, zugleich bekannt zu geben:

Mattossich ist bereits zu Travnik eingetroffen, hat aber dort den Gouverneur Passa von Trawnik nicht gefunden, denn selber befindet sich zu Tusla und in der Gegend von Zwornik, wo mit vereinten Kräften von mehreren 1000 Türken und christlichen Innwohnern an einem starken Verhau an dem oberen Drinafluß fortan gearbeitet wird.

Mattossich wird zwar nach meiner ihm gegebenen Weisung noch ferners zu Trawnik verbleiben und genau auf das dort Vorfallende invigiliren. Indesen, um noch mehrere genauere Nachrichten zu erlangen, so wird der beste von meinen Vertrauten, ein gewisser Anton Villich, der ein sehr verläßlicher Mann ist, welcher mir schon bei mehreren Gelegenheiten sehr gut gedienet hat, sogleich über Slavonien durch Racha gerade nach dem Aufenthaltsort des Passa, allwo er in zwei Tägen dort seyn wird, von mir abgesendet. Dieser Anton Villich ist ein gebohrner Travniker, katholischer Religion, seiner Profession ein Schneider, so türkische Kleider verfertiget, auch ist er nebstbei der Chyrurgie verständig und ein intimer Freund des Medicus von dem Trawniker Passa. Er wird gewöhnlichermaßen seinen Aufenthalt bei denen Leuten des Passa finden und mir die getreuesten Nachrichten genau liefern.

Dem zu Ragusa stehenden französischen General Lauriston mußten die ragusaischen Innwohner auf sein Verlangen, da sie das Königreich Bosnien genau kennen, von allen bosnischen Städten, Orten, Festungen, befestigten Ortschaften, Wälder und Flüsse eine genaue Beschreibung machen, damit derselbe von all diesem genaue Kenntnis erlange, woraus er den 16-ten November zween französische Officiers, die türkisch sprechen können und welche die von disem Anton Villich für sie verfertigten türkischen Kleider angezohen hatten, unter türkischer Begleitung von Ragusa aus in das Königreich Bosnien abgesendet hat. Und an eben diesem 16-ten November ist auch der so oft in meinen Briefen berührte französische Commissaire Marcus Bruère mit zweien anderen französischen Officiers zum Gouverneur von Albanien Ibrahim-Passa nach Scuttari abgegangen. Übrigens kann ich mit Gewißheit versicheren, daß alle Türken in Bosnien in der höchsten Bestürzung sich befinden.«

7. Šaljući u Beč dvije Dandolove štampane proklamacije od 18. studenoga 1806. javlja Vlatković 29. istoga mjeseca, da se ton tih proklamacija »der ... die Majestät und Würde der Throne und deren Beherrscher beleidigende, mit Unverschämheit geführte Thon« nipošto ne svida Dalmatincima: » ... mißfällt auch ungemein selbst denen Dalmatinern, die noch immer wahre, unverfälschte Neigung für das aller durchlauchtigste Erzhaus Österreich hegen«. Francuzi gube uopće simpatije također i kod katolika u Albaniji i Bosni: »Wie mir meine Vertrauten versicheren, so sollen die zahlreichen Katholiken im Türkisch-Albanien und Bosnien dadurch von der für die Franzosen gefühlten Neigung nunmehr abstehen, weil denen Juden im ganzen Europa gleiche Rechte wie denen Katholiken zugestanden und sie überhaupt von der

französischen Regierung begünstiget werden. Dieses versicheren mir auch die erst gestern aus Bosnien angekommenen 3 Franziskaner, denn ohnedies ist bekannt, daß die Herzen aller Katholiken in denen dortigen Gegenden in der Gewalt der Geistlichkeit stehen und mit wahrem Enthusiasmus für die Mönche gestimmet sind.« (Spis 1120 ex 1806.)

8. Mutnim prilikama u Bosni i na obalama Jadrana bavi se i Vlatkovićev izvještaj, pisan u Zagrebu 25. veljače 1807. (spis 1369 ex 1808): »Es ist mir gelungen, im Königreich Bosnien eine Kammerfrau, die zugleich die vertrauteste Freundin der Principalgemahlin des Gouverneur Passa zu Trawnik ist, ganz auf meine Seite zu bringen. Diese besitzt das volle Zutrauen dieses Gouverneur Passa und weiß aus ihme alles herauszuloken, wodurch ich in die genaue Kenntnis von allem zu gelangen ich mir die sichere Hofnung machen kann.« Napose upozorava Vlatković na neke sumnjive i opasne pojave u našim pograničnim krajevima. Jedan oficir brodske ili gradiške regimente je u tajnoj korespondenciji s kapetanom »des türkischen Gebieths Gradacz« i izdaje austrijske dispozicije, a vinkovački brigadir i karlovački metropolit Stratimirović su »in vertrauten geheimen Briefwechsel mit dem Cheff der Montegriner und russischen Comendanten zu Cattaro.« Ta tajna pisma nosi »ein sicherer Jovan aus dem Dorfe Potocsani, gleich über die Sau in Turcico wohnend.«

III.

Poslije smrti Vlatkovićeve († 25. IV. 1808.) primala je Polizeihofstelle o prilikama u Hrvatskoj mnogo izvještaja od činovnika zagrebačke županije Franje Karla Radićevića. Upravo njegovim izvještajima imamo u prvome redu zahvaliti vijesti o Janku Draškoviću iz doba ratova Austrije s Francuskom sve do pada Napoleonova.[4] Iz njegovih izvještaja sam iznio također nešto vijesti iz g. 1808. o Josipu Šporeru, ocu Jurja Š., kasnije karlovačkom mairu u doba Napoleonove Ilirije.[5] U svojim ispisima iz uništenih spisa policijskog arhiva imam još prijepis Radićevićeva izvještaja od 11. kolovoza 1808., u kojemu, doduše, nema inače osobitih vijesti o prilikama u Hrvatskoj, no koji je karakterističan za odnos centralne državne policije prema županijama: dok je hrvatsko plemstvo u županijama gledalo bedem za obranu od centralističkih i apsolutističkih nastojanja Beča, umjela je državna policija u svoje mreže zaplesti funkcionare, kojima su bili povjereni županijski poslovi, te je upravo u tim od plemstva izabranim županijskim činovnicima imala svoje pouzdanike, od kojih će doznavati – kako kaže sam Radićević – »alles, was gegenwärtig beym Comitat vorkömmt«. Evo tekst toga Radićevićeva izvještaja (spis 916 ex 1808):

[4] Te sam izvještaje objavio u Vjesniku zemaljskoga arkiva, XVI (Zagreb 1914.) kao dodatak radnji: Iz mladih dana Janka Draškovića.

[5] Arhivske bilješke o Josipu Šporeru (Nast. vj. XLV, 153–156, Zagreb 1937.).

»Aufgemuntert durch die gnädigste Herablassung, mit welcher mich Euer Excellenz beehrten, unterfange ich mich, die kurze Laufbahne meiner Fortschritte seith Monath März l. J. unterthenigst zu melden: damals wurde ich durch die Wahl der hiesigen Stände des Comitats der 2-te wirkliche Vicenotär, darauf am 24-ten May d. J. bey Erledigung des Regestrators zum Regestrator mit Beybehaltung des Notariatranges einstimig gewählt, endlich jezt am 29-ten July d. J. wolte ich die mir öfentlich angetragene Stelle des 1-ten Vicenotärs nicht annehmen, wurde als Regestrator belassen, erhielt den Rang und Sitzung nach dem Obernotär, war zuglich als der referirende erste Notär für die Comitatsgerichtssitzungen ernant. Herr Ludvig von Terputecz wurde nur durch S^e Excellenz den H. Obergespan zum Obernotär, weil dieser schon in das 5. Jahr beym Comitat dienet, vorgezogen und durch S^e Excellenz hiezu ohne Wahl ernant. – Die Stelle des 1-ten Vicenotärs könnte ich nicht annehmen, weil ich überzeigt bin, daß ich als Regestrator und zugleich Vicenotär dem Allerhöchsten Dienst genauer nachkomme: die Vergangenheit ist einzig unter meiner Verwahrung; alles, was gegenwärtig beym Comitat vorkömt, muß früher oder spötter zu mir gelangen; als Gerichtsnotär in Comitatssedrien ergiebt sich oft Gelegenheit vorzüglich beym Delinquenten gute Ordnung und Gerechtigkeit zu handhaben, und da ich von frühesten Morgen bis in die spötte Nacht in meinem Amte, wo ich für meine Person freyes Quartier habe, zu finden bin und mich die beyden Hern Vicegespans mit ihren Zutrauen beehren, so bestreite ich alle Curentia des Comitats, welche ohne einer Congregation völlig oder einstweilen befördert werden kennen oder die vorzüglich in Polizeysachen gerade an die Vicegespäne ergehen, keinen Aufschub leiden, wie z. B. eben jezt die 4 französischen Emissairs Zoll, Knapp, John und Scott zurfolge eines Staathaltereybefehls dd. 2. Aug. a. c. N° 17323, curentirt wurden. – Ich schmeichle mir dacher, die Zufriedenheit meines Betragens von Seiten Eurer Excellenz insoweit zu ernten, daß ich mich bestrebe in meinen äußerst beschränkten Wirkungskreis mein Möglichstes zur Beförderung des Allerhöchsten Dienstes beyzutragen, und einzig aus diesem mir allein bewußten Beweggrunde den anlockenden Titel und Dienst des 1-ten Vicenotärs durch eine Abbitte entlehnt und ausgewiehen habe.«

IV.

U Hrvatskoj od mora do Save, što je 1809. mirom u Beču pripala Francuskoj i bila pripojena Ilirskim provincijama, bio je administrativni centar Karlovac, pa je posve naravno, da se bečka Polizeihofstelle zanimala, što se tamo zbiva. Iz Beča su, očito, za posredovanje u tome poslu zamolili biskupa Vrhovca, koji je i sam bio Karlovčanin i imao ondje dobrih i pouzdanih veza. Vrhovac je u prvi čas to prihvatio, te su se u spisu 130 ex 1810 sačuvala dva izvještaja od 10. i 11. prosinca

1809.,[6] što ih je biskup primio iz Karlovca i 17. prosinca 1809. u prijepisu poslao potpredsjedniku austrijske Polizeihofstelle Hageru o događajima prvih dana poslije ulaska francuskih četa u grad:

»Nachrichten von Karlstadt dd. 10. Dezember 1809.

Aus meinen letzten Brief hast Du das Wesentliche von der französischen Einrückung in Karlstadt vernohmen, nun sollst Du auch wissen, was seit der Zeit sich zugetragen hat. Kürzlich erschien bey dem Magistrat eine Aufforderung, wo die französische Garnison für 2310 Mann (die aber nicht so stark ist) auf ein Monath die Sustentation an der Verpflegung fordert: dies bestehet in 70.000 Rationen Brod, 648 Eimer Wein, 120 Stück Ochsen, eine Quantität Haber, Heu, Haitzung und für das Spital 300 Hemdter, 400 Leintücher, 200 Madratzen etc. Neuerdings ist publicirt worden, daß man weder dem Officier noch dem Gemeinen etwas zu geben schuldig sey als ersteren die Unterkunft, letzteren aber Licht, Herd, Haitzung und Gemüs; auch daß man niemanden eine Unterkunft von jenseitigen Saveufer gegen 100 fl. Straffe, ohne es vorher angezeigt zu haben, gestatten darf.

Der Magistrat ist permanent erklärt worden, das ist Tag und Nacht muß ein Magistratsglied stätts auf dem Rathhause seyn und von 9 bis 11 Uhr vormittags dann von 3 bis 5 Uhr nachmittags muß der ganze beysammen sitzen; wer davon ausbleiben wollte, wird mit 5 Bajonetter ins Rathhaus geführt werden. Dies wurde vor allererst dem Stadtrichter Kretsch angesagt. Auch wurde demselben angekündigt, daß dieser Tagen der Aide de camp (Generaladjutant) des Napoleons, Nahmens Bertrand, mit Familie und seiner Suit Adjutanten hier anlangen wird, welchen ein convenables Quartier zubereitet werden solle. Dieser Bertrand ist derjenige, welcher die Verschanzungen in der Insel Lobau angegeben; er soll die türkische Gränze bereisen und das Nöthige einleiten. Vorgestern hat die Kersztianer Compagnie auf die Gränze gegen die Türken mit denen eigenen Hausgewähren ausrücken müssen.

Der Öconomiehauptmann Tihy (ci-devant Ottochaner Regiment) macht hier mit einen gewissen Lieutenant Beshky von dem Oguliner Regiment, welcher letzterer mehrere Sprachen spricht, ein neues Gränitzsystem, und vorläufig hat das neue Gouvernement einen gewissen Golner 150.000 fl. zum Einkauf der Früchten für die Gränitz mit dem Bemerken zugestellt, daß er bis Ende Jänner 1810 schon die Früchten in Karlstadt gestellt haben muß. Dem Magistrat wurden auch 20.000 fl. a conto für die geleisteten Brodfrüchten hinausbezahlt.

[6] U konvolutima spisâ br. 30 i 765 ex 1810, koji nijesu propali u požaru, ima još više izvještaja iz Hrvatske u doba francuske okupacije; napose konvolut br. 30 ex 1810 sadržava deset pisama iz Karlovca iz prosinca 1809. i siječnja 1810., kojih radi odlaska iz Beča nijesam dospio prepisati (prema priopćenju uprave arhiva se čini, da se među njima nalaze također prijepisi pisama od 10.–11. prosinca 1809., što ih ovdje priopćujem iz uništenoga konvoluta 130 ex 1810.).

Unter der Mannschaft hört man die Sprache, daß nach einigen paar Monathen schon der Krieg mit den Türken angehen soll. Auch sagen selbe sowie manche Officiers, daß sie mit der Gränze nicht zufrieden seyn können; sie sagen, das Reich Illyrien begreife in sich bis an die Drau und ganz Bosnien.

Jeder Hauswirth muß vor seinem Hause den Schnee und Koth zusammenraumen und niemand darf nach dem Zapfenstreich ohne Latern ausgehen. Niemanden darf in den kleineren Wirtshäusern nach der Retirade mehr Wein geschänckt werden oder das Haus offen bleiben, nach 10 Uhr aber die großen Wirtshäuser und Caféebuden geschlossen werden. Gestern sind neuerdings über 200 Mann Chasseurs allhier eingerückt; wohin selbe weiter marschiren sollen, weiß ich noch nicht. Marmont, sagt man, hat der letzten Schlacht den Ausschlag gegeben: wie er zu der Armée auf den Marchfeld gekommen, soll der Napoleon an seine Truppen ausgeruffen haben: Voilà mon bras!

Die Kapella soll dergestalten veschnien seyn, daß man nur mit Reitpferden durchsetzen kann; eine richtige Aussage derjenigen Officiers, welche von daher gekommen sind, folglichen bleibt alles liegen, was jenseits der Kappella liegt.

Heüte haben die Güterbesitzer und Comitatsbeamte vor den Kermelich den Eid der Treue abgelegt. Das Ereignis werde Dir mit nächster Gelegenheit, und was dabey vorgefallen, getreülich berichten, nachdem ich überzeigt bin, daß Du als ein edler Patriot an meinen Berichten Vergnügen findest, jedoch nur insoweit was unser armes getreues Vaterland, welches wir mit blutenden Herzen bis zur letzten Stunde unseres Daseyns beweinen werden, betrift. Ich kann Dir nicht genugsam die Thränen schildern, welche das hiesige getreue Publicum um die milde Regirung unseres allgeliebten Kaisers Franz vergißen läßt. Denk Dir aber dieses nicht in allgemeinen bey dem rohen, unersättlichen Gränzmann, welcher aus Mangel an Beurtheilung nicht so viel aus eigenen Verstandskräften, wohl aber durch niedrige Officiers, die bey unserer Regierung nie das Glück gehabt hätten, ein Ehrenzeichen zu tragen, verführt, ungeachtet allen billigen Reitzen, die man ihn durch Geld, um das viele rückwärts darniederliegende Ärarialguth zu retten, gemacht hat, sich herbeylassen will, dasselbe zu führen. Und was kann man sich auch von der neuen Regierung versprechen? Denn obschon selbe der Spedirungscommission in Gegenwart und auf den eigentlichen Vortrag des H. Reichsvicecapitains und bevollmächtigten Übergabscommissairs Feldmarsallieut. Baron v. Knesevich mit Zufriedenheit gegen Bezahlung per Stuck Vieh et Station à 1 fl. angenohmen hat und versprochen, daß auf diesen Contract die Gränitzlandesfuhren gestellt werden müssen, so ist es leider bis nun noch immer bloß beym Versprechen geblieben.

Ich fühle, mich für den Dienst, lieber Bruder, in Eifer zu weit eingelassen zu haben, und finde noch manche Gegenstände zu erwähnen, die mein und Dein Herz bei dieser unseeliger Veränderung rühren müssen. Nicht bloß die Stadtleute sondern auch das Provinciale äußert sich mit

unvergeßlichen Andenken gegen unsern guten wohlthätigsten Monarchen und gegen seine treue Diener und aufrichtigsten Patrioten; sie sagen, gerne, ja herzliche gerne würden sie noch auf höcheren Aufruf ihren letzten Kreutzer, auch ihre einzigen Söhne für das Vatterland und für die Erhaltung des Throns opfern, wenn sie nur die französischen Blutigeln aus den Augen schaffen könnten, durch derer Herrschaft niemand sein Eigenthum recht mehr zu behaupten im Stande ist.

Aber noch schmerzlicher ist es, daß gewisse Individuen, die der neuen Regierung die Hände biethen, weit ärger, gewissenloser als selbst die Franzosen handeln. Unter diesen nennt man besonders einen Stuhlrichter, welcher an seinen untergeordneten Stuhl im Nahmen des französischen Gouvernements übertriebene Requisitionen nicht nur an Naturalien sondern auch am baaren Geld schon ausgeschrieben hat, und dies letztere bin ich gewiß, daß es die Franzosen noch in keinen Ort gefordert haben (der Bericht des 1-ten Bogens, neulich zugeschickt, ist gewiß Bürge dagegen), und der Stuhlrichter drohet noch den Gutterbesitzern mit militärischer Execution: solche Robespiere schröcken dann in der ersten Betaubung das arme Land totaliter.

Wahr ist es, daß die Franzosen mit ihren Wünschen und Befehlen nicht scherzen. Hier hast Du noch mehrere Beweise davon: der Vorspannscommissair Gladnik in der Banija kann ohne militarischen Execution mit Stellung der Vorspann nicht aufkommen. Er forderte mehrmalen, daß man ihm Assistenz geben möchte; seit 14 Tagen wollten die Franzosen nicht daran, denn sie fürchten sich einzeln, – sind leibhafte Poltrons, welches mir niemand, der sie kennt, bestreiten wird. Endlich hat man sich mit der Beyfügung eine Asistenz zu geben entschlossen, da, wenn einen Franzosen auf dem Lande etwas Leides geschehen sollte, der Gladnik drey Kugeln vorn Kopf zu gewärtigen habe. Nun, da hast es!

Nie habe ich eine ungeflasterte (wenigstens zum Theil) Stadt in solcher Jahrszeit und bey dem obwaltenden Gewühl der Menschen reinlicher gesehen, als jezt Karlstadt ist, denn der Hauswirth, welcher die Straße vor seinem Grund nicht rein hält, muß fürs erstemal gleich 25 fl. Strafe zahlen, und so in der Folge wird sie verdoppelt. Endlich hat die Regierung vor 4 Tagen, weil sie ohne eigenen Medicamenten ist, die Kranken zunehmen und besonders bey 170 Krätzige da sind, den hiesigen ersten Apotheker eine Liste von 84 Artikeln gleich herbeyzustehlen befohlen. Der gute Mann wußte nicht, ob der Magistrat ihn zu zahlen habe, und zögerte 3 Täge; aber vorgestern kamm schon ein Commissair in die Apotheke der Vorstadt und verordnete im Nahmen des Commendanten, binnen 12 Stunden die Medicamenten abzugeben oder 10 Mann Execution in die Apotheke gegen täglichen 1 fl und so alle Tage steigend aufnehmen zu müssen. Was war zu thun als die 84 Artikeln abzuwägen, die über 1400 fl. nach der Civiltax betrugen, und dahin zu geben. Fiat!

Man spricht hier auch, daß der Napoleon unsern lieben Monarchen Salzburg und einen Theil Tyrolls gegen den croatischen District zwi-

schen der Sau und Drau zu vertauschen angetragen haben soll. O, ich fürchte noch große Chicanen von denen Franzosen, wie es auch mit Görz und Gradisca geschah, dann bedauere ich uns noch mehr, ohnehin haben wir beyde nicht nur allein das liebe Vaterland, sondern auch unsere Eltern, unser kleines Haus und die Gründe auf ewig verlohren und bleiben aus angebohrener Neigung auch noch im Unglücke unseren Throne getreu; nicht nur dieses, auch unser Leben würden wir ihm mit Freuden opfern. Dies bin ich von Deiner und mancher anderer patriotischen Seele völlig überzeugt, nur sollte Österreich wieder auf seine vorige Erhabenheit und in seinen vorigen Glanz zurücktretten können.

Fortsetzung von eben daher dd. 11-ten Dezember 1809.

Mein gestriges Schreiben wirst Du ohne Zweifel empfangen haben, in welchen ich Dir angezeigt habe, daß gestern die nächsten Authoritäten, Gütterbesitzers und die hiesigen Magistratspersonen den Eid der Treue abgelegt haben, den nächsten Sonntag aber die übrigen nebst der umliegenden Geistlichkeit ein Ähnliches werden thun müssen, in der Folge aber bey letzteren die übrige Klass der Ständen zu verrichten haben wird. Die hiezu bestimmte Spaliermanschaft kam in der Parade (welche darinn bestand, daß selbe ihre Mäntel auf denen Tornister geschnalter gehabt hat, übrigens buntschäckigt, was den Unterleib belangte, hiezu erschienen) um 10 Uhr mit der türkischen Musick auf dem Platz zusamen und gieng bey 50 Mann, angeführt durch einen Officier, in die Pfarrkiche. Um 10½ Uhr ershien die Suit bestehend aus dem Divisionsgeneral Delsons, einen sehr jungen Intendanten, allen anwesenden Staabs- und Oberofficiers, welche erstere sich rechts vom Hochaltar, links der Magistrat unter Anführung des H. Supremus Comes Kermelich nebst der Begleitung des H. Vicegespanns v. Gerliczy und übrigen Comitatensern, die übrigen aber hierzu beruffenen hin und wieder sich aufgestellt haben. Das Hochamt wurde vom P. Gvardian gehalten wie gewöhnlich. nur daß er das Dankgebeth für den Großen Napoleon, welches ihm von den Platzcommendanten am Altarn gewissermaßen zu singen commandirt wurde, beysetzen mußte. Nach dem letzten Seegen mit dem Sanctissimum wurde zuerst der Eid, wie im Schlusse folgt, dem Gerliczy und dann dem Stadtrichter vorgelesen, endlich einer nach dem anderen aus einer besonderen Lista vorgeladen und jedem von dem Stadtrichter Kretsch vorgesagt, und beym Schlusse sprach die Person nur das einzige Wort latein, croatisch oder deutsch, in welcher selbe am mächtigsten war: »Juro!« Zum Intermezzo machte während der ganzen Function die türkische Musik auf den Chor allerley zerstreuende, der Function gewiß entgegengesetzte lärmende und zum Tanz alleinig geneigte Stücke. Bemerkungswerth ist es, daß nur sehr wenige Menschen aus dem Publicum, von der besseren und wohlgesünnteren Klasse kaum ein paar Frauenzimmer, und die von den leichtsinnigen Schlag, dann Kinder zu diesen für Karlstadt gewiß in aller Hinsicht merkwürdigen Tag sich eingestellt haben. Aber auch noch

bemerkungswerther war das Betragen der französischen Officiers und ihrer Truppen: alle waren mit aufgesezten Hüthen, Csako oder der schreckbahr monstruesen Grenadiermützen während den ganzen Gottesdienst und der Function und für selbe war das Ganze ein bloßer Spectacl, denn sie tanzten die Kirche auf und ab und redeten unter einander mit sehr lautbahren Worten, der Tambourmajor auf den Chor commandirte bald dieses bald jenes wie bey einer Wachtparade, – kurz, entehrend war dieser Tag nicht nur für die Religion sondern auch für eine Nation, die die Menschlichkeit bloß im Munde, nicht aber im Herzen trägt, viel weniger noch in den Werken aufzustellen im Stande ist.

Nach diesen zog alles mit der berührten Musick aus der Kirche, Kermelich alleinig begleitet von allen Geschworenen begab sich auf die Municipalität. Allda wurde in ein hiezu verfertigtes Protocoll mit der Aufschrift *»Imperium Illyrii, Gubernium Croatiae«* der Schwur in allen Sprachen niedergeschrieben, hinter welchen die Geschwornen nach der vorher bemeldten Lista sich auch unterfertigen mußten. Hier haben manche edle Patrioten, worunter einige auch jenseits der Save begütert sind, die Clausel beygefügt, *daß sie nur insolange die Treue geloben, bis sie aus denen Umständen des 6-jährigen Auswanderungstermin den Vortheil ersehen haben werden, von selben den Gebrauch zu nehmen oder nicht, wornach sich von selbsten verstehe, daß sie ihres geleisteten Eides entbunden seyn müssen oder aber wie in jenen Zeitraum die Treue ferners geloben.* Dem Kermelich war diese Bemerkung sehr unerwartet, allein sein Kopf blieb nicht stecken, sondern er ermunterte sie mit den großen Ereignissen, die ihnen in Kurzen bevorstehen; er versicherte sie insgesammt, daß das Reich auf jene vorige uralte Stuffe und Glanz kommen muß, daß, was jenseitige Gütterbesitzer belangt, sie sich in Kurzen überzeigen werden, daß auch ihre jenseitigen Brüder und derselben getheilthes Vermögen alles unter einem Stab gebracht werden wird, nur sollen selbe nicht den Muth sinken lassen, sondern in allen den Gehorsam leisten und mitwirken, daß seine Worte in balden die Erfühlung erreichen mögen.

Lieber Bruder, ich fühle mich zu schwach, diese bedeutenden Worte des Verführers im ganzen zu zergliedern, selbst die Aufschrift des Protocolls deutet noch auf mehrere Gubernien des neugebohrenen Illyrischen Reiches. O, wären nur alle meiner Meinung, ich würde auf keinen Fall mit dieser Canaille einen Krieg führen, bis nicht in Norden das noch bishero blind verfolgte Interesse zu Gunsten Haus Österreichs sich wenden würde, aber dann sollte mir weder Guth noch Blut zu theuer werden, es für das gute Vaterland aufzuopfern.

Während dem Einschreiben auf der Municipalität machte Kermelich manche Bemerkungen, unter anderen wegen gewissen Gebäuden, wozu Agram hätte beystehen sollen, allein ich verhörte diesen Verlauf und erinnere mich nicht mehr desselben, als bloß wo er sagte: »Ich werde das Geld hereinfordern und wir werden selbst damit zu disponiren wissen.«

Jetzt höre ich, daß der 1-te Secretaire nicht mehr zum Kermelich, wohl aber der zweyte ankommen solle.

Die Officiers sagen, daß der Napoleon eine auserlesene illyrische Nationalgarde für ihn zu erichten anbefohlen habe, und selbe nach Paris verschickt werden solle. »Im ganzen«, sagen diese Herrn, »haben wir gar nichts an den zurückgebliebenen österreichischen Officiers gewohnen, weil es ausgemacht ist, daß die qualificirteren ihrem Staat getreu geblieben sind.«

Napoleon soll dem Herzog v. Marmont nach Dalmatien zu gehen aufgetragen haben und Scardona wie Sebenico gänzlich in die Asche zu legen: damit wird das arme gedrückte Land ihre Wohlfahrt, die er ihnen und der berüchtigte Dandolo versprach, zu fühlen wissen!

Ein besonderes Gerede hört man in Publicum, den Vorfall nämlich des Obristen Chivich mit dem französischen Major Slivarich, aber noch schändlicher hört man die Bestettigung eines französischen Obristlieutenants, welcher während diesen Vorfall in Ogulin anwesend gewesen und gesagt, daß wenn Obrist Chivich das aufrührerische Betragen des Slivarich an die Regierung anzeigen wollte, so müßte er fusillirt werden, und dies verdiene er um so mehr, da er (Slivarich) und Ottochaner Öconomiehauptmann Tichy (jetzt eben auch ein Franzos) Vatterlandsverräther waren. Derselbe will es bestättigen, daß der Durchzug der Franzosen aus Dalmatien den Marmont bey einer Million Francs kostete; daß Marmont von beyden stätts in die Kenntnis gesezt war, was nur immer in der Gränze vor und während des Kriegs veranlaßt würde. Wenn dem so wäre, so vermeyne ich, daß der Obrist Chivich, vor welchen dieser französische Obristlieutenant gesprochen haben soll, auch als ein Ehrenmann, worann ich gar nicht zweifle, es höcheren Orten zur Sprache bringen wird. Nun was denkst Du Dir zu dieser Geschichte? Die Erde ist viel zu gut für diese Ungeheuer, daß sie selbe einst aufnehmen soll. Nein, man sollte sie pulverisiren und der Bora preisgeben, daß ihre Überreste dem Ocean zugetragen werden möchten.

Schon sollen die Geschwornen die neuen Cocarden tragen, auch will man hier eine Nationalgarde statt der Bürgermiliz errichten, und eine Person von Rang wird stark verfolgt, davon die Obristenscharge anzunehmen, aber er ist ein guter Patriot und bleibt auch in seinen Alter seinem rechtmäßigen vorigen Herrn getreu. Dies lob' ich wahrhaftig, obschon er auch einerseits vor kurzen gekränckt worden ist.

Hier folgt die Formel des abgelegten Eides: *»Ego N. juro fidelitatem Suae Majestati Sacratissimae Imperatori Galliae et Regi Italiae ac omnem legibus Imperii submissionem et observantiam.«*

Jenseitige heut gehaltene Rede des Kermelich erfuhr ich eben genauer, das ist: die diesseitigen des Agramer Comitats haben zur Erbauung und respective Ankauf der Comitatsgebauden Gelder zusammengeschossen gehabt, diese Summe will Kermelich nunmehro von dem Comitat zurückfordern, da dieselben bey jetzigen Umständen von Agram getrennt worden sind, und will mit solchen anders disponiren.

Ein Oberstuhlrichter wurde gestern nach geendigter Function von den Praefecten Pucz und Fiscalen Thomich beym Kermelich wegen Erpressung der Gelder angeklagt, weil er denen Dominien für jede Bauernsession 2 fl. zu entrichten und von der Herrschaft Jaszka 5.000 fl. abzuliefern eigenmächtig ausgeschrieben hat, auch weil er den würdigen Protonotär v. Kussevich dergestalten mißgehandelt hat, daß er aus Verdruß Haus und Hof verließ und sich nach Agram begab. Die Folge davon wirst Du sicher eher in Erfahrung bringen als ich, da er ohnehin jenseits etablirt ist.

Bey der gestrigen Cour, die man nachmittags den Kermelich machte, äußerte derselbe, wie ich in vorigen erwähnt habe, die bittersten Bemerkungen gegen die österreichische Regierung und gegen die Verfassung Ungarns mit dem Zusatz, daß der große Napoleon Croatien besonders in Affection genohmen hätte, daß er keine höchere Auflage von dem Land beziehen wolle als bishero geschehen; im Gegentheil hätte er in der Instruction nicht nur allein dem Gränitzmann Unterstützungfrüchte, sondern auch denen Provincialisten, welche arm sind, abzureichen befohlen; überdies hinzugesagt, daß der große Monarch das Geschenk nie, so wie es Österreich gethan, zurückfordern wird, und dieses soll schon von 1-ten Jänner k. J. nicht nur von allen Kanzeln verkündigt, sondern auch in Vollzug gesetzt werden.

Binnen drey Monathen hoft Kermelich Illyrien mit anderen Provinzen vermehrt zu sehen, und dann soll es seinen eigenen König erhalten. Er sagte, obschon er aus keiner ansehnlichen Familie abstamme, sey er demungeachtet entschlossen, bey aller seiner erhaltenen hochen Würde die Edlen des Reichs wie seine Brüder zu behandeln, jedoch nur insoweit daß er diejenigen, die sich etwann durch Ungehorsam, Zaudern, Entgegenstellung oder durch ungerechte Erpressungen seiner Gnade unwürdig bezeigen sollten, nach aller Strenge der Gesetze zu behandeln sich vorbehalte. Er versicherte, daß die Unterthanen wie ehe und zuvor bleiben und die nämliche Dienstleistung ihrer Herrschaft zu entrichten verbunden seyn werden. Ich glaube noch immer, dies sind bloße Leckerbüssen für Kurzsichtige. Tempus docebit, – und sage frey dazu: ach, und abermahl ach, es ist vorbey, so sind die braven, edlen Kroaten nun vielleicht auf ewig von ihren Vater Francz und von ihren patriotischen Mitbrüdern getrennt.«

V.

Iz nešto kasnijega vremena su dva izvještaja (spis 229 ex 1810) o prekosavskoj Hrvatskoj, što ih je potpredsjedniku Hageru poslao Đuro Draženović, koji je vršio službu sekretara kod Vrhovca kao namjesnika banske časti (»königl. Banal-Locumts-Secretär«, a da ne bude nesporazuma, odmah je na kraju prvoga pisma dodao postscriptum: »Ich bin kein Geistlicher«). Draženović se latio pribavljanja vijesti iz Karlovca i obavještavanja centralne državne policije, kad je biskup Vrhovac

otklonio, da se dalje bavi policijskim poslovima, jer se to ne slaže s njegovim biskupskim zvanjem.

U prvome izvještaju od 1. siječnja 1810. preporučuje Draženović Hageru nekoga Hartmanna, možebiti svoga pouzdanika, da ga primi u državnu službu, i u vezi s time nastavlja:

»... und da ich nach einer Zeit mit meinen lieben und guten Bischof, den unser gütigster Monarch mittels eines gnädigsten Handbillets bey sich in Wien zu sehen den Wunsch geäußert hat, dahin kommen werde, so wird mein erstes seyn, mich bey Euer Excellenz für diese Gnade gehorsamst zu bedanken, zugleich in Bezug der Polizeyordnung und Einrichtung in hiesigen Gegenden, die mir in jeder Rücksicht und Localität als Eingebohrnen zu gut bekannt sind, zu sprechen. Sehr große Reformen benöthiget sowohl in Politischen und Criminal die Polizey in hiesigen Provinzen, und ich freue mich zum voraus, zu den Wunsch und Eyfer, der Euer Excellenz für das Wohl des Staates beseelt, vieles beitragen zu können. Euer Excellenz gütige Zuschrift aus Ofen von 27-ten 9-ber v. J. hat mich ungemein gerührt, und da sich der gute Praelat mit Polizeyfach nicht abgeben will, weil ihm die aufhabende Würde verbiethet, so war ich doch recht froh, daß Euer Excellenz unter 10-ten Decemb. v. J. zugleich einige Nachrichten aus Karlstadt mitbekommen haben. Unter 13-ten Decemb. eben verflossenen Jahrs hat sich der Freyherr v. Serdagna schriftlich hieher gewendet, hat aber die gleiche Antwort so wie Euer Excellenz unter 10-ten Decemb. bekommen. Dem Bischoft ist es wirklich zu verdenken, denn seine Rastlosigkeit für den Staat ist zu bewundern, dazu seine zu vielfältigen geistlichen Geschäfte. Über die Wahl der Gebrüder Czvetich in Carlstadt und Zengg von den Freih. Serdagna werde ich mündlich sprechen. Nach denen lezten am 31-ten v. M. und Jahr an Euer Excellenz eingeschickten Karlstädter Nachrichten ist noch nichts angekommen, obwohl ich eben heute avisirt worden bin, daß den 30-ten X-ber abermahl ein Bericht an mich abgeschickt worden seye. In P. S. meldet mir der vertraute Freund, daß heutê abends um 8 Uhr ein Ball zu Ehren des Marmont mit Triumpfbogen etc. in Carlstadt gegeben wird. General Guillminot ist noch hier, er spricht alles zweideitig.«

Drugi je Draženovićev izvještaj od 7. veljače 1810. i u njemu među ostalim javlja:

»Mein guter Freund Major Duimovich, der bishero aus Carlstadt die jenseitigen Ereignisse auf das beste einberichtete und so wie es Euer Excellenz immer erhalten haben, und der nun hier ist, wie Euer Excellenz bekannt ist, schicke ich wegen verschiedener Angelegenheiten für ganz gewiß in 10–14 Tägen nacher Wien. Ich nehme mir daher die Freyheit, Euer Excellenz davon mit der unterthänigsten Bitte, ihn gnädist aufnehmen zu wollen, zu praeveniren. Er war zugleich Commandant der österreichischen Aerarialgütterevacuirung zu Carlstadt und aus Liebe zu mir und den Staat auf mein Flehen hat er durch viele Gefahren und auf seine eigene Unkösten, so wie mein guter

Bischof bestättigen kann, auch durch Abschickung vieler Expressen alle jene bisher Euer Excellenz unterlegte Berichte sowie die Originalbriefe (die sich bei meinen lieben Bischof befinden) erweisen, eingesendet. Ich wünsche, solche Geister auf meine eigene Unkösten, die mir aber wider meinen Willen nicht erlauben, dem Staate unterhalten zu können. Er wird Euer Excellenz über mehreres statt meiner, da ich noch nicht wegen öffentlichen Geschäften nach Wien kann, nähere Aufschüsse geben.«

Dalje piše Draženović, kako je Zagreb poslije ulaska Francuza u prekosavsku Hrvatsku pun emigranata svake ruke, među kojima ima bez sumnje mnogo neprijateljskih emisara, a to sve nitko valjano ne nadzire. Karakteristično je za Draženovića i uopće za naše prilike onoga doba, da on u vezi s time, iako je bio sekretar banskoga namjesnika, upozorava potpredsjednika bečke Polizeihofstelle, da bi u Zagrebu trebalo osnovati državnu policiju posve nezavisnu od domaćih vlasti: «... von denen allen hierortigen Jurisdictionen ganz indipendent.«

André Blanc:

NEOBJAVLJENO DOPISIVANJE FRANCUSKOG KONZULA U TRAVNIKU – PIERRA DAVIDA

Pierre David bio je konzul francuskog carstva u Travniku od 1807 do 1813 godine. Svoju karijeru je započeo u Ministarstvu vanjskih poslova 1785 godine, zatim je bio imenovan tajnikom poslanstva u Milanu i u Stuttgartu (1788–1799). U mjesecu lipnju 1799 godine bio je pozvan u centralnu upravu. Godinu dana kasnije poslan je kao konzul na Maltu. Imenovanje za Travnik dobio je 12 svibnja 1806 godine, a svoj položaj je nastupio 17 veljače 1807 godine.

Davidovi zadaci u gradu, koji se u to doba ubrajao među najvažnije u Bosni, bili su naročito teški: paziti na uspostavljanje dobrih odnosa između Bosne i Dalmacije; obavijestiti carsku vladu o političkoj situaciji u Srbiji; razviti trgovačke odnose između turskog carstva i Francuske i, konačno, nadzirati trgovanje pamukom, koji je dolazio iz Soluna ili Carigrada, preko Skoplja, Sarajeva, Travnika, Kostajnice i Ljubljane u veliku luku Trsta, odakle je bio otpreman za Francusku. To trgovanje bilo je naročito intenzivno za vrijeme 1812 i 1813 godine, zbog pooštrenja obalne blokade engleske mornarice na Mediteranu.

Davidova je djelatnost u Travniku u glavnim crtama dobro poznata. Jugoslavenski historičari Gavrilović, Jelavić i Pavlović otkrili su nam tajne njegova dopisivanja. Ostali su upotrebili te dokumente za proučavanje trgovačkih veza između Francuske i Bosne, kao Pisani, Vošnjak, Novaković i Popović, a gospođa Pivec-Stélé posvetila je svoju doktorsku tezu »Ekonomskom životu Ilirskih provincija».[1]

Međutim, većina Davidovih pisama, koja su dosada izdana, odnose se na srpski ustanak i politička zbivanja na Balkanu. Gavrilović je spomenuo nekoliko izvještaja o trgovini pamukom u vremenu od 1807 do 1811 godine. Rijeđe su obavijesti, koje govore o toj trgovini za vrijeme od 1811 do 1813 godine. Nadamo se nadomjestiti tu prazninu, publici-

rajući ovdje svežanj neobjavljenih pisama Pierra Davida, koji se nalazi u Nacionalnom arhivu u Parizu, a koji je izmakao dotadašnjim istraživanjima.[2]

Ovo dopisivanje je vrlo obilno: sastoji se od 26 pisama iz 1812 i 30 iz 1813 godine. Neka pisma imaju 10 do 20 stranica teksta, pa smo se s tog razloga morali zadovoljiti, da od onih, koja su previše duga ili nisu naročito značajna, dademo résumé.

Ti izvještaji sadrže brige, koje su uznemirivale Pierra Davida u njegovim naporima kod razvijanja trgovine pamukom. Tek se jedna zapreka svladala, pojavila se druga, a francuski se konzul morao neprestano suočavati s mnoštvom poteškoća: nemogućnost da sklopi dobre ugovore s Portom, cestarine, koje su nametali bosanski begovi, lažne vijesti, koje su širili protivnici francuske trgovine, djelatnost austrijskog konzula, židovskih i grčkih trgovaca, engleskih agenata, nerodoljubivost, loša ćud i sklonost za mešetarenje kod francuskih podanika; trgovanje gotovim novcem, neprestane krađe pamuka, koje su konačno izazvale odlazak tvrtke Fraissinet iz Sarajeva.

Ovi problemi nisu nikada bili riješeni; isto tako je i način dopisivanja pesimističan, često je razočaravao. No ta pisma sadrže detaljne obavijesti o djelatnosti paša u Bosni, njihov odnos sa centralnom vlasti, o bezakonju u zemlji; ona dopunjuju točnim podacima ranije trgovanje pamukom; ona opisuju složene oblike Davidove djelatnosti, koji je izvršio svoju dužnost s mnogo hrabrosti, upornosti i skromnosti. Ovo dopisivanje donosi dodatak historiji ekonomskih odnosa između Francuske i Jugoslavije.

BILJEŠKE

[1] *Gavrilović (M.)*, »Ispisi iz pariških arhiva« – (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda. Sv. 2, tom I, Beograd 1904). Autor se koristi, osim s dokumentima Ministarstva vanjskih poslova i fasciklom serije AF^{iv} Nacionalnog arhiva u Parizu. Pisma br. 697 (18 svibanj 1813), 700 (21 svibanj 1813), 709 (19 lipanj 1813), 730 (7 rujan 1813), 734 (15 rujan 1813), 748 i 749 (15 prosinac 1813), odnose se na trgovinu pamukom u godini 1812 i 1813.

Jelavić (Vj.), »Iz prepiske francuskog generalnog Konzulata u Travniku u godinama 1807–1814«. (Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini – 1904. Tom 2 i 3, str. 267–284 i 457–484). Publicirano 120 Davidovih pisama.

Pavlović (St.), (Spomenik Srpske Kraljevske Akademije – Tom II, str. 55–101). Publicirano 5 izvještaja, većinom iz 1809 godine.

Pisani (P.), »La Dalmatie de 1797 à 1815« (Paris, 1893).

Vošnjak (B.), »Ustava in uprava ilirskih dežel«. (Ljubljana, 1910).

Novaković (St.), Francuske službene bilješke o zapadno-balkanskim zemljama iz 1806–1813. (Beograd, 1898).

Popović (V.), »Trgovina i promet Bosne u Napoleonovo doba«. (Beograd, 1929).

Pivec-Stélé (M.), »La vie économique des Provinces illyriennes (1809–1813)«. (Paris, 1930).

[2] Fascikl se nalazi pod signaturom F^{12} 1850^{B} u »Etat sommaire des versements faits aux Archives Nationales par les Ministères et les administrations qui en dépendent« (Tom II, str. 86 – Paris, 1935), a spominje pod signaturom 1848 do 1857 seriju konzularnih izvještaja, datiranih od 1810 do 1816 godine i svrstanih po alfabetskom redu.

Fascikl 1848 sadrži izvještaje konzula u Carigradu; fascikl 1849A konzula u Janjini; fascikl 1850A konzula u Prištini. Fascikl F12 1850B sadrži manje važnu arhivu konzulata u Taganrogu, Tanĝeru, Trapezuntu i Tripolisu.

56 publiciranih izvještaja, uputio je David ministru trgovine i industrije Collinu, grofu od Sussya. To je ministarstvo bilo osnovano u siječnju 1812, prije nego što su nastupile poteškoće uzrokovane kontinentalnom blokadom. Prvo pismo grofu od Sussya datirano je 15 ožujka iste godine; zadnje je iz listopada 1814 god. Fascikl sadrži odgovore, odnosno potvrde primitka pisama ministra, koji uglavnom odobrava Davidove odluke. Deset pisama popraćeno je kopijama izvornih potvrda isporuke konzulata u Travniku, tokom 1813 godine, – ali većina tih potvrda nedostaje. Nekoliko dopisa od Trgovačke komore u Trstu i Glavne carske carinske direkcije u vezi s izvozom zlatnog i srebrnog novca van Ilirskih provincija; kretanje cijena u Bosni. Izvještaji najavljeni pismima od 25 prosinca 1812 i 18 svibnja 1813, nažalost ne nalaze se u fasciklu. Pismo Fraissineta, koje prati izvještaj br. 23 (25 kolovoz 1813) publicirao je Gavrilović pod br. 749. Kopija je bila poslana ministru vanjskih poslova.

CORRESPONDANCE INÉDITE DU CONSUL DE FRANCE À TRAVNIK – PIERRE DAVID

Pierre David fut consul de l'Empire français à Travnik de 1807 à 1813. Il commença sa carrière au Ministère des Affaires Etrangères en 1795, puis fut nommé successivement à Milan et à Stuttgart comme secrétaire de Légation (1798–1799). En juin 1799, il fut rappelé auprès de l'administration centrale. Un an après, on l'envoya à Malte comme chargé d'affaires. Il reçut sa nomination pour Travnik le 12 mai 1806 et prit possession de son poste le 17 février 1807.

Les tâches de David dans une ville qui à l'époque comptait parmi les plus importantes de Bosnie, étaient particulièrement lourdes: veiller à l'établissement de bons rapports entre la Bosnie et la Dalmatie; informer le gouvernement impérial de la situation politique en Serbie; développer les relations commerciales entre l'Empire turc et la France; enfin, surveiller le trafic sur la route du coton qui, remontant de Salonique ou de Constantinople, gagnait, par Skopje, Sarajevo, Travnik, Kostajnica et Ljubljana, le grand port de Trieste, d'où la marchandise était expédiée vers la France. Ce commerce fut intense pendant les années 1812 et 1813, à la suite de l'aggravation du blocus des côtes par la marine anglaise stationnée en Méditerranée.

On connaît bien, dans ses grandes lignes, l'activité de David à Travnik. Des historiens yougoslaves nous ont livré les secrets de sa correspondance: Gavrilović, Jelavić, Pavlović. D'autres ont utilisé ces documents ou étudié les rapports commerciaux de la France et de la Bosnie: ainsi Pisani, Vošnjak, Novaković, Popović et Mme Pivec-Stélé qui consacra sa thèse de Doctorat à »La vie économique des Provinces Illyriennes«.[1]

Cependant, la plupart des lettres de David jusqu'à présent éditées concernent la révolte serbe et les événements politiques des Balkans.

Gavrilović fait état de quelques rapports sur le trafic du coton au cours des années 1807 à 1811. Plus rares sont les renseignements touchant à ce commerce pendant la période 1811–1813. Nous espérons combler cette lacune en publiant ici une liasse de lettres inédites de Pierre David, contenues dans un carton des Archives Nationales à Paris qui a échappé aux investigations des chercheurs.[2] Cette correspondance est très abondante: elle se compose de 26 lettres de l'année 1812, 30 de 1813. Certaines missives ont de 10 à 20 pages de texte. C'est pourquoi nous avons dû nous contenter de résumer celles d'entre elles qui étaient trop longues ou ne présentaient pas un intérêt de premier ordre.

Ces rapports constituent un répertoire complet des soucis qui assaillent Pierre David dans ses efforts pour développer la route du coton. A peine un obstacle est-il franchi, qu'il s'en présente un autre; et le consul français doit sans cesse faire face à de multiples difficultés: impossibilité d'engager des pourparlers loyaux avec la Porte, péages imposés par les beys de Bosnie; faux-bruits lancés par les adversaires du commerce français; activité du consul autrichien, des négociants juifs et grecs, des agents anglais; incivisme, mauvaise volonté et goût de la spéculation chez les ressortissants français; trafic du numéraire; vols répétés de coton qui provoquent finalement le départ de la maison Fraissinet de Sarajevo.

Ces problèmes ne seront jamais résolus; aussi le ton général de cette correspondance est pessimiste, souvent désabusé. Mais ces lettres renferment de précieux renseignements sur l'activité des pachas en Bosnie, leur rapport avec le pouvoir central, l'anarchie du pays; elles complètent par des indications précises, les travaux antérieurs sur le commerce du coton; elles retracent les multiples aspects de l'action de David, qui exécuta sa mission avec beaucoup de courage, d'opiniâtreté et de modestie. Cette correspondance apporte donc une nouvelle contribution à l'histoire des rapports économiques entre la France et les pays yougoslaves.

NOTES

[1] *Gavrilović (M.)*, »Ispisi iz pariških arhiva« – (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda. 2e section, Tome I, Beograd 1904). L'auteur utilise, en dehors des documents du Ministère des Affaires Etrangères, les cartons de la serie AFiv des Archives Nationales à Paris. Les lettres n° 697 (18 mai 1813), 700 (21 mai 1813), 709 (19 juin 1813), 730 (7 sept. 1813), 734 (15 sept. 1813), 748 et 749 (15 décembre 1814) concernent la route du coton, dans les années 1812 et 1813.

Jelavić (Vj.), »Iz prepiske francuskog generalnog Konzulata u Travniku u godinama 1807–1814«. (Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini – 1904. Tomes 2 et 3, pp. 267–284 et 457–484). Publie 120 lettres de David.

Pavlović (St.), (Spomenik Srpske Kraljevske Akademije – Tome II, pp. 55–101). Publie 55 rapports datant surtout de 1809.

Pisani (P.), »La Dalmatie de 1797 à 1815« (Paris, 1893).

Novaković (St.), Francuske službene beleške o zapadno-balkanskim zemljama iz 1806–1813. (Beograd, 1898).

Vošnjak (B.), »Ustava in uprava ilirskih dežel«. (Ljubljana, 1910).

Popović (V.), »Trgovina i promet Bosne u Napoleonovo doba«. (Beograd, 1929).

Pivec-Stélé (M.), »La vie économique des Provinces Illyriennes (1809–1813)«. (Paris, 1930).

[2] Le carton figure, sous la cote F^{12} 1850^{B} dans l'»Etat sommaire des versements faits aux Archives Nationales par les Ministères et les administrations qui en dépendent« (Tome II, p. 86 – Paris, 1935) lequel mentionne, sous les cotes 1848 à 1857 une série de rapports consulaires datés de 1810 à 1816 et classés par ordre alphabétique. Le carton 1848 contient les rapports du consul de Constantinople; le carton 1849^{A} ceux du consul de Janina; le carton 1850^{A} ceux du consul de Priština. Le carton F^{12} 1850^{B} contient également les archives, moins importantes, des consulats de Taganrog, Tanger, Trébizonde et Tripoli.

Les 56 rapports publiés sont adressés par David au Ministre du Commerce et des Manufactures, Collin, comte de Sussy. Ce ministère avait été crée, devant les difficultés causées par le blocus continental, en Janvier 1812. La première lettre adressée au Comte de Sussy est datée du 15 mars de la même année; la dernière, du 12 octobre 1813. Le carton renferme également les réponses ou accusés-de-réception du Ministre qui en général, ne fait qu'applaudir aux décisions de David; dix lettres accompagnant des duplicatas de certificats d'origine délivrés par le consulat de Travnik au cours de l'année 1813 – mais la plupart de ces certificats font défaut; quelques pièces de la Chambre de Commerce de Trieste et de la Direction Générale des Douanes Impériales au sujet de l'exportation des monnaies d'or et d'argent hors des Provinces Illyriennes; des états de prix courants en Bosnie. Les rapports annoncés par les lettres du 25 décembre 1812 et du 18 mai 1813 ne figurent malheuresement pas dans le carton. La lettre de Fraissinet qui accompagne le rapport n° 23 (25 août 1813) a été publiée par Gavrilović sous le n° 749. Le double en avait été envoyé au Ministre des Affaires Etrangères.

1.

Travnik, le 15 Mars 1812.

A Son Excellence, Monseigneur le Comte de Sussy,
Ministre des Manufactures et du Commerce.

Monseigneur,

S. E. le Ministre des Relations Extérieures par sa circulaire du 25 Janvier, m'annonce l'institution du Ministère des Manufactures et du Commerce et m'ordonne de correspondre avec votre Excellence. Je ne puis mieux ouvrir ces relations qui m'honorent qu'en vous présentant la situation actuelle de notre Commerce continental du Levant, par la nouvelle route de l'Illyrie et de la Bosnie que vous avez tant contribué, Monseigneur, à faciliter, en provoquant le décret impérial du 19 novembre 1811.

Depuis la suppression des douanes frontières de la Turquie, les Levantins ont pris plus de confiance, et ont fait, au milieu même d'un hyver assès rigoureux dans ces montagnes, des expéditions considérables à Costanizza. Ils reviennent maintenant de l'Illyrie, non plus en blas-

phémant contre nous, comme ils faisaient l'année dernière, mais en répandant des louanges sur l'accueil amical qu'ils ont reçu, ce qui encourage les autres ottomans, et même les partisans de l'Autriche, à suivre l'exemple de ceux qui nous donnent la préférence.

Le Décret du 3 Janvier qui permet l'exportation du numéraire et qui accorde à Trieste l'entrepôt fictif de tous les genres de marchandises françaises et levantines va doubler encore cette confiance et cette ardeur.

L'établissement prochain des vice-consulats et de la Poste régulière sur la nouvelle route achévera d'en aplanir les principaux obstacles.

Il en est un qui m'occupe en ce moment, et dont j'ai déjà rendu compte à S. E. le Ministre des Relations Extérieures. Il s'agit de douanes turques et d'une foule de péages ou droits arbitraires qu'imposent à nos caravanes les pachas, beys et autres commandans des cantons qu'elles traversent.

De Salonique à Bosna-Seraï, les caravanes payent déjà 60 Piastres en exactions de ce genre. De Saraï à Costanitza et à Spalato il faut encore payer. Je me suis opposé pendant mon séjour en Dalmatie au droit que l'Emine ou percepteur ottoman établi au lazareth de Spalato prétendait exiger des négociants français sur leurs marchandises venant de la Bosnie. J'ai fait réduire provisoirement par le Pacha de cette province à une Piastre par charge que percevait à Costanitza le capitaine de Gradiska; ces beys se sont plaints au Visir de Bosnie de mon opposition à leurs droits, je me suis plains à mon tour des prétentions des beys, et je leur ai mis sous les yeux les articles de nos capitulations qui nous exemptent formellement de ces droits et péages qui sont de véritables redevances féodales, accordées aux seigneurs de la Bosnie sur le commerce de leurs vassaux. Le Pacha qui a été grand Visir sous le règne du sultan Selim, connaissait bien ces traités; mais comme ils n'ont point prévu notre passage par la Bosnie, il voudrait que nous obtinssions un firman explicatif de nos capitulations pour faire cesser les prétentions des beys et lever ces difficultés avec plus d'autorité. J'en ai prévenu notre légation à Constantinople et j'ai prié S. E. le Ministre des Relations Extérieures de lui donner ordre de solliciter ce firman. Il est très instant de l'obtenir, afin que l'usurpation des beys ne tourne pas en usage, ce qui sous le nom d'*adet*, devient une loi en Turquie. J'ose vous prier, Monseigneur, d'unir votre voix puissante à la mienne auprès du Ministère de la Politique pour que cet objet important ne soit pas retardé; pour que le commerce soit délivré de cette multitude d'exactions qui ne tarderaient pas à le décourager; enfin pour que les privilèges de la nation française au Levant soient reconnus et maintenus dans cette province qui n'en avait aucune idée.

Je prie Votre Excellence, d'agréer l'hommage de mon profond respect.

Le Consul Général de France en Bosnie
David

2.

Travnik, le 20 Mars 1812.

Monseigneur,

J'ai reçu hier l'avis que les beys et agas de Bosna-Seraï avaient résolu d'établir un droit de 24 piastres par charge sur les marchandises passant en transit dans cette ville pour se rendre en Illyrie; ils prennent pour prétexte les frais de la guerre et demandent au Pacha son consentement. J'ai envoyé aujourd'hui mon premier interprète chez ce visir pour réclamer contre cette innovation. Le Pacha a cité en faveur de cette prétention l'exemple de Radsciak et de Widdin où les caravanes allant en Autriche payaient 20 piastres par charge, et il s'est étonné de ce que nous nous plaignions de payer 24 piastres par la nouvelle route, tandis qu'on en payait 40 par l'ancienne. Il est vrai, a répondu Mr Davenat, mais ces exactions de Widdin et de Radsciak n'étaient point autorisées par la Porte, qui peut seule établir des droits de douane, voudriez-vous imiter des rebelles comme Pass-van-aglon et Moustapha Bairactar? Cet argument a fait une si vive impression sur Halimi Pacha qu'il a promis de refuser son consentement au nouveau droit qu'on veut imposer à notre commerce.

Je prie Votre Excellence ...

David

3.

Travnik, le 26 Mars 1812.

Monseigneur,

L'exportation du numéraire permise par le Décret du 3 Janvier exige dans les Consulats des vérifications très longues pour s'assurer de l'identité des monnayes; elle exige aussi des écritures pour décharger les acquits-à-caution. Il ne serait pas juste que les officiers de Sa Majesté employassent tant de temps et de soins *gratis* pour des négocians, la plupart étrangers, pour éviter l'arbitraire, je prie Votre Excellence de vouloir bien faire établir le droit consulaire et de Chancellerie sur ces certificats en le proportionnant aux sommes portées, comme celui des certificats d'origine est proportionné aux poids des marchandises.

Je vous prie, Monseigneur, ...

David

(4 manque) (4 manjka)

5.

Travnik, le 13 avril 1812.

Monseigneur,

On m'écrit de Bosna-Seraï: »Il passe ici beaucoup de voyageurs allemands qui vont à Salonique et delà à Malte, du moins la plupart. Il est arrivé dernièrement deux Anglais venant de Vienne et qui se sont aussi dirigés vers Salonique. Ils paraissent être des gens de marque«.

On m'écrit de Salonique le 28 mars:

»Depuis environ deux mois, il s'est versé ici une immense quantité d'articles coloniaux dont la plus grande partie a été expédiée à Vienne ... Les Anglais enlèvent tant de blé d'ici, qu'il y est devenu fort rare et fort cher«.

Les habitants de Bosna-Seraï deviennent tous les jours plus mauvais, ils accueillent tous les Européens à coups de pierre. Autrefois, les enfants seuls étaient chargés de faire ces insultes, aujourd'hui les hommes s'en mêlent, on ne sait d'où leur vient ce redoublement de barbarie et d'inhospitalité. Je m'en plains continuellement au Pacha. Mais ce visir n'a pour ainsi dire aucune autorité dans cette capitale anarchique. Les chefs qu'il appelle quelquefois à Travnik promettent tout ce qu'on leur demande et ne tiennent rien. On a plus que jamais besoin de la présence d'un viceconsul à Seraï. Encore est-il douteux qu'il puisse y faire respecter de longtemps l'habit français. Cette populace est de l'aveu de ceux qui connaissent la Turquie, la plus insolente de l'Empire comme les Grands de Bosnie en sont les plus grossiers, les plus avides et les plus orgueilleux.

Je prie Votre Excellence ...

David

6.

Travnik, le 18 avril 1812.

Monseigneur,

Les ennemis de la France et les envieux de son commerce viennent d'exciter une émeute sérieuse contre les négocians français qui se trouvent à Bosna-Seraï, on les a assaillis dans le caravansérail qu'ils habitent en criant: *point de français, point de négociants infidèles.* Cette populace les accuse de faire renchérir les subsistances. Le Pacha m'a promis de prendre des mesures énergiques contre les séditieux: il va parler fortement aux chefs de Seraï qui se trouvent ici ...

I ne faut pas toutefois que le commerce se décourage, ces difficultés, cette opposition, ces périls même, je les ai éprouvés le premier pour l'établissement du Consulat Général, il m'a fallu, Monseigneur, lutter pendant deux ans et plus, contre un peuple entier, contre ses chefs, excépté le seul Visir, contre les émissaires de nos ennemis, pour par-

venir à faire tolérer et respecter ensuite l'habit français dans la Bosnie et pour y assurer le libre passage aux officiers, aux courriers à tous les autres sujets de Sa Majesté, j'y suis parvenu à force de constance et pour ainsi dire d'opiniâtreté; il en sera de même à Bosna-Seraï pour le vice-consulat et pour les négociants français; il faut braver les Turcs sans forfanterie, sans violence, mais d'un front calme et fier, et l'on fait tomber ainsi leurs cris, leurs menaces et même une portion de leur orgueil. Ils finissent par s'accoutumer à ce qui les a le plus choqués ou allarmés d'abord, et l'on parvient en montrant ce genre de fermeté à se faire estimer d'eux. Il faut aussi des moeurs, de la probité et de l'exactitude dans ses engagements, quoiq'il soit très ordinaire aux Turcs de Bosnie de manquer de bonne foi. Il ne faut point se fier à leurs promesses et pourtant il est bon de leur tenir parole ...

... J'espère encore que malgré les intrigues de nos ennemis et de nos envieux le commerce français pourra former des établissements stables en Bosnie, s'il n'y vient que des négociants sages, circonspects qui renoncent aux petits bénéfices, aux spéculations sur les subsistances (chose toujours dangereuse parmi ce peuple barbare), et qui faisant le commerce en grand des produits de nos manufactures et des productions du Levant, versent des richesses dans le pays, sans y faire renchérir les objets de première nécessité: il est également nécessaire qu'ils soient plus généralement pénétré de la déférence qu'ils doivent aux avis, aux conseils et à la personne des Consuls de Sa Majesté, car dans ce pays despotique le pacha s'en prend au Consul des fautes de ses protégés, parce qu'il croit ceux-cy très obéissants aux ordres de leur Majesté.

Je vous prie, Monseigneur, de faire revivre à cet égard, les anciennes ordonnances qui étaient le résultat d'une longue expérience et l'oeuvre de la sagesse. L'esprit de la Révolution a beaucoup altéré, ce me semble, la subordination nécessaire au Levant et le respect dû aux dépositaires de l'autorité du gouvernement.

Je prie Votre Excellence ...

David

7.

Travnik, le 20 avril 1812.

(L'émeute est calmée. Le Janissaire Oga, chef militaire de Saraï, a rassuré les Consuls de France et d'Autriche. La sédition paraît être attribuée à des négociants Grecs et Juifs de cette ville).

Travnik, 20 travanj 1812.

(Neredi su se smirili. Janjičar Oga, vojni zapovjednik Saraja umirio je francuskog i austrijskog konzula. Ustanak se pripisao grčkim i židovskim trgovcima toga grada).

»Le jour même de l'émeute, ces Grecs expédièrent un exprès à Brod pour y annoncer qu'on avait pendu tous les Français à Seraï«.

(Autre exprès des commerçants juifs à Brod):

(Druga hitna poruka židovskih trgovaca iz Broda):

»J'ai vu ariver le Consul français; il était accompagné des négociants français qui se trouvalent à Seraï et qui étaient allés au-devant de lui, il s'est présenté chez le Moullah pour lui demander un logement qui lui a été refusé. Pendant ce temps le peuple s'est précipité sur eux et j'ai vu pendre le Consul« ...

(David continue):

(David nastavlja):

»On a bâti cette imposture sur l'arrivé d'un médecin nommé Calliarchi, venant de Milan avec un passeport français où il est désigné comme domicilié à Pise. Cet homme né à Constantinople et qui parle turc a tenu des propos imprudens qui sont devenus en effet le prétexte de l'émeute, il s'était sauvé dans le Khan où logent les français et qui a été assailli par la populace« ...

(Le médecin s'est ensuite excusé auprès de David de sa désobéissance, et en faisant le récit de l'émeute, prétend qu'il se promenait tranquillement dans Seraï, au moment où la population assiégeait le Khan des Français).

(Liječnik se zatim ispričao kod Davida za svoje nepokoravanje i pričajući o pobuni, tvrdio je, da se mirno šetao po Saraju u času, kada je narod opsjedao han, gdje su odsjeli Francuzi).

(David continue):

(David nastavlja):

»Je vais demander au Visir l'emploi de son autorité pour faire venir cet aventurier à Travnik, malgré le Moullah qui le retient à Seraï«.

Je prie Votre Excellence ...

David

8. *Travnik, le 28 Avril 1812.*

(David fait allusion aux faux bruits selon lesquels la peste se serait propagée en Bosnie. Il résume une lettre envoyée par un négociant de Sarajevo: le commerce en direction de l'Autriche est avantagé par rapport au trafic en direstion de Trieste. De Seraï à Brod, le charroi revient à 45 piastres le cheval; pour Costanitza, on a offert 62 piastres. La mission de David est »pénible«).

Travnik, 28 travnja 1812.

(David pravi aluzije na lažne vijesti, prema kojima se kuga širila po Bosni. On zaključuje pismo, koje je poslao po jednom trgovcu iz Sarajeva: trgovina u smjeru Austrije ima prednost u odnosu na trgovinu u smjeru Trsta. Od Saraja do Broda je tovar stajao 45 pijastara po konju; za Kostajnicu je ponuđeno 62 pijastre. Davidova misija je »mučna«).

9.

Travnik, le 29 Avril 1812.

(David est allé porter une protestation chez le Pacha. Celui-ci pense que les négociants bosniaques qui ont causé l'émeute sont jaloux de leurs collègues français. Il promet de faire une enquête et de les punir. Mais David reste sceptique).

Travnik, 29 travnja 1812.

(David je odnio protest paši. Taj misli, da su bosanski trgovci, koji su uzrokovali nemire, ljubomorni na svoje francuske kolege. On obećaje, da će provesti istragu i da će ih kazniti. Ali David ostaje skeptičan).

10.

Travnik, le 18 mai 1812.

Monseigneur,

J'ai reçu depuis un mois la circulaire imprimée que Votre Excellence a adressée à tous les Consuls pour leur demander des renseignements sur la statistique commerciale des pays où ils résident. Ce travail est très difficile dans ces contrées barbares dont le gouvernement ignore lui-même les produits et les ressources parce qu'il est de l'intérêt et de la sûreté des sujets de déguiser leurs biens pour échapper au despotisme. Demander des informations, c'est se rendre suspect à ces chefs ombrageux; en donner à un Consul étranger, c'est presque se rendre coupable de trahison. Les moines latins qui pouvaient me donner les plus précis sur la population, les productions territoriales et l'industrie des habitants n'osent même pas venir me voir, de peur de se rendre suspect aux Turcs; d'ailleurs ils sont devenus ennemis de tout ce qui est français depuis la dernière guerre d'Autriche. Les prêtres grecs pourraient peut-être dire ce qu'ils savent à un Russe, mais non pas à un français. Les turcs ignorent eux-même la situation de leur pays, ils sont d'ailleurs trop défians et trop orgueilleux pour communiquer de tels renseignements à ce qu'ils appellent un infidèle. Reste les Juifs; mais ceux-là sont si timides qu'on a grand peine à les faire parler des choses les plus simples. C'est d'eux cependant que j'ai pu recueillir depuis 5 ans quelques détails sur le commerce de ces contrées avec les peuples voisins et avec les autres provinces ottomanes. Ma propre expérience et mes yeux m'ont appris le reste. Je rassemblerai ces matériaux informes et je tâcherai, Monseigneur, de vous présenter quelques aperçus.

Je cherche depuis un mois le moment de me livrer à ce travail et la multiplicité des affaires courantes vient m'en distraire chaque jour. Je suis obligé de tout faire. Le Chancellier de ce Consulat, absent depuis 4 ans, vient d'être nommé Consul à Stettin, sans être remplacé en Bosnie. Et si je ne le faisais pas suppléer à mes frais par deux jeunes gens qui

font les expéditions d'une correspondance très étendue en français et en italien, il me serait physiquement impossible de suffire à tant de détails, de soins et de travaux de tout genre ...

Je prie Votre Excelence ...

David

11. manque (manjka)

12. *Travnik, 29 mai 1812.*

(David a fait rétablir des ponts détruits. Il n'a pas obtenu que justice soit faite après l'émeute de Sarajevo. Il expose l'activité des Anglais dans le Levant: deux bâtiments anglais viennent d'arriver à Salonique, on en attend 9 à Smyrne, 14 sont arrivés dans ce dernier port, entièrement chargés de sucre et de café).

Travnik, 29 svibnja 1812.

(David je dao izgraditi razorene mostove. On nije postigao, da se ispravi krivica, koja je nanesena poslije pobune u Sarajevu. Izlaže aktivnost Engleza na Levantu: Dva engleska broda stigla su u Solun, u Smirni ih očekuju 9, 14 ih je stiglo u tu luku, natovarenih šećerom i kavom.).

13. *Travnik, 31 mai 1812.*

(Projets pour faire de Brest, près de Petrinja, en Croatie, une étape importante sur la route du Levant: »Il faudrait que se Brest fût une ville assez grande pour suffire au dépôt de tant de marchandises et l'on me dit que ce n'est qu'un misérable village, où elles seront exposées à l'intempérie des saisons ou même aux tentatives des voleurs ...).

Travnik, 31 svibnja 1812.

(Projekt za Brest kod Petrinje u Hrvatskoj, jedna važna etapa na putu od Levanta: »Il faudrait ...«.

14. manque (manjka)

15. *Travnik, le 20 Juin 1812.*

(David annonce la chute de prix du café à Vienne, ce qui jette la consternation chez les Juifs de Sarajevo, mais ranimera peut-être le commerce français. Il a obtenu que les voleurs de cotons soient châtiés. Mais »les Turcs ne nous accordent la justice la plus claire qu'avec répugnance et par force. Ils sont nos ennemis du fond du coeur. Et il est peu d'hom-

mes qui savent aussi bien qu'eux éluder une demande, affecter des scrupules, traîner en longueur et finir par vaincre de guerre lasse. Il y a bientôt six ans que leur fourberie, leurs dénis de justice et leur insolence particulière me fatiguent et me révoltent; malheur à quiconque vient réclamer son bien cher à ce peuple avare. Il est plus facile d'y faire pendre un homme que d'y recouvrer une piastre«.).

Travnik, 20 lipnja 1812.

(David javlja, da je pala cijena kavi u Beču, što je zabrinulo židove u Sarajevu, ali će možda oživiti francusku trgovinu. Postigao je, da kradljivci pamuka budu kažnjeni. Ali »les Turcs ...).

16. *Travnik, le 10 Juillet 1812.*

(Le général-comte Andréossy, ambassadeur de France près la Porte ottomane est arrivé le 6 à Travnik et a conféré le lendemain avec le Pacha de Bosnie. Politesses, échanges de présents, promesses du Pacha de protéger le commerce français. Andréossy part à Constantinople pour empêcher la ratification du traité de Bucarest).

Travnik, 10 srpnja 1812.

(General grof Andréossy, francuski poslanik kod Otomanske Porte došao je 6. u Travnik i sutradan vijećao s bosanskim pašom. Izmjena uljudnosti i darova, obećanje paše da će poduprijeti francusku trgovinu. Andréossy putuje za Carigrad, da spriječi potpisivanje ugovora u Bukureštu).

17. *Travnik, le 28 Juillet 1812.*

(Les expéditions de marchandises ont subi un retard du fait du passage d'Andréossy. On a réquisitionné 150 chevaux pour l'escorter jusqu'en Macédoine. David a reçu des informations annonçant que la peste sévit à Smyrne et à Constantinople. Le consulat autrichien à Salonique répand des nouvelles politiques tendancieuses. David a reçu une lettre d'un négociant français de Salonique, Odon Pellion, associé de la maison de commerce J .B. Michaud de Lyon, qui annonce que les ventes de marchandises originaires de France sont abondantes).

Travnik, 28 srpnja 1812.

(Otprema robe je kasnila zbog Andréossyeva prolaza. Uzeli su 150 konja, da ga isprate do Makedonije. David je dobio obavijest, da kuga hara po Smirni i Carigradu. Austrijski konzulat u Solunu širi tendenciozne političke vijesti. David je dobio pismo od francuskog trgovca iz Soluna, Odona Pelliona, ortaka trgovačke kuće J. B. Michaud iz Lyona, koji javlja, da je proda robe iz Francuske velika).

18.

Travnik, le 1 août 1812.

(David fait abolir le droit du dixième établi à Bosna-Seraï sur le prix des transports).

Travnik, 1 kolovoza 1812.

(David daje ukinuti pravo desetine nametnute na troškove prijevoza u Bosna-Saraju).

19.

Travnik, le 10 août 1812.

(Les droits dont David parlait dans sa lettre précédente ont été rétablis. Ibrahim Halimi Pacha lui a fait de nouvelles promesses: »Seraï, a-t-il dit, est un repaire de méchants et de rebelles; ils ont souvent éludé mes ordres; mais croyez que cette fois, ils m'obéiront, car ils ont peur que je ne redevienne bientôt grand Visir et que je ne les écrase. Comptez sur ma parole, elle est comme un diamant«. David réclame une augmentation de traitement).

Travnik, 10 kolovoz 1812.

(Prava, o kojima govori David u prethodnom pismu, bila su ponovno uspostavljena. Ibrahim Halimi paša dao mu je novo obećanje: »Saraj, rekao je, brlog je nevaljalaca i buntovnika; oni su često izigrali moje naloge; ali vjerujte, da će me ovaj put poslušati, jer se boje, da ne postanem doskora veliki vezir, te da ih ne uništim. Računajte na moju riječ, ona je kao dijamant«. David traži da mu se poveća plaća).

20.

Travnik, le 20 août 1812.

(Le rétablissement du droit du dixième est aboli, de même qu'un droit de 25 piastres par charge pour les peaux de lièvre. David doit faire de nombreux présents pour obtenir ces avantages: mais ils sont faits aux frais du gouvernement, non des commerçants).

Travnik, 20 kolovoz 1812.

(Poništavanje prava na desetinu je ukinuto, isto kao i prava na 25 pijastara po tovaru zečevih koža. David mora davati brojne poklone, da dobije te prednosti, ali one su učinjene na trošak vlade, a ne na trošak trgovaca).

21.

Travnik, le 30 août 1812.

(Le commerce est temporairement arrêté à cause des bruits de peste).

Travnik, 30 kolovoz 1812.

(Trgovina je zastala na neko vrijeme zbog glasina o kugi).

22.

Travnik, le 15 septembre 1812.

Monseigneur,

Je dénonce à Votre Excellence le commerce du Levant par la Bosnie dans ses rapports avec les finances de l'Etat et avec les manufactures nationales.

Ce commerce au lieu d'être le débouché de nos manufactures devient l'écoulement de notre numéraire. Au lieu d'exporter des draps, des soyeries, des galons et d'autres objets qu'on avait indiqués à ses spéculations, il n'exporte à quelques exceptions près que de l'argent. Je vois passer les nombreuses caravanes qui portent du coton à Costanitza. Je les vois revenir presque toutes à vide, excepté quelques caissons remplis de piastres d'Espagne et de talaris d'Autriche, achetés à Trieste. Les talaris à l'effigie de Marie-Thérèse sont des monnaies toutes neuves que l'on bat dans les Etats de S. M. exprès pour les Turcs; ces écus sont d'un titre si bas que l'on gagne beaucoup il est vrai, sur le monnayage; mais on appauvrit quelques-unes des parties de l'Empire d'une masse énorme de matière qui n'y revient jamais. Les agioteurs qui font ce commerce y gagnent des sommes considérables, mais l'Etat y perd peu à peu son numéraire.

C'est moi, Monseigneur, qui demandai pour le commerce la libre exportation des sommes nécessaires à ses appoints et au payement de ses transports, mais j'avais l'honneur de proposer des restrictions, qu'on a cru devoir négliger comme inutiles ou trop embarrassantes. Le Décret Impérial du 3 Janvier n'impose que la formalité des acquits-à-caution. Ils devaient être déchargés par l'agent français ou l'autorité locale du lieu de la destination, ce qu'on vient d'éluder encore. Dans les seuls mois de mai et de juin la somme exportée à ma connaissance s'est élevée à près de 800 mille francs, sans compter ce qui a pu passer en fraude. Ceux des négocians français qui enlevaient ces sommes apportaient à peine quelques balles d'étoffes ou de bonnets rouges à l'usage des Turcs. La plus grande partie de cet argent était tirée de Trieste par des Grecs ou des Juifs de Bosnie, de Macédoine et d'Albanie qui n'apportaient rien, absolument rien du produits de nos manufactures; comment l'auraient-ils fait puisque le talari qu'ils achetaient à peu près 5 francs 13 centimes à Trieste valait et vaut encore 6 piastres turques?

Le bénéfice énorme qu'ils font sur ces monnayes les empêche de songer à toute autre spéculation. Ainsi, Monseigneur, les cotons, les laines, les peaux, les cuirs que nous tirons du Levant sont soldés, non par nos draps, nos soyeries, nos galons, mais par notre or et notre argent. Etait-ce là l'intention du gouvernement? Est-ce là pour nos négociants un commerce patriotique? est-ce pour ceux de la Turquie un privilège d'une nouvelle espèce que d'emporter notre numéraire en dédaignant nos manufactures?

Je me plaignis à ces négociants des deux Empires de l'abus qu'ils faisaient de la liberté d'exporter le numéraire. Je les menaçai de m'en plaindre au gouvernement, qu'ont-ils fait? ils ont obtenu que leurs acquits-à-caution ne fussent plus déchargés par le Consulat de Bosnie, afin de lui ôter la connaissance des sommes qu'ils exportent. Ainsi l'article 4 du Décret du 3 Janvier se trouve annulé par ce fait et le Consulat ne peut plus ni surveiller le genre de commerce qui se fait entre les deux Empires, ni le faire connaître à Votre Excellence.

Il en peut résulter un plus grave inconvénient, celui de faciliter aux contrebandiers de Dalmatie le moyen de payer les Anglais et les sommes qu'ils déclarent à Trieste exporter en Turquie et dont ils peuvent changer la direction après avoir passé la ligne des douanes et fait décharger leurs acquits-à-caution par les derniers bureaux ou par les autorités dalmates.

La Bosnie, à laquelle nous payons tant de laines, de peaux, de cire et surtout de frais de transport, ne devait-elle pas être inondée des objets de notre industrie? Monseigneur, j'y trouve si peu d'étoffes françaises quand j'en ai besoin pour moi pour faire des présents aux Turcs que je suis presque toujours obligé de me servir d'étoffes autrichiennes.

Je ne cesse pourtant de recommander ce principe d'échange à nos négociants. Je n'en connais encore que deux qui se soient attachés à ce commerce national, presque tous les autres se livrent sans scrupule soit au commerce des denrées coloniales par l'Autriche soit à l'agiotage sur le numéraire et ne rougissent pas de vendre aux Ottomans les objets manufacturés de nos rivaux, parce que ces objets étant moins chers et plus aisés à faire venir, les négociants sont assurés d'une vente plus prompte.

Le gouvernement turc avait lui-même remis les monnaies étrangères à un taux plus rapproché de leur valeur réelle, il était ordonné de ne recevoir les talaris et les piastres d'Espagne que pour 5 piastres et demie de Turquie. Le firman arrêta tout à coup l'exportation de ces monnaies sans ralentir en rien le commerce des cotons. On ne tirait plus de Trieste des sommes d'argent si considérables parce qu'il n'y avait presque plus rien à gagner sur l'agiotage, et peut-être les Ottomans et les Français allaient-ils trouver enfin plus d'avantages à rapporter nos objets manufacturés en échange des matières premières du Levant.

Je me félicitais déjà de l'heureux effet de ce firman sur notre commerce, lorsque vers la fin du mois d'août, le pacha de Bosnie me fit part d'une intrigue des agioteurs qui m'indigna beaucoup. On fit croire

au Moullah de Saraï que j'étais mécontent de la baisse des monnaies qu'on exportait des Etats de Sa Majesté, on lui fit un présent pour le décider à fermer les yeux sur l'augmentation de la valeur de ces espèces. Le chef de la capitale de Bosnie assembla les grands en Divan, leur fit entendre aisément ce qui flattait leur avarice, et il fut convenu depuis lors que les écus de 5 Piastres et demie vaudraient désormais six piastres. Le Visir m'ayant annoncé que la maison française établie à Seraï avait pris part à cette intrigue, je lui écrivis la lettre dont l'extrait est ci-joint. Elle me protesta qu'elle était étrangère à cette manoeuvre, je me suis contenté de cette dénégation dont j'envoye également un extrait à Votre Excellence, et je me plais à croire en effet que des négocians recommandés par les deux ministères des Relations Extérieures et de l'Intérieur étaient incapables d'abuser de mon nom même pour obtenir la violation d'un firman.

Néanmoins la force des choses et la puissance des intérêts particuliers l'ont emporté sur ce firman, comme il arrive souvent en Turquie, et les monnaies étrangères ont repris la valeur que l'agiotage leur avait donné au détriment des monnaies turques et à celui de notre commerce. Je présume que depuis lors, on a recommencé à extraire notre numéraire de Trieste, je ne puis en avoir la certitude, puisque, malgré le décret Impérial du 3 Janvier, on ne fait plus décharger les acquits-à-caution par le consulat de Bosnie.

Votre Excellence verra mieux que moi les incovénients et bien d'autres que mes faibles lumières ne soupçonnent même pas. La science en économie politique lui en indiquera les vrais remèdes. J'oserai pourtant lui proposer une idée: il me semble qu'on pourrait obliger les négociants soit français soit ottomans qui nous apportent ou nous envoient des productions de la Turquie (excepté les Bosniaques apportant des subsistances) à faire leur retour en marchandises françaises pour les $^4/_5$ et ne permettre l'exportation du numéraire que dans la proportion d'$^1/_5$ de la valeur de ces objets de nos manufactures en attendant qu'on pût la restraindre encore. Ainsi, Monseigneur, si nous devons payer 10 millions aux Turcs pour leurs cotons, leurs laines, leurs peaux, leur cire, nous leur en donnerons 8 en objets sur lesquels nous aurons gagné la main-d'oeuvre; ils reprendront le goût de ces marchandises plus parfaites; et les 2 millions qui sortiront en numéraire suffiront et au-delà pour payer les transports dans les premiers tems, car si nos marchandises prennent faveur et que nous ayons des négociants attachés à l'intérêt de leur patrie, ils trouveront ce prix des transports dans la Turquie même, et au lieu de tirer de l'argent de France, ils y en apporteront.

Pièces jointes à la lettre du 15 septembre 1812.

Prilozi pismu od 15 rujna 1812.

1. Lettre du Consul de Travnik en date du 22 août 1812 à Fraissinet pour lui reprocher son intervention.

2. Réponse de Jacques Fraissinet:

1. Pismo konzula u Travniku od 22 kolovoza 1812 Fraissinetu, gdje mu predbacuje njegove intervencije.

2. Odgovor Jacquesa Fraissineta:

... »J'ai été profondément affecté du contenu de votre lettre et je conçois que la démarche faite auprès du Moullah doit vous indigner à juste titre; et j'ai su à la vérité que les Grecs et les Juifs ont fait quelques sacrifices en faveur des autorités de la ville pour obtenir que les monnaies fussent rétablies sur l'ancien pied; mais j'ignorais qu'on eût osé se servir de votre nom pour cet objet. L'accusation qui a été dirigée contre moi est fausse, je n'ai fait aucune démarche auprès des autorités, je ne me suis mêlé en rien de cette affaire, je suppose que la plainte qui en a été portée au Visir n'est qu'une manoeuvre des nombreux ennemis que j'ai ici et qui cherchent par tous les moyens possibles soit à exposer notre propre sûreté, soit à compromettre notre réputation, soit enfin à nous faire perdre l'estime bienveillante dont vous nous honorez.

Vous savez, Monsieur, que je ne parle point le bosniaque, je n'ai donc pu en rien me mêler des démarches faites auprès des autorités; dès que votre lettre m'est parvenue, je l'ai communiquée à M. A. Garbide notre associé et je lui ai demandé s'il s'était occupé de l'affaire dont vous m'entretenez et il est prêt à vous fournir une attestation de toutes les autorités pour vous prouver qu'il n'a eu aucune part en cette affaire.

On a l'habitude ici d'appeler *Français* toutes les personnes qui portent l'habit franc et les bosniaques en parlant des négociants français comprennent ceux allemands. J'ignore si ces messieurs se sont occupés de cette affaire, mais il est possible alors qu'on ait voulu les désigner au Visir en lui indiquant simplement des négociants français ...«.

3. Lettre du négociant français Odon Pelléon, datée de Salonique (31 août 1812).

3. Pismo francuskog trgovca Odon Pelléona, datirano iz Soluna (31 kolovoza 1812).

... »(Vexés par les Turcs et fatigués par l'affreuse méchancété des Grecs et des Autrichiens, nous sommes achevés par la concourrence écrassante du commerce anglais qui anéantira entièrement le nôtre si cela continue; les voitures ne cessent pas de hausser, dans peu de jours on payera 200 piastres pour Seraï et il n'y a pas de raison pour que cela s'arrête, ou l'aveugle fureur avec laquelle les Anglo-Autrichiens, Lèpzigois, Hambourgeois, Prussiens et Suisses se livrent à leurs opérations; l'argent se raréfie; la plupart des produits du Levant augmentent par les achats à tous prix qu'on fait pour l'Angleterre, il n'y a guère que le débouché de nos manufactures qui soit indépendant de ces tristes circonstances, aussi m'y livrai-je avec ardeur; je ne crains pas la concurrence anglaise pour nos objets de fabrique en laine, en or, en soie; là notre supériorité est immense, mais à quoi mèneront tous nos efforts, s'il n'est pas possible de faire nos retours, et surtout si la corruption du Divan

de Constantinople rend chaque jour notre existence plus précaire dans ce pays-ci; on ne peut pas se dissimuler après ce qui vient de se passer entre les Turcs et les Russes que la Porte n'est plus gouvernée que par l'argent et que les gouvernants n'ont pas d'autre moteur; on ne peut pas expliquer autrement les choses que nous voyons, ici les Anglais et les Grecs nous ménacent ouvertement de la guerre, et malgré la confiance que nous avons en notre gouvernement, jugez je vous prie de la position d'un négociant avec des sommes considérables en marchandises et des débiteurs sur les bras, craignant une déclaration de guerre dans un pays où il ne peut avoir hors de sa nation que des ennemis ou de perfides amis.

Il est bien surprenant que le gouvernement n'ouvre pas les yeux sur l'abus qu'il y a de traiter les Grecs à l'égal des Français dans le commerce du Levant; c'est bien assez pour la réciprocité entre les puissances quon permette aux Grecs de s'établir en France et d'y jouir de tous les droits de citoyens. Nous avons affaire aux Turcs et non à des Esclaves dont ils se soucient fort peu; s'il restait quelque fausse idée de justice pour cette canaille, qu'on se persuade bien que si des Grecs commandaient dans ce pays-ci, nous en serions chassés impitoyablement; qu'on considère l'effort de l'exemple de condescendance de la cour d'Autriche dans le commerce de la Turquie, quel a été le résultat? l'argent disparu d'Autriche, le gouvernement appauvri et le commerce national ruiné, tandis que toute la Macédoine s'est engraissée de ses dépouilles et que tel artisan grec qui n'avait pas cent piastres il y a 7 ou 8 jours en possède maintenant trois cent mille.

Il est inouï qu'après les peines, les soucis et les dépenses du gouvernement français dans les échelles pour y établir des colonies nationales, on envoie une bonne partie du commerce passer entre les mains de Grecs qui gardent le profit chez eux et certes bien loin d'en faire profiter la France, lui feront le mal qu'ils pourront dans toutes les occasions, de quoi la Porte pourrait-elle se plaindre quand les sommes énormes qu'on donne pour les voitures restent sur le pays et excèdent tout le profit du commerce.

Beaucoup de commissions viennent de France à des Grecs, à des Autrichiens, tandis que les négociants français sont sans travail dans ces pays-ci; à mon sens, une mesure bien salutaire serait de ne délivrer des certificats d'origine qu'à des nationaux et de prendre les mesures nécessaires pour empêcher que les abus ne se glissent, qu'il n'y ait des gens qui prêtent le nom; peut-être nos idées à ce sujet ne sont-elles rien moins que justes; mais ce qui l'est incontestablement, c'est que l'on fera bien de s'occuper avec vigilance de cet impotant objet ... Il y a aussi un abus bien nuisible, c'est la quantité de misérables qui se glissent sous la protection, fatiguent l'autorité locale, les consuls, mangent le pain des vrais Français et souvent par leur conduite, donnent aux Turcs une très mauvaise opinion de la masse en général; ce serait un grand bien de purger les nationaux au Levant de ces gens-là. C'est un abus que de franciser

un homme grec et très grec, parce qu'on trouvera qu'il y a deux ou trois cents ans ses parents étaient Gênois ou Vénitiens; un Juif parce qu'il est originaire d'Espagne et autres raisons semblables.

Vous aurez de la peine à croire qu'on paye aujourd'hui la voiture pour Sérail 190 piastres la charge, on doit s'attendre à 200 ces jours-ci; encore n'est-il pas possible d'expédier un tiers des marchandises, de manière qu'il y a toujours deux tiers en plus en encombrement, les moyens de transports ne peuvent suffire aux denrées coloniales seules, il s'en faut; fort peu importe à la majeure partie des négociants de Smyrne ou d'ici et d'ailleurs, ce ne sont que des commissionnaires ou agens, mais il n'en est pas de même de nous, négociants Français de *France* ...«.

23.

Travnik, le 30 septembre 1812.

(David demande une somme de 50 à 60.000 francs pour le consulat de Bosnie ou le droit pour ce consulat, de percevoir une piastre par cheval de caravane).

Travnik, 30 rujan 1812.

(David traži svotu od 50.000 do 60.000 franaka za konzulat u Bosni, ili pravo, da konzulat utjeruje porez od jedne pijastre za svakog konja iz karavane).

24.

Travnik, le 1er octobre 1812.

(Envoi d'un tableau des prix de marchadises, non joint à la lettre).

Travnik, 1 listopad 1812.

(Pošiljka popisa cijena robe, bez pisma).

25.

Travnik, le 10 octobe 1812.

Monseigneur,

Je reçois la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 15 septembre n° A, et mon coeur est tellement ému par la reconnaissance dont le pénêtrent vos bontés qu'il ne se laisse ni le tems ni la liberté d'exprimer avec soin le sentiment qu'il éprouve. Si mes efforts pour bien servir Sa Majesté dans un poste difficile ne me valent encore ni la récompense que Votre Excellence a daignée proposer, ni nulle autre, je n'en conser-

verai pas moins le consolant souvenir qu'ils vous en ont paru dignes, et cet honnuer est déjà lui-même une récompense. Bientôt peut-être je solliciterai de Votre Excellence et de Son Excellence le Duc Bassano, non un prix que je n'ai pas encore mérité sans doute, mais un bienfait; celui d'une place dans un Lycée pour l'aîné de mes fils que je destine à ma carrière, et d'une dans une Ecole Militaire pour le second. Il m'en restera deux autres dans la première enfance pour lesquels je tâcherai d'obtenir de nouveaux titres à la munificence impériale, à force de zèle et de dévouement. Permettez, Monseigneur, que je vous supplie d'avance d'être favorable à mes sollicitudes paternelles.

Je prie Votre Excellence ...

David

26.

Travnik, le 12 octobre 1812.

(Le commerce autrichien va reprendre l'ancienne route d'Orsova. Mais il y a à Bosna-Seraï plus de 20.000 charges de denrées coloniales qui doivent passer par Brod. – Agitation à Seraï, à la suite de l'ordre donné par le Visir de Travnik de chasser le Moullah, »espèce de commandant civil, qui favorise les exactions contre notre commerce«. – Des troubles se sont produits; vraisemblablement les émeutiers veulent s'en prendre au commerce européen. Le Devlet-Tchiarex, »espèce de commissaire de la Porte«, a été blessé d'un coup de poignard.).

Travnik, 12 listopad 1812.

(Austrijska trgovina ponovno koristi stari put preko Oršove. U Bosna-Saraju ima više od 20.000 tovara kolonijalne robe, koja mora proći preko Broda. – Nemiri u Saraju zbog naredbe, koju je dao travnički vezir, da se Mula protjera, »espèce ... commerce«. – Došlo je do pobune; buntovnici hoće po svoj prilici svaliti odgovornost na evropsku trgovinu. Devlet-Tchiarex, »espèce ... de commissaire de la Porte«, bio je ranjen bodežom).

27.

Travnik, le 20 octobre 1812.

(Ibrahim Halimi Pacha est confirmé dans ses fonctions de gouverneur de la Bosnie. Il vient d'établir un droit d'une piastre et demie par cheval de caravane au profit de l'armée. Le Pacha a failli ne pas être nommé: le Moullah qu'il avait fait réprimander avait fait signer par les agas de Seraï une requête demandant son rappel. Mais la délégation a été mal accueillie à Constantinople, et le Moullah a été destitué).

Travnik, 20 listopad 1812.

(Ibrahim Halimi paša potvrđen je na mjestu namjesnika Bosne. On je uspostavio pristojbu od jedne i pol pijastre po konju od karavane u korist vojske. Skoro se dogodilo, da paša nije bio imenovan: Mula, kojega je on ukorio, dao je potpisati molbu od sarajskih aga, tražeći njegov opoziv. Delegacija je u Carigradu loše primljena i Mula je smijenjen).

28.

Travnik, le 1e novembre 1812.

(Le commerce anglais emprunte maintenant la route de Viddin et d'Orsova; le commerce d'Illyrie y gagne. Les négociants allemands quittent Travnik et Seraï. On vient de vendre des produits français, des bonnets d'Orléans, pour une valeur de 30.000 francs. On attend des draps de Carcassonne).

Travnik, 1 studeni 1812.

(Engleska trgovina služi se sada putom od Vidina i Orsove; to koristi trgovini Ilirije. Njemački trgovci napuštaju Travnik i Saraj. Počinju se prodavati francuski proizvodi, kape iz Orleana u vrijednosti od 30.000 franaka. Očekuje se sukno iz Carcassonne).

29.

Travnik, le 20 novembre 1812.

(Les Grecs et les Juifs ont proposé 20 à 25.000 francs à David pour faire rouvrir la route d'Allemagne. – Odon Pelléon a écrit à David. Il déclare que le commerce anglo-autrichien perd son importance. Le prix des cotons augmente à Trieste et en France de cinquante centimes sur une livre, de l'étoffe la plus commune. On assure qu'on laissera entrer les cotons de Vienne à Trieste par Costanitza (Kostajnica o. u.), mesure qui avantagerait le commerce grec: les frais de transport de Salonique à Vienne par Orsova–Belgrade, puis de Vienne à Costanitza (Kostajnica o. u.) sont inférieurs aux frais de Salonique à Costanitza (Kostajnica o. u.) par la Bosnie).

(Le ministre répond en date du 8 Janvier 1813 que la route d'Allemagne pour l'introduction en France des cotons du Levant ne sera pas rouverte. Il a donné à l'Intendant des Provinces Illyriennes des instructions détaillées concernant la remise en état du lazareth de Costanitza (Kostajnica o. u.).

Travnik, 20 studeni 1812.

(Grci i Židovi su ponudili Davidu 20.000–25.000 franaka, da se ponovno otvori put za Njemačku. Odon Pellion je pisao Davidu. Javlja, da anglo-austrijska trgovina gubi svoju važnost. Cijena pamuku raste u

Trstu i Francuskoj od 50 centima na 1 livru za najprostije sukno. Tvrdi se, da će se pamuk iz Beča za Trst propustiti preko Kostajnice. To će dati prednost grčkoj trgovini: trošak transporta, koji ide iz Soluna za Beč preko Oršove i Beograda, zatim troškovi transporta od Beča do Kostajnice, niži su od onih od Soluna do Kostajnice preko Bosne).

(Ministar odgovara 8 siječnja 1813 god., da se put preko Njemačke za uvoz pamuka iz Levanta u Francusku ne će otvoriti. Intendantu Ilirskih provincija dao je upute u pogledu uspostavljenja lazareta u Kostajnici).

30.

Travnik, le 25 Décembre 1812.

(David envoie à son Ministre le Premier chapitre de son mémoire sur la Bosnie, non annexé à la lettre).

Travnik, 25 prosinca 1812.

(David šalje svom ministru prvo poglavlje svojeg memoara o Bosni, koji nije dodan pismu.)

ANNÉE 1813.

1.

Travnik, 1e Janvier 1812.

(David envoie un tableau des prix au début de chaque trimestre).

GODINA 1813.

Travnik, 1 siječanj 1813.

(David šalje pregled cijena na početku svakog tromjesečja).

2.

Travnik, 3 Janvier 1813.

(Présentation de M. de Fourcade, Consul Général à Salonique au Pacha de Bosnie).

Travnik, 3 siječanj 1813.

(Predstavljanje gospodina Fourcadea, generalnog konzula u Solunu, bosanskom paši).

3.

Travnik, 10 Février 1813.

(Fermeture de la route de Widdin et Orsova. On craint des troubles en Bosnie en raison des renchérissements des transports).

Travnik, 10 veljača 1813.

(Zatvaranje puta od Vidina i Orsove. Bojazan od nereda u Bosni zbog dizanja cijena transporta).

4.

Travnik, 3 Mars 1813.

(Le pacha de Widdin, révolté contre la Porte, avait arrêté plusieurs caravanes. Mais les transports se font par Rava, Crayova et Orsova. – On reçoit beaucoup de café en provenance des côtes d'Albanie. – Le nouveau Moullah vient de s'istaller à Seraï: il est francophile. »La maison française, établie dans cette ville a obtenu de ce magistrat une justice éclatante contre son propre substitut qu'il a mis en prison et chassé pour avoir faite une injustice et opprimé un des sujets de Sa Majesté ...«).

Travnik, 3 ožujak 1813.

(Vidinski paša ljutit na Portu, zaustavio je nekoliko karavana, no transporti su krenuli preko Rave, Krajove i Oršove. Mnogo kave dolazi s albanskih obala. – Novi je Mula došao u Saraj: on je frankofil. »La maison ... Sa Majesté ...«).

6.

Travnik, le 17 Mars 1813.

Monseigneur,

On m'écrit de Salonique le 1er de ce mois:

»Vous aurez (...) sur le bouleversement du commerce en Allemagne et surtout à Vienne où il y a beaucoup de faillites. Les denrées coloniales ont baissé, principalement par l'effet des rentes publiques que le gouvernement français commence à faire faire. Ainsi toutes ces grandes spéculations donnent de la perte aux négociants qui les ont entreprises; il y a une grande quantité de marchandises abandonnées çà et là dans les environs de Widdin; heureux encore de ce désastre, s'ils eussent pu continuer avec rapidité leurs expéditions par cette voie, ils les auraient depuis l'automne dernier, multipliées au point de se ruiner peut-être entièrement.

Au reste, l'opinion que les Anglo-Autrichiens ont de la bonne posture des Russes dans le Nord. de la libre navigation de la mer Noire etc., les

engage fortement à se tourner de ces côtés; on fait déjà des expéditions de Smyrne vers Odessa et plusieurs de ceux établis ici menacent de nous quitter incessamment; il commence à y avoir beaucoup de tiédeur dans tout ce commerce et si la baisse des denrées coloniales continue, nous pourrons bien en être débarrassés dans peu de temps, je le désire vivement et sous tous les rapports«.

J'ai pensé, Monseigneur, que ces informations confirmatives de celles que vous recevez directement de Macédoine et de Smyrne, pourraient vous paraître intéressantes.

Je prie Votre Excellence ...

David.

7.

Travnik, le 17 mars 1813.

(Des cotons venus de Vienne sont passés à Brod, Seraï et ont suivi la route d'Illyrie jusqu'à Costanitza (Kostajnica o. u.) et ont été entreposés au lazareth comme s'ils arrivaient de Salonique, la route d'Allemagne restant fermée. – David envoie un tableau des prix. Il se plaint des tracasseries des subalternes de l'Ambassade de Constantinople, des négociants, de la maladie).

Travnik, 17 ožujak 1813.

(Pamuk, koji je došao iz Beča, prošao je kroz Brod i Saraj i slijedio put kroz Ilirske pokrajine do Kostajnice, gdje je bio smješten u lazaretu, kao da stiže iz Soluna, budući da je put iz Njemačke ostao zatvoren. – David šalje popis cijena. Žali se na neprilike, koje čine niži činovnici ambasade u Carigradu, na trgovce i bolest).

8.

Travnik, le 25 mars 1813.

(Ibrahim Halimi Pacha est rappelé: »Les Français perdent leur ami en Bosnie et notre commerce, son Protecteur«. – David sollicite un changement de résidence, son rappel ou un congé. – »Le commerce français est encore tranquille et protégé à Bosna-Seraï; il ne consiste plus pour la Bosnie qu'en quelques balles de bonnets rouges et de drap; une seule maison française les vend aux marchands de Bosna-Seraï. Le transit des cotons est jusqu'à présent la seule branche importante de nos relations commerciales«.).

Travnik, 25 ožujak 1813.

(Ibrahim Halimi paša je opozvan: »Les Français ... protecteur«. David moli promjenu sjedišta, svoj opoziv ili dopust. »Le commerce ... Comm.«).

9.

Travnik, le 1er avril 1813.

(Jacques Fraissinet, établi à Bosna-Seraï écrit à David au sujet de commerce du café. Il prévoit la faillite de nombreux spéculateurs sur cette denrée).

Travnik, 1 travanj 1813.

(Jacques Fraissinet, nastanjen u Bosna-Saraju piše Davidu o trgovini kavom. On predviđa stečaj brojnih spekulanata tom namirnicom).

10. *Travnik, le 1er mai 1813.*

(David se plaint de nombreux vols de coton).

Travnik, 1 svibanj 1813.

(David se tuži na brojne krađe pamuka).

11. *Travnik, le 18 mai 1813.*

(Envoi du Second Chapitre du Mémoire sur la Bosnie, non annexé).

Travnik, 18 svibanj 1813.

(Pošiljka drugog poglavlja memoara o Bosni, koji nije dodan pismu.)

12. *Travnik, le 26 mai 1813.*

(Eli-Pacha vient d'être nommé nouveau gouverneur de la Bosnie. Il a fait mettre aux fers deux caravanistes voleurs de coton: »Je les ferai pendre si vous voulez, dit-il«. Mais David demande avant tout la restitution des cotons volés. Il donne l'ordre de faire peser en présence de témoins toute marchandise destinée à la France. La note du poids sera remise au chef de la caravans, qui la présentera à Costanitza (Kostajnica o. u.). Quiconque se permettra d'expédier et de transporter des marchandises sans avoir rempli cette formalité, sera empalé vif«, a déclaré le Pacha).

Travnik, 26 svibanj 1813.

(Eli paša je imenovan novim namjesnikom Bosne. On je dao okovati dva goniča-kradljivca pamuka. »Ja ću ih dati objesiti ako vi to zaželite,« rekao je. No David traži prije svega nadoknadu za ukradeni pamuk. On daje nalog, da se u prisustvu svjedoka izvaže sva roba, koja se otprema u Francusku. Oznaka težine bit će predana u ruke vođi kara-

vane, koji će je predočiti u Kostajnici. Tkogod se usudi otpremiti i prevoziti robu, a da ne ispuni ove uvjete, bit će »živ nabijen na kolac«, proglasio je paša).

13.

Travnik, le 1er Juin 1813.

»... L'infidélité des caravanistes est arrivée au point que la maison française établie à Bosna-Seraï pour la commission et le roulage a déterminé de se dissoudre au 1er septembre prochain«: Je m'y suis décidé, m'écrit le chef de cette maison, sur les désagréments journaliers que nous occassionnent les vols que commettent les Kiradgis, l'abandon des marchandises qui leur sont confiées et qu'ils laissent au milieu des routes par suite de quoi nos intérêts et ceux de nos amis sont compromis, sans qu'il soit possible d'y remédier ...«

Je suis obligé, Monseigneur, d'applaudir moi-même à la prudence de ces négociants. J'ai réprimé, je réprime encore ce brigandage autant qu'il est en mon pouvoir; mais je doute que ces exemples de sévérite corrigent ces hommes grossiers et sans foi que l'impunité de leurs vols sur le commerce des denrées coloniales a pour ainsi dire, accoutumés et même encouragés au pillage; il vaut mieux peut-être abandonner le transit de nos cotons à la responsabilité des expéditionnaires ottomans, ou suivre la route du Danube et de la Save qu'on peut remonter je crois à moins de frais et avec moins de dangers. Ce n'est pas sans regret que je renonce à un plan que j'avais l'honneur d'exécuter; mais l'expérience que j'ai de ces peuples barbares et de ce premier essai m'en fait concevoir toutes les difficultés et me montre la presqu'impossibilité d'établir une colonie florissante en Bosnie.

J'encourageais par tous les moyens ce premier établissement commercial. Monsieur le Général Andréossy avait bien voulu lui donner la Direction des Postes à Bosna-Seraï; je le recommandais encore aux deux grands chefs de cette capitale qui se trouvent à Travnik, au moment où j'ai appris sa prochaine dissolution. Ces chefs pouvaient le protéger efficacement à Seraï et à une certaine distance autour de cette ville; le Pacha pouvait me répondre à peu près de la sureté des marchandises ou du moins de la punition des brigands depuis Travnik jusqu'à nos frontières; mais rien ne le garantissait entre la Bosnie et la Macédoine et c'est là que les caravanistes abandonnent les marchandises dans les routes, les laissent piller, les pillent eux-mêmes ou les engagent de caravansérail en caravansérail pour les dépenses qu'ils font dans ces hôtelleries et même pour l'argent qu'ils y empruntent.

C'est ce désordre si étendu et presque irrémédiable qui a dégoûté le commerce. J'entends dire que plusieurs autres négociants français qui sont allés dans le Levant vont également renoncer à leurs spéculations par cette route et retourner en France. Nos ennemis ont peut-être eux-mêmes excité les caravanistes à ce brigandage.

Il m'est pénible, Monseigneur, d'avoir à vous annoncer cette défection au moment où Votre Excellence daigne encourager mes efforts pour la prospérité de la nouvelle route commerciale.

Je prie Votre Excellence d'agréer ...

David

(Le ministre répond à David le 2 Juillet que le Duc de Bassano fera »les plus vives représentations à la Porte«).

(Ministar odgovara Davidu 2 srpnja, da će vojvoda od Bassana dostaviti svoje najživlje pritužbe Porti).

14.

Travnik, le 7 Juin 1813.

(Visite du Moullah à David. Plaintes du Consul. Le Moullah a déjà rédigé un mémoire sur la nécessité de modifier les lois. Les caravanistes en effet trouvent de faux témoins pour venir attester que les vols n'ont pas eu lieu. Il faudra rejeter ces témoignages. Mais cinq agas puissants protègent les voleurs. – David fait présent au Moulahh d'une tabatière d'or émaillée, »en l'invitant à s'en servir dans les Jardins de Constantinople, afin de s'y souvenir des Français et des promesses qu'il m'a faites.« – David rend la visite au Moullah: »Nous nous sommes embrassés en nous quittant et il m'a donné le titre de frère«. – David recommande à la maison française de Seraï de ne pas se dissoudre).

Travnik, 7 liapnj 1813.

(Mulina posjeta Davidu. Konzulove žalbe. Mula je već sastavio dopis o potrebi izmjene zakona. Vodiči karavana nalaze krive svjedoke, koji svjedoče, da se krađe nisu dogodile. Trebalo bi odbaciti ta svjedočanstva, no pet moćnih aga štite kradljivce. – David je darovao Muli kutiju za duhan ukrašenu zlatom »en l'invitant ... de frère«. David preporučuje francuskoj kući u Saraju, da se ne raspusti).

15.

Travnik, le 1er Juillet 1813.

Monseigneur,

J'ai fait jusqu'à présent de vains efforts pour engager la maison française établie à Bosna-Seraï à renoncer à son projet de retrait. La réponse qu'elle fait à mes observations donnera à Votre Excellence une idée exacte du caractère des Bosniaques et des désagréments infinis auxquels il faut se résigner pour habiter le pays.

»Les regrets que vous m'exprimez, m'écrit Mr. Jacques Fraissinet, sur ma résolution d'abandonner Seraï sont bien flatteurs pour moi, et je vous prie d'en agréer mes plus sincères remerciements. Grâce à la pro-

tection spéciale dont vous nous avez toujours appuyés, nous jouissons en Bosnie d'autant de liberté, d'autant d'agrément qu'il est possible d'en avoir dans une aussi triste contrée. Mais la vie que nous faisons ici est trop pénible, elle est trop cruelle pour pouvoir y résister longtemps. Ce n'est qu'en vertu de la reconnaissance que je dois à mes supérieurs que j'ai supporté pendant deux ans une existence aussi malheureuse.

Dans le rang que vous occupez, Monsieur le Consul, vous ne reconnaissez, j'ose le dire, qu'une partie de l'horreur de notre séjour«.

(Note de David: »Mr Fraissinet en juge sur ma position actuelle; s'il l'avait connue pendant les deux premières années de ma mission, lorsqu'on essayait par tous les moyens, même ceux de l'assassinat, de l'incendie et du poison pour empêcher l'établissement du Consulat, il jugerait que j'»ai connu toute l'horreur de ce séjour«).

(Davidova primjedba: » ... «

16.

Travnik, le 10 Juillet 1813.

(David reçoit une lettre du négociant français Odon Pellion. Le trafic des denrées coloniales a pris la direction de la mer Noire (Galatz, Odessa). Les Allemands se préparent à quitter le pays. Les vols de coton sont moins fréquents).

Travnik, 10 srpanj 1813.

(David je dobio pismo od francuskog trgovca Odona Pelliona. Trgovanje kolonijalnom robom usmjerilo se prema Crnome Moru (Galac, Odesa). Nijemci se spremaju da napuste zemlju. Krađe pamuka su rjeđe).

17.

Travnik, le 24 Juillet 1813.

(David se rend à Seraï le 16 Juillet en l'absence du Pacha. Le Moullah a ordonné des mesures afin d'empêcher le peuple d'insulter David. L'ancien Moullah s'est réconcilié avec David. Les musulmans sont divisés en deux partis: »Je feins de ne pas m'en apercevoir«, écrit David).

Travnik, 24 srpanj 1813.

(David se uputio u Saraj 16 srpnja u odsutnosti paše. Mula je poduzeo mjere, kako bi spriječio narod da ne napadne Davida. Bivši Mula se pomirio s Davidom. Muslimani su razdijeljeni na dvije stranke: »Je feins ... apercevoir,« piše David).

18. *Travnik, le 1er août 1813.*

(Deux des caravanistes voleurs de coton ont dû payer la valeur du coton volé. Mais le troisième étant très pauvre, ne peut s'acquitter).

Travnik, 1 kolovoz 1813.

(Dva goniča karavana, kradljivca, bili su prisiljeni da plate vrijednost ukradenog pamuka. Treći, budući da je bio vrlo siromašan, nije mogao ispuniti obavezu.)

19. *Travnik, le 17 août 1813.*

(David expédiera les tableaux des prix courants tous les 15 jours).

Travnik, 17 kolovoz 1813.

(David će slati pregled cijena s tržišta svakih 15 dana).

20. *Travnik, le 18 août 1813.*

(Accusé de réception de 3 lettres du ministre).

Travnik, 18 kolovoz 1813.

(Potvrđuje primitak 3 pisma od ministra).

21. *Travnik, le 20 août 1813.*

(David se rend à Bosna-Seraï).

Travnik, 20 kolovoz 1813.

(David se uputio u Bosna-Saraj).

» ... Ma prévention populaire, les soupçons de l'ignorance et peut-être les calomnies de nos ennemis m'avaient accompagné jusqu'aux portes de cette capitale; on avait répandu parmi le peuple que je venais avec six mille hommes qui s'étaient introduits en Bosnie par divers chemins; que je profitais de l'absence des janissaires et de l'explosion de la forteresse pour faire un coup de main contre cette ville, et me venger d'elle en la livrant au pillage, en un mot on me faisait aussi redoutable que m'a peint, dit-on, la Gazette de Zante, lorsqu'elle m'a représenté allant moi-même à la tête d'un parti que je m'étais fait, à force d'or, piller

les caravanes de denrées coloniales pour les empêcher de passer en Bosnie. Ma suite pacifique, composée de ma femme et de mes enfants, détrompa ce peuple ombrageux. Je répandis beaucoup d'argent à mon entrée et il acheva de se convaincre que je ne venais pas pour lui faire la guerre.

Cette calomnie a été, Monseigneur, la dernière que j'aye eu à détruire; l'explosion de la forteresse, qui, par un singulier hasard, eut lieu le jour même de mon départ de Travnik, m'eût été sans doute attribuée, s'il elle n'eut pas été produite en plein midi par la foudre.

Cette prévention détruite, ces soupçons dissipés, ces calomnies confondues, je vis l'opinion publique s'éclairer et prendre enfin la direction que je voulais lui donner.

Le Moullah était venu me faire la première visite à Travnik. Je lui fis la première à Seraï; il me la rendit le lendemain en grande cérémonie. Sa démarche détermina toutes les autres; les jours suivants, je reçus des principaux agas et effendis des présents agrestes, composés pour la plupart de moutons pour ma nourriture, de sacs d'orge pour celle de mes chevaux, de confiture et de crêmes pour mes enfants. Le lendemain de son présent, chacun de ces agas venait me voir, je lui rappelais l'injustice des préventions qu'on avait contre les Français, il confessait les torts de ses compatriotes, souvent les siens mêmes; je lui faisais comprendre les grands intérêts politiques qui unissent les deux empires; je recommandais à sa bienveillance et à son amitié les Français établis à Seraï ou passant par cette capitale. L'entrevue finissait par le présent d'une montre ou d'une arme suivant l'importance du personnage et il s'en allait très satisfait: je leur rendais à leur tour leurs visites dès le lendemain, et ils me recevaient avec les marques de la plus haute considération et d'un commencement d'amitié. Ces agas si fiers, ces ulémas si fanatiques, qui croyaient autrefois se déshonorer ou pécher contre leur religion, en se levant devant un infidèle, se levaient tous à mon entrée et à ma sortie; partout ils me cédaient la place d'honneur, et chez moi ils ne l'acceptaient pas.

Ces chefs se plaignaient du haut prix auquel tout était monté depuis l'ouverture de notre commerce, mais comme ils étaient pour la plupart grands propriétaires, je les faisais aisément convenir qu'ils n'avaient jamais si bien vendu leurs récoltes ni tant vu d'argent dans leur pays.

L'ex-moullah, notre ancien antagoniste, m'envoya un présent de pâtisserie en me faisant témoigner le désir de se réconcillier avec moi et le regret que son grand âge et son infirmité ne lui permissent pas de venir lui-même. Je ne voulais point épouser un parti. Je désirais au contraire les rendre tous deux favorables aux Français: je saisis cette occasion; j'envoyai un présent de drap et de bonbons à notre ancien adversaire et j'allai moi-même le visiter. Ce vieillard fut très sensible, s'excusa sur le passé et me promit d'être désormais l'ami de ma natiton.

Le Douanier, qui les années précédentes, voulait soumettre notre commerce à tant d'exactions que je fis réprimer par Halimi Pacha, m'avait envoyé à mon arrivée un présent de bagatelles turques pour mes enfants; mais il n'osait venir me voir, je lui envoyai un fusil de chasse, en échange, et lui fis dire que j'étais venu sans souvenir. Il vint me visiter, me fit beaucoup de compliments sur le gouvernement françaits, et me promit de se conduire en ami de nos négocians dans tous ses rapports avec eux ...«

22. manquent (manjka)

23. *Travnik, le 25 août 1813.*

(Les négociants de Seraï persistent dans leur décision de dissoudre leur établissement. Copie de la lettre adressée par David à M. de Fraissinet, négociant de la maison française à Bosna-Seraï en date du 3 août 1813. – Réponse de M. Fraissinet en date du 9 août 1813):

Travnik, 25 kolovoz 1813.

Sarajski trgovci ostaju pri odluci da raspuste svoje poduzeće. Prijepis Davidova pisma Fraissinetu, trgovcu francuske tvrtke u Bosna-Saraju od 3 kolovoza 1813. – Odgovor Fraissineta od 9 kolovoza 1813):

24.

Travnik, le 1er septembre 1813.

(David informe que Costanitza (Kostajnica o. u.) a été occupée par les Autrichiens et rend compte que les marchandises à destination de cette localité ont été saisies).

Travnik, 1 listopad 1813.

(David javlja, da je Kostajnica zauzeta od Austrijanaca i izvješćuje, da je roba, koja je išla za Kostajnicu, zaplijenjena).

25.

Travnik, le 15 septembre 1813.

(Envoi d'un tableau de prix).

Travnik, 15 listopad 1813.

(Pošiljka popisa cijena).

26.

Travnik, le 1er octobre 1813.

Monseigneur,

Le commerce est complètement interrompu entre la Bosnie et les Provinces Illyriennes, il en est résulté une baisse très sensible dans le prix des grains; aussi les Turcs presque tous propriétaires et qui gagnaient beaucoup, au passage des caravanes, désirent-ils vivement que Costanitza se rouvre au commerce du Levant.

La maison française établie à Bosna-Seraï est décidément dissoute et partie: M. Jacques Fraissinet qui la gérait m'écrit de Spalato pour me remercier de tout ce que j'ai fait pour la soutenir:

»J'ai beaucoup entretenu mes associés d'ici, ajoute-t-il, de l'idée de renouveler un établissement à Seraï; ils y sont aussi portés que moi; mais dans les circonstances actuelles, nous ne pouvons nous décider à prendre une résolution définitive. Il est à présumer que les événements qui se passent dans le Monde apporteront de grands changements en Europe, et jusqu'à ce que nous soyons fixés à cet égard, la prudence nous prescrit de ne nous livrer à aucune affaire«.

J'ai fait, Monseigneur, tout se qui était en moi pour retenir et consolider cet établissement en Bosnie; s'il s'est dissout, j'ai la consolation de recevoir de ses fondateurs les témoignages les moins équivoques de leur reconnaissance. Un négociant bavarois succède à M. Fraissinet, je lui ai promis la protection française comme sujet d'un prince allié de la France. C'est du moins une pierre d'attente pour d'autres établissements nationaux.

J'ai l'honneur de vous envoyer, Monseigneur, le tableau des prix courants en Bosnie.

Je prie Votre Excellence d'agréer ...

David

V. Mošin i S. M. Tralјić:

ĆIRILSKE ISPRAVE I PISMA U ARHIVU JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

Ćir. I. Srednjovjekovne ćirilske isprave

1. *Kopija lažne povelje cara Uroša* od 2. juna 6866. (1354.) g. indiktiona XI. manastiru sv. Arhanđela u Jerusalimu, a u slučaju »zapuštenija« tog manastira svetogorskim manastirima Hilandaru i sv. Pavlu o poklonu 1000 perpera dubrovačkog dohotka na godinu.

Prijepis s kraja XV.–poč. XVI. vijeka, kancelarijskim brzopisom. Vodeni znak – vaga u krugu.

Dolje bilješka latinicom: »Apographum. Autogr. in monast. Chilandar., Glasnik II, 197; *Miklošić,* Mon. serb. br. CXLVIII, p. 165«. Hilandarski »original,« koji se ovdje navodi, isto tako je iz kasnijeg doba s falsifikovanim pečatom, neslaganjem elemenata u datumu i netočnim unutarnjim podacima.

2. *Povelja bosanskog bana Tvrtka* od 11. augusta 1366. g., kojom daruje vojvodi Vukcu Hrvatiniću grad Sokol u Plivi za njegovu službu u ratu protiv ugarskog kralja Ljudevita I.

Original na koži, poluustav. Izd. *Šurmin,* Hrvatski spomenici, Monum. hist.-jurid. VI, Zagreb 1898, br. 21, str. 83–84. *V. Mošin,* Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, II, Reprodukcije, br. 132 (citirano; *Repr.).*

3. *Knez Vuk piše knezu i vlasteli kotorskoj,* da mu pošalju drugi »komat« za svite, jer je prvi porazdijelio »nikolicini«.

Na papiru s ostatkom malog pečata od crvenog voska. Bez datuma. Stojanović datira »XV vek«, međutim vodeni znak na papiru – »zmaj« tipa Briquet 2630, koji nalazimo i na mnogobrojnim dokumentima u dubrovačkom arhivu, ide u drugu polovicu devetog decenija XIV. v.

Bilješka latinicom: »Dobio u Kotoru« (Kukuljevićev rukopis).

Izd.: *Miklošić,* Mon. serb. CDXVIII; *Stojanović,* Stare srpske povelje i pisma, II, 1934, str. 482. *Repr.* br. 131.

4. *Povelja bosanskog kralja Štefana Tomaša Ostojića* od 22 augusta 1446. g., kojom poklanja knezovima Pavlu, Marku i Jurju, sinovima vojvode Ivaniša Dragišića, grad Ključ s posjedima.

Na koži s velikim voštanim pečatom.

Izd. *Kukuljević*, Arkiv II, 39; *Miklošić*, Mon. serb. br. CDXXXVIII. U koverti su dva latinička prijepisa.

5. *Povelja bosanskog kralja Stjepana Tomaša* od 3. februara 1449. g., kojom ugovara o trgovini s knezom Nikolom Trogiraninom. U Vranduku.

Original na papiru s utisnutim voštanim pečatom, brzopis.

Izd.: *Kukuljević*, Arkiv VIII, str. 195; *Šurmin*, br. 102, str. 178–179; *Stojanović*, Povelje II, str. 481–482. *Repr.* br. 133.

6. *Knez i vlastela dubrovačka* obećavaju despotici Jeleni, da će isplatiti 1363 perpera i 8 dinara kao ostatak plate za ažule za pokojnog kralja Stjepana: 11. maja 1463. g. u Dubrovniku.

Original na papiru s utisnutim voštanim pečatom grada Dubrovnika.

Izd.: *Kukuljević*, Arkiv VIII, str. 196–197; *Šurmin*, br. 186, str. 286–287; *Stojanović*, Povelje II, br. 742–743, str. 168–169.

7. *Herceg sv. Save Vlatko* prima od Dubrovčana dohodak, što mu pripada od njegova dijela od Konavlja, 5. oktobra 1488. g.

Original na papiru s utisnutim voštanim pečatom.

Izd.: *Kukuljević*, Arkiv VIII, str. 197–198; *Šurmin*, br. 186, str. 286–287; *Stojanović*, Povelje II, br. 776, str. 194. *Repr.* br. 134.

8. *Ajaz-paša piše općini dubrovačkoj o slobodi trgovine.* Bez datuma. Na papiru, brzopis. Šurmin datira 1471.–1478. g., što preuzima Stojanović. Međutim na koverti rukom prof. St. Ivšića precrtan gornji datum i napisano je »1481«. Ovo je datiranje sigurno, jer se u ovoj ispravi spominju prethodna pisma Ajaz-paše »svuda po zemlji i po mestih« o slobodnom prolazu dubrovačkih trgovaca, a takav je akt sačuvan iz 1481. g. u vezi sa prestankom kuge u Dubrovniku (Glasnik Zem. muz. XXIII, 67–68; *Stojanović*, Povelje II, br. 950, str. 349–350).

Izd.: *Šurmin*, br. 185, str. 285–286; *Stojanović*, Povelje II, br. 949, str. 348–349. *Repr. br.* 138.

9. *Sultan Bajazid* daje naredbe sandžaku hercegovačkom i kadijama hotačkom i novskom o uređenju slanice. U Carigradu, 19. januara 1492. g.

Stari prijepis na papiru.

Izd.: *Kukuljević*, Arkiv VIII, 198; *Šurmin*, br. 238, str. 254–257; *Stojanović*, Povelje II, br. 910, str. 313–314.

10. *Sultan Bajazid piše dubrovačkoj općini* za sol, koju su Dubrovčani prodavali uz manju cijenu nego novska. U Drinopolju, 10. oktobra (1492. g. ?).

Original na papiru sa sultanovom tugrom.

Izd.: *Šurmin*, br. 239, str. 357–358; *Stojanović*, Povelje II, br. 915, str. 317–318. *Repr.* br. 136.

11. *Prijepis povelje despota Đurđa* Medlu, sinu Stana Anđelovića o poklonu sela Šušnja kod Budve. U Budvi, 6. juna 1442. g.

Prijepis iz XIX. v., valjda Kukuljevićev, s latiničkom transkripcijom.

12. Jedan istrgnuti list iz rukopisne knjige XVII. v. s latiničkim prijepisima dubrovačkih povelja:

a) Kraj povelje Stjepana Tvrtka od 2. decembra 1382. g. *(Stojanović,* Povelje I, br. 85, str. 82–85).

b) Početak povelje Stjepana Dabiše od 17. jula 1392. g., sa izostavljenim pasusom u arengi i s netočnim datumom sprijeda »1390 Re Dabissa confermo tutte le Poveglie, e Raguso li promise a dar tributo di Rascia«. *(Stojanović,* Povelje I, br. 178, str. 172–174).

Ćir. VII. Dubrovačke isprave XV.–XVIII. st.

1. 1507.–9. Mehmed-beg gospodar Hercegove zemlje piše Dubrovčanima, da uhvate neke ubojice i predaju ih carevu sklavu.

2. 1534. 1. VIII. Risan. Ahmat vojvoda, emin dubrovački i novski, čini s proveditorom kotorskim Sanudom račun soli dovezene dotle na risansku skal.

3. XVI. st. Emin novski traži od Dubrovčana carsku polovicu od soli.

4. 1633. 29. III. Sarajevo. Fra Fran(ciscu)s Budimiri javlja dubr. republici, da su neki Židovi prodali u roblje njihovu podanicu Maru, ženu Marka Stjepanova sa sinom, te se sada u Sarajevu nalaze.

5. Kraj XVII. st. Dračevski Turci jamče Dubrovčanima za Ibrahim-agu.

6. Kraj XVII. st. Kasam-beg, kajmekam Hercegovine, zahvaljuje Dubrovčanima za neke obavijesti i kaže, da je naredio da se postave straže.

7. Kraj XVII. st. Kasim-paša piše dubrovačkom knezu o svom kmetu Vsilu.

8. 1695.–1703. Rečep-paša hercegovački pita Dubrovčane, može li se skela otvoriti.

9. Iza 1675. (datum na muhuru 1085–1674/5). Ali-paša, carev većil, piše Dubrovčanima o zločinima u selu Kruševici nahije novske.

10. Oko 1719. Osman-paša, muhafiz trebinjski, piše Dubrovčanima o nekim krajišnicima Reizu i Jahji.

11. Oko 1719. Osman-paša Rezulbegović moli Dubrovčane, da pomognu Kurt-begu iz Novog Pazara oko naplate duga od trgovca Damiana.

12. Oko 1719. Osman-beg trebinjski javlja Dubrovčanima, da je ispitao neke njihove dužnike.

13. Hagi-Mustafa, tefterdar temišvarski, piše Dubrovčanima, da pomognu sakupljanje stonske carine.

14. Ibrahim-paša (muhafiz trebinjski) piše Dubrovčanima, da ne zna ništa o zadržavanju stoke, i javlja, da će uskoro Hasanaga s vojskom poći da zapriječi prebacivanje u kaure.

15. XVIII. st. Nepotpisana osoba s turskog zemljišta moli Dubrovčane, da joj odobre 3 milijara soli.

16. Prijevod fermana upućenih novskom kadiji radi osiguranja putova od razbojnika, koji napadaju i pljačkaju trgovce. Prijevod je na papiru s vodenim znakom, koji ide u kraj XVI v. – zvijezda u krugu s krunom odozgo; sličan znak bez krune na istoj mreži iz 1594. (Briquet, br. 6090). Ako je prijevod savremen originalu, navedeni događaji mogli bi se zbivati u početku tursko-mletačkog rata 1593–1606.

Tekst ovih isprava, koje su značajne kao sultanovi fermani, objavljujemo u sadašnjoj transliteraciji.

Translato del huchiumo in materia di Vuuchichio

Ova visoka zapovied carska kad vam se prida da imate znati kako dubrovački poklisari na svietlu Portu arz (tužbu) poslaše govoreći: u Cernici ki je stanovit po imenu Vučić Kučić haramija skupivši sobom niekoliko zločinaca tirgovci ki dohode i odhode iz Dubrovnika pute im pritiskuje i životom ih rastavlja, blago i pratež im razgrabi; i osvem toga s haračom i s časti ki imaju doći poklisari na svietlu Portu, tere rečeni zločinci bivši odlučili da ih pritisnu i ugrabe; i rečeni poklisari čuvši to s haračom i s časti strah ih bi doći i zač dadoše na znanje da rečenomu zločincu se virha dođe iz cieča tega zapovied carsku pitaše i moliše. Zato zapovijedam s mojom visokom zapoviedi kad vam se prida da rečene zločince znaniem načinom da ih svakojako uhitite i jošte kako se od zgora reklo zlo činivši i ljude ubijajući, pratež i blago grabeći, po sudu odsviedočivši i bivši tako poslie toga komu što budu uzeli po sudu da imate im činit povratit i povrativši i potem tega nikako po niedan način da mu ne biste dali počinut ni odahnut i u kojemu miestu u rukah vam upadne po sudu da mu ondi virha dođete i za niedno mito da ga ne imate potpomagat ni oprostit ga i da opeta nikako ovamo ne bi ka tužba bila. Sasma da se imate čuvati i ovako da znate i ovemu biliegu carskomu da vierujete.

Translato del huchiumo in materia di cady di Castelnouo

Ova visoka zapovied carska kad vam se prida da imate znati kako dubrovački poklisari na svietlu portu arz poslaše govoreći: neki od Novoga sada jesu zli ljudi i zločinci nekolici sastavivši se zajedno tere od Cernice do Trebinja i od Trebinja do Dubrovnika dubrovačkiem i turskiem tirgovcom na put ih dočekujući i tu tirgovce ubijaju, blago i pratež im razgrabe, ter su se puti razbili i na dubrovačku skalu veće ništa ne dohodi i tirgovci od straha dohodit ohajaše se, tako kazaše u ti način da bi se zločincom virha došlo. Zato zapovied carski iskaše i moliše. Izradi toga zapoviedam da imate videti iz Novoga u ti način zločinci rečene tirgovce putem pritiskujući kako se odizgora reklo i da tirgovce biju, pratež i blago razgrabeći. Ako je tako, da zlo i štetu čine, da take ljudi s liepom naredbom i s načinom da ih svakako uhitite i njih krivina i zlo koje su počinili po sudu osviedočivši, poslie tega komu što budu uzeli po sudu da imate im činit povratit i povrativši (i)m potem tega

ti zločinci ako su spolja da ih imate u haps staviti i dat mi na znanje, ako li nisu ter ako su ki druzi po sudu da imaju biti kaštigani i toziema zločincima da ne biste dali koje pomoći. Ovako da znate i ovemu biliegu carskomu da vierujete.

A tergo: translato di huchiumi di Vuchichio et altro huchiumo per cady di Castelnouo.

17. 1621. 25. I. u Dubrovniku. Pismo kneza i vlastele »prisvitlomu i priizvrsnomu i svakom vridnosti Bogom nadarenom gospodinu« Ibrahim-paši bosanskomu o nasilju, koje je prema Dubrovčanima učinio Selim Nazor od Gabele. Pečat je prelomljen na dva dijela pri otvaranju pisma.

18. Bez datuma uz tekst. Pismo manastira Hilandara Dubrovniku s molbom o poklonu – »sveći«, koju grad šalje u Svetu Goru. Dolje su pečati Hilandara i Sv. Pavla. Sa strane starom tintom »1635«. Ista je godina zabilježena olovkom u gornjem uglu. Na poleđini iznad adrese talijanska savremena bilješka s datumom 1648.

19. Bez datuma. Pismo nekog kaluđera Svetogorca Dubrovniku s molbom, da mu pozajmi konja, jer su mu Turci oteli i konja i novac, koji je Dubrovnik poslao manastiru.

20. 1728. 26. III. Pismo manastira Hilandara dubrovačkom knezu i vlasteli, istog sadržaja kao navedeno pod br. 18. Potpisao iguman Partenije. Gore je crni pečat, na poleđini prelomljeni crveni pečat od voska.

21. XV. st. Dubrovčani primaju vojvodu Petra Stepanovića Hrabrena s braćom za svoje građane. Prijepis XV. v. (izd. *Lj. Stojanović*, Stare srpske povelje i pisma, II, 1934, str. 201–202, br. 785.; *Šurmin* 195).

Cir. V. Crnogorsko-bokokotorske isprave

1. Pismo kneza Kuzmana Danilovića dubrovačkom knezu Nikši od 8. I.
2. Latinički prijepis pisma kneza Kuzmana sa dodatkom od kneza Ivanka.
3. Nedatirano pismo kneza Stanka knezu Kuzmanu.
4. 1694. Pismo crnogorskog sabora kotorskom providuru.
5. 1757. Akt vladike crnogorskog Vasilija Petrovića na talijan. jeziku 12. VII. s dodatkom »Memoria« (3 lista).
6. 1769. Prijepis ukaza princa Georgija Dolgorukova, iz Matice u Risnu.
7. 1763. I. IX. Pismo mitropolita Save Dubrovniku.
8. —— Pismo latinicom bez potpisa i bez adresata povodom prepiske o roblju.
9. 1770. 27. X. Pismo mitropolita Save dubrovačkom knezu.
10. 1772. Pismo mitropolita Save Dubrovniku.
11. 1767. Pismo mitropolita Save o dva uhvaćena Crnogorca.
12. 1772. 5. I. Pismo mitropolita Save senatu zbog Andrije Filotića.
13. 1772. 13. VI. Pismo mitr. Save dubrovačkom senatu o Ivanu Luciću.

14. 1775. 25. VII. Pismo mitropolita Save dubrovačkom senatu za pomoć; uložen latinički prijepis (4 lista).

15. 1776. 16. III. Pismo mitropolita Save dubrovačkom senatu o Filotiću (uložen latinički prijepis).

16. 1776. 25. VIII. Pismo mitropolita Save Dubrovniku o Lučiću.

17. —— 10. VIII. Pismo serdara Damjana Kadijevića dubrovačkom knezu.

18. 1777. Pismo mitropolita Save arhimandritu Nikodimu i igumanu Teodosiju. (*Repr.* br. 124.).

19. 1776. 10. IX. Pismo crnogorskog gubernatora Jovana Radonića dubrovačkom knezu; ima latinički prijepis.

20. 1781. 22. IX. Talijansko pismo kardinala Bonhia Jovanu Radoniću.

21. 1782. 3. IX. Talijansko pismo kotorskog sopraintendanta Stefana.

22. 1782. 12. VI. Pismo Jovana Radonića kotorskom sopraintendantu sa talijanskim prijevodom.

23. 1782. 22. VII. Kopija talijanskog pisma Jovana Radonića.

24. 1783. 12. I. Latiničko pismo Jovana Radonića kotorskom providuru.

25. 1800. Pismo Francesca Dolci crnogorskom mitropoliti.

26. 1834. Pismo vladike Petra Petrovića narodu crnogorskome i brdskome o otvaranju moštiju vladike Petra.

27. 1800. Drugi primjerak istoga pisma sa talijanskim prijevodom.

28. 1853. Pismo serdara Stevana Perovića na Derviš-pašu u Grahovo (4 lista).

29. 1853. Drugo pismo serdara Stevana Perovića Derviš-paši.

30. 1806. Prijepis protokola novske općine, koji sadržava 55 zapisa od 5. IX. do 18. X. 1806., pisanih na 27 strana (3–29). Na kraju 13 praznih strana.

31. 1632. Vojvoda Cetko Piletin piše u Kotor o pohodu na Turke.

32. 1689. Dizdar-aga zove kneza Radula i njegove Plješivce, da se izmire.

33. XVII. st. Sulejman-paša zove vojvodu Rada, kneza Vukašina i ostale Bjelopavliće, da idu s njim na Ugriju.

34. XVII. st. Mamut Alaj-beg zove kneza drobničkoga i druge caru u pomoć pod zapovijed Mahmut-paše Begovića.

35. XVII. st. Nikola Bokan i drugi Bukovičani mole kotorskog sopraprovidura, da im pomogne povratiti od Turaka opljačkane stvari.

36. XVII. st. Neki vojvoda piše sopraproviduru o nevolji nakon turskog upada.

37. XVII. st. Pop Mraičec Nikov (?) i drugi pišu Nicoletu o turskim pljačkama.

38. XVII. st. Crmničani pišu sovraproviduru Pieru Dodu o turskom haranju, moleći ga da im pomogne.

39. XVII. st. Starješine Gluhoga Dola mole sohvraprovidura, da im oprosti, što su paši dali četiri čovjeka.

40. XVII. st. Hercegovački sandžak Ali-beg piše kotorskom providuru za neko drvo, što su ga turski podanici iz Novoga uzeli Mlečanima.

41. 1714.–1721. Reževići.

a) 1714. XII. Pogodba Maksima Kosijerevca, proigumana manastira Kosijereva s Reževićanima, da im opslužuje u crkvi, a oni će njega uzdržavati.

b) 1721. 12. I. Oporuka M. Kosijerevca, kojom imenuje izvršiteljem svojih odredaba igumana reževskog Isaiju.

42. 1762. 8. XI. Općina risanska javlja dubrovačkoj republici o istrazi radi neke krađe, koju su njihova djeca učinila na štetu republike.

43. 1772.–87. Oglasi o ulju, žitu, porezu i trgovini u Novom. – U svemu 67 oglasa na 21 listu (8–32).

44. 1774. 4. II. Kotor. Djan Batista Kaloba sucima i zboru paštrovićkom.

45. 1783. 1. IV. Zbor (paštrovićki?) piše (mletačkom) principu o prilikama u svom kraju.

46. 1791. Glavari komunitadi grbaljske mole principa (mletačkoga) za neke Grbljane, koji su tamo u zatvoru već 26 godina.

47. 1795. Zbor paštrovićki potvrđuje, da je obitelj Markovića od starine plemenita (prijepis).

48. 1797. 27. VI. Zaključci bokeljske skupštine o obrani zemlje.

49. 1798. 1. IV. Risan. Odluka glavara risanskih o gradnji manastira sv. Gjurgja u Banji.

50. 1774. 5. III. Potvrda glavara Ive Mandića Marku Popovu za »graciju od soli« (ležala je u novljanskim zapisnicima iz kraja XVIII. vijeka: III c 10).

III d 81 (Kukuljević br. 407) Kotorski i prčanjski »Dopisi i listine ćirilski 1717–1805«, ćirilicom i latinski.

Papir različitog formata u omotu 21×30; 25 listova, od njih su prvih 8 u jednoj paginiranoj svesci, ostali – zasebne isprave i spisi.

Pismo sa različitim brojem redaka, ćirilica XVIII. vijeka i latinica. Listine drugog skupa su jako nastradale od vlage, pojedine su pocijepane. Ornamentike nema. Sašiveno u plavom omotu. Naslov na omotu »Kopie od latinskoga pisma 1717« odnosi se samo na prvi spis.

Sadržaj

I) f. 1–8 (str. 1–16): *Копие одъ латинскога писма.* Первы 17 марча 1717. года.

Како дођоше у колећъ нашъ воивода Радоња послатъ отъ пука одъ бердахъ Кучаҳь изъ Арбание су два друга да буде прочитано и у копиу дато колико ниже пише ...: *pismo Điona Frančeska Budinela* sekretara mletačkoga o odluci senata što se tiče plaće serdarima.

str. 3: 18 марча у Пречан . 1717.

Како дођоше у колеђъ нашъ воивода син воиводе Вукоте су три нђеова друга ембошадури превђрнијехь Церногорцахь, да имь буде прочитано и дато у копию колико ниже пише: Чиђнеђно отъ приклођнениа и отъ вђре приказата и у пасата времена Гос-(подст)ву нашему отъ храбренога июнащва у потребе принципове отъ пука церногорскога ...: *pismo sekretara Budinela* o povlasticama Crnogorcima (o crkvi sv. Luke u Kotoru, o oslobođenju od »dacija« za rašće i t. d.) i o otkupljenju od Turaka brata kneza Vojka Stanišića oli Radonića za 120 cekina.

str. 8: *Иованъ Корнеръ* Божиомь милостию дуждъ млетачки, нашему властелину и мудрому обладавцу Анђелу ему провидуру нашему ђенералу у Делмациу и Албанахъ у кои по ђнемь буду:

Приказаше се предъ Г(осподство)мь нашиемь допраћени одъ кредендиахь не само четири имбашадура отъ Церне горе, него и други отъ Кучахь, ищући да имь погодимо на капитуле коие су приказани, а обећаући се и полиегаући се да ће вазда унапредак приклонђни живђти подъ нашиемь обладађнемь како судити ...: potvrđenje prethodnih pogodaba. Prijepis sekretara Budinela od 2. marta 1717.

str. 12: 1718 маћа у Пречан, како чинити дођ у колеђъ нашъ прокарадуре светлеишега Г(осподи)на Данила бискупа отъ Цетиђна и Скендарие, а ту су два главара отъ Риечке нахие и четире отъ друге нахие отъ Цермнице, да буду ђнима прочитано и у копиу дато колико ниже пише:

Светлеиши бискупе за многа лиета одъ вась задобиђена при Г(осподи)ну нашему ...: *Pogodba Venecije s Crnogorcima* o popravljanju srušenih crkvi na teritoriju, koji se podložio Veneciji, o plaći knezovima Riječke i Crmničke župe, o izdavanju oružja njima i dr.

II) f. 9–14: *Predmet zemlje Dragoja Tomića:* Pismo ćirilsko serdara Petra Ćelovića, guvernadura, Pietru Anzulu Manju sofra-providuru od Kotora i Arbanije i nad Novim, od 2. februara 1733 o uručenju mandata Dragoju Tomiću;

f. 10–11: 5 talijanskih akata (prijepisa) od 8. i 26. marta 1733. g.

f. 12: ćirilski akt od 26. marta 1733. u Krivošiju o »intimanju« zemlje Dragoja, sina Mitra Tomića, s potpisima nekoliko popova i knezova.

f. 13–14: prazni.

III) f. 15–19: *Predmet o poginulom Pieru Zmaju:*

f. 15: Pismo guvernadura Nika Lazarovića kapetanu Niki Miniću od 15. septembra 1722. iz Grabla.

Odgovor kapetana Nika Minića od 28. septembra 1722. iz Prčnja.

f. 16–17: dva talijanska akta o istom.

f. 18–19: prazni.

IV) f. 20–21: *Pismo Petra Ćelovića,* guvernadura od Risna, sofra-providuru Pietru Anđelu Maćio od 27. agusta o »intimanju« mandata

Dragoju Tomiću i Joki Somovu (s talijanskim prijepisom) i talijanski akt od 28. XII. o tome, da Dragoje Tomić mora isplatiti Ćeloviću novac iz ostavštine njegova oca.

V) f. 22: *Ukaz Tomaža barona de Bradie,* general-zapovjednika austriskog od 18. februara 1798. o trgovini, brodovima, kontrabandi i t. d. (u dva stupca, talijanski i slavenski).

VI) f. 23: *Ukaz: Tomo Liber Ban od Bradi* (baron de Bradi) izražava cesarovu zahvalnost vjernomu narodu: u Kotoru 30. augusta 1804.

VII) *Ukaz* na talijanskom i slavenskom jeziku *Kesaro-Kraljevske preture od Kotora* i njezine države od 18. oktobra 1805. god., gdje poziva stanovništvo na čuvanje mira.

VIII): *»Kondaci« prepodobnomu ocu sv. Spiridonu Trimifunskom* na 12. decembra:

Собора перваго показался если поборникь ... (tropar)
Любовию Христовою уязвився ... (kondak).

II b 122 (Kukuljević br. 414) Ćirilski prijepis s talijanskim prijevodom povelje obitelji Perazić u Paštrovićkoj općini, 1804. god.

Sveska 17,8×22,3; 6 listova (12 paginiranih strana) sa po jednim praznim listom sprijeda i otraga. Prijepis iz XIX. stoljeća latinicom i ćirilicom (*y* pišemo y).

Str. 1.: grb obitelji Perazić s prijepisom potvrda i pomenom o pečatu s »dvoglavim orlom«.

Str. 2–6.: talijanski tekst s naslovom »Traducione dal originale Diploma idioma Slauo come in quello entro seritto«. Poč.: »Noi Gudici (tako), Capitani, e Nobili sottoscriti ...«

Str. 7–8: prijepis (bez kraja) neke poslanice »Иже повасгоду въ благодати пръсветаго Духа Ѳбрѣтающимся в' сѣмъ православнымъ христианомъ,« o popravljanju crkvi u Paštrovskoj općini.

Str. 9–12: prijepis naprijed pomenute povelje od 25. marta 1804. god.: Ми суће, и воиводе, и властела ниже подписани Ѳт благоплеми-тородни двоионадесеть фамелахъ васегда достовѣрнаго общества Паштровичасгаго нинѣ обретаюштагосѣ под властю Его Вісоко пресвятлеишаго цесаро кралевскаго Величанства імератора (!) Римскаго и прочя ...

Дана въ крепости нашея Светаго Стефана въ Пащровиче Марта 25-го 1804 года.«

Ćir. VI. Tursko-mletačke isprave XVI.–XVII. st.

Pojedine isprave izdao je *Š. Ljubić,* Rukoviet jugoslavenskih listina, Starine X, 1878.

1. Oko 1537. Usrem(!)-beg, baša (!) bosanski, moli mletačkog dužda, da izda putni list nekom prognaniku iz Šibenika *(Ljubić* br. 11).

2. 1558. Čafer-beg, čehaja kliškog sandžaka Ferhat-bega, potvrđuje Fabi Canalu primitak nekih sužanja *(Ljubić* br. 6).

3. 1558. Ferhat-beg, sandžak kliški, hrvatski i primorski potvrđuje primitak sužanja *(Ljubić* br. 7).

4. 1558. Sinan-vojvoda, pisar Ferhat-begov, podsjeća F. Canala na poznanstvo i preporučuje mu kupnju jednog svog konja *(Ljubić* br. 8).

5. 1558. Ferhat-beg piše F. Canalu o nekom borozanu i o držanju reda *(Ljubić* br. 9).

6. 1558. Kliški dizdar pita F. Canala, može li se beg s njim sastati i kad se može ukrcati *(Ljubić* br. 10).

7. 1558. Ferhat-beg moli F. Canala, da pripremi katurgu za put njegova nećaka u Mletke *(Ljubić* br. 11).

8. 1558. Hlivno. Nasuf ćehaja, namjesnik Ferhat-begov, javlja F. Canalu, da je primio darove za Ferhat-bega *(Ljubić* br. 12).

9. 1558. Ferhat-beg najavljuje dolazak F. Canalu za 10 dana *(Ljubić* br. 13).

10. 1558. Čafer-beg javlja F. Canalu, da je predao pismo Ferhat-begu *(Ljubić* br. 14).

11. 1558. Ferhat-beg obećava F. Canalu, da će ga preporučiti starijima *(Ljubić* br. 15).

12. 1558. Hlivno. Ferhat-beg pita F. Canala, koje mjesto želi, on će pisati na portu i mlet. bailu *(Ljubić* br. 16).

13. 1558. Hlivno. Žaper-beg žali, što nije vidio F. Canala, a čuo je, da odlazi u Mletke, pa ga toplo pozdravlja *(Ljubić* br. 17).

14. 1582. 3. II. Nagodba između Dede-bega Mihalbegovića, namjesnika kliškoga sandžaka Mehmed-bega, i generalnog providura Dalmacije Ivana Kontarinca o zajedničkoj brizi za održanje mira na granici *(Ljubić* br. 18).

15. 1589. Akt o pomilovanju dvaju turskih uskoka i povratku 4 djece *(Ljubić* br. 19).

16. 1591–92. Sarajevo. Neki uhoda javlja o turskim pripremama protiv Splita zbog podizanja tamošnje skele *(Repr.* br. 143; *Ljubić* br. 20).

17. 1634. 13. VII. Šibenik. Odluka, da Katunar ima donijeti vlasteli u Šibenik dužno žito; ako ne donese, da se taj dug isplati u novcu.

18. 1639. Mehmed-aga, kapetan skradinski, moli šibenskog kapetana, da pusti sužnja Vukasa, kmeta Ahmet-age Lubunčića.

19. 1639. Hajdar-beg, sandžak krčki, javlja knezu-kapitanu šibeničkom, da mu šalje kaštelana i dizdara skradinskoga radi dogovora, a on odlazi paši, jer ga je zvao.

20. 1645–1647. Vezir Ibrahim-paša (Gabeljak) traži od vojvode Marka Serdanovića, da javi, da li se Primorje iznevjerilo Turcima i savjetuje, da se vrati caru turskome *(Ljubić* br. 28).

21. 1681. (1093.) Muhamed-beg Dukatbegović, sandžak krčki i bihaćki, poziva šibeničkoga vlastelina Divnića na neko veselje.

22. —— Prokurator Bosne Mateo Milanović piše neimenovanoj »šereniti« o prilikama u Bosni.

23. Valjda iza 1671. (1082.) Muhamed-aga Virličanin moli kapetana kotorskoga Danu za neke usluge, što se tiče trgačine.

24. Valjda iza 1671. (1082.) M. Vrličanin kapetanu Dani Divniću o susretu s Franom Stanišićem.

25. Mustafa-aga piše Miki Fakumoviću o nekom dugu od 8 tolori.

26. Bajraktar Mandušić, Mehmed spahija Vinturić i Cafo Kosovac javljaju Nikoleti Divniću, da su na njegovu vjeru pustili Veleglavca i djecu.

27. Mehmed-aga Smailagić zadaje vjeru vojvodi Iliji Tomiću i drugima, da ih ne će napadati, ali da se postave straže na obadvije strane (*Ljubić* br. 27).

II d 106 (Kukuljević 315). Šibenski zbornik turskih, mletačkih i hrvatskih listina iz XV.–XVII. v. – »Turcicorum ac Bosnens. passarum, capet. ac Dalm. districtuum, Litterae missiles.«

Lit.: Conev, br. 149, str. 45, s pogrešnom signaturom.

Papir 21,5×31,5 cm; na 23 lista, 15 zasebnih raznovremenih akata vezanih u zajednički omot od plavog papira. Ti su akti već i prije bili uvezani u neku veću zbirku, jer imaju u desnom gornjem kutu staru folijaciju. Na prvom listu stoji 263, što je precrtano, pa iznad toga napisano 133; od 7. folija ide stara folijacija od broja 235, preko kojeg je napisano 68; od f. 11 opet prelazi na stari broj 131 i t. d. Akt f. 21 razderan je: prednji list na pola, a iz drugog je isječen srednji dio.

Pismo s različitim brojem redaka, hrvatskim i talijanskim jezikom – latinica i ćirilski brzopis sa utjecajem bosančice.

Sadržaj

1. f. 1: hrvatski prijevod latinicom. 1500 »na po miseca muharema«. Sultan na intervenciju Mlečana zapovijeda bosanskom begler-begu (sic!) da u interesu dobra mira odustane od gradnje novih utvrđenja na turško-mletačkoj granici.

2. f. 2r: bosančicom. 1531. Prijedlog bosanskog sandžak-bega Husrev-bega Porti, da potvrdi sporazum skradinskog kadije i šibenskog kapetana o međama.

3. f. 2v: bosančicom. 1531. – »na poli miseca zemakel (sic!) 938« Porta odobrava predloženi sporazum o međama kod Šibenika.

4. f. 3 i 6: talijanski prijevod turskog akta. 1549. 29. III. (956). Porta na protest Mlečana opominje kliškog sandžaka i livanjskog kadiju, da ne remete granice oko Trogira i Šibenika utvrđene 938 (1531. g.) za vrijeme Husrev-bega, te da vrate uzete posjede.

5. f. 4 i 5: talijanski prijepis. Izvadak iz knjige starih konstitucija šibenske biskupije i kaptola, u kome se nalazi popis sela s brojem njihovih stanovnika na području Šibenika.

6. f. 7 i 10: bosančicom. 1546. (jula 953. g.) Mletačko-turski ugovor o međama kod Velina.

7. f. 8 i 9: bosanski original sa 5 turskih pečata, talijanski prijevod i bilješke kapetanije od 5. IX. 1639. Skradinske age pišu šibenskom kapetanu, da mletački podanici zasada ne dolaze trgovati na njihovu području bez posebnog dopuštenja, kako im se ne bi kakvo zlo dogodilo. Pismo se prima na znanje.

8. f. 11: bosančica. 1533. (u početku miseca rebihelahira (!) godišća devetsat i četardeset) Petrovopolje. Husrev-begovo pismo šibenskom providuru, kojim jamči, da će povraćena sela ostati stalno u mletačkim rukama.

9. f. 12: talijanski prijevod. 1556. 14. VIII. Pismo sultana Sulejmana mletačkom duždu Lorencu Priuli, kojim javlja, da je naredio kliškom sandžaku Ferhat-begu, da iz 30 sela, koja pripadaju Šibeniku, preseli Vlahe na drugo pogodnije mjesto.

10. f. 13 i 16: talijanski prijevod. 1576. 27. VIII. Šibenik. Opis granica između turskog i šibenskog područja s obje strane utvrđenih. Na f. 16 hrvatski prijevod.

11. f. 14 i 15: talijanski. Mletačke upute Antoniju Pisani, generalnom providuru Dalmacije s obzirom na granice između turskog i šibensko-mletačkog područja.

12. f. 17 i 18: talijanski prijevod. 1574. (981). Pismo kliškog kadije Hadži-Mehmeda mletačkoj republici u pitanju granica.

13. f. 19: hrvatski tekst: a) Prijepis sa f. 16; b) 1576. (početkom mjeseca giumazil evel 984) Ferhat, sandžak bosanski i Mustafa, sandžak kliški javljaju nepoznatom adresatu, da su po sultanovoj zapovijedi izvršili novo razgraničenje u kotaru šibenskom između turskih i mletačkih sela i fortica.

14. f. 20 i 21: bosančica. 1434. 23. V. Prijepis akta Ivana Cetinjskog i kliškog kneza i »Od Dalmacie kralestva i Harvacke zemle parvog bana« o sporazumu s općinom grada Šibenika u pitanju međa.

15. f. 22: hrvatski latinicom. 1725. 1. VII. Obrovac. Kopija presude dobrih ljudi u sporu Šimuna Jovanovića iz Novigrada i Vučića Orlića iz Korenice.

I b 131 (Kukuljević br. 426) Pisma dom Matija Sladojevića i serdara Jove Šindika 1741.–1742. god.

Lit.: Arkiv V, br. 38, str. 169. *Repr.* br. 159.

Četiri zasebna pisma sašivena koncem. *Papir* različitog formata. Bila su sašivena zajedno s »Ljetopisom znamenitih dogadjajah« M. Martića (tako je i u Kukuljevićevu popisu, Arkiv V). Kako navedena pisma ne stoje ni u kakvoj vezi sa spomenutim spisom, to sam Martićev spis izdvojio pod zaseban broj I d 179.

1. 1741. god., 3. maja. »Dom Matij Sladojević, kapelan od ciste od Brajaka arabaše Stipa Ronice« čini viru Alviru Matiću Mikoviću i Jantoni Šetki, da im se dade žita, koliko im treba, »budi su siguri«. Adresa: »Na viteške ruke An . . ij Tralića na Makarsko«.

2. God. 1842. 18. maja. Na Kamenu mostu. Serdar Jovo Šindiković piše Anti Ivaniševiću u Makarsku, komu i koliko treba dati žita (navedeno je 11 lica).

3. God. 1741. 4. maja. Na Kamenu mostu. Serdar Jovo Šindik piše Anti Ivaniševiću u Makarsku, komu i koliko treba dati žita (navedene su 4 osobe).

4. God. 1741. 4. maja. Serdar Jovo Šindik piše Anti Ivaniševiću u Makarsku o izdavanju žita četvorici ljudi.

5. U istu zbirku bila je umetnuta ceduljica pod naslovom: »Izhodni dnevi moji martvih« – datumi smrti 21 rođaka s godinama između 1751. i 1784.

Zasada je ceduljica ostavljena u gornjoj zbirci.

I c 53 (Kukuljević br. 578) Hrvatske i latinske listine iz kneževine poljičke od 1334.–1672. god.

Lit.: Arkiv V. br. 34, str. 169.

Papir 21,2×29,2; 128 listova (133 folijirana bez 89.–90. i 95.–97.).

Pismo s različitim brojem redaka, latinicom i bosančicom. Bez ornamentike. Sašiveno u plavom omotu..

Sadržaj:

56 spisa (od toga 51 kopija ili talijanski prijevodi, te 5 originala), koji sadržavaju dokumente o odnosima Poljičke knežije s Mletačkom republikom i nadvojvodom Ferdinandom (kasnijim carem Ferdinandom II. – f. 7), pa isprave i bilješke o zemljišnim sporovima u Poljicama, ponajviše o sporu između sela Sitno i Srinjine. U kodeksu se osim toga nalazi kratki izvadak iz knjige Giovanni Sagredo »Memorie istoriche de Monarchi Ottomani« (V. izd., Venezia, 1697) – f. 89–91.

Dokumenti su izdani u vrijeme od 1444.–1771. od mletačkih duždeva (Francesco Foscari, Andrea Gritti, Aloysius Mocenico, Francisco Contareno), splitskih kómesa (Niccolo Berlini), mletačkih providura za Dalmaciju (Girolamo Cornaro, Suffino a Ripa, Giustin da Riva, Antonio Renier, Domenico Condultner, Giacomo da Riva), i poljičkih knezova (Marko Barić zvani Novaković, Andrija Barić zvani Geroničić, Franjo Pavić). Pored pojedinih latinskih i talijanskih akata postoji slavenski prijevod ili bilješke bosančicom.

Akti pisani bosančicom (*y* pišemo y):

1) f. 2: *»Закон први од кнеза,* У име г(осподи)на Бога амен. Статут полички изуђи статут из старога нови чинимо на лита г(осподи)на Исукрста чѣм (1440), а сада припишуѣемо на чхче (1695) веурара на . і . у Полици у цркви светога Клима под Ситно« – izvod iz početka Poljičkog statuta o izboru kneza i sudaca. Potpisao Anton Martić, vojvoda i Frane Pavić, knez.

2) f. 83: 12. VIII. 1774. Knez Frano Pavić o nasiljima u Vilaru.

3) f. 86: 14. III. 1774. Pogodba između kneza Nikole Barbarića i kneza Jure Lolića.

4) f. 87: 16. IV. 1774. Petar Lolić tuži Antona Barbarića.

5) f. 95: 12. IX. 1775. Knez Frane Pavić naređuje knezu Juri Novakoviću, da Srinjani vrate Sitnjanima ono, što su odnijeli iz njihova vinograda.

6) f. 99: tužba na Nikolu Barbarića i njegove sinove zbog nasilja.

7) f. 111: 22. XI. 1771. Providur Jakov Riva naređuje Franu Paviću, da pozove knezove na saslušanje.

8) f. 58: 10. XII. 1771. Naredba kneza Pavića Srinjanima.

9) f. 59: 15. XII. 1771. Knez Fr. Pavić zabranjuje Novakovićima da obrađuju zemlju gospode bosanske i da na njoj sade.

10) f. 111 v: spisak težaka s računom svote od 2.900.–.

11) f. 112: 4. XI. 1771. Frane Pavić o parnici između gospode bosanske i gospode ugarske zbog zemlje u Vilaru. S pečatom.

12) f. 113: 23. X. 1771. Odluka skupnog zbora s potpisima 8 knezova vlastele bosanske.

13) f. 115: 14. X. 1771. Knez Frane Pavić zabranjuje Juri Mianoviću i drugima da kopaju zemlju u Nuglu.

14) f. 114: 14. X. 1771. Mandat Frane Pavića knezu Juri Sinovčiću.

15) f. 117: 1. V. 1771. u Zadru. Mletački nalog knezu Franu Paviću, da Petar Katić zvani Tatar sa braćom plate Nikoli Mijanoviću 37 libar i 6 gazet.

16) f. 119: 18. XI. 1771. 90-godišnji knez Ivan Kapetanić svjedoči, da je po riječima njegova pokojnog oca sporni komad zemlje pripadao selu Žarnovnici.

17) f. 120: 7. III. 1771. Providur Dominik Kondulmer piše Franu Paviću, da pozove na saslušanje u segretariju Katiće.

18) f. 121: 27. VI. 1770. Dominik Kondulmer piše kn. Paviću, da Katići ne prave smetnje Mijanovićima pod penom od 100 dukata.

Ispod toga bilješka od 9. IX. 1770.

19) f. 122: 15. IV. 1770. Knez Ivan Jerončić potvrđuje Mijanovićima pravo na zemlju prema pismu od 1695. god.

20) f. 123: 5. VIII. 1776. Knez Frane Pavić procjenjuje štetu vinograda sv. Klimenta.

21) f. 124: 18. VII. 1776. u Zadru. Anton Renier providur naređuje knezu Pavičiću, da seljani od Srinjina plate štetu od libara 3.268.– soldi 5 za škode u vinogradu sv. Klimenta.

22) f. 125: 8. VII. 1766. u Zadru. Anton Renier naređuje kn. Fr. Paviću, da se procijeni šteta učinjena na zemlji sv. Klimenta u Sitnom i da krivci nadoknade štetu. Dolje bilješka kneza F. Pavića.

23) f. 126: 6. VI. 1766. Anton Renier piše Franu Paviću o potvrđenju stare odluke o međama između sela Sitna i Srinjina. Bilješka F. Pavića.

24) f. 127: 6. VI. 1766. u Zadru. Anton Renier piše Franu Paviću, da Sitnani ne čine štetu Srinjanima pod penom od 100 dukata.

Ispod toga bilješka kneza F. Pavića.

III d 6 (Kukuljević br. 466). Ponzoni Sforza, Arci-Episcopus Splitski. Naredbe za poljičko i radobiljsko svećenstvo iz 1617.–1622. g.

Papir različitog formata, uvezan u svesku 21×31 cm; 71 list – zasebni akti pisani latinicom i bosančicom, hrvatskim jezikom.

Naslovni list: »Broj 466. Mandata Camerae archiepiscopalis Spalatensis ad Poglijanos et Radobiglianos sub Archi-Episcopus Sforza Ponzono a. 1617–1622.«

fol. 1: *Plan* poljičke župe s talijanskim bilješkama na f. 2.

fol. 3–58: a) 43 *naloga svećenstvu* – fol. 5, 8, 11, 12, 16, 17, 19–21, 23–26, 29, 34, 36, 38, 40, 41v, 43–46, 48v, 49, 50v, 51, 52, 53v, 54, 55, 57.; b) 2 *predstavke* – fol. 6 i 10; c) 1 *presuda* – fol. 31; d) 15 *bilježaka* – fol. 47, 48, 50, 52, 54, 57, 58.

Isprave pisane ćirilicom:

1) fol. 4: 1617. 18. II. Split. Splitski arhibiskup »Šforca Poncon« naređuje dom Ivanu Ligutiću, kuratu od Selic, Srinjina i Svrčici, pod penom uzdržanja od mise, da odmah plati ostatak duga splitskom trgovcu Pieru Polenu.

2) fol. 22: 1618. 30. I. Split. Arhibiskupov delegat poziva dom Nikulu Sinovčića, dom Jurja Carevića i dom Matiju Dragojevića, da se pod penom uzdržanja od mise jave njemu u roku od 3 dana, odnosno da se nagode s Nikulom Sudićem zbog duga.

3) fol. 27: 1818. 31. III. Split. Sforca Poncon »arhibiskup splitski i nada solinski, Dalmacie i sfe Harvaske zemlje starišina« naređuje dom Pavi Novakoviću i ostalim kapelanima, da daju »viru« Eleni Antonović o njezinu imanju, koje je naslijedila od roditelja. – Na poleđini »vira« dom Pava Novakovića.

Fol. 58–71 su prazni.

I. c 52 (Kukuljević br. 577) »Zapisnik kneževine poljičke latinski i hrvatski ćirilskimi pismeni 1772.–1774.«

Lit.: Arkiv V, str. 169, br. 35.

Papir 20,2×28,3; 110 listova (109 folijiranih s preskočenim 85 bis).

Pismo s različitim brojem redaka, raznim rukama. Bez ornamentike. Sašiveno u plavom omotu.

Sadržaj

1) f. 1: talijanski prijevod isprave Omer-paše bosanskog, tefterdara Muslipašića kliškog kadije o zemljama u Poljicama (Sitno) i dr.

2) f. 4: Kopija naloga Vincenza Vendramina, mletačkog providura, izdanog u Splitu 16. VIII. 1710.

Kopija naloga Petra Barića, poljičkog kneza od 3. XI. 1711.

3) Ostali spisi, 62 na broju (sve kopije, većinom ovjerovljene od splitskih notara i prijevodi osim 4 originala: 2 originala od Giacoma da Riva, mletačkog providura na f. 20 i 27, jedan nalog Francesca Pasqualigo, splitskog komesa – f. 34, i original liječničkog osvjedočenja Klaudija Nikolića – f. 44).

Dokumenti se odnose na postupak u sporu poljičkih sela Srinjine (Novaković, Mušić) – »miserabili« i Sitno (Mijanović) – »opulenti« oko nekih zemljišta i međusobnih naselja. Izdani su od poljičkog kneza Franje Pavića, splitskog komesa, mletačkih providura (Dominico Condultner, Giacomo da Riva) te prizivnog suda u Veneciji, kod kojih se postupak vodio.

Akti pisani bosančicom:

Bilješke na talijanskim aktima: f. 16v–7. VI. 1772.; f. 17 – knez Pavić na skupnom zboru 3. V. 1772.; 18v – knez Frane Pavić od 17. V. 1772. o ubistvu Matije Ugrinovića; f. 20v – 18. V. 1772. od providura Giacoma Rive knezu Franji Paviću; f. 23v – 11. VI. 1772. u Mlecima od civilnog upravitelja Splita Vičenca Mištruci o parnici Juriia Mijatovića i kneza Katića; f. 37v – knez Frane Pavičić od 28. X. 1773.; f. 38v – knez Pavić istog datuma.

f. 43: 8. V. 1774. knez Frane Pavić s vojvodom i ostalim glavarima svjedoče knezu Matiji Jurišiću, da dva popa Matija Rakulić i Štipan Becić »koja nisu vlastela ugarska, niti su bosanska« čine mnoge smutnje pri uzvišenom Pieru Moranu. Poljički pečat, sa sv. Jurjem.

f. 46 bis: 1776. 18. VIII. Sitanski kurat Mijanović javlja o šteti počinjenoj u vinogradima.

f. 76: odluka kneza Frane Pavića od 12. VIII. 1774. o tome, da svaka »setencija« u ovoj provinciji mora biti potpisana od kančilira.

f. 79: 10. VI. 1774. Anton Cirojna glavar »od konšeja od četardeset plemenitih osoba« poziva svih osam knezova knezu i vojvodi na 26. VI. 1774.

f. 84: 28. III. 1774. Lunardo Angaran glavar od istog »končeja« presvijetlom knezu i vojvodi od Splita, o ubiranju »pene«.

f. 85: 11. III. 1774. u Mlecima Lunardo Angaran traži od kneza Jure Mijanovića, da javi imena starih kuća pod penom od 500 dukata.

f. 87: 21. X. 1773. Ivan Frane Paškvaligo knez piše knezu Juri Mijanoviću o istoj stvari. Crveni voštani pečat.

f. 88: 21. X. 1773. drugi akt o istom predmetu s pečatom.

f. 90: 25. VIII. 1773. knežev kančilir od Splita javlja, da se knez Jura Mijanović ne preslušava u kančeliriji, jer nije više knez od Sitna. Na istom aktu potvrda kneza Frane Pavića od 29. VIII.

f. 91: 25. VIII. 1773. u Splitu. Knez vojvoda Ivan Frane Paškvaligo o aferi kneza Jure Mijanovića. Crveni pečat.

f. 94: 28. VII. 1773. Marko Zorzi glavar od »konšeja od četardest« o apelaciji u pitanju kneza Jure Novakovića i kneza Jure Mijanovića.

f. 97: Jakov Riva providur general u Zadru, 12. V. 1773. naređuje Nikoli Barbariću, da prestane činiti smetnje pod penom od 100 dukata. Bilješka od 18. VI. 1773.

f. 98: 13. XI. 1772. Vicko Mišduci, kojitur civilni od Splita piše o molbi kneza Matije Mijanovića iz Sitna, da pošalje kopije dokumenata velikom knezu.

f. 100: 23. IX. 1772. na skupnom zboru u Poljici osuda Nikole Mušića na smrt za ubijstvo Matije Ugrinovića. Potpisi kneza Frane Pavičića i vojvode Antuna Martića.

f. 101: 11. VI. 1772. Bilješke kneza Pavića.

f. 102: 3. VI. 1772. Knez Frane Pavić bilježi izjavu Jure Mijanovića o krivom iskazu.

f. 103: 10. V. 1773. Knez Frane Pavić, vojvoda Anton Martić i svi glavari provincije Poljica svjedoče, da pošto su se sami podložili principu i dobili potvrdu starih kraljevskih privilegija i svojih običaja, biraju se knez vojvoda i 6 sudaca od 8 sela – Sitno, Donji Dolac, Gornji Dolac, Kostane, Zvečan, Čičla, Gate i Dubrava – koja čine provinciju. U tome ne učestvuje selo Srnin (!) koje nije od starine poljičko, te nema »dila u miriju koja se dili medju samo 8 seli«, već kao »kmeti od trpeze arcibiskupa Splita« plaćaju mu godišnji livel za zemlju, koju uživaju. Poljički pečat.

f. 105: 18. V. 1772. u Zadru. Providur Žakov Riva osuđuje samovoljno kažnjavanje zločina i naređuje, da se vrati imovina Pavla Mušića, koju su mu seljani raznijeli pri plijenjenju kuće Nikole Mušića, osuđenog za ubijstvo.

f. 106: 3. VI. 1772. u Mlecima. Juraj Pižani glavar »od koleja od dvanaest« piše knezu vojvodi od Splita u povodu apelacije u parnici Jure Mijanovića s ortacima.

f. 108: 10. III. 1772. – 17. V. 1772. Zapisnik procesa u povodu ubijstva Matije Ugrinovića sastavljen od kančilira Mije Žulevića.

II d 81 (Kukuljević br. 277) »Kozma Stepan arcibiskup, Splitske vizite u Morlakiji, 1682.« (Splitske vizitacije XVI.–XVII. vijeka, među kojima su vizite poljičkog vikarija Ivana Marasovića 1682. god.)

Papir 21×31, pri kraju 20,5×30,3; 31 list. U jednu svesku uvezano je 5 različitih spisa iz raznog vremena, koji su prvobitno stajali pod različitim brojevima: na omotu rukom Kukuljevićevom stoji »275, 276, 277.« Sprijeda i straga po 1 prazan list.

1) f. 1–10: *Vizitacija splitskih crkava i njihovih beneficija od 7. jula do 11. augusta 1578. god.* Zabilješke vode vicekancelar Hieronimus ab Aqua i kancelar Alexander Marulus. Latinski original.

2) f. 12–15: *Istraga Mngr. Mancinija,* generalnog vikara splitskog, o neurednom vršenju sakristanske službe kanonika Victura Vitileo, od 1. VII – 3. VII. 1595. god.

3) f. 17–22: *Ispitivanje kanonika i svećenika splitskih 16. XI. 1596.–21. VIII. 1605.* u vezi s incidentom, koji se dogodio, kad je kanonik Urmaneo pokušao spriječiti gener. vikara Mancinija u čitanju naloga apost. nuncija u Veneciji, kojim se zabranjuje svećenicima ove biskupije, da podržavaju veze sa »latrocinii degli Uschochi«. Kopija na talijanskom jeziku.

4) f. 23: Kopija *izjave Andrije Bonfio, generalnog vikara hvarske biskupije, dana 4. nov. 1605.* u Starom gradu (Cittavecchia), ovjerovljena od notara Joh. de Dominis u predmetu Vincenca Pladinija, gen. vikara splitskog.

5) f. 26–31: *Vizite poljičkog vikara Ivana Marasovića 1682. god.* Na prednjoj strani je naslov »Visita di monsignor Arcivescovo Cosmi nelli luoghi della Morlachia (Distr. Poglizza) anni 1682«. Poljička ćirilica XVII. vijeka (*у* pišemo у).

f. 27: По наредби и заповиди присвитлога и приузвишенога господина господина дом Иве Купарића викарића капитуларскога . ч х п в. (= 1682. г.).

Вижита у провинцији пољичкоћ господина дом Ивана Марасовића викарића пољичкога.

У Закушцу у Госпе. Парве вижите добро обслужене ...
Гата. За црикве ћапненица ужгана ...
Чичла. Нима цриква ништар бенефицића ...
Остарвица. Од парвих вижит ни ништар обслужено ...
Звечан. Наћдох све липо, чисто ...
Цриквица у селу. Од вижите ни ништа обслужено ...
Костане. Олтара два, оградили цркву ...
У сеоцих с. Антон. Наређивам да се ликућна оклопи ...
Подграће. Од парвих вижит не обслужено ништар ...
Дуброва с. Лука. Од вижит ништар ни обслужено ...
Ситно, с. Климento. Парве вижите добро обслужене ...
Сринин у Госпе. За цркву ћапненицу ужгали ...
Капела Свих светих. Наређивам, да се има обслужити ...
Тугаре. За цркву ужгана ћапненица ...
Дуће с. Марко. Намишћена кошуљла с наглавником ...
Ћесенице. Црикав дости пез беневицића ...
Поцтрана. Намистили пропеће ...
У Госпе. Ни вижита обслужена ...

А будућ Биćановић за Мосором вижита ћа нисам ходића. А у Радобиćлу нисам смића – Турци, него са(м) писа курату од Радобиćле како има владат цриквом и пуком.

У свих цриквах провинциће пољичке наредића сам у термен два мисеца дан, да се имаћу сви дузи и доходци цриковни шкодити ... (zaključne naredbe svim crkvama u vezi s rezultatom pregleda).

f. 31: Почета ова вижита агуста на пет . ч х п в. (= 1682.) а доспивена агуста на . к е. (25.)

Дом Иван Марасовић викарићи Пољиц и Радобиćле.
Дом Иван Лози канчилир.

U spis je umetnuta cedulja: kratki zapisnik:

. ч х п в. (1682.) октубра на триćест. Тужба Кате Живалића из Сринане из горћнега поћла, на дом Павла Жућлевића, да ћоћ очинство чиниће да Турци узму. И узели су и продали Турци истом дом Павлу ...

Dolje je talijanska bilješka o istom predmetu.

A. Stara zbirka

1) 1615. 10. V. Do(m) Mikula Bašić javlja biskupu o pravdi učinjenoj među seljacima.

2) 1617. 8. VI. Dom Bariša Bašić, vikar biskupov u Poljicima, piše o nekoj svađi među ženama.

3) 1618. 7. IV. Dom Juraj Perišić javlja biskupu o nekim prebjezima s Dunava k bogatom Turčinu.

4) 1625. 25. I. Split. Ivan Tomko Marnavić, po nalogu zadarskog nadbiskupa Otaviana Garzadora, vizitatora cijele Dalmacije, naređuje popu Pavlu Novakoviću, svojtaru tugarskomu, da ima protjerati iz crkve sv. Katarine Sekulu zvanog Remeta.

5) 1630. 16. VI. Dom Pavao Novaković piše Ivi Macaroliću o nekom djetetu.

6) 1632. 10. X. Pop do(m) Matija Vukučević moli nadbiskupa, da sudi ubojici nekog čovjeka.

7) 1633. 25. XI. Pop Stipan Kujavić i pop Mihovio Gojaković pišu Ivi Macaroliću o mjesečnim sastancima svećenstva po biskupovoj naredbi.

8) 1634. 18. III. Vikar Mihovio Gojaković piše biskupskom tajniku Ivi (Macaroliću) u Split, da je do(m) Mikula Bašić pošten čovjek i da su lažne sve optužbe protiv njega.

9) 1635. Mihovio Gojaković I. Macaroliću o svađi među svećenicima.

10) 1635. Knez Juraj Pavić piše Ivi Macaroliću o istome.

11) 1637. 15. IX. Fra Frančesko Desković izdaje potvrdu dom Ifo(!) Juričiću.

12) 1638. 4. III. Dom Pava Novaković moli Valerija Macarolića, da mu pošalje mandat za naplatu nekih zadužbina.

13) 1638. 16. XII. Do(m) Mikula Bašić kapelan od Dubrave potvrđuje žakanu Ivanu Bašiću, da vrši dužnost u crkvi.

14) 1639. 3. II. Mihovio Gojaković piše Dom Juri Dragišiću vikaru splitskom o nekim svađama među pukom.

15) 1639. 10. IV. Pop Matej Vukićević tuži se arcibiskupu splitskom na svoje neprijatelje.

16) 1640. 21. I. Općina poljička utvrđuje, da su Grgur i Jakša Radošević trgovci iz Biograda, a ne sa Cetine, kako oni tvrde.

17) 1641. 23. IV. Dom Petar Grgutović šalje vikaru splitskom dom Frani Oršiloviću popis redovnika i đaka u poljičkoj župi.

18) 1641. 4. XI. Dom Matija Radičić, kapelan Jesenica, potvrđuje, da je Mare, sada kršćanka, a nekada »Jupka«, poštena žena, te je svakom preporučuje.

19) 1642. 25. XI. Split. Splitski nadbiskup Leonardo Bomdumer naređuje Stipanu i Bartulu Baratinovićima, da za 8 dana imaju platiti

zaostale dohotke bratovštini Duha iz Splita, a s tim je sporazuman i neki Ahmetaga.

20) 1643. 20. II. Do(m) Matije Maraković, kapelan od Kruga, potvrđuje, da nema zapreka za udaju Mandaline Kadijić.

21) 1658. 21. IX. Dom Ivan Kovilahović javlja po zapovijedi biskupovoj, da se u Svetom Luci može misa držati.

22) 1669. 9. V. Pop Petar Kovačić piše nadbiskupovu tajniku Ivi Radovčiću, da je poslao nadbiskupu ženu Nikole Galića, Katu zbog njezinih veza s nekim čarobnikom.

23) 1669. 21. V. Split. Nadbiskupov tajnik I. Radovčić poziva primorske redovnike, da obavijeste Matiju Božitkovića, da dođe biskupu. – Bilješka pri dnu, da je Matija obaviješten 25. V.

24) 1669. 13. V. Split. Nadbiskup splitski naređuje don Marku Ivančiću iz Kostajne, da vrati libar ritual don Jurju Paskaloviću.

25) 1670. 10. I. Split. Nadbiskup splitski Bonifaci Alban naređuje don Marku Vukoviću, da donese šest libra desetine za prošle dvije godine.

26) 1671. 13. III. Pop Pave Peranović, vikar, preporučuje đakona Petra Pilipovića crkvenim vlastima.

27) 1680. 6. XI. Split. Popis stvari Kate Trlanović, koje je dala u dotu svojoj kćeri Jeli. – Ima i talijanski prijevod popisa.

28) 1693. Split. Podjela imanja između Marka Glavaševića i Kate Očasić.

29) XVII. st. Don Petar Muždalo opominje don Marka Bedova, da se odrekne zabluda, u koje je zapao, kako ne bi izazvao anatemu.

30) 1760. 10. VIII. Krsni list Piera Tripa, sina Josefa Frančevića i žene mu Kate.

31) 1800. 15. I. Jesenica. Don Filip Nazor moli od nadbiskupa splitskog ženidbenu dispenzu za neke župljane.

32) 1802. 10. XI. Sitno. Don Andrija Radić moli neko ženidbeno dopuštenje.

33) 1803. 19. IV. Dom Ivan Marasović bilježi tužbu dom Jure Bašića na žakana Jurja Pavića zbog štete.

34) 1805. 25. I. Jesenica. Don Filip Nazor moli neku ženidbenu dispenzu.

35) 1805. 20. XII. Dom Nikola Mužinić traži ženidbenu dispenzu za neke župljane.

36) 1807. 17. I. Kučići. Don Stipan Jurić piše splitskom kanoniku Jurju Kojiću o komplikacijama zbog neke ženidbe.

37) 1814. 23. IV. Mataja Kružičević, knez poljički, sa sucima potvrđuje, da su Grgurevići plemenita roda.

38) 15. IX. bez godine. Don Pero Stojdražić potvrđuje, da je Stipan Perišić rođen u zakonitom braku. – Potvrdu ovjerio d(on) Petar Ivanišević, vikar poljički.

39) Nedatirano. Naredbe, što se tiče redovnika, koje se imaju pročitati u župi.

40) Nedatirano. Knez Juraj Likulin, prokurator crkveni, tuži se vikaru poljičkom na nekog don Petra.

41) 19. VII. 1593. Split. Arcibiskupat splitski: arhipop i kanonik Ivan Livaković proklinje braću Jurjeviće iz Poljica.

42) 1612. 28. VIII. Dom Dominig Midoljević notar, po zapovijedi nadbiskupa splitskog, naređuje dom Mikuli Bašiću, da dom Ivan Ugrinović iskupi založeni križ i kalež pod penom.

43) 1612. 6. IX. U odgovor na tužbu Černića zapovijed dom Šimunu Petanoviću, da založeni križ i kalež budu otkupljeni za 8 dana.

44) 1613. 2. II. Dom Bariša Bašić, vikarij poljički i radobiljski, šalje arcibiskupu Žakija Čopelića, koji je otišao zbog napasti i skandala od strane dom Bobetića.

45) 1613. 3. II. Dom Bariša Bašić dostavlja dom Dominigu Midoleviću u Split tužbu na dom Nikolu Bobetića iz Zvečana, koji je optuženike psovao i izagnao, psujući i ričući kao 2 medvjeda.

46) 1613. 14. II. Dom Bariša Bašić piše arcibiskupu o jednom slučaju braka u četvrtom koljenu.

47) 1613. 16. II. Dom Bariša Bašić javlja arcibiskupu, da će podnijeti ostavku, ako ostane dom Nikola Bobetić, jer ne može podnijeti njegovu silovitost.

48) 1613. 26. IX. Sirota Lucija moli arcibiskupa, da je oslobodi od odlučenja, koje je na nju stavio dom Đura Ilijić zbog ličnih razloga.

49) 1613. Dom Bariša Bašić i don Ivan Kovačić s dom Ivanom Ligutićem tuže Nikolu Bobetića, da će taj dozvati protiv njih »nevirne Turke«, da ih pogube.

50) 1614. 9. IV. Dom Vincenc de Francišiš, vikarij splitski, naređuje dom Pavlu Novakoviću i dom Buri Brašiću, da Tadija Sipovčić isplati dug Luciju, bratu pok. dom Petra Marčelića.

51) 1614. 11. IX. Dom Bariša Bašić preporučuje arcibiskupu Barišu Lekšića za posvećenje za žakna.

52) 1615. 23. VIII. Marko Anton de Dominiš, arcibiskup splitski, naređuje trojici svećenika, da izvrše testamenat pok. dom Jurja Žuvanića.

53) 1615. 27. XI. Rinaldo Rinaldović, kanonik i vikar splitski, naređuje dom Ivanu Ugrinoviću, kapelanu na Dubravi, da dom Ivan Kovačić vrati baštinu Luki Ivančiću.

54) 1616. 2. II. Dom Jura Carevin tuži arcibiskupa Nikolu Bobetića i njegova brata zbog zlostavljanja.

55) 1616. 6. VI. Knez poljički Tadija Sučić moli dom Lenarda Lenaovića, vikara splitskog, da digne tužbu protiv dom Ivana Kovačića.

56) 1616. 22. VIII. Rinaldo Rinaldović, vikar splitski, naređuje dom Matiji Marasoviću, da izgna iz crkve Burija Veronćića.

57) Nedatirana bilješka o tome, da Juraj Eromić hoće prodati drva.

58) 1618. 10. III. Arcibiskup Sforca Poncun naređuje dom Mikuli Buriću, kuratu od Omiša, i dom Ivanu Sinovliću, kapelanu od Dubrave, da Grgur Žuvanić preda zemlju pok. dom Burija, koju uživa.

59) 1618. 10. XI. Arcibiskup Sforca Poncun naređuje dom Ivanu Mikuliću, da dom Grgur Brašić plati dug Buri Uziniću.

60) 1619. 30. IX. Arcibiskup Sforza naređuje dom Pavlu Novakoviću, da Katarina Kurišić plati sukno opatici iz samostana sv. Marije.

61) 1620. 29. VI. Arcibiskup Šforca Poncon javlja dom Stipanu Kujaviću, da dođe na preslušanje.

62) 1620. 29. VI. Nalog arcibiskupa Šforce Poncona popu dom Matiji Uvkoviću.

63) 1620. 6. VII. Sforza, arcibiskup spliski, naređuje dom Luči Bajčeviću, da u toku tri nedelje u crkvi zaprijeti prokletstvom svakome, tko bi nešto ukrao iz njegova vinograda.

64) 1621. 10. I. Dom Šimun Perojević, kurat od Kastila, potvrđuje, da nema zapreka za matrimonij Grubate Parvinovića i Lucije Litojević.

65) 1621. 12. II. Arcibiskup Sforza naređuje dom Andriji Burkoviću, da zapovjedi dužnicima Ivana Deskovića, da njemu i njegovoj braći vrate dug.

66) 1621. 19. V. Bonifacij Alban, arcibiskup splitski, poziva Ivana Božića, da izjavi, što misli u povodu tužbe njegove žene Mare o neprilikama u bračnom životu.

67) 1624. Dom Mihovil Golaković izdaje potvrdu Stipanu Grgureviću o njegovu stupanju u kler.

68) 1634. 8. III. Jerolim Radića, arcižakan arcibiskupa splitskoga, naređuje popu dom Matiji Hajlinoviću, da saopći dom Petru Grgatoviću obustavu od mise. *(Repr.* br. 146).

69) 1652. 2. II. Dom Petar Mihanović piše splitskom vikariju generalu dom Hvrani Oršiloviću u povodu krivice Petra Prskočevića.

70) 1652. 2. II. Istom generalu vikariju pišu svi Sitnani. *(Repr.* br. 147).

71) 1669. 22. XI. Nalog arcibiskupa splitskog dom Matiji Barbariću, da se javi na saslušanje.

72) 1790. 9. X. (?) Ivana Sišić, knez velikopoljički, s vojvodom i ostalim glavarima »banka« poljičkoga potvrđuje Juri Kružiću ili Kružičeviću, kapetanu od porta u gradu Karlobagu, njegovo junaštvo, kao i junaštvo Petra Kružića guvernadura ili komandanta fortece kliške.

73) XVII. st. Bilješka o tri žene, koje treba »izuminati«.

74) XVII. st. Bilješka o ubojicama nekog Kotoranina, a druga o povratnicima, koji su se bili iselili.

75) 1506. 14. III. Zapis poljičkog kančilira Barte Flurića o prodaji neke zemlje (na pergameni).

B) Osam pisama poljičkih svećenika iz Ostrvice s kraja XVIII. – poč. XIX. vijeka

Ovih osam zasebnih pisama bilo je uloženo u poljički rukopis »Don Mikola Bobetić. Sveti Rozarije i mirakuli ke je učinila bl. d. Marija« (sign. III a 35). Kako ta pisma ne stoje ni u kakvoj vezi s pomenutim rukopisom (osim toga, što su se nalazila na istom mjestu u crkvi sv. Nikole u Ostrvici) stavljena su među poljičke akte.

1) Bilješke – računi: iz 1783. god.:

»Na 1783. Da Tadija Šimu Bašiću iz ovce libre 3, a da vrnuši (?) libre 2.« i t. d.

2) 24. juna 1818.:

Gospodinu Comessu od okolissi Pogliche.

Ovi uclopjeni razglas u komu se uzdarxu nacini s kojimi mogu Dalmatini prichi u Turskoj zemgli za radgniu i vana dobiti, biti chie od Pavroca u svakomu selu po kojim vichietega poslati proglassen, kako je u g. e ce uzdarxi Dachiete mi odgovor od primjenja i ispugnienja od Podestavie omische na 24. Giugna 1818.

Ispod toga sasvim drugom rukom i tintom koncept pisma-molbe nekog svećenika (bez potpisa) uime njegova vikarija, da zbog bolesti prsa ne može ostati na parohiji, kamo je poslan, te moli, da bude vraćen u svoju staru parohiju.

3) 30. agusta 1819. U Splitu.

Petar, sekretar kapetanov, piše don Petru Kordunu, parohu od Ostrvice po zapovijedi kapetana od Cekule, da »navisti tomu vašemu puku, da jemaju palati žito gospodina Velice Dijana s Makarske, a to koji nisu palatili u terimen dana 10 i jako ne palate do toga virimena, poslaću soladate i dignuću što se kodi naće u negovoj kući, a vi vi kada naviste puku, učinićete viru pod pečat crikovni«.

4) 27. agusta 1825. Don Ante Marčesa iz sela Gornjeg piše don Marku Kružićeviću o nekom Lučiću, koji izmače živ a prikači druge, o novčanim računima i o nekoj gospodi.

5) 29. septembra 1826. Svećenik Stipan Gojsalić u Kostalni piše vikariju, da poništi odluku o njegovu premještaju na parohiju u Šušurac, jer je shrvan bolešću u prsima i u zglobovima nogu.

6) 23. septembra. U Kostajni. Mate Miličević, po naredbi svog oca Nikole Miličevića, piše vikarijevu kančeliru u Splitu, da otac ne može ići na parohiju u Sućurac zbog bolesti, i moli, da se na ovo mjesto pošalje neko drugi.

7) Nedatirani fragmenat neke cedulje s porukom, da netko šalje meso, glavu kruha i još nešto, a s drugim porukama.

8) Nedatirano pismo latinicom. Andrija Batina piše kuratu don Ivanu o pitanju »redovine« i o njegovoj dužnosti da plati svoj dug.

C. Poljička pisma iz Milčetićeve ostavštine:

1) U Mlecima 19. decembra 1752. Gabiel Antonije Vitnić – mnogo poštovanom gospodinu don Juri: šalje »recevudu« u pitanju sume, o kojoj je adresat pisao »paronu Pjeru Rokočiću« i moli ga »ne pitati ovu jaspru zasada od mojizih doma, budući, da su se ovoga puta mnogo radi mene otratili«, pa će on taj novac brzo dostaviti. Na poledini – neke brojke.

2) U Pojlici 1. lujana 1805. »Pismo s Matijem Bilanovićem od livela od zemajl u Pojlici u Duću« – ugovor s don Đurjem Radovčićem, »starišinom namastira pustine Dračeve luke sa svima redovnicima od istoga namastira«. Potpisao ja Ivan Čović knez veliki, a pisao je don Mandtija Ružičić kapelan od Gate.

3) Dva ugovora od 24. marta 1805. god. na istom listu:

a) Matija Bilanović iz Duća ugovara s don Đurom Radovčićem, starješinom samostana i ostalim redovnicima za pogođenu kuću i zemlju u Duću za 6 godina.

b) Radmilići »s popi od pustinje« dogovaraju se pred svidokom Matijem Bilanovićem za »dar od livele«.

4) Molitve sa zakletvama protiv đavola za polja, vinograde i t. d. od grada, mraza i t. d. »Va ime božje i svete devi Marie, profacija gospodina našega Isukrsta, gospodi blagoslovi ...« (pravopis sa ю i ъ !).

5) Fragmenat bilježaka o pogodbama Jakova Matelana s Perišem Kalebovinim za nabavku »životinja«, barila, rakije i dr. Olovkom bilješka: »iz Jesenica«.

6) Listić s bilješkama: a) namisti cekin kući što bi dužan stric«; na 1822. juna na 16: misa – 1 na odluku Jurja Rakelića ... i dr. o misama.

b) s druge strane bilješke o receptima od groznice i dr.

7) Milčetićev prijepis pisma Šimuna Marinovića, kontura, dom Bariši Bašiću, vikariju, iz doba arhiepiskopa Sforze Ponzonija (poč. XVII. vijeka).

D) Spisi iz sela Dubrave (ustupio akad. Vanja Radauš)

1) 1597. između 20.–29. III. Džafer-beg izdaje teskeru, da se zemlja, koja je ostala upražnjena iza Stipana sina Pavlova, dade Ivanu Lukinom (turski).

2) 1597. između 2. i 10. VIII. Kadija kliški i zagorski Alija potvrđuje teskeru Džafer-begovu o dodjeljivanju zemlje Ivanu sinu Lukinu (turski).

3) 1600. 24. XI. Kadija oglašava napuštenom zemlju Stipana Filipovića, koji je pobjegao i napustio ovaj kraj (turski).

4) 1602. 5. X. Pele Mikulić zamjenjuje zemlju s don Mikulom Gargatovićem (prijepis iz 1732.).

5) 1603. 1. V. Don Petar Čotić kupuje kuću od Gargatovića.

6) 1610. 27. XI.–6. XII. Kadija Husejn izdaje teskeru, kojom zemlju iza Klare kćeri Stipanove daje njezinoj sestrični Klari (turski).

7) 1612. 16. X.–14. XI. Ivan sin Stipanov kupuje zemlju od Stipana sina Pavinog (turski).

8) 1612. 15. XI.–13. XII. Naib Husejn potvrđuje Stipanu sinu Pavlovu, da je provedena istraga zbog tužbe radi neke daće (turski).

9) 1614. 1. II–1615. 20. I. Potvrda, da je Stipan sin Pavlov radio u solani (turski).

10) 1617. 15. VI.–24. VII. Potvrda naiba Hadži-Alije, da je ostavština iza pokojnog Stipana podijeljena nasljednicima (turski).

11) 1618. 12.–21. VIII. Kliški kadija Sulejman sin Hasanov potvrđuje, da je Klara kći Marina poklonila posjed Bariši sinu Jurišinu (turski).

12) 1619. Braća Juraj i Nikola prodaju kuću i zemlje dom Petru i dom Nikoli (prijevod s turskog).

13) 23. V.–21. VI. Naib Muhamed potvrđuje, da se prenosi zemlja iza pokojne Klare kćeri Stipanove na Barišu Jurišića (turski).

14) 1621. 14. IV. Potvrda eminova, da je don Petar kupio kuću i dvor od Nikole i Jure Radoševića (prijevod s turskog).

15) 1621. 19. IV. Gargatovići prodaju komad zemlje Garguru Tomiću (kopija).

16) Iza 1621. Izvješće o diobi Gargatovića »prije sto godina«.

17) Iza 1621. Stipan Gargatović prodaje svoje zemlje Ivanu, Stipanu i Marku Tolišiću (»sto i dvi godine kad je ovo bilo«).

18) 1623. 26. IX.–5. X. Naib Mehmed potvrđuje, da je Matija sin Slavkov prodao zemlju Ivanu i drugima za 5 groša (turski).

19) 1627. 8. VIII. Matij i Pava Čotić daruju sinovcu Petru kusac vrta.

20) 162. 9. X. Potvrda, da je pokojna Marta Mihanović prodala dio zemlje Petru i Stipanu Ivićeviću (posljednja cifra godine nečitljiva).

21) 1633. 2. VIII. Potvrda kadije Jusufa, da je Juraj sin Pilipov bio pod istragom u pitanju krađe pšenice, pa je pušten (turski).

22) 1636. 15. I. Tadija Sinovčić prodaje zemlju nekom Ivošu (kopija tapije s turskog: »otada ima 117 godina i biše jeminom isti Amet«).

23) 1642. 1.–10. II. Teskera, da su Fran sin Jurjev i Ivan sin Stipanov kupili komad zemlje od Jurja sina Nikolina (turski).

24) 1671. 10. X. Jelena Tecilazić daruje Juri Ivičeviću svoje materinstvo.

25) 1675. 22. VII. Ilija Gargatović prodaje svoj imetak don Petru Gargatoviću i don Ivanu Marasoviću.

26) 1672. 29. II.–8. III. Teskera kadije Osmana, da je Marko Radičić prodao mjesto zvano Mirine Petru Komiću za 4 groša (turski).

27) 1679. 4. I.–1. II. Tapija u korist Stipana na zemlju u Žrnovnici, koja je upražnjena nakon smrti Ivanove (turski).

28) 1681. VIII. Bilješka o šteti na kući Čotića, koju su Vlasi učinili.

29) 1681. Don Petar Gaatov poklanja Petru i Pavlu Ivićeviću sav svoj imetak.

30) 1683. 1. II. Oporuka don Petra Gargatovića.

31) 1683. 3. II. Oporuka don Petra Gargatovića.

32) 1683. 9. II. Smrt don Petra Gargatovića (bilješka od 8. VIII. 1727.)

33) 1683. 9. II. Bilješka o smrti don Petra Gargatovića.

34) 1692. Zapis o zemljama Gargatovića i Glamočevića.

35) 1692. 21. XII. Popis robe Mande Tomić.

36) 1693. 19. VIII. Iskaz svjedoka, da Petar Pilipović nije kriv za smrt Jurja Ivančevića.

37) 1693. 7. XI. Osuda Marije Kovačića zbog neposluha.

38) Potvrda o dugovanju 12 groša zimija Dubrave na ime tapije (turski).

39) Murasela sinjskog kadije Ibrahima poljičkim knezovima, da Poljica imaju dati 500 kila ječma i pšenice (turski).

40) 1699. 7. VI. Osuda kovača Mandušića zbog toga, što je skrivio uginuće konja don Petra Ivićevića i mazge Ivana Bašića (prijepis).

41) 1699. 12. XI. Juro Sinovčić kupuje posjede od Mare kćeri pokojnog Ivana Ivančevića.

42) 1702. 12. VII. Izjava Jure Žeravice o imetku Periše Ivićevića.

43) 1702. 20. XI. Odluka o podjeli baštine među Ivanom Mihanovićem i braćom mu (na poleđini talijanski prijevod).

44) 1702. 16. XII. Knez Marko Barić naređuje, da se izvedu svjedoci radi diobe zemlje Ivana Mijanovića i Ivana Ivićevića.

45) 1704. 10. VII. Odluka poljičkih glavara, da Nikola Žeravčić mora uzeti novce od Petra Komića.

46) 1705. 20. V. Pogodba Petra Čotića s braćom i Marom Marasović.

47) 1707. 1. IV. Frane Relić zalaže komad zemlje don Marku Bašiću.

48) 1710. 8. V. Potvrda Mande Čotić, da je od Tadije primila dug.

49) a) 1711. 19. IV. Obveznica Ivana Sinovčića Petru Čotiću za pozajmljene novce.

b) 1712. 22. IX. Isto kao naprijed.

c) 1782. 15. VIII. Knez Andrija Barić potvrđuje gornje obveznice.

50) a) 1712. 27. III. Oporuka don Petra Čotića.

b) 1814. 13. VIII. Domatije Kružičević potvrđuje oporuku Petra Čotića.

51) a) 1704. 4. XI. Obračun Tadije Čotića i Tadije Kovačića.

b) 1714. 8. V. Isto kao naprijed.

52) Iza 1715. Izjava o diobi posjeda porodice Čotića.

53) 1716. 22. III. Tadija Kovačić zalaže dva komada zemlje Miovilu i Ivanu Uziniću.

54) 1719. U Splitu. Pava Ivićević mijenja svoju zemlju pod planinom za ledinu Ivana Sinovčića i bratučeda mu Petra.

55) 1720. 5. II. Procjena baštine Čotića i Novakovića.

56) 1721. 5. XI. Obračun Pavla Ivićevića i Frane Žamarića za neke stare dugove.

57) 1721. 5. XI. Isto kao naprijed.

58) 1721. 5. XI. Frane Žamarić potvrđuje Pavlu Ivićeviću primitak 54 groša i jednu libru.

59) 1721. Iskaz nepotpisane osobe, koliko ubira žita.

60) 1722. 24. X. Split. Andrija Menereti oglašuje, da je uvjetno ukinuta crkvena osuda kuće Ivićevića.

61) 1723. 9. XI. Naredba kneza i vojvode Matiju Stipićeviću, da ne čini štete Petru Komiću.

62) 1724. 17. II. Knez Ivan Novaković naređuje Domikuliću, da se u sporu s Ivićevićima ima pokoriti odluci sudaca.

63) 1724. 6. IX. Popis nekih dugova i troškova.

64) 1725. 20. X. Izmirenje sinova pok. Ivana Sinovčića s Pavlom Ivićevićem.

65) 1725. 24. X. Biranje sudaca za umir krvi između Mišetića i Medića.

66) 1725. 25. X. Odluka dobrih ljudi u sporu Zubana Ivićevića sa sinovima pok. Ivana Sinovčića.

67) 1727. 22. III. Namira Tadije Bašića Petru Komiću za primljene novce.

68) 1728. 3. VIII. Naredba kneza Pave Pavića, da se procijeni šteta učinjena Pavlu Ivićeviću.

69) Oko 1728. Obračun don Jure Vukičevića i Pave Ivićevića.

70) 1729. 15. XII. Račun don Pavla Bašića s Markom Čotićem.

71) 1730. 21. IX. Split. Osuda providura Sebastijana Vendramina u sporu Ivićevića i Gargatovića.

72) 1731. 8. VII. Oporuka Tadije Čotića.

73) 1734. 2. XI. Oporuka don Petra Ivićevića.

74) 1734. 16. VIII. Oporuka Jure Ivićevića.

75) 1735. 16. V. Vikar don Ivan Maneničić naređuje don Mati Bašiću, da povrati Nikoli Komiću i Ivanu Jurinoviću pisma o isplati zaloga za zemlju.

76) 1737. 20. III. Iskaz nepotpisanoga, što daje crkvi i drugima.

77) 1737. 20. VII. Grgur Ivićević s braćom pogađa se s don Pavom Bašićem za neki dug.

78) 1739. 25. V. Nagodba Ivićevića i Gargatovića (kopija iz 1741. g.).

79) 1739. Popis davanja raznih osoba.

80) 1739. 19. VII. Omiš. Nepotpisani piše nekoj gospođi zbog nepravilnog prisvajanja njegove imovine.

81) 1741. 7. I. Nalog kneza Marka Barića Gargatovićima, da puste u miru Ivićeviće.

82) 1741. 6. dana (mjeseca nema). Naredba kneza Marka Barića vojvodama, da ne smetaju Nikoli Komiću.

83) 1742. 10. II. Vrane Sinovčić prodaje Tadiji Čotiću svoje dijelove imanja.

84) 1743. 18. XII. Obračun bratovštine svetog Arnira.

85) 1743. 4. X. Knez Ivan Novaković poziva Nikolu Komića na dogovor o stražama.

86) 1744. 9. IV. Poziv Juri Ječimoviću pred glavare.

87) 1744. 10. V. Vrane Sinovčić prodaje vrt Garguru, Stipanu i Petru Ivićeviću.

88) 1744. 21. I. Dug braće Sinovčića nepoznatomu.

89) 1745. 5. I. Pavao Uzinić prodaje komad zemlje Garguru, Stipanu i Petru Ivićeviću.

90) 1746. 1. VII. Popis duga nepotpisanog don Jurju Ivaniševiću.

91) 1746. 25. IX. Knez Marko Barić naređuje, da se obustave neka nasilja.

92) Oko 1721.–1732. ili 1742.–1747. 29. X. Naredba kneza Ivana Novakovića, da se ne smije dirati zemlje Ivićevića.

93) 1753. 2. VII. Trošak na sedminu pok. Jurja Ivićevića.

94) 1754. 3. XI. Nikola Kolić kupuje komad zemlje od Pave i Luce Kovačić.

95) 1755. 17. X. Jelina Čović prodaje tri kusa zemlje Tadiji Čotiću.

96) 1756. Obračun prokaratura Sv. Arnira.

97) Oko 1756. Popis »koji nose revenu iz kuće Sv. Arnira«.

98) Oko 1756. Popis dužnika Sv. Arnira.

99) 1758. XII. Račun Pave Čotića za vino s Matom Babićem i Diveničićem.

100) 1759. 20. I. Don Marko Čotić zamjenjuje dvoje goveda za komadić zemlje Luke Kovačića.

101) 1770. 27. V. Tadija Lukasov zalaže Pavi Čotiću neke zemlje.

102) 1770. 5. VIII. Pave Čotić kupuje dva komada zemlje od Tade Lukasa.

103) 1771. 3. XII. Pogodba Jure Čotića s Jurom Šaškovićem i Petrom Jakšićem, da mu »ograde kuću«.

104) 1773. 10. dan (bez mjeseca) Popis davanja udovice Kate.

105) 1773. Račun Šimuna Komića i Stipana Domikulića o primitku žita i masti.

106) 1774. 15. XI. Ivan i Pava Bredaševići zalažu zemlju Ivanu i Juri Mandiću.

107) 1778. 15. I. Očevid u parnici između nasljednika Grgura Tomića i nasljednika Grgura Stipana i Petra Ivićevića (pridivkom Zubanovića).

108) 1780. 28. II. Oporuka Mare Manenić žene pok. Ivana.

109) 1780. 22. V. Dio isprave o izmirenju Braovića i Medića.

110) 1780. 3. IX.–1782. 1. IX. Popis primanja don Tadije Čotića za crkvu.

111) 1781. 13. VIII. Jelina kći Vrane Sinovčića zalaže don Tadiji Čotiću zemlju, koja je bila založena don Marku Čotiću.

112) 1781. 30. XI. Knez Andrija Barić poziva suplemenike Mije Mialjevića, da kupe njegov dio imetka ili neka mu ne smetaju da proda, kome može,

113) 1782. 20. V. Petar Uzimić prodaje don Tadiji Čotiću svoj vrt.

114) 1782.–1783. Popis potraživanja izdataka nepotpisane osobe.

115) 1873. 7. III. Marko i Miovio Relić prodaju komad zemlje don Tadiji Čotiću.

116) 1783. 26. III. Oporuka Stipana Jurinovića.

117) 1783. Ivićević (ime nečitljivo) daruje nekome svoj dio kuće (spis očuvan samo djelomično).

118) 1783. 7. III.–1795. 18. I. Obračuni nepotpisanog o primicima i izdacima za zemlju.

119) 1783. 21. IV. Tadija Čotić preuzima lapat zemlje za 200 misa, koje je izrekao za pok. Doru Komić.

120) 1783. 1. IV. Juriša Komić prodaje komad zemlje Tadi Čotiću.

121) 1783. 7. VII. Anton Relić prodaje Tadiji Čotiću komad zemlje.

122) 1783. 9. IX. Knez Jura Novaković naređuje Lošićima, da se pokore odluci suda u parnici s Tadijom Čotićem.

123) 1783. 18. IX.–1795. 18. IX. Popis primitaka i potraživanja nekog svećenika.

124) 1783.–1809. Bilješke nepotpisanoga o primicima i izdacima.

125) 1783. 19. XII. Vrane Bašić prodaje komad zemlje don Tadiji Čotiću.

126) 1783.–1785. Bilješke nepotpisanog o dugovima i o radu drugih na njegovoj zemlji.

127) 1783. Prihodi i potrošak bratovštine B(lažene) G(ospe) na Poljanici.

128) Kraj XVIII. stoljeća. Trošak Gospe na Poljanici.

129) 1785. 15. III. Marko Čotić prodaje komad vrta don Tadiji Čotiću.

130) 1785. 13. III. Osuda Petra Hrelića zbog krađe.

131) 1785. 22. III. Petar Hrelić prodaje komadić zemlje don Tadiji Čotiću.

132) 1785. 7. IV. Luka Kovačić prodaje zemlju Tadiji Čotiću.

133) 1786. 13. IV. Petar Relić prodaje Tadiji Čotiću komad zemlje.

134) 1786. 9. XII. Popis dugova i potraživanja pok. Petra Zubanovića.

135) 1786. Naredba kneza Jure Novakovića Marku Čotiću, da uredi neki posao sa Šimunom Komićem (spis oštećen).

136) 1787. 5. IX. Knez Jura Novaković potvrđuje neku oporuku. (Oporuke nema).

137) 1787. 15. I. Jelina Sinovčić prodaje don Tadiji Čotiću neku založenu zemlju.

138) 1788. 14. XII.–1790. Primici i izdaci nepotpisanoga.

139) 1789. 15. I. Potvrda don Matije Bulića Šimunu Komiću za neku pilu.

140) 1790.–1. Stimanje zemalja i popis davanja.

141) 1790. Ispis iz »karte arča Šimuna Komića«.

142) 1791. 26. V. Petar Komić i Petar Radičić procjenjuju neke zemlje.

143) 1791. 7. VIII. Obračun vojvode Tadije Čotića.

144) 1791. 20. IX. Poziv kneza Matije Mijanovića Andriji Markovinoviću, da dođe pred oblast.

145) 1791. 11. XII. Založnica Jure Relića.

146) 1793. 3. II. Utvrđivanje granica između zemalja Stipičevića i Ivićevića.

147) 1793. 24. IV. Petar i Jože Novaković daruju T. Čotiću komadić zemlje.

148) 1793. 18. V. Izmirenje Stipana Ivićevića i braće sa Stipanom Stipićevićem i braćom.

149) 1794. 5. I. Marko Čotić prodaje neku zemlju.

150) 1794. 12. III. Pogodba don Tadije Čotića s Pavlom Čotićem za neku zemlju.

151) 1794. 11. V. Jure Bartulić se obvezuje, da će svjedočiti Tadiji Čotiću uz nagradu.

152) 1794. 24. XI. Oporuka Kate Ivićević.

153) 1795. 1. I. Ograničavanje sela Gornje Dubrave.

154) 1795. 28. V. Ivan Mijanović dijeli imanje s Pavlom Ivićevićem.

155) 1795. 19. VIII. Potvrda kančilira Nikole Bi(li)ća o nekim plaćenim dugovima.

156) 1796. 16. III. Parnica braće Grgura i Stipana Ivićevića.

157) Oko 1796. Zapis o misama za pok. Gargura Ivićevića.

158) a) 1796. 16. IV.–1803. 29. V. Popis, šta je neoznačena osoba dala kome u zajam.

b) 1808. Gregorio Aranza naručuje neku robu od svoga »pobratima« (talijanski).

159) 1796. 1. VII. Ivan Čotić prodaje komad zemlje Tadiji Čotiću.

160) 1796. 28. IX. Anton Vuković prodaje dio zemlje Šimunu Komiću.

161) Oko 1796. Dužnosti župnika (djelomično).

162) 1798. 2. V. Oporuka Jure Čotića.

163) 1798. 11. IX. Iskaz Šimuna Komića, šta je dao Stipanu Ordulju.

164) 1798. 25. IX. Oporuka Jurja Čotića.

165) 1798. 21. XI. Izvršenje oporuke Stipana Ivićevića (7. dan po smrti).

166) 1799. 27. I. Obračun između Ivana i Šimuna o nekom dugu.

167) 1799. 19. V. Namira Jure Bašića Marku Stipićeviću na »9 tolori i libar 5«.

168) 1800. 4. V. Nikola Žeravica prodaje komad zemlje Šimunu Komiću.

169) 1800. 23. X. Pogodba Šimuna Radice s Petrom Komićem o nekim novcima.

170) 1800. 17. XII. Šimun Komić zalaže tri komada zemlje don Juri Kašiću-Biliškoviću.

171) 1800. Potvrda, da je Šimunu (sic!) Komić platio dug Mati Radičiću.

172) 1800. Šimun Komić mijenja zemlju s Markom Stipićevićem.

173) 1801. 8. I. Marko Čotić zalaže Ivanu Nazoru komad zemlje.

174) 1801. 21. VI. Petar Jurinac i Šimun Komić kupuju zemlje Nikole Mijanovića-Žeravice.

175) 1802. 9. III. Naredba velikoga kneza Matije Mijanovića Petru i Šimunu Komiću, da prime od Petra Mijanovića novce za založenu im zemlju.

176) 1802. 2. V. Stipe Jurinović-Perica kupuje vrtlić od Petra Bašića-Bradaša.

177) 1802. 6. IX. Primačina i tradba crkve sv. Luke.

178) 1802. 31. XII. Anton Petrićević prodaje vrt Šimunu Komiću.

179) 1803. 16. V. Juraj Bašić pokojnog Ivana-Ćore i njegov stričević Antun zalažu lapat zemlje Jurju Simuniću.

180) 1803. 30. VIII. Ivan Nazor pozajmljuje Stipanu Lozi devet cekina uz uvjet, da mu daje po kvartu pšenice za 9 godina, a ako ne vrati dug, namirit će zemljom.

181) 1803. 13. V. Pogodba Šimuna Komića i Matije Stipićevića.

182) 1804. 26. VI. Šimun Komić zalaže zemlju Matiji Stipićeviću.

183) 1804. Dugovi Grge Stipićevića Andriji Komiću.

184) 1806. Dugovi Šimuna i Petra Komića Ivanu Nazoru.

185) Oko 1806. Bilješka o stimanju zemlje, koju kupuje Ivan Nazor.

186) 1806. 14. VIII. Oporuka Ane žene Šimuna Komića.

187) 1807. 15. I. Anton Vuković i brat mu Stipan prodaju dio materinstva Šimunu Komiću.

188) 1808. Mise bratinske na ime Ivana Matijece iz Kašćela Lukšića.

189) 1808.–1810. Popis izdataka nepotpisane osobe.

190) 1810. 14. X. Obračun Šimuna Komića sa Stipanom Orduljem.

191) 1810.–1812. Obračun za vino i rakiju, što je Petar Komić dao Jurju Simuniću.

192) Oko 1810. 20. III. (Godina nije označena) Kančilir Jure Simunić oznanjuje Pavla Uzinića, da dade, što je dužan njegovoj sestrični i unuku.

193) 1810. Primanja Šimuna Komića od Matije Mijanovića.

194) 1811. 22. V. Matij Gargatović prodaje dio guvna Petru Subašiću.

195) 1811. 22. V. Matija Gargatović prodaje subaši Petru Komiću komad guvna.

196) 1812. 10. I. Stipan Mijalević daje Ivanu Nazoru neke zemlje umjesto dužnog novca.

197) 1812. 8. IV. Lucija žena pokojnog Ivana-Joze Stipićevića i Grgo i Matija Stipićević prodaju svoje zemlje Šimunu Komiću i Petru Jurinoviću.

198) 1812. 25. IV. Matija Stipićević prodaje lapat zemlje Šimunu Komiću i njegovim sinovima.

199) 1812. 4. VI. Šimun Komić kupuje dva duba od Mije Domikulića.

200) 1812. Potvrda Antona Čotića, da je primio jaspre od Šimuna Komića za založenu zemlju.

201) 1813. 10. II. Grgo i Matija Stipićević prodaju zemlju Šimunu Komiću.

202) 1813. 13. IV. Šimun Komić zamjenjuje s Matijom Gargatovićem neke kuće i zemlje.

203) 1813. 29. IV. Jura Uzinić prodaje vrt Šimunu Komiću.

204) 1813. 9. V. Stipan Mijalević zvan Lozin prodaje sve svoje imanje Petru Komiću i njegovim sinovima za 25 tolori i 2 libre.

205) 1813. 6. VII. Izjava Šimuna Komića, da je isplatio zalog za zemlju Jurju Lošiću (djelomično očuvana).

206) 1814. 25. IX. Potvrda o smrti Kate udove iza Jure Čotića (izvadak iz knjige od 1833. g.)

207) 1814.–1815. Račun davanja Petra Komića.

208) 1815. 2. VI. Marko Mijanović mijenja zemlje s Petrom Jurinovićem i Šimunom Komićem za neke njihove zemlje.

209) 1816. 28. I. Račun Andrije Komića s braćom.

210) 1816. 28. IX. Šimun Komić kupuje lapat zemlje od Marka Mijanovića.

211) 1816. 18. XI. Martin, Tadija i Marko Mijanovići zamjenjuju svoje posjede u Dubravi za neke zemlje Petra i Šimuna Komića u Sitnome.

212) 1816. 21. XII. Obračun Šimuna Komića s don Jurom Radičićem.

213) 1817. 28. X. Šimun Komić »starac od 80 godina i više« poziva stanovnike Dubrave i Sitnoga, da mu jave svoja potraživanja.

214) 1817. 3. XI. »Nota od zemalja Gubanovića u Sitnomu«.

215) 1817. 8. XI. Očitovanje Šimuna Komića o nekoj zemlji založenoj Martinu Mijanoviću i njegovoj braći.

216) Prije 26. XII. 1817. Neke bilješke Šimuna Komića.

217) 1818. 3. I. Izjava Ivana Radičića, da je Šimun Komić (umro 26. XII. 1817.) platio neki dug.

218) 1818. 10. I. Cipiko moli glavara sela Dubrave, da mu Arambašić plati neki dug; potvrda, da je dug izmiren.

219) 1818. 12. III. (?) Popis daća u žitu.

220) 1818. 12. VI. Utvrđivanje štete učinjene Petru Komiću u Mosoru.

221) 1819. 24. I. Braća Tadija i Marko Vicković zamjenjuju među sobom dijelove neke zemlje.

222) 1819. 1. VI. Namira Jure Bašića Petru Komiću za primljeni novac.

223) 1819. a) Trošak za crkvu o Božiću.
b) Uplate braće (članova bratovštine) za crkvu.

224) 1821. 8. III. Petar i Jure Komić isplaćuju Antici Gargat neke novce.

225) 1822. 27. VI. Bilješka nepotpisanog o putu u Kotor i Bogdašić.

226) 1822. Primačina sv. Luke.

227) 1823. a) 25. III.–XI. Obračun nepotpisanog o primitku novaca.
b) 1870.–1871. Bilješke o misama.

228) 1823. 17. IX.–1829. Popis izdataka don Stipana, Vuka, Iva i Mate Dondovića i Vilipa Lakovića.

229) 1823.–1827. Dužnici don Stipana Jurinovića.

230) 1825. 7. III. Anton Čotić zalaže don Luki Vukoviću neku zemlju.

231) 1825. 23. VIII. Procjena zemlje Petra i Vica Sinovčića.

232) 1825. 24. X. Serdar omiški pozivlje Petra Komića, da uplati 38 karantana za najam crkvene zemlje.

1825. 31. X. Potvrda, da je plaćeno (talijanski).

233) 1826. 22. IV. Proglas papine odluke.

234) 1828. a) 15. I. Pretura poziva Ivana Domiculicha, da se javi (talijanski).

b) 20. I. Glavar Dubrove Čotić bilježi, da je poziv oznanjen.

235) 1828. 28. VI. Rodoslovlje kuće Ivana Čimunića.

236) 1828. 27. VIII. Omiški »namisto podesta« glavaru sela Dubrave, da oglasi neku naredbu. – Na poleđini popis nekih pisama.

237) 1830. 4. V. Nikola Žeravica prodaje svoje imanje Ivanu Juriniviću.

238) 1830. 4. VI. Punomoć Ivanice žene Petra Komića djeveru Juri, da je zastupa u stvarima nasljedstva.

239) 1831. 24. IV. Popis nasljedstva neke žene iz obitelji Čosića.

240) 1831. 4. IX. Obilježavanje zemlje, koju je Andrija Komić ostavio braći.

241) 1831. 15. XII. Račun Petra Komića s Ivanom Pušom-Sinovčićem.

242) 1832. 25. V. Toma, Ivan i Anton Mijanović daruju neku zemlju Petru i Juri Komiću.

243) 1833. 18. I. Pogodba Ivana Sinovčića s Petrom i Jurom Komićem.

244) 1833. 1. V. Dug Antona Bašića-Čope Peri Komiću.

245) 1833. 5. VII. Rasprava među Antonom i Matijom Komićem s jedne strane i Lukom Bašićem s druge strane.

246) 1833. 11. VIII. Račun Komića za meso.

247) 1834. 12. V. Imenovanje trećeg suca u raspravi između Komića i Petrićevića.

248) 1834. 2. VI. Petar i Stipe Stipićević zalažu lapat zemlje Petru i Juri Komiću.

249) 1834. 5. VIII. Sporazum braće Jure, Stipana, Vrane, Ivana i Petra Juranovića.

250) 1836. 2. VI. Pismo Šimuna Markovine Peri Komiću o njegovim posjedima; na poleđini popis nekih zemalja.

251) 1836. 7. VIII. Pogodba Tadije Mijanovića i Petra Komića o kući i zemlji.

252) 1836. 21. III. i 3. VI. Rasprava među Markom Markovinom i majkom mu Katom s jedne strane i Petrom i Jurjom Komićem s druge strane.

253) 1837. 12. I. Pogodba Pere i Jure Komića s Matijom Grdatovićem.
254) 1837. Pismo Jure Jurine bratu Ivanu.
255) 1838. 1. I. Tadija Vickov Mijanović prodaje svoje zemlje Petru Komiću.
256) 1838. 28. III. Pogodba Tadije Vickova Mijanovića s Petrom Komićem.
257) 1839. 9. VI. Dioba imanja među Petrom, Antonom i Jurom Komićem.
258) 1839. Obračun Marina Čosića o vinu i rakiji.
259) 1839. Nečije bilješke o otplati duga.
260) 1840. 19. I. Pismo don Antona Simunića bratu Peri.
261) 1840. 18. XII. Mare kći pok. Petra Komića prodaje Antonu Jurinoviću-Peričinu neki vrt.
262) 1841. 15. IV. Jure Gargatović prodaje komad vrta Petru Komiću.
263) 1841. 3. I. Pismo don Marka Domijanovića nekom župniku.
264) 1841. 11. XI. Potvrda omiškog suda, da nije došlo do nagodbe o zemlji između Matije Kapića i braće Maneniza (talijanski).
265) 1841. Pismo don Martina Bašića Anti Jukiću.
266) 1842. 23. V. Utvrđivanje neke štete u Dubravi.
267) 1844. 13. IV. Bilješke o ispovijedanju.
268) 1845. 21. I. Oporuka don Stipana Jurinovića.
269) 1845. 13. II. Pismo don Jure Radičića don Ivanu Jurini.
270) 1845. 31. III. Luka Bašić prodaje zemlju Ivanu Jurinoviću.
271) 1847. 3. II. Ivan Mijanovich prodaje Juri i Petru Komiću komad zemlje.
272) 1847. 15. III. Stipan, Jure i Ante Domikulić prodaju vrtlić dijaku Ivanu Jurinoviću.
273) 1847. 7. VI. Mare žena Antona Petrićevića prodaje dio vrta Ivanu Jurinoviću.
274) 1847. 16. VIII. Oporuka arambaše Antona Čotića (kopija).
275) 1847. 3. XII. Pogodba Pere i Jure Komića s Matijom Grdatovićem (s talijanskim prijevodom).
276) 1849. 25. VI. Popis zemalja i dugovanja Pere Komića.
277) 1849. 23. VII. Oporuka Pere Komića.
278) 1850. 1. VI. Luka Kružićević s braćom zalaže neku zemlju Juri Komiću.
279) 1850.–1852. »Primačina i arač« neke crkve.
280) 1853. 20. VI. Pogodba Lucije Jerčić s braćom Čotićima.
281) 1853. Primačina žita.
282) 1855. 28. X. Luka Kružićević zalaže Juri Komiću komad zemlje.
283) Bez datuma. Pismo Marka Maničića rođacima o baštini.
284) „ „ Popis davanja raznih osoba.
285) „ „ Popis nekih dugova.

286) „ „ Popis misa nekog svećenika.
287) „ „ Popis misa nekog svećenika.
288) „ „ Popis nečijih potraživanja.
289) „ „ Pismo kuratu don Juri.
290) „ „ Popis zemlje Kate Borovice.
291) „ „ Popis poslova, što ih treba učiniti zbog duga.
292) „ „ Popis dugova (ili podavanja).
293) „ „ Pismo Jura Jurine žakanu Ivanu Jurini u Split.
294) Fragmenti različitih spisa.

Ćir. X. Ćirilske isprave sa Krajine

Pojedine isprave izdali su: *Š. Ljubić*, Rukoviet jugoslavenskih listina, Starine X, 1878; *F. Rački*, Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih častnika, Starine XI–XII, 1879.–1880.; *R. Lopašić*, Bihać i bihaćka krajina, II. izd. 1943., str. 247–248.

1) 1526. 22. VII. Bišćani mole Mikulu Junišića, da stražu i neke poslove ne povjerava Štefanu Izačiću, nego njihovu kapetanu; ujedno javljaju, da je jedna vojska pod Kostajnicom, a druga ide u nepoznatom pravcu. *Repr.* br. 139.

2) 1525. 11. I. Nagodba Ivana Tumpića s Petrom Keglevićem s obzirom na neki dug.

3) 1532. Ispitivanje svjedoka u povodu rasprave između Petra Keglevića i Nikole Zrinskog zbog Selca.

4) 1544. 9. I. Topusko. 17 plemića jamče Petru Kegleviću za Jurja Jarnjevića. *Repr.* br. 140.

5) Oko 1550. Zapisnik o parnici između Petra Keglevića i Nikole Zrinskoga zbog Selca.

6) 1550. U Žumberku. Uskoci mole kralja, da im oprosti, što su htjeli pod P. Bakića; mole ga, da pusti iz tamnice Bajčetu Popovića i njihova popa, zaklinjući ga za pomoć, da ne izginu od gladi.

7) Oko 1550. Testamenat Jurja Keglevića. *Repr.* br. 141.

8) Oko 1570. Knez Gašpar Keglević javlja iz Beča ocu Petru o obavljenim tamo poslovima.

8a) 1577. Kliški sandžakbeg piše bihaćkom kapitanu Sebastijanu Lambergeru, neka gleda, da se sastanu, da oblome koplja *(Lopašić*, str. 247–248).

9) 1578. 24. X. Banja Luka. Hrastovički pop Petar Ferković piše kapetanu hrastovičkom Pavi Bristovskom, kako je dospio u sužanjstvo, i opominje ga, da se čuva uhoda. *Repr.* br. 142.

10) Iza 1596. Mihael Krajačić moli Ivaniša Keglevića, da ga oslobodi sužanjstva.

11) Iza 1596. Fatima udovica Rustan-age piše pokupskom kapetanu Janošu Kegleviću, da je na njegovu vjeru pustila sužnja Miha Krajačića uz otkup od 1400 dukata, a Barišića za 530 dukata.

12) Iza 1596. Tomica Stanišić javlja Janošu Kegleviću o nekoj robi, koju je tražio.

13) Između 1591. i 1644. Ahmet vojvoda kostajnički i vijećnik Hasan-paše obavezuje se kapetanu Djulijanu, da će na vrijeme poslati otkup za sužnja Aliju.

14) Oko 1655. Graho odabaša kostajnički piše sisačkom kapetanu, da ne pusti nekoga sužnja, za koga je poruk njegov sinovac.

15) Oko 1655. Graho odabaša sisačkom kapetanu o nekim sužnjima.

16) Oko 1655. Graho (Redžep sin Hasanov) sisačkom kapetanu o nekom Habibu i Roganu.

17) Oko 1679. Osman ćehaja i odabaše Omer i Alija javljaju sisačkom kapetanu, da ne pristaju na zamjenu sužnja Habiba i Ferenca, nego će za Ferenca tražiti otkup *(Rački,* 93).

18) 1689. 2. VIII. Požega. Ioannes Pinotich piše Janku Makaru o Hunaliću.

19) 1689. 6. VIII. Baron Gal zapovijeda požeškim kapetanima i vojvodama, da što brže idu s katanama u Brod.

20) 1691. 5. III. Stojan Arambaša moli generala Makara, da mu pošalje plaću za vojnike, jer inače ne će dugo izdržati.

21) 1691. 24. IX. Marin Hunalić piše J. Makaru, da su Turci otišli i zove ga u pomoć, jer bi se opet mogli povratiti.

22) 1691. 16. XII. Požega. M. Hunalić javlja Makaru, da su mu neki Turci odveli čeljad u Banju Luku i sad ga pozivaju, da dođe po njih.

23) 1691. 16. XII. (1103. 25. Rebi-ul-evela) Ahmed-beg kapetan bihaćki jamči Janušu Makaru za sužnja Šaban-agu za 80 cekina.

24) Oko 1688. do 1692. Ali Kalauz Hufe piše Omeriću i Marojli o sužnjima *(Rački,* 94).

25) 1694. 20. I. Sarajevo. Mehmed-paša »vladalac sve Bosne« piše generalu Makaru o njegovoj sužnjici Alajbegovici i o pašiću, koji bi se trebao s Makarom sastati.

26) 1694. 17. XII. Sarajevo. Mehmet-paša javlja Makaru, da će urediti otkup sužnja.

27) Oko 1694. Mustaj-beg Badnjević, kapetan bihački, traži da Makarovi potčinjeni povrate Krajišnicima oduzete stvari.

28) Oko 1694. Mumin-beg Badnjević moli Makara, da na njegovu vjeru pusti sužnja Šabana Kačića.

29) Oko 1694. Mustav-aga Mumibravović iz Sirča jamči Makaru za Mehmeda Gromića za 650 forinti.

30) Oko 1694. Halil-aga Feitović na molbu kapetana Makara snizuje sužnju Jandri otkupninu za 50 forinti.

31) Oko 1694. Halil-aga Feitović potvrđuje primitak vjere Janoša Makara za sužnja Jandru i određuje rok od 6 tjedana.

32) Iza 1664. (1054.) do oko 1694. Alagin sin Mistafaga jamči Makaru za neke sužnje za 550 dukata i jedan ćilim.

33) Oko 1694. Džaferaga kapetan krupski i druge age jamče Makaru i Vujici za Aliju Sofu i druge sužnje, moleći da ih mirno puste kući.

34) Oko 1694. Džafer kapetan krupski s agama moli Makara, da pusti sužnja Mahmuta odabašu i da povrati njihova odbjeglog sužnja.

35) Oko 1694. Ahmetaga Stinanin generalu Makaru o sužnju Radneku.

36) Oko 1694. Mehinaga bešlaga bihaćki jamči Makaru za sužnja Hasana Kukića za 300 guldina.

37) Oko 1694. Todor Žermanović, kapetan podgorski, i drugi knezovi mole od Makara pomoć za oslobođenje od Turaka.

38) Oko 1694. Četiri sužnja mole Makara, da im pomogne da se oslobode.

39) Oko 1694. Sužanj Andrija moli majku, da mu pošalje 70 forinti i vjeru od gen. Makara, da se oslobodi.

40) Oko 1694. Neki Mahmed piše Makaru u Križevce o otkupu sužanja (lat.)

41) Oko 1694. a) Ramadan-aga Osičana i Bele Stene jamči Mikuli Juriniću kapetanu sisačkom za sužnja Šabana Zemanića. b) Jurinić prima vjeru (lat. koncept).

42) 1695. 11. VII. F. Delišimunović piše Petru Kegleviću, da u Zrinju očekuje vijesti od bana.

43) Iza 1695. (1107.) Tatar Mustajbeg Idriskapetanović, kapetan bihaćki, s agama bihaćke i krupske krajine moli gen. Makara, da se povrate konji i roba, što su ih Mađari Krajišnicima oduzeli (28 muhura).

44) 1696. Dervišaga Šehović i Daut odabaša Karamanić pišu u Novi kapetanu (Makaru), da učini pravicu i pošalje sužnja, koji je pobjegao.

45) 1697. Nepotpisani mole kapetana i drugu gospodu, da ih zaštite od zlih ljudi i uvjeravaju ih o svojoj pokornosti.

46) 1697. 4. XII. Franc Wilhelm Ball (Ballfy?) oberleutnant dopušta slobodan prolaz kroz senjsku krajinu Ibrahimu Samarsinjiću radi otkupa roblja.

47) 1698. Na veliki četvrtak. Đakovo. O. Nikola Požežanin, biskup bosanski, šalje svome svećenstvu sv. ulje *(Rački,* 100).

48) Prije 20. VI. 1699. Ibrahimaga Mali, zapovjednik kamengradske krajine, moli gen. Makara, da nekom njegovu prijatelju dopusti tražiti odbjegle sužnje *(Rački,* 102).

49) 1699. 29. VII. Ali odabaša piše Kegleviću o sužnju Gvozdenu *(Rački,* 103).

50) 1699. 1. IX. Abrahim-aga Sinić jamči Kegleviću za sužnja Bogića *(Rački,* 104).

51) 1699. 17. IX. Mustafa Alaj-beg Feratpašić, muselim banjalučki, šalje Petru Kegleviću Nukićeva čehaju Šabana radi neke naplate *(Rački,* 105).

52) 1699. Ibrahim-beg Čepić moli Keglevića, da pusti njegova 4 čovjeka do Sunje.

53) 1699. 10. X. Svjedoci potvrđuju, da su neki dužnici platili štetu učinjenu vojvodi Bengeru.

54) Prije 1635. Ahmetaga Veletanlić, kapetan Gvozdanskoga, jamči Vuksanu porkulabu letovaničkom za sužnja Halila.

55) Prije 1635. Isti moli Vuksana, da se strpi s otkupom za Halila.

56) Prije 1635. Veletanlić javlja Vuksanu, da se Halil i njemu iznevjerio.

57) Prije 1635. Veletanlić jamči Vuksanu za Aliju Kozloderovića.

58) 1700. Zaluka. Osman-aga Beširević, kapetan ostroški, jamči za Berislava Vezmara i Miladina Šumonića.

59) 1700. Prije 6. III. Toma Vukasović sa sinom Lukom jamči Ali čehaji Bužimljaninu za nekog sužnja i traži vjeru za drugog sužnja.

60) 1700. Prije 30. VII. Ali čehaja Bužimljanin izjavljuje, da nije ništa primao od Jovana, nego samo od Todora, što mu je sam donosio *(Rački,* 107).

61) Oko 1700. Osman-aga Beširević piše kapetanu Žigmundu Zniki radi jamčevine za Marka Tatalovića (jako oštećen; *Rački,* 112).

62) Oko 1700. Šahin-aga Zirić traži od kapetana Znike neke pokradene stvari *(Rački,* 113).

63) Oko 1700. Mehmed-aga Šahinagić protestira kod kapetana Znike protiv optužbe, da je sudjelovao u krađi kuna *(Rački,* 111).

64) Oko 1700. Ali-beg Kovačević piše kapetanu Zniki, da plati Mustavagi Omeragiću 3 cekina ili dobra vola i kravu za neki čoltar, koji mu je na vjeru uzet *(Rački, 114).*

65) Oko 1696.–1703. Neki sužnji iz Turske pišu P. Kegleviću radi svoga otkupa *(Rački,* 122).

66) Oko 1696.–1703. Sulejmanaga Čačilović (sic) piše P. Kegleviću radi sužnja Damnjana *(Rački, 123).*

67) Oko 1696.–1703. Solemanaga Čačolović (sic) piše P. Kegleviću o istoj stvari *(Rački,* 124).

68) Oko 1696.–1703. Vojvoda Pilip moli P. Keglevića, da mu javi, gdje da ga s vojskom čeka *(Rački,* 126).

69) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić se tuži P. Kegleviću na krajiške hajduke *(Rački,* 127).

70) Oko 1696.–1703. Mehmedaga Pašić moli P. Keglevića, da propusti neke njegove sužnje, koji će mu dotjerati po 10 ovaca. – Na istom listu nedovršen koncept odluke nekog grofa o naseljavanju Majdanaca u kotaru kostajničkom.

71) Oko 1696.–1703. Čačolouić (sic) (Sulejman) piše vojvodi Pilipu o izmjeni sužanja *(Rački,* 125).

72) Oko 1696.–1703. Vuk Macura P. Kegleviću piše, da mu vrati zaustavljenu robu, a on će pustiti konja Mirosava Deverdekovića.

73) Oko 1696.–1703. Osman-aga Beširević kori kapetana kostajničkog (Keglevića) zbog gaženja zadate riječi i neuljudnog pisanja (2 primjerka).

74) Oko 1696.–1703. Osmanaga moli Keglevića, da mu pošalje jedno vižle za lov prepelica *(Rački,* 110).

75) Oko 1696.–1703. Muhamedaga, dizdar ostrožački, Osmanaga Beširević, Sefer ćehaja Kalauzović i odabaša Omer Klapić mole P. Keglevića za sužnja Mustafu (2 primjerka; *Rački,* 117).

76) Oko 1696.–1703. Isti mole kap. Keglevića, da Mustafi snizi otkupninu, jer je previše, što on traži: 100 dukata i konja pod opravom *(Rački,* 118).

77) Oko 1696.–1703. Ibrahimaga Sinić moli Keglevića, da mu povrati odbjeglog sužnja Radosava.

78) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić javlja Kegleviću, da neki konjanik može slobodno putovati.

79) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić javlja P. Kegleviću, da će zadržati sužnja Koraja, ako mu Ivan Milunović ne povrati partik, koji je sobom odnio.

80) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić piše J. Makaru radi isplate ostatka duga Adži(!) Bećirova za sužnja Matu.

81) Oko 1696.–1703. Adži Bećir, brat Adži Bektašev piše nekom sužnju u Vinodol, da mu pošalje dužne novce i robu.

82) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić piše P. Kegleviću radi nekog sužnja *(Rački,* 119).

83) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić piše P. Kegleviću o sužnju Sulejmanu *(Rački,* 120).

84) Oko 1696.–1703. P. Keglević piše M. Feratpašiću, da mu može dati vjeru samo za pokupsku i pounsku krajinu, a ne za svu carevinu *(Rački,* 128).

85) Oko 1696.–1703. Pismo P. Keglevića M. Feratpašiću i odgovor ovoga zbog uvredljive poruke *(Rački,* 129).

86) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić piše P. Kegleviću o nekom Nikici, o sužnju Iliji, i o vlasnicima zemalja od Dubice do Novoga *(Rački,* 130).

87) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić piše P. Kegleviću o sužnju Nikoli Boroeviću *(Rački,* 131).

88) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić čestita P. Kegleviću povratak i moli ga, da naredi pobiranje desetine po ugovoru između careva (*Rački,* 132).

89) Oko 1696.–1703. Mustafa Feratpašić P. Kegleviću o sužnju Sulejmanage Čačilovića *(Rački,* 133).

90) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić piše P. Kegleviću o dugu, koji se ima isplatiti Siniću *(Rački,* 134).

91) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić daje putni list nekom Petru *(Rački,* 136/1).

92) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić daje putni list Mustavagi Mervanoviću i Omeragi Murtezanoviću, da putuju na Kostajnicu *(Rački,* 136/2).

93) Oko 1696.–1703. Hraman i Salije pišu P. Kegleviću o sužnju Vlaislavu *(Rački,* 137).

94) Oko 1696.-1703. Hraman, Salije i Radivoj pišu sužnju V. Opačiću, što nije ispunio zadane im vjere *(Rački,* 138).

95) Oko 1696.–1703. M. Feratpašić šalje konja Adamu Damjaniću *(Rački,* 139).

96) Oko 1696.–1703. Halilaga Kolavzović jamči Pilipu vojvodi (iz Zrina) za sužnja Handana.

97) Oko 1696.–1703. Neki sužnjevi iz Turske mole P. Keglevića, da ih izbavi *(Rački,* 122).

98) Oko 1700. Osmanaga Beširević opominje Franc Carla Gusicha, da mu pošalje sužnja Marka.

99) Oko 1703. Dervišaga Beširević, dizdar svetojurski, a sinovac Osmanage Beširovića i Bajram odabaša jamče nekom Vojnoviću za sužnja Šabana.

100) Oko 1703. Mustafa-aga grada Kostajnice piše P. Kegleviću, kapetanu grada Berkševine, o sužnju Šabanu *(Rački, 141).*

101) Oko 1703. Isti piše Kegleviću o sužnju Šabanu.

102) Oko 1703.–1706. Osmanaga Popiržanović piše Kegleviću, da otpusti nekog Janka, koji je poruk za Filipa Dirčanića *(Rački,* 146).

103) 1706. 30. X. Banja Luka. M. Ferhatpašić šalje P. Kegleviću konja za bana Palfija *(Rački,* 144).

104) 1707. 29. III. Ivan Adam grof od Puršćola, zapovjednik Ogulinske krajine, naređuje Luki Pogermiloviću, da narod sagradi most u Plaškom.

105) 1710. Dobrofoj Janez Janezsfi šalje krbavskom kapetanu Petru Pavlu Bonacu neke krivce radi suđenja.

106) 1712. Kostajnički kadija Fejzulah javlja bar. Delišimuniviću, obrstaru kostajničkom, da u Bosni nema kuge *(Rački,* 150).

107) 1712. 2. V. Komogovina. – Mitropolit Atanasije preporučuje P. Kegleviću tužbu kostajničkih krajišnika.

108) 1719. 20. III. Mustafa Alajbeg Svetačković, banjolučki topčaga, preporučuje svoje ljude Stanislavu Orehociju, zapovjedniku Križevačke Krajine *(Rački,* 151).

109) Kraj XVII. v. Ahmed-beg Srimski i Husejn-Hadžija kajmekam požeškog paše pozivaju krajišku gospodu, da prestanu raju tlačiti, kao što je i sultan ukinuo svaki zulum.

110) 1781. 5. IV. Sinđelija karlstadskog episkopa Petra Petrovića o imenovanju paroha Atanasija Kukića.

111) Majka Osmana Skelića moli Matiju Barekovića, da joj izbavi sina.

112) Gradiški odabaša Mustafa Hafizović piše petrinjskom vojvodi Hajeru, da mu je poslao neko zasužnjeno dijete.

113) Nekakav Lukać moli rođake, da ga izbave sužanjstva.

114) Sužanj Redžeb iz Dždita (Gradiške) piše vojvodi Benku radi dužnoga meda.

115) Seferaga (sin Ishakov), dizdar kamengradski, piše knezu Milošu Sabljareviću, da će poslati otkup za Hasana, dok knez otkupi Vlaha.

116) Akt o izmirenju nasljednika Berisava Kovačevića s Markom Zičićem, koji je ubio Berisava.

117) Rodbina Jovana Bajraktarevića moli Mikulu Šlihara, da pošteđi Jovana.

118) Abdipaša, guverner beogradski, piše nekom generalu o sporu zbog prodaje suhih riba (talijanski).

119) Antun Pošmeštar iz Križevaca piše kapetanu Gervanoviću i vojvodi Jovici u Pohorje, da mu utjeraju neki dug od 137,50 rajniški.

120) a) 1736. Anton Verklan, porkulab novigradski moli kapetana Like i Krbave, da riješi spor oko zemlje, koju je njegov brat bio založio Nikoli Mediniću.

b) 17. V. 1736. Gospić. Nalog ribničkom kapitanu Ivi Mudrovchichiu i drugim, da se ispitaju svjedoci (latinicom).

121) 18. V. 1736. Izjava kapitana Stojana Kovačevića, da rečena zemlja pripada Vrkljanu.

122) Nepotpisani piše nekome, da je na njegovu vjeru dao Zini različite robe.

123) 1636. 12. VII. Fojnica. Fra Marko Vasiljevćanić imenuje Andriju Lovrenovića-Čurčibašu prokuratorom crkve sv. Ivana i župe Majdanske s pravom nasljedstva.

124) Vakuf, 1287. (= 1870.). Carski otomanski mudirluka Ahmed-aga piše »na ličkog korduna komandu u Boričevac« povodom pitanja o košenju livada na granici i o pitanju Jove Balaića u vezi s ukradenim volom. Ispod potpisa otisak crnog turskog pečata. Na poleđini latinička transkripcija.

125) Vakuf (1870.) Drugo pismo istog mudira ličkoj komandi u povodu istrage zbog ukradenog vola. Na poleđini ostatak crvenog voštanog pečata i adresa latinicom: »Nr. 228 Cordons Comando An die Comp-e zu Srb.

Dienstsache«

pa štampilja sa legendom »Unter-Lapac 20/7«.

126) Oko 1699. Stipan Kosanović i Jovan Pešut jamče kapetanu Zniki za Mihajla Ninkovića.

127) Oko 1699. Izjava Stanislava Pejnovića, da Ninković nije platio dug za srebro.

128) Knez Luka piše nekom kapetanu, da je Milovan Medaković išao grofu bez njegova znanja.

129) Stepa Ćiprović moli gospođu Lukru, da mu pošalje neko sjeno.

130) Ružica Popović poziva muža Miroslava, da se vrati kući.

131) Popis nekih imena, među kojima se spominje Milovan Medaković i dr.

132) Ibrahim Ereiz-Ereizović poziva nekog oficira na Krajini, da isplati ostatak otkupa za sužnja Petra.

133) Banjalučki muselim Mustafa Alaj-beg Feradpašić piše kapetanu novskomu Vujici zbog nekog Tučića i Ivankovića, koji čine neprilike na Krajini.

134) Mehmed-spahija Svečić (Zvečić) moli kapetana Andru, da snizi otkup sužnju Mehmedu Četiću.

135) 1723. Ahmed-beg kapitan bihaćki moli karlovačkog generala, da dopusti njegovim ljudima slobodan prolaz do Gospića radi preuzimanja robe.

136) 1723. Ahmed-beg kapitan bihaćki javlja karlovačkom generalu, da će poslati novom bosanskom paši pisma generalova. Ujedno moli, da se puste tri Turčina, koji su zatvoreni u Gospiću.

137) 1727. prije 10. IV. Ahmed-beg kapitan bihaćki moli karlovačkog generala, da se povrate koze, koje su Koreničani odagnali.

138) 1727. 15. IV. Ahmed-beg kapitan bihaćki piše generalu, da se zauzme za ukidanje pograničnih neprilika.

139) Hasan-beg Ibrahimpašić moli ličkog generala, da pusti njegova kmeta Todora Opačića, a on će platiti eventualnu štetu.

140) Mehmed-beg Kulenović-Mamutpašić moli ličkog komandanta, da pusti Teodora Opačića iz Lapca.

141) 1806. 25. IX. Trst. Neki Tumara piše kapetanu dalmatinskog bataljona u Veneciji Radoniću o Karađorđevim uspjesima i o bježanju mladeži iz Dalmacije zbog prisilnog vojačenja.

Isp.: *Lopašićeva ostavština,* B – Croatica (sredila Mirjana Gross): I. Hrvatski prijepisi, 154 komada; II. prijepisi ćirilskih spisa, 36 komada; III. prijepisi latinskih, njemačkih i talijanskih spisa i pisama, 34 komada; IV. originalni akti na hrvatskom, 101 komad; V. originali na latinskom i njemačkom, 31 komad.

Ćir. IV. Akti Marčanske episkopije iz XVII.–XVIII. vijeka.

Postoji stari popis iz početka XIX. vijeka na četiri lista sivog papira s naslovom »Connotatio brevis nonnullorum originalium charactere slavico sic dicto cyrillico scriptorum documentorum« sa 66 brojeva.

Svaki akt ima latinički prijepis. Prema popisu nedostaju brojevi: 4, 5 (ostao prijepis), 8 (ostao prijepis), 11 (ostao prijepis), 14 (ostao prijepis), 24 (ostao prijepis), 29 (ostao prijepis), 30 (ostao prijepis), 32, 35, 36 (ostao prijepis), 39, 45, 57 (postoji prijepis), 61, 63 (ostao prijepis). U slijedećem popisu izostavljeni su brojevi nestalih akata.

1) Oko 1660. god. Lepavinski arhimandrit Joakim Dijaković moli biskupa Petra Petričića (sic), da ga predloži austrijskom caru za episkopa Srbima u Varaždinskom generalatu.

2) Kraj XVII. vijeka. Vojvoda Filip na Kostajničkoj krajini piše sucu Borojeviću, da se sporazumije s generalom za zajedničku odbranu od Turaka.

3) Vicekapetan petrinjski šalje planinskim knezovima poruku poglavnika u vezi s izručenjem novske kule turskom caru.

5) 13. VIII. 1663. Sava mitropolit sučavski potvrđuje, da je rukopoložio Gavrila Mijakovića za vretanijskog (varaždinskog) episkopa.

6) 3. III. 1663. Marčanski kaluđeri pozivaju jeromonaha Gavrila, da se vrati iz Zagreba, ako ga ne postave za episkopa pod uslovom, da ne diraju u njihovu vjeru.

7) 1. VII. 1666. Lepavinci mole biskupa Petra Petričića, da im pošalje paunicu sa mladuncima za manastir i da ne vjeruje izmišljotinama o njima.

8) 20. VI. 1663. Lepavinski monah Spiridon Kresojević moli biskupa Petričića, da zatraži od koprivničkog pukovnika manastirsko pismo, koje je zadržao zajedno s oporukom.

9) 3. IV. 1660. Spiridon Kresojević opravdava se pred biskupom Petričićem, što nije došao k njemu i moli, da mu javi, kad dođe u Gradac ili u Varaždinske Toplice.

10) 14. X. 1652. Vladika Sava Stanisalić opravdava se biskupu Petričiću, što nije mogao na njegov poziv doći u Zagreb.

11) 15. IV. 1691. (prijepis) Patrijarh Arsenije Crnojević javlja biskupu zagrebačkom Ignaciju, da je htio doći u njegovu oblast, ali zbog potreba naroda, koji je izveo iz turskog ropstva, mora ostati u svojoj rezidenciji, te mjesto sebe šalje egzarha Stefana.

12) 4. VI. 1664. Episkop Gavrilo varaždinski piše zagrebačkom biskupu o borbama s Turcima kod osječkog mosta i o uspjesima Petra Zrinskog protiv Turaka.

13) 17. X. 1665. Gavrilo Mijakić, episkop marčanski, javlja biskupu Petretiću (sic) o otmici neke djevojke, šalje mu drvenku bijelog graha i kaže, da ide u Đur.

14) 1. IV. 1663. Lepavinski iguman Joakim Dijaković moli biskupa Petričića, da ga preporuči za marčanskog biskupa.

15) 6. III. 1663. Lepavinci mole biskupa Petričića, da mitropolit Georgije ne zadržava novog marčanskog episkopa.

16) 8. VI. 1658. Lepavina. Gvardijan Visarion opravdava se pred biskupom Petričićem, da je pravi katolik.

17) 13. VIII. 1658. Lepavinski arhimandrit Simeon Hordić javlja biskupu Petričiću, da ga zovu u Beč radi pitanja postavljanja episkopa marčanskog i moli, da preporuči njegova izaslanika Spiridona.

18) Bez datuma. Pismo biskupu iz Marče o neprilikama na granici.

19) oko 1663. Arhimandrit Simeon Kordić žali se biskupu Petretiću na one, koji ga ogovaraju pred biskupom.

20) 5. IV. 1663. Simeon Kordić urgira pred biskupom Petretićem svoje postavljenje za episkopa.

21) 15. XI. 1663. Jerođakon Pajsije Zorčić iz Bologne javlja biskupu Petretiću o uspjesima u naukama, o svojoj bolesti i o uspjehu Petra Zrinskog protiv Turaka kod Ogulina.

22) 19. X. 1663. Pajsije Zorčić zahvaljuje biskupu Petretiću za dobročinstva, javlja, da je kupio mnogo knjiga i da ima loših vijesti s bojnog polja, jer Turci pale po Ugarskoj.

23) 12. IV. 1554. Lepavinski monah Spiridon Kresojević javlja biskupu Petričiću (sic), da je prešao u Gomirje i da je po njegovoj želji ispisao vjerovanje, oče naš i zdravu Mariju.

24) 2. X. 1663. Pajsije Zorčić javlja iz Bologne biskupu Petretiću, da se jedva otrgao od pravoslavnih kaluđera, koji su ga zadržavali u Mlecima i htjeli poslati na školovanje u Padovu.

25) 22. I. 1664. Pajsije Zorčić javlja biskupu Petretiću o životu u Bologni, o vijestima o Turcima i moli pomoć.

26) Aprila 1664. Jeromonah Gavrilo Mijakić iz Lepavine javlja biskupu Petretiću o lijepom primanju u Beču i moli preporuku za postavljenje marčanskim episkopom.

27) 30. V. 1662. Lepavinski kaluđeri mole biskupa Petričića, da preporuči Simeona Kordića za marčanskog episkopa i da ne spominje o njegovu unijatstvu, da ne bi nastradao od okoline.

28) 18. VIII. 1649. Marčanski iguman Kiril sa bratstvom stavlja se u službu biskupu Petretiću.

29) 14. XI. 1712. Požeški trgovci pišu iz Semmeringa Malom Andrejeviću u Beč, da pošalje novac, kako bi se mogli vratiti kući.

30) 15. VI. 1708., Petrovaradin. Baron Nehem, general-Feldzeugmeister, zapovjednik Slavonije, poziva narod na ustanak protiv pobunjenih Mađara.

31) Oko 1660. Sava, episkop varaždinski kori protu podravskog Atanasija Dragovića u Bolfanu, da dijeli kaluđere Rimljane od Marčana. *(Repr.* br. 113).

33) Oko 1664. Zakletva novog episkopa marčanskog Gavrila Mijakića o prekidu veze sa istočnim patrijarsima i o pokornosti papi.

34) 1701. u Beču. Prijevod povelje cara Leopolda izbjeglicama iz turskih krajeva o oslobođenju od danaka.

36) 5. XII. 1712. Rako Mihailović, Miloš Vojinović i Rista Bozitovac mole Petra Malog Andrejevića, da isplati novac nekom Tomašu i da posreduje kod slikara popa Gavrila za dovršenje slika.

37) Oko 1700. Mustaj-paša Feradpašić moli zagrebačkog biskupa, da kazni ubojice nekih krajišnika.

38) 7. IX. 1716. Vid Bogatinović s drugim majstorima moli Tomaša u Beču, da ih zastupa u sporu s nekim terzijama, koji im konkuriraju.

40) 27. IX. 1710. Stanislav Nešković moli Tomaša, tumača u Beču, da se zauzme za njihov posao kod agenta Kvarienta.

41) 6. I. 1726. Andrija Grličić piše nekom prijatelju o trgovini žitom, moleći da mu se osigura pravo na tu trgovinu.

42) Oko 1688. Đakovački biskup piše požeškom gvardijanu Pinotiću, moleći da njegovu kanoniku pomogne u sabiranju desetine od Pakraca do Ivankova i od Drave do Save.

43) 29. III. 1688. Nikola Požežanin, biskup bosanski, piše samostanima u Velikoj i Požegi, moleći za slogu s njime. *(Repr.* br. 148).

44) 28. III. 1688. Biskup bosanski javlja gvardijanima manastira veličanskog, našičkog i požeškog, da je car potvrdio sva stara prava biskupije, i moli ih, da i oni na to pristanu.

46) 17. IX. 1690. Biskup bosanski naređuje gvardijanu u Velikoj, da mu čuva crkvena imanja i desetinu.

47) Početak XVIII. st. Ali-paša bosanski piše banu hrvatskome, da se pozovu na odgovornost zapovjednici hajduka i Vranograča zbog pljačke i da se vrati oduzeta stoka.

48) 15. VI. 1711. Bogašinović moli tumača Tomaša u Beču, da se uime majstora osječkih zauzme kod generala i drugih vlasti.

49) 8. VI. 1760. Vid Bogašinović piše tumaču Tomasu u Beč o trgovačkim poslovima i o traženju odobrenja od petrovaradinskog generala.

50) 20. VII. 1716. Vid Bogašinović piše tumaču Tomasu u Beč: pita, zašto ne odgovara i moli za pomoć u borbi s osječkim ćurčijama.

51) 8. VII. 1716. Vid Bogašinović piše Tomasu Maretiću u Beč u povodu posredovanja kod dvorske kancelarije za borbu sa Osječanima.

52) Oko 1600. Vojvoda bjelovarski Fodroci piše Osman-agi u Slatinu zbog duga Radušina iz Dautana.

53) 11. X. 1690. Biskup đakovački i bosanski piše fra Ivanu Pinotiću u Veliku, da će po carskoj naredbi 20. X. biti inkvizicija.

54) 17. IV. 1690. Đakovački i bosanski biskup piše kapelanu o neprilikama, koje ima zbog svoje nove jurisdikcije.

55) Oko 1663. Mustafa sin Muratov javlja zapovjedniku Hrvatske Krajine imena hajduka, koji su učestvovali u napadu na njegovu oblast.

56) 15. VI. 1737. Car Karlo VI. piše zagrebačkom biskupu Georgiju Branjugu, da će uskoro biti rat s Turcima i da pozove narode, kroz koje će prolaziti austrijska vojska, da joj pomažu, kako bi se zbacio turski jaram, te obećava povlastice.

57) 12. VII. 1737. Saksonski herceg Friedrich poziva stanovništvo pod turskim jarmom, da pomaže u borbi protiv Turaka.

58) Ceduljica s latinskom i ćirilskom azbukom i vježbe Branjuga Jurana.

59) 15. IV. 1691. Vlastoručni akt latinicom arhiep. srp. Arsenija Černojevića zagrebačkom arhiepiskopu Ignaciju.

60) Vježbe u latinskoj i ćirilskoj abecedi, pisane rečenice i neki stihovi.

62) Oko 1663. Lepavinski arhimandrit Simeon Kordić moli biskupa Petretića, da ga preporuči u Beču za postavljenje marčanskim episkopom.

63) 15. XII. 1655. Gavrilo patrijarh srpski daje potvrdu Simeonu Kordiću, da ga je proizveo za arhimandrita i daje mu oprosno pismo od grijehova.

63a) 15. XII. 1655. Patrijarh pećki Gavrilo piše vladici Savi u Križevačku Krajinu i lepavinskom igumanu Visarionu, da je Simeonu Kordiću dao čin arhimandrita.

64) 28. VI. 1609. Peć. Patrijarh Jovan sa devet mitropolita i episkopa potvrđuje Simeona vretanijskog za marčanskog episkopa.

65) 12. VIII. 1633. Budim. Jedan redovnik piše gvardijanu Pinotiću o fratarskim odnosima i o svojim neprilikama.

66) 1660. Hilandar. Hilandarski iguman Viktor moli, da križevački veliki vojvoda Gvozden primi njegove izaslanike i da ih uputi po svom nahođenju radi milostinje (*Repr.* br. 112).

Iduća tri akta nisu u starom katalogu zabilježena:

67) 8. V. kraj XVII. vijeka. Mustaj-aga, dizdar Zrinograda, piše iz Kostajnice Matejašu Geroci ju, vicekapetanu Križevačke Krajine, o nekom sukobu na Krajini.

68) Između 1713.–1725. Manastir sv. Pavla u Svetoj Gori. Iguman Mihajlo moli mitropolita Vicentija Popovića, da pomogne njegove izaslanike za pribiranje milostinje.

69) Dvije izjave o podložnosti rimskoj crkvi: a) Nikolaja Radosavljevića, paroha crkve sv. Petra od 4. aprila 1751. i b) jeromonaha Arsenija Ivanovića od reda sv. oca Vasilija Velikoga od 31. januara 1752.

Isp.: *Lopašićeva ostavština*, A – Monumenta ecclesiae graeco-orientalis in Croatia et Slavonia (sredila Mirjana Gross):

I. Lopašićevi prijepisi 449 akata; između njih prijepisi ćirilskih isprava br. 29, 33, 34, 40, 41, 46, 47, 61–64, 67, 78, 80–84, 86, 92, 254, 285 i 297.

II. Lopašićeve bilješke i prijepisi isprava s bilješkama, koje su sredili Smičiklas i Manojlović 1909. g. – br. 1–6, 1–19.

III. Originali latinskih akata Marčanske zbirke, 80 brojeva.

Ćir. II. Srpske isprave i pisma iz sjevernih krajeva

1) »Pismo Dositeja Obradovića na kapitana Šupljikca, otca vojvode srpskog Steve, poklonio Nikola Boroević, nadporučnik u miru«: originalno pismo u starom omotu s njemačkom adresom: »Siessak, An den Hochedelgebohrenen Herrn Herrn Stephan Schuplikatz K. K. Kapitain zu Petrigna«. Bez datuma.

2) 1776. 15. V. Pečuh. Majstorska diploma Lazara Manoilovića, pergam.

3) (1788) Proglas feldmaršala grafa ot Laci na svećenstvo i ostalo stanovništvo Bosne, Albanije, Srbije i drugih otomanskih zemalja na početku ratovanja s Turcima. Štamp.

4) 1694. 6. II. u Kovinu. »Arsenie božieju milostiju patriarh srbski i pročim« piše generalu kir Joanu Manastirliji, da je zaustavljen ledom i vodom i ne može da se vrati; da je primio pismo od gospodina Štaremberka i da nije mogao odgovoriti, te zato šalje te »knjige« generalu, da ih vidi i da povodom toga odgovori.

Ćir. VIII. Ruske ćirilske isprave

1) »Žalovanaja gramota« cara *Alekseja Mihailovića* od 30. januara 1651. god. lepavinskom igumanu arhimandritu Visarionu s bratijom, s dopuštenjem dolaska u Moskvu »dlja milostinji i dlja inih monastirskih del«. *Repr.* br. 171. (Prijepis iz XVII. vijeka).

2) Prijepis povelje *polkovnika Mihaila Miloradovića,* poslanika cara Petra Velikog, od 5. jula 1711. god. grbaljskim knezovima, koji su se podložili pod vlast ruskog cara, s potvrdom starih povlastica.

Zapis: »Kopija sija kneza Iova Baikovića, prepisal az smireni iguman Stefan Lazarević iz matice ... ѧ ѿ ѯ (1802.) avgusta ѯ (20.).

3) Pismo ruskog *samozvanca Ivana (Timoške Akundinova)* tobožnjeg sina cara Vasilija Šujskog, njegovu »komorniku« Konstantinu Evdokinoviću iz Rima u Dubrovnik, 12. jula 1648. *Repr.* br. 172.

4) Drugo pismo *istog samozvanca* istom komorniku iz Rima u Dubrovnik, 16. jula 1648.

Kod broja 3 i 4 pogrešno je na aktu upisana olovkom godina 1645. (jer nije točno pročitana godina ispisana slovnim brojčanim oznakama) te je tako označena u Albumu reprodukcija br. 172.

Uz ova dva pisma stavljeni su prijepisi talijanskih pisama Timoške Akundinova iz Rima u Dubrovnik od 20. i 25. jula 1648.

Čitavu je Akundinovu prepisku objavio *V. Mošin* u članku »Prepiska ruskog samozvanca Ivana Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648.« u Historijskom zborniku IV, Zagreb, 1952, str. 71–84.

5) Propusnica duhovniku vice-admirala Zmajevića abatu Matveju Karamanu i kuvaru Petru Kartezi za put iz Sankt Piterburha u Tavroev br. 8068 od 25. jula 1732. g. (iz ostavštine Petra Karlića).

Ćir. IX. Rumunjske ćirilske isprave

1) 1586. 20. VI. Bukurešt. Io Mihna vojvoda, sin vojvode ugrovlaškog i podunavskog, daje papinskom poslaniku povelju o slobodnom dolasku papinskih poslanika u njegovu zemlju. Original na pergam. s gajtanom mj. pečata.

2) Prijepis iste povelje na papiru s vodenim znakom iz XVI. vijeka.

3) 1594. 21. VI. Povelja Io Radula vojvode moldavskog županu Bernardu, upravitelju njegovih dobara, kojom naređuje da izvrši reviziju svih posjeda gospodskih, boljarskih i kaluđerskih prema starim darovnicama. Rumunjski ćirilski original na papiru s crvenim potpisom. Utisnuti pečat otpao. Priložen hrvatski prijevod koji je načinio dr. Ilie Barbulescu 1898. Prema bilješci na ispravi original je primljen od kapitana Ilie Rukavine Ljubačkog.

4) S. a. 16. I. Pismo Io Radula vojvode Vlaške zemlje županu Bernardu upravitelju njegovih dobara u kome javlja o poslanim konjima i haraču. Rumunjsko-ćirilski original na papiru s utisnutim pečatom. Priložen hrvatski prijevod dr. Ilie Barbulescu iz 1898. Prema bilješci original je pripadao kapitanu Ilii Rukavini Ljubačkom.

5) 1646. VI. Trgovište Io Matej Bazarab vojvoda ugrovlaški daje prilog manastiru Uspenia u Trebinju i obvezuje se da će svake godine davati 1800 aspri manastiru i 200 aspri kaluđerima koji će po to dolaziti. Prijepis XIX. st. s nestalog originala.

6) 1650. 12. VIII. Io Vasilie vojvoda moldavski izdaje povelju manastiru Lepavini »u krainah zemlji Horvatskoj«, kojom obećaje 5.000 aspri godišnje manastiru i 500 aspri monasima koji će dolaziti. Prijepis XIX. st. sa nestalog originala. Priložen je crtež velikog pečata koji je bio na povelji.

KAMILO DOČKAL

SREDNJOVJEKOVNA NASELJA OKO STREZE

Prilog našoj srednjovjekovnoj topografiji

Nekako na polovici puta između Koprivnice i današnjeg Bjelovara, na jednom obronku Bilo-gore, nalazio se u Srednjem vijeku pavlinski *samostan Svih svetih u Strezi*. Stara Streza bila je ugledno trgovište, četiri sata udaljeno od svog županijskog sijela Križevaca, a pola sata od župe sv. Magdalene u današnjoj Kapeli. Samostan se s vlastitom crkvom Svih svetih nalazio nešto podalje od samog trgovišta, gdje je bila zasebna župa sv. Marije. Samostan je godine 1374. osnovao bjelostijenski, a kasnije obrovački kastelan Ivan Bišen (Johannes Bissenus ili Besseney de Ezdeghe). Samostan je postojao do provale Turaka u one krajeve. Točna godina prestanka ne može se odrediti. Posljednji spisi samostanskog arhiva idu do god. 1538.

Ivan Kristolovec u svom rukopisnom djelu »Descriptio synoptica Monasteriorum s. Pauli primi Eremitae in Illyrio fundatorum« veli o svršetku tog samostana ovo: »Ovaj je samostan bio bliži sigurnim krajevima, i zato je pao među posljednjima. Braća su se u njem dugo branila protiv turskih haračlija. Kada je pala Požega, a s njom i cijela Slavonija, i kada su Turci došli bliže, Streza se jošte branila. Međutim je turska moć dnevice rasla. Protiv turske premoći dizale su se tvrđave ... Uvedena je i stalna vojska. Velikoj potrebi cijeloga kraljevstva morali su se pokoriti i oci iz Streze, pa napustiti svoj samostan. Dozvoljeno im je bilo, da ponesu sve pokretnine iz crkve i samostana. Stvari, koje su služile za pomoć i oružanje vojske, kao puške, barut, naboje, taneta i sve olovo morali su ostaviti braničima tvrđave. O tom je sastavljena pismena isprava, koja se čuva u Lepoglavi. Tako je uređen varaždinski generalat dijelom iz naših posjeda, a dijelom iz susjednih posjeda. Samostan je kao nepotreban porušen« (Sveuč. knjižn. R. 4321., str. 81.–84.).

Tako je nestalo tog uglednog samostana. Budući da je samostan porušen, da se neprijatelj ne bi njime poslužio u svoje svrhe, a građa se upotrebila za podizanje utvrda protiv Turaka, nema nikakvih ruševina toga samostana. Štoviše, nestalo je i samog imena Streze. Gdje je nekoć bilo trgovište Streza, stoji danas selo Pavlin Kloštar s naseljenim pravoslavnim življem.

No ako je nestalo i samostana Streze i mjesta Streze, sačuvao se arhiv nekadanjeg samostana Svih svetih. Taj se arhiv sada nalazi u Budimpešti, te je smješten u Ugarskom državnom arhivu pod br. D. L. 34.632 do 34.952. Sadržaj svih isprava s točnim ispisom imena i mjesta priopćio je Dr. Elemér Mályusz u svojoj arhivalnoj radnji: »A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban« u Vjesniku Ugarskog državnog arhiva »Levéltári Közlemények a m. kir. országos levéltár folyóirata«, Budapest 1928., str. 87.–177. Iscrpne Regeste toga arhiva čuvaju se u Hrv. državnom arhivu, 18. katalog. Vrlo mnoge isprave tog arhiva postoje u Arhivu Jugosl. akademije u kopijama: »Copia Privilegiorum Claustri Omnium Sanctorum de Ztreza« (II. b. 46).

Kako je samostan u Strezi poput svih drugih samostana bio u službenoj vezi s oblastima, sa svim okolišnjim plemstvom i sa svim bližim župama, i kako je dobivao mnogo posjeda, to se u sačuvanim ispravama nalaze mnoga imena oblasti, okolišnjih plemića i župnika, kao i mnoga imena mjesta i posjeda.

Nas sada zanimaju naselja oko Streze. Neka od tih srednjovjekovnih naselja postoje do danas, ali nekih je posvema nestalo. Budući da se radi o topografiji kraja oko Streze u 14. i 15. stoljeću, to su nam podaci pavlinskih isprava dragocjeni. Možda su oni jedini izvor za povijest pojedinih naselja. Mi ćemo prema ispravama navesti sva naselja, koja se spominju oko Streze, i to abecednim redom prema srednjovjekovnoj ortografiji. Uz A. M. Z. (Acta Monasterii Ztreza) dodat ćemo broj sveska i redni broj isprave. Kod pojedinih naselja navest ćemo sve događaje, koji su s njima u vezi, i to kronološkim redom prema samim ispravama, tako da će pojedina naselja i mjesta u ovoj radnji imati i svoju povijest u doba postojanja Streze.

Za obrađivanje pojedinih naselja i mjesta poslužili smo se ovim djelima:

1. Dr. Franjo Rački, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. u Starinama Jugosl. akademije br. IV, Zagreb 1872., str. 200.–229.
2. Dr. Josip Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti. Osijek 1910.
3. Dr. Josip Buturac. Popis župa zagrebačke biskupije od g. 1334. u Kulturnopovjesnom Zborniku zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1944., str. 409.–454.
4. Franjo Brdarić, Arhiđakonat komarnički (1334.–1834.) u Kat. listu 1934. br. 39.–48.
5. Vinko Sabljar, Mjestopisni rječnik kraljevina Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1866.
6. Shematizam zagrebačke nadbiskupije 1929., kao i drugi stariji shematizmi.
7. Stjepan Glavač D. I., Zemljovid Hrvatske iz g. 1675.
8. Josip Buturac, Karta zagrebačke nadbiskupije 1938.
9. Jos. Bösendorfer, Donja Slavonija u Srednjem vijeku po karti dra Csankija.
10. Dr. Josip Buturac – A. Zidić, Zagrebačka biskupija u sredini 14. stoljeća. – Geografska karta.
11. Special-Karte des k. u. k. Militär Geograph. Institutes.

Na koncu dodajemo, da smo za sva danas nepoznata naselja i mjesta pitali starije ljude iz župa na području Streze, t. j. iz Zrinskog Topolovca, Kapele i Bjelovara. Ispitivali smo i tamošnje mjesne župnike. Rezultat ispitivanja bio je neznatan. Najveći smo dio naselja ubicirali sami prema ispravama.

1. BANKOWCZ

Mjesto *Bankovac* spominje se u ispravi od 11. prosinca 1514. (A. M. Z. V. 54). Nikola, gospodar Koprivnice postavljen od Ivana Ernušta Čakovačkoga, sabrao je više kmetova iz Petrijanca, Hermanovca, Presečna i Bankovca, te je s njima provalio u klijet pavlinskog kmeta Tome Pavlinića i odvezao odande 35 kabala vina.

Bankovac je dakle selo, ali i vinogradski brijeg, gdje se nalazila klijet pavlinskog kmeta iz sela Kamena. Selo se nalazilo na području župe današnje Koprivnice. Po tom selu zvao se i pavlinski tamošnji vinograd Bankovščak.

J. Bösendorfer bilježi Bankovac kao mjesto u 14. i 15. st., ali taj je Bankovac bio jugoistočno od Iriga, dakle posve drugi nego naš Bankovac u Koprivnici (Sl. p., str. 241.).

2. BASKOUCH

Mjesto *Baskovac* spominje se u ispravi od 8. lipnja 1442. (A. M. Z. II. 23.). Isprava govori o uvodu Pavlina u posjed šest kmetskih selišta i sjenokoša u Klokočevcu križevačke županije. Među kraljevskim ljudima, koji su bili određeni za taj uvod, spominje se i Stjepan, sin Pavla, sina Nikole de Baskouch. Budući da su ostali kraljevski ljudi bili iz Miletinca, Jakozerdahela (Donje Sredice) i Globočca, izlazi, da je selo Baskovac bilo u današnjem bjelovarskom kraju ne odviše daleko od Streze, odnosno Klokočevca.

Danas nema sela Baskovca, jer se to mjesto ne nalazi među filijalama zagrebačke nadbiskupije, pa ga nema u shematizmima, a nema ga ni u Mjestopisnom rječniku Vinka Sabljara (Zagreb 1866).

3. BEDELOWCZ

Mjesto *Bedelovac* spominje se u ispravi od 12. prosinca 1451. Seoski starješina ili villicus iz toga sela prisustvuje uvodu Pavlina u posjed Ilke iz Ilinca, što ga po nalogu bana Ulrika Celjskog obavlja čazmanski kaptol. Drugi su svjedoci pri uvodu bili susjedi iz Kaćinca, Mikčevca, samog Ilinca i Hedrihovca (A. M. Z. III. 19.).

Danas nema više sela Bedelovca, pa se to mjesto ne nalazi ni u zagrebačkim shematizmima ni kod Sabljara. Mjesto je moralo biti u blizini Ilinca ili Jelinca, koji u narodu živi kao rudina između Zviraca i Markovaca. Ma da sam zavičajan u onom kraju, ime Bedelovac ne živi više u pameti naroda.

4. BEKSYNCZ

Selo *Bekšinac* spominje se u ispravi od 11. prosinca 1468. (A. M. Z. IV. 38.). Ladislav, sin Jakova »de Beksyncz«, t. j. iz Bekšinca, pribivao je uvodu Pavlina u posjed Jakopovac, što ga je obavljao čazmanski kaptol na nalog bana Ivana Thuza iz Laka. On se tu spominje kao susjed zajedno s drugima iz Matejevca, Moruševca i Sredica nad Topolovcem. Prema svemu tomu selo se nalazilo u blizini današnjeg Topolovca Zrinskog.

Selo Bekšinac moralo je nestati, jer ga nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku.

5. BELCHYNOUCH

Mjesto *Belčinovac* spominje se u ispravi od 10. ožujka 1462. (A. M. Z. IV. 11.). Plemićki suci križevačke županije Nikola Mikčec iz Cirkvene i Pavao Botoš iz Dokline obišli su međe posjeda Horvatovšćina »una cum Augustino de Belchynouch sive de Blyznafeu Vicecomite«.

Sela Belčinovca nema danas ni u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku. Isprava sama kaže, da se Belčinovac zvao i Blyznafeu. Iz toga, što je Augustin iz Belčinovca bio podžupan, izlazi, da Belčinovac ne mora biti u blizini Streze, jer je Augustin bio viši državni službenik. Jedna Blizna nalazi se kod Zagreba pod Sljemenom s potokom Bliznec, pa dolazi često u ispravama pavlinskog samostana u Remetama. Ali ima još jedna Blizna u komarničkomu arhidakonatu, u blizini Budrovca. Plemići iz Budrovca posjedovali su Budrovac, Gornji i Donji Čepelovac i Gornju Bliznu (Brdarić, Arh. komarn. Kat. list 1934., str. 580.). Koja bi Blizna bila u naslovu podžupana, ne možemo reći. Vjerojatno komarnička, jer se radi o podžupanu križevačke županije.

6. BELOSOWCZ

Selo *Beloševac* dolazi u ispravi od 30. ožujka 1478. (A. M. Z. V. 5.). Mihajlo Kerhen de Belosowcz, kastelan u Koprivnici, ubirao je od Gudovčana kraj današnjeg Bjelovara, koji su dolazili na sajam u Koprivnicu na dan sv. Emerika, od svakoga po jednu osminu forinte.

Sela Beloševca nema u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku. Ali ima selo Beloslavec, filijala župe Bedenice u bistričkom kotaru. Budući da se radi o kastelanu Koprivnice (Kaproncha), koji je mogao biti i stranac, selo Beloševac ne mora biti u opsegu Streze. Selo Belošići nalazi se u župi Vivodini pola sata udaljeno od matice. Čini se, da ni jedno od njih nije Belosowcz.

7. BELYWDOWCZ

Selo *Beljudovac* dolazi u ispravi od 21. listopada 1481. (A. M. Z. V. 7.). Kmetovi sela Beljudovca i Doroslavca, koji su bili podložnici pečuhskoga biskupa Sigismunda, činili su štetu na imanju Matije Horvata iz Hedrihovca, zbog čega je provedena istraga na nalog podbana Petra Bočkaja iz Rasinje i Andrije Kapetana iz Desnice. Odatle izlazi, da je selo Beljudovac bilo na području Streze, i to blizu Hedrihovca, o kome će se govoriti kasnije.

Danas nema Beljudovca ni među filijalama zagrebačkih shematizama ni u Sabljarevu rječniku.

8. BENCHYCH

Selo *Benčić* spominje se u glasovitom urbaru pavlinskog samostana u Strezi iz g. 1477. Trojica naime iz toga sela upisaše se u bratovštinu sv. Pavla, prvog pustinjaka, i to »Demetrius de Benchych, Paulus figulus et Petrus de eadem«, dakle Demetrije, Pavao lončar i Petar. Urbar donosi njihova imena pod stavkom: »Confratres et Benefactores monasterii Omnium Sanctorum de Ztreza«. (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze, Vjes. Zem. arh. V., str. 218.). Budući da su se upisali u pomenutu bratovštinu baš kod samostana Svih svetih u Strezi, znači, da je selo Benčić ili Benčići bilo negdje u okolišu samostana, bližem ili daljem.

Danas se selo Benčić ne spominje ni u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku.

9. BESSENEU–ZENTHBENEDEK

Bišenov Sveti Benedikt spominje se pod tim imenom u ispravi od 20. ožujka 1430., izdanoj u Križevcima (A. M. Z. II. 34.). Stjepan, sin Belyja iz Vojkovca, tužio je Šimuna, sina Ivana iz Zdenaca. Parnički oglasi objavljeni su ne u Bišenovu Sv. Benediktu, kako bi to moralo biti, nego u Zdencima (Izdencz). Radi toga je odvjetnik tuženoga stavio svoj prosvjed, a ban Herman Celjski uputio je parnicu državnom sucu u Budimu.

Bišenov Sveti Benedikt ili Bešenovac bio je u okolini Streze. Ivan Bissenus ili Besseney bio je osnivač pavlinskog samostana u Strezi. Jos. Bösendorfer piše, da su plemići Dersi ili Držići na početku 15. st. posjedovali vlastelinstvo Rovišće, koje su dobili g. 1393., i još dva trgovišta blizu Topolovca, t. j. Bešenovac Sveti Benedikt i Strezu. Bešenovac je bilo mjesto velikih sajmova. Danas ga više nema (Slav. pov., str. 74. i 258.).

10. BONTHWSOWCZ

Selo *Bontuševac* spominje se u ispravi od 8. kolovoza 1503. (A. M. Z. V. 28.). Čazmanski kaptol uvodi pavline iz Streze u posjed sela Torinaca. Među kraljevim ljudima označen je i »Georgius Zermegh de Bonthwsowcz«. Budući da su se kraljevski ljudi ili izaslanici za uvod kojeg posjeda birali između bližih plemića, izlazi, da je Bontuševac li Bontusovac bio u bližoj ili daljoj blizini Streze.

Jos. Bösendorfer spominje plemića Filipa iz Bontuševca, koji je u 15. st. zalogom ili kupnjom dobio dio vlastelinstva Slobošćine (Szobochyna) s kaštelom (Sl. pov., str. 75.). Prema tome je Bontuševac bio blizu Jako-Zerdahela. Sam Bontuševac smješta on sjeverozapadno od Čazme (ibid. str. 262.). Bontuševac je bio sijelo župe u čazmanskom arhiđakonatu, jer se u popisu župa iz g. 1501. spominje »plebanus in Bonthusewcz« (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 225.).

Danas nema Bontuševca pod tim imenom ni u shematizmima zagrebačke biskupije ni u Sabljarevu rječniku. Ali je sigurno, da je bio blizu Čazme, kako se to razabira iz tenora popisa iz g. 1501.

11. BORSOWCZ

Mjesto *Boršovac* spominje se samo u oporuci Mate Dezena, župnika u Strezi, od 9. ožujka 1488. (A. M. Z. V. 9.). Pomenuti župnik u oporuci kaže: »Item nobilis Gregorius de Borsowcz obligatur mihi sex florenos, quos lego Fratribus de Waralya.« Odatle ne možemo mnogo zaključivati. Iz tog,a što je Grgur iz Boršovca dužnik župniku u Strezi, izlazilo bi, da je Boršovac u blizini Streze. Ali odatle, što isti župnik ostavlja taj dug redovnicima u Varalji, izlazi, da je dužnik mogao biti u blizini Varalje. Varalja (Varallya) bila je 1492. sijelo župe s crkvom Majke Božje. A bila je sijelo franjevačkog samostana bl. dj. Marije istočno od Vrtlinske među zapadnim obroncima Moslavačke gore, koji se spominje 1458., 1491. i 1492. Varalja se zvala i Podgrađe (Dr. J. Buturac, Zbornik, str. 447.–448.).

12. BOTHYNCZ

Selo *Botinac* spominje se u ispravi od 6. travnja 1522, u oporuci Jurja Kandala iz Kandalovca, gdje sastavu oporuke pribiva kao svjedok Stjepan Botka iz Botinca (A. M. Z. V. 38.). U istoj ispravi spominje se i Petar Lačović iz Botinca. Taj je Petar htio kupiti jedan posjed u Morusovcu, ali se tome pred banom Torkvatom Krbavskim oprla Katarina, kći Klementa Morusa iz Morusovca. Nema sumnje, da Botinac nosi ime od plemića Butka ili Botka, koji se već od početka s plemićima Lacko spominju kao najbliži susjedi pavlina u Strezi, i to već 9. travnja 1379. (A. M. Z. I. 8.).

Selo Botinac postoji do danas kao filijala župe Kapele kod Bjelovara, te je udaljen oko pola sata, a god. 1929. brojio je 234 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 134.).

13. BREZTOWCZ

Selo *Brestovac* spominje se u ispravi od 14. kolovoza 1500. (A. M. Z. V. 22.). »Magister Franciscus de Brestowcz« imao je svoje kmetove i svoje vinograde kraj sela Torinaca. Torinci su se pak nalazili između Topolovca i Plavnice uz potok Torinac. Prema tome bi taj Brestovac morao biti negdje u blizini.

Još se spominje Emerik Vajda iz Brestovca kao odvjetnik magistra Petra iz Gudovca (A. M. Z. IV. 18.).

Inače ima do danas više postojećih Brestovaca. Jedan je Brestovac u požeškom kraju kao sijelo rimokat. župe, jedan je filijala župe Orehovice, jedan filijala župe Zlatara, jedan filijala župe Daruvara. Ali ti Brestovci ne mogu doći u obzir.

Jedan Brestovac bio je u 15. st. kraj Imbriovca, te je bio vlasništvo plemića Budora iz Budrovca (Brdarić, Arh. komarn., Kat. list 1934., str. 580.). Naš je Brestovac morao postojati u blizini Topolovca, ali mu se ime nije sačuvalo, pa je topolovačkim župljanima nepoznato.

14. BUCHINCZ

Mjesto *Bučinac* spominje se u ispravi od 30. ožujka 1478. (A. M. Z. V. 5.), i to na dva mjesta:

1. Kada su žitelji iz Bučinca išli u Koprivnicu na vašar o blagdanu sv. Emerika, čija je crkva bila u Kwvaru ili Kamengradu, ubirao je koprivnički kastelan Mihajlo Kerhen od njih protiv prava i običaja po jednu osminu forinte.

2. Kada su dvojica Gudovčana iz sela Bučinca išla na svadbu Benedikta Povšića na posjedu Zdelji, napadoše ih kmetovi Sigismunda Ernušta, biskupa pečuhskoga iz sela Javorovca, pa jednoga od njih ubiše, a jednog izraniše.

Iz svega se vidi, da je selo Bučinec tada bilo kraj Gudovca, podložno magistru Petru iz Gudovca, vikaru zagrebačkog biskupa in temporalibus. Selo Bučinac ne postoji danas, pa ga zato nema ni u shematizmima zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku.

15. BUKOUIA

Bukovija se spominje u ispravi od 8. kolovoza 1381. (A. M. Z. I. 11.), i to u opisu međa posjeda uz rijeku Plavnicu. Taj je posjed pripadao Stjepanu i Tomi, sinovima Blagonje iz Komarnice. Posjed se nalazio u blizini župe sv. Benedikta u današnjim Gornjim Plavnicama župe Kapele, jer se ta župa sv. Benedikta u opisu međa češće spominje.

U urbaru Streze iz god. 1388. spominje se selo Bukoyna, dakle Bukovina. Selo je imalo 10 kmetskih selišta, ali nije bilo toliko žitelja, pa su neke obitelji imale i po dva selišta. Tu bijahu Smokovići, zatim Blaž Kovač, Matej Biškup i Benedikt Vražić (Iv. Krst. Tkalčić, Urbar pavlinskog samostana u Strezi. Vjesnik zem. arkiva V, str. 209.).

Čini se, da je Bukouia i Bukoyna isto mjesto, kojega sada više nema. Nalazilo se na posjedu samostana Streze u blizini Gornjih Plavnica.

16. BYK

Mjesto *Bik* spominje se u ispravi od 8 kolovoza 1381. (A. M. Z. I. 11.). Tu dolazi »magister Basou de Byk comes Crisiensis«, koji s plemićkim sucima drži sudovanje na osminu Bogojavljenja u Križevcima. Tom su zgodom sinovi Blagonje iz Komarnice izjavili, da su spremni Margiti, kćeri Blaža, i još nekima ustupiti neke zemlje uz rijeku Plavnicu u ime djevojačke četvrtine.

Budući da se radi o križevačkomu županu, koji je bio plemić i koji je mogao potjecati i iz drugih krajeva, ne moramo mjesto »Byk« tražiti u blizini Streze.

Riječ Byk (bükk) je madžarska, a znači Bukva. Pod imenom Bik nema danas sela u zagrebačkoj nadbiskupiji osim župe Buk kod Pleternice, a Bukovaca i sličnih (Bukevje, Bukovica) ima sva sila.

Napominjemo, da se šuma Byk spominje u ispravi samostana u Strezi od 14. listopada 1364. (A. M. Z. I. 4.). Nalazila se između rijeke Klokočevca i Plavnice.

17. BYKALLYA

Selo *Bikalje* ili Bikalja spominje se vrlo često u ispravama samostana Streze. Evo nešto podataka iz tih isprava, koji mogu poslužiti kao najstarija povijest toga sela.

1. Ana, kćerka Grdine, sina Brcka iz Bikalja, sa svojim sinovima Jurjem i Valentom i unucima prodaje 22. travnja 1410. pred čazmanskim kaptolom Jurju i Elizabeti, djeci Ilije iz Bikalja, svoj posjed u Bikalju, koji leži između rijeke Plavnice i Klokočevca (A. M. Z. I. 36.). Anu je pred čazmanskim kaptolom zastupao i rodbinske veze tumačio Mihajlo, sin Blaža iz Bikalja. Kupovnina je iznosila 6 zl. for.

2. Ivan, sin pomenutoga Mihajla iz Bikalja, prisustvuje kao banski čovjek uvodu Tome »de Konzkamelleky« u posjed nekog imanja između rijeke Plavnice i Konjske. O tom je izdao ispravu zagrebački kaptol 5. svibnja 1418. (A. M. Z. II.).

3. Dana 17. travnja 1459. zalaže Andrija, sin Ivana iz Bikalja, pavlinskom samostanu u Strezi svoju livadu kraj rijeke Plavnice u selu Bikalju za 16 zl. for. (A. M. Z. III. 8.).

4. Dana 12. lipnja 1461. vraća plemić Ladislav, sin Stjepana iz Komarnice, samostanu Svih svetih u Strezi 3 kmetska selišta u Bikalju i 2 selišta u Kaćincima, koja im je oteo Juraj Pers (A. M. Z. IV. 3.).

5. Dana 18. prosinca 1461. daruje Ladislav, sin Antuna iz Korena, u ime svoje i u ime svoga sina Petra, pavlinskom samostanu u Strezi 3 kmetska selišta u Bikalju kao altariju uz neke misne obaveze (A. M. Z. IV. 8.).

6. Dana 4. veljače 1462. potvrđuje čazmanski kaptol, da je pavline u Strezi uveo u posjed onih 3 selišta, što ih je darovao Ladislav, sin Antuna iz Korena. Kao susjedi pribivali su tom uvodu Juraj Lacković i Benko i Nikola Kapunec, svi iz Bikalja (A. M. Z. IV. 9.).

7. Pavlini iz Streze nisu mogli odmah ući u posjed tih triju kmetskih selišta, jer su im činili neprilike magister Petar iz Gudovca i Blaž Briga iz Jakozerdahela. Spor se riješio 17. ožujka 1463. pred državnim sucem Ladislavom »de Palocz«. Pavlini dobiše tri selišta u Bikalju i šumu u Ilincu, a protivna stranka dva selišta u Kaćincima (A. M. Z. IV. 18.).

Kako se iz tih podataka vidi, selo Bikalje nalazilo se između rijeke Plavnice i Klokočevca. *Bikalje* je identično s današnjim selom *Korenovom*. »Copia privilegiorum Claustri OO. Sanctorum de Ztreza« donosi pred ispravama o Bikalju naslov: »Possessio Bykallya aliter Korenovo« inter fluvios Plaunicha et Klokochoucz« (Arh. Jugosl. akadem. II. b. 46, str. 50.).

Selo Korenovo postoji do danas kao filijala župe bjelovarske. God. 1929. brojilo je 690 rkt. i 210 pravosl. žitelja. Udaljeno je od matice župe 4 km.

Madžarska riječ Bykallya (bükk alá) znači »Pod Bykom« ili Podbukovina. Budući da je Byk bila šuma između rijeke Plavnice i Klokočevca, to je Bykallya mjesto ispod te šume. Jos. Bösendorfer spominje Korenovo kao mjesto, koje je u 15. st. pripadalo nižim plemićima (Sl. pov., str. 75.).

18. CAPELLA (CAPOLNA)

Kapela spominje se na više mjesta u arhivu Streze.

1. Petar i Ladislav, sinovi Tome »de Konzkamelleky et Lachow«, daruju 10. kolovoza 1434. samostanu Svih svetih u Strezi polovicu šume Dijankovca i jedno prazno kmetsko selište, i to pred Brckom, klerikom zagrebačke biskupije, ces. javnim bilježnikom iz Rovišća. Kao svjedok tog darovanja bio je među ostalima i »Emericus plebanus de Capella«. Isprava je pisana na pergameni, i to u samoj Strezi, kamo je javni bilježnik došao (A. M. Z. II. 41.). G. 1434. bio je dakle župnik u Kapeli Emerik.

2. U ispravi od 4. veljače 1462. spominje se Jakov Bekšić »de Capolna« kao kraljevski čovjek za uvod pavlina iz Streze u posjed Hrvatovščinu i Bikalje (A. M. Z. IV. 9.). Isti se Jakov Bekšić »de Capella« spominje u ispravi od 6. kolovoza 1462. kao časni sudac u sporu između pavlina i Ladislava iz Komarnice (A. M. Z. IV. 18.). Prema tome je »Capella« isto što »Capolna«.

3. U jednoj ispravi ces. kr. javnog bilježnika Ladislava, sina Mihajla Thanka iz Tašnada, pisanoj 27. travnja 1468. u Kaloči, nastupa Nikola, župnik iz Kapele, kao zastupnik pavlina iz Streze u jednom pravnom sporu. Prior Andrija iz Streze vodio je parnicu s Ivanom i Albertom, sinovima topolovačkog kastelana Brcka iz Bolaara, zbog posjeda Jakopovca u Kaloči pred tamošnjim prepozitom Stjepanom, generalnim vikarom kaločkog nadbiskupa Stjepana. Parnica se svršila nagodbom među strankama, po kojoj su pavlini zadržali Jakopovac (A. M. Z. IV. 33.).

Kapelski župnik Nikola morao je biti sposoban čovjek, kad su mu pavlini povjerili tako tešku službu, da ih zastupa pred metropolitanskim sudištem u Kaloči.

4. Isti Nikola, župnik iz Kapele, spominje se u ispravi od 7. srpnja 1468. Ivan, sin Brcka iz Rovišća, svećenik zagrebačke biskupije, ces. kr. javni bilježnik, potvrđuje, da je Pavao Jakopović iz Matejevca s rođacima primio od pavlinskog samostana u Strezi svotu od 40 zl. for. prema nagodbi u Kaloči, da mogu zadržati posjed Jakopovac. Među svjedocima bio je prisutan i Nikola, župnik u Kapeli, sa svojim kapelanima Mihajlom i Matijom (A. M. Z. IV. 36.). Napominjemo, da je javni bilježnik Ivan sastavljao svoju ispravu pred grobljanskom kapelicom bl. dj. Marije u Kapeli.

Mjesto Kapela kod Bjelovara uzdržalo se do danas kao sijelo župe, koja je g. 1929. brojila 3.629 rkt. žitelja, a samo je mjesto brojilo 532 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929.).

Začudo župa u Kapeli ne spominje se u popisu zagrebačkih župa od g. 1334., ma da zagrebački shematizam veli, da je osnovana g. 1205. (ibid.) No u popisu od 1501. spominje se »Georgius plebanus in Capella et Stephanus presbyter ibidem« (Dr. Fr. Rački, Starine IV, str. 215.).

Na geografskoj karti isusovca Stjepana Glavača iz g. 1673. dolazi ta župa pod imenom »Sancta Magdalena«, jer je to titul župne crkve do danas.

19. CHAPALOUCH

Selo *Čepelovac* dolazi u ispravi od 19. svibnja 1461. (A. M. Z. IV. 5.). Križevački podžupan Stjepan »de Chapalouch« s drugima uvodi pavline iz Streze u posjed u Bikalju.

Čepelovac je nekoć bio vlasništvo plemića Budora iz Budrovca (Fr. Brdarić, Arh. komarn. Kat. list 1934., str. 530.). Danas je Čepelovac filijala župe Đurđevac s kapelom sv. Elizabete. G. 1929. brojio je 1112 rkt. žitelja. Udaljen je od matice 6 km (Shem. Zagr. 1929., str. 84.).

20. CHEBERKOUCH

Selo *Čeberkovac* dolazi u ispravi od 29. rujna 1436. (A. M. Z. II. 42.). Križevački župan Benedikt, sin Pavla iz Pavšinaca, svjedoči, da udova literata Blaža iz Čeberkovca nije platila literatu Tomi tri marke u ime parbenih troškova.

Budući da se ta isprava nalazi u arhivu Streze kao predspis jednog posjeda, izlazi, da je Čeberkovac morao biti negdje u dohvatu Streze. Danas nema više toga sela, zato se to ime ne spominje ni u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku.

21. CHERZTHUECZ-ZENTHPETER

Ime *Sveti Petar Čvrstec* dolazi u ispravi od 21. listopada 1481. (A. M. Z. V. 7.). Ivan »de Cherzthuecz-Zenthpeter«, plemički sudac križevačke županije, provodi istragu u blizini Streze, te utvrđuje, da su kmetovi pečuhskog biskupa Sigismunda iz Beljudovca i Doroslavca počinili smetanje posjeda u Hedrihovcu.

Sveti Petar Čvrstec je staro sijelo rikomat. župe, jer se spominje i u popisu od 1344. i u popisu od 1501. (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 220.). Uzdržalo se do danas u crkvenom kotaru cirkvenskom brojeći kao mjesto 1735 žitelja, a kao župa 5292 (Shem. Zagr. 1929., str. 140.).

Jos. Bösendorfer spominje Sv. Petar Čvrstec kao mjesto, koje je u 15. st. bilo u posjedu nižih plemića (Slav. pov., str. 75.).

22. CHYRKWENA

Cirkvena se spominje često u ispravama Streze, ali vazda povezana uz kojega člana plemićke obitelji Mikčec.

1. Plemički sudac Pavao Mikčec provodi 8. listopada 1445. istragu protiv Jurja Kandala iz Kandalovca, koji je zaposjeo dio pavlinskog zemljišta između rijeke Plavnice i Konjske (A. M. Z. III. 7.).

2. Plemički sudac literat Pavao Mikčec provodi 16. srpnja 1445. novu istragu protiv Jurja Kandala iz Kandalovca, pa utvrđuje novo smetanje posjeda na pavlinskom posjedu između rijeke Plavnice i Konjske (A. M. Z. III. 10.).

3. Plemički sudac Pavao Mikčec iz Cirkvene uvodi 24. svibnja 1450. pavline iz Streze u posjed imanja, što im ga je darovala Ana, kći Tome Grmeka iz Mikčevca (A. M. Z. III. 14.).

4. Plemički sudac Pavao Mikčec iz Cirkvene uvodi 20. rujna 1451. pavline iz Streze u posjed imanja u Klokočevcu, što im ga za 200 for. založiše sestre »Thyba et Ila« (A. M. Z. IV. 20.).

5. Plemički sudac Nikola Mikčec iz Cirkvene provodi 15. siječnja 1459. istragu protiv Ivana Zeelda iz Hedrihovca i utvrđuje smetanje posjeda (A. M. Z. III. 32.).

6. Plemićki sudac Nikola Mikčec iz Cirkvene provodi 17. svibnja 1459. istragu protiv Ivana »Wlazicha« iz Hedrihovca i utvrđuje smetanje posjeda (A. M. Z. III. 34.).

7. Magister Pavao Mikčec iz Cirkvene, protonotar križevačke županije, s drugim nekim časnim sucima uređuje spor između samostana Svih svetih u Strezi i Jelene i Doroteje, kćeri Grgura »de Plaunichamelleky« (t. j. Horvatovšćine). To je bilo 4. studenoga 1461. (A. M. Z. IV. 6.).

8. Plemićki sudac Nikola Mikčec uređuje 10. ožujka 1462. međe pavlinskog posjeda u Horvatovšćini (A. M. Z. IV. 11.).

9. Plemićki sudac Nikola Mikčec ispravom od 27. ožujka 1462. uvodi pavline iz Streze u posjed Horvatovšćine i drugih nekih imanja (A. M. Z. IV. 10.).

10. Plemićki sudac Nikola Mikčec iz Cirkvene u ispravi od 12. srpnja 1462. provodi istragu protiv Ladislava Viteza iz Karnine, koji je zauzeo posjed Ilinac (A. M. Z. IV. 15.).

11. Plemićki sudac Nikola Mikčec iz Cirkvene u ispravi od 15. lipnja 1470. provodi istragu protiv Ladislava »Zewlda« iz Hedrihovca, što je pogrdio Doroteju, kćerku literata Stjepana iz Hedrihovca (A. M. Z. IV. 40.).

12. Isti Nikola Mikčec iz Cirkvene u ispravi od 15. lipnja 1470. provodi istragu protiv pomenutog Ladislava »Zewlda« iz Hedrihovca u istom predmetu (A. M. Z. IV. 1470.).

Cirkvena je staro mjesto i kao castrum i kao župa. Ne nalazi se doduše u popisu od g. 1334., ali se spominje u popisu od g. 1501.: »Blasius plebanus sanctae Mariae in Cirquena, et Petrus prebendarius ibidem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV. str. 220.).

Danas je Cirkvena rimokat. župa u cirkvenskom kotaru kalničkog arhiđakonata. G. 1929. bilo je u mjestu 992 žitelja, a u župi 4858 (Shem. Zagr. 1929., str. 138.).

23. CRISIUM

Križevci su sjedište stare plemenske župe i sjedište križevačke županije. Grad Crisium spominje se vrlo često u ispravama pavlinskog samostana u Strezi od g. 1348., pa sve dalje do 1523. U ispravama se spominju svi križevački župani, podžupani i plemićki suci onoga vremena. Odustajemo od nabrajanja isprava, jer bi to bio predmet zasebne radnje. Napominjemo tek ovo:

U ispravi od 17. svibnja 1428. spominje se crkva sv. Križa u Križevcima. U toj su crkvi stranke iz »Zrednamelleky« položile prisegu, da će izručiti isprave (A. M. Z. II. 31.).

Ta se crkva spominje i u popisu od 1334. (»Ecclesia sancte Crucis de Crisio«), kao i u popisu od 1501. (»Johannes plebanus sancte Crucis in Crisio«) ali je crkva mnogo starija od g. 1334. (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 220.).

Križevci se spominju već g. 1225. kao grad i kao castrum. Tu se drže hrvatski državni sabori. Kako se nikad ne spominju gospodari Križevaca, drži Jos. Bösendorfer, da je križevačko vlastelinstvo bilo kraljevsko ili bansko. Još u 15. st. Križevci su sijelo predijalista ili tvrđavskih plemića, koji držahu 4 do 6 sela (Slav. pov. str. 69.).

24. DOKLYNA

Selo *Doklina* spominje se 7 puta u ispravama Streze, i to vazda u vezi s plemićem Pavlom »Bothos de Doklyna«. Taj Pavao Botoš vrši odlične službe: ili je kraljevski ili banski čovjek pri uvodu u posjed, ili plemićki sudac, ili svjedok pri oporuci.

1. U ispravi od 28. travnja 1458. spominje se Pavao Botoš iz Dokline među banskim ljudima za uvod pavlina iz Streze u posjed Kamena kod Koprivnice (A. M. Z. III. 28.).

2. Dana 27. siječnja 1461. Pavao Botoš imenovan je izvršiteljem oporuke plemića Jurja Kandala iz Kandalovca (A. M. Z. IV. 1.).

3. U ispravi od 19. svibnja 1461. uvodi plemićki sudac »Paulus Bothos de Doklyna« pavline iz Streze u posjed Bikalja (A. M. Z. IV. 5.).

4. U ispravi od 4. veljače 1462. spominje se »Paulus Bothos de Doklyna« među kraljevskim ljudima za uvod pavlina u Horvatovščinu. On pribiva tomu uvodu i kao *susjed*, što je važno za ubikaciju Dokline, jer to znači, da je stanovao blizu (A. M. Z. IV. 9.).

5. Plemićki sudac Pavao Botoš iz Dokline uređuje 10. ožujka 1462. međe pavlinskog posjeda u Horvatovščini (A. M. Z. IV. 11.).

6. Pavao Botoš kao najbliži susjed prisustvuje zapisniku javnog bilježnika Ivana iz Rovišća u Kapeli 7. srpnja 1468., kada su pavlini iz Streze isplatili Pavlu Jakopoviću iz Matejevca 40 for., da mogu dobiti selo Jakopovac (A. M. Z. IV. 36.).

7. Dana 11. prosinca 1463. pribiva Pavao Botoš iz Dokline uvodu pavlina u posjed sela Jakopovac kao najbliži susjed.

Danas nema više sela pod imenom Doklina. Ali ima selo Diklenica u župi Kapeli kod Bjelovara. Obitelj pisca ovih redaka posjedovala je povrh Diklenice jedan vinograd na prekrasnom povišenom mjestu, s kojega se vidi i grad Bjelovar na putu iz Diklenice u Kapelu. To je jedino prikladno mjesto za plemićku kuriju u onom kraju. Možda je baš na tom mjestu imao svoju kuriju plemić Pavao Botoš iz Dokline.

Danas je Diklenica filijala župe Kapele, kao i sam Pavlin Kloštar, t. j. stara Streza. Stara Diklenica (a ta dolazi u kombinaciju) brojila je g. 1929. 150 rkt. i 146 pravoslavnih žitelja, a udaljena je oko 4 km od matice. Ne smijemo se čuditi tolikom postotku pravoslavnih u Diklenici, kad znamo, da je Pavlin Kloštar poslije Turaka postao sijelo pravoslavne crkve. Nova Diklenica broji 216 čistih rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929.).

25. S. DOMINICUS

U ispravi od 9. ožujka 1488. spominje se »Dominus Michael, plebanus de Sancto Dominico«. Župa sv. Dominika ne spominje se u popisu goričkog arhidakonata iz g. 1334., ali se ta župa spominje u popisu iz g. 1501. u komarničkom arhidakonatu, i to s istim župnikom: »Michael plebanus de Sancto Dominico« odmah iza Tome, župnika u Rovišću (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 215.). Nema nikakve sumnje, da je sijelo te župe današnji *Domankuš* u župi Topolovcu, koji je nekoć potpadao pod đurđevačku pukovniju i kapelsku satniju (V. Sabljar, Mjest. rječnik, str. 85.).

Iprava od 9. ožujka 1488. sadržava oporuku Mate Dezema, župnika crkve bl. dj. Marije u Strezi. U oporuci veli župnik Dezem, da je bio u raspri sa Mihajlom, župnikom iz sv. Dominika, zbog ribnjaka i zbog mlina. Raspra se svršila nagodbom. Župnik Mihajlo platio je župniku u Strezi 5 zl. for. zbog toga, što je zapustio mlin. Taj je novac upotrebljen za popravak mlina, a župnik je iz Streze pridodao 2 for., da kupi ribe za ribnjak. Odatle izlazi, da su župa Streza i župa Sv. Dominik bile blizu.

Selo Domankuš *postoji danas kao filijala župe Zrinski Topolovac, udaljeno od* matice 8 km., a brojilo je g. 1929. 320 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 141.).

26. DOMANKWSOWCZ

Selo *Domankuševac* spominje se u arhivu Streze samo jedamput, i to u ispravi od 27. siječnja 1493. (A. M. Z. V. 12.). Među kraljevskim ljudima za uvod Petra Bočkaja iz Rasinje i Stjepana iz Gudovca u posjed Hedrihovac nabraja se i Mato iz Domankuševca.

Sva je prilika, da je Domankuševac u vezi s župom sv. Dominika ili s današnjim Domankušem, o kojemu smo govorili malo prije, a valjda i jedno te isto mjesto. Kraljevski ljudi za uvod u kakav posjed uzimali su se redovno iz blizine onog posjeda.

27. DOMIANOWCZ

U urbaru pavlinskog samostana Streze iz g. 1477. spominje se u V. dijelu »Villa Domianowcz«, dakle selo *Domjanovac* (Iv. Krst. Tkalčić, Urbar Streze, Vjesnik zem. arhiva V, str. 214.). Urbar kazuje odmah i položaj mjesta, naime: »penes fluvium Konzka«, dakle uz potok Konjsku.

Selo Domjanovac ne postoji danas, pa ga nema ni u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku. Župljani Topolovački ne znaju za Domjanovac u svom kraju.

28. DOROZLOUCH (DOROZLAWCZ)

Selo *Doroslavac* spominje se više puta u arhivu Streze.

1. Juraj, sin Blaža Hodena iz Hedrihovca, prodaje Nikoli »Madžaru (Hungarus) i Petru, sinu literata Stjepana iz Hedrihovca, jednu oranicu u selu Hedrihovcu, koja je graničila sa zemljom kmeta Mihajla iz Doroslavca. Prema tome je selo Doroslavac bilo u blizini Hedrihovca, a svakako u opsegu Streze (A. M. Z. III. 25.).

2. Kmetovi pečuhskog biskupa Sigismunda iz Beludovca i Doroslavca činili su g. 1481. štetu na posjedu Matije Horvata (A. M. Z. V. 7.).

3. U oporuci plemkinje Doroteje, udove Matije Horvata iz Hedrihovca, spominju se »Emericus et Ioannes Zobles de Dorozlowcz«, koji duguju 3 zl. for. (A. M. Z. V. 31.).

Selo dakle Doroslavac bijaše u blizini Hedrihovca. Danas nema toga sela, pa se zato ne nalazi ni u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku.

Jos. Bösendorfer spominje Stjepana iz Doroslavca, koji je u 15. st. bilo kupnjom bilo zalogom došao u posjed dijela vlastelinstva Slobošćine (Szobochina) kraj Velikih Sredica (Slav. pov., str. 75.).

29. DRASANOUCH

Selo *Dražanovac* dolazi u ispravi od 29. svibnja 1462. Magister Grgur Srpenica iz Dražanovca i magister Petar iz Gudovca nastoje da kod kralja Matije Korvina isposluju darovnicu za posjed Ilinac, ali pavlinski prior Mihajlo iz Streze ulaže prosvjed protiv toga pred zagrebačkim kaptolom, kao i pred banovima Ivanom Vitovcem i Nikolom Iločkim (A. M. Z. IV. 13.).

Selo Dražanovac moralo se nalaziti, ako ne u neposrednoj blizini, a ono ipak ne predaleko od Streze, jer se Srpenica ne bi natjecao za posjed u Ilincu, koji je pripadao pavlinima u Strezi, i koji se nalazi oko 3 km daleko od današnjeg Bjelovara idući prema Kapeli.

Danas nema toga sela ni među filijalama zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku.

30. DRASOUCH

Selo *Dražovac* spominje se u ispravi od 6. lipnja 1422. Čazmanski kaptol svjedoči, da je na nalog kralja Sigismunda uveo pavline iz Streze u posjed imanja u Klokočevcu. Među kraljevskim ljudima spominje se uz druge i Ivan, sin Jurja »de Drasouch« (A. M. Z. II. 23.).

Budući da su drugi kraljevski ljudi bili iz okolišnjih sela, kao što su Miletinac, Jakozerdahel (Velike Sredice), Domankuš i t. d., sva je prilika, da je i selo Dražovac bilo u današnjem bjelovarskom kraju.

Danas toga sela više nema, pa se zato ne spominje u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku.

31. ELYEVELGE

Madžarska riječ Elyewelge znači *Ilijindol.* To se selo spominje u ispravi od 28. travnja 1439. (A. M. Z. II. 46.). Javni bilježnik Brcko, sin Blaža iz Rovišća, sastavlja oporuku topolovačkog kastelana Brcka, sina Andrije iz Bolsara u vesprimskoj biskupiji. Među svjedocima oporuke nalazi se uz kapelana Demetrija iz Sv. Križa u Velikoj, i uz župnika Benedikta iz Jakozerdahela također i Ladislav, sin Tome de Elyevelge. Prema tome je selo Ilijindol moralo biti negdje u blizini Topolovca, jer se oporuka sastavljala »in castro Thapolowcz«, u Topolovcu.

Selo Ilijindol ne dolazi među filijalama zagrebačke nadbiskupije, a ni u Sabljarevu rječniku. Možda je selo identično s Ilincem, o kome će biti govora. To je vrlo vjerojatno, jer je današnji Ilinac ili Jelinac doista dolina s bujnim livadama.

32. FEYERKW (FEYERKÖ)

Ime grada Feyerkw ili Feyerkö dolazi u osnovnoj ispravi pavlinskog samostana u Strezi. Kralj Ljudevit Veliki dopušta magistru Ivanu Bissenu, »castellano nostro de Feyerkw«, da s obzirom na velike zasluge stečene za krunu slobodno raspolaže svom svojom pokretnom i nepokretnom imovinom, te da je može dati i pokloniti kome hoće (A. M. Z. II. 1. – Cod. dipl. XIV. 198.).

Ivan Bišen je tako raspolčžio svojom imovinom, da je osnovac pavlinski samostan Svih svetih u Strezi i da ga je obilno dotirao.

Riječ Feyerkö znači u madž. *Bijela Stijena.* To mjesto nije na području Streze, nego na putu od današnjeg Lipika prema Okućanima, gdje su nekoć Tiboldovci imali castrum Feyerkw (Dr. J. Buturac, Zbornik, str. 418.). Ivan Bišen je bio »miles et familiaris« kralja Ljudevita pa je kao takav bio kastelan u raznim gradovima. Dana 24. lipnja 1369., kada je pisana isprava, bio je on kastelan de Feyerkö, dakle u Bijeloj Stijeni, kasnije je bio kastelan u Obrovcu.

Danas je Bijela Stijena filijala župe Čaglića, udaljena od njega 7 km. G. 1929. brojila je 170 rkt. žitelja i 7 pravoslavaca (Shem. Zagr. 1929., str. 44.).

Jos. Bösendorfer razlikuje grad Bijelu Stijenu na jugu od Pakraca, Bjelanovac, i grad Bijelu, posjed nekadanje benediktinske opatije sv. Marije u Bijeli. Bijela Stijena bila je g. 1504. oppidum brojeći pod sobom 13–20 sela. On nabraja gospodare Bijele Stijene (Slav. pov., str 84.).

33. FYCHOWCZ

Selo *Fičovac* dolazi u ispravi od 11. prosinca 1468. Čazmanski kaptol potvrđuje, da je bez prigovora uveo pavline iz Streze u posjed sela Jakopovca. Među banskim ljudima spominje se uz druge i Klement »de Fychowcz« i »Balsa de eadem«, dakle Klement i Balša iz Fičovca (A. M. Z. IV. 38.).

Drugi su banski ljudi bili iz Komarnice, Miletinca i Morusovca, dakle iz bliže i dalje okolice Streze. Prema tome je Fičovac morao biti negdje u komarničkom arhidakonatu.

Danas nema toga sela ni među filijalama zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku.

34. GERDININCZ

Selo *Grdininac* spominje se u oporuci plemkinje Doroteje, udove Matije Horvata iz Hedrihovca od 22. travnja 1504. (A. M. Z. V. 31.).

U oporuci stoji: »Item de bonis meis a Deo mihi collatis obligatur mihi Lucas Horvat de Gerdininez florenum unum.« Dakle je Luka Horvat iz Grdininca dugovao

oporučiteljici 1 for. Budući da se radi o nevelikom dugu, bit će da je taj Luka Horvat bio mali čovjek iz kojeg obližnjeg mjesta.

Prema tome je selo Grdininac bilo negdje u blizini Hedrihovca. Grdanjci u samoborskoj župi i Grdenci u zabočkoj župi ne mogu doći u obzir, jer su predaleko. Teško je, da bi Grdininac bio današnji Grginac u župi Veliko Trojstvo, premda je u sferi Streze.

Danas nema sela Grdininca ni u shematizmima zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu rječniku.

35. GLOBOKY

Selo *Globoki* spominje se u ispravama Streze na tri mjesta.

1. Literat Stjepan iz Hedrihovca sa svojim sinovima Stjepanom i Jurjem daje svojoj kćeri Elizabeti, udanoj za Fabijana Sigetskog, dva dijela vinograda u selu »Globoky«, i to pred Jurjem, sinom Ivana »de Globoky«. Darovnica je sastavljena u selu Globokom 12. ožujka 1451. (A. M. Z. III. 15.).

2. Dana 18. travnja 1452. zalaže Juraj, sin Ivana »de Globoky«, Jurju i Elizabeti, djeci pok. literata Stjepana iz Hedrihovca, »terragium montis«, t. j. gornicu, što je ima dobivati od vinograda »in monte possessionis nostrae Globoky« za 3 for. ug. (A. M. Z. III. 20.).

3. Plemićki sudac Matija, sin Ivana »de Globoky«, zabranjuje 3. kolovoza 1454. Jurju Piersu da zaposjedne posjed Ilinac (A. M. Z. III. 24.).

Selo Globoki moralo je biti negdje između Hedrihovca i Rovišća, jer su tamo imali svoje vinograde i plemići iz Hedrihovca i plemići iz Rovišća (Stjepan Drosgen de Reyche).

Danas ima dosta sela s imenom Globoki, kao Gliboki Brod, Globočec, ali u kraju oko Streze nema ni jednog sela s tim imenom, jer je selo propalo.

36. GLOBUCHECZ

Mjesto *Globučec* spominje se u ispravi od 6. lipnja 1422. (A. M. Z. II. 23.). Čazmanski kaptol svjedoči, da je pavline iz Streze uveo u posjed 6 kmetskih sela i jedne sjenokoše u Klokočevcu. Među kraljevskim ljudima, koji su bili određeni da pribivaju uvodu, spominje se i Augustin, sin Dominika »de Globuchecz«.

Sela tog imena postoje do danas. Jedan je Globočec u župi Marija Bistrica. Taj ne ulazi u obzir zbog daljine. Drugi je Globočec kod Ludbrega u komarničkom arhiđakonatu sa 462 rkt. žitelja. Možda je Augustin bio iz toga Globočca, jer su se za kraljevske ljude uzimali ne samo plemići iz neposredne blizine, nego i iz neke udaljenosti, ali istog kraja. Ovdje isti arhiđakonat.

37. GRADECZ

U urbaru pavlinskog samostana u Strezi od 1477. nalazi se u popisu članova bratovštine sv. Pavla, prvog pustinjaka, među drugima i »Plebanus de Gradecz« (Iv. Krst. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V, str. 218.). U tom su popisu članovi bratovštine i iz dosta udaljenih mjesta, kao iz Prodavića, Sušice, Čazme i Komarnice.

Tu stojimo pred neriješenim pitanjem. Sigurno je, da je g. 1477. bila u Gradecu župa. Taj Gradec ne može biti zagrebački Gradec ili Grič, jer bi se tamošnji župnik upisao u istu bratovštinu u remetskom samostanu. Ne može ni da bude Gradec kod Križevaca, jer se taj Gradec ne spominje ni u popisu župa od 1334. ni u onom od 1501., a ipak iz naše isprave izlazi, da je u Gradecu bila župa g. 1477.

Sela pod imenom Gradec ima dosta u nadbiskupiji, kao u župama Jamnici, Kamenskom, Pleternici, Turnašici. Sve je to predaleko.

Jos. Bösendorfer spominje brdo Gradec na obali Glogovnice (Slav. pov., str. 72.), ali spominje i *Gradec* ili *Sloboščinu* (Szobochyna), koja je graničila sa Jako-Zerdahelom ili Velikim Sredicama (ibid. 75.), a to je na području, zapravo na dohvatu Streze. Popis od 1334. spominje župnu crkvu sv. Ivana u Sloboščini, a g. 1446. spominje se župna crkva sv. Križa u istom mjestu (Dr. J. Buturac, Zbornik, str. 446. i 448.). Prema tom bi onaj »Plebanus de Gradecz« mogao biti iz Sloboščine ili Gradeca.

38. GREDA

Mjesto *Greda* spominje se u arhivu Streze samo jedamput.

Ivan, kastelan u Gredi, ostavio je pavlinskom samostanu Svih svetih u Strezi oporučno 100 zl. for. uz obvezu, da kroz 25 godina svakog utorka služi sv. misu za njega i njegovu suprugu Doroteju. Izvršiteljem oporuke imenovan je magister Baltazar, župnik koprivnički. Iza smrti kastelana predao je koprivnički župnik svotu od 100 zl. for. samostanu u Strezi. Prior Petar potvrđuje 21. prosinca 1505.. da je svotu preuzeo, te se obvezuje, da će izvršiti uvjete oporuke (A. M. Z. V. 42.).

Danas postoji 8 mjesta u zagrebačkoj nadbiskupiji s imenom Greda, i još nekoliko s imenom Grede i Gredice.

Iz naše isprave se vidi, da je naša Greda morala biti negdje u blizini Koprivnice, jer je kastelan Ivan imenovao koprivničkog župnika izvršiteljem oporuke i jer je taj iza smrti kastelanove doista digao legat i predao ga na pravo mjesto. Nadalje je Greda bila castrum. Dosada još nismo eruirali u koprivničkom kraju tu Gredu.

39. GREGORYEWCZ

Selo *Gregorijevac* dolazi samo u jednoj ispravi arhiva Streze. Ivan Valpotić »de Gregoryewcz« zalaže pavlinskom samostanu u Strezi jedno puno kmetsko selište, pola praznog selišta i jedan mlin u Podbudrovini za 38 zl. for. Isprava je pisana u Gregorijevcu 17. ožujka 1516. pred plemićkim sucem Mihajlom iz Tomadovca. Pavline je zastupao župnik iz Plavničkog Sv. Martina (A. M. Z. V. 35.).

Selo Gregorijevac ne postoji više, pa ga nema ni među zagrebačkim filijalama ni u Sabljarevu rječniku. Iz sadržaja se vidi, da je to selo moralo biti u nekom užem ili širem opsegu Streze. Gregurovec u župi Miholjec je odviše daleko. Današnji topolovački župljani ne znadu za Gregorijevac.

40. GWDOWCZ

Gudovac dolazi vrlo često u ispravama samostana Streze, i to od 1462. sve do 1503. U to je vrijeme živio u Gudovcu čuveni plemić Petar, koji je bio vrlo moćan i ugledan. Isprave ga nazivaju »magister Petrus de Gudowcz«, »viceprothonotarius regni Sclavoniae« i »vicarius temporalis episcopatus Zagrabiensis«. Njegov odnošaj prema pavlinskom samostanu u Strezi bio je vazda neprijateljski. Po običaju onoga vremena nastojao je da proširi svoje posjede, pa ma na kakav način, bilo molbama na vladara, bilo prijevarom, bilo silom. U početku je nastupao sam, kasnije sa svojim sinom Stjepanom, a onda s Petrom Bočkajem iz Rasinje. Stjepan iz Gudovca oženio je kćer Petra Bočkaja, pa su tako te dvije obitelji bile u rodu. A našao je pomoćnike i drugdje među malim plemićima. To su bili Blaž Briga iz Jakozerdahela (Velike Sredice kod Gudovca), pa Stjepan Zeulda iz Hedrihovca.

Više od 40 godina vodili su pomenuti plemići udruženim silama borbu protiv pavlina iz Streze. Magister Petar iz Gudovca živio je kroz svih tih 40 godina. A borba se svršila konačnom pobjedom pavlina. Stari Petar iz Gudovca odložio je oružje, pa se odrekao svih svojatanih prava na pavlinske posjede.

Od sačuvanih 18 isprava navest ćemo one najvažnije.

1. God. 1462. nastoji magister Petar iz Gudovca isposlovati u kralja Matije Korvina, da mu pokloni pavlinsko imanje Ilinac. Pavlini iz Streze ulažu 29. svibnja 1462. pred zagrebačkim kaptolom protiv toga prosvjed (A. M. Z. IV. 13.). Istodobno ulažu prosvjed i pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim (A. M. Z. IV. 14.).

2. Kad nije išlo milom, pokušao je Petar Gudovački silom. On je sa svojim susjedom i ortakom Blažem Brigom iz Jakozerdahela jednostavno okupirao pavlinima Bikalje, Ilinac i Kaćinac. Pavlini utužiše okupatore. Parnica se vukla, te je došla pred samog kralja Matiju Korvina. Zauzimanjem državnoga suca Ladislava od Paloca došlo je među strankama do nagodbe. Pavlini dobiše tri kmetska selišta u Bikalju i šumu u Ilincu, a protivna stranka dva selišta u Kaćincima. Okupatori se obvezaše vratiti otete konje, odijela i druge stvari. Nagodba je sastavljena u Tolni 17. ožujka 1463. (A. M. Z. IV. 18.).

3. God. 1465. pregnuše Petar Gudovački i Blaž Briga središki, da po nekom Sigismundu Polcu iz Huma zauzmu tri pavlinska selišta u Podbukovini i imanje Ilinac. Pavlini uložiše 10. lipnja 1465. protiv toga prosvjed pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. IV. 24.). Privremeno je bila okupacija spriječena. Ali g. 1474. pokušaše pomenuta dvojica ponovo istu okupaciju. Protiv toga uloži prior Andrija nov prosvjed pred čazmanskim kaptolom 4. lipnja 1474. (A. M. Z. V. 2.). Okupacija bude opet spriječena.

4. Od g. 1492. nastoji Petar iz Gudovca sa svojim sinom Stjepanom i s Petrom Bočkajem iz Rasinje da se dočepa pavlinskog posjeda od 50 jutara u Hedrihovcu, koji dobiše pavlini od Petra, sina literata Stjepana iz Hedrihovca. U tome donekle i uspješe. Oni izradiše, da je kralj Vladislav 14. prosinca 1492. darovao Petru Bočkaju i njegovu zetu Stjepanu iz Gudovca Hedrihovac (A. M. Z. V. 11.). Po nalogu kraljevu imali su biti uvedeni u posjed. Ali pri uvodu staviše pavlini prigovor (A. M. Z. V. 12.). Odatle se razvi duga parnica. Petar Gudovački i Petar Bočkaj nađoše pomagača u nekom Stjepanu Zeuldu. Ne čekajući kraj parnice ortaci se složiše, pa g. 1494. htjedoše okupirati Hedrihovac. Protiv toga prosvjedovaše pavlini 5. veljače 1494. pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. V. 16.). A kada su spomenuti ipak zaposjeli Hedrihovac, podigoše pavlini protiv njih tužbu osobno pred samim kraljem, kao i pred banom Ladislavom Kaniškim na sudu u Virovitici. Pavline je zastupao odvjetnik Valentin Palffy iz Sv. Mihovila, a Petra iz Gudovca i drugove odvjetnik literat Emerik iz Rače (A. M. Z. V. 17.). Ban Ivan Korvin odgodi parnicu do 26. kolovoza 1495. (A. M. Z. V. 18.). Dana 30. siječnja 1496. uložiše pavlini pred zagrebačkim kaptolom prosvjed, da njihovi protivnici budu uvedeni u posjed Hedrihovca (A. M. Z. V. 19.). I tako nastaviše s prosvjedima, dok konačno Petar iz Gudovca, sit parničenja, ne položi oružje, pa se 8. veljače 1503. odreče svih prava na Hedrihovac u korist samostana Svih svetih u Strezi (A. M. Z. V. 24.).

Gudovac postoji do danas kao oveće selo i filijala župe bjelovarske sa 770 rimokat. i 275 pravoslavnih žitelja, udaljen od matice 6 km (Shem. Zagr. 1929., str. 133.). Nekoć je Gudovac bio sijelo vlastite župe. Ta se župa spominje u popisu od 1501., gdje stoji »Andreas plebanus de Gwdowcz. Stepanus capellanus ejusdem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 215.). Vjerojatno je župa postojala već 1334., te se nalazi među onima, koje su neodređene, jer im označen titul nema naznake mjesta.

Jos. Bösendorfer spominje Gudovac kao mjesto, koje je u 15. st. bilo u posjedu nižih plemića (Slav. pov., str. 75.).

41. GWLINOWCZ

Selo *Gulinovac* dolazi samo u jednoj ispravi samostana Streze. Blaž i Eriska, djeca Agate, kćeri Stjepana Gulina iz Gulinovca, prodaju 28. rujna 1463. pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim pavlinskom samostanu u Strezi svoj posjed u Klokočevcu ili Mikčevcu za 60 zl. for. (A. M. Z. IV. 21.).

Danas nema sela Gulinovca, pa se takvo selo ne nalazi ni u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku. Ali postoji do danas ime Gulin. Pisac ovih redaka imao je u školi učenike s imenom Gulin. Ti su kao činovnička djeca bili iz Gračaca.

Selo Gulinovac moralo je biti negdje na području današnje bjelovarske župe, jer su Gulini imali posjed u Klokočevcu, danas filijala župe bjelovarske.

42. HALESEWCZ

Mjesto *Haleševac* spominje se samo jedamput, i to u oporuci Mate Dezema, župnika u Strezi, od 9. ožujka 1488. (A. M. Z. V. 9.).

Župnik Dezem piše u oporuci: »Item nobilis domina Lucia de Halesewcz obligatur unum florenum dictae ecclessiae meae.« Budući da je plemkinja Lucija iz Haleševca dugovala župnoj crkvi u Strezi jednu forintu, izlazi, da Haleševac nije bio daleko od Streze.

Sela Haleševca nema danas među filijalama zagrebačke nadbiskupije.

43. HEDRIHOWCZ

Selo *Hedrihovac* spominje se najčešće od svih u ispravama samostana Streze. Ono dolazi u 56 isprava, koje obuhvaćaju vrijeme od 1331. sve do 1504. U tim se ispravama spominju razni plemići, koji su ondje stanovali. Mi ćemo pokušati iz tih podataka sastaviti neku povijesnu sliku Hedrihovca kroz 173 godine.

1. Najstariji spis o Hedrihovcu potječe od 2. srpnja 1331. Pred sudom u Rovišću raspravlja se o pravu na posjed Hedrihovac, za koji se otimaju Negeč, sin Nikolin, i Heidrih, sin Doroslavov. Rasprava je odgođena, dok se od Drave ne vrati rovišćanski župan, magister Ivan (A. M. Z. I. 1.). Heidrih je imao dva sina, Valentina i Jurja, koji položiše prisegu, da je zemlja njihova, i uplatiše propisanu pristojbu (A. M. Z. I. 2.). Heidrih je imao i trećeg sina, Blaža, koji se spominje u ispravi od 1. kolovoza 1385. (A. M. Z. I. 14.). U pomenutoj se ispravi spominju Juraj i Blaž kao »filii Hedrici de Konzka«. To je prva poznata generacija plemića iz Hedrihovca. Oni su uspjeli obraniti i zadržati Hedrihovac, koji bez sumnje nosi ime po plemiću Hedrihu iz Konjske.

2. Poslije g. 1395. dolazi druga generacija Hedriha, koji stoje na obrani posjeda u Hedrihovcu. Dana 6. svibnja 1395. ulaže Juraj, sin Hedriha iz Hedrihovca, sa svojim sinovima Lovrom, Hotislavom, Tomom, Stjepanom i Ivanom pred križevačkim županom Martinom Dersom (Držićem), podbanom, prosvjed protiv nekih, koji bi htjeli prodati Hedrihovac (A. M. Z. I. 19.). Dana 6. svibnja 1395. ulaže sličan prosvjed najstariji sin Lovro u ime svoje braće (A. M. Z. I. 18.). Posjed Hedrihovac htjedoše tom zgodom zaposjesti Petar i Andrija, sinovi Dionizija iz Klokočevca.

3. God. 1399. posegnuše Matija i Ivan iz Horsove i Toma i Matija iz Miletinca za posjedom u Hedrihovcu. Na obranu Hedrihovca ustadoše Lovro, sin Jurja, sa svojom braćom Hotislavom, Tomom, Stjepanom i Ivanom i Benedikt, Matej i Ivan, sinovi Valentina. Juraj i Valentin, kako vidjesmo, bijahu braća, a sinovi Hedriha iz Hedrihovca. Oni uložiše prosvjed pred podbanom i križevačkim županom Ivanom Antimovim 5. svibnja 1399. (A. M. Z. I. 24.). U ispravi od 28. siječnja 1400. zove se Valentin »filius Heldrici de Konzkamelleky« (A. M. Z. I. 26.).

4. Dana 13. lipnja 1406. založiše Ana, udova Valentina iz Hedrihovca i njeni sinovi Ivan i Matej (Benedikt i Filip se ne spominju) svećeniku Petru, sinu Jurja iz Hedrihovca, i njegovoj braći selište, na kome sami boraviše, i dio selišta zvanog Čurina s mlinom za 8 zl. for. (A. M. Z. I. 27.).

5. G. 1415. došlo je do rodbinskih razmirica u Hedrihovcu. Stjepan, svećenik, i Petar i Ivan, sinovi Jurja iz Hedrihovca, ulažu 6. ožujka 1415. pred križevačkim županima prosvjed protiv toga, da njihov brat Blaž zaposjedne očevu kuriju, jednu šumu i selišta, što ih imaju u zalogu od udove Ane (A. M. Z. II. 10.).

6. Poslije g. 1450. ističe se u Hedrihovcu literat Stjepan, sin Jurja iz Hedrihovca, i njegov sin, svećenik Petar, koji je bio zagrebački prebendar. Dana 12 ožujka 1451. daje literat Stjepan, sin Jurja iz Hedrihovca, sa svojim sinovima, svećenikom Petrom i Jurjem, svojoj kćeri Elizabeti, udatoj za Fabijana iz Sigeta, dva dijela vinograda u selu Globoki (A. M. Z. III. 15.).

7. G. 1452. brani svećenik Petar, sin literata Stjepana iz Hedrihovca, obiteljski posjed protiv Petra Brige iz Jakozerdahela (A. M. Z. III. 21.). G. 1459. brani isti svećenik Petar obiteljski posjed protiv Ivana »Wlazicha« iz Hedrihovca, koji je okupirao jedno cijelo selište, pet jutara oranice na drugom selištu, dao sjeći šumu i t. d. (A. M. Z. III. 34., 35., 38.).

8. Osobito jaka navala na Hedrihovac bila je g. 1465. Svećenik i zagrebački prebendar Petar prosvjeduje 8. svibnja 1465. pred gubernatorom i banom Emerikom Zapoljom u ime svoje, u ime svoje sestre Elizabete i njenih sinova Nikole, Jurja i Ladislava, u ime sestre Doroteje, udate za Matiju Horvata, protiv Ivana Sveteca, Nikole Soldića, Jurja Brige i Ivana Dobičeka, koji htjedoše zauzeti imanje u Hedrihovcu (A. M. Z. IV. 24.). G. 1466. okupirao je doista »Wlazich« iz Hedrihovca dva selišta. Prebendar Petar podnio je tužbu na bana Jana Vitovca, koji je 2. prosinca 1466. naložio križevačkom županu da kroji pravdu »juxta dispositionem regnicolarum nuper Crisii de communi voto eorundem factam« (A. M. Z. IV. 29.). Kada stvar nije bila brzo riješena, obrati se svećenik Petar sa sestrom Dorotejom, udatom za Matiju Horvata, i sestrom Elizabetom, udatom za Stjepana iz Kuzminca, na samog državnog suca Ladislava iz Paloca u Budimu. Državni sudac vrati 13. siječnja 1468. cijelu parnicu u Hrvatsku pred banove i pred križevački sud (A. M. Z. IV. 34.). Budući da su parnički troškovi bili veliki, to su unutar obitelji učinjene neke transakcije. Elizabeta, kći literata Stjepana iz Hedrihovca, udata za Stjepana iz Kuzminca, založila je svoj dio posjeda u Hedrihovcu svomu bratu svećeniku Petru za 11 for., utrošenih u parnici, i suprugu sestre Doroteje Matiji Horvatu za 4 i po for. utrošenih u parnici (A. M. Z. IV. 35.). Doroteja pak sama založila je svoj dio posjeda u Hedrihovcu svome suprugu Matiji Horvatu za 10 for. utrošenih u parnici (A. M. Z. IV. 39.).

9. G. 1470. čini Ladislav, sin Zeulda iz Hedrihovca, velike zulume Doroteji, kćeri literata Stjepana iz Hedrihovca, a supruzi Matije Horvata. On je tvorno napao plemkinju i njene ukućane (A. M. Z. IV. 41.). Štoviše, on je zaposjeo jedan dio njenog posjeda u Hedrihovcu (A. M. Z. IV. 4.). K Ladislavu, sinu Zeulda, pridružio se g. 1478. Ivan Svetec, sin Benedikta »Wulaza« ili »Wulazicha« iz Hedrihovca. On je na rijeci Konjskoj blizu svoje kurije, ali na novom mjestu, podigao mlin, koji je lošim vođenjem vode uništio livadu Matije Horvata i žene mu Doroteje i odnio joj 20 plastova (A. M. Z. V. 6.). I kmetovi pečuhskog biskupa Sigismunda iz Beljudovca i Doroslavca činili su razne štete na pomenutom posjedu (A. M. Z. V. 7.).

10. Potaknuti tim neprilikama darovaše svećenik Petar, prebendar kora zagrebačke crkve, i njegova sestra Doroteja, udata za Matiju Horvata, 24. studenoga 1486. pred zagrebačkim kaptolom svoj posjed u Hedrihovcu samostanu Svih svetih u Strezi uz uvjet, da imaju pravo uživanja do smrti (A. M. Z. V. 8.).

11. Imajući u Hedrihovcu već neki dio posjeda nastojahu pavlini da makar i kupnjom dođu do ostaloga. I to im uspije. Dana 17. studenoga 1492. kupiše pavlini od Elizabete, kćeri literata Stjepana iz Hedrihovca, udate za Stjepana iz Kuzminca, i od njenog sina Ladislava njihov dio posjeda u Hedrihovcu za 50 for. (A. M. Z. V. 10.). Na taj način dobiše pavlini iz Streze cio posjed, koji je pripadao svećeniku Petru, njegovoj sestri Doroteji i Elizabeti.

12. No sada počinje novo doba u povijesti Hedrihovca. Dogodilo se, da je umro svećenik i prebendar Petar, a i njegova sestra Doroteja. Tu zgodu upotrebiše magister Petar iz Gudovca, njegov sin Andrija i Petar Bočkaj iz Rasinje i isposlovaše na dvoru, da im je kralj Vladislav 14. prosinca 1492. podijelio posjed Hedrihovac, koji je prije pripadao literatu Stjepanu i njegovu sinu svećeniku Petru, jer da su umrli bez nasljednika (A. M. Z. V. 11.). Čazmanski kaptol htio je da po višem nalogu pomenute uvede u posjed, ali se tome 27. siječnja 1493. opriješe pavlini (A. M. Z. V. 12.). Tako se rodi velika parnica, o kojoj smo govorili kod Gudovca.

13. Ne čekajući kraj parnice nastojahu magister Petar iz Gudovca i rođaci da na drugi način, bilo kupnjom bilo silom, uđu u posjed Hedrihovca. G. 1493. pokušaše kupiti 50 jutara zemlje u Hedrihovcu od Stjepana Zeulda ili Soldića, koji je kao neki rođak pokojnih prisvajao pravo na taj posjed, ali se tomu 22. svibnja 1493. opriješe pavlini svojim prosvjedom pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. V. 13.). Magistar Petar s ortacima zaposjedne Hedrihovac i stane vršiti vlasnička prava tražeći od kmetova kmetske dužnosti, protiv čega uložiše pavlini pravni lijek (A. M. Z. V. 14.). Dana 5. veljače 1494. prosvjeduju pavlini pred čazmanskim kaptolom, što Petar iz Gudovca, sin mu Stjepan, Petar Bočkaj iz Rasinje i Stjepan Zeuld iz Hedrihovca žele među sobom podijeliti njihov posjed u Hedrihovcu (A. M. Z. V. 16.).

14. Tada nastane najjača reakcija pavlina iz Streze. Kada je kralj Vladislav s banom Ladislavom iz Kaniže oko 8. veljače 1495. vršio sudovanje u Virovitici, podnesoše pavlini po svom odvjetniku Valentinu Palffyju tužbu protiv magistra Petra

iz Gudovca i sina mu Stjepana, što su zaposjeli Hedrihovac, darovan samostanu od svećenika Petra i sestre mu Doroteje (A. M. Z. V. 17.). Ban Ivan Korvin odgodi 26. kolovoza 1495. parnicu (A. M. Z. V. 18.). Magister Petar iz Gudovca nastojaše sve jednako da s ortacima bude uveden u posjed Hedrihovca. Pavlini obasuše nadležne vlasti prosvjedima, da to spriječe. Tako uloživše prosvjed pred zagrebačkim kaptolom 31. siječnja 1496. (A. M. Z. V. 19.), ponovo 8. studenoga 1496. (A. M. Z. V. 1 ad), opet pred zagrebačkim kaptolom 23. lipnja 1497. (A. M. Z. V. 20.) i pred banom Ivanom Korvinom 21. prosinca 1499. (A. M. Z. V. 21.).

15. Umoren dugim sudovanjem popusti Petar iz Gudovca, pa se oko 8. veljače 1503. pred banom Ivanom Korvinom odreče svakog prava na Hedrihovac. I tako prestaše parnice, koje su se vukle od g. 1495. (A. M. Z. V. 24.). Tada su se smirile bure, i pavlinima je zasjalo sunce. Dana 29. ožujka 1503. potvrdi kralj Vladislav darovnicu svećenika Petra iz Hedrihovca i njegove sestre Doroteje, koja je još živjela, pa dade svoj kraljevski pristanak, da pavlini budu uvedeni u posjed (A. M. Z. V. 26.). Dana 29. ožujka 1503. odreče se Doroteja svoga prava doživotnog uživanja, pa preda svoj posjedovni dio pavlinima odmah uz uvjet, da je dohrane do smrti (A. M. Z. V. 25.). Dana 6. kolovoza 1503. javlja čazmanski kaptol, da je na nalog kralja Vladislava uveo pavline iz Streze u posjed Hedrihovac (A. M. Z. V. 27.).

16. Uvod je obavljen mirno i bez prigovora. Ali kad je bio završen, javio se križevački gradski sudac »Georgius selliper«, pa je uložio prosvjed. U arhivu samostana Svetice (II. 1) nalazi se jedna važna, makar neovjerovljena listina pod naslovom »Generatio de Hedrihowcz«, iz koje se vidi, zašto su se neki trgali za posjed Hedrihovac. Literat Stjepan imao je jednu sestru, koja se zvala Kolestija. Ta se Kolestija udala po bratovoj želji za nekog plemića, te je dobila od njega kao brata svoju djevojačku četvrtinu i miraz. Poslije smrti svog muža plemića vratila se k bratu, a on joj je za stanovanje i uzdržavanje dao do njene smrti jedno selište. Međutim tu se ta Kolestija kasnije udala za neplemića seljaka Benedikta »Wlaza« ili »Wlazicha«, s kojim je imala sina, zvanog Ivan Svetec, i dvije kćeri, Ilku i Anu. Ana se udala i imala sina Šimuna. Šimun je imao Doroteju, koja se udala za križevačkog suca Jurja sedlara.

Sada nam je jasno, zašto su »Wlazi« i drugi iz te loze posizali za Hedrihovcem i stavljali se u službu magistra Petra iz Gudovca, pa mu »prodavali«, što nije bilo njihovo. Međutim pavlinima je uspjelo dokazati, da je Kolestija dobila svoj miraz, i da prema tomu ona i njezini nasljednici nemaju prava tražiti očevinu.

17. Na kraju dodajemo, da je Doroteja, udova Matije Horvata, u svojoj oporuci od 22. travnja 1504. ostavila pavlinskom samostanu i svoju gotovinu i škrinju sa stvarima, koja je već za života njena bila prenesena u samostan (A. M. Z. V. 31.).

Time smo završili povijest Hedrihovca u 14., 15. i na početku 16. stoljeća.

Hedrihovac se morao nalaziti uz rijeku Konjsku, a u blizini Streze. Nažalost tog važnog sredovječnog mjesta više nema, pa ga uzalud tražimo u shematizmima i rječnicima.

Zanimljivo je, da se ime Hedrihovac nije sačuvalo u narodu. Ni najstariji ljudi onoga kraja ne znaju za nj. Nu doznajemo, da još postoje plemići Hedrihi.

44. HEGNOWA

U ispravi od 27. siječnja 1461. spominje se Ivan Koput »viceplebanus de Hegnowa«. Odatle izlazi, da je *Hegnowa* bila sijelo župe, i to blizu Kandalovca. Pomenutog dana sastavlja plemić Juraj Kandal iz Kandalovca oporuku. Određuje, da se njegovo tijelo sahrani u pavlinskoj crkvi Svih svetih u Strezi, jer je za života bio primljen u bratovštinu sv. Pavla, prvog pustinjaka. Pavlinima ostavlja dva prazna kmetska selišta u Kandalovcu, a treće selište daje župniku crkve sv. Marije u Strezi. Izvršiteljem oporuke imenuje Ivana Koputa župnika u »Hegnowi«.

U popisu župa iz g. 1334. ne spominje se župa Hegnowa, ali imade nekoliko župa bez naznake mjesta, kao župa presv. Trojstva, župa sv. Martina, župa sv. Benedikta, župa sv. Petra. Njihova su sijela dosada neistražena (Dr. J. Buturac, Zbornik nadb. zagr., str. 432.–436.). Među tim neistraženim župama spominje se i »Ecclesia beati

Martini«, i to blizu Streze. U popisu župa iz g. 1501. spominje se »Briccius plebanus in Nowa Szent Marton« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 215.). I to na jugu od Kapele. Dr. Buturac nije ubicirao župu sv. Martina, kao ni kapelu sv. Martina (Ibid. br. 40.).

Riječ Heg (hegy) znači Brijeg. Prema tome bi Hegnowa bilo isto što Novi Brijeg. Hegnowa ne može biti Novigrad, jer se taj tada zvao Kamarcha. Ne može ni da bude mjesto Bregi kod Koprivnice, jer tada nije uopće bilo Brega ni kao sela, a još manje kao župe. God. 1638. nije u Bregima bilo ni jednoga stanovnika, kako se to vidi iz lista koprivničkog župnika Mateja Sumera biskupu Benediktu Vinkoviću, a tamošnje zemlje, koje nekoć pripadahu zagrebačkom biskupu obrađivahu koprivnički građani i Vlasi i Vlaislava (R. Horvat, Rkt. župe u Hrv. Podr., 1941., str. 3.).

Sva je prilika, da je župa Hegnowa iz g. 1461. istovetna sa župom Nowa Zenth Marton iz g. 1501. Zanimljivo je, da se u ispravi od 17. ožujka 1516. (A. M. Z. V. 35.) spominje »Nicolaus, plebanus de Plawnycza Zenthmarton«. Župa dakle sv. Martina postojala je u Plavnicama. Bilo je više Plavnica. U jednim Plavnicama bila je župa sv. Benedikta. Ta se zvala »Plawnicza-Zenthbenedek«, a dr. J. Buturac je ubicira u današnje Stare Plavnice kod Zrinskog Topolovca (Zbornik, str. 436.), premda su Stare Plavnice sada nešto sjevernije od Gudovca u bjelovarskoj župi.

Ako je Plawnicza Zenthbenedek Stare Plavnice, onda bi Hegnowa ili Plawnicza Zenthmarton mogle biti Nove Plavnice u bjelovarskoj župi. Nove Plavnice broje danas 400 rkt. i 90 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 133.). Zanimljivo je, da se uz Nove Plavnice odmah nadovezuju na putu prema Kapeli Hrgovljani. Nisu li možda današnji Hrgovljani iskrivljene riječi od Hegnovljani? *Hrgovljani* su danas filijala bjelovarske župe. Broje 466 rkt. i 85 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 133.).

45. HERMANOUCH

Selo *Hermanovac* dolazi samo u jednoj ispravi samostana Streze, i to u ispravi od 10. siječnja 1427., pisanoj »in castro Kuwar« (A. M. Z. II. 28.). Neki varošani »de sub Kuwar« prodaju svoje vinograde svojim suvarošanima pred gradskim kastelanom Emerikom Plumberkom (Plombergom). Toj kupoprodaji prisustvovao je uz druge gradske činovnike i »Georgius condam wayuoda de Hermanouch«, dakle Juraj bivši vojvoda u Hermanovcu.

Danas nema više Hermanovca, pa se selo tog imena ne nalazi u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku. Iz prilika se vidi, da bi moglo biti negdje u blizini Koprivnice.

46. HORVATOUSCHINA

Horvatovšćina, koja se piše katkad i Hrowatschina, bila je posjed s malim naseljem. »Copia Privilegiorum claustri Omnium Sanctorum de Ztreza« (Arhiv Jugosl. akad. II. b. 46.) kaže ovako: »Possessio seu portio Horvatouschina sic dicta, quod eam condam Mathias Croatus seu Horvath possedisset, alias penes fluvium Plaunicha existens.« Bio je to posjed prozvan po Matiji Horvatu, suprugu Doroteje, kćeri literata Stjepana iz Hedrihovca, a nalazio se kraj rijeke Plavnice. Nu na tom posjedu bilo je i jedno malo naselje, koje se sastojalo od tri kmetska selišta i jedne plemićke kurije. Tako naime čitamo u glasovitom urbaru od 1477. (Iv. Krst. Tkalčić, Urbar Streze, Vjesnik zem. arhiva V, str. 208.). Nu te godine su dva selišta bila prazna, a treće je uživao neki mlinar.

Kako sam čuo od žitelja kapelske župe, ime Horvatovšćina uzdržalo se u kapelskoj župi do danas kao rudina kod Plavnice.

47. HORZOWA

To se mjesto spominje u dvije isprave:

1. U ispravi od 5. svibnja 1399. dolaze Matija i Ivan, sinovi Ivana, sina Andrije »de Horzowa«. Ti žele zaposjesti imanje u Hedrihovcu, ali Lovro, sin Jurja, a unuk Hedriha iz Hedrihovca, ulaže prosvjed (A. M. Z. I. 24.).

2. U ispravi od 9. ožujka 1488. je »Blasius Magnus de Horzowa« svjedok oporuke Mate Dezema u Strezi (A. M. Z. V. 9.).

Iz tih se isprava vidi, da Horzova nije bila daleko od Hedrihovca, to jest oko kraja Konjske.

Horzova je vjerojatno današnje *Hrsovo*, filijala župe Cirkvena, koje je g. 1929. brojilo 225 rkt. i 77 pravosl. žitelja, a udaljeno je od matice 3 km. Nalazi se između Cirkvene i Rovišća, ali bliže Rovišću nego Cirkveni, a kraj Rovišća teče rijeka Konjska.

48. HUTENOUCH(HOTINOUCH)

To se selo piše *Hutinovac* i *Hotinovac*. Neke isprave dodaju »sive Vicariasouch«, dakle Vikarijaševac. Dolazi u ispravama 14. st.

1. Pavao, »civis Montis Grecensis«, vodi g. 1395. parnicu, da dobije neka imanja u Strezi, Hotinovcu ili Vikarijaševcu i Plavnici. Pomažu mu braća ili pobraća kanonik Ivan, arhiđakon vrbovački, i Nikola, župnik kašinski, koji 23. listopada 1395. pred zagrebačkim kaptolom sklapaju bratinstvo (A. M. Z. I. 20.).

2. Pavao je dobio parnicu, pa ga križevački župan Ivan, sin Anthimusa, s podžupanom Valentinom uvodi u posjed Hutinovca, Streze i Plavnice, o čemu je zagrebački kaptol 16. studenoga 1397. izdao ispravu (A. M. Z. I. 21.).

Taj Pavao, »civis Montis Grecensis«, bio je sin Andrije (filius Andrey filii Thomae de Mendzenth), koji je s bratom, kanonikom zagrebačkim Petrom, g. 1366. od kralja Ljudevita dobio Strezu i Plavnicu u zamjenu za Otnu, Orbonu i Mošinju (Cod. dipl. XIII. 596.).

Iz toga, što se Hutinovac ili Vikarijaševac spominje zajedno sa Strezom i Plavnicama, izlazi, da je morao biti negdje u blizini tih mjesta.

Danas nema ni Hutinovca ni Vikarijaševca. Postoji brijeg Hučevac u šumi Konjskoj. Tu nalaze seljaci ostatke kamena i cigle u temeljima zgrada. Narod priča, da je tu bila crkva.

49. HRAMZLOUCH

Selo pod imenom *Hramzlovac* spominje se samo u jednoj ispravi. Dana 27. svibnja 1418. svjedoči križevački župan Petar iz Fizežda, da je plemićki sudac Petar iz Komarnice proveo jednu istragu u selu Hedrihovcu. Utvrdio je, da je Benedikt, sin Klementa predijaliste iz Hramzlovca, s nekim drugim ortacima iz Plavnice i Martinovca navalio na kuriju svećenika Petra u Hedrihovcu i odanle odnio neke predmete i pokvario mlin (A. M. Z. II. 16.).

Što se krije iza tog neobičnog imena »Hramzlouch«, nije posve jasno. Svakako je to selo ili mjesto bilo u blizini Hedrihovca i Plavnica.

Danas ne postoji nigdje selo Hramzlovac.

50. HRASSAY

To se mjesto spominje samo jedamput u arhivu Streze, i to u ispravi od 13. listopada 1433. Ban Herman Celjski odgađa raspravu između magistra Jurja, sina Ivana »de Hrassay«, i literata Stjepana, sina Jurja iz Hedrihovca, na ponedjeljak iza oktave Bogojavljenja (A. M. Z. II. 39.).

Mjesto »Hrassay« nije bilo daleko od Hedrihovca, kad njegovi žitelji vode parnicu sa žiteljima iz Hedrihovca.

Što se krije iza riječi Hrassay, ne možemo sigurno reći. Možda se pod tim imenom krije selo *Rašćani*, filijala župe Sv. Petar Čvrstec, koja je g. 1929. brojila 220 rkt. žitelja, a udaljena je od svoje matice 3 i po km., a u sferi je Streze. Topolovački župljani nazivaju to selo *Hrašćani*, što je još sličnije ispravi.

51. HUM

Mjesto *Hum* spominje se u arhivu Streze samo jedamput, i to u ispravi od 10. lipnja 1465. Sigismund Polc »de Hum« zauzeo je po nalogu magistra Petra iz Gudovca i Blaža Brige iz Jakozerdahela (danas Velike Sredice) tri pavlinska selišta u Podbukovini, a kanio je uzeti i selo Ilinac (A. M. Z. IV. 24.).

Osim župe Huma na Sutli postoji danas još šest drugih sela, koja nose ime Hum (u župi Zabok, Marija-Bistrica, Stubica Gornja, Poljana i t. d.). Sva su ta mjesta predaleko. Iz naše se isprave vidi, da Sigismund Polc nije bio daleko od Gudovca, Zerdahela i Plavnice, kada se dao da okupira imanje Podbukovinu, zvano »Sveti Benedikt« i Ilinac.

Točnije se zasada ne da ubicirati naš Hum.

52. ILYNCH

Selo i posjed *Ilinac* spominje se dosta često u arhivu Streze. i to od g. 1449. do 1516.

1. Plemkinja Ilka, kći Ladislava iz Ilinca, založila je samostanu Svih svetih u Strezi selo Ilinac, a čazmanski kaptol potvrđuje 14. prosinca 1449., da je po nalogu bana Ulrika Celjskog uveo pavline u posjed toga sela (A. M. Z. II. 19.).

2. Dana 27. rujna 1451. daruje plemkinja Ilka, kći Ladislava, a unuka Ilije iz Ilinca, udova Nikole iz Konjske, pred čazmanskim kaptolom pavlinskom samostanu Svih svetih u Strezi imanje od 5 kmetskih selišta u selu »Ilynch« zajedno s kurijom (A. M. Z. III. 18.). Pavline je uveo u posjed Ilinca čazmanski kaptol 12. prosinca 1451. Uvodu su pribivali među drugima Elizabeta iz Ilinca, udova Antuna iz Korena, zatim jedan kmet Doroteje iz Ilinca, onda mnogo drugih, kao literat Stjepan iz Hedrihovca, Kandal iz Kandalovca, Toma i Klement Morus iz Plavnice (A. M. Z. III. 19.).

3. Kako je to često bivalo, htjedoše zavidnici omesti darovanje i sami prisvojiti darovano. Tako je bilo i tada. Prvi bijahu magister Grgur Srpenica iz Dražanovca, a onda magister Petar iz Gudovca. Oni zamoliše kralja Matiju Korvina, da im podijeli selo Ilinac. Protiv toga digoše prosvjed pavlini pred zagrebačkim kaptolom 29. svibnja 1462. (A. M. Z. IV. 13.). Prior Mihajlo podigne prosvjed i pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim, i to još isti dan (A. M. Z. IV. 14.).

4. Bilo je i drugih, koji su posegnuli za Ilincem. Tako je Ladislav Vitez iz Karnine okupirao osam jutara pavlinske zemlje u Ilincu, popasao livade i zaposjeo šumu. Prior Mihajlo se obrati na županijsku oblast u Križevcima, koja provede istragu i utvrdi smetanje posjeda 12. srpnja 1462. (A. M. Z. IV. 15.).

5. Dana 1. rujna 1467. pristade magister Grgur iz Dražanovca, protonotar, pred državnim sucem Ladislavom od Paloca, da Ilka, kći Ladislava, sina Ilije iz Ilinca, a udova Nikole iz Konjske, daruje svoje imanje s kurijom u Ilincu pavlinima u Strezi (A. M. Z. IV. 30.). Time su se pavlini utvrdili u posjedu.

6. Urbar iz g. 1477. spominje u selu Ilincu kuriju i 8 kmetskih selišta. Jedno selište imao je Ilija Kovač, nadalje su po jedno selište imali Mijo Prehorić, Valent Veselić, Andrija Jahčenak, Tomo Sulka. Jedno se zvalo »Testamentovo«, a jedno »supra Santechiczam« (Iv. Krst. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. 215.).

7. Od g. 1467. do 1516. imađahu pavlini mir. Nu te godine pokuša palatinski protonotar magister Ivan, sin Pelbarta, da dobije Ilinac, Vikarijaševac i Druškovac,

Čazmanski kaptol je htio da po nalogu vesprimskog biskupa Petra Berislavića, bana hrvatskoga, uvede pomenute u posjed dobivenih imanja, ali se tome opriješe pavlini, a i Stjepan iz Gudovca (A. M. Z. V. 36.).

Danas se selo Ilinac ne nalazi među filijalama zagrebačke nadbiskupije. No u bjelovarskom kraju sačuvalo se ime Jelinac, kao ime jedne šume i jedne doline, koja obiluje bujnim livadama. Na livadama se nalazi oveća šuma. Kraj šume je malo selo na uzvisini, koje se zove Zvirci. Selo Zvirci ne spominje se u zagrebačkim shematizmima, a ipak postoji, puk pohađa župnu crkvu u Bjelovaru. Možda je tu bila plemićka kurija, o kojoj se govori u spisima zajedno s 8 kmetskih selišta.

Nedaleko odatle bio je Dijankovac ili Jankovac (Diankowelge), posjed pavlina iz Streze, a odmah iza toga Gornje Plavnice. Sve historijsko tlo arhiva iz Streze. Napominjemo, da urbar iz g. 1477. spominje šumu »penes Ilynecz«, kao i šumu »Jankovecz«.

53. IWANICZ

Mjesto *Ivanić* dolazi samo jedamput u arhivu Streze, i to u oporuci Mate Dezema iz Streze od 9. ožujka 1488. Župnik Dezem očituje u oporuci, da Valentinu Hobetiću, predijalcu iz Ivanića, duguje dva forinta, pa određuje, da izvršitelji oporuke taj dug vrate.

Taj Ivanić nije u sferi Streze, jer se nalazi u čazmanskom arhiđakonatu. To je današnja župa Ivanić-grad, gdje je biskup zagrebački imao svoj dvor i svoje predijalce. Ivanić je sijelo župe, koja se spominje u popisu od 1334.: Item in Ivancz ecclesia beatae Virginis, plebania, item sua filia capella sancti Nicolai de Lupoglav (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 224.).

Riječ »predijalac iz Ivanića« dokazuje, da se tu radi o biskupskom Ivaniću.

54. JAKOPOUCH

Selo i posjed *Jakopovac* dolazi u arhivu Streze vrlo često, i to gotovo kroz 100 godina, t. j. od 1427. do 1523.

1. Ders, sin pok. podbana Martina de Zerdahel (Gornje Sredice), poklonio je 29. prosinca 1427. Brcku, sinu Andrije iz Bolaara u vesprimskoj biskupiji, zbog njegovih zasluga, selo Jakopovac u križevačkoj županiji. Brcko je bio kastelan u Topolovcu, dok je Ders bio gospodar Topolovca. Zanimljivo je, kako se u ispravi opisuju zasluge kastelanove. U vrijeme Martina Dersa (Držića) pobuniše se varošani i predijalci u Rovišću (populi de oppido Royche et praediales districtus ejusdem), a kastelan je razboritim načinom umirio ljude i priveo ih na poslušnost gospodaru (A. M. Z. II. 30.). Dana 23. ožujka 1428. potvrđuje čazmanski kaptol, da je kastelana Brcka i njegova sina Petra uveo u posjed Topolovca (A. M. Z. II. 32.).

2. Dana 28. travnja 1439. ostavio je kastelan Brcko u bolesti oporučno selo Jakopovac pavlinskom samostanu u Strezi uz uvjet, da bude – umre li na području zagrebačke biskupije – sahranjen u samostanskoj crkvi, i da redovnici služe za nj sv. misu u čast bl. dj. Marije »perpetuis temporibus«. Oporuku je sastavio javni bilježnik Blaž, sin Brcka iz Rovišća (A. M. Z. II. 46.).

3. Ipak je trebalo mnogo vremena, dok su se pavlini mogli uvesti u posjed Jakopovca. Prije svega nije kastelan Brcko još umro, pa zato altarija nije stupila na snagu. Onda se, valjda poslije smrti njegove, dogodilo, da su sinovi Brckovi, Ivan i Albert, založili selo Jakopovac Pavlu Jakopoviću i njegovoj rodbini za 40 for. Tada je došlo do teške parnice, koja se vodila g. 1468. između priora Andrije i Ivana i Alberta najprije pred čazmanskim locumtenensom, a onda pred kaločkim prepozitom Stjepanom, predsjednikom metropolitanskog sudišta (A. M. Z. IV. 33.). Na sudu je posredovanjem kapelskog župnika Nikole, koji je zastupao pavline, došlo do nagodbe, da prior prisegne, da je topolovački kastelan Brcko doista oporučno ostavio Jakopovac samostanu. Prior je tu prisegu položio pred kaločkim prepozitom.

4. No ostalo je neriješeno pitanje zaloga od 40 for. Ta se parnica vodila pred čazmanskim prepozitom Matijom, vikarom zagrebačkog biskupa Osvalda. Parnica je

riješena tako, da pavlini isplate Stjepanu Jakopoviću iz Matejevca i njegovoj rodbini založnu svotu, a oni se odreknu svakog prava na Jakopovac. Pavlini isplatiše založnu svotu dne 7. srpnja 1468. pred javnim bilježnikom Ivanom, sinom Brcka iz Rovišća, koji je radi toga došao lično u Kapelu, gdje je isplata obavljena (A. M. Z. IV. 36.).

5. Još se našao jedan protivnik, a to je bio Ders, sin podbana Martina iz Topolovca, kome spočetka nije bilo pravo, da je njegov kastelan obiteljski posjed dao samostanu. Međutim on 21. listopada 1468. pred banom Ivanom Thuzom iz Laka opozva svoj prosvjed, te se odreče svakoga prava (A. M. Z. IV. 37.). I tako su pavlini od g. 1468. dalje mirno uživali selo Jakopovac.

6. Urbar samostana Streze iz g. 1477. nabraja u Jakopovcu 13 kmetskih selišta. Imena selišta jesu: Mahtežić, Goričina, Jarenić, »Pod hrastom« uz livadu Gurice, Toma Šependija, udova Štefanić, Popšić, Baćanec, Glagino, selište udove Chrone, sessio Clementis Italici, sessio ex opposito Clementis. Svako kmetsko selište u Jakopovcu imalo je najmanje 13 jutara zemljišta i uz to livadu. Selište Jarenić imalo je 25 jutara i livadu. Osim 13 kmetskih selišta postojala je u Jakopovcu plemićka kurija, u kojoj je g. 1477. prebivao Petar Filipović, koji je uživao oranice i veću livadu kurije. Kurija je prosta od kraljevske takse (Iv. Krst. Tkalčić, Urbar Streze, Vjesn. zem. arh. V, str. 207.).

7. Nakon dugog mira sjetio se opet jedan potomak Dersa Jakopovca. To je bio Nikola Dersffy de Zedahel, koji je g. 1523. okupirao Jakopovac i Torinac, silio kmetove na razne službe i podavanja, a kad nisu htjeli slušati, navalio na njih i ubio im dva vola. Prior Ivan iz Streze podnese tužbu križevačkom županu, koji istragom utvrdi krivnju i o tom izda potvrdu 2. rujna 1523. (A. M. Z. V. 41.). Da se obrane od Nikole Dersffyja, obratiše se pavlini na samog kralja Vladislava. Dana 21. rujna 1523. naloži kralj Vladislav hrvatskomu banu Ivanu Torkvatu, da zaštiti redovnike protiv svakoga, a napose protiv Nikole Dersffyja (A. M. Z. V. 39.). Dana 21. rujna 1523. naloži kralj i križevačkomu županu, da provede istragu protiv Nikole Dersffyja, i ako je istina, da je okupirao selo Topolovac i Torince, neka postupi po zakonu, i neka pavline ponovo uvede u posjed imanja ne mareći za prosvjed protivnika (A. M. Z. V. 40.). Tako su pavlini zadržali Jakopovac do kraja svog postojanja u Strezi.

Jakopovac postoji do danas kao selo i filijala nešto istočno od Topolovca 4 km daleko od matice. God. 1929. brojio je 455 žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 141.).

55. JAKOZERDAHEL

Isprave razlikuju Jakozerdahel i opet Zerdahel. Jakozerdahel odgovara *Velikim* ili *Donjim Sredicama* kod Bjelovara, a Zerdahel Gornjim Sredicama sjeverno od Jakopovca u župi Mosti.

Ovdje ćemo govoriti o Jakozerdahelu, koji se u spisima Streze češće spominje.

1. U ispravi od 6. lipnja 1422. spominje se Martin, sin Egyeda de Jakozerdahel, kao jedan od kraljevskih ljudi, koji su uveli pavline iz Streze u šest kmetskih selišta i livadu u Klokočevcu (A. M. Z. II. 23.).

2. U ispravi od 28. travnja 1439. spominju se Benedikt. župnik sv. Martina de Jakozerdahel, i njegov kapelan Klement kao svjedoci oporuke topolovačkog kastelana Brcka, sina Andrije iz Bolaara (A. M. Z. II. 46.).

3. Od 1463. do 1474. ističe se u ispravama plemić Blaž Briga de Jakozerdahel, i to u vezi s magistrom Petrom iz Gudovca. Oba se jagme za pavlinskim posjedima. G. 1463. posvojiše pomenuta dvojica posjede Bikalje i Ilinac, te učiniše razna druga nasilja. Pavlini povedoše parnicu, koja se svršila 17. ožujka 1463. nagodbom. Pavlini dobiše natrag Bikalje i Ilinac, a Petar iz Gudovca i Blaž Briga iz Jakozerdahela dobiše dva selišta u Kaćincima. Petar i Blaž obvezaše se, da će vratiti oteta tri konja, odijela i druge otete stvari (A. M. Z. IV. 18.).

4. G. 1465. zauzeo je Sigismund Polc po nalogu magistra Petra iz Gudovca i Blaža Brige iz Jakozerdahela tri pavlinska selišta u Podbukovini, a htio je zauzeti i Ilinac. Pavlini prosvjedovaše pred čazmanskim kaptolom 10. lipnja 1465. (A. M. Z. IV. 24.). Napadači i taj put uzmaknuše, ali nakon 9 godina obnoviše isti pokušaj. Prior Andrija iz Streze uložio je ponovo prosvjed pred čazmanskim kaptolom 4. lipnja 1474. (A. M. Z. V. 2.).

5. Posljednji put spominje se plemić Blaž Briga iz Jakozerdahela g. 1478. u ispravi od 30 ožujka 1478. u istrazi, koju je vodio magister Petar iz Gudovca po nalogu palatina Mihajla Orsaga iz Guta (A. M. Z. V. 5.).

6. U istrazi od 7. srpnja 1468. dolazi kao svjedok jednog pravnog čina u Kapeli Petar »praebendarius de Jakozerdahel«.

Iz tih se podataka vidi, da je Jakozerdahel bio ne samo sijelo plemića Blaža Brige, nego i sijelo župe sv. Martina. Ta se župa spominje u popisu od g. 1334., gdje se kaže »Ecclesia sancti Martini de Zerdahel«, kao i u popisu od 1501., gdje stoji »Georgius plebanus in Jakozerdahel, Matthias capellanus ejusdem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 215.).

Prema Jos. Bösendorferu Jakozerdahel su danas Velike Sredice kod Bjelovara. Jakozerdahel bio je trgovište, koje dolazi u ispravama od 1357.–1494. Tu su bili gospodari Jakopovići, Šimonići i Brige (Slav. pov., str. 75.).

To je filijala bjelovarske župe, koja je g. 1929. brojila 700 rkt. i 80 pravosl. žitelja, a udaljena je 2 km od matice župe.

56. JARNO

To se mjesto spominje samo jedamput u arhivu Streze, i to u ispravi od 27. siječnja 1493. Čazmanski je kaptol po nalogu bana Ladislava iz Egervara htio, da Stjepana iz Gudovca i Petra Bočkaja iz Rasinje uvede u posjed Hedrihovca, ali se tome opriješe pavlini iz Streze. Među kraljevskim ljudima za uvod bijaše među drugima i »Nicolaus Ozel de Jarno« (A. M. Z. V. 12.).

Budući da su drugi kraljevski ljudi bili iz Miletinca, Praščevca i Domankuševca, dakle iz mjesta u sferi Streze, bit će i *Jarno* u blizini Streze, makar i nešto podalje.

Danas nema Jarna ni među filijalama zagreb. biskupije ni u Sabljarevu rječniku.

57. JAROSIN

Selo *Jarošin* spominje se samo u jednoj ispravi Streze, i to dne 30. ožujka 1478. Čazmanski kaptol javlja banu Ladislavu od Egervara, da je Petar iz Gudovca prema nalogu palatina Mihajla Orsaga proveo istragu. Među palatinskim ljudima spominju se Pavao Brodarić i Juraj Brodarić, oba »de Jarosin«.

Stari Jarošin odgovara današnjem seocu Jerešinu. To se selo ne spominje među filijalama zagrebačke biskupije, a nema ga ni u Sabljarevu rječniku, ali se nalazi na podrobnoj vojnoj karti (K. K. Milit. geograf. Inst.) nešto malo jugozapadno od stare Streze, a južno od Topolovca.

58. JAVOROWCZ

Selo *Javorovac* spominje se dva puta u arhivu Streze, i to u ispravi od 30. ožujka 1478, i u oporuci župnika Mate Dezema iz g. 1488.

1. Magister Petar iz Gudovca utvrdio je istragom, da su kmetovi pečuhskoga biskupa Sigismunda iz sela Javorovca napali dvojicu Gudovčana iz sela Bučinca, kada su išli na svadbu Benedikta Povšića na posjedu Zdelja (A. M. Z. V. 5.).

2. Mato Dezem, župnik u Strezi, kaže u svojoj oporuci od 9. ožujka 1488., da mu »Petrus de Jaworowcz« duguje 1 forint (A. M. Z. V. 9.).

Javorovac postoji do danas, i to kao filijala župe Mosti na putu iz Kapele u Novigrad. G. 1929. brojio je Javorovac 24 rkt. i 220 pravosl. žitelja, a udaljen je od svoje matice 2 i po km. Nekada je potpadao pod satniju Novigrad, te brojio 12 kuća sa 7 rkt. i 160 pravosl. žitelja. Pravoslavni žitelji potpadaju pod parohiju Plavšince (Sabljar, Mjest. rječnik 1865., str. 159.).

59. KACHINCH

Selo *Kaćinci* dolazi nekoliko puta u arhivu Streze.

1. Ladislav, sin Stjepana Viteza iz Komarnice, vraća pavlinskom samostanu u Strezi tri selišta u Bikalju i dva selišta u Kaćincima, što je oteo Juraj Ders. Isprava je pisana 12. lipnja 1461. »in Kurynia« (A. M. Z. IV. 3.).

2. Dana 17. ožujka 1463. odstupiše pavlini u nagodbi pred državnim sucem Ladislavom od Paloca magistru Petru iz Gudovca i Blažu Brigi dva selišta u Kaćincima, da dobiju Bikalje i Ilinac.

3. Dana 30. ožujka 1478. izvješćuje čazmanski kaptol prema riječima Petra iz Gudovca, da su pavlini iz Streze zaposjeli tri kmetska selišta u selu Kaćincima križevačke županije još onda, kada je taj posjed pripadao Jurju Piersu, a nisu dobili toga posjeda na osnovu kraljevske darovnice. Izvještaj Petra iz Gudovca nije potpun ni pouzdan, jer je Petar bio u neprijateljskom stavu prema samostanu.

4. Dana 5. veljače 1494. prosvjeduju pavlini iz Streze pred čazmanskim kaptolom, što su magister Petar iz Gudovca, sin mu Stjepan i tast Petar Bočkaj iz Rasinje, prevarivši plemićke suce izradili ispravu, prema kojoj su tobože pavlini zamijenili selo Hedrihovac za 4 selišta u selu Kaćincima županije križevačke.

U urbaru Streze iz g. 1477. nema posjeda Kaćinaca.

Selo pod imenom Kaćinci ili Kaćinac ne postoji danas, pa ga nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije. Ali postoji do danas selo Kakinac na putu iz Rovišća prema Strezi i Topolovcu. Selo je 12 km udaljeno od Rovišća na sjever, a g. 1929. brojilo je 37 rkt. i 150 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 139.). Možda je današnji Kakinac istovetan sa starim Kaćincem, to više, što je tako blizu Streze.

60. KAMARCHA

Kamarcha ili *Komarnica* dolazi češće u ispravama Streze.

1. U ispravi zagrebačkog kaptola od 27. listopada 1367. spominje se više plemića iz Komarnice. Oni se odriču posjeda Otne, Orbona i Mošinje u korist arhiđakona Petra i brata mu Andrije, koji dobiše te posjede od kralja. Tih je plemića iz Komarnice sva sila: Nikola, sin Filipa, sina Petra de Kamarcha, Nikolin sin Juahun, Mihajlo, sin Filipov; Petar, Tomo, Ivan, Pavao, Juraj i Grgur, sinovi Mateja, a unuci gornjeg Petra. I još neki (Cod. dipl. XIV., 97.).

2. Dana 12. lipnja 1461. vraća Ladislav, sin Stjepana Viteza iz Komarnice pavlinima iz Streze na molbu priora Mihajla tri selišta u Bikalju i dva u Kaćincu, koja je okupirao Juraj Piers (A. M. Z. IV. 3.).

3. Isti Ladislav, sin Stjepana Viteza iz Komarnice, nagađa se s pavlinima iz Streze u sporu oko 6 jutara oranice i šume, koju je njima založila Ilka, udova Nikole iz Konjske. Nagodba je uspjela. Pavlini će zadržati oranicu i pola šume, a Ladislav se zadovoljava sa pola šume. Nagodba je sklopljena 6. kolovoza 1462. u Križevcima pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim (A. M. Z. IV. 16.).

4. Ivan, sin Jurja iz Komarnice, prisustvuje kao banski čovjek uvodu pavlina u posjed Jakopovca. Isprava je pisana 11. prosinca 1468. (A. M. Z. IV. 38.).

5. Plemići Mihajlo i Andrija »de Kamarcha« pribivaju 9. ožujka 1488. kao svjedoci sastavu oporuke Mate Dezema, župnika u Strezi (A. M. Z. V. 9.).

6. U popisu dobročinitelja samostana Streze i članova bratovštine sv. Pavla, prvog pustinjaka, što ga donosi urbar iz g. 1477., napominju se »Nobilis Paulus literatus de Kamarcha« i »Relicta magistri Nicolai de Kamarcha« (Starine V, str. 217.).

Sredovječna Kamarcha bila je odlična župa, po kojoj se cio arhiđakonat prozvao »Kamarcensis«. U popisu župa od 1334. spominje se na prvom mjestu u komarničkom arhiđakonatu »Ecclesia beatissimi Ladislai praedicta, id est de Kamarcha, quae tamen est plebania«. God. 1501. kaže se za tu župu, da je in Zredische (Jacobus plebanus in Zredische, Ladislaus eiusdem capellanus).

God. 1501. spominje se još jedna župa u Komarnici, jer se kaže: »Andreas plebanus beatae Virginis in Kamarcha, Petrus capellanus eiusdem, Stephanus ibidem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 213. i 214.).

Sredovječna Komarnica je današnji *Novigrad* (Dr. J. Buturac, Zbornik nadb. zagr., str. 432.). Novigrad Podravski brojio je g. 1929. 4018 rkt. žitelja kao mjesto, a kao župa 4711 rkt. i 501 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 88.).

61. KAMECHNICHA

To se selo spominje samo jedamput, i to u ispravi od 23. listopada 1395. kao »Kamechnicha sub Kemlek«. Pavao, sin Andrije iz Sesveta, grički građanin, sklapa bratimstvo s vrbovačkim arhiđakonom Ivanom i kašinskim župnikom Nikolom, pa jamči svim svojim imanjima, što ih posjeduje »in episcopatu Zagrabiensi more praediali« kao i imanjima, što ih posjeduje »in generatione Myletinch et sub Kemluk in Kamechnicha« (A. M. Z. I. 20.).

Selo *Kamečnica* ili *Kamešnica* postoji do danas. Nalazi se u kalničkoj župi, a udaljeno je od matice župe 6 km. G. 1929. brojilo je 400 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 143.).

Prema Jos. Bösendorferu pripadala je Kamešnica u Srednjem vijeku kalničkom vlastelinstvu (Slav. pov., str. 70.).

62. KAMENNO

Selo i posjed *Kameno* dolazi češće u ispravama Streze.

1. Dana 15. veljače 1417. nagrađuje kraljica Barbara kmeta Nikolu, sina Matijina, pa njemu i braći daruje predij Kameno na području svog grada Kuvara, koji (predij) obuhvaća 6 kmetskih selišta (A. M. Z. II. 21.).

2. Nakon smrti Nikole iz Lipine, koji je umro bez nasljednika, daje zagrebački biskup Ivan Alben predij Kameno Hansu Valpotu i njegovoj supruzi Margareti. Isprava je pisana u Koprivnici 12. svibnja 1429. (A. M. Z. II. 33.).

3. Dana 11. svibnja 1438. daje grof Ulrik Celjski, kao gospodar Kuvara, predij Kameno Luki Valpotu, koji je oženio udovu Hansa Valpota Margaretu (A. M. Z. II. 44.).

4. Dana 25. lipnja 1445. oslobađa Ulrik Celjski predij Kameno od svih daća prema gradu Kuvaru ili Kamengradu, pa taj predij titulo novae donationis daje kastelanu Luki i njegovoj supruzi Margareti (A. M. Z. III. 6.).

5. Dana 6. ožujka 1458. poklanja Margareta, udova kastelana Luke, pavlinskomu samostanu Svih svetih u Strezi 10 kmetskih selišta u selu Kamenu, jednu kuriju pod gradom, dva vinograda i mlin Salomonšćak. Čazmanski kaptol uvodi 28. travnja 1458. pavline u posjed pomenutih darovanja (A. M. Z. III. 27.).

6. Dana 9. svibnja 1458. potvrđuje Katarina Celjska, udova bana Ulrika, sve povlastice dane dotada prediju Kamenu. Slično je učinila Katarina Celjska i 21. travnja 1458. na molbu priora Ivana iz Lepoglave (A. M. Z. III. 30.).

7. Urbar Streze iz g. 1477. nabraja u selu Kamenu 8 kmetskih selišta, i to: selišta Grgura Gala s 5 jutara uređene i 5 jutara zapuštene zemlje, selišta udove Jurja s 8 jutara (od tog 2 jutra zapušteno), selište Henrikovo s 10 jutara oranice i livadom, selište Nikolino sa 7 jutara oranice i livadom, selište Ivana Hasnoša s 8 jutara oranice i livadom, selište zvano Pavlinsko s 5 jutara oranice i livadom, selište Figkovsko sa 7 jutara oranice i livadom, selište Riginsko s 3 jutra organice bez livade. Prema tome posjed Kameno imao je 60 jutara oranica i još livade (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze, Vjesn. zem. arh. V, str. 210.).

Kako se vidi, Kameno je bilo u Srednjem vijeku na području Kuvara (Kwvar, Kövar) ili Kamengrada, a danas je na području grada Koprivnice kao njezin sastavni dio.

63. KANDALOUCH

Ugledno mjesto u okolini Streze bilo je u Srednjem vijeku selo *Kandalovac*. Ono dolazi u ispravama od 1441. do 1462. Kroz sve to vrijeme živi Juraj Kandal de Kandalouch, koji je morao biti vrlo ugledan čovjek, jer vrši važne pravne poslove bilo kao svjedok pri sastavu oporuke, bilo kao banski izaslanik pri raznim uvodima u posjed. Mi ćemo navesti isprave, gdje se spominje Juraj Kandal i članovi njegove obitelji.

1. U ispravi od 13. listopada 1441. pribiva Juraj Kandal iz Kandalovca i njegov mlađi brat, također Juraj, pri uvodu pavlina u posjed imanja između rijeke Konjske i Plavnice, što im je poklonio Tomo, sin Mihajla »de Konzkamelleky« (A. M. Z. III. 3.).

2. Dana 28. travnja 1442. sastavlja oporuku Jelena, kći Tome »de Plaunicha melleky« (t. j. Horvatovšćine), a žena Matije Croatusa (Horvat). Pri sastavu te oporuke prisutni su uz druge i Elizabeta, supruga Jurja Kandala iz Kandalovca, i njena kćerka Doroteja, udata za Munijaka. Oporuci pribivaju žene, jer su im muževi tada bili u ratu »Magnificus vir Mathko de Tollowch regnorum Sclavoniae, Croatiae Dalmatiaeque banus cum omnibus nobilibus regni Sclavoniae et toto communi populo processerat contra rabiem perfidissimorum Crucis Christi persecutorum puta Turcorum, qui tunc Sclavoniam irruerant« (A. M. Z. III. 4.).

Odatle razabiramo, da je plemić Juraj Kandal iz Kandalovca imao suprugu Elizabetu i kćerku Doroteju, koja je već bila udata.

3. G. 1445. su se muževi već vratili iz vojne. Te naime godine dolazi plemić Juraj Kandal u sukob s pavlinskim samostanom u Strezi. On je naime s mlađim bratom Jurjem i Blažem, sinom Lukinim, zaposjeo veliki dio pavlinskog imanja između rijeke Konjske i Plavnice, kmetovima prijetio smrću, a čuvaru samostanske livade otjerao dva vola. Prior Galo se pritužio županijskoj oblasti, na što križevački župani odaslaše plemićkog suca Pavla Mikčeca iz Cirkvene, da provede istragu. Taj je utvrdio činjenice, o čemu je 8. listopada 1445. izdana isprava (A. M. Z. III. 7.).

4. Slično smetanje posjeda ponoviše braća Kandali g. 1446. Isjekoše veliki dio šume između rijeke Konjske i Plavnice, a viliku samostana zaprijetiše na sajmu u Križevcima, da će ga u koritu nositi. Na molbu priora Stanislava iz Streze proveo je plemićki sudac Pavao Mikčec iz Cirkvene istragu, koja je utvrdila krivnju, što dokazuje isprava od 16. srpnja 1446. (A. M. Z. III. 10.).

5. Dana 14. prosinca 1449. sudjeluje Juraj Kandal iz Kandalovca pri uvodu pavlina u posjed Ilinac (A. M. Z. II. 19.). Slično 12. prosinca 1451. (A. M. Z. III. 19.).

6. U ispravi od 28. travnja 1458. sudjeluje Juraj Kandal iz Kandalovca među banskim ljudima pri uvodu pavlina iz Streze u posjed Kameno pod Kamengradom (Kwvar) (A. M. Z. III. 28.).

7. U ispravi od 27. siječnja 1451. nalazi se oporuka Jurja Kandala mlađega iz Kandalovca. Oporučitelj želi da bude sahranjen u crkvi samostana Svih svetih u Strezi, jer je u životu svome bio član bratovštine sv. Pavla, prvog pustinjaka. Samostanu ostavlja dva prazna selišta u Kandalovcu. Djeca njegove sestre mogu iskupiti ta dva selišta samo ako plate 60 for. Treće selište ostavlja župniku u Strezi. Pri sastavu oporuke bio je uz druge prisutan i Juraj Kandal otac. Izvršiteljem oporuke imenovan je župnik Ivan Koput »de Hegnowa« (A. M. Z. IV. 1.).

8. Dana 28. svibnja 1461. prosvjeduje samostan u Strezi pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim, što su Jelena Kandal iz Kandalovca i Doroteja i Juraj zauzeli njegova imanja među rijekom Konjskom i Plavnicom, što ga je poklonila plemkinja Jelena, kći Tome »de Plaunichamelleky«, supruga Matije Horvata (A. M. Z. IV. 2.).

9. Dana 22. rujna 1461. zalaže Juraj Kandal iz Kandalovca pavlinima iz Streze tri selišta u Bikalju i dva u Kaćincima, koje im je oteo Juraj Piers za 10 for. (A. M. Z. IV. 4.).

10. Dana 4. veljače 1462. pribiva Juraj Kandal iz Kandalovca kao kraljev čovjek pri uvodu pavlina u posjed Horvatovšćina i Bikalje, a ujedno pribiva kao susjed. Isto tako kao susjed pribiva Juraj Kandal ustanovljenju međa Horvatovšćine (A. M. Z. IV. 9.).

Selo Kandalovac postoji i danas kao *Kendjelovci* u župi Cirkvena. God. 1929. brojilo je selo 155 rkt. žitelja. Od matice udaljeno je 3 km, istočno od Cirkvene (Shem. Zagr. 1929., str. 138.).

64. KAPRONCHA

»Kapronchа« je ponajprije rijeka Koprivnica, onda varoš *Koprivnica*. Ta se varoš naziva u ispravama najprije »Sub Kwvar« ili »Subkwvar«, a kasnije Kapronchа ili Kapruncha, Koprivnica. To se mjesto vrlo često spominje u ispravama Streze, i to od 1414. do 1514., a jedan se kastelan u predspisu spominje g. 1331.

1. U ispravi od 2. srpnja 1331. spominje se podsudac i kastelan koprivnički Negeč (A. M. Z. I. 1.).

2. U ispravi od 15. studenoga 1414. spominje se kastelan Gašpar Ratimberger (A. M. Z. II. 21.).

3. Dana 15. veljače 1417. dobiva valpot Nikola, sin Matije »de Lipyna«, predij Kameno.

4. U ispravi od 19. siječnja 1424. dolazi literat Ladislav kao gradski sudac »de Kapruncha«.

5. Dana 10. siječnja 1427. spominje se Emerik Plumberg kao kastelan Kwvara ili Kamengrada (A. M. Z. II. 28.).

6. Po smrti valpota Nikole iz Lipine spominje se od g. 1427. do 1431. valpot ili oficijal Kuvara Hans Kranjec (A. M. Z. II. 33., 35.).

7. U ispravi od 11. svibnja 1438. spominje se valpot Luka Bankovšćak kao nasljednik valpota Ivana Kranjca (A. M. Z. II. 14.).

8. G. 1441. dolazi kao sudac »de sub Kuwar« Juraj Stojanić ili Stojanec (A. M. Z. III. 36.).

9. U ispravi od 19. ožujka 1454. dolazi gradski sudac Petar Prušak »de sub Kywar« (A. M. Z. III. 36.).

10. Dana 6. ožujka 1458. poklanja Margareta, udova oficijala ili valpota Luke Bankovšćaka, samostanu Svih svetih u Strezi predij Kameno sa 10 sélišta, kuriju pod Kuvarom, vinograd Dubravšćak, jedan vinograd kraj kurije i mlin Salomonšćak na Koprivnici, u što su pavlini uvedeni 28. travnja 1458. (A. M. Z. III. 28.).

11. U ispravi od 30. ožujka 1478. spominje se koprivnički kastelan Mihajlo Kerhen (A. M. Z. V. 5.).

12. U ispravi od 11. prosinca 1514. spominje se »Nicolaus de Keresztur« kao »possessor oppidi Kapronchа et pertinentiarum suarum per magnificum dominum Johannem Ernusth de Chaktornya pro tempore constitutus« (A. M. Z. V. 34.).

Koprivnica nije samo rijeka i mjesto, nego i sijelo prastare župe. O tomu ima dokaza i u arhivu Streze:

a) U ispravi od 19. siječnja 1424. spominje se Albert, župnik crkve sv. Nikole u Koprivnici. Literat Ladislav, gradski sudac, s cijelim poglavarstvom »de Kapruncha« svjedoči, da Emerik, sin Lovrin, i njegova supruga Jelena, kći Grgura vilika »de sub castro Kuvar«, prodaju koprivničkom građaninu Pasinu za 20 maraka neku zemlju, koja leži »inter terras domini Alberti plebani ecclesiae beati Nicolai Confessoris de eadem et Curini« (A. M. Z. II. 25.).

b) U ispravi od 28. travnja 1458. spominje se »magister Martinus plebanus de Kapronchа«. Čazmanski kaptol potvrđuje toga dana, da je na nalog banova Nikole Iločkog i Jana Vitovca uveo pavline u posjed 10 kmetskih sélišta u selu Kamenu, u kuriju pod gradom Kuvar, u posjed dvaju vinograda i mlina Salomonšćaka na rijeci Koprivnici. Među svjedocima, koji su pribivali uvodu kao susiedi, spominje se magister Martin, župnik koprivnički, bez naznake crkve (A. M. Z. III. 28.).

c) U istoj ispravi od 29. travnja 1458. spominje se među svjedocima, koji su pribivali pomenutom uvodu, i »Antonius, plebanus ecclesiae sancti Emerici de Kyvar, et Johannes presbiter de eadem«. To znači, da je i grad Kyvar ili Kamengrad imao svoju župu sv. Emerika (A. M. Z. III. 28.).

d) U ispravi od 11. rujna 1459. spominje se ponovo isti »Antonius plebanus ecclesiae sancti Emerici«, ali taj put ne »de Kyvar«, nego »de Swbkwvar« (A. M. Z. III. 37.).

U popisu župa od g. 1334. spominju se dvije župne crkve u Koprivnici: »Ecclesia beati Nicolai de Kopproncha« i »Ecclesia sancti Michaelis de Kopproncha«. U popisu od g. 1501. spominje se »Gregorius, plebanus in Kaproncha, capellani duo, Blasius rector altaris s. Michaelis ...« i »Nicolaus rector capellae in Owar, Marcus capellanus eiusdem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 213.–214.).

Pomenuta crkva sv. Nikole iz popisa od 1334. nije današnja župna crkva sv. Nikole u Koprivnici, koja se nalazi unutar gradskih zidina, nego u današnjem koprivničkom predgrađu Miklinovcu, kome je dala i ime. Budući da je to predgrađe sa župnom crkvom sv. Nikole bilo izvrgnuto turskim napadajima, pa više puta i popaljeno, preseli se župnik iz Miklinovca u tvrđu, pa se naseli u bivšem franjevačkom samostanu, koji su franjevci zbog nesigurnosti g. 1561. ostavili. Ime sv. Nikole prenese se na franjevačku crkvu, koja je prije nosila ime bl. dj. Marije. Kada se franjevci nakon sklopljenog mira vratiše u Koprivnicu, htjeli su dobiti bivši svoj samostan s crkvom, ali im to ne pođe za rukom. Zato sagradiše unutar bedema koprivničkih novi samostan 1657. (Dr. R. Horvat, Pov. Koprivnice, 1943., str. 130. – Fr. Brdarić, Arh. komarn. Kat. list 1934., str. 405.).

Popis iz 1334. ne spominje crkve sv. Emerika u Kuvaru, ali tu crkvu spominje naša isprava od 28. travnja 1458. Znači, da je u Kuvaru poslije prvog popisa podignuta crkva sv. Emerika, i to kao župna crkva, koja je imala župnika i kapelana. U popisu od 1501. spominje se, kako smo vidjeli, »kapela u Owaru«. Kuvar ili Kamengrad bio je naime tada već u ruševinama, pa se pučki stao nazivati ne Kwvar (Kamengrad), nego Owar, t. j. Starigrad. Kamengrad je stradao g. 1446., kada je Ivan Hunjadi poveo vojnu na Fridrika Celjskog i njegova sina Ulrika, tada vlasnika Kamengrada. Pri opsadi zapalili su Madžari Kamengrad. Knezovi Celjski ne htjedoše ga popravljati, pa se taj grad počeo pomalo pretvarati u ruševine (Dr. R. Horvat, op. cit., str. 4.).

O povijesti Koprivnice piše J. Bösendorfer: God. 1354. pripadala je Koprivnica hercegu Stjepanu, 1355. njegovoj udovi Margareti. Na početku 15. st. drži je Pavao Besseney od Ezdega i njegov rod, koji je g. 1490. zamijeni s kraljem Sigismundom. Kamengrad je g. 1417. kraljevski posjed. Poslije ga dobiše grofovi Celjski. G. 1458. je Koprivnica posjed Ernušta Sigismunda od Čakovca i brata mu Ivana, koji ga ima još i g. 1494. (Pov. sl., str. 72.).

G. 1929. brojila je Koprivnica kao mjesto i kao slob. kr. grad 5483 rkt. i 270 pravosl. žitelja, a kao župa 11.272 rkt. i 1480 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 90.).

65. KECHEL

Mjesto *Kečel* dolazi samo u jednoj ispravi, i to u oporuci topolovačkog kastelana Brcka, sina Andrije iz Bolaara, od 28. travnja 1439. Tu se među svjedocima spominje i »Gregorius de Kechel«.

Sela pod tim imenom danas nema ni u shematizmima zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku. Svakako je mjesto Kečel moralo biti negdje u blizini Topolovca, kad je Grgur iz Kečelja došao u grad Topolovac (castrum), da pribiva sastavu oporuke tamošnjeg kastelana.

66. KEREKOWCZ

Selo *Kerekovac* dolazi samo jedamput u arhivu Streze, i to u ispravi od 4. veljače 1462. Čazmanski kaptol svjedoči, da je pavline iz Streze uveo u posjed dvije trećine Horvatovšćine i u tri selišta u Bikalju. Među susjedima, koji su prisustvovali uvodu, bijaše i Juraj iz Kerekovca. Ostali susjedi bili su iz Dokline, Kandalovca, Morusovca i Bikalja (A. M. Z. IV. 9.).

Danas nema sela Kerekovca ni u zagrebačkim shematizmima ni u Sabljarevu rječniku. Budući da je Juraj iz Kerekovca bio susjed pavlinskom imanju u Horvatovšćini i Bikalju, posjedima između Konjske i Plavnice, mora da je i Kerekovac negdje ondje bio.

67. KLOKOCHOUCH

Selo *Klokočevac* pripada među ona sela, koja se u arhivu Streze vrlo često spominju, i to od 1279. pa sve do 1478.

1. Dana 19. travnja 1279. prodaje Mojtin, kmet tvrđave Rovišće, pred čazmanskim kaptolom sinovima Bratiše svoj posjed u Klokočevcu za 3 marke i 3 penza (A. M. Z. I. 15. – Cod. dipl. VI. 291.).

2. G. 1395. pokušalo je nekoliko plemića iz Klokočevca zaposjesti posjed Hedrihovac. Među njima bijahu Petar i Andrija, sinovi Dionizijevi, Dionizije, sin Lampertov, Juraj i Ivan, sinovi Nikolini, svi iz Klokočevca. Protiv njih je dne 6. svibnja 1395. pred križevačkim županom prosvjedovao Lovro, sin Jurja, a unuk Hedriha iz Hedrihovca (A. M. Z. I. 18.).

3. Dana 10. svibnja 1412. zalaže Tomo Turuk, »*filius Mikech de Obelganfelde*«, svoje prazno selište u Klokočevcu Ilki, kćeri Nikole »filii Mykech« i njenom suprugu Tomi, sinu Blaževu, za 40 zl. for. i 40 den. Tu nam se spominju dva Mikca, po kojima se selo Klokočevac zvalo i *Mikčevac* (A. M. Z. II. 6.).

4. Dana 19. travnja 1422. poklanja Stjepan, sin Ivana, sina Lestaka (Lestachius) »de Plaunicha Zenthbenedek«, pavlinskom samostanu u Strezi 6 kmetskih selišta u Klokočevcu i jednu livadu, i to uz uvjet, da pavlini služe na dan jednu sv. misu za ispokoj njegov i njegovih roditelja (A. M. Z. II. 22.). Dana 6. lipnja 1422. potvrđuje čazmanski kaptol, da je na nalog kralja Sigismunda od 17. svibnja 1422. uveo pavline iz Streze u posjed 6 selišta i 1 livade u Klokočevcu (A. M. Z. II. 23.).

5. Dana 7. kolovoza 1433. poziva Ilka, kći Nikole, sina »Mykech« iz Klokočevca, službeno preko plemićkog suca svoju sestru Doroteju i njenu kćerku Anu, »Annos«, da iskupe svoj dio imanja u Klokočevcu, koji je pod zalogom. One izjaviše, da toga ne mogu učiniti, pa zato ovlašćuju, neka zalog iskupi tko hoće (A. M. Z. II. 37.).

6. »Annos«, kći Ilke, kćeri Nikole iz Klokočevca, a supruga Jurja iz Klokočevca, zalaže jedno svoje kmetsko selište, na kome nema zgrada, sa 12 jutara zemlje literatu Lorandu iz Martinovca za 8 maraka denara. Založna isprava sstavljena je 18. lipnja 1437. pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. II. 43.).

7. Dana 28. kolovoza 1448. zalaže »Annos« iz Klokočevca sa svojim sinom Mihajlom pavlinskom samostanu u Strezi svoj posjed u Klokočevcu za 18 for. (A. M. Z. III. 12.).

8. Dana 14. travnja 1449. prodaje »Annos«, kći Ilke iz Klokočevca, pavlinskom samostanu u Strezi svoj posjed u Klokočevcu ili Mikčevcu za 70 for. (A. M. Z. III. 3.). U toj se ispravi Klokočevac prvi put zove i Mikčevac, što se kasnije ponavlja. Pavlini su uvedeni u posjed g. 1450. Jan Vitovec, podban i župan križevački, potvrđuje 24. svibnja 1450., da je plemićki sudac Pavao Mikčec iz Cirkvene na nalog bana Fridrika Celjskog uveo pavline u posjed i imanje pok. Ane, kćerke Tome »Germek de Mykchouch«, koja je svoje imanje darovala pavlinskom samostanu (A. M. Z. III. 14.).

9. Plemićki suci križevačke županije pozvaše 15. srpnja 1451. svećenike Petra i Pavla, sinove Benedikta Mikca iz Mikčevca, nadalje Ilku, udovu Nikole iz Mikčevca, i njezinog tadanjeg supruga Dimitriju, nadalje udovu Tome Tereka (prije bilo Turuk) »de iuxta Velyke« i napokon sve druge rođake i susjede, da iskupe imanje udove pok. literata Loranda iz Martinovca u selu Mikčevcu. Po tadašnjem naime običajnom pravu svi su ti imali pravo prvokupa. Nu svi su ti izjavili, da imanja ne mogu iskupiti, pa su ovlastili udovu literata Loranda i njene sinove, da imanje prodaju ili založe kome hoće (A. M. Z. IV. 20.).

10. Mihajlo, sin literata Loranda iz Martinovca, sa sestrama Elizabetom, Tibom i Ilom zalaže svoje imanje u Klokočevcu ili Mikčevcu pavlinskom samostanu u Strezi za 200 zl. for. (A. M. Z. III. 17.).

11. Svećenik Pavao, sin Benedikta iz Mikčevca, u ime svoje i u ime svoga brata predlaže banu Ulriku Celjskomu troškovnik od 27 for. u ime parničkih troškova za očuvanje posjeda u Mikčevcu, i to 8. svibnja 1454. (A. M. Z. III. 22.).

12. Dana 28. rujna 1463. prodaju Blaž i Priska, djeca Agate, kćeri Stjepana Gulina iz Gulinovca, pavlinskom samostanu u Strezi svoj posjed u Klokočevcu ili Mikčevcu za 60 for. Prodaja se obavila pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim (A. M. Z. IV. 21.).

13. Dana 17. studenoga 1463. prodaju Ilka, kći Mihajla Kačića iz Svištovca, i njena kći Elizabeta pavlinskom samostanu u Strezi svoj posjed u Klokočevcu ili Mikčevcu za 60 for. Prodaja se obavila pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim (A. M. Z. IV. 22.).

14. Osvald, Adam i Ladislav, sinovi, i Elizabeta, Doroteja, Veronika, Tiha i Ila, kćeri Mihajla, sina literata Loranda iz Martinovca, prodaju 2. lipnja 1467. pavlinskom samostanu u Strezi svoj posjed u Klokočevcu za 218 for. (A. M. Z. IV. 32.).

15. Dana 3. veljače 1477. prodaju Gašpar, sin Pavla Mikca iz Mikčevca, i brat mu Benedikt pavlinskom samostanu u Strezi svoje dijelove u Klokočevcu ili Mikčevcu (A. M. Z. V. 3.). Prodaja se obavila pred čazmanskim kaptolom. Dana 22. travnja 1478. daje Benedikt, sin Pavla Mikčeca iz Mikčevca, pred čazmanskim kaptolom svoj pristanak na gornju prodaju (A. M. Z. V. 4.).

16. U urbaru samostana iz Streze iz g. 1477. veli se, da se u Mikčevštini nalazi sedam kmetskih selišta i osma kurija, u kojoj stanuje Mihajlo Hrončić. Tamo je samostanski majur (allodium). To znači, da su pavlini sami obrađivali najveći dio posjeda u Klokočevcu. Hrončić je dobio za svoje uzdržavanje 12 jutara i 1 livadu, koja je odmah ispod njegova vrta. Hrončić je čuvao i nadzirao samostanski posjed, a inače je morao davati samostanu sve kao i ostali kmetovi. U Klokočevcu su pavlini imali i jedan ribnjak (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V, str. 209.).

17. Dana 30. ožujka 1478. spominje se Ivan Horvatić iz Klokočevca kao palatinski čovjek u istrazi magistra Petra iz Gudovca (A. M. Z. V. 5.).

To je evo ulomak povijesti Klokočevca iz 14. i 15. stoljeća.

Selo Klokočevac postoji do danas kao filijala bjelovarske župe. God. 1929. brojilo je selo 385 rkt. i 120 pravosl. žitelja, a udaljeno je od matice 5 km.

Nekoć je Klokočevac bio sijelo župe. U ispravi Streze od 6. srpnja 1395. dolaze »Petrus et Andreas, filii Dionysii de Sancto Nicolao de Clokochouch ...« Tu se doduše ne spominje župa ni župnik, ali se spominje mjesto, koje nosi ime župne crkve sv. Nikole (A. M. Z. I. 18.).

U popisu župa od 1334. dolazi crkva »ecclesia s. Nicolai« odmah iza Rovišća, a u popisu od 1501. dolazi »Andreas, plebanus s. Nicolai in Klokos, et Stephanus capellanus eiusdem« odmah iza Plavničkog Sv. Benedikta (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine V, str. 215.). Očito je, da se tu radi o starom Klokočevcu.

68. KONZKA – KONZKAMELLEKY

I *Konjska* dolazi često u ispravama Streze, i to kao rijeka, kao posjed i kao mjesto. Nekada dolazi to ime samo »Konzka«, a nekada u obliku »Konzkamelleky« (madž. Konzka mellék), što prema samim ispravama znači »Juxta Konzka«, to jest mjesto uz rijeku ili potok Konjsku. Konjska se spominje u ispravama od 1393. do 1462.

1. Benedikt, »filius Clementis de Konzka«, ulaže 26. lipnja 1393. pred zagrebačkim kaptolom u ime Jurja, sina Hedriha »de Konzka«, prosvjed protiv toga, da kralj Sigismund podijeli imanje toga Jurja Martinu, sinu Jurja Dersa »de Zerdahel« (Gornje Sredice), njegovoj braći Sigismundu i Pavlu i župniku »de Zaua-Zenthdemeter«, a njima, da uđu u posjed (A. M. Z. I. 16.). Tu dolazi Konjska kao mjesto, gdje su prebivali plemići Benedikt, sin Klementov, i Juraj, sin Hedrihov.

2. G. 1409. vodila se parnica između plemića »de Konzkamelleky«. Tužitelj je bio Grgur, sin Bartola, sina Ivana »de Konzkamelleky«. Tuženi su bili plemići Tomo i Ivan, literat Stjepan, svećenik Petar, sinovi Jurja »de Konzkamelleky«, pa Filip i Ivan, sinovi Valenta. Među strankama došlo je do nagodbe, pa magister Pavao Čupor, križevački župan, svjedoči 28. travnja 1410., da su stranke platile pomirbenu pristojbu i da su namirile sudbene troškove (A. M. Z. I. 36.). Iste stranke urediše 7. svibnja 1410. pred križevačkim županom Pavlom Čuporom de Monozlou opet jednu parnicu, platiše međusobno pomirbenu pristojbu i sudbene troškove. (Tu se Grgur, sin Bartolov, naziva »praedialis provinciae Dombrensis«) (A. M. Z. I. 35.). Možda se radi o istoj stvari.

3. Dana 20. rujna 1413. zalaže Ilka, kći Jakova, sina Jakova, sina Lukača iz Plavnice pred podbanovima Nikolom Borotva i Matuzelom jedan dio šume Tomi, sinu Mihajla iz Konjske. Založna cijena bila je 6 for. (A. M. Z. II. 8.).

4. Dana 5. svibnja 1418. prodaju Elizabeta, žena Pavla, sina Stjepana iz Topolovca, i Ilka, žena Šimuna, sina Stjepanova, obje kćerke Jakova, sina Lukača »de Plaunichamelleky«, u ime svoje i u ime svoje djece svoje posjede između rijeke Konjske i Plavnice, a preko rijeke Plavnice Tomi, sinu Mihajla »filii Lachow de Konzkamelleky«, za 200 zl. for. Djeca Elizabete bijahu: Juraj, Ivan, Matija i Juraj mlađi. Djeca Ilke bijahu: Stjepan i Elizabeta. Tomo, sin Mihajla, biva uveden u posjed kupljenog imanja još iste godine, kako to svjedoči spis zagrebačkog kaptola od 5. svibnja 1418. (A. M. Z. II. 15.).

5. Plemić Tomo, sin Mihajla, kupio je veliko imanje između Konjske i Plavnice sa svrhom, da ga oporučno ostavi pavlinskom samostanu u Strezi. Tada se odstranjuju zapreke tomu. Luka, sin Jurja, a unuk Lukača »de Konzkamelleky«, u ime svoje i u ime svojih kćeri Elizabete, Margarete i Elizabete mlađe povlači 7. rujna 1419. svoj prosvjed, kojim je Elizabeti i Ilki, kćerima Jakova, sina Lukača »de Konzkamelleky«, zabranio da svoje posjede između rijeke Konjske i Plavnice prodadu Tomi, sinu Mihajla »filii Lacho de Konzkamelleky«, i pristaje na to, da Tomo te posjede oporučno ostavi pavlinskom samostanu u Strezi (A. M. Z. III. 11.).

6. Ladislav, sin Tome, »filii Lacho de Lachouch« (prije je stajalo »de Konzkamelleky«), založio je 21. kolovoza 1433. pavlinskom samostanu u Strezi jedno kmetsko selište pod šumom Dijankovac ili Jankovac i polovinu iste šume za 160 for. Isprava je sastavljena pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. II. 38.).

7. Dana 10. kolovoza 1434. ostaviše Ladislav i Petar, sinovi Tome, »filii Lachou de Lachouch et Konzkamelleky«, oporučno pomenuto selište s polovinom šume Dijankovca pavlinskom samostanu u Strezi. Oporuku je sastavio javni bilježnik Brcko, sin Blaža iz Rovišća. Svjedoci bijahu »Nicolaus de Konscha, Emericus de Capella ecclesiarum parochialium plebani, Demetrius capellanus ecclesiae sanctae Crucis de Velika« (A. M. Z. II. 41.).

8. Dana 2. srpnja 1438. pokloniše Ladislav i Petar, sinovi Tome, »filii Lacho de Konzkamelleky«, samostanu u Strezi druga dva kmetska selišta između rijeke Konjske i Plavnice pod šumom Dijankovcem. Darovnica je sastavljena pred čazmanskim kaptolom. Zanimljivo je, da se u toj ispravi samostan naziva »claustrum baetae Margaretae Virginis et Martyris« (A. M. Z. II. 45.).

9. Dana 26. siječnja 1446. ostavio je Tomo, sin Mihajla, »filii Lacho de Konzkamelleky«, pred čazmanskim kaptolom oporučno pavlinskom samostanu u Strezi svoj posjedovni dio među rijekama Konjskom i Plavnicom. Na to je pristao i Luka, sin Jurja, »filii olim Lucae nobilis de Konzkamelleky«, pa se odrekao svoga prava, što ga je imao od g. 1419. (A. M. Z. III. 11.).

10. Ilka, kći Ladislava, sina Ilije iz Ilinca, a udova Nikole iz Konjske, poklonila je 27. rujna 1451. pavlinskom stamostanu u Strezi svoj posjed u Ilincu sa 5 kmetskih selišta. Pavline je uveo u posjed čazmanski kaptol, kako to pokazuje isprava od 27. rujna 1451. (A. M. Z. III. 18.).

11. Ta ista Ilka, kći Ladislava, a udova Nikole iz Konjske, založila je pavlinskom samostanu u Strezi još šest jutara oranice i šume. Vidi se to iz isprave od 6. kolovoza 1462. Tu se naime pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim sklapa nagodba između Pavlina iz Streze i Ladislava, sina Stjepana Viteza iz Komarnice, u sporu o onih založenih šest jutara oranice i šume. Pavlini dobivaju cijelu oranicu i pola šume, a Ladislav pola šume (A. M. Z. IV. 16.).

Danas nema sela Konjske. Postoji rijeka Konjska, koja, kao i Plavnica, izvire ispod Bilo-gore. Konjska se slijeva u Veliku, pa utječe u Česmu, a Plavnica utječe izravno u Česmu. Tu negdje između rijeke Konjske i Plavnice bilo je nekoć selo Konjska, Lačovac i »Konzkamelleky«, što znači »Uz Konjsku«. Plemićima iz Konjske valja tražiti sijelo negdje između današnjeg Predavca i Rovišća. Njihova šuma Dijankovac ili Jankovac i posjed Ilinac bijahu nešto malo sjevernije od današnjih Ivanovčana bjelovarske župe, na putu prema Gornjim Plavnicama i Kapeli.

J. Bösendorfer spominje mjesto Konjsku kao posjed nižih plemića (Slav. pov., str. 75.).

Domaći ljudi poznaju danas šumu Konjsku. Tamo je bio dvor konjskih plemića, od kojega postoje neznatne ruševine između današnje Tvrde Rijeke i Domankuša.

69. LABASOUCH

Mjesto *Labaševac* dolazi samo u jednoj ispravi Streze, i to 16. listopada 1416. Petar Kastelanović iz Svetog Duha (Petrus filius Adae dicti Castellan de Zenthlilek) okupirao je posjed Doroteje, žene Dionizija »filii Geleth de Zrenamelleky« u Labaševcu i dva kmetska selišta kraj Lesne, koja joj pripadahu po založnom pravu. Doroteja se pritužila županijskoj oblasti u Križevcima. Podban Petar iz Fizežda izaslao je plemićkog suca Stjepana, sina Jakova de Palichna, koji je utvrdio istinitost navoda u tužbi (A. M. Z. II. 12.).

Danas nema sela Labaševca ni među filijalama zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu rječniku. Iz isprave možemo zaključiti samo to, da se Labaševac nalazio u križevačkoj županiji, jer ureduje županijska oblast u Križevcima. Labaševac se nije nalazio u sferi Streze, nego u drugoj sferi. Okupator je Petar Kastelanović iz Svetog Duha, a taj se nalazio negdje u okolici današnjeg Sirača, jugozapadno od Daruvara, ali bliže Krestelovcu (J. Bösendorfer, Slav. pov., str. 87.). Tužiteljica je pak bila Doroteja, supruga Dionizija, koji je bio sin Geleta iz Sredne. Sredna, rodno mjesto Ivana Viteza Gjeletića, nalazila se negdje u blizini Dišnika i Brsljanice (ibid. str. 80.). To su mjesta, koja dolaze u arhivu Dobre Kuće.

Prema tome se čini, da je ta isprava tamo zalutala iz arhiva pavlinskog samostana u Dobroj Kući. Opširnije će se o Labaševcu govoriti kod naselja oko Bukve.

70. LACHOUCH

Selo *Lačovac* nosi bez sumnje svoje ime od nekoga, koji se zvao Lacho, Lačo, Lajčo, Lacko, Ladislav. Taj je Lacho doista živio u 14. st., a stanovao je neposredno kraj Streze, tako da je bio prvi susjed samostanu.

1. Dana 9. travnja 1379. poklonio je magister Ivan Bišen, kastelan obrovački, osnivač samostana u Strezi, kao dodatak zakladnoj imovini samostana još jedan kompleks zemljišta, da redovnici ne oskudijevaju. Darovnica je učinjena pred samim kraljem Ljudevitom, komu je Bišen (Bissenus ili Besseney) bio »familiaris«. U opisu međa darovanog zemljišta spominju se kao neposredni susjedi »filii Lachou«. Iza jednog jezera zvanog »fertews« graniči darovano zemljište »terris filiorum Lacho, Buthka et Mychaelis nobilium« (A. M. Z. I. 8.).

2. Na ispravi od 20. lipnja 1384. pripisao je prior Valentin vlastoručno jednu bilješku, da su se »filii Lacho et filii Bothka« svađali sa samostanom radi jedne šume (A. M. Z. I. 13.).

3. Na skupštini plemića križevačke i virovitičke županije u Križevcima 5. ožujka 1408. potvrđuje kralj Sigismund, da su na molbu priora Valentina iz Streze obnovljene međe samostanskog posjeda. Pri ophodnji su kao najbliži susjedi bili »filii Lacho« i »filii Bothka« (A. M. Z. I. 31.). Slično kod ophodnje međa 8. kolovoza 1412. (A. M. Z. II. 7.).

4. Dana 7. rujna 1419. kupuje Tomo, sin Mihajla, »filii Lacho de Konzkamelleky«, od Elizabete i Ilke »de Konzkamelleky« imanje između rijeke Konjske i Plavnice i preko Plavnice, da ga kasnije oporučno ostavi pavlinima, na što pristaje Luka, sin Jurja »filii Lukach de Konzkamelleky« (A. M. Z. III. 11.).

5. Dana 21. kolovoza 1433. zalaže Ladislav, sin Tome, »filii Lacho de Lachouch«, prior Galu iz Streze jedno kmetsko selište sa pola šume Dijankovca za 16 for. (A. M. Z. II. 38.).

6. Dana 10. kolovoza 1434. daruju Ladislav i Petar, sinovi Tome, »filii Lachow de Lachouch et Konzkamelleky«, jedno kmetsko selište i pola šume Dijankovca (A. M. Z. II. 41.).

7. Dana 2. srpnja 1438. daruju isti Ladislav i Petar samostanu u Strezi dva kmetska selišta ispod šume Dijankovca (A. M. Z. II. 45.).

8. U ispravi od 12. prosinca 1461. dolazi literat Benedikt »de Lachowch« kao banski čovjek pri uvodu pavlina u posjed Ilinca (A. M. Z. III. 19.).

9. U ispravi od 11. prosinca 1468. spominju se Juraj, sin literata Benedikta iz Lačovca, i Petar, sin Nikole »de Lachowlyagoricza«, oba kao susjedi pavlina pri uvodu u posjed Jakopovca (A. M. Z. IV. 38.).

Iz tih se isprava vidi, da je Lačovac bio u neposrednoj blizini pavlinskog samostana u Strezi. »Filii Lacho et filii Bothka« graničili su s pavlinima. Lačovac je morao biti u blizini rijeke Konjske, jer se isti plemić »Lacho« ili »Lachow« naziva »de Lachouch et Konzkamelleky«, a nije bio daleko od šume Dijankovca ili Jankovca kod današnjih Gornjih Plavnica. Dok na obitelj »Bothka« sjeća današnje selo Botinac kod Kapele, dotle se Lačovac ne spominje među filijalama zagrebačke nadbiskupije.

71. LESNA

To se mjesto spominje samo u ispravi od 16. listopada 1416., koju smo napomenuli kod Labaševca. Petar, sin Adama Kastelanovića iz Svetog Duha, zaposjeo je među ostalima i dva kmetska selišta kraj Lesne, koja pripadahu Doroteji, supruzi Geleta »de Zrednamelleky«, a iz sela Lesna otjerao dva vola (A. M. Z. II. 12.).

Lesne danas nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije. Ona se nije nalazila u sferi Streze, nego u sferi pavlinskog samostana Dobre Kuće i Garića, gdje je bio Sveti Duh (Zenthlelek) i gdje je bila Zredna (J. Bösendorfer, Slav. pov., str. 80. i 86.).

72. LUBENICZA

To se mjesto spominje samo u ispravi od 4. veljače 1458. Brcko, sin Valentina iz *Lubenice*, zalaže Tomi, sinu Guretića iz Remetinca, pred čazmanskim kaptolom dva jutra oranice i jednu šumu (A. M. Z. III. 25.).

Budući da se u istoj ispravi spominje i Lubena i Remetinec, vrlo je vjerojatno, ako ne i sigurno, da je sredovječna Lubenica istovetna s današnjim selom *Lubenom*. Lubena je filijala župe Gradec, udaljena od njega 1 km, a brojila je g. 1929. 141 žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 142.).

U neposrednoj blizini Lubene nalazi se malo istočno selo Remetinec na brdu od 150 m. To se selo doduše ne nabraja među filijalama župe Gradec, ali postoji i nalazi se na vojnoj karti.

Lubena je nekoć bila sijelo župe, koja se spominje u popisu od g. 1334.: »Item ecclesia sancti Nicolai de Lubena«, danas Lubena kod Cugovca u župi Gradec (Dr. J. Buturac, Zbornik nadb. zagr., str. 445.).

73. LUBENOWCZ

Mjesto *Lubenovac* spominje se samo u jednoj ispravi Streze, i to 28. travnja 1439. Ivan, sin Ivana iz Lubenovca, prisustvuje sastavu oporuke topolovačkog kastelana Brcka, sina Andrije iz Bolaara, što je »in castro Thalolouez« piše javni bilježnik Brcko, sin Blaža iz Rovišća (A. M. Z. II. 46.).

Da li je Lubenovac u kakvoj vezi s prije spomenutom Lubenom, to se iz isprave ne vidi. Iz isprave se dade zaključiti tek to, da Lubenovac nije bio daleko od Topolovca, barem ne odviše daleko. Drugi svjedoci oporuke bijahu iz Sv. Križa u Velikoj, iz Jakozerdahela, Ilijindola i t. d.

74. MAROWCZ – ZENTHPETER

Mjesto *Marovac* spominje se samo u ispravi od 7. srpnja 1468. U kapeli sv. Marije na groblju u Kapeli rješava se spor između samostana u Strezi i Pavla Jakopovića iz Matejevca i njegove rodbine zbog posjeda u Jakopovcu. Tu su se našli na okupu javni bilježnik Ivan, sin Brcka iz Rovišća, prior Andrija iz Streze, župnici iz Streze, Kapele, Vrtlina i još neki drugi. Među njima spominje se Urban, »viceplebanus de Marowcz Zenthpeter« (A. M. Z. IV. 36.).

Kako se vidi iz te isprave, u Marovcu je postojala župna crkva sv. Petra, koja je g. 1468. imala podžupnika Urbana. U popisu župa iz g. 1501. kaže se »N. plebanus

in Morawcz«. U popisu iz g. 1334. ne spominje se nigdje mjesto Marowcz ili Morawcz, ali se u tom popisu spominju dvije župe sv. Petra, za koje dr. J. Buturac u svojoj radnji »Popis župa zagreb. biskupije od god. 1334« (Zbornik, str. 435.–436.) kaže »neistraženo«, i to pod br. 39. i 45. Jedna od tih neistraženih župa je svakako »Marowcz Zenthpeter«. Sudeći po smještaju pred Strezom »Marowcz Zenthpeter« bit će župa sv. Petra pod br. 39. Uspije li kome dokazati, da je župna crkva u Vrtlinu bila posvećena sv. Petru, onda bi bile odgonetnute sve župe komarničkog arhiđakonata.

Nema nikakve sumnje, da je župa Marowcz Zenthpeter iz g. 1468. i Morawcz iz 1501. jedna te ista župa. Župa Morawcz, kako se vidi iz popisa od 1501., nalazila se između Kapele i župe Nowa Zenthmarton (Nova Plavnica). A tu je morala biti i Marowcz Zenthpeter.

J. Bösendorfer donoseći župu u Moravcu prema popisu od 1501. kaže, da se g. 1472. spominje mali plemićki posjed »Marowcz« među Bjelovarom i Roviščem (Slav. pov., str. 258.).

Naše je nagađanje, da se iza Marovca i Moravca krije staro znamenito selo Morusovac, gdje su stanovali ugledni plemići Stjepan Morus (1449–1451), Toma Morus (1458–1462) i Klement Morus (1468 dalje). O tom će se doskora posebno govoriti.

75. MARTYNOVCH

Selo *Martinovac* dolazi u ispravama Streze od 1419. do 1488.

1. Literat Jakov, sin Petra iz Komarnice, plemićki sudac, utvrdio je istragom 27. svibnja 1418., da su Benedikt, sin Klementov, zatim Ivan i Stjepan »de juxta Plaunicha« (mjesto Plaunichamelleky) s Nikolom, sinom Stjepana, i Ladislavom, sinom Mihajla »de Martynouch«, i drugima navalili na kuću svećenika Petra, sina Jurja iz Hedrihovca, pa da su od onud odnijeli stvari u vrijednosti od 20 for., kao i dvije povelje, te da su oštetili njegov mlin na rijeci Konjskoj (A. M. Z. II. 16.). Tu dolazi prvi put jedan plemić iz Martinovca: Ladislav, sin Mihajlov.

2. G. 1438. spominje se plemić Lorand iz Martinovca. Dana 18. lipnja 1437. založila je Annos, supruga Jurja iz Klokočevca, literatu Lorandu »de Martynouch« jedno kmetsko selište bez zgrada sa 11 jutara za 8 maraka denara. Zalog se obavio pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. II. 43.).

3. Dana 15. srpnja 1451. pozvala je udova literata Loranda iz Martinovca po plemićkim sucima križevačke županije rođake i susjede, da služeći se pravom prvokupa kupe njeno imanje u Klokočevcu ili Mikčevcu. Oni izjaviše, da nisu u stanju kupiti to imanje, pa ovlašćuju udovu, da ga proda kome hoće (A. M. Z. IV. 20.).

4. Dana 10. rujna 1451. založio je Mihajlo, sin literata Loranda iz Martinovca, sa sestrama Elizabetom, Tibom i Ilom svoje imanje u Klokočevcu ili Mikčevcu pavlinskom samostanu u Strezi za 200 for. (A. M. Z. III. 17.).

5. U ispravi od 4. studenog 1461. spominje se literat Stjepan iz Martinovca kao član časnog suda, koji uređuje spor između pavlinskog samostana u Strezi i Jelene i Doroteje, kćeri Grgura »de Plaunichamelleky«, zbog posjeda u Horvatovščini (A. M. Z. IV. 6.).

6. Dana 2. lipnja 1467. prodaju Osvald, Adam, Ladislav, sinovi literata Loranda iz Martinovca, u ime svoje i u ime sestara Elizabete, Doroteje, Veronike, Tihe i Ile pavlinskom samostanu u Strezi posjed u Klokočevcu ili Mikčevcu za 218 for. Prodaja se obavila pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. IV. 32.).

7. Dana 9. ožujka 1488. spominje se Mihajlo iz Martinovca kao svjedok pri sastavu oporuke Matije Dezema, župnika u Strezi.

Selo Martinovac danas ne postoji pod tim imenom, pa ga nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu rječniku. Kako se vidi iz navedenih isprava, Martinovac se nalazio u bližoj sferi Streze, i to u blizini današnjeg Klokočevca i Gornjih Plavnica. Tko zna, ne krije li se iza Martinovca koja župa sv. Martina, kako se iza Domankuševca može kriti župa sv. Dominika. Današnji topolovački župljani poznaju rudinu Martinovac.

Postoji danas selo Martinac u župi Vel. Trojstvo, 7 km daleko od Kapele, no naš Martinovac morao bi biti bliže Plavnici.

76. MATHEOWCH (MATHEYOWCZ)

Selo *Matejovac* ili *Matejevac* dolazi više puta u ispravama Streze.

1. U ispravi od 14. prosinca 1449. spominje se Martin »de Matheouch« kao banski čovjek pri uvodu pavlina iz Streze u posjed Ilinca. Drugi banski ljudi bili su iz Kandalovca, Morusovca i Plavnice (A. M. Z. II. 19.).

2. Isti Martin iz Matejovca dolazi u ispravi od 12. prosinca 1451. pri novu uvodu pavlina u posjed Ilinca. Prije su pavlini dobili Ilinac na osnovu zaloga, a sada na osnovu dara. Drugi su banski ljudi bili iz Kandalovca, Lačovca, Morusovca i Plavnice (A. M. Z. III. 19.).

3. U ispravi od 7. srpnja 1468. dolazi cijela generacija plemića iz Matejovca: Pavao Jakopović iz Matejovca potvrđuje u grobljanskoj kapeli sv. Marije u Kapeli pred javnim bilježnikom u ime svojih kćeri Katarine i Jelene i u ime Margarete, udove Stjepana Jakopovića iz Matejovca, da su od priora Andrije iz Streze primili 40 for., pa se odriču svakog prava na posjed Jakopovac (A. M. Z. IV. 36.).

4. Topolovački kastelan Brcko ostavio je oporučno pavlinskom samostanu u Strezi posjed Jakopovac. Međutim su njegovi sinovi Ivan i Albert založili taj posjed Pavlu Jakopoviću iz Matejovca i rodbini za 40 for. Zbog toga pavlini nisu mogli ući u posjed Jakopovca. Nastala je duga parnica, koja se svršila presudom da pavlini isplate Pavlu Jakopoviću i rodbini 40 for., a oni će se odreći svakog prava na Jakopovac. Pavlini su svoju obavezu ispunili, kako se vidi iz pomenute isprave.

5. U istoj zgodi spominje se i magister Pavao iz Matejovca kao svjedok u parnici (A. M. Z. IV. 36.).

6. »Paulus Magnus de Matheocz« pribiva 11. prosinca 1468. kao susjed pri uvodu pavlina iz Streze u posjed Jakopovca (A. M. Z. IV. 38.).

Matejovac ili Matejevac ne postoji danas, pa ga nema ni među filijalama zagrebačke nadbiskupije ni u Sabljarevu riečniku. Nu njegov je položaj dosta označen u samim ispravama. Nalazio se blizu Topolovca, zapravo blizu današnjeg sela Jakopovca u župi Zrinski Topolovac.

77. MATHWSOWCZ

Selo *Matusovac* ili *Matuševac* dolazi samo u jednoj ispravi, i to 8. kolovoza 1503. Čazmanski kaptol svjedoči, da je po nalogu kralja Vladislava bez prigovora uveo pavline u posjed sela Torinca, što im ga je darovao Nikola, sin Dersffyja de Zerdahel. Među prisutnim susjedima spominje se i »Matthaeus de Mathwsowcz«, Matej iz Matusovca ili Matuševca.

Ni toga sela nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije. Budući da je Matej iz Matusovca bio susjed selu Torincima, to se morao nalaziti nekoć između Zerdahela (Gornje Sredice) i Topolovca, a uz potok Torinac.

78. MEGERECHYE

Selo *Međurečje* ili *Međurača* dolazi u dvije isprave arhiva Streze.

1. Dana 30. ožujka 1478. javlja čazmanski kaptol banu Ladislavu od Egervara, da je magister Petar iz Gudovca na nalog palatina Mihajla Orsaga de Gut proveo istragu u predmetu tužbe Blaža Brige iz Jakozerdahela i Lucije udove Petra iz Međurače (de Megywrechye) (A. M. Z. V. 5.).

2. Dana 9. rujna 1490. drži se u varoši Međurači skupština plemića križevačke županije: »Anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo congregata insimul in oppido Megerechye in festo Nativitatis beate Marie Virginis universitate nobilium regni Sclavoniae comitatus Crisiensis.« Ta je skupština oslobodila pavline u Strezi i njihove kmetove od svih državnih podavanja (A. M. Z. IV. 19.).

Sredovječna Međurača odgovara današnjoj Međurači, filijali župe Nevinec, koja je 3/4 km udaljena od matice župe, a g. 1929. brojila je 880 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 150.).

J. Bösendorfer smješta Međurječje u blizinu Obrovnice, i to na jug od Čazme. Tu su bili gospodari niži plemići, koji su nosili ime po mjestu. Samo mjesto imalo je sajamske povlastice, a županija je često držala ondje svoje skupštine, jer Međurača leži gotovo u sredini županije. Spominje se od 1392. do 1485. (Slav. pov., str. 76.).

79. MENDZENTH

Mjesto Mendzenth dolazi samo jedamput u arhivu Streze, i to u ispravi od 18. prosinca 1397. »Paulus, filius Endrey filii Thomae de Mendzenth« moli zagrebački kaptol, da mu prepiše ispravu kralja Ljudevita od 13. listopada 1366. Taj Endrej ili Andrija je brat zagrebačkomu kanoniku, arhiđakonu Petru, koji je bio ujedno i biskupov vikar. Kralj Ljudevit je g. 1366. kanoniku Petru i bratu mu Endreju dao posjed Strezu u zamjenu za Otnu, Obrovnu i Mošinju. Pavao je bio građanin grički »civis montis Grecensis«.

Riječ Mendzenth i Mindzenth u madž. znači *Svi sveti* ili *Sesvete*. Budući da su Petar i Endrej živjeli u Zagrebu, nije od potrebe, da ovaj Mendzenth tražimo u blizini Streze. U zagrebačkoj biskupiji su 4 mjesta s imenom Sesvete: Sesvete kod Zagreba, Sesvete Podravske, Sesvete, filijala župe sv. Jurja u Trnju, i Sesvete Gornje i Donje, filijala župe Carevdara.

Carevdarske Sesvete su doduše na domaku Streze, ali nema razloga, da naše Sesvete tražimo u blizini Streze, kad ljudi s tim dodatkom žive u Zagrebu. Zato smijemo pretpostavljati, da Tomo, otac Petra i Endreja, potječe iz Sesveta kod Zagreba.

Župa Svih svetih spominje se već u popisu od 1334.: »Item ecclesia Sanctorum omnium circa viam magnam« (Dr. J. Buturac, Zbornik, str. 426.).

80. MONCHOUCH (MONCHOWCZ)

To mjesto dolazi samo u jednoj ispravi, i to 23. ožujka 1428., ali u dvojakoj transkripciji, kao Monchouch i kao Monchowcz, dakle *Mončovac*. Čazmanski kaptol potvrđuje, da je na nalog bana Hermana Celjskog bez prigovora uveo Brcka, sina Andrije iz Bolaara, u posjed sela Jakopovca. Među banskim ljudima nabrajaju se Jakov, sin Lovre »de Monchouch«, i literat Tomo »de Monchowcz« (A. M. Z. II. 32.). Čini se, da se radi o jednom te istom mjestu Mončovcu.

Danas nema sela Mončovca ni Mončonca, ali ima u župi Topolovcu, dakle ondje, gdje su banski ljudi imali posla, selo pod imenom Mučna, i to Mala Mučna. Vjerojatno je, da je Mončovac i Mučna jedno isto selo. Mala Mučna je danas filijala župe topolovačke. G. 1929. brojilo je selo 180 rkt. žitelja, a udaljeno je od matice 12 km.

81. MORWSOWCZ (MOROSOUCH)

Selo *Morusovac* spominje se često u ispravama Streze, i to vazda u vezi s članovima obitelji Morus. To se ime piše od 1449. do 1458. Moris, a dalje do 1522. Morus.

1. U ispravi od 14. prosinca 1449. dolazi Stjepan Moris kao banski čovjek pri uvodu pavlina iz Streze u posjed imanja Ilinca, što ga pavlini dobiše u zalog od Ilke, kćeri Ladislava iz Ilinca (A. M. Z. II. 19.).

2. Isti Stjepan Moris dolazi kao banski čovjek u ispravi od 12. prosinca 1451., opet pri uvodu pavlina u posjed Ilinca, što ga dobiše darom kao altariju. U istoj ispravi dolazi kao banski čovjek i Tomo i Klement »de Plaunicha« (A. M. Z. III. 19.).

3. U ispravi od 28. travnja 1458. spominje se kao banski čovjek pri uvodu pavlina u posjed Kamena pod Kuvarom Tomo Moris »de Plaunichamelleky«, t. j. iz okolice Plavnice (A. M. Z. III. 28.).

4. U ispravi od 4. veljače 1462. spominju se kao kraljevski ljudi pri uvodu pavlina u Horvatovšćinu i Bikalje »Thomas Morws de Morusowcz« et »Clemens Morws«. Klement Morus bio je prisutan i kao susjed. (A. M. Z. IV. 9.).

5. Klement Morus bio je prisutan u Kapeli 7. srpnja 1468., kad se pred javnim bilježnikom Ivanom, sinom Brcka iz Rovišća, rješavao spor između samostana u Strezi i Pavla Jakopovića iz Matejovca (A. M. Z. IV. 36.).

6. U ispravi od 11. prosinca 1468. dolaze kao banski ljudi pri uvodu pavlina u selo Jakopovac »Clemens Morus de Morusouch« i »Johannes Morus de Morusouch«. Kao susjed pribiva istom uvodu »Georgius filius Clementis filii Morus de Morisouch« (A. M. Z. IV. 38.).

7. U urbaru Streze iz g. 1477. spominju se dvije pavlinske livade »infra Morusowcz«. Pavlini su g. 1477. imali u svemu 8 livada, i to: jednu u Jakopovcu, jednu pod samostanom, jednu u Horvatovšćini, dvije pod Morusovcem, jednu kod Sv. Benedikta, t. j. u Plavnici Staroj, a dvije uz majur Hrastinu (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V, str. 215.).

8. U ispravi od 8. kolovoza 1503. pribiva Juraj Svastić iz Morusovca kao kraljev čovjek pri uvodu pavlina u posjed Torince (A. M. Z. V. 28.).

9. Katarina, kći Klementa Morusa iz Morusovca, prosvjeduje 6. travnja 1522. pred banom Ivanom Torkvatom, što sinovi Emerika Morus, Matija i Pavao, prodaju svoje posjede u selu Morusovcu Petru Lacoviću iz Botinca (A. M. Z. V. 38.).

Postojalo je dakle selo Morusovac ili Moruševac u blizini Streze. Budući da su plemići iz Morusovca kao susjedi pribivali uvodu pavlina u Horvatovšćinu, Bikalje, Jakopovac i Torince, jasno je, da su stanovali u blizini tih mjesta, i to uz potok Plavnicu, jer se isti Tomo Morus zove jedamput »de Plaunichamelleky«, a drugi put »de Morusowcz«.

Danas nema Morusovca, pa za to mjesto ne znaju ni najstariji ljudi onoga kraja.

82. MOSYNA (MUSYNA, MOSNYA)

Mušinja, Mošinja ili *Mošnja* spominje se u predspisima pavlinskog samostana u Strezi, i to g. 1366.

1. Kralj Ljudevit podijelio je magistru Petru, arhiđakonu katedralnomu i svom posebnom kapelanu, i njegovu bratu Endreju, sinovima Tome, tri oveća posjeda: Otnu, Orbovnu i Mušinju. Braća su ušla u posjed, pa su od susjednih plemića prikupila nešto zemljišta. Nu kralj se g. 1366. odlučio, da od pomenute braće uzme ta tri posjeda, koji pripadahu nekoć Mirsi i njegovim potomcima, ali ti izumriješe, pa posjedi pripadoše kruni. Umjesto Otne, Orbovne i Mušinje dade kralj u zamjenu svoj kraljevski posjed Strezu u križevačkoj županiji, u kotaru rovišćanskom (A. M. Z. I. 6. – Cod. d. XII. 596.). Tu se posjed zove »Musyna«.

2. Dana 14. prosinca 1366. nalaže kralj Ljudevit čazmanskom kaptolu, da sudjeluje pri uvođenju arhiđakona Petra i brata mu Endreja u posjed Streze, što im ga je kralj dao u zamjenu za Otnu, Orbovnu i Mošinju (A. M. Z. I. 7. – Cod. d. XIII. 598.). Tu se posjed piše »Mosnya«.

3. Isti dan nalaže kralj Ljudevit banu Nikoli Seću (de Zeech), da uvede arhiđakona Petra i brata mu Endreja u posjed Streze, što im ga je dao u zamjenu za njihove posjede Otnu, Orbovnu i Mošinju »in Kamarcha«, i da im dade toliko selišta i toliko zemljišta, koliko oni daju kralju (A. M. Z. I. 7. – Cod. d. XIII. 599.). Tu se posjed piše »Mosinya«.

4. Dana 24. travnja 1367. javlja ban Seć, da je po kraljevu nalogu omeđašio posjede Strezu i Plavnicu, koje je kralj dao arhiđakonu Petru i bratu mu Endreju u zamjenu za Otnu, Orbovnu i Mošinju. Tada je ban utvrdio, da su posjedi Otna, Orbovna i Mošinja mnogo veći i plodniji od Streze i Plavnice. U Otni, Orbovni i Mošinji našlo se 42 kmetska selišta, ali oranica ima toliko, da bi stalo onamo 120 kmetova, svaki sa 20 jutara zemlje. Osim toga se našlo ondje toliko šume, koliko i oranica. Posebice se u Mošinji našlo 50 jutara šume i pet vinograda (A. M. Z. I. 7. – Cod. d. XIV. 15.). Tu se mjesto zove »Mosnya«.

Iz isprava se vidi, da je Mušinja bila posjed u komarničkom kotaru, nedaleko od Otne (današnji Stari Pavljani) i Orbovne (današnja Obrovnica u župi Nevinac).

No Mušinja je bila i sijelo stare župe, koja se spominje u popisu od g. 1334. (»ecclesia beate Virginis de Mosina«) i u popisu od 1501. (»Petrus plebanus de Mosynya«). Vidi dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 214. i 215. Dr. J. Buturac smješta Mušnju »možda jugoistočno od Bjelovara« (Zbornik, str. 435.).

J. Bösendorfer stavlja Mušinju na sjeveroistok od Rače, što odgovara istini. On veli, da je Mušnjina bila grad, za koji je g. 1406. dobio novu donaciju Juraj Lorandov od plemena Peć iz šomođske županije. Kasnije posjeduju grad njegovi rođaci s pridjevkom »Musyna«. G. 1406. i 1418. pripadalo je tom gradu 19 selišta, koja su sva propala. Vlastelinstvo se spominje od 1245. do 1491. (Slav. pov., str. 77.).

83. MYLETINCZ (MYLETHYNCZ)

Mjesto *Miletinac* dolazi češće u ispravama Streze, i to od 1395. do 1516. Evo podataka za povijest Miletinca.

1. Plemić Martin, sin Ivana iz Miletinca, i njegovi sinovi Juraj, Matija i Ivan, nastoje da kupe imanje u Hedrihovcu. Protiv toga prosvjedovao je Juraj, sin Hedriha iz Hedrihovca, pred podbanom, magistrom Martinom Dersom, županom križevačkim, 5. svibnja 1395. (A. M. Z. I. 19.).

2. Isti Martin, sin Ivana iz Miletinca, vrbovački arhiđakon Ivan i kašinski župnik Nikola sklapaju 23. listopada 1395. bratimstvo s Pavlom, sinom Endreja iz Sesveta, građaninom gričkim, za obranu svojih posjeda. Pavao je posjedovao zemljišta »more praediali« u Miletincu i u Kamenici pod Kalnikom (A. M. Z. I. 20.).

3. Stjepan, sin Dimitrija iz Miletinca, platio je 28. siječnja 1400. pred podbanom i zagrebačkim županom sudbene i nagodbene pristojbe u parnici između Bartola, sina Ivana iz pokrajine dubravske, i Tome. sina Ilijina (A. M. Z. I. 26.).

4. Petar, sin literata Stjepana iz Hedrihovca, prosvjeduje 27. lipnja 1451. pred zagrebačkim kaptolom protiv toga, da bi udove Petra iz Miletinca i Janka i Matije Brige, kao i Juraj Šimunović iz Miletinca zaposjeli njegovu šumu Međuputje (A. M. Z. III. 16.).

5. Dana 25. siječnja 1452. utvrđuju plemićki suci križevačke županije, da su Petar Briga iz Miletinca, zatim udove Janka i Matije i Juraj, sin Matije Briga, zaposjeli šumu Međuputje, koja je pripadala svećeniku Petru, sinu literata Stjepana iz Hedrihovca, i njegovoj braći (A. M. Z. III. 21.).

6. G. 1465. nastoje Juraj Briga i Ivan Dobičak iz Miletinca u zajednici s drugima da zaposjednu Hedrihovac, ali protiv toga 5. svibnja 1465. prosvjeduje svećenik Petar, sin literata Stjepana iz Hedrihovca (A. M. Z. IV. 23.).

7. U ispravi od 11. prosinca 1468. spominju se Antun Kopšić i Matija Božorad, oba iz Miletinca, kao banski ljudi pri uvodu pavlina u Jakopovac (A. M. Z. IV. 38.).

8. U ispravi od 30. ožujka 1478. dolaze Juraj Ivanušić i Klement iz Miletinca kao palatinski ljudi u istrazi, što ju je vodio magister Petar iz Gudovca (A. M. Z. V. 5.).

9. U ispravi od 27. siječnja 1493. spominju se Andrija i Ivan iz Miletinca kao kraljevski ljudi za uvod Petra Bočkaja iz Rasinje i Stjepana iz Gudovca u posjed Hedrihovca (A. M. Z. V. 12.).

10. U ispravi od 23. prosinca 1516. dolaze Pavao i Ladislav iz Miletinca kao kraljevski ljudi pri uvodu u posjed Ilinac (A. M. Z. V. 36.).

Miletinac je staro sijelo rkt. župe. U popisu od g. 1501. spominje se »Matthaeus plebanus in Myletincz« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 215.). U ispravi od 2. kolovoza 1417. arhiva Streze spominje se »ecclesia beatae Virginis Mariae de Mylethyncz« (A. M. Z. II. 13.). Ta se župa, iako bez naznake mjesta, spominje u popisu g. 1334. kao »ecclesia sanctae Virginis« odmah iza Chesurice (Česmice).

Prema J. Bösendorferu nalazio se sredovječni Miletinac između današnjeg Bjelovara i Rovišća (Slav. pov., str. 259.). Prema popisu iz g. 1501. bio je Miletinac između Klokočevca i Gudovca, što se lokalno dobro pokriva s mišljenjem J. Bösendorfera. Iz isprava Streze se vidi, da je Miletinac bio između Gudovca i Hedrihovca.

84. OBROACH

Mjesto *Obrovac* dolazi samo jedamput u arhivu Streze, i to u ispravi od 9. travnja 1379. Ivan Bissen, osnivač pavlinskog samostana u Strezi, daruje 9. travnja 1379. tome samostanu pred kraljem Ljudevitom naknadno još jedan kompleks zemlje. Kralj ga u ispravi naziva »magister Johannes Bissenus castellanus noster de Obroach« (A. M. Z. I. 8.).

Prema tome je Ivan Bissen bio kastelan kraljevskog grada Obrovca Taj se Obrovac nije nalazio na području Streze, nego u Dalmaciji kod Zadra.

85. ORBOWNA

Orbovna ili *Orbona* dolazi u ispravama Streze uvijek zajedno s Otnom i Mušinjom, dakle u ispravi od 13. prosinca 1366. (I. 6), u ispravi od 14. prosinca 1366. i u ispravi od 24. travnja 1367. (I. 7), koje smo isprave točnije naveli kod mjesta Mušinje.

Orbovna je današnja Obrovnica, filijala župe Nevinca, udaljena 4 km od matice, koja je g. 1929. brojila 144 rkt. i 130 pravosl. žitelja. Nekada je sama Obrovnica bila sijelo župe. U popisu od 1501. spominje se »Paulus plebanus in Verbova». To se mjesto prema J. Bösendorferu u Srednjem vijeku zvalo Verbova, Vrbona, Orbona, Orbowa, a odgovara današnjoj Obrovnici jugoistočno od Bjelovara. U 15. st. bila je Obrovna grad (Slav. pov., str. 258.).

86. ORCHOUCH

Mjesto *Orčovac* dolazi samo u jednoj ispravi, i to 16. svibnja 1404. Čazmanski kaptol javlja banovima, da je na nalog kralja Sigismunda od 15. travnja 1404. uveo Dionizija, sina Gele iz Tekovca, i njegovu braću Filipa i Petra u posjed sela Rogozna. Među kraljevim ljudima spominje se i literat Tomo »de Orchouch«. Ostali su bili iz Tekovca, Zrednamelleka i Pukura (A. M. Z. I. 29.).

Sadržajno nema ta isprava nikakve veze sa Strezom, pa je valjda tamo zalutala iz arhiva Garića. Zato se Orčovac nema tražiti u sferi Streze, nego Garića.

God. 1403. htio je kralj Sigismund nagraditi Dionizija, sina Gele iz Tekovca, zbog zasluga, što ih je stekao u zadnjem teškom ratu, pa mu je darovao selo Rogožnu u križevačkoj županiji, odijelivši ga od kaštela i grada Velike (castellum et oppidum Velika). To je nekadanja Kraljeva Velika, zapadno od Pakraca. Tu negdje treba tražiti i naš Orčovac.

87. OROZOWCZ

Selo *Orozovac* dolazi samo u dvije isprave arhiva Streze.

1. Magister Petar iz Gudovca provodi jednu istragu na nalog palatina Mihajla Orsaga iz Guta, a u povodu pritužbe Brige iz Jakozerdahela i Lucije udove Petra iz Međurače. Među palatinskim ljudima spominje se uz druge i Ivan Zelina »de Orozowcz«. Drugi su palatinski ljudi bili iz Miletinca, Klokočevca i Jarošina (A. M. Z. V. 5.). Isprava potječe od 30. ožujka 1478.

2. Među svjedocima, koji su bili prisutni sastavu oporuke Matije Dezema, župnika u Strezi, 9. ožujka 1488. nalazi se i »Mathias Fich de Orozowcz« (A. M. Z. V. 9.).

Mjesto Orozovac ne postoji danas, pa ga nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije. Nekada je morao postojati u bližoj sferi Streze.

88. OTHNA, OTHNYA

Posjed i mjesto *Otna* ili *Otnja* dolazi uvijek u spoju s Mušinjom i Orbovnom, pa se prema tomu nalazi u ispravi od 13. prosinca 1366. (A. M. Z. I. 6), u ispravi od 14. prosinca 1366. (A. M. Z. I. 7.) i u ispravi od 24. travnja 1367. (A. M. Z. I. 7.), koje smo isprave točnije naveli kod Mušinje.

Otna ili Otnja bila je u Srednjem vijeku ne samo posjed, nego i sijelo župe. U popisu od 1501. spominje se »Mathias plebanus sancti Pauli in Othna, Georgius et Joannes gratiani ibidem«, a u popisu od 1334. spominje se »ecclesia sancti Pauli« između Palične i Sobočine (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 214. i 215.). Stara sredovječna Otna današnji su *Pavljani* južno od Bjelovara (Dr. J. Buturac, Zbornik, str. 435.).

J. Bösendorfer piše o Otni ili Otnji ovo: »Neposredni susjed Slobošćine bilo je mjesto Otnja ili Otnja Sveti Pavao, koje se inače zvalo Galovac i Herišinec. Odgovara današnjem Galovcu i Pavljanima na Čazmi, južno od Bjelovara. Kroz 15. st. ima istu sudbinu s Obrovnicom. U 15. st. je to posjed Herissa ili Herišića, onda kaptola čazmanskog, zatim Jana Vitovca i Ladislava Hermana Grebengradskog« (Slav. pov., str. 76.).

89. PALYCHNA ZENTHPETER

To se mjesto spominje samo u ispravi od 23. prosinca 1516. Čazmanski kaptol javlja vesprimskom biskupu Petru Berislaviću, banu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i kapetanu senjskom, da je palatinskog protonotara magistra Ivana od Pelberta de Ellyewelgh htio uvesti u posjed imanja Ilinac, Vikarijaševac i Druškovac, ali se tome opriješe pavlini iz Streze i još neki drugi. Tu se među palatinskim ljudima spominje i »Johannes Kozoch de Palychna Zenthpeter« (A. M. Z. V. 36.).

Palična je bilo staro sijelo župe sv. Petra u komarničkom arhiđakonatu. Spominje se u popisu od 1334. »Item ecclesia sancti Petri de Palichna«, kao i u popisu od 1501.: »N. plebanus in Palichna« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 214.). Prema dru J. Buturcu župa je ležala jugoistočno od Bjelovara, a istočno od Orovca na Polični (Zbornik, str. 435.).

J. Bösendorfer piše, da se u okolici Rače i Čazme u 14. i 15. st. nalazilo oveće selo Palična ili Palična-Sveti Petar. Gospodari tu bijahu Potoki od Palične, Zaverski, Poljski, Töröki, Peharniki, Saboi (Sartori), Drživojići, Kopčinići Kosovci, Horvati, Mikšići, Zlogledi, vitezi Komarnički, a onda na početku 15. st. Morovići, a na koncu 15. st. Međurački, Bickeli od Zelne, Požeški od Garignice, Ladislav Hermanov Grebengradski, a onda Baćani (Slav. pov., str. 77.).

90. PETHERYANCZ

Selo *Peterijanec* dolazi samo u ispravi od 11. prosinca 1514. Križevački župan Baltazar Alapić izvješćuje, da je na molbu priora Emerika iz Streze dao obaviti izvide u predmetu smetanja posjeda u Bankovcu. Plemički sudac Petar Lacović iz Botinca utvrdio je, da je »Nicolaus de Keresztur, eotunc possessor oppidi Kaproncza et pertinentiarum suarum per magnificum dominum Johannem Ernustj de Chaktornya pro tempore constitutus« izaslao literata Petra iz Peterijanca i više kmetova iz Peterijanca, Hermanovca, Presečne i Bankovca, koji su provalili u klijet pavlinskog kmeta Tome Pavlinića i odande odnijeli 35 kabala vina (A. M. Z. V. 34.).

Kako se vidi iz isprave, Peterijanec se nalazio u blizini Koprivnice, te odgovara današnjem *Peterancu*. Peteranec je sijelo stare župe, koja se spominje u popisu g. 1334. (»ecclesia sancti Petri circa portum Dravae«), a isto tako u popisu od 1501. (»Petrus plebanus sancti Petri in portu Dravae«). Vidi dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine V, str. 213. i Fr. Brdarić, Arh. komarn., Kat. list 1934., str. 556.

91. PEZYANCZ

Mjesto *Pezijanec* ili *Pesijanec* dolazi samo u ispravi od 23. prosinca 1516. Među kraljevskim ljudima, označenim za uvod palatinskog protonotara Ivana, sina Pelbertova, u posjed Ilinca, Vikarijaševca i Druškovca spominje se i »Petrus Chefel de Pezyancz« (A. M. Z. V. 36.).

Danas nema sela pod tim imenom. Ako uzmemo, da se radilo o uvodu u posjed Ilinca, Vikarijaševca i Druškovca, što je sve pripadalo pavlinima u Strezi, i ako uzmemo, da su neki kraljevski ljudi bili iz Miletinca i Palične, onda smijemo pretpostaviti, da je i taj »Pezyancz« bio barem u daljoj sferi Streze. Možda je to »Pesji nos« ili Mali Križ u župi Zrinski Topolovac.

92. PLAUNICHA, PLAUNICHEMELLEKY

Riječ *Plavnica* dolazi vrlo često u arhivu Streze, od 1381. do 1516. Nekada dolazi ta riječ za oznaku rijeke, zapravo potoka Plavnice, i to kao »antiqua Plaunicha« i kao »nova Plaunicha«. Nadalje dolazi riječ Plavnica za oznaku mjesta, pa se kazuje za pojedina lica, da su »de Plaunicha« ili »de Plaunichamelleky«. Ta se posljednja oznaka u jednoj ispravi prevodi sa »juxta Plaunicha«. Osim toga postoji Plavnica pod imenom »Plaunicha Zenthbenedek« i »Plaunicha Zenthmarton«. Mi ćemo o svakom tom mjestu govoriti posebice.

Najprije o Plavnici bez oznake župe.

1. Ilka, kći Jakova, »filii Lukach de Plaunicha«, i njena sestra Elizabeta zalažu Tomi, sinu Mihajla iz Konjske, jedan dio svoje šume za 6 for. Založna isprava sastavljena je pred podbanima i križevačkim županima Mihajlom Borotvom i Matuzelom 20. rujna 1413. u Križevcima (A. M. Z. II. 8.).

2. U idućoj ispravi se produžuje generacija iste obitelji. Elizabeta, kći Jakova, »filii Lukach de Plaunichamelleky«, a supruga Pavla, sina Stjepana iz Topolovca, sa svojom djecom Jurjem, Ivanom, Matom i Jurjem mlađim, i Ilka, kći istoga Jakova, a supruga Šimuna, sina Stjepanova, sa svojom djecom Stjepanom i Elizabetom prodaju Tomi, sinu Mihajla, »filii Lachow de Konzkamelleky«, svoj posjed između rijeke Plavnice i Konjske i preko Plavnice za svotu od 200 zl. for. Kupoprodajni ugovor sastavljen je 19. travnja 1418. pred čazmanskim kaptolom (A. M. Z. II. 14.). Pomenutog Tomu uveo je u posjed kupljenog imanja zagrebački kaptol 5. svibnja 1418. (A. M. Z. II. 15.).

3. U ispravi križevačkog župana i podbana Petra od Fizežda 27. svibnja 1418. spominju se nove osobe iz Plavnice. Benedikt, sin Klementov, predijalist, i njegovi sinovi Ivan i Stjepan »de juxta Plaunicha« s nekim drugim ortacima navališe na kuću svećenika Petra, sina Jurja iz Hedrihovca, i počiniše štetu od 20 for. (A. M. Z. II. 16.).

4. Jelena, kći Tome »de Plaunichamelleky«, a supruga Matije Horvata, ostavlja 28. travnja 1442. oporučno pavlinskom samostanu u Strezi svoju kuriju sa tri kmetska selišta u Plavnicama, sve to poslije smrti sina Fabijana, koji ima pravo dosmrtnog uživanja. Kao svjedok pri sastavu oporuke spominje se među drugima Juraj, sin Lačovića »de Plaunichamelleky« (A. M. Z. III. 4.).

5. U ispravi od 14. prosinca 1449. spominju se Tomo i Klement Morus »de Plaunicha« kao banski ljudi pri uvodu pavlina u posjed Ilinca. Isti Tomo i Klement Morus »de Plaunicha« dolaze kao banski ljudi pri novu uvodu pavlina u Ilinac 12. prosinca 1451. (A. M. Z. III. 19.).

6. Sam Tomo Morus »de Plaunichamelleky« spominje se 28. travnja 1458. kao banski čovjek pri uvodu pavlina u posjed sela Kamena (A. M. Z. III. 28.).

7. Dana 4. studenoga 1461. sklapa prior Mihajlo iz Streze pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim nagodbu s Jelenom i Dorotejom, kćerkama Grgura »de Plaunichamelleky«, i njihovim kćerkama Magdalenom i Agatom u predmetu posjeda u Horvatovščini, što ga je Jelena, kći Tome »de Plaunichamelleky«, a su-

pruga Matije Horvata (Croatus) darovala samostanu u Strezi. Samostan dobiva dvije trećine kurije i dva prazna selišta sa strane Morusovca, a one dobivaju jednu trećinu kurije i jedno selište (A. M. Z. IV. 6.).

8. Dana 6. kolovoza 1462. sklapaju pavlini iz Streze pred banovima Janom Vitovcem i Nikolom Iločkim nagodbu s Ladislavom, sinom Stjepana Viteza, u sporu oko 6 jutara oranica i šume, što im je založila Ilka, udova Nikole Dominika iz Konjske. Među časnim sucima bio je Klement, sin Morusa »de Plaunichamelleky« (A. M. Z. IV. 16.).

9. Jelena, kći Elizabete, kćeri Tome »de Plaunichamelleky, alias Horvatouschina«, zalaže 14. srpnja 1467. pred plemićkim sucima u ime svoje i u ime svojih kćeri Magdalene i Agate pavlinskomu samostanu u Strezi svoj posjed u Horvatovšćini za 3 for. i 12 solida (A. M. Z. IV. 31.).

Plavnica bez naznake župe mogla bi odgovarati sadanjim Gornjim Plavnicama u župi Kapeli. Te su Plavnice udaljene 7 km južnije od Kapele, a g. 1929. brojile su 532 rkt. i 118 pravosl. žitelja.

Za jedne te iste osobe kaže se, da su »de Plaunicha« bez dodatka, onda »de Plaunichamelleky«. Onda se za »Plaunichamelleky« kaže »alias Horvatovšćina«. Opet Toma i Klement Morus se inače nazivaju »de Morusouch«. Čini se, da je Morusovac, sijelo Morusa, bio dio Gornjih Plavnica. Zanimljivo je, da se u Gornjim Plavnicama uzdržala obitelj Horvata do danas, pa je jedan Horvat iz Gornjih Plavnica polazio gimnaziju s piscem ovih redaka.

93. PLAUNICHA ZENTHBENEDEK

Plavnički Sveti Benedikt su Plavnice kao sijelo župe sv. Benedikta. Ta se župa spominje u arhivu Streze.

1. »Magister Basou de Byk, comes Crisiensis ac iudices nobilium eiusdem comitatus« potvrđuju 8. kolovoza 1381., da su se Stjepan i Tomo, sinovi Blagonje iz Komarnice, izjavili da su spremni dati Margiti i Dragojli djevojačku četvrtinu na imanju, koje leži uz rijeku Plavnicu. Plemićki sudac Nikola, sin Dominikov, obišao je to imanje, pa ga razdijelio na četiri jednaka dijela. Isprava opisuje među toga imanja uz Plavnicu, a u tom se opisu više puta spominje »ecclesia sancti Benedicti«, kao i cesta »via sancti Benedicti« (A. M. Z. I. 11.).

2. Stjepan, sin Ivana Lestaka »de Plaunicha Zenthbenedek«, daruje 10. travnja 1422. pred čazmanskim kaptolom samostanu u Strezi 6 kmetskih selišta u Klokočevcu (A. M. Z. II. 22.).

3. Pri nagodbi između pavlina iz Streze i Ladislava, sina Stjepana Viteza iz Komarnice, 6. kolovoza 1462. prisutan je kao časni sudac i Pavao »plebanus de Plaunicha Zenthbenedek« (A. M. Z. IV. 16.).

Župa sv. Benedikta u Plavnici je stara župa, koja se spominje već u popisu od g. 1334. »item ecclesia beati Benedicti«, kao i u popisu od 1501. »Martinus plebanus sancti Benedicti in Plawnicza« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 215.). Dr. J. Buturac ubicira tu župu u današnje Stare Plavnice. Stare Plavnice su danas filijala župe bjelovarske, 3 km daleko od matice, a g. 1929. brojile su 300 rkt. i 100 pravosl. žitelja (Zbornik zagr. nadb., str. 436.). I J. Bösendorfer stavlja župu sv. Benedikta u Stare Plavnice zapadno od Bjelovara (Slav. pov., str. 258. s.).

94. PLAUNICHA ZENTHMARTON

Sigurno je, da je osim župa sv. Benedikta u Plavnicama postojala posebna župa *sv. Martina u Plavnicama,* pod imenom »Plaunicha Zenthmarton«.

Ta se župa spominje u ispravi od 17. ožujka 1516. Mihajlo iz Tomadovca, plemićki sudac križevačke županije, potvrđuje, da je Ivan Valpotić iz Gregorijevca sa svojom suprugom Jelenom založio pavlinskomu samostanu u Strezi jedno puno i jedno prazno kmetsko selište u Podbudrovini križevačke županije za 38 for. Pavline

je pri tom pravnom činu zastupao »Nicolaus plebanus de Plaunicza Zenthmarton«. Postojala je dakle župa sv. Martina u jednim Plavnicama.

Ubikacija te župe je maglovita, jer ni jedan popis ne spominje župu sv. Martina u Plavnici. Popis od g. 1501. spominje župnika Brcka u župi »Nowa Szent Marton«, »Briccius plebanus de Nowa Szent Marton«, a popis od g. 1334. spominje jednu neubiciranu župnu crkvu sv. Martina i jednu kapelu sv. Martina. Ta dosada neubicirana župna crkva sv. Martina mogla bi biti »Plaunicha Zenthmarton« iz g. 1516. A razlog, što se ta ista župa zove u popisu od 1501. »Nowa Szentmarton« jest taj, što se nalazila u Novim Plavnicama.

Kod župe »Hegnowa« bio je spomenut župnik Ivan Koput »de Hegnowa«, koga je 1. siječnja Juraj Kandal iz Kandalovca imenovao izvršiteljem svoje oporuke. (A. M. Z. IV. 1.). Mi smo tamo izjavili mišljenje, da bi Hegnowa bilo isto što i Nowa Zenthmarton. Na taj način bi »Plaunicha Zenthmarton« bile današnje Nove Plavnice, filijala župe bjelovarske, 1 km daleko od matice, koja je g. 1929. brojila 400 rkt. i 90 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 133.) Uz Nove Plavnice se odmah vežu danas *Hrgovljani* na putu prema Kapeli sa 466 rkt. i 85 pravosl. žitelja. Nisu li možda Hrgovljani postali od »Hegnovljana«?

95. PODBWDROVINA

Selo *Podbudrovina* spominje se u arhivu Streze samo jedamput, i to u ispravi od 17. ožujka 1516. Ivan Valpotić iz Gregorijevca zalaže 17. ožujka 1516. pavlinskom samostanu u Strezi, koji je zastupao župnik Nikola iz Plavničkog Svetog Martina, jedno naseljeno i jedno i po prazno selište u selu Podbudrovini u križevačkoj županiji, kao i jedan mlin, koji odbacuje 20 madžarskih denara (A. M. Z. V. 35.).

Selo Podbudrovina ne postoji danas među filijalama zagrebačke nadbiskupije. Iz isprave se samo vidi, da se nalazilo u križevačkoj županiji. Svakako je selo bilo u nekoj sferi Streze, jer pavlini daju 38 zl. for. na račun tog posjeda, a tog ne bi učinili, da im je posjed predaleko. Možda je to selo u nekom snošaju sa selom Budrovcem kod Đurđevca, koje je nekoć bilo filijala župe đurđevačke, a sada je vlastita župa.

96. POZTHOYNINCZ

Selo *Postojninac* dolazi samo u ispravi od 29. rujna 1436. Benedikt, sin Pavla iz Pavšinca, »comes terrestris Crisiensis«, svjedoči, da udova literata Blaža iz Čeberkovca i sin joj Ivan nisu literatu Tomi, sinu Ivana »de Pozthoynincz« platili one tri marke, koje su bili dužni platiti u ime parničkih troškova zbog založena dva selišta (A. M. Z. II. 42.).

Selo Postojninac ne postoji danas, pa ga nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije, a ni u Sabljarevu rječniku. Isprava ne daje dovoljno uporišta, da nekamo smjestimo to selo, jer ni Čeberkovac nije potanje određen. Stalno je samo to, da su oba mjesta u križevačkoj županiji.

97. PRASCHOWCZ

Selo *Praščovac* dolazi samo jedamput u arhivu Streze, i to ispravi od 27. siječnja 1493. Čazmanski kaptol javlja banu Ladislavu od Egervara, da je na nalog kralja Vladislava htio uvesti Petra Bočkaja iz Rasinje i Stjepana iz Gudovca u posjed Hedrihovca, ali se tome opriješe pavlini iz Streze. Među kraljevskim ljudima za uvod označen je i »Ladislaus de Praschowcz« (A. M. Z. V. 12.).

Selo *Prašćevci* postoji do danas kao filijala župe Cirkvene, pola sata udaljeno od matice župe. G. 1929. brojilo je selo 255 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 128.). Selo je u bližoj sferi Streze.

98. PREDWORYA

Selo *Predvorje* dolazi samo u jednoj ispravi, i to 8. kolovoza 1503. Čazmanski kaptol svjedoči, da je na nalog kralja Vladislava uveo pavline iz Streze bez prigovora u posjed sela Torinaca, što im ga je darovao Nikola Ders iz Zerdahela (Gornjih Sredica). Među kraljevskim ljudima nabraja se i Petar Lacović iz Predvorja.

Danas nema sela s imenom Predvorje. Selo je moralo biti na dohvatu Streze. Kako smo već kazali kod sela Lačovac, Lacho je bio jedan od najbližih susjeda Strezi zajedno s Butkom. Filii Lachow su ili de Lachouch ili de Konzkamelleky. Petar Lacović ili Lačović je iz Predvorja, koje je moralo biti u blizini Streze i Torinaca.

99. PRODAWIZ

To se mjesto spominje samo jedamput, i to u urbaru od g. 1477. Na kraju tog urbara je jedan pripis nešto novijeg vremena: »Isti sunt speciales Confratres et Benefactores Monasterii Omnium Sanctorum de Ztreza.« Tu se među ostalima nabrajaju: »Gregurich de Prodawiz«, »Kelecz de Prodawiz« »Dominus Michael de Prodawiz« (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V, 210.).

Prodavić je današnje *Virje*. Prodavić je sijelo stare župe, koja se spominje u popisu od g. 1334.: »ecclesia sancti Martini de Prodaviz«, kao i u popisu od 1501.: »Petrus plebanus de Prodawyz, Mathaeus et Antonius capellani eiusdem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 214.).

Iz spomenute isprave vidimo, da je i Prodavić gravitirao prema Strezi, pa su trojica odande bila subraća i dobročinitelji tog samostana

Prema J. Bösendorferu bio je Prodavić drugo središte đurđevačkog vlastelinstva, u kojemu su Ernušti g. 1494. imali kaštel (Slav. pov., str. 73.).

100. PUKUR

Mjesto *Pukur* dolazi samo u jednoj ispravi, i to u onoj od 16. svibnja 1404. Čazmanski kaptol izvješćuje banove Pavla de Peech i Pavla de Ezdeghe, da je njegov povjerenik Nikola iz Velike bez prigovora uveo Dionizija, sina Gele iz Tekovca i braću mu Filipa i Petra u posjed sela Rogozna. Među kraljevskim ljudima nabrajaju se »Georgius filius Stephani de Zrednamelleky, Thomas literatus de Orehouch, Paulus de Tekouch i Ladislaus filius Petres de Pukur« (A. M. Z. I. 29.).

Taj je spis krivo unesen u arhiv Streze, a mogao bi doći u arhiv Garića, jer se sva navedena mjesta nalaze na području samostana Dobre Kuće.

Pukur je sijelo stare župe, koja se spominje g. 1344.: »Item beatae Virginis de Pukur«, kao i u popisu od 1501.: »plebanus de Pekerszerdahel«. Pukur i Peker nije Pakrac ni današnja rijeka Pakra, već srednjovječna rijeka Pakra, a današnja Bijela. Župa odgovara današnjim *Sređanima* kod Badljevine (Dr. J. Buturac, Zbornik, str. 421.).

101. PWCZEKOWCZ

Selo *Pucekovac* dolazi samo u jednoj ispravi Streze, i to od 14. kolovoza 1500. Nikola, sin Stjepana Dersa (Držića) iz Zerdahela (Gornjih Sredica), gospodar grada Topolovca, poklanja pavlinima u Strezi selo Torinci uz uvjet, da redovnici svakog četvrtka služe za nj jednu svetu misu. U opisu međa spominje se Mihajlo Sudec iz Pucekovca, provizor kurije, koji je sa samim gospodarom obilazio međe (A. M. Z. V. 22.).

Selo Pucekovac ne postoji danas, pa ga nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije, a ni u Sabljarevu Mjestopisnom rječniku. Budući da je Mihajlo Sudec bio viši činovnik grada Topolovca, mogao je u tu službu doći i iz daljih krajeva. Zato ne možemo ni približno odrediti ubikaciju Pucekovca.

102. RACHA (RECHE)

Mjesto *Rača* dolazi u ispravi od oko 8. veljače 1495. Na sudovanju u Virovitici podnesoše pavlini iz Streze tužbu protiv magistra Petra iz Gudovca pred samog kralja Vladislava. Pavline je zastupao odvjetnik Palffy iz Sv. Mihovila, a Petra iz Gudovca literat Emerik »de Reche« (A. M. Z. V. 17.).

U popisu članova bratovštine sv. Pavla, prvog pustinjaka, i dobročinitelja samostana Streze spominje se i »Fabianus judex de Reche« (Urbar iz 1477.).

Zagrebački shematizam iz g. 1929. veli, da su župu u Rači osnovali g. 1312. templari malo prije nego su bili dokinuti. Župa u Rači spominje se u popisu od g. 1334.: »Ecclesia s. Nicolai de Radcha«, kao i u popisu od 1501.: »Johannes plebanus in Rachchya, Matias et Andreas ibidem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 207.).

Danas je župa u Rači posvećena Velikoj Gospi. G. 1929. brojila je Rača kao mjesto 697 rkt. i 3 pravosl. žitelja, a kao župa 5560 rkt. i 74 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 150.).

J. Bösendorfer spominje Raču kao staro trgovište, koje je kralj Sigismund g. 1396. založio Mikcu Prodaviću za 8.000 for. Poslije njega baštinila je vlastelinstvo Raču udova Uršula Bebek. God. 1453. dobio je polovicu grada i vlastelinstva Rače Ivan Hunjad, no već 1457. dolazi Rača u posjed plemića Iločkih. Vlastelinstvo račansko protezalo se na jug do Čazme i Stare Ploščice, a na jugoistok do Grđevca (Slav. pov., str. 76.).

102a RAKITHNICZA

Ovo mjesto dolazi samo jedamput u arhivu Streze, i to u ispravi od 9. ožujka 1488., koja sadržava oporuku Mateja Dezema, župnika u Strezi. Tu se među izvršiteljima oporuke uz Emerika, župnika sv. Benedikta u Plavnici, spominje još i Lovro, župnik crkve sv. Stjepana u Rakitnici: »Laurentius plebanus ecclesiae S. Stephani de Rakithnicza« (A. M. Z. V. 9.).

Prema tome je *Rakitnica* g. 1488. bila sijelo župe. Ta se župa, što je zanimljivo, ne spominje ni u popisu od g. 1334. ni u popisu od 1501.

Rakitnica postoji do danas kao filijala župe Miholjanca, udaljena od matice župe 8 km. G. 1929. brojila je Rakitnica 738 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 88.). Župa Miholjanec nalazila se u blizini stare Streze, tek nešto sjeveroistočno na Bilogori. Rakitnica se nalazi na brdu, visokom 273 m, i to u sredini između Miholjanca i Streze. Prema tome je Matej Dezem iz Streze mogao lako svog sjevernog susjeda Lovru, župnika u Rakitnici, imenovati izvršiteljem svoje oporuke.

Napominjemo, da je župa Miholjanec pod imenom »Ecclesia sancti Michaelis« prema J. Bösendorferu postojala već g. 1334. (Slav. pov., str. 256.). Dr. J. Buturac misli, da se »ecclesia sancti Mychaelis« iz 1334. tiče Temerja, gdje se god. 1529. spominje crkva sv. Mihaela (Zbornik zagr. nadb., str. 434.).

Bilo kako bilo, u Rakitnici je g. 1488. postojala župa sv. Stjepana.

103. RAZYNA

Mjesto *Rasinja* dolazi u arhivu Streze vazda uz obitelj Bočkaja.

1. Dana 14. prosinca 1492. daruje kralj Vladislav Petru Bočkaju iz Rasinje i njegovu zetu Stjepanu iz Gudovca posjed u Hedrihovcu, jer da su literat Stjepan iz Hedrihovca i njegov sin svećenik Petar umrli bez nasljednika, pa je posjed pripao kruni (A. M. Z. V. 11.).

2. Čazmanski kaptol javlja 27. siječnja 1493. banu Ladislavu od Egervara, da je htio uvesti Petra Bočkaja iz Rasinje i Stjepana iz Gudovca u posjed Hedrihovca, ali se tome opriješe pavlini iz Streze. Stoga su pozvani pred križevački stol na osminu Bogojavljenja (A. M. Z. V. 12.).

3. Dana 5. veljače 1494. prosvjeduju pavlini iz Streze pred čazmanskim kaptolom protiv toga, što su Petar Bočkaj iz Rasinje i Stjepan iz Gudovca na prevaran način dali sebi po plemićkim sucima ispostaviti listinu, prema kojoj su pavlini s njima zamijenili posjed u Hedrihovcu za 4 selišta u Kačincu (A. M. Z. V. 15.).

4. Dana 30. siječnja 1496. prosvjeduju pavlini iz Streze protiv toga, da bi magister Petar iz Gudovca i Petar Bočkaj »de Razynyakeresztur« bili uvedeni u posjed Hedrihovca (A. M. Z. V. 19.).

5. Dana 8. veljače 1503. dovršava magister Petar iz Gudovca parnicu između sebe i tasta Petra Bočkaja s jedne strane i pavlina iz Streze s druge strane tako, da se odriče svih svojih prava i poklanja Hedrihovac pavlinima (A. M. Z. V. 24.).

Rasinja se uzdržala do danas. Ona je sijelo stare župe, koja se spominje u popisu od 1334.: Item ecclesia sanctae Crucis de Razina«, kao i u popisu od 1501.: »Ladislaus plebanus de Razynya, Stephanus capellanus eiusdem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 213.). G. 1929. brojila je Rasinja u mjestu 1463. rkt. žitelja, a kao župa 3254 rkt. i 1992 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 93.).

Prema J. Bösendorferu imali su plemići Bočkaji u Rasinji pri kraju vladanja kralja Matije »castrum«, a grad je Rasinja ili Rasinja-Kerestur bio sijelo velikog vlastelinstva (Slav. pov., str. 71.).

104. REMETINCZ

Jedno selo pod imenom *Remetinec* spominje se u ispravi od 4. veljače 1458.

Brcko, sin Obranića iz Lubenice, zalaže pred čazmanskim kaptolom dva jutra oranice i jednu šumu Tomi, sinu Guretića iz Remetinca (A. M. Z. III. 26.).

Budući da se tu spominje selo Remetinec u vezi s Lubenicom, to je vjerojatno, da se tu radi o Remetincu, koji dosada postoji u župi Gradec, a u blizini Lubene. Oba mjesta Lubena i Remetinec spominju se u arhivu Remeta, jer su remetski pavlini imali ondje svoje posjede. Lubena je današnja pustara Lubena kod Čugovca, na sjeverozapadu od Dubrave, nekoć posjeda zagrebačkog biskupa. Tu je stajala nekoć i crkva sv. Petra »de Goricha« i susjedni Remetinec (J. Bösendorfer, Slav. pov., str. 259.).

105. REMETINCZ

Ima još jedan *Remetinec* kraj Streze, koji se spominje u urbaru od 1477. Selo Remetinec pripadalo je pavlinima u Strezi, a brojilo je 24 kmetskih selišta. Evo njihova imena: 1. selište Mraković. – 2. Ilija. sin Fabijanov. – 3. Blaž Hodčec. – 4. Ilija. – 5. Givronić. – 6. Stanković. – 7. Martin Kolovoz. – 8. Nikola Napokos. – 9. Selište u vrbama, što ga drže sinovi Kapistrana. – 10. Mato Horvat. – 11. Valentin Kapistranić. – 12. Prazno selište, livadu drže Dioniz i Antun Goren. – 13. Kapistran Kelek. – 14. Naptat. – 15. Stjepan mlinar. – 16. Blaž Kohnes. – 17. Marko Cal. – 18. Stjepan Mahtešić. – 19. Dionizije. – 20. Bartol. – 21. Mohić. – 22. Dimitrija Kapistran. – 23. Harač. – 24. Selište Jurja, koje drže sinovi Harača.

To je selo moralo pripasti pavlinima na osnovu zakladnice, jer se ne spominje u ispravama kasnijih darova i nakupa. Moralo je biti na dohvatu samostana.

Osim ta 24 selišta u Remetincu spominje urbar i vinograd »Mons Heremitarum vulgo Remetynszka gorycza«, iz kojeg je vinograda samostan dobivao u ime gornice čisti 61 kabao (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V, str. 208. i 212.).

106. ROGOZNA

Selo *Rogozna* spominje se dva puta u arhivu Streze.

1. Kralj Sigismund hoće da nagradi Dionizija, sina Geleta iz Tekovca, zbog zasluga, što ih je stekao u posljednjem teškom ratu, pa njemu i njegovoj braći Filipu i Petru daruje selo Rogoznu u križevačkoj županiji, odijelivši ga od kastela i grada

Velike. Isprava je izdana 23. ožujka 1403. »in descensu nostro campestri in Bohemia iuxta castrum Skalicz« (A. M. Z. I. 23.).

2. Čazmanski kaptol javlja banovima, da je na nalog kralja Sigismunda iz Požuna od 15. travnja 1404. uveo Dionizija, sina Geleta iz Tekovca, i braću mu Filipa i Petra bez prigovora u posjed sela Rogozna. Isprava je izdana 16. svibnja 1404.

3. Kralj Sigismund zabranjuje 23. studenoga 1405. Nelipiću de Ramechec, kastelanima i oficijalima iz Velike, da smetaju Dionizija, sina Geleta de Zrednamelleky, i njegovu braću Petra i Filipa u uživanju sela Rogozna, i da se ne usude pripajati selo natrag gradu Velikoj (A. M. Z. I. 30.).

4. U ispravi od 30. ožujka 1478. spominje se Blaž Zraka, kmet iz Rogozne, koji ureduje u okolici Orbone ili Obrovnice (A. M. Z. 5.).

Prve su tri isprave zalutale u arhiv Streze iz arhiva Garića, pa se ne tiču Streze. Rogozna, o kojoj je govor u prve tri isprave, stara je *Rogozna* kraj kastela Kraljeve Velike (danas selo Rogoža u župi Kaniška Iva sa oko 200 žitelja). Kraljevski posjed Velika se g. 1496. dijelio u vilikat pakrački, Rogoznu, Benedikt, Zador, Šibenik, vilikat posavski i vilikat velički. (J. Bösendorfer, Slav. pov., str. 83.).

Rogozna u četvrtoj ispravi je Rogozna ili *Roždenik* u okolici Otnje i Obrovnice (Ibid. str. 76.).

107. ROYCHA (RYUCHE)

To je današnje *Rovišće,* mjesto stare plemenske župe i crkvene župe. To se mjesto češće spominje u ispravama Streze.

1. Već najstariji spis arhiva Streze (anteakt) od 19. travnja 1279. spominje castrum Ryuche. Tog naime dana prodaje Mojtin, kmet tvrđave de Ryuche, pred čazmanskim kaptolom sinovima Bratiše (Bratysa) zemlju u Klokočevcu (A. M. Z. I. 15. – Cod. d. VI. 291.).

2. Isprava od 2. srpnja 1331. spominje magistra Ivana de Ruicha, župana, koji ureduje u jednoj parnici (A. M. Z. I. 1. – Cod. d. IX. 567.).

3. U ispravi od 15. prosinca 1419. spominje se »Nicolaus thympanista civis de oppido Rouyche«, dakle Nikola bubnjar, i građanin iz varoši Rovišća. On je među drugima bio od križevačkih župana pozvan, da iskupi posjed Hedrihovac, ali je odgovorio, da ne može, pa ovlašćuje literata Stjepana iz Hedrihovca, da to imanje iskupi (A. M. Z. II. 29.).

4. U ispravi od 16. studenoga 1421. spominje se Nikola »filius Mathei de Lypina, comes terrestris disctrictus de Rewcze« (A. M. Z. II. 21.).

5. U ispravama od 10. kolovoza 1434. (II. 41), od 28. travnja 1459. (II. 46) i 22. svibnja 1441. (III. 1) spominje se Brcko, sin Blaža iz Rovišća, klerik biskupije zagrebačke i ces. javni bilježnik.

6. U ispravi od 7. srpnja 1468. dolazi Ivan, sin Brcka de Roycha, svećenik zagrebačke biskupije, ces. javni bilježnik (A. M. Z. IV. 36.).

7. U ispravi od 22. svibnja 1441. dolazi »Petrus, supanus praedialium de districtu Roycze« kao svjedok u sporu pavlinskog samostana u Strezi s tamošnjim župnikom Grgurom zbog međa (III. 1).

8. U ispravi od 12. ožujka 1451. spominje se vinograd Stjepana Drozgena de Reyche u selu Globoki (A. M. Z. III. 15.).

9. Dana 22. travnja 1504. sastavljala se oporuka plemkinje Doroteje, udove Matije Horvata iz Hedrihovca. Među ostalim ostavila je Doroteja župi presv. Trojstva u Rovišću 4 zl. for., župniku Tomi iz Rovišća 3 for. za svete mise, jednu kravu s teletom isto tako za svete mise, jednu »togu pro psalterio decantando«, a Jurju i Petru, altaristima iz Rovišća, svakomu po dva kabla pšenice i po jedan kabao proje i heljde. Izvršiteljem oporuke imenovala je Doroteja Tomu, župnika presv. Trojstva u Rovišću, koji je bio svjedok kod sastava oporuke, pače ju je i pisao (A. M. Z. V. 31.). Tu se dakle izrijekom spominje »ecclesia sanctae Trinitatis Roychae fundata«, »dominus Thomas plebanus de eadem Roycha«, »domini Georgius et Petrus altaristae de Roycha«.

Roycha je današnje Rovišće kod Bjelovara, sijelo prastare župe presv. Trojstva. Ta se župa spominje u popisu od 1334.: »ecclesia sanctae Trinitatis de Ruuicha«, kao i u popisu od 1501.: »Thomas plebanus de Roycha, Petrus et Georgius prebendarii ibidem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa, Starine IV, str. 215.). Rovišće je god. 1929. brojilo kao mjesto 890 rkt. i 100 pravosl. žitelja, a kao župa 3980 rkt. i 1400 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 139.).

Prema J. Bösendorferu bilo je Rovišće utvrda i glavno mjesto jednog velikog vlastelinstva, odnosno predijalnog plemićkog kotara, koji su g. 1393. dobili plemići Dersi ili Držići iz Zerdahela ili Gornjih Sredica (Slav. pov., str. 74.).

108. TEKOUCH

Selo *Tekovac* dolazi u arhivu Streze tri puta, i to u vezi s obitelju Geleta ili Gjeletića.

1. Kralj Sigismund hoće da nagradi Dionizija, sina Geleta iz Tekovca, zbog zasluga u posljednjem teškom ratu, pa njemu i njegovoj braći Filipu i Petru daruje selo Rogoznu u križevačkoj županiji, odijelivši ga od kaštela i varoši Velike. Isprava je izdana 23. ožujka 1403. (A. M. Z. I. 28.).

2. Čazmanski kaptol javlja banovima, da je na nalog kralja Sigismunda 16. svibnja 1404. uveo Dionizija, sina Geleta iz Tekovca, i braću mu Filipa i Petra bez prigovora u posjed sela Rogozna (A. M. Z. I. 29.).

3. Dana 23. studenoga 1405. nalaže kralj Sigismund Nelipiću (Nelepech de Ramechech) i kastelanima i oficijalima u Velikoj, da ne smetaju Dionizija, sina Gyeletha de Zrednamelleky, i njegovu braću u mirnom uživanju sela Rogozne i da se ne usude to selo tražiti natrag za Veliku (A. M. Z. I. 30.).

Te se isprave ne tiču Streze, nego su tamo zalutale iz arhiva Garića. Nelipići su osnivači samostana u Dobroj Kući. Zapadno od Pukura bila je tvrđava i varoš Velika (Kraljevska Velika). U blizini je bila Zredna, danas Srednjani, a Rogozna je malo zapadnije od Velike, danas Rogoža, filijala župe Kaniška Iva.

Selo *Tekovac* se mora tražiti u današnjem daruvarskom kraju, a ne kod Streze. Budući da neke isprave zovu Geleča, Geleta ili Gjeletića »de Tekouch«, a jedna »de Zrednamelleky«, Tekovac je morao biti u blizini Sredne, danas Sredjani, filijala župe Badljevine. Sredjani Gornji broje 515, a Sredjani Donji 460 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 47.).

109. THEMERJE

Selo *Temerje* dolazi na dva mjesta u arhivu Streze.

1. U urbaru Streze od 1477. dolazi u popisu subraće i dobročinitelja samostana u Strezi »dominus Sigismundus de Temerje« (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze, Vjesn. zem. arh. V. 218.).

2. U ispravi od 23. prosinca 1516. nabraja se među kraljevskim ljudima, koji su imali uvesti magistra Ivana, sina Pelberta, u posjed Ilinac, Vikarijaševac i Druškovac također i »Gregorius de Themerye« (A. M. Z. V. 36.).

Danas nema u sferi Streze Temerja ni Demerja. Iz gornjih isprava izlazi, da je tada Temerje ili Demerje postojalo i da je bilo u sferi Streze, čim je Sigismund upisan među subraću i dobročinitelje tog samostana. G. 1529. spominje se u selu *Temerju* crkva sv. Mihajla (Vjesn. zem. arh. VI. str. 51.). Dr. J. Buturac nagađa, da je to »ecclesia sancti Michaelis« iz popisa 1334., koju Bösendorfer stavlja u današnji Miholjanec (Zbornik zagr. nadb., str. 434.).

110. THOMADOWCZ

Selo *Tomadovac* dolazi samo u ispravi od 17. ožujka 1516. Plemićki sudac križevačke županije Mihajlo iz Tomadovca potvrđuje u Gregorijevcu, da je Ivan Valpotić iz Gregorijevca založio pavlinima u Strezi nešto zemljišta u selu Podbudrovini i jedan mlin za 38 for. (A. M. Z. V. 35.).

Budući da se radi o plemićkom sucu križevačke županije, ne trebamo tražiti Tomadovac u okolini Streze. Danas nema među filijalama zagrebačke biskupije sela pod tim imenom.

111. THOPOLOUCH (THAPALOUCH)

Grad *Topolovac* nalazio se u neposrednoj blizini Streze, pa se češće spominje u ispravama Streze.

1. U ispravi od 8. kolovoza 1412. javlja čazmanski kaptol, da je na nalog kralja Sigismunda s kraljevskim čovjekom Grgurom Kalebićem obišao međe pavlinskog posjeda u Strezi. Tu se kao susjed pavlinskog imanja spominje »castrum Thopolouch ad plagam occidentalem« (A. M. Z. II. 7.).

2. Dana 28. travnja 1439. sastavlja Brcko, sin Andrije de Bolaar, »in castro Thapolouch« pred javnim bilježnikom oporuku, kojom pavlinskom samostanu u Strezi ostavlja selo Jakopovac uz uvjet, da bude sahranjen u samostanskoj crkvi i da redovnici služe sv. misu u čast bl. Gospe (A. M. Z. II. 46.).

3. Dana 21. listopada 1468. opoziva Ders, sin podbana Martina de Thapalowcz, svoj prosvjed protiv toga, da pavlini budu uvedeni u posjed Jakopovac, pa se odriče svih prava na to selo (A. M. Z. IV. 37.).

4. Nikola, sin Stjepana Dersa de Zerdahel, poklanja 14. kolovoza 1500. pavlinskom samostanu u Strezi selo Torince uz uvjet, da redovnici služe svaki četvrtak jednu svetu misu. U toj se ispravi spominju Mihajlo Sudec iz Pucekovca kao provisor kurije i Ivan iz Miletinca kao kastelan u Topolovcu (A. M. Z. V. 22.).

5. U urbaru Streze iz 1477. spominje se među članovima bratovštine sv. Pavla, prvog pustinjaka, i dobrotvorima »Michael judex de Thopolouch« (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V, str. 218.).

Prema J. Bösendorferu bio je Topolovac sijelo vlastelinstva, koje je g. 1398. pripadalo obitelji Ders ili Držić. To je vlastelinstvo imalo tvrđavu ili castrum, koja se spominje tek 1409., a sagradili su je valjda Držići. Prije Držića gospodarili su Topolovcem potomci bana Mikca (Slav. pov., str. 74.).

Iz naših isprava vidimo, da je Topolovac bio castrum, ali nije bio župa. Župa u Topolovcu osnovana je g. 1591. G. 1929. brojila je župa Topolovac kao mjesto 1450 ikt. žitelja, a kao župa 4816 (Shem. Zagr. 1929., str. 140.).

112. THORINCZ

Isprave Streze razlikuju potok *Torinac* (rivulus Thoryncz), posjed *Torinci* (possessio Thorinczy) i selo *Torinci*.

1. Dana 14. kolovoza 1500. poklanja plemić Nikola, sin Stjepana Dersffyja de Zerdahel, pavlinskom samostanu u Strezi selo Torince (A. M. Z. V. 22.).

2. Dana 8. kolovoza 1503. svjedoči čazmanski kaptol, da je bez prigovora uveo pavline u posjed sela Torinaca. U ispravi se kaže, da je kralj Vladislav odobrio darovnicu i istovremeno poklonio svoja kraljevska prava (A. M. Z. V. 28.).

3. Nakon 20 godina našao se jedan član obitelji Ders, koji je htio uzeti pavlinima i Torince i Jakopovac. Bio je opet jedan Nikola Dersffy de Zerdahel. On je g. 1523. okupirao ta dva sela, tamošnje kmetove silio, da mu čine službe, naročito da mu daju »gospodčinu«. A kada ga nisu htjeli slušati, navalio je na njih, pak im zaklao dva vola. Prior Ivan potražio je pomoći kod županije u Križevcima. Izaslan bude plemićki sudac Mihajlo iz Tomadovca, koji provede istragu i utvrdi činjenice tužbe (A. M. Z. V. 41.).

3. Kralj Ljudevit uzima 21. rujna 1523. u zaštitu pavline i nalaže banu Ivanu Karloviću Torkvatu, da pavline iz Streze zaštiti protiv svih napadača, a osobito protiv Nikole Dersffyja iz Zerdahela (A. M. Z. V. 39.).

4. Isti dan izdaje kralj Ljudevit nalog županu križevačke županije i plemićkim sucima, neka obave istragu u predmetu tužbe pavlina iz Streze, prema kojoj je Nikola Dersffy de Zerdahel zauzeo selo Torince i Jakopovac u križevačkoj županiji, i ako je

istina, neka postupaju po zakonu i neka pavline uvedu natrag u posjed ne obazirući se na prosvjed protivnika (A. M. Z. V. 40.).

5. Urbar Streze iz g. 1477. točnije opisuje pavlinski posjed Torince. Selo je imalo 14 cijelih kmetskih selišta. Svako selište brojilo je 14 jutara oranica i šumu. Imena selišta su ova: 1. Mato Krohen. – 2. Ferenčić. – 3. Luka Ferenčić, što ga drži Stjepan Majdić. – 4. Toma Hraga, što ga drži Andrija. – 5. Vidovsko. – 6. Marko Pagina. – 7. Bedek Hodža. – 8. Matej Gojina. – 9. Juraj Hrovat pod kruškom. – 10. Matej Ragunić pod jagnjedom. – 11. Antun Krohen preko potoka. – 12. Ivan Lužko kraj mliništa. – 13. Nikola Cmar. – 14. Petar Nalepek nad samostanskim ribnjakom. Kmetovi iz Torinaca imali su plaćati samostanu o Jurjevu 30 solida i jednako toliko o Martinju. O Uskrsu su bili dužni davati tri veća hljeba i 12 jaja, o Velikoj Gospi tri veća hljeba i jednu kokoš, o Božiću tri veća hljeba, jednu lopaticu i jednog kopuna. Svaki tjedan bili su dužni davati dva težaka. Uz to su bili dužni doći na oranje, kad im prior naloži. (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V., str. 211.).

Kraj sela Torinaca imali su pavlini i jedan vinograd, zvan Mons Torynzka. Tu je bilo 5 montanista ili gorštaka, koji su obrađivali vinograd i davali samostanu nešto: Mijo Hanza davao je 5 kabala, Stjepan Magdić 2 kabla, Valentin Ferenčić s Magdićem 3 kabla, Mijo Bukovec 3 kabla, Stjepan Hrošić 1 kabao i 4 pinte (ibid. str. 214.).

Danas nema više sela Torinaca, ako to nije selo Trnovac u župi Topolovac, 10 km daleko od matice, koje je g. 1929. brojilo 198 rkt. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 141.).

113. VELIKA (SANCTA CRUX)

U ispravama Streze dolazi više puta župa *sv. Križa u Velikoj.*

1. Pečuhski kaptol provodi omeđenje posjeda samostana Streze 31. siječnja 1382. U opisu meda spominje se Sveti Križ: »Prima meta incipit, cum itur a claustro versus Sanctam Crucem« (A. M. Z. I. 12.). Kopija u arhivu Jugosl. akad. dodaje »videlicet Velika«.

2. Dana 28. travnja 1439. sastavlja oporuku topolovački kastelan Brcko, sin Andrije Bolaar, u vesprimskoj biskupiji. Među svjedocima pri sastavu oporuke spominje se i »Demetrius capellanus sanctae Crucis in Velika«, ispovjednik oporučiteljev (A. M. Z. II. 46.).

3. U nagodbi između pavlina iz Streze i Jelene i Doroteje, kćeri Grgura »de Plaunichamelleky«, 4. studenoga 1461. bio je među časnim sucima i Urban, župnik sv. Križa u Velikoj i njegov kapelan Grgur (A. M. Z. IV. 6.).

Župa sv. Križa u Velikoj nešto sjevernije od današnjeg Zrinskog Topolovca vrlo je stara. Ona se nalazi u popisu od 1334.: »Ecclesia Sanctae Crucis«, a i u popisu od 1501.: »Georgius plebanus sanctae Crucis in Velyka, Nicolaus capellanus eiusdem, Stephanus gratianus ibidem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 215.).

Danas je *Sveti Križ* s kapelom sv. Križa filijala župe Zrinski Topolovac, broji 435 rkt. žitelja i udaljen je od matice 6 km. (Shem. Zagr. 1929., str. 141.).

Prema J. Bösendorferu bio je »Veliki Kerestur«, danas Križ kraj potoka Velike, drugi veliki grad rovišćanskog vlastelinstva sjeverozapadno od Bjelovara, koji se spominje od 1270. do 1503. (Slav. pov., str. 74.).

114. VELYKA CASTRUM

Osim Velike nad Topolovcem dolazi u arhivu Streze još jedna *Velika* kao »castrum et oppidum«. To je Kraljevska Velika kod Lipovljana. Ta se spominje u onim ispravama, koje su iz arhiva Garića zalutale u arhiv Streze.

1. Dana 23. ožujka 1403. poklanja kralj Sigismund Dioniziju, Filiju i Petru, sinovima Gele iz Tekovca, selo Rogoznu, odcijepivši ga od kastela i varoši Velike (A. M. Z. I. 28.).

2. Čazmanski kaptol javlja 16, svibnja 1404., da je njegov izaslanik, kanonik Nikola iz Velike, uveo braću Dionizija, Filija i Petra, sinove Gele iz Tekovca, u posjed sela Rogozne (A. M. Z. I. 29.).

3. Dana 23. studenoga 1405. izdaje kralj Sigismund nalog Nelepcu de Ramechech, kastelanima i oficijalima kastela »Velyke«, da ne smetaju braću Dionizija, Filipa i Petra u uživanju sela Rogozne i neka se ne usude ponovo pripojiti to selo kastelu »Velyke« (A. M. Z. I. 30.).

Kraljeva Velika bila je u 15. st. kraljevski posjed. G. 1427. poklonio je kralj Sigismund Veliku Ivanu Moroviću i sinu mu Vladislavu, koji je drži još 1476. Onda je Velika prešla u ruke Ladislava od Egervara, bana slavonskog. Pri kraju 15. st. ugnijezdili su se ondje Kanižaji, i to na osnovu zaloga od g. 1507. i 1512. U to vrijeme pripadalo je pod Veliku 35 mjesta i 3 pustare, što je u vrijeme turskih provala sve propalo. Sam grad Velika zabilježen je g. 1528. na svim kartama kao Velica, Velica Regalis, a poslije Kraljeva Velika. Veličko vlastelinstvo išlo je od kaštela Velike prema današnjoj Staroj Subockoj kraj Save, donjeg tijeka Pakre i Lonje (J. Bösendorfer, Slav. pov., str. 82.).

Prof. Klaić stavlja Veliku na svojoj historičko-zemljovidnoj karti zapadno od Pakraca. Tim je dosta označen položaj Velike.

115. WARALLYA

Mjesto *Varalja* spominje se samo u oporuci Mateja Dezema, župnika u Strezi, od 9. ožujka 1488. Župnik Dezem kaže u oporuci, da mu Grgur iz Boršovca duguje šest forinti, koju svotu on ostavlja oporučno »Fratribus de Waralya« (A. M. Z. V. 9.).

Mjesto Varalja, vár alá, što znači u madž. *Podgrađe,* stara je katolička župa. Ta se župa ne spominje još u popisu od 1334., ali se spominje u popisu od g. 1501.: »Magister Mathaeus plebanus in Waralya, Stanislaus capellanus eiusdem« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 224.).

J. Bösendorfer spominje tu župu prema pomenutom popisu pa dodaje: »Ovo je mjesto ležalo u neposrednom susjedstvu Moslavine, a možda se razumijeva i jedan dio Moslavine (Monozlau) kao podgrađe tog grada.« Prema njemu se »Plebanus de Warallya« spominje već 1491., a g. 1492. spominje se »Claustrum b. Mariae et guardianus in Warallya« (Slav. pov., str. 252.). Dr. J. Buturac veli, da se to mjesto nalazilo među zapadnim ograncima Moslavačke gore, istočno od Vrtlinske. Tu se spominje i *franjevački samostan bl. dj. Marije,* koji dolazi u pavlinskim ispravama već g. 1458., 1491. i 1492. (Zbornik zagr. nadb., str. 448.).

Nije jasno, kako je župnik iz Streze ostavio legat baš franjevcima u Podgrađu.

116. WAYKOUCH

Selo *Vajkovac* ili *Vojkovac* dolazi samo u ispravi od 20. ožujka 1430. Stjepan, sin Beleya de Waykouch, kao tužitelj vodi parnicu sa Šimunom, sinom Ivana, »filii Simonis de Zdench«. Budući da je odvjetnik tuženoga, literat Konrad iz Hrušovca, prigovorio, da od tri objave na sajmištima jedna nije objavljena na određenom mjestu u Besseneu-Zenthbenedeku, nego u obližnjem mjestu Zdench, to ban Herman Celjski na molbu tuženoga upućuje parnicu na kraljevsku kuriju (A. M. Z. II. 34.).

Selo pod imenom Vajkovac ili Vojkovac ne postoji među filijalama zagrebačke nadbiskupije, a nema ga ni u Sabljarevu rječniku. Budući da Stjepan Beleyev vodi parnicu sa Šimunom iz Zdenaca, i budući da se u onom kraju odvija radnja isprave, morao se Vajkovac ili Vojkovac nalaziti ondje. Današnji Vojakovac u župi Carevdar je predaleko od događaja.

Bešenovački Sveti Benedikt je veliko trgovište blizu Topolovca, gdje su se obdržavali veliki sajmovi. Trgovište su posjedovali u 14. st. plemići Bešenovački (Besseney). Po izumrću tih plemića dobili su ga Držići iz Gornjih Sredica g. 1403. (J. Bösendorfer, Slav. pov. str. 74.).

117. WRTHLIN

Vrtlin dolazi samo u jednoj ispravi, i to 7. srpnja 1468. Nikola župnik iz Vrtlina, pribiva kao svjedok pri pomirbi između pavlina iz Streze i Pavla Jakopovića iz Matejevca u Kapeli radi sela Jakopovca. Bijahu tu i drugi susjedni župnici, kao Valentin iz Streze, Nikola iz Kapele, Urban iz Sv. Petra (A. M. Z. IV. 36.).

Vrtlin je sijelo stare župe, koja se spominje u popisu g. 1501.: »Nicolaus plebanus in Werthlyn« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 215.). Da li je ta župa postojala već g. 1334., ne može se dokazati, jer se toj župi ne dodaje titul. Ali u popisu od 1334. ima još neodređenih župa, koje imaju titul, a nemaju oznake mjesta. Budući da se g. 1468. spominje župnik iz Vrtlina, župa je starija od 1501. Možda je Vrtlin in »ecclesia s. Petri«, prije Korena.

J. Bösendorfer drži, da župa Vrtlin iz g. 1501. odgovara današnjoj župi Vrtlinskoj južno od Čazme, kraj Moslavačke gore (Slav. pov., str. 261.). I ime je isto. Današnja Vrtlinska broji kao mjesto 442 rkt. žitelja, a kao župa 1889 (Shem. Zagr. 1929., str. 107.). Nu današnja Vrtlinska je kao župa osnovana tek 1789., a onda je malo predaleko od Streze. Naše je mišljenje, da je stari Vrtlin bio mnogo bliže Strezi, negdje kod Korenova i današnjih Velikih Sredica.

118. ZAKAAL

Mjesto *Zakaal* dolazi samo u jednoj ispravi Streze, i to 29. travnja 1439. Toga dana sastavlja se oporuka topolovačkog kastelana Brcka, sina Andrije iz Bolaara. Pri sastavu oporuke sudjeluju kao svjedoci kapelan iz Velike, župnik iz Jakozerdahela (Velike Sredice) i neki plemići iz manje poznatih mjesta. Među njima i »Benedictus de Zakaal« (A. M. Z. II. 46.).

Kakvo se selo krije iza riječi Zakaal, ne znamo. Pod tim ili sličnim imenom Sakalj, Žakalj nema danas sela u kraju Streze. Svakako je plemić Benedikt de Zakaal bio iz blizine Topolovca, kad je došao, da kao svjedok pribiva sastavu oporuke topolovačkog kastelana.

119. ŽDELA

Mjesto *Zdela* dolazi dva puta u arhivu Streze.

1. Dana 8. kolovoza 1412. potvrđuje čazmanski kaptol, da je njegov izaslanik svećenik Jakov s kraljevskim čovjekom Grgurom Kalebićem iz Zdele obišao međe pavlinskog posjeda u Strezi u prisutnosti susjeda (A. M. Z. II. 7.).

2. U ispravi od 30. ožujka 1478. dolazi Benedikt Povšić iz Zdele. Kad su dvojica Gudovčana iz sela Bučinec išla na svadbu Benedikta Povšića na posjedu Zdele, napali su ih kmetovi Pečuhskog biskupa Sigismunda (A. M. Z. V. 5.).

Zdela je rijeka, koja teče kraj Miholjanca i Virja. Tu su i danas sela Zdelice Gornje i Donje u župi Miholjanec i Mosti. Tu je dakle moralo biti i sredovječno mjesto Zdela i posjed Zdela. Fr. Brdarić veli u svojoj radnji o komarničkom arhiđakonatu, da posjed đurđevački dolazi u listinama 13. st. pod imenom Zdelja, nazvan po potoku Zdelji., s kojim graniči (Kat. list 1934., str. 580.).

120. ZEBENYANCZ

Mjesto *Zebenjanec* dolazi samo u ispravi od 23. prosinca 1516. Čazmanski kaptol javlja banu Petru Berislaviću, da je po nalogu državnog suca Petra Bazinija htio uvesti palatinskog protonotara magistra Ivana, sina Pelberga, u posjed sela Ilinca, Vikarijaševca i Druškovca, ali se tome opriješe pavlini iz Streze i magister Petar iz Gudovca. Među označenim kraljevskim ljudima dolazi i Ivan Bornemyza »de Zebenyancz« (A. M. Z. V. 36.).

Selo Zebenjanec ne postoji danas, pa ga nema među filijalama zagrebačke nadbiskupije. Kako su se kraljevski ljudi za uvod u posjed birali vazda barem iz dalje okolice kraja, o kome se radi, mora da je i taj Zebenjanec bio negdje u današnjem bjelovarskom kraju. Zebanec Gornji i Donji u Međumurju ne mogu se uzeti u obzir.

121. ZELNA

To mjesto dolazi samo jedamput u arhivu Streze, i to u ispravi od 28. travnja 1439., koja sadržava oporuku topolovačkog kastelana Brcka, sina Andrije de Bolaar. Među svjedocima, koji su došli u Topolovac, nalazi se i Matija, sin Blaža iz Zelne (A. M. Z. II. 46.).

Danas ne postoji Zelna, Zelina ili slično u topolovačkom kraju. Zelina u župi Bregi Posavski, kao župa Sv. Ivan Zelina, odviše je daleko. Budući da je Matija, sin Blaža iz Zelne, došao lično u Topolovac, da prisustvuje sastavu oporuke tamošnjeg kastelana, znači, da ta *Zelna* nije bila daleko od Topolovca.

J. Bösendorfer pozna Zelnu kao posjed, ali ta je u požeškom kraju, pa ne može doći u obzir (Slav. pov., str. 156.).

122. ZDENCZ

Mjesto *Zdenci* dolazi u arhivu Streze samo u jednoj ispravi, i to od 20. ožujka 1430. Stjepan, sin Beleya iz Vojkovca, kao tužitelj vodi parnicu sa Šimunom, sinom Ivana, sina Šimuna bana de Zdencz. Budući da je odvjetnik tuženoga literat Konrad iz Hrušovca prigovorio, da jedna od tri objave na sajmovima nije objavljena na određenom mjestu u Bešenovcu Sv. Benediktu, nego samo u mjestu Zdencu, to ban Herman Celjski upućuje parnicu na kraljevsku kuriju (A. M. Z. II. 34.).

Zdenci su staro poznato mjesto u garešničkom crkvenom kotaru. Tamo su bile dvije župe, koje se spominju u starim popisima. God. 1334.: »Ecclesia beatae Virginis de Zdench inferiori« i »Ecclesia beatae Virginis de Zdench superiori«, a u popisu od 1501.: »Blasius Omnium Sanctorum de Zdench« i »Nicolaus plebanus de superiori Zdencz« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, 207.).

Prema J. Bösendorferu bili su Zdenci središte većeg vlastelinstva, koje se spominje već u 13. st. Grad Zdencz ili Izdencz ima dva podgrađa: Gornji i Donji Zdenci (Slav. pov., str. 77.).

123. ZERDAHEL

Uz Jakozerdahel postojao je u Srednjem vijeku i Zerdahel. Jakozerdahel su današnje Velike Sredice kod Bjelovara, a Zerdahel su *Gornje Sredice* sjeverno od Topolovca. Tu je prebivala porodica Dersa ili Držića.

1. Već u prvom opisu međa posjeda Streze od 24. travnja 1367. spominje se »via de Kapproncha ad Zerdahel« i »via de villa s. Ladislai ad Zerdahel« (A. M. Z. I. 7. – Cod. d. XIV, str. 8.).

2. U ispravi od 5. svibnja 1418. spominje se među banskim ljudima Blaž i Dimitrija, sinovi Ugrina de Zerdahel (A. M. Z. II. 15.).

3. Dana 29. prosinca 1427. poklanja Ders, sin podbana Martina de Zerdahel, u ime svoje i u ime svog brata Petra Brcku, sinu Andrije iz Bolaara, kastelanu grada Topolovca, zbog njegovih zasluga selo Jakopovec (A. M. Z. II. 30.).

4. Dana 14. kolovoza 1500. poklanja Nikola, sin Stjepana Dersa de Zerdahel, pavlinskom samostanu u Strezi selo Torince kao misnu zakladu. Pavline je uveo u posjed Torinaca čazmanski kaptol 8. kolovoza 1503. (A. M. Z. V. 22. i 28.).

5. Nakon 20 godina okupirao je jedan Nikola Dersffy de Zerdahel pavlinima selo Jakopovec i Torince te je tamošnje kmetove silio na podavanja i činio im razna nasilja, kako to svjedoči županijska oblast u Križevcima nakon provedene istrage 2. rujna 1523. (A. M. Z. V. 41.).

6. Dana 21. rujna 1523. nalaže kralj Ljudevit banu Ivanu Torkvatu, da zaštiti pavline u Strezi od svih napadača, a osobito od Nikole Dersffyja de Zerdahel. Isti dan naloži kralj i županijskoj oblasti u Križevcima, da provede istragu, pa ako pritužba odgovara istini, neka pavline iznova uvede u posjed Jakopovca i Torinaca ne obaziruć se na možebitni prosvjed Nikole Dersffyja de Zerdahel (A. M. Z. V. 39.).

Taj Nikola iz Gornjih Sredica bit će valjda sin onog Nikole, koji je pavlinima poklonio selo Torince.

Stari Zerdahel odgovara današnjim Gornjim Sredicama, koje su filijala župe Mosti, udaljene od matice 1 sat hoda, a koje su g. 1929. brojile 229 rkt. i 295 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 87.).

Prema J. Bösendorferu drže plemići Dersi ili Držići iz Sredica u 15. st. vlastelinstvo Rovišće od 1393. i Topolovac od 1398. Plemići Držići su bili vrlo odlični, jer je pomenuti Martin Ders bio ne samo podban slavonski, nego i vicepalatin ugarski (Slav. pov., str. 72. i 74.).

124. ZREDNA, ZREDNAMELLEKY

Mjesto *Sredna* dolazi vazda u vezi s plemićem Dionizijem. sinom Gele (Geleth, Gelech) iz Tekovca. Mi smo te isprave koje su zalutale u arhiv Streze iz arhiva pavlinskog samostana u Gariću, naveli već kod Rogozne i Tekovca. Ovdje ponavljamo samo neke.

1. Dana 23. studenoga 1405. nalaže kralj Sigismund Nelepcu ili Nelipiću de Ramechech i kastelanima i oficijalima grada Velike, da se ne usuđuju smetati Dionizija, sina Geletha »de Zrednamelleky« i njegovu braću Filipa i Petra, u mirnom uživanju sela Rogozne (A. M. Z. I. 30.).

2. Filip, sin Geletha »de Zrednamelleky«, i brat mu Dionizije tuže god. 1426. Jurja, sina Stjepanova, zbog nekog posjeda u Zrednamelleky. Na sudu nisu predočili nikakvih isprava. Ban Herman Celjski obvezuje obje stranke, da predlože svoje isprave o imanju u Zrednamelleky. U ponedjeljak iza osmine sv. Jurja predočio je tuženi ispravu čazmanskog kaptola, a tužitelj nije predložio ništa. Presuda je bila, da obje stranke polože prisegu (A. M. Z. II. 26.).

3. Dana 17. svibnja 1428. nagodiše se Filip i Dionizije, sinovi Geletha de »Zrednamelleky«, sa Jurjem, sinom Stjepanovim, pa prisegom učinjenom pred plemićkim sucem Pavlem »de Jarnya« u crkvi sv. Križa u Križevcima obećaše, da će međusobno predati prijepise isprava, koje se tiču imanja u Sredni. Filip i Dionizije donesoše pred čazmanski kaptol tri povelje u kutiji, a Juraj je predočio privilegij izjavivši, da su druge isprave u posjedu Lovre, sina Grgura »de Zrednamelleky«, njegova bratića (A. M. Z. II. 31.).

Sredovječna Sredna ne odgovara današnjim Sređanima, filijali župe Badljevine, nego *Sredni* u okolici Ilove, Garešnice i Čazme. Ta je Sredna rodno mjesto Ivana Viteza, glasovitog humanista, kome je obiteljsko ime Geleth de Zredna (Gjeletić). Pod tim imenom dobi Ivan Vitez od kralja Sigismunda 27. studenoga 1437. kao »discretus notarius nostrae Maiestatis« okolinu Sredne (Zrednamelleky) kao novu donaciju. To se mjesto spominje 1257., 1400. do 1460. (Slav. pov., str. 80.).

Današnji Sređani zovu se u Srednjem vijeku »Peker, Peker-Szerdahely i Szerdahely« (ib. str. 85.).

125. ZTREZA

Streza dolazi u arhivu samostana Streze kao posjed, kao mjesto i sijelo župe, i kao samostan. Posve je razumljivo, da u arhivu pavlinskog samostana Streze riječ Streza najčešće dolazi. Izvadili smo ravno 110 isprava, koje spominju Strezu. Govoriti o svim tim ispravama znači pisati povijest Streze, t. j. samog samostana u Strezi. To je učinjeno u zasebnoj radnji. Mi ćemo ovdje navesti samo neke isprave, koje govore o Strezi kao posjedu i kao sijelu župe.

1. Dana 13. prosinca daje kralj Ljudevit Veliki zagrebačkom kanoniku Petru arhiđakonu katedralnom i generalnom vikaru zagrebačkog biskupa i svom posebnom kapelanu, posjed Strezu u križevačkoj županiji u zamjenu za posjede Otnu, Orbovnu i Mušinju u komarničkom kotaru (A. M. Z. I. 6. – Cod. d. XIII. 596.). Po toj je ispravi Streza kraljevski posjed, a i sijelo župe, s crkvom bl. dj. Marije, građenom od kamena.

2. Dana 8. svibnja 1367. potvrđuje čazmanski kaptol, da je zagrebačkog kanonika Petra i brata mu Endreja uveo u posjed Streze (A. M. Z. I. 7. – Cod. d XIV., 28.).

3. Dana 24. travnja 1367. određuje ban Nikola Seć (de Seech) granice posjeda Streze i njemu pripojenog posjeda Plavnice. Zamjena bi imala biti a pari, t. j. braća Petar i Endrej imali bi u Strezi i Plavnici dobiti toliko, koliko ustupaju kralju u Otni, Obrovni i Mušinji. U ta tri posjeda prebivala su 42 kmeta, ali je nađeno toliko oranica, da bi stalo 120 kmetova računajući svakome 20 jutara zemlje po običaju onoga kraja. Isto toliko zemljišta ima tamo u šumama i šikarama. Posjed Streze nađen je mnogo manji i lošiji. Da ga povećaju, priključiše mu posjed Plavnicu, koji je nekoć pripadao Ivanu, sinu Urbanovu, ali je zbog ošasnosti Ivanove pripao kruni pa je već za bana Mikca Prodavića pripojen Strezi. U Strezi i Plavnici nađeno je 57 kmetskih sela punih i 6 praznih, ukupno 63 sela. Kad bi se iskrčile šikare jedva bi se na tim posjedima moglo smjestiti 100 kmetova, svaki sa 20 jutara zemlje Unatoč tome, što su posjedi Streza i Plavnica zajedno uzeti bili i kvantitativno kvalitativno slabiji od posjeda Otne, Orbovne i Mušinje, ipak su braća Petar Endrej za volju kralja pristali na zamjenu, i bili uvedeni u posjed (A. M. Z. I. 7. - Cod. d. XIV., str. 15. ss).

To je sve bilo prije osnutka pavlinskog samostana u Strezi. Od g. 1367. pa sve do 1395. nema u arhivu Streze više spomena o kanoniku Petru i bratu mu Endreju sinovima Tome iz Sesveta. Oni su od 1367. posjedovali u Strezi i Plavnicama 63 sela po 20 jutara, što čini 1260 jutara i fiktivnih 100 sela, što čini 2000 jutara ukupno 3260 jutara.

U II. polovici 14. stoljeća javlja se kao vlastelin posjeda Streze Ivan Bissenus ili Besseney sa svojom obitelji. Ivan Bissenus bio je kraljev dvorjanin, pa najprije kastelan u Bijeloj Stijeni, a onda u Obrovcu. Kako je on došao do posjeda Streze da li kraljevskom darovnicom ili kupnjom ili kakvom zamjenom, o tom vrela šute Stalno je samo to, da su i potomci Endreja, sina Tomina, g. 1395. i 1397. imali još posjeda tamo. To znači, da su tada imali u Strezi posjede i Bešenovački i potomci Petra i Endreja.

4. Dana 24. lipnja 1369. dopustio je kralj Ljudevit svome dvorjaninu (familiaris) bjelostjenskom kastelanu Ivanu Bišenu, da slobodno raspoloži svojom imovinom (Cod. d. XIV., 198.). Znači, da je Bišen već tada imao neku nakanu.

5. God. 1374. osnovao je Ivan Bišen pavlinski samostan Svih svetih u Strezi obdario ga posjedima, potrebnim za uzdržavanje redovnika. Zakladnica se nije sačuvala, ali se u prijepisu sačuvala isprava od 9. travnja 1379., gdje već obrovački kastelan Ivan Bišen kaže, da je osnovao samostan Svih svetih u Strezi, pa da sada povećava zakladnu imovinu novim darom u oranicama i šumama (A. M. Z. I. 8.)

6. Dana 5. veljače 1381. obuhvaća Ivan Bišen sve svoje darove, pa pred kraljem Ljudevitom poklanja pavlinskom samostanu u Strezi 300 jutara oranice sa pripadajućim šumama, livadama, vinogradima i mlinovima (A. M. Z. I. 10.).

7. Dana 31. siječnja 1381. potvrđuje pečuhski kaptol, da je na nalog kralja Ljudevita omeđio sve posjede pavlinskog samostana u Strezi i odijelio ih od svih susjeda, da redovnici ne budu smetani i da se mogu posve posvetiti službi božjoj (A. M. Z. I. 20.).

8. Dana 17. prosinca 1398. poklanjaju udova pok. Ivana Bišena i sin joj Petar samostanu u Strezi tri sela (A. M. Z. I. 23.).

9. God. 1395. javlja se Pavao, sin Endreja, brata kanonika Petra, »civis montis Grecensis«. On se 23. listopada 1395. udružuje u bratimstvo sa zagrebačkim kanonikom Ivanom, arhiđakonom vrbovačkim, i Nikolom, župnikom kašinskim, za obranu svojih posjeda, naročito posjeda u Strezi, Hutinovcu ili Vikarijaševcu i Plavnici (A. M. Z. I. 20.).

10. Dana 16. studenoga svjedoči zagrebački kaptol, da je Pavla, sina Endreja, zagrebačkog građanina, uveo u posjed Streze, Plavnice i Vikarijaševca (A. M. Z. I. 21.). Prema tomu imali su istodobno posjede u Strezi i Bešenovački i pavlini i potomci Petra i Endreja. Ti su dakle potomci dobili parnicu, ali se iz isprava ne vidi, protiv koga.

11. U ispravi od 26. veljače 1409. spominje se Dimitrije, župnik sv. Marije u Strezi, koji vodi parnicu s priorom Valentinom iz Streze zbog gornice od dva vinograda (A. M. Z. I. 33.). Samostan Svih svetih nije bio u samoj Strezi, sijelu župe, nego nešto podalje. Zato se u ispravama češće kaže: »iuxta Ztrezam«.

12. G. 1441. vodi Grgur, župnik sv. Marije u Strezi, parbu s pavlinskim samostanom Svih svetih u Strezi. On je naime uništio međaše. pa posvojio jedan dio pavlinskog zemljišta, nadalje je od jednog kmetskog selišta, na kom življahu dva siromašna kmeta, od svakoga ubirao cijelu gornicu. Radi toga stavlja samostan 22. svibnja 1441. prosvjed pred javnim bilježnikom (A. M. Z. III. 1.).

13. Dana 27. siječnja 1461. je Petar, kapelan iz Streze, svjedok pri sastavu oporuke Jurja Kandala iz Kandalovca (A. M. Z. IV. 1.).

14. Dana 9. ožujka 1488. sastavlja Matej Dezem, župnik crkve bl. dj. Marije u Strezi, svoju oporuku. U toj oporuci ostavlja župnik »egregio domino Stephano patrono« 8 zl. for. To je bio Stjepan Ders iz Gornjih Sredica. To znači, da su tada gospodari Streze bili Dersi iz Zerdahela (A. M. Z. V. 9.).

Prema J. Bösendorferu Dižići su ušli u posjed ili barem u dio posjeda Streze nakon izumrća obitelji Bešenovačkih. Oni su već 1403. dobili trgovište Bešenovac Sv. Benedikt, a kasnije su dobili i drugo trgovište Strezu. Streza je jedno od najvažnijih mjesta križevačke županije, koje se mnogo spominje u Srednjem vijeku. Streza je g. 1465. dobila sajamske povlastice. U blizini toga trgovišta, ali izvan mjesta, postojao je pavlinski samostan. Na mjestu same Streze leži danas Pavlin Kloštar, a samostan je porušen. (Slav. pov., str. 74.).

Poslije g. 1538. ostavili su pavlini Strezu od straha pred Turcima, pa odstupiše varaždinskoj krajini svoj samostan sa svim posjedima. Sa sobom ponesoše samo dragocjenosti i crkveno ruho, pa se iseliše u druge samostane. Sve ostalo, osobito oružje, ostaviše ondje. Varaždinski generalat porazdijelio je pavlinska imanja među novoustrojene krajišnike, a samostan s crkvom je porušio, da ne služi neprijatelju za zaklon i obranu (Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arhiva V. 202.).

Streza je sijelo stare župe, koja se spominje u popisu od 1334.: »Ecclesia beatae Virginis de Ztreza«, a i u popisu od 1501.: »Antonius plebanus de Ztreza« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, 214. i 215.).

Današnji *Pavlin Kloštar* je filijala župe Kapele kod Bjelovara, udaljena od matice 3,6 km, a g. 1929. brojio je 293 rkt. i 97 pravosl. žitelja (Shem. Zagr. 1929., str. 134.).

Kako mi javlja župnik topolovački, stari ljudi zovu bivšu Strezu *»Sveta Marija«* i *»Kaluđerica«*. Župnik iz Kapele javlja, da je bivša Streza današnji Pavlin Kloštar. Pavlinski samostan da je bio zapadno 2 km pod šumom, koja se danas zove »Sveta Marija« ili »Kaluđerica«.

126. ZTREZETHYNCZ

Mjesto *Strezetinac* spominje se samo u ispravi od 16. kolovoza 1500. kao posjed »possessio Strezethyncz«, koji pripada plemiću Nikoli Dersu de Zerdahel (A. M. Z. V. 22.).

Nema sumnje, da se taj posjed s nešto kmetova zove po Strezi, kao glavnom sijelu nekadanjeg kraljevskog posjeda i sijelu župe. Nalazio se u današnjoj župi Zrinski Topolovac, a u blizini sela Torinaca.

J. Bösendorfer veli, da se i samo trgovište Streza u nekim ispravama zove Szthrezatincz ili Szthrezetincz (Slav. pov., str. 74.).

127. ZWSYCZA

U urbaru Streze iz g. 1477. dolazi među subraćom i dobročiniteljima pavlinskog samostana u Strezi iza župnika Gregurića iz Virja odmah »Blasius de Zwsycza«, Blaž iz Sušice (Dr. Iv. Kr. Tkalčić, Urbar Streze. Vjesn. zem. arh. V, str. 218.).

Sušica je staro sredovječno mjesto u Podravini. To je mjesto bilo sijelo župe, koja se spominje u popisu od g. 1334.: »Ecclesia s. Joannis in Susicha«, kao i u popisu od 1501.: »Thomas plebanus in Zwsycza« (Dr. Fr. Rački, Popis župa. Starine IV, str. 115.).

Dr. J. Buturac veli za župu sv. Ivana u Sušici »neistraženo« (Zbornik str. 434.). J. Bösendorfer veli, da se Sušica nalazila u okolici Đurđevca. Osim oba popisa župa donosi Bösendorfer još i to, da se Sušica spominje g. 1383. kao »Zusicha« i g. 1425. kao »Zwsycha cum loco veteris castri« (Slav. pov., str. 257.). Vjek. Klaić na svojoj historičkoj karti stavlja Sušicu zajedno s Đurđevcem. Ta se dva mjesta ipak ne mogu identificirati, jer oba naša navedena popisa imadu zasebice: »Ecclesia sancti Georgii« i »Plebanus sancti Georgii«, što odgovara Đurđevcu, gdje je bio kaštel i grad, kao i sijelo župe. A kraj toga se zasebice u oba popisa spominje župa sv. Ivana u Sušici. I tu je davno prije 1425. godine bio »castrum«. Sušica je dakle bila negdje u blizini Đurđevca.

VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ

GLAGOLJAŠI U KOPRU

G. 1467–1806.

Kopar (lat. Justinopolis, tal. Capodistria) bio je u vremenu, o kojem govorimo, grad mletačke Istre. Na čelu je mletačke uprave bio visoki činovnik s titulom *potestà e capitanio,* kojega je senat mijenjao svake godine. Njegova se administracija protezala ne samo na grad i njegov teritorij, nego u nekim stvarima i na čitav mletački dio Istre. Sam grad s teritorijem sačinjavao je samoupravnu općinu poput ostalih istarskih i dalmatinskih gradova. Stanovništvo je bilo klasno podijeljeno. Sredinom XVII. st. Tommasini konstatira četiri sloja: plemiće, građane, trgovce i pučane (*plebei*).[1] No među ovim slojevima nije moglo biti oštrih granica, jer je i među plemićima bilo malo obitelji, koje su mogle bezbrižno živjeti od svojih feuda. Glavna vrela prihoda bili su vinogradi i solane. Sela okolice živjela su najvećim dijelom u kolonatskim odnosima prema plemićima, crkvenim tijelima ili bogatim građanima. Među ostalim tištala ih je i vojna obaveza, jer je mletačka vlast na tom pograničnom kraju imala često stalno organiziranu obrambenu službu. Seljaci okolice, koji su bili pod vojnom obavezom, bili su podvrgnuti posebnom kapetanu, koji uvijek nosi naslov *capitano di Schiavi,* jer je stanovništvo okolice bilo posve slavensko. Izvori svjedoče, da je grad poprečno imao četiri do šest tisuća stanovnika, od kojih su gornji slojevi bili uglavnom Talijani, a pučani Slaveni; za okolicu (teritorij) obično vele, da ima oko šest tisuća ljudi, i to samo Slavena (Sclavi, Slavi, Schiavi).[2] Slavenski karakter mjestu davala je i vojska, osobito mornarica, što je bila stacionirana u koparskoj luci za obranu istarske obale, a sastojala se najvećim dijelom od Dalmatinaca i Istrana Hrvata.

Obilježje gradu davale su i crkvene ustanove. Tu je bilo sjedište biskupije i kaptola. U samom je gradu bilo do osam samostana: dominikanaca, franjevaca konventualaca, franjevaca opservanata, franjevaca trećoredaca, franjevaca kapucina, servita, klarisa (ženski) i augustinki

(ženski), a u bližoj je okolici bio i samostan benediktinaca. Sliku upotpunjuje nekoliko tuceta bratovština, hospitala i oratorija, koji su u cijelom nizu crkava u toku godine bili zauzeti čestim bogoslužnim i humanitarnim obavezama. Gradska civilizacija i kultura ambijenta bili su na relativnoj visini. Povremene škole postojale su i u ranije doba, a kolegij (ustvari plemićki), kojem su nastavnici redovnici pijaristi, i seminar za klerike, redovito rade od početka XVIII. st., no to je bila baza za polazak na više nauke u Italiji. Uostalom s Venecijom, kojoj je Kopar bio najbliži grad među njenim posjedima na istočnoj obali Jadrana, postojala je stalna komunikacija ljudi iz administracije, crkve, trgovine, škole, pomorstva i vojske. U Kopru su se održavale i književne akademije od XV.–XVIII. st. počevši od humanističkih do prosvjetiteljskih. Tu se javlja i po koje književno ime, kao što je veliki humanist Petar Pavao Vergerije (1370–1444), književnik i ekonomist Gian Rinaldo Carli (1720–1795) i dr. Sve je to davalo Kopru fizionomiju urbanističkog centra mletačke provincije s prosječno talijanskim jezikom, ali centra u moru slavenstva, koje ga je zapljuskivalo.

U tom ambijentu posve zasebno mjesto i naročita uloga pripadala je franjevcima redovnicima trećega reda, i to stoga, što su oni bili po narodnosti većinom Hrvati, a po liturgijskom jeziku i pismu jedini glagoljaši u Kopru. Ti će glagoljaši biti predmet moje radnje, i to ne samo kao jedna neobična pojava u životu grada Kopra, nego i kao primjer hrvatsko-glagoljaške ekspanzije među Slovence sjeverne Istre i Slovenskog primorja, gdje je – vjerojatno i njihovom zaslugom – bilo uhvatilo korijena glagoljsko bogoslužje, koje se u nekim mjestima održalo sve do XX. stoljeća.

Povod mojoj radnji dalo je otkriće, tek djelomice novo, jednog dijela arhiva toga trećoredskog samostana u Kopru, u kojem se našlo i gradiva pisana glagoljicom. Bilo je to g. 1953., kad se provodila u život nova ustanova »Koparski arhiv«, osnovana ponajviše na temelju starog općinskog arhiva *(Archivio municipale)*. Tada su u tom arhivu nađena 22 nevelika fascikla s etiketom: *Biblioteca civica Capodistria: Convento san Gregorio* signirana brojevima 1236.–1258. Ti su fascikli bili inventirani već odavno, pa se pod istim brojevima nalaze popisani i u štampanom inventaru Francesca Majera, *Inventario dell'antico archivio municipale di Capodistria*, Capodistria, Tipografia Cobol–Priora, 1904. No taj popis nije nikome upao u oči jamačno zbog toga, što Majer, tadašnji koparski arhivist, nije ni jednom riječju odao, da se tu nalazi mnogo spisa pisanih glagoljicom.

Ja ću u ovoj radnji opisati ne samo navedeni arhivski materijal, nego i ostali, do kojega sam mogao doći, i to i u arhivu bivšeg Financijskog inspektorata u Kopru, i u arhivu Provincijalata provincije franjevaca trećeg reda u Zagrebu. Ujedno ću te izvore iscrpsti za dopunu povijesti dalmatinsko-istarske provincije istih franjevaca trećoredaca. Važnije izvore, osobito one pisane glagoljicom, objelodanit ću čitave, jer će poslužiti ne samo povijesti trećoredaca, nego i povijesti grada Kopra,

kao i povijesti glagolizma u najsjeverozapadnijem kutu Istre. Nadovezat ću na dosadašnju literaturu o tom predmetu, a osobito na gotovo jedinu knjigu kod nas, koja – makar i nedovoljno kritično – prikazuje povijest i objelodanjuje izvore za povijest te dalmatinsko-istarske trećoredske provincije, a to je knjiga Stjepana Ivančića: *Povjestne crte o samostanskom III redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i Poraba glagolice u istoj redodržavi sa prilozima.* Zadar, Odlikovana tiskarna E. Vitaliani 1910.[3]

I. TREĆORECI I NJIHOVA DALMATINSKO-ISTARSKA PROVINCIJA

K povijesti dalmatinsko-istarskih franjevaca trećeg reda privlači nas naročito činjenica, što su oni od svojih prvih početaka pa do danas poznati kao glagoljaši. Od rimokatoličkih redovnika, što su se pojavljivali u našim krajevima, glagoljsko su bogoslužje još njegovali i benediktinci i pavlini, ali ograničeno: jedni i drugi su glagoljali samo na teritoriju, koji je općenito poznat kao uže područje hrvatskoga glagolizma (t. j. južna Hrvatska, sjeverna Dalmacija i Istra izvan romanskih gradova); osim toga benediktinski su glagoljaši poslije XV. st. spali samo na samostan u Tkonu na otoku Pašmanu, koji je konačno ukinut od Francuza g. 1808., a primorski su pavlini u kasnijim stoljećima polako zapustili glagoljanje i konačno svi postali žrtvom reformi Josipa II. Trećoredski su redovnici karakteristična pojava, teritorijalno vezana na teritorij hrvatskoga glagolizma i na mletačke posjede u Dalmaciji i Istri. Značajno je, da su baš naši trećoreci relativno s najboljim uspjehom odoljeli i mletačkom »jozefinizmu« u drugoj polovici XVIII. stoljeća (koji je dokinuo mnogo samostana) kao i francuskoj okupaciji početkom XIX. st., koju baš koparski samostan nije preživio. Ta svakako zanimljiva pojava traži objašnjenje. Meni u ovoj radnji nije cilj da tražim korijene tim pojavama, ali će se u njoj naći osvjetljenja i toj problematici.

Franjevački se historičari[4] slažu u tvrdnji, da se franjevački samostanski treći red razvio iz pojedinih skupina svjetovnih (sekularnih) članova trećega reda (osnovanih g. 1221.), koji su živjeli pustinjačkim životom u eremitažama i zatim u hospicijima.[5] Te su se skupine ljudi, koji su težili za rigoroznijim, isposničkim životom, javljale neovisno jedne od drugih na različnim stranama. One su s vremenom stale živjeti zajedničkim (manastirskim) životom i tako ispoljavale tendenciju stvaranja nove franjevačke redovničke formacije, t. j. reda. Taj je proces započeo poprečno u početku XIV. st., a u XV. st. već su slijedila formalna legaliziranja pojedinih regionalnih kongregacija: u Holandiji g. 1401., u Belgiji 1413., u Španjolskoj 1442., u Italiji (Lombardiji) 1447. (po drugima 1467.) i u Francuskoj oko 1500. Te godine ujedno obilježavaju početak pravoga samostanskog trećeg reda (Tertius ordo

regularis S. Francisci de poenitentia), jer su tada dotadašnji »fratres de poenitentia«, koji su uživali samo neke papinske privilegije, dobili privilegij polaganja svečanih zavjeta kao i drugi pravi redovnici. Njihovo glavno pravilo (regula) bilo je ono, što je trećorecima propisao papa Nikola IV. g. 1289. Po tom pravilu njima je dan savjet, da uzimaju vizitatore i duhovne učitelje iz I. franjevačkog reda. Ali pošto su se oni djelomično i postepeno počeli pretvarati u pravi samostanski red, sve su ustrajnije težili za emancipacijom, t. j. za neovisnošću od minorita (konventualaca kao i opservanata), a to je značilo u prvom redu imati svoje vrhovne i provincijalne poglavare. To im je tek djelomice uspjevalo, ali u svakom kraju drugačije. Papinske odluke o tim pitanjima više puta su se mijenjale, tako da red nije bio jedinstven ni u organizacijskom pogledu, a ni u pogledu teksta regule, statuta, nošnje i ostalih pojedinosti. Papa Martin V. je g. 1427. podvrgao sve trećorece, pa i samostanske, starješinama prvog reda; naprotiv papa Eugen IV. je g. 1431. oduzeo minoritima jurisdikciju nad samostanskim trećorecima; g. 1568. ponovno je papa Pio V. podvrgao sve trećorece upravi minorita opservanata, ukinuvši njihova generala, a i provincijale podvrgavši minoritskim provincijalima. To je izazvalo veliko nezadovoljstvo među trećorecima, pa su i španjolski i talijanski kao i naši istarsko-dalmatinski trećoreci radije napustili svoje novoizrađene samostanske statute – stvarno regule – i vratili se natrag općoj trećoredskoj reguli potvrđenoj od pape Nikole IV. 17. VIII. 1289. Zbrka i nezadovoljstvo, koje je time nastalo, prisilili su papu Siksta V., da uspostavi samostalnost trećoredaca, pa je on jednom bulom g. 1586. dao trećorecima pravo na izbor svojih starješina, a generalu minorita ostavljeno je pravo da svake četvrte godine vizitira trećorece.

Talijanska se kongregacija nakon svojeg osnutka g. 1447., odnosno 1467. polako organizirala i sređivala, tako da je postala glavna kongregacija u Evropi. Talijani su svoj novi generalni statut izradili g. 1475. Premda su se ti statuti osnivali na reguli pape Nikole IV., rimska kurija ih je odobrila tek nakon revizije g. 1549. Međutim je bila promulgirana godine 1521. i jedna reformirana regula pape Leona X., koja je išla za ujedinjavanjem. No njom su trećoreci bili vrlo nezadovoljni pa su radije ostali pri staroj reguli. Ova je uporedo sa starim talijanskim konstitucijama bila na snazi sve dok nije papa Pio XI. g. 1927. propisao svima redovničkim trećorecima novu regulu. Međutim su u toku vremena pape izdavale dopunske odredbe, a od svih najznačajnije su Konstitucije od 1734., što ih je odobrio papa Klement XII. U Italiji razvilo se 13 provincija, od kojih su bile najjače Lombardija, Toscana i Umbrija. Generalni kapituli (vijeća) sazivali su se svake treće godine radi izbora starješinstva, a od 1647. svake šeste godine. Provincijalni kapituli održavali su se svake treće godine, a samo kratko vrijeme svake šeste. U sastav talijanske kongregacije ušla je Belgija g. 1650. Mletačka republika sačinjavala je posebnu provinciju Italije, a dalmatinsko-istarska provincija ušla je u sastav talijanske kongregacije g. 1602.

Dalmatinsko-istarska trećoredska provincija imala je početak spontan, ali sličan onome u Italiji. Početke joj naime treba tražiti u skupinama eremita, kojih je uvijek bilo po dalmatinskim obalama. Danas još nije poznato, otkad su se ti eremiti počeli učlanjivati u franjevački laički treći red i živjeti po propisima regule Nikole IV. od g. 1289., a niti to, kada i gdje su oni počeli živjeti zajedničkim, manastirskim životom. Po Ivančićevim izvorima, franjevačkih eremita, koji se obično zovu eremiti od pokore *(heremitae de penitentia)* ima u području Zadra već od sredine XIII. stoljeća. Njihova zadarska kolonija bila je svakako matica, oko koje se kasnije organizirala čitava redovnička pokrajina. Važan je događaj na tom putu bilo osnivanje njihova samostana sv. Ivana u zadarskom predgrađu sv. Martina g. 1439. Zanimljiva je činjenica, da su taj samostan pomogli podići bosanski bjegunci. Bogati bosanski plemić Grgur Mrganić nagovorio je popa Pavla glagoljaša g. 1439., da se odreče svojega prava na crkvu sv. Ivana, a on se obavezao, da će crkvu popraviti i uz nju sagraditi kuću za trećorece pustinjake. Nato je nadbiskup zadarski Venerio poklonio crkvu trećorecima, a Mrganića imenovao patronom crkve. Pored ovoga još je jedan drugi Bosanac postao vrlo zaslužan ne samo za ovaj zadarski samostan, nego i za procvat trećoredskih samostana po sjevernoj Dalmaciji i Istri. Bio je to Matej (obično zvan Bošnjak ili Zadranin), koji je pobjegao iz Bosne, gdje su mu Turci pobili čitavu porodicu, u Zadru je stupio u red i svojim rukama radio na gradnji i dograđivanju samostana, a onda neumorno nastavio osnivanjem trećoredskih samostana, kojima je bio starješinom, ishodio za svoje dalmatinsko-istarske samostane status redovničke provicije, kojoj je on bio dugo godina starješina i konačno povjerenik redovskog starješine. Pojavljuje se i mišljenje, da su mnogi od ovih redovnika pobjegli iz Bosne i da se za njih brinuo plemić Mrganić kao za svoje zemljake. Zanimljivo je, da su isti redovnici došli do samostana Zaglava na Dugom otoku također darovnicom istoga Mrganića g. 1451.[6]

Ekspanzija zadarskih eremita trećoredaca nastavlja se u XV. st. ovim redom: g. 1448. dobili su otočić Galevac pred Zadrom, g. 1451. Zaglav, g. 1463. osnovaše samostan na Prviću kod Šibenika, g. 1465. na Vijaru kod Osora (Cres) i u Porozini na Cresu, g. 1467. u Kopru i g. 1468. na Glavotoku (otok Krk). Doskora su se toliko emancipirali od nadzora franjevaca minorita, da g. 1473. i formalno osnivaju redovničku provinciju pod imenom sv. Jeronima, i to na osnovi tri bule pape Siksta IV., kojima im se daje povlastica, da na kapitulu izaberu svoga starješinu i vizitatora i da samo njemu imaju biti podložni; njihovom starješini imaju biti podložne i sestre ovoga reda[7] (od kojih se do novijeg vremena održao samo samostan sv. Antuna u Rabu). Prvi provincijalni kapitul održan je u Zadru koncem mjeseca ožujka g. 1473. i na njem izabran starješinom otac Franjo iz Zadra; već na drugom kapitulu g. 1475. izabran je starješinom spomenuti otac Matej iz Bosne.

Poslije osnivanja samostalne redovničke provincije slijedilo je osnivanje novih samostana: g. 1479. u Martinšćici na Cresu; g. 1481. u Rabu, g. 1500. u Dubašnici na Krku, g. 1511. na Sustipancu kraj Šibenika, g. 1536. na Božjem Polju kod Vižinade (Istra). Kasnije su dobili još samostan u Novigradu (Cittanuova, u Istri) g. 1725. i u gradu Krku g. 1783. te na kraju u Ercegnovom g. 1889. i u Zagrebu 1926. U Zagreb su se doselili nakon talijanske okupacije Zadra i Cresa, gdje im kao glagoljašima nije bio omogućen boravak. Kasnije su još osnovani samostani u Ogulinu g. 1937. i u Splitu g. 1940.

Zbog osobitog geografsko-političkog položaja, a bez sumnje naročito zbog svojega liturgijskog jezika i pisma naši su trećoreci uvijek nastojali da koliko toliko sačuvaju svoju autonomiju. Stoga se oni stalno bore ne samo za neovisnost od minorita, nego i za autonomiju unutar reda ili talijanske kongregacije. U pogledu odnosa prema minoritima, osim već natuknutih općih stavova, naši su se stalno natezali s franjevcima minoritima dalmatinske vikarije odnosno provincije oko jurisdikcije i nadležnosti. Borba je bila najteža u razdoblju, kad su se trećoreci imali učvrstiti kao vlastita provincija, a to je kraj XV. i početak XVI. stoljeća. Tada je glavnu zadaću izvršio fra Matej Bošnjak. Nakon bula pape Siksta IV. od g. 1473., kojima je našim trećorecima bilo priznato pravo na vlastitog starješinu provincije, nad kojim je imao biti nadležan još samo opći starješina franjevačkog reda (minister generalis), zbog nekih makinacija papa je 8. januara 1480. jednim breveom stavio naše trećorece pod nadležnost vikara minorita opservanata dalmatinske provincije. Kad se dokazalo, da je taj breve bio iznuđen krivim informacijama, papa Aleksandar VI. je drugim breveom od 23. jula 1498. (ili od 24. jula 1499.) opozvao onaj breve i ponovno proglasio načelo, da su dalmatinski trećoreci u smislu prijašnjih bula Siksta IV. podložni samo generalu reda i da general može imenovati jednoga od tih trećoredaca za svojega komesara. Na temelju toga imenovao je general Egidije Delfin svojim komesarom u dalmatinskoj provinciji fra Mateja Bošnjaka (ili Zadranina) 11. oktobra 1500. Usprkos tomu opservantski je vikar i dalje priječio fra Mateju vršenje dužnosti komesara praveći mu svakojake neprilike, tako da se ovaj malo poslije toga morao obraćati viceprotektoru reda (a to je uvijek bio neki kardinal), neka on izreče presudu, da je pismo pape trećorecima kao i pismo generala fra Mateju kanoničko i da je miješanje minoritskog vikara u njihove stvari nedopušteno.[8] Fra Matej je bez sumnje dobio pravo, jer ga je novi general reda g. 1506. također potvrdio za svoga komesara.

U ovom svojem prvom razdoblju pokazali su naši trećoreci svoju samostalnost među ostalim i time, što su za svoju pokrajinu izradili posebne konstitucije i prihvatili ih na svojem provincijalnom zboru na otočiću Galevcu kraj Zadra g. 1492. Tekst toga – kako bismo danas rekli – pravilnika za svakodnevni život fratara sačuvao se u glagoljskom rukopisnom Obredniku fra Šimuna Klimantovića iz g. 1512.[9] i u zborniku fra Šimuna Glavića iz prve pol. XVI. st.[10]

Karakteristično je, da se dalmatinski trećoreci nisu htjeli držati dekreta pape Pija V. od g. 1568. I kad su se bili g. 1569. sastali na kapitulu u samostanu na Vijaru kod Osora, a opservanti htjeli da mu predsjedaju, oni se obratiše samomu duždu Petru Loredanu – dakle civilnoj vlasti – da ih uzme u zaštitu protiv presizanja opservanata. Dužd je to doista učinio. Prilikom Valierove apostolske vizitacije u Zadru g. 1579. trećoreci su također tražili zaštitu protiv opservanata i zahtijevali da budu pod vrhovništvom konventualskoga generala. Posljedica je toga bez sumnje bila vizitacija konventualskog provincijala Dalmacije i Istre Musića g. 1581.

Odnos naših dalmatinsko-istarskih trećoredaca prema talijanskoj kongregaciji kao i prema mletačkoj provinciji nije iz literature posve jasan, a nije ustvari ni bio točno preciziran. Talijanska je kongregacija stvarno uživala samostalnost, t. j. imala je svojega generalnog ministra od g. 1447. (ili 1467.) dalje, osim u vrijeme od 1568.–1586. Dalmatinsko-istarskim trećorecima ipak šalje komesare vrhovni generalni ministar franjevačkog reda i g. 1500. i 1506. i 1525., i to same domaće dalmatinske trećorece, a ne šalje ih general talijanske kongregacije. No usprkos tomu Sv. stolica ih u buli pape Pija IV. od 1. II. 1562. naziva »Congregationis Lombardiae in partibus Dalmatiae constitutis« (Ivančić 70). Kako je taj odnos sve do kraja XVI. st. bio nejasan, odnosno kako su naši trećoreci nastojali da budu uvijek više manje svoji gospodari, dokaz je i sama bula pape Klementa VIII. od 2. IX. 1602., kojom je dalmatinsko-istarske trećorece podložio generalnom ministru trećoredskog reda u Italiji, dakle talijanskoj kongregaciji. U toj se buli kaže, da braća trećeg reda u dalmatinskoj i koparskoj provinciji nisu podložni nijednom drugom starješini, nego samo svojem provincijalu, što ga tajnim glasovanjem izaberu, a drugoga starješine da ne priznaju.[11] Stoga ih je pridružio talijanskom redu i dao im sva prava i dužnosti talijanskih provincija, među koje spada i sudjelovanje na generalnim kapitulima. Talijanske su starješine dobile pravo da vizitiraju naše trećorece i da predsjedaju njihovim provincijalnim kapitulima bilo sami bilo preko svojih povjerenika. Međutim osim generala Antonija de Sillis, poznatog historičara svoga reda, koji je g. 1608. i 1609. u dva navrata obavio službenu dužnost u Istri i Dalmaciji, nijedan general nije više lično posjetio našu provinciju. Naprotiv, po uvriježenom običaju, general je redovito odašiljao kao povjerenika i vizitatora jednoga uglednijega člana domaće provincije.

Ipak ta zajednica s Talijanima, koju su naši trećoreci g. 1601. zbog zaštite svojih interesa željeli, nije bila za njih ugodna, i to naročito zbog razlike u jeziku i pismu (glagoljskom), kojim su se služili u cjelokupnom svojem poslovanju. Trzavice su se pojavile otkad su talijanske nove konstitucije od g. 1648. zahtijevale od provincijala, da odustane od svojeg trećeg godišnjeg pohoda provincije i da ga prepusti generalu reda ili njegovu povjereniku. Naši su željeli, da ih ne posjećuju ljudi, koji ne poznaju njihova jezika, niti njihovih prilika. Stoga su oni na svojim kapitulima i g. 1714. i 1717. zaključili, da njihov provincijalni

starješina ima ostaviti treću vizitaciju samo u slučaju, ako provinciju pohodi lično sam general, ili »ako komisari generali budu učinjeni Hrvati od naše harvaske provincije«. Ali generalna skupština u Rimu nije taj zaključak odobrila, nego strogo tražila, da se naredba izvrši. Međutim su g. 1734. izdane nove konstitucije, u kojima je također stajalo, da povjerenici i vizitatori ne smiju biti iz iste provincije, u koju se izašilju na službeni pohod. Naši su se trećoreci opet našli pogođenima, pa su na svojem kapitulu održanom u Rabu 22. V. 1735. odabrali svoga prokuratora, i to fra Pavla Ćaića iz koparskog samostana, koji je bio poslan u Veneciju i Padovu, da stavi prigovor novim konstitucijama. On je uspio toliko, da je general reda Bellomo isposlovao povlasticu od Kongregacije episcoporum et regularium 3. VIII. 1736., da može – protivno redovskim konstitucijama – za povjerenika dalmatinsko-istarske provincije birati redovnika iste provincije.[12]

Naravno da su naši trećoreci u općim linijama živjeli poput ostalih redovnika prosjačkog tipa, ali su u mnogim pojedinostima živjeli na svoj način. Bio je to skroman život u neuglednim samostanima. Njihove konstitucije iz g. 1492. pokazuju vrlo strog isposnički režim. One na pr. zabranjuju nositi košulju i spavati na plahtama. Njihova je odjeća već po najstarijim propisima morala biti »od smerena sukna u cini, ni savsim belo ni savsim črno«, što je u praksi značilo od sukna pepeljaste boje.[13] Kad su postali redovnici u pravom smislu, i naši su kao i Talijani nastojali da tu promjenu pokažu i u odijevanju. Trebalo je razlikovati se i od eremita i od ostalih redovnika. No naši su trećoreci voljeli oblačiti se poput minorita, ali su se protiv toga bunili minoriti, pa je čak papa Pavao II. morao jednim breveom g. 1466. nalagati šibenskom, rapskom i porečkom biskupu, neka zabrane trećorecima takvo odijevanje.[14] Konstitucije talijanskih trećoredaca nalagale su, da se nosi tunika (talar) pepeljaste boje s kukuljicom ili skapularom šiljatim sprijeda i straga; talar se pasao konopcem, a ozgora se nosio plašt. Ipak se tog propisa nisu rado držali, te su prelazili u nošnji na crnu boju i na kukuljicu sprijeda zaobljenu. Naši su Dalmatinci konačno i uzakonili takvo oblačenje na svojem zboru g. 1705. Tada su ujedno odlučili, da unaprijed briju bradu i brkove.[15]

Ono najbitnije, čime su se naši dalmatinsko-istarski trećoreci razlikovali i od svojih talijanskih drugova kao i od ostalih franjevaca u našim krajevima, to je njihov domaći odgoj osnovan na tradicijama hrvatske glagoljske pismenosti. Upotreba glagoljskog pisma i vršenje bogoslužja crkvenoslavenskim jezikom toliko je bilo u njihovoj provinciji udomaćeno sve od najprvih spomena o njima u spomenicima, t. j. od XV. st. pa sve do danas, da se smatraju uvijek glagoljašima par excellence. Izvori ih nazivaju često nedvosmislenim atributima kao što su: *fratres de littera sclava, religiosi Illirici, religione Illirica* i sl., a u hrvatskim dokumentima nalazimo naziv *harvaska provincija*. Njihovi samostani i danas čuvaju knjige administracije pisane glagoljicom, neki od njih čuvaju i rukopisne knjige (kodekse) poučnoga i književnoga sadržaja pisane glagoljicom, a takvi su rukopisi dospjeli i u strane

biblioteke ili arhive. Bibliografski opis tih rukopisa (ako i ne svih) može se vidjeti u Milčetićevoj Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji, Starine J. A. 33, Zagreb 1911. Cjelokupnu povijest glagolizma trećoredaca, ako i nedovoljno pregledno i manje kritično, može se naći u već citiranom djelu Stj. Ivančića, osobito u drugom dijelu pod naslovom *Glagolica* (str. 114–162) zajedno s Prilozima B pod naslovom *O staroslovenštini* (str. 164–210). Stoga i ne ću ovdje ponavljati već općenito poznate stvari. No ne ću se ovdje zadržati ni na neriješenom, a vrlo zanimljivom pitanju, odakle i kako su naši trećoreci od početka isključivi glagoljaši. To će pitanje iziskivati detaljnije proučavanje, pričem će trebati odgovoriti i na ova pitanja: nisu li dalmatinski pustinjaci nastavljači onih tradicija, po kojima je na splitskom sinodu g. 925. samo nižim klericima i monasima ostavljena mogućnost da se u crkvi služe slavenskim jezikom; jesu li trećoreci postali glagoljaši na taj način, što su u njihove redove ušli svećenici glagoljaši negdje u XIII.–XIV. st. i tako uveli praksu u red; nisu li možda njihov glagolizam učvrstili, a možda i osnovali, bratimi nadošli u XV. st. kao bjegunci iz Bosne.[16] Trećoredaca pustinjaka u Bosni je naime bilo, kako se to razabira i iz one bule pape Eugena IV. iz g. 1444. Vrlo je važna činjenica, na koju je posljednji upozorio M. Japundžić,[17] a to je, da se tekst službe sv. Ćirilu i Metodiju nalazi baš u onim glagoljskim liturgijskim tekstovima, koji su franjevačke proveniencije. Ta činjenica može upućivati na to, da su se u Dalmaciji srele dvije glagoljaške tradicije: jedna zapadna, koja je već odavna bila likvidirala kult Ćirila i Metodija (jer ih je rimska hijerarhija proglašavala hereticima), i druga istočna (makedonsko-humsko-bosanska), koja je taj kult očuvala. Ovu istočnu mogli su trećoreci donijeti iz Bosne.

Umjesto toga ja ću u vezi s poviješću trećoredaca dalmatinsko-istarske provincije u drugoj polovici XVIII. st. upozoriti na neobičnu činjenicu, da su oni uvijek u mletačkoj vlasti nalazili svoga zaštitnika, i to baš zbog toga što su bili glagoljaši. Ta je okolnost spasila njihovu provinciju i od mletačke samostanske reforme u sedmom deceniju XVIII. stoljeća.

Ako bacimo pogled unatrag, opazit ćemo slučajeve, da su se trećoreci obraćali Mletačkoj Republici za pomoć, a republika je uvijek bila prema njima naklona. Eto na pr. kako nakon kapitulacije Ivana Frankopana na Krku dobivaju samostan na Glavotoku. Nalog vijeća Pregadi od 24. travnja 1481., kojim je Venecija protjerivala glagoljaše iz jednoga krčkog samostana (koji se navodi uvijek kao jedini primjer progona glagoljaša od strane mletačkih vlasti) nije nikad proveden u život.[18] Kad je g. 1507. mletačka vlada izdala dekret, da na njenom teritoriju nitko ne smije biti starješina redovnika ni ostati u zemlji, ako nije mletački podanik, t. j. rođen na teritoriju pod mletačkom vlašću, fra Matej Bošnjak biva na preporuku nekoliko mletačkih službenika pošteđen. U jednoj svojoj molbi on se hvali, da nije nikad htio služiti drugu gospodu, nego mletačku, a knez Stjepan Frankopan da ga je pred 25 godina mnogim obećanjima mamio da dođe u neki njegov samostan.[19] Mletačke

vlasti oslobađaju samostan u Glavotoku od svih poreza g. 1494., 1525. i 1529.[20] Dukalom od 30. juna 1541. dobili su u Zadru crkvu sv. Silvestra s vrtom kao naknadu za svoj ratom porušeni samostan sv. Ivana.[21] Kad su novosagrađeni samostan htjeli g. 1736. proširiti, knez zadarski u preporuci ističe, kako su trećoreci zaslužni i uzorni i osim toga jedini koji se u onom gradu služe slavenskim jezikom u bogoslužen ju.[22]

Zanimljivo je motriti držanje mletačkih vlasti prema trećorecima u drugoj polovici XVIII. st., kad je unutrašnja politika upela svoju energičnu aktivnost na reformu redovništva. Reformi je bio cilj oslobođenje redovnika od apsolutne vlasti Rima, podvrgavanje kontroli mletačkih vlasti, smanjenje prevelikog broja redovnika i samostana, a u krajnjoj liniji ekonomska korist od mrtvog kapitala, t. j. od zemalja i drugog imutka, što je bio u rukama redovnika.[23] Već je i prije Venecija vodila politiku kontrole nad crkvenim ustanovama, ali reformni dekreti od g. 1767. dalje izdavani u »jozefinističkom« duhu (i prije Josipa II.) vodili su u konsekvencijama do likvidacije redova. Prvi je dekret od 10. IX. 1767. zabranio redovnicima primati i nasljeđivati bilo kakva dobra. Dekret od 20. XI. 1767. zabranio je primanje (oblačenje) novaka. Najvažniji je bio zakon od 7. IX. 1768., u kojem su bile odredbe: redovnici se stavljaju pod nadležnost svojih biskupa (po logici, da direktna podvrženost Sv. Stolici dovodi do toga, da redovi postaju slijepo oružje u rukama Rima); tjelesne kazne pripadaju samo civilnoj vlasti; zabranjeno je oblačenje u prosjačke i poluprosjačke redove, a nigdje prije navršene 21 godine života; primati se mogu u samostane samo podanici Republike; nema školovanja izvan Republike; starješine mogu biti samo podanici Republike i moraju boraviti unutar države; stoga mogu redovničke provincije postojati samo u granicama Republike, inače se ukidaju; izvana se ne primaju nikakvi vizitatori, a niti kakvi nalozi obedience ili dispense; samostani, koji nemaju dovoljno sredstava za izdržavanje najmanje 12 redovnika, ukidaju se; fratri ne smiju vršiti župničke funkcije osim u mjestima, gdje imaju samostan (od čega se izuzimaju samo franjevci u Dalmaciji zbog posebnih prilika – međa turskoga carstva) i t. d. Rim je za pape Klementa XIII. odgovarao ogorčenim brevima, u kojima je stajao na gledištu, da je Venecija prekoračila svoje državne funkcije, i od biskupa i redovnika je tražio, da se ne pokoravaju vladinim naredbama. Prvi je breve od 1. X. 1768. upućen patrijarhu i biskupima, a drugi 8. X. 1768. mletačkom senatu. Na odgovor senata od 19. X. 1768., kojim se nastoje opravdati te mjere potrebom reforma u interesu vjere, papa odgovara breveom od 17. XII. 1768., u kojem poziva Republiku, da se okani rada protiv slobode crkve i da ne prisiljava biskupe i redovnike na neposluh prema crkvi. Senat je odgovorio 29. XII. 1768. ostajući na istim pozicijama.

Redovnici su se našli u neprilici između dvije vatre, ali kako je Venecija imala u ruci vlast, a oni i inače bili u unutrašnjoj dekadenci, najvećim su se dijelom pokorili civilnim dekretima. A dekreti su i dalje pljuštili i nastavljali ustrajno provoditi reformu, tako da su se ovlasti redovničkih starješina sve više okrnjivale. Odredbe provinci-

jala morali su potvrditi civilni upravnici. Redovnika nije provincijal smio premjestiti iz jednoga samostana u drugi bez odobrenja. Sva uprava samostana morala je biti pod kontrolom vlasti. Svaki je redovnik dobio pravo žalbe kod vlasti protiv t. zv. starješinskog despotizma.

Redukcija redovnika provodila se postepeno nakon analize stanja svakoga samostana, i to po materijalu što su ga sve starješine morale podastrijeti odboru. Zaključeno je da se ukine 179 samostana različitih redova, a neki manji redovi, među kojima i franjevci trećoreci, imali su se posve dokinuti. Ipak se nisu svi predviđeni samostani ukinuli. Mnoštvo intervencija i izvlačenja možemo sebi predočiti. No kako je vlada rigorozno provodila svoju politiku, vidi se po tome, što su već do polovice godine 1769. bila zatvorena 74 franjevačka samostana raznih frakcija.[24] U Dalmaciji nisu se iz posebnih političkih razloga strogo provodili vladini dekreti, a neki nisu ondje bili ni proglašeni. Za Dalmaciju su se zauzimali mnogi biskupi i mletački visoki funkcioneri. Poseban je obzir iskazan prema minoritskoj provinciji presv. Otkupitelja (Dalmatinsko zagorje) zbog njena neposrednog susjedstva prema turskoj Bosni i zbog pastoralne funkcije njenih redovnika.[25] Stoga je već 31. I. 1777. njima dopušteno otvaranje novicijata. Pošto su mjere o oblačenju dovele već gotovo do raspadanja redova na području Republike, počele su se izdavati naredbe, kojima su se ublažavali propisi od g. 1768. Najprije je g. 1779. izdana u načelu dozvola oblačenja, ali uz uvjet, da se ne prekorači nizak maksimum redovnika predviđen za svaki samostan; zatim je g. 1784. snižen minimum godina za oblačenje na 16. Time su se redovi počeli pomalo oporavljati. Ali dalje se i sama Republika morala brinuti za svoju egzistenciju.

Navedene laicističke, prosvjetiteljske i demokratske mjere mletačke vlasti na polju redovništva djelovale su i na trećorece naše dalmatinsko-istarske provincije kao vihor na ustajalu vodu. Tada je bio provincijal otac Antun Juranić,[26] komu je pala u dio uloga spašavanja provincije kao ono fra Mateju Bošnjaku uloga njena stvaranja na kraju XV. stoljeća. On je morao da neumorno sakuplja podatke za mletački redovnički odbor, da šalje izvještaje, da putuje u Veneciju i s preporukama u ruci traži blagonaklon postupak prema njegovim samostanima i t. d. Jedan njegov izvještaj objelodanio je djelomično Ivančić (II, 119) bez određenog datuma, ali ga on meće u g. 1768.[27] Taj je izvještaj jamačno bio sinteza izvještaja pojedinih samostana, što su mu ih podnijeli. Takav jedan izvještaj koparskog samostana, datiran 9. aprila 1768., nalazi se i danas u arhivu provincije u Zagrebu.[28] U Juranićevu odlomku izvještaja kaže se, da je u času suspenzije oblačenja u njegovoj provinciji bilo 14 samostana sa: svećenika 88, klerika 22, laika 12 i novak 1, ukupno 123. Ističe, da se oni bave dušobrižništvom, jer su svuda barem pomoćnici župnika, a osobito da je običaj da u tom smislu služe vojsci. Zatim oni podučavaju mladež »ilirskim« jezikom i besplatno. Po privilegiju, što ga je našem narodu dao papa Ivan VIII., oni svagdanje bogoslužene vrše u književnom slavenskom jeziku, jeronimovskim slovima. Oni su – veli se dalje – jedina redovnička provincija u Dalma-

ciji, koja se služi tim jezikom u crkvi. Osim toga služe se općim slavenskim jezikom u propovijedanju, ispovijedanju, podučavanju kršćanskog nauka kao i u školama za mladež, što ih drže u samostanima; a taj je jezik veoma koristan narodu, jer Dalmatinci jedino taj jezik razumiju. U samostan prima ova provincija samo »ilirsku« mladež, gdje ona ima i školovanje i izdržavanje posve besplatno. Koji se pokažu pozvanima, oblače se u habit, nakon godine dana novicijata zavjetuju se i posinovljuju se u onom samostanu, koji sami žele.

Odluka mletačke samostanske komisije u pogledu naše trećoredske provincije dugo se odgađala. Bio je to ipak dobar znak, jer po slovu zakona od 7. IX. 1768. jamačno nijedan trećoredski samostan nije imao ili nije mogao izdržavati dvanaest ljudi. No opasnost je postojala i dalje. S time je u vezi bilo bez sumnje ono prikupljanje pohvalnica g. 1774., što ih je Ivančić štampao na str. II, 122–123 i II, 178–180. To su svjedodžbe izdane od strane biskupija i općina. Dne 30. jula 1774. izdaje takvu svjedodžbu zadarski biskupski vikar Armani, koji među ostalim ističe, da su zadarski trećoreci jedini redovnici koji čuvaju »matični« (staroslovenski) jezik, jedini koji drže oficije i mise u čistom »matičnom ilirskom« jeziku i strogo paze na zakone »glagoljskog« jezika.[29] Slično rapski biskup Antonio dall'Ostia 6. VIII. 1774. hvaleći njihov rad osobito za vrijeme zaraznih bolesti dodaje, da u svojoj crkvi u Rabu svakodnevno upotrebljavaju slavensko bogoslužen̄je, koje po običaju u njihovu redu drže od svojega osnutka na korist osobito seljačkog svijeta, koji ne razumije drugog jezika.[30] Krčki biskup Antonio Zuccheri za dva samostana na Krku izdaje pohvalna pisma 16. i 17. augusta, ali ne spominje glagoljicu, naprotiv krčka općina također 16. augusta tvrdi, da su trećoreci na Glavotoku uzorni i na korist narodu i putnicima cijele okolice osobito po slavenskoj liturgiji, jer da je sav narod onoga otoka slavenski.[31] Konačno i zadarska zajednica građana i pučana *(università de cittadini e popolo)* izdaje zadarskim trećorecima vrlo pohvalno pismo, u kojem se posebno hvali njihova požrtvovnost za vrijeme pošasti u javnim lazaretima, zatim njihova crkvena oficijatura na književnom ilirskom jeziku, kojim se jedino oni služe, njihova gostoljubivost prema zagorcima (morlakima) iz cijele pokrajine, njihova vjernost prema Principu kao i njihova poslušnost prema javnim naredbama.[32]

Ali sve to još nije bilo dosta. G. 1781. isti Juranić (kao četvrti put izabrani provincijal) podiže novu akciju, da spasi svoje samostane. Ovoga časa bilo mu je do toga, da isposluje obustavu zabrane oblačenja za svoju provinciju. Sačuvana je jedna uputa (koju Ivančić datira g. 1781.), što je Juranić piše svomu prokuratoru u Veneciji Albertu Petru Ceresato, u kojoj točno navodi, što da zagovara pred mletačkim vlastima. U osnovi su tu ona načela i činjenice, što ih je on bio podnio odboru za redovnike g. 1768. Tu se najprije konstatira statistika: u 14 samostana ima sada 70 svećenika, 5 laika i nijedan klerik. O njihovu zanimanju govori kao i g. 1768., a o jeziku slično: svoju svagdašnju crkvenu oficijaturu vrše u pravom matičnom ilirskom ili slavenskom

književnom jeziku, i to jedini među redovnicima Dalmacije pa i Mletačke Republike. Osobito ističe, kako je kod njih sve odgajanje, hrana, liječenje, profesiranje i ostalo uvijek bilo besplatno. Zato je provincija siromašna. Te činjenice mogu biti, veli on, vrlo mjerodavne zajedno s pohvalnicama, kojih se još može dobiti, ako treba, iz čitave Krajine ili zadarskog područja ili kojeg biskupa. I ako bude htjela Principova milost da ovim čuvarima oficijature na matičnom jeziku u Dalmaciji dopusti oblačenje, provincijal je spreman na svaki uvjet. Oni su spremni da kao poznavači i govornog i književnog slavenskog jezika služe i kao kapelani u tvrđavama, lazaretima, bolnicama, regimentama i kumpanijama, na brodovima i drugdje u svako vrijeme i ne će štedjeti truda ni znoja pa ni vlastite krvi u obrani svojega dužda.[33]

Prokurator Ceresato je nato Juraniću javio, neka sam dođe u Veneciju i donese pohvalnica iz Zadra i pokrajine. Juranić je doista bio u Veneciji i donio novih pohvalnica, koje su štampane u Ivančića, II, 181–192. Ima ih na broju 24. Ali općenito nisu izdane od velikih ustanova: 15 ih je izdano od kapetana, sudaca i seljaka zadarskog kotara, 1 od sela Prvića (Šibenik), 1 od kolonela zadarskog kotara, 1 od plemića vijećnika Zadra, 1 od zajednice građana i pučana Zadra, 1 od kanonika Zadra, 1 od kanonika Novigrada u Istri, 1 od kurata Daile u Istri, 1 od kurata Skrpčića na Krku. Svi oni s pohvalom dodiruju one momente, koje je želio istaći Juranić u svojem podnesku, a koje smo opazili i u prijašnjim dokumentima. Pritom nitko ne propušta reći, da su oni glagoljaši, jedini učitelji književnog ilirskog jezika i da su od najveće koristi puku zbog upotrebe narodnog jezika i zbog spremnosti da obavljaju najniže i najneunosnije poslove u »vinogradu gospodnjem«. Spomenuta su pisma datirana od 16. oktobra 1781. do 1. maja 1782. To je ujedno datum, poslije kojega je Juranić pošao u Veneciju i ondje u maju predao svoj materijal. No tada je on glavnu svoju aktivnost uperio na obranu dvaju samostana na otoku Krku, Glavotoka i Dubašnice, i to kao samostana, koji su bili pod duždevim patronatom još otkad je Venecija preuzela otok od kneza Ivana Frankopana. U opširnoj spomenici, koju je tom prilikom predao, Juranić ponovno spominje sve otprije poznate argumente, među kojima naravno najistaknutije mjesto zauzima argumenat narodnosti i glagoljanja trećoredaca tih samostana.[34] No on tu otkriva pravi razlog njegove borbe, a to je da spriječi nastojanje krčkog biskupa Difnika, da se ukine samostan u Glavotoku i da se njegova dobra apliciraju za sjemenište, koje bi se imalo osnovati.

Prvi je Juranićev uspjeh bio dukal Pola Reniera od 10. XII. 1782., kojim se nalaže, da obadva samostana na Krku ostanu i dalje u rukama trećoredaca, a oni neka i dalje rade u smislu svoga reda na korist dužda, naroda i kršćanske vjere služeći se osobito svojim rođenim ilirskim jezikom.[35] Taj je dukal bio shvaćen kao dozvola primanja novaka. Još je veći bio drugi Juranićev uspjeh, a to je drugi dukal istoga dužda od 28. IV. 1783., kojim je trećorecima predao samostan konventualaca

u gradu Krku, koji je bio ugasio nestankom redovnika. Ujedno potvrđuje dozvolu oblačenja u njihovim krčkim samostanima i obavezuje ih na podučavanje krčke mladeži izražavajući nadu, da će oni po svojem starom običaju pomagati župnicima, da će prihvaćati siromahe, a posebno da će steći duždevu sklonost njegovanjem književnog ilirskog jezika.[36] Konačno možda je Juranićev uspjeh i odluka dužda od 12. III. 1785., kojom je za cijelu Dalmaciju bilo dopušteno oblačenje novaka.[37]

Konačno je u smislu odredaba Senata od g. 1768. donesena odluka o opstanku dalmatinske trećoredske provincije i o statusu njihovih samostana i redovnika. Odluka je donesena od strane ureda »Magistrato ed aggionto sopra monasteri« (koji je imao zadatak da zakon o reformi redovništva provede u život), a na osnovi dekreta Senata od 12. V. 1787. U njoj se na temelju različitih nota, što su bile podnesene od strane starješina, kao i dokumenata podnesenih od različnih državnih funkcionera i biskupa, priznaje korisnost trećoredske provincije i zbog toga, što u crkvenoj liturgiji upotrebljava ilirski ili slavenski jezik. Zatim se u 14 točaka određuje status i funkcioniranje te redovničke provincije. U statusu nabrojeno je svih 15 samostana, a u njima ne smije ukupan broj redovnika prijeći 92 osobe, i to svećenika i klerika 71, a laika i oblata 21. Samostani se dijele na prave kanonske samostane, u kojima mora biti u pravilu 12 osoba, i u hospicije, u kojima treba biti 4–6 osoba. U mjestima, gdje nema javnih škola, trećoreci su dužni podučavati mladež. U smislu općih dekreta o redovnicima utvrđuju se procedure kod primanja novaka, kod prelaženja u drugu provinciju, o evidentiranju članova kod magistrata, o prijavljivanju provincijalnih kapitula i podnošenju njegovih zaključaka na uvid. Na kraju se kaže, da će ove odredbe biti štampane, a primjerci poslani generalnom providuru Dalmacije i podestatu Kopra, a oni će ih izručiti starješinama fratara, da ih čitaju na kapitulima i registriraju u knjige svih samostana.[38]

Time zapravo svršava povijest odnosa glagoljaške provincije trećoredaca prema Mletačkoj Republici uoči njene propasti. Slika bi se mogla upotpuniti različitim detaljima, od kojih se mora pomenuti barem jedan, i to u vezi s osobom oca Antuna Juranića, koji je svojim ličnim ugledom i aktivnošću najviše pridonio uspjehu provincije. Zbog njegovih zasluga fratri mole papu, da mu podijeli titulu eksdefinitora, pa u molbi g. 1789. ističu, da on uživa zaštitu Mletačke Republike, a osobito prejasnog dužda i duždevice, pa da to i oni žele; osim toga navode, da je on cenzor za štampanje ilirskih knjiga i savjetnik u poslovima ilirskog jezika, u kojem da je veoma vješt pa da je zbog toga i stekao zaštitu Republike, koja da je vrlo zauzeta za održanje tog jezika.[39] Zamjenik generala reda Antonio Maniscalchi vrlo srdačno potkrepljujući 11. I. 1789. tu molbu, kaže za Juranića: »Jedna od najvećih njegovih briga bilo je ispravljanje i konsolidiranje ilirskog jezika, što toliko leži na srcu Metačkoj Republici. Bogosluženje na književnom ilirskom jeziku s jeronimskim slovima (glagoljicom) zbog nestašice knjiga približavalo se ugašenju. On je kao dobar stručnjak poduzeo svaki napor i opasna

putovanja, da ga uspostavi i osvijetla.« Zatim nabraja njegove zasluge na izdavanju glagoljskih knjiga i t. d.[40] I sam papa Pio VI. u breveu od 16. januara 1789., kojim podjeljuje Juraniću zamoljenu počasnu titulu među ostalim obrazlaže: »zbog Tvoje veoma velike vještine u ilirskom (slavenskom) jeziku vrlo si zaslužan za katoličku vjeru.«[41]

Tek što su se prilike nešto sredile, eto novog vihora – napoleonskih ratova. Slijedili su veliki potresi, koji su se veoma ticali dalmatinsko-istarske provincije glagoljaša. G. 1797. propast Mletačke Republike, kratkotrajna austrijska vlast s vojničko-birokratskim režimom i 1805. Požunski mir, nakon kojeg teritorij ove provincije potpada pod Napoleonovu Talijansku Kraljevinu. Zakoni ove kraljevine protegnuti su i na naš teritorij, i po dekretu od 8. juna 1805. već se g. 1806. izvršilo likvidiranje triju trećoredskih samostana u Istri: u Novigradu, u Vižinadi i u Kopru. U Dalmaciji su se samostani trećoredaca tom prilikom sačuvali, jamačno zaslugom guvernera Vicka Dandola. Jedino je samostan u Zadru bio pretvoren u kasarnu, ali su fratri g. 1807. dobili drugu crkvu (sv. Mihovila).

No i poslije, nakon povratka pod Austriju, zbog abnormalnih političkih odnosa između državnih vlasti i Vatikana te zbog unutarnjeg rasula, trećoredska je provincija veoma nazadovala sve do sredine XIX. stoljeća. Zborovi se nisu sazivali, odgoj pomlatka je izostao i redovnika je nestajalo. Zbog nestašice redovničkog kadra morali su se redom zatvarati samostani: g. 1829. u Rabu (Komrčar), g. 1841. na Bijaru kod Osora, g. 1843. na Porozini na Cresu i privremeno na Zaglavu na Dugom otoku. Krčki samostani borili su se za opstanak s krčkom općinom i biskupom, koji su htjeli samostane odnosno njihove prihode upotrebiti za gimnaziju ili za sjemenište. Ta je borba trajala uglavnom od 1848. do 1863., ali su se trećoreci uspjeli othrvati.

Slijedilo je jedno mirno razdoblje, koje je trajalo do Prvoga svjetskog rata. U tom vremenu trećoreci su se organizacijski i personalno oporavili, ali su doživjeli također veliki unutrašnji preobražaj. Nisu to više stari glagoljaši, koji su bili obrazovani na hrvatskoj glagoljskoj pismenosti, nego suvremeno školovani svećenici. Oni su u tom razdoblju napustili glagoljsko pismo u dnevnoj upotrebi, samo su ostali glagoljaši u crkvenoj liturgiji, dakle u javnim crkvenim funkcijama. Taj su preobražaj kroz to vrijeme doživjeli i svjetovni svećenici glagoljaši.

Nakon Prvoga svjetskog rata, pošto je Rapalskim mirovnim ugovorom pao pod Italiju Zadar i otok Cres, trećoreci su bili prisiljeni napustiti svoj matični samostan u Zadru kao i samostan u Martinšćici na Cresu, gdje su se nastanili talijanski fratri. Gubitak su nadoknadili time, što su dobili crkvu sv. Ksavera u Zagrebu, gdje su sagradili samostan g. 1926. i prenijeli u nj sjedište provincije. Nakon II. svjetskog rata, pošto su Zadar i Cres ostali u granicama Jugoslavije, trećoreci iz Hrvatske su ponovno preuzeli samostane u Zadru i Martinšćici. Sjedište je i dalje ostalo u Zagrebu.

II. SAMOSTAN U KOPRU

a) *Kod svete Marije Magdalene (1467–1530)*

Kanonski se početak samostana fratara trećoredaca u Kopru može datirati vjerojatno u g. 1467. To je doba ekspanzije zadarskih franjevaca u sjevernu Dalmaciju i Istru, i to prije formalnog formiranja provincije. Kako su i kada su se trećoreci ovdje nastanili, posve točno ne znamo. Ivančić[1] i ostala oskudna literatura vrlo malo daju podataka, a ni oni se međusobno ne podudaraju. No po arhivskim podacima, što sam ih uspio sabrati, makar oni bili i iz kasnijeg vremena, moći će se o tom stvoriti prilično dobra slika.

Dne 26. februara 1467. predao je koparski plemić Francesco de Spelatis (Spelati i Speladi)[2] fratru Martinu Novaku Zadraninu kuću s vrtom u predjelu gradskih vratiju Bussedraga, blizu crkvice sv. Andrije. U ispravi, koja je o tom darivanju učinjena, de Spelatis je sebi i svojim nasljednicima rezervirao neka prava, a fratri su preuzeli obavezu, da ne će te darovane nekretnine otuđiti i da će svakog tjedna služiti u obližnjoj crkvi sv. Andrije za Spelatisa i njegove pokojnike po jednu misu.[3]

Već iduće godine, t. j. 12. septembra 1468. isti de Spelatis boraveći u Veneciji piše svojom rukom novelu svojoj darovnici, u kojoj kaže, da je na molbu fra Martina izmijenio svoju odluku u toliko, da njegovi baštinici ne smiju nikad ona darovana dobra fratrima oduzeti, a niti ih fratri smiju njima ili komu drugomu natrag vratiti.[4]

Ta darovnica i sve druge okolnosti govore za to, da su se tada fratri trećoreci s fra Martinom na čelu nastanili u darovanoj kući blizu sv. Andrije. S time se posebno podudara mjesna tradicija izražena na pr. od koparskog biskupa Pavla Naldinija iz g. 1700.[5] i od koparskog fratra Pavla Ćaića iz XVIII. st.,[6] koji početak samostana meću u g. 1468. ili prije 1468. Naravno da to ne znači, da fra Martin nije i prije živio u Kopru ili okolici pustinjačkim životom, a tek mu se g. 1467. pružila prilika da dođe do povoljnog mjesta. Te je naime godine umrla neka gospođa Teodora, koja je od g. 1455. boravila na istom mjestu uz crkvu sv. Andrije zajedno sa svojim drugaricama u eremitaži. Bogati plemić Francesco de Spelatis bio joj je odstupio svoju gore spomenutu kuću s vrtom još g. 1455. uz obavezu da tu sagradi samostan, a kako je gospa Teodora umrla prije nego je svoju obavezu izvršila, de Spelatis raspolaže sa svojim nekretninama i predaje ih fra Martinu. No imajući loše iskustvo s pokojnom Teodorom, on je htio i fra Martinu provizorno odstupiti posjed na uživanje. Istom kad je fra Martin insistirao na definitivnom darivanju i kad se jamačno de Spelatis uvjerio o ozbiljnosti fra Martinovih namjera, onda mu je g. 1468. izdao ispravljenu darovnicu.[7] Fra Martin je naime imao već iskustva s osnivanjem samostana. On je i sam g. 1446. učestvovao u primanju otočića Galevca kraj Zadra i u osnivanju tamošnjeg samostana,[8] a mogao se koristiti i iskustvima druge svoje braće. No taj mu Spelatisov posjed jamačno nije

dostajao za samostan i još k tomu za gradnju nove crkve, pa je bez sumnje nastojao da ga proširi. I doista, prema jednom kasnijem dokumentu, fra Martinu je g. 1474. darovala jedno zemljište trećoretkinja sestra Lucija, udovica nekog Ivana iz Krbave, uz uvjet da služi mise sv. Grgura i da pođe ili on sam ili drugi namjesto njega u Rim posjetiti crkvu sv. Petra i Pavla. Samostanski pisar, koji je g. 1774. u parničke svrhe napisao sumarij tog dokumenta, ujedno se izrazio, da je fra Martin gradio crkvu ili na zemljištu, što ga je dobio od Spelatisa, ili na onom, što ga je dobio od udovice Lucije.[9]

Istom kad je tako došao do povoljnog mjesta u gradu, mogao se fra Martin odvažiti na gradnju samostanske crkve. Ipak su prolazile godine, a fratri trećoreci dotle su se jamačno služili za svoje pobožnosti obližnjom crkvom sv. Andrije, koja je pripadala istoimenoj bratovštini. Da sebi posao olakša, t. j. da dođe do većeg priliva dobrovoljnih priloga od strane vjernika za gradnju crkve, on se poslužio istim postupkom, kojim se g. 1463. poslužio njegov subrat fra Mihovio na Prviću kod Šibenika i kasnije fra Matej Bošnjak u Rabu (na Komrčaru). Stvar se naime sastojala u tome, da se zemljište, na kojem se gradi crkva, pokloni formalno kanonicima lateranske bazilike u Rimu i pošto se njihovim odobrenjem crkva sagradi, ona dobiva sve one povlastice i milosti, što ih ima lateranska bazilika. Vjerojatno je tada fra Martin putovao u Rim da dobije lateranski privilegij kao i da izvrši obavezu prema udovici Luciji. Znamo samo to, da je fra Martin dobio lateransku povlasticu pismom od nepoznatog dana mjeseca augusta 1478. U njem se kaže, da je fra Martin kanonicima izrazio želju, da sagradi crkvu sv. Marije Magdalene, uz koju će boraviti braća trećeg reda, pa da im je u tu svrhu poklonio zemljište kraj vrata »Possedraga«, kako se to vidi iz javnog instrumenta. Oni mu daju dozvolu i ovlaštenje da crkvu sagradi, a crkva će uvijek biti pod zaštitom i povlasticama lateranske crkve i da će uživati sve milosti i pogodnosti, koje imaju crkve podložne lateranskoj crkvi po papinskim odobrenjima.[10] U tom je pismu ujedno dana licencija minoritima fra Ivanu iz Trsta i fra Jakovu iz Kopra (vjerojatno mjesnim konventualcima) da blagoslove kamen temeljac nove crkve, a to je jasan dokaz, da se crkva sv. Marije Magdalene prije g. 1478. nije počela graditi.[11] Vjerojatno je ipak bila nakon toga doskora gotova, a tada je valjda bio proširen i samostan.

Nakon toga kao da su stvari tekle u najboljem redu. Fra Martin Novak bio je g. 1486. prisutan na provincijalnom kapitulu u Glavotoku (Krk), i ondje su njegove zasluge bile toliko dobro ocijenjene, da su ga braća čak izabrala za starješinu svoje provincije.[12] Ali pred trećorecima stajale su još teške borbe, koje mi danas iz škrtih izvora ne ćemo moći rekonstruirati. Prije svega ne znamo, gdje je fra Martin proveo tri godine svojega provincijalata. Nije isključeno, da je ostao u Kopru, gdje ga spominje jedan podatak iz biskupskog arhiva od 24. VIII. 1489., da živi kao u eremitaži; drugi ga podatak spominje 7. X. 1493. Istom prema trećem podatku istog izvora od 15. IV. 1494. on više nije na životu.[13]

Borba, o kojoj je riječ, u stvari je nastala u obliku spora s fratrima opservantima, koji su negdje tih godina došli u Kopar i nastanili se u neposrednoj blizini kuće naših trećoredaca, a za dvije redovničke obitelji bilo je tu pretijesno. Neposredni predmet spora bila je kuća kraj crkve sv. Andrije – *lite de domo posita prope ecclesiam S. Andree de Justinopoli* – kako to veli naš suvremeni dokumenat.[14] Koja je to kuća bila? Da li ona, što ju je našim trećorecima bio darovao de Spelatis g. 1467., ili druga u istom kraju, kojoj je bila vlasnik biskupska menza? Marsichev prijepis u bilješci od 24. VIII. 1489. kaže: »Francesco de Spelatis odstupa biskupskoj menzi jednu svoju kuću s vrtom. Trećoredac fra Martin iz Zadra živi kao u nekoj eremitaži; ondje bijaše (tal. *era*, ali tko?) kraj crkve sv. Andrije u Kopru, koja dobra su graničila s oratorijem i vrtom svete Marije Magdalene.« A ta stilizacija nije jasna. Niti se razabira, koja je to kuća i vrt, što ju je de Spelatis darovao biskupu, a niti tko s kime graniči. Naldini govori također nejasno o situaciji, koja je nastala dolaskom opservanata u blizinu trećoredaca. Po njemu, opservanti su g. 1492. dobili od Antonija Almerigotta zemljište, koje je bilo stisnuto između crkve sv. Andrije i između jednoga biskupskoga vrta, što je prije više godina bio odstupljen trećorecima koji ondje borave uz crkvicu sv. Marije Magdalene. Zbog tjesnoće – veli dalje Naldini – biskup Bartolomeo Assenica sa svojim je kaptolom g. 1505. odstupio opservantima crkvu sv. Andrije s cimiterijem, a trećorece je prisilio da prepuste opservantima susjedni vrt, što su ga oni dotada posjedovali, i oni su se povukli uz svoju crkvu sv. Marije Magdalene.[15] Na drugom mjestu kaže o trećorecima: Jedna kuća bsikupije i kaptola s vrtom i drugim manjim pripadnostima njima je služila kao hospicij i mnogo prije nego su opservanti dobili od Almerigotta obližnje zemljište.[16] Naldini dakle, koji veli da radi po izvorima biskupskog arhiva, ne zna za Spelatisov poklon trećorecima od g. 1467. i 1468., nego uzima, da trećoreci stanuju na posjedu, što su im ga odstupili u svoje vrijeme biskup i kaptol. Međutim Naldini ili ne zna ili u svojoj sklonosti prema opservantima prešućuje druge činjenice, o kojima možemo nešto naslutiti iz naših izvora.

Prije svega u Marsichevim se ispisima čita: Ovaj samostan (t. j. sv. Marije Magdalene) bio je u julu 1492. napadnut od fra Tome i još dva druga uz pomoć ser Antonija Merigotta, da prisvoje crkvu i samostan. Svađa je nastala, jer su minoriti opservanti podigli crkvu i samostan ondje blizu crkve i samostana svete Marije Magdalene i tako su jedan drugomu pravili štetu.[17] Pred tim isti rukopis ima pod datumom 1493., ponedjeljak, 7. oktobra: »Fra Stjepan iz Raba delegiran od gvardijana Martina iz samostana sv. Marije Magdalene u Kopru, trećeg reda sv. Franje od pokore, podnosi biskupu papinsko pismo, neka naloži fra Tomi iz Trsta, minoritu opservantu, i drugim klericima i laicima, da ne uznemiruju gore rečene (dakle trećorece) gradeći im s leđa neku kuću.« U nastavku se tu kaže, da je 22. X. klerik Bartolo de Carli pozvao stranke, t. j. predstavnike obaju samostana, u biskupsku kancelariju. Treći podatak u Marsichevu ispisu pod datumom 1494., 15. IV.,

utorak: »Pošto je pred kratko vrijeme umro fra Martin iz Zadra, trećoredac sv. Franje, kanonik Giovanni de Vanto traži u ime kaptola da se fra Stjepan iz Raba i fra Ivan, drugovi pokojnoga, udalje od kuće, vrta i cimiterija sv. Andrije u Kopru, što ih je on odavna uživao.«

Bez sumnje se na ovaj zahtjev nadovezuje nedatirani suvremeni dokumenat, što ga publiciramo u poglavlju Archivalia (Arhiv provincijalata br. 1), a to je koncept predstavke ili punktacija, što ih je pred auditorom i vikarom (dakle pred biskupskim sudom) imao da iznese fra Stjepan iz Raba u korist svojega samostana. Ujedno napominjem, da fra Stjepan nastupa kao starješina, dakle je dokumenat doista napisan poslije fra Martinove smrti i podudara se s trećim podatkom Marsicheva ispisa. U tom se dakle dokumentu kaže, kako Stjepan podnosi pred auditora i vikara zahtjev u ime svoje i svoje braće, da se priznaju daljnje točke u dokaz njegovih prava i da se o njima ispitaju svjedoci. Te su točke: 1. da je prije nekih 50 godina ser Franciscus de Spelatis, sin Odorika Mlečanina, bio nastanjen u Kopru, gdje je imao mnogo kuća i posjeda; 2. da je de Spelatis posjedovao i kuću s vrtom kraj crkve sv. Andrije, što mu ni s koje strane nije bilo osporavano; 3. (precrtana točka) da je g. 1455. ser Franciscus izručio tu kuću s vrtom gospođi Teodori, koja je tada boravila u eremitaži sv. Andrije, da ondje sa svojim drugaricama sagradi samostan; 4. (precrtana točka) da je gospođa Teodora bila u posjedu tog vrta i kuće 12 godina bez ičijeg protivljenja; 5. (precrtana točka) da je po smrti gospođe Teodore g. 1467. ostala ispražnjena (nedovršeno); 3. da je g 1467. ser Franciscus predao kuću s vrtom pokojnom fra Martinu Zadraninu po instrumentu od 26. februara iste godine.

Fra Stjepan je u svojoj intervenciji imao uspjeha. To razabiramo osobito iz jednog dokumenta od 7. septembra 1494., koji je sačuvan u staroj kopiji (vjerojatno iz XVI. st.) u Koparskom arhivu fasc. 1237 f. 20.[18] Iz tog se dokumenta, t. j. instrumenta notara Ludovika de Mazuchis, razabira, da je napadaj na trećorece bio takve naravi, da su po smrti fra Martina raznijeli sva dobra samostana te se fra Stjepan obratio čak na papu Aleksandra VI., a ovaj je jednim breveom ekskomunicirao sve one, koji drže ili skrivaju samostanska dobra. Taj je breve bio upućen krčkom biskupu (možda zato što je koparski biskup Jakov Valaresso držao s protivnicima glagoljaša), a ovaj je subdelegirao krčkog arhidakona Dominika, da ga izvrši. Koparski je notar po službenoj dužnosti i po odobrenju biskupa Valaressa pročitao ekskomunikaciju u katedrali pred mnoštvom naroda. Pošto se nije nitko javio, notar je ponovno čitao breve u crkvi sv. Franje (konventualaca) 22. septembra. Notarov je potpis na instrumentu legalizirao koparski podestat i kapetan dne 2. decembra 1494.

Ovaj uspjeh treba vjerojatno pripisati sretnoj okolnosti, da se u kritičnom momentu poslije smrti fra Martina našao u Kopru komesar generala reda u Dalmaciji fra Gabrijel, koji je tom zgodom izdao fra Stjepanu iz Raba vrlo zanimljivo svjedočanstvo datirano u Kopru dne 23. aprila 1494.[19] Vrlo je vjerojatno, da je on osobno odnio u Rim fra

Stjepanovu žalbu na papu Aleksandra i osobno je preporučio. Osim toga i sam fra Stjepan morao je biti vrlo ugledan čovjek. Po svemu se čini, da je on identičan s fra Stjepanom Belićem. Ivančić o tom Beliću zna reći (str. 167.–169.), da je rođen oko g. 1460. u Rabu, da je bio učen čovjek i tri puta starješina dalmatinske provincije: 1507., 1513. i 1530., ali je on svaki put u izvorima spomenut kao pripadnik zadarskog samostana. Ipak Ivančić uzima, da je fra Stjepan, o kojem govori spomenuto fra Gabrijelovo svjedočanstvo izdano u Kopru 1494., identičan sa zadarskim fra Stjepanom Belićem. Taj identitet možemo i mi prihvatiti to više, što sve vijesti iz njegova koparskog boravka padaju u godine 1493.–1494. i ne kose se s drugim podacima, dakle je on negdje poslije 1494. prešao u zadarski samostan. No od svega za našu je kulturnu povijest najzanimljivije ono, što fra Gabrijel u spomenutom svjedočanstvu govori o fra Stjepanu, jer se čini, da se pod tim imenom krije jedan od naših anonimnih radenika na glagoljskoj knjizi. Iz toga dokumenta (koji je, kako se iz isprekidanog teksta razabira, loše sačuvan) može se razumjeti, da je fra Stjepan uvijek vodio pohvalan život i brinuo se za spasavanje duša, ali da on želi da se bavi i knjigom, kako bi mogao biti još korisniji; komesar fra Gabrijel veli, da se fra Stjepan svojim životom, vladanjem i slavenskim jezikom, kojim svaki dan služi misu, toliko odlikovao, da su ga s pravom njegovi starješine proglasile posve sposobnim (za nastavnika); stoga mu on daje licenciju, da može u svakom gradu, gdje to bude potrebno, slobodno predavati gramatiku i druge predmete iz teologije. Ujedno mu daje dozvolu, da smije uz odobrenje ordinarija služiti u bilo kojoj kapeli. Iz tih se licencija može zaključiti, da se fra Stjepan već tada spremao na put, za koji su mu bile one potrebne. Ivančić nagađa, nije li možda Belić napisao Ljubljanski glagoljski brevijar (Studijska bibl. br. 163 a/2). Stvar se približava vjerojatnosti time, što je taj Brevijar doista pisan u drugoj polovici XV. st., što se već od g. 1504. potvrđuje nalazište njegovo u Istri,[20] a osobito time, što se u brevijaru nalaze franjevački oficiji.[21] Jednako je Ivančić nabacio, da bi Belić mogao biti autor vlastite službe sv. Franji, koja da se nalazi u Brozićevu glagoljskom brevijaru iz g. 1561. No budući da je Brozićev brevijar gotovo nepromijenjeno Baromićevo izdanje iz g. 1493., moramo stvar prebaciti na ovu godinu. Ništa se pozitivno ne može reći, ali redaktor Baromićeva brevijara odnosno njegova predloška bio je vrlo vjerojatno neki franjevac, koji je poznavao zadarski kalendar. A to je mogao biti fra Stjepan Belić.

Nesnosno susjedstvo s fratrima opservantima i trvenja zbog tjesnoće završena su međusobnim sporazumom između jednih i drugih fratara, samo je trajalo nekoliko godina, dok se taj sporazum ostvario i naši se trećoreci konačno odselili na drugo mjesto t. j. uz crkvu sv. Grgura. Bilo je to istom g. 1530. O tom imamo dovoljno dokumentacije. O tom najprije govori jedna kopija prokure pisana u Zadru 20. IV. 1524., kojom starješina *(minister generalis)* dalmatinske provincije opunomo-

ćuje fra Petra Zadranina, gvardijana samostana sv. Marije Magdalene u Kopru, i mletačkog patricija Federika Contareno, da s opservantima sv. Marije Anđeoske u Kopru izvrše zamjenu: trećoreci odstupaju opservantima svoj samostan, a opservanti njima crkvu sv. Grgura sa svim, što k njoj pripada; crkva sv. Grgura je vlasništvo redovnica sv. Križa u Veneciji, pa će trećoreci, kad se izvrši zamjena, od tih redovnica primiti u najam zemlje sv. Grgura.[22] Točnije o tom govori tekst sporazuma od 5. V. 1525., koji imamo također u mnogo mlađoj kopiji, i to u spisima procesa iz g. 1744., što su ga trećoreci vodili s opservantima oko pitanja, tko je od njih dužan da izvršava legat de Spelatisa iz g. 1467.[23] Tu se kaže: Opservanti odstupaju fra Petru iz Zadra i fra Benediktu iz Zadra crkvu s cemeterijem sv. Grgura, koja se nalazi u Kopru u predjelu Muselle, zajedno s dva vrta, koja su blizu tog cemeterija, i s ostalim, što k tomu pripada; za to će trećoreci plaćati redovnicama sv. Križa u Veneciji 4 dukata godišnje. Trećoreci odstupaju opservantima svoju kuću sa pokrajnim dvorištem i crkvu sv. Marije Magdalene sa svim pravima i pripadnostima, osim oltarne pale i crkvenog zvona, što rezerviraju za sebe. Ali stvari nisu išle tako brzo, jer je još postojao jedan faktor, a to je bio prior crkve sv. Grgura. O tom govore dvije isprave iz g. 1526., obje sačuvane u mlađoj kopiji. Prvom, pisanom u Veneciji 16. juna pred notarom, postavlja gvardijan fra Petar Zadranin prokuratore, koji će sa svećenikom Francescom Zenarom, priorom crkve sv. Grgura, sklopiti sporazum o odstupanju te crkve. Drugim instrumentom, pisanim također u Veneciji 27. juna 1526., prior Zenaro iznajmljuje gvardijanu fra Petru na tri godine priorat sv. Grgura sa svim kućama, posjedima i pravima. Najamnina od 9 dukata za sve tri godine plaćena je odmah.[24] Pošto su stekle tri godine, svećenik Zenaro se odrekao priorata sv. Grgura u korist trećoredaca samostana sv. Marije Magdalene, a ujedno kao procurator redovnica sv. Križa iz Venecije pristaje, da se taj priorat odijeli od cjeline samostana sv. Križa. O tom svjedoči jedna isprava pisana u Piranu 3. juna 1529., a sačuvana opet u mlađoj kopiji, koja sadržava u tom smislu stiliziranu izjavu Zenarova prokuratora fra Bernardina de Senis.[25]

Time se postupak oko zamjene primakao kraju. U isto vrijeme nastala je i promjena gvardijana trećoredaca. Fra Petar, čije ime nam je poznato još iz dviju isprava, jedne od 18. januara 1524. (ili 1525., ako je mletačko datiranje),[28] a druge od 22. januara 1525. (ili 1526.)[27] poslije se više ne spominje. Sada je na njegovu mjestu fra Benedikt Zadranin, kojega izvori spominju kao gvardijana g. 1528., 1530., 1538., 1540., 1545. i 1549. Njemu je palo u dio, da provede stvarnu zamjenu samostana, da se preseli k crkvi sv. Grgura i da ondje udari siguran smještaj svoje braće sve do kraja.

Prvi put saznajemo za ime fra Benedikta iz pisma starješine provincije fra Filipa Zadranina od 15. oktobra 1528., u kojem ovlašćuje fra Benedikta Zadranina »Creuatinich«, dakle Hrvatinića, gvardijana sv.

Marije Magdalene, da učini što smatra najboljim u stvari zamjene za crkvu sv. Grgura kao i u stvari iznajmljivanja posjeda, zatim da može on ili neko drugi umjesto njega ići u Rim radi obavljanja samostanskih poslova, među kojima se izričito spominje: *expedire mensam(?) S.ti Ioannis Lateranensis et expedire bullas sancti Gregorii.* To je pismo ustvari bilo pisano glagoljicom, ali je do nas došlo u ovjerovljenom prijevodu na latinskom jeziku, što ga je izvršio koparski notar Germanus de Germanis *ex autentico linguae sclabonicae,* a notarov je potpis ovjerovio koparski potestat 18. maja 1530. tvrdeći također, da je dokumenat preveden *de lingua sclabonica.*[28] Iz ovoga moramo zaključivati, da je koparski notar poznavao glagoljsko pismo, inače bi u ovakvom javnom spisu, koji će potvrditi potestat, i koje će se vjerojatno nositi u Rim, morao navesti osobu, koja mu je čitala ili prevodila.

Fra Benedikt Hrvatinić doista je postupao na osnovi ovlaštenja, što ga je dobio od svoga starješine fra Filipa.[29] Najprije je po tom ovlaštenju postupio u iznajmljivanju samostanskih posjeda. O tom imamo potvrdu u jednom instrumentu koparske notarske kancelarije od 28. oktobra 1528., po kojem fra Benedikt kao prior ili gvardijan sv. Marije Magdalene izdaje u najam jedno zemljište u Škocijanu *(Canzan)* Andriji Belgramonu. U tekstu tog instrumenta se izričito kaže, da gvardijan to čini i u suglasnosti sa svojom braćom i samostanskim prokuratorima kao i po pismenoj ovlasti provincijala pisanoj *in lingua Sclavonica.*[30] Veoma je vjerojatno, da je fra Benedikt na temelju onoga provincijalova ovlaštenja putovao i u Rim u toku g. 1530. U Rimu je imao, kako bismo mogli zaključiti iz teksta provincijalova pisma, i da uredi račune s kaptolom lateranske bazilike u smislu obaveza iz g. 1478. kao i da podnese molbu za odobrenje zamjene s opservantima. Stvarno je netko u Rimu dne 24. juna 1530. u ime jednih i drugih fratara napisao Svetoj stolici molbu, da se gore navedena zamjena odobri. Molba je bila sasvim kratkim putem riješena. Nju je sam papinski pisar dopunio i na njoj parafirao rješenje. Papinski breve, kojim se zamjena među fratrima dopušta, datiran je već 5. jula 1530. i donesen je bio u Kopar zajedno s originalom fratarske molbe. Doskora, i to 19. istog mjeseca, već je bilo u Kopru izvršeno uvođenje trećoredaca u posjed crkve sv. Grgura. To je izvršeno na taj način, da je gvardijan opservanata fra Krstofor Krčanin u crkvi sv. Grgura blizu vratiju sv. Martina predao biskupskom vikaru Dunatu de Spataris molbu i breve od 5. jula. Nakon toga se zapisnički utvrdilo, kako je pred istim vikarom fra Krstofor i formalno uveo u posjed crkve sv. Grgura fra Benedikta Zadranina, gvardijana sv. Marije Magdalene, tako da ga je vodio do oltara, dao mu da otvara i zatvara crkvena vrata i da zvoni u crkveno zvono. O svem tomu dobro je sačuvana dokumentacija. Molba jednih i drugih fratara od 24. juna 1530. sačuvana je u originalu zajedno s konceptom rješenja. Tekst brevea od 5. jula 1530. sačuvan je u kopiji kao i zapisnik o uvođenju trećoredaca u posjed sv. Grgura.[31]

Preseljenje trećoredaca u kuću kod sv. Grgura bilo je time definitivno izvršeno.[32] Opservanti su se na području Bossedrage proširili i kasnije sagradili lijepu crkvu sv. Ane. Uspomena na trećorece u ovom dijelu grada do nedavno se čuvala u imenu ulice »Calle S. Maria Maddalena«.

b) Kod svetoga Grgura (1530–1806)

Dok su prije trećoreci stanovali u sjeveroistočnom kutu grada, sada su se preselili na suprotnu stranu, u sjeverozapadni kraj. Taj se predjel u starijim izvorima zove ili Musella ili blizu vratiju sv. Martina, a nije rijedak i naziv Zubenaga, koji se tiče istočnijeg kraja od crkve sv. Grgura. Po crkvi je i mala uska ulica, koja je prolazila kraj crkve i samostana, dobila naziv »Calletta S. Gregorio«, koji se očuvao do naših dana. Ovdje su naši trećoreci glagoljaši ostali sve do kraja živeći kao nevelika redovnička obitelj, bez velikih potresa, sve do neprilika za vrijeme mletačke redovničke reforme u drugoj polovici XVIII. st. i do napoleonskih ratova, koji su donijeli i ukinuće njihova samostana g. 1806. Stoga i ne ćemo ovdje nastaviti s hronološkim nizanjem događaja u životu ovoga samostana, nego ćemo nevezano, koliko to dopuštaju izvori, dati u nekoliko crtica podataka: o samostanskoj zgradi i crkvi, o redovnicima i njihovu životu, o ekonomskoj osnovici samostana, o glagoljanju i konačno o likvidaciji samostana.

Samostanska zgrada

U izvorima o zamjeni za crkvu sv. Grgura ne spominje se izričito nikakva stambena kuća. Ipak moramo pretpostaviti, da je nekakva kuća postojala, kad su se trećoreci g. 1530. onamo preselili. No ona je jamačno bila malena. Stoga se kasnije dosta dograđivalo. Prve arhivske podatke o građevnim poslovima imamo ipak istom iz g. 1604. Tada »bihu učinjeni portigi okolo gušterne na kolone« kao i »škale od dasak na dvih gredah i dvoja vrata u refitoriji staroj« (v. Archivalia fasc. 1240 f. 13v). No s obzirom na malenu svotu, koja se tu navodi kao izdatak za »portigi« (trijem) t. j. 177 lira, može se pretpostaviti, da su to bili završni radovi. Tada je dakle ova kuća dobila vanjski izgled samostana s dvorištem i cisternom u sredini, a naokolo stupove s tremovima. Nije mi poznato, da li je u sklop samostana ušla ona kuća, što ju je fratrima ostavila g. 1631. gospođa Manziol, odnosno g. 1649. gospođa Gravise, ali vjerojatnije je, da je u sklop ušla manja kuća, što ju je g. 1700. dao fratrima u vječni najam Francesco Gravisi (v. Archivalia fasc. 1252). To bi se moglo zaključivati i iz riječi biskupa Naldinija, koji g. 1700. u svojoj Corografiji (str. 199.) govoreći o doseljenju k svetom Grguru nastavlja: *Nell'albergo contiguo alla Chiesa fondossi allora il convento, il quale coll'aggiunta d'altre fabbriche vicine ingrandito, tiene*

ora un piccolo chiostro alla foggia antica, con dormitorio, con officine e con horti bastevoli al comodo ricetto di mediocre famiglia.

I premda je tako po Naldinijevu mišljenju g. 1700. samostan bio dovoljan za osrednju redovničku obitelj, ipak su glagoljaši u XVIII. st. zgradu ne samo popravljali i pregrađivali, nego i dograđivali, o čem ima dosta govora u arhivskoj građi. Najprije su g. 1720. nakon parnice sa susjedom ogradili cimiterij (v. Arch. fasc. 1245). G. 1723. dao im je komesar reda i vizitator odobrenje, da smiju iz ostavštine pok. fra Ivana Dobrilovića popraviti samostansku zgradu (v. Arch. fasc. 1253). Tada je izvršen veći izdatak za građevni materijal u svrhu pregradnje kuće i soba prema sjevernoj strani (fasc. 1253). Istodobno se skuplja novac za veće gradnje. G. 1727. su u tu svrhu sabrani novac, t. j. svotu od 114 cekina (= 2508 lira), dali na dobitak koparskom specijalu Antoniju Beati, koji se i dalje nekoliko godina spominje kao financijski povjerenik fratara. Novac je potjecao iz ostavštine fra Bonaventure Šebelje (64 cekina) i dara fra Lorenca Paškvinija, laika iz Verone (50 cekina). Dobitak iz toga novca za g. 1728. u iznosu od 177 lira potrošio se za novonabavljene orgulje. G. 1729. nabavlja se mnogo materijala za gradnju, tako da se u računu od 9. IV. iste godine trošak za građevni materijal iskazuje sa 1864 lire. Ipak je stanje građevnog fonda u mjesecu junu 1729. pokazivalo svotu od 2703 lire (u čem se računalo i onih 114 cekina). Tom istom zgodom generalni komesar reda Bonagente daje odobrenje za popravak samostana (fasc. 1253), pa su fratri mogli pristupiti ugovaranju poslova s majstorima: zidarske poslove preuzima Bartol Stric, klesarske Giacomo Tofoletti, a pećarske Zvane Calcagno. G. 1730. opet se kupuje materijal i radi se, pa u spisima nalazimo i procjene radova i račune. Fratri su nabavili toliko materijala, da su ga posuđivali i prodavali. Posao se zavlači, pa majstor Tofoletti za svoj klesarski posao pravi s fratrima račun istom 28. X. 1733., a kovački račun datiran je 20. IX. 1734. (v. fasc. 1253 i 1254). Nije jasno, što se sve tada radi, ali u spisima nailazimo i dalje na iskaze troškova i na prikupljanje sredstava za gradnje. Tako 17. III. 1734. fratri mole bratovštinu sv. Antuna opata, da im dodijeli pomoć za popravke samostana, koji su u toku. Bratovština im je izglasala pripomoć u iznosu od 30 dukata, što je odobrio i potestat (fasc. 1253 f. 76). Jedan iskaz troškova za gradnje, pisan negdje g. 1734. ili 1735., iznosi svotu, što je bila prikupljena bilo od redovničkih ostavština *(spogli)* bilo od darova i potrošena, u ukupnom iznosu od 6193 lire.[33] No time sva svota nije potrošena, jer je na stavci ostavština još ostalo nekih 8000 lira. Stoga g. 1736. počinje nova partija radova. U knjizi se građevinskih troškova 14. VI. 1736. kaže, da se započeo preostali dio gradnje sa sjeverne strane od stepenica pa do crkve. Tu su se uredile četiri nove sobe i izvršili neki drugi popravci, o čem opet svjedoče računi iz g. 1736.–1737. (fasc. 1253).

Nakon pauze od nekoliko godina počinju ponovno građevni radovi. G. 1744.–5. grade se zidovi oko vrta, koji su stajali 1552 lire. G. 1751.–2. prave se stepenice sa željeznom kolonadom za 794 lire (kovač Paolo

Pelizioli). Nisu prestali radovi ni g. 1755.–6. Najprije nalazimo g. 1755. por s Matijom Bonačićem iz Milne na Braču, koji je imao da dobavi ragove za vrata i prozore od bijelog dalmatinskog kamena, ali kvalieta nije odgovarala. Jedan specificirani kovački račun datiran je 15. V. 1756. Dne 23. V. 1756. napravljen je ugovor između gvardijana Gaetana Ciana i majstora Giacoma Schiappe da Friuli za gradnju samotanske kuće od strane jugoistočne. I ugovor i troškovi uneseni su u njigu gradnje (fasc. 1254 A).

Ipak je samostanska zgrada bila dosta skromna građevina. Ona je aime i danas na životu, premda u trošnom stanju, sa svojim starim rijemovima, pretvorena u privatne stanove.

Crkva

Nemamo podataka o tome, kakva je bila crkva sv. Grgura, kad su je ećoreci preuzeli, a niti o tom, jesu li oni s vremenom izvršili na njoj akvih većih popravaka. Najstarija vijest, što je imam, jeste podatak jednom izdatku za malo zvono g. 1597. Dotad su jamačno imali samo edno zvono, i to možda ono, što su u uvjetima za zamjenu g. 1525. aželjeli da ponesu iz crkve sv. Marije Magdalene. Dva zvona našla u se i g. 1806. pri likvidaciji samostana (v. fasc. 1254 i Financijski 03). Biskup Naldini u Corografiji (str. 199.) daje ovakvu sliku crkve u prijevodu): »Ova crkva stoji kraj zidova vratiju Zubenaga, okrenuta rema sjeveru, na mjestu ponešto otvorenom i posve ravnom. Među stalim crkvama prosjačkih redovnika ova je po opsegu najmanja, ali e sposobna za sedam oltara, od kojih je glavni postavljen u velikoj apeli na čelu crkvene lađe, ukrašen lijepom slikom koja prikazuje avnog Grgura papu između sv. Jeronima i sv. Franje; ako i nije načeno ime autora, ali pokazuje njegovu vrsnoću. Nad glavnim vrama diže se kor po starinskom običaju, gdje se recitira oficij – kao i u svetom oltaru mise – na ilirskom jeziku.«

Što se tiče slike na glavnom oltaru, vjerojatno je ona nastala nakon seljenja trećoredaca u ovu crkvu, jer je prikazivala, pored sv. Grgura, sv. Jeronima, zaštitnika Dalmacije i trećoredske provincije, i sv. Franju, nivača franjevaca. U pogledu oltara, valjda je u Naldinijevo doba 1700. bilo doista 7 oltara, ali inventar od g. 1750. pisan glagoljicom sp. Archivalia, Arhiv provincijalata br. 10) opisuje 5 oltara: 1. sv. rgura,[34] 2. blažene Gospe s krunom od srebra, 3. sv. Antuna s dvjema unama od srebra i s kustodijom za relikvije sv. Antuna, sv. Grgura sv. Križa,[35] 4. sv. Žvalda (Osvalda) i 5. sv. Križa.[36] U tom se inventru nabraja potanko svaki predmet, koji je na oltarima, ali o slikama ne kazuje upravo ništa. Ja bih iz arhivskog vrela dodao još, da se 1603. spominje trošak za blagoslov (jamačno novog) oltara, ali ne amo kojega (v. fasc. 1240); da je fra Bonaventura Šebelja (umro 25.) nabavio »za života pišidu i kandelu od srebra, ka sada (oko 1735.)

služi za oltar sv. Ožvalda, ku mu čini doiti iz Bnetak šior konte Franke Šabini za L 420«; da je fra Matij Vodarić (umro 1733.) kupio »za života tabernakol od mramora od koludric iz Vicence, ki ga gušta i ča strati za oltar svetoga Ožvalda« L 2000;[37] i na kraju, da su se nakon ukinuća samostana g. 1806. na tavanu Mainardijevu našle i oltarne slike: sv. Grgura, Majke Božje, sv. Antuna od Padove i sv. Osvalda, a u podrumu četiri drvena oltara rastavljena za vatru (fasc. 1254 i Financ. 203).

Koji su ostali pokretni predmeti bili po crkvi, koru i sakristiji crkve, popisano je u spomenutom inventaru od 1750., a od njih treba posebno spomenuti orgulje *(organ furnid),* koje su bile demontirane zajedno s ostalim pokretninama crkve i našle se u dijelovima na tavanu kuće Mainardi g. 1806. Te su orgulje potjecale jamačno iz g. 1728., jer je tada u samostanskim knjigama zapisano, da je potrošeno L 177 za »organ ki kupismo« (v. fasc. 1253 f. 19).

Kakav je bio vanjski oblik crkve, nije nam poznato, a zvonik je bio – kako se vidi na jednoj minijaturi grada Kopra iz sredine XVIII. st. – osrednje visok i oštro šiljat, s biforom romanskog oblika.[38] Crkva je završila svoju funkciju g. 1806., kad je bilo u njoj demontirano sve što je bilo pokretno: orgulje, oltari, slike, ispovjedaonice i t. d., a iz sakristije također svi predmeti za bogoslužje, kao što je crkveno ruho, crkveno posuđe i t. d. (v. fasc. 1254 i Financ. 203). Tom zgodom su i crkva i samostanska zgrada po dekretu pripali državnom fisku. Isprva je služila za vojne potrebe, a kasnije je pretvorena u praonicu novosagrađene obližnje velike kaznionice i konačno porušena.[39]

Ljudi i ekonomska podloga

Za starije doba nije nam poznat broj redovnika u sv. Grguru. U XVIII. st. kretao se njihov broj prije zabrane oblačenja oko 7–8 (na pr. g. 1710. svećenika 6, laik 1; g. 1712. sveć. 5, klerik 1, laik 1; g. 1717. sveć. 4, laik 1; g. 1726. sveć. 6; g. 1731. sveć. 6, klerik 1, novic 1, laik 1; g. 1768. sveć. 6, klerik 1, laik 1), a poslije zabrane broj je pao, tako da su g. 1803. bila 3 sveć. i 1 laik, a g. 1806. bila su tri sveć., 1 klerik i 1 laik. Samostanska obitelj određivala se obično na provincijalnoj skupštini (kapitulu), a tom se zgodom postavljao i starješina samostana (gvardijan, u starije vrijeme i prior) te njegov zamjenik (vikar). Kapituli provincije održavali su se redovito svake tri godine, i to najčešće na Kvarnerskim otocima, dok je u Kopru održan samo jedan, i to g. 1584. Bit će dobro iznijeti, makar i nešto nepotpun niz koparskih gvardijana, koliko se moglo izvući iz arhivske građe:

Martin Novak Zadranin 1467.–1494. (prije 15. IV.)
Stjepan Rabljanin (Belić?) 1494.
Antun Šibenčanin 1507. (10. IV.)[40]
Petar Zadranin 1524.–1526.
Benedikt Hrvatinić Zadranin 1528., 1530., 1538., 1540., 1545., 1549.

Krstofor Radovanić 1594.
Luka Šibenčanin 1606., 1609.
Ambroz Milohnić 1619.
Bernard Mihić 1649.–1652.(?)
Anton Mihić 1653.
Anton Bernabić Rabljanin 1661.
Mićel Grubelić 1669.
Anton Fauro 1689.
Bonaventura Šebelja 1691.
Ivan Sabljić (Sablja–Spada) 1699.
Ivan Dobrilović 1701.–1702.
Bernard Pavia Cresanin 1704.
Matej Vodarić 1710.–1712.
Ivan Dobrilović 1717.
Ivan Hrizostom Keršić 1717.–1718.
Paval Ćaćić 1723.–1725.
Ignacije Žic (Sizzi) 1726., 1727.
Paval Ćaćić 1728.–1731.
Ivan Črvarić 1731.–1734.
Paval Ćaćić 1734.–1736.
Paval Ćaćić 1741.–1745.
Paval Ćaćić 1748.–1750.
Anđel Radić 1750. (31. V.)
Matij Vodarić 1750. (1. IX.)
Juraj Tomić 1752. (19. III. se odrekao, ponovno 21. VI.)
Ivan Črvarić 1752.–1754.
Gaetan Ciani 1756., 1757.
Daniel Dekole (De Colle) 1758.
Gaetan Ciani 1768., 1769. (već je mrtav 27. II.)
Šimun Delemarna 1769. (1. III.)–1770. (1. V.) kao »prešident«
Vincenco Milohnić 1770.–1773.
Marko Ružić 1789. (23. VI.)
Gabrijel Valentić 1792. (19. V.)
Lujo Moschini 1793. (7. IX.)
Gabrijel Valentić 1806.

Fratri koparskog samostana regrutirali su se isprva iz Zadra i sjeverne Dalmacije kao svoje baze. Kasnije sve više pridolaze ljudi sa Kvarnerskih otoka (gdje je bilo 7 trećoredskih samostana) i onda iz sjeverozapadne Istre (Vižinada–Kopar). Toliko se može razabrati iz izvora. Izvan mletačkih posjeda može se potvrditi samo jedan koparski redovnik, i to Pavao Ćaćić iz Like. Njegovo ime sretamo najčešće u spisima XVIII. stoljeća, jer je on bio najmanje pet puta biran za gvardijana u Kopru, i to između g. 1723. i 1750. Bio bi jamačno i više, da nisu kasnije mletački propisi strogo branili, da čovjek izvan mletačkih posjeda bude starješina samostana. Njegov boravak u Kopru morao se g. 1768. posebno opravdavati u izvještaju za mletačke deputate (v. Archi-

valia, Arhiv provincijalata br. 14). Odatle i iz drugih mjesta saznajemo, da je bio rođen g. 1691. u Lici,[41] da je već negdje od 1715. u koparskom samostanu, u kojemu je bio posinovljen: neko je vrijeme bio provincijalov povjerenik za Istru (1734.), pa provincijalov sekretar (1738.–39.)[42] i sl. Uopće je bio duša koparskog samostana preko pedeset godina, vodio je samostanske knjige, osobito račune za vrijeme zidarskih radova na samostanskoj zgradi. Znao je talijanski i latinski, ali je knjige redovito vodio glagoljicom, a od njegove su ruke i spisi u obranu Božjeg Polja kod Vižinade, zatim glagoljski tekstovi za neke liturgijske službe u fasc. 1253, a vjerojatno i mali glagoljski rječnik u fasc. 1257.

Fratri su dosta dugo, a eto katkada i čitava života, ostajali u jednom samostanu. Tomu je razlog u prvom redu običaj t. zv. posinovljenja. Mladi se naime kandidat prijavio kao sin određenog samostana već prije oblačenja, pa pošto bi ga samostanska obitelj glasovanjem primila za svoga sina, provincijal bi izdavao dozvolu za oblačenje. Takvih provincijalovih licencija pisanih glagoljicom imamo u provincijalnom arhivu čitav svežanj, ali sam među njima našao samo jednu koja se tiče Kopra, a to je licencija od 23. VI. 1789. za Filipa Delemarna iz Višnjana, porečke biskupije (v. Archivalia br. 15). Poslije toga kandidat bi odlazio u novicijat (godinu kušnje) i čitava se života smatrao pripadnikom onog samostana, gdje je bio posinovljen, ma da nije stalno u njem boravio. Otkad je postojao taj običaj u provinciji, nije poznato,[43] ali on je bio tako slabo obdržavan, da se na provincijalnom kapitulu u Martinšćici g. 1734. čak kaže, »da u stara vrimena u ovoi prov(in)ci ne bihu obikovana posinovlěniê«, pa se uz poziv na jedan dekret usvojen na kapitulu u Osoru g. 1708. određuje, da svaki fratar mora biti sin jednoga samostana i da po njegovoj smrti njegova ostavština (»špolja« = spolia) ima pripasti onom samostanu.[44] Ostavštine bile su predmet fratarske spropríe (lat. expropria, u našim glagoljskim izvorima »šproprija«). Tako se zvala izjava, koju su bili dužni da dadu fratri prije smrti, a sadržavala je neke vrste fratarsku oporuku ili bolje odreknuće od svega, što su na svijetu posjedovali, kako bi mogli umrijeti kao potpuni siromasi u duhu sv. Franje. Poslije smrti »špolj« bi se pretvorio u novac, koji je išao u samostansku kasu, a tek malen dio u provincijalovu. O tim se »špoljima« i njihovu utrošku vodila posebna evidencija.[45] Jedna naredba provincijala Jurja Kavranića Cresanina od 23. IV. 1735. pisana glagoljicom naređuje: *Zapovidamo svim našim fratrom profešom, da svi imaju činiti ili ispisati nihovu špropriju virno i pravično pod karag svoe kušencie: zatvorenu šijilanu pridati ju svomu ocu gvardijanu* i t. d.[46] Jedan primjer postupka s fratarskom ostavštinom imamo u koparskom arhivu u slučaju fra Gaetana Ciana, koji je umro početkom g. 1769. kao gvardijan. On je svoju spropriju napisao već 10. IX. 1765., a otvorena je istom poslije njegove smrti, t. j. 28. II. 1769. Tada je izvršen popis čitava njegova inventara, koji je procijenjen, unovčen, odbiti su troškovi za pogreb, a provincijalu je od tog špolja predano 16 lira (v. Archivalia fasc. 1253 B).

Pošto fratri nisu živjeli uvijek u samostanu svoga posinovljenja, dolazilo je poslije njihove smrti i do sporova oko njihove ostavštine, osobito kad je ona bila malo veća. Takav je spor bio oko ostavštine fra Bernarda Pavije Cresanina, koji je bio posinovljen u Porozini na Cresu, a živio je i umro u Kopru (gdje je bio i gvardijan). Spor je završen g. 1716. podjelom ostavštine između koparskog i porozinskog samostana.[47] Tako je nastao spor i poslije smrti Matija Vodarića, koji je bio posinovljen u Martinšćici na Cresu, ali je starost i bolest proveo u Kopru, gdje je i umro 1733. Kako je njegova ostavština bila bogata, spor je došao i do generala u Rimu, ali je na kraju riješen sporazumom između oba zainteresirana samostana pisanim glagoljicom u Martinšćici 10. maja 1734. (v. tekst u Archivalia, Arhiv provincijalata br. 8).[48]

No sporovi zbog posinovljenja nastajali su i na drugoj liniji. Katkada pojedinci, koji su bili od starješine premješteni u drugi samostan, nisu htjeli poslušati pozivajući se na svoje posinovljenje. Zbog miješanja mletačkih vlasti u redovničke stvari dolazilo je do nesporazumaka, jer su katkada ljudi tražili zaštitu kod civilnih vlasti protiv svojih starješina. Stoga su Pregadi 7. VI. 1729. donijeli jednu odluku, kojom daju starješinama slobodu, da smiju premještati redovnike, ali samo unutar države, a redovnici moraju da ih poslušaju bez ikakvih isprika kao što je posinovljenje, a žalbe mogu da podnose istom nakon što poslušaju. Kad je g. 1752. nastala neka afera oko Jurja Tomića, pa je na njegovo mjesto za gvardijana u Kopru bio postavljen Ivan Črvarić, ovaj je protestirao čak do samoga pape; a kad je bio premješten na Prvić kraj Šibenika, žalio se na mletačku vladu pozivajući se na svoje posinovljenje, i ova mu je izašla u susret i zahtijevala, da ga starješina primi natrag (v. Arhiv provincijalata br. 12).

Ekonomska podloga, na kojoj je samostan živio, nije bila nimalo čvrsta, tako da se veći broj redovnika od gore navedenoga nije ni mogao u samostanu izdržavati. O tom momentu nemamo doduše dovoljno izvornih podataka, osobito za starija stoljeća, pa ćemo se najviše morati osloniti na izvještaje, što su ih dali fratri g. 1768. i kasnije za mletačke vlasti (v. Arhiv provincijalata br. 14 i Arhiv municipija fasc. 1251), zatim na dokumente napisane prilikom likvidacije g. 1806. (v. Arhiv koparskog municipija fasc. 1254 i Financ. arhiv 203), djelomično na inventare iz g. 1750. (v. Arhiv provincijalata br. 10) i iz 1806. U izvještaju iz 1768. fratri o svojim prihodima kažu najkraćim riječima: »Od nekretnina imaju samo mali maslinjak od starine, t. j. od prije g. 1605., zatim nekoliko malih livela opterećenih obavezama vječnih misa; izdržavaju se samo teškim prošnjama po Istri, na koje polaze svećenici pa i sam gvardijan; ali u posljednje vrijeme prihod od prošnja se nevjerojatno smanjio zbog sadašnjih nevolja.« I po inventaru od 1750. može se razabrati, da je njihov prihod od prošnja bio dosta velik. Odavle se naime vidi, kako je bila razgranata njihova prošnja grožđa ili vina. Oni imaju u tu svrhu postavljene svoje stanice, t. j. bačve, u Vernaku, u Bortunigli, u Novoj vasi, u Abitanti, u Daili, u Krnjelidi, u Kostajnici, na Božjem Polju i u Kašteliru. Ne znamo, kako su bile velike njihove

bačve, ali u inventaru, koji je bio sastavljen 31. maja, imali su fratri u podrumu 6 bačava punih vina, a to je za to godišnje doba morala biti lijepa količina. Od ostalih većih količina oni tada imaju jedan put zapisano 14 stara, a drugi put 92 starića pšenice, što je vjerojatno također naprošeno. U izvještaju iz posljednje četvrti XVIII. st. (fasc. 1251) kažu fratri, da su naprosili na godinu: pšenice stara 9 kvarte 1, raži stara 2½, ječma star 1, pira star 1, ulja baril 1, svinjetine 74 (libre), vina barila 75; u novcu su dobili od milostinje u crkvi i po gradu 155 L.

Nekretnine u okolici Kopra fratri su od početka nasljeđivali, kupovali, zamjenjivali i sl., ali po običaju oni su ih davali na t. zv. livel, a to je bio najam vječni ili povremeni (livello perpetuo ili affrancabile), koji se je plaćao u novcu. Katkada bi znali dobiti ili testamentarno naslijediti livel, kojim je već bila opterećena ili time postala opterećena nekretnina. Naravno da su fratri za te livele preuzimali obaveze, koje su se većinom sastojale od celebriranja misa. U nedatiranom izvještaju (fasc. 1251) fratri izvještavaju, da je njihov godišnji prihod od obje vrste livela oko 815 L, a od maslinjaka u Tribnu 1 baril ulja. Komisija, koja je popisala njihovu imovinu 15. IV. 1806 , pronašla je po knjigama, da fratri dobivaju od jedne i druge vrste livela na godinu L 897:6, a to odgovara prihodu od L 14.955 uloženih uz 6% (v. fasc. 1254). Izvještaj likvidacijske komisije od 2. novembra 1806. utvrdio je čisti godišnji prihod od jedne nekretnine (maslinjak Triban), od vječnih i povremenih livela ukupno 922 L (milanske).[49] U tom je već odbijena pasiva od L 262, a to za 188 vječnih misa na godinu. U izvještaju, što je u fasc. 1251., fratri su u obaveze (pasivu), što proističu od primanja livela, ubrojili 182 mise na godinu. Osim toga na godinu im dolaze još 123 obavezne mise, pa tek za one što preostanu u slobodne dane mogu fratri sebi lično unovčiti i utrošiti za odijevanje, jer samostan nema mogućnosti da redovnicima pruži odjeću. Zanimljivo je, da se u istom izvještaju navode među redovnim godišnjim izdacima: provincijalu za honorar 32 L, njegovom sekretaru 2, definitoru 5, bratu laiku 60 i slugi 72.

Kakav je bio njihov standard života, može da se ogleda u inventaru samostana od g. 1750. (Arhiv provincijalata br. 10) kao i u izvještajima iz 1806. U blagovaonici imaju stol od oraha, 4 vrča od majolike, jedaći pribor od željeza. U sobama imaju 7 slamnjača, 7 madraca (štramaca), 6 popluna (karpatura), 17 pari plahta, 10 stolnjaka, 76 ubrusa; njihovi kreveti su se sastojali od dviju nogara, na kojima su bile daske, a na ovima slamnjača i madraci, dvije plahte, jastuk i dva pokrivača; u sobi je k tomu svaki imao po jedan stolac, klupicu i sanduk, u kojem je držao svoju odjeću i druge lične stvari. U kuhinji su imali 44 tanjura od kositra i 38 od majolike. U konobi su imali 4 kamenice za ulje, 8 bačava većih i nekoliko manjih, a naravno tu se našlo i 15 bisaga, s kojima su fratri išli u prošnju.

O njihovu odijevanju vrijedit će ono, što je već rečeno u općem poglavlju. A ovdje bismo mogli upozoriti na popis imovine oca Gaetana Ciana (fasc. 1253) i na odlomak vizitacije iz g. 1717., gdje se kaže, »da

niki fratri gredu po gradu s kratkimi tabarići (kabanicama) a u bilih kalcetah (čarapama), koj stvari se ljudi rugaju« (Arhiv provincijalata br. 6).

Najmanje se u inventarima nalazi traga knjigama. Spominju se samo knjige, koje se nalaze u koru: »žunta latinska od reda (dakle franjevački proprium), martireloi od reda talianski (dakle franjevački martirologij), šćaveta stari« (t. j. evangelistarij hrvatskolatinički); i u sakristiji: »misali latinski veliki 3, misali za mertvih 2. misali ervacki veli i mali za mertvih« (bez oznake broja). A to nije prvi put, da u inventarima starih ustanova ne nalazimo popisa knjiga. U stvari nije uopće moguće zamisliti jedan samostan bez knjiga, kako god on bio malen ili siromašan. Ako i ne očekujemo bogzna kakvu literaturu, ali neminovno je bilo teoloških knjiga iz moralke, homiletike, hagiografije i t. d. Uostalom koparskom samostanu su pripale po onom sporazumu od g. 1734. i sve knjige Matija Vodarića (Arhiv provincijalata br. 8). Kao što se u inventaru zaboravilo na knjige, tako se zaboravilo i na slike na oltarima i po samostanu.

Glagoljaši

Koparski trećoreci bili su po jeziku najvećim dijelom Hrvati iz sjeverne Dalmacije, Kvarnerskih otoka i Istre. Među njima se javlja tek po koje talijansko ime. Gotovo nema izvora ili autora, koji ne govori o našim gregoritima s atributom: Slavi, Illirici, di lingua slava i sl. Naldini u Corografiji g. 1700. (str. 199.) veli o samostanu (u prijevodu): »Njegovi redovnici, ako nisu Dalmatinci po rođenju, moraju biti po jeziku, služeći se njime u ispovijedanju slavenskog puka, koji ili stanuje u gradu ili je rasut po okolici, a posebno dalmatinskih vojnika, koji žive u luci služeći na fustama, što su namijenjene čuvanju Jadranskog mora.« Slično govore mnogi izvori o njihovu jeziku i njihovoj ulozi u gradu Kopru. Osobito se to može naći u svjedodžbama, što su ih davale pojedine ustanove za vrijeme kampanje oko reforme redovništva poslije g. 1767. Tako koparski biskup Carlo Camuzio izjavljuje 23. jula 1768. (u prijevodu): »Služe svoju crkvu ilirskim jezikom, ispovijedaju slavenske stanovnike, koji su se doselili iz sela u grad, a osobito vojnike ilirskog jezika« i t. d.[50] Sličnu je izjavu dao i koparski potestat Matej Dandolo 19. VII. 1788.: »da poštovani oci III. reda uopće nazvani glagolaši (Gregoriti) korisno se brinu u duševnoj njegi onih Hrvata zbog staroslovenskog jezika, koji ti redovnici isključivo upotrebljavaju.«[51] Jakov Manzini i Inocent Gavardo sudski odaslanici Kopra izjavljuju 18. VIII. i. g.: »da P. P. O. O. III. reda sv. Franje osobito nazvani glagolaši (Gregoriti) veoma se pohvalno i veoma revno brinu u duševnoj službi toliko ovih koparskih Hrvata kano također onih narodne vojske... i uznika bolesnih u državnim tamnicama; suviše veoma su potrebni i korisni i kao dušobrižnici zbog staroslovenštine.«[52] Sami fratri u podnesku g. 1768. (Arhiv provinc. 14) kažu: »vrše službu ilirskim jezikom; četvo-

rica od njih su gotovo stalno zaposleni kao ispovjednici vojske, sada dviju, a sada triju kompanija galiota, kao dušobrižnici u zatvorima, u hospitalima, osuđenicima i mnogobrojnim drugim ljudima ilirskog jezika, koji stanuju u samom gradu ili okolici ...« Nešto ublaženo vele to fratri i u nešto mlađem izvještaju u fasc. 1251. God. 1754. koparski trećoreci se čak obraćaju mletačkoj vladi za pomoć s obrazloženjem, da se oni služe u bogoslužnju ilirskim jezikom i da je njihov red ondje osnovan darežljivošću Serenissime i da je omilio gradu ... za potrebe njegovih ilirskih stanovnika i vojske.[53]

Zbog njihova hrvatskog jezika oni se dakle smatraju potrebnima u gradu Kopru, a zbog toga ih i biskupi šalju u seoske župe u dušobrižničku službu, kad je nestašica drugih svećenika, koji znadu jezik slavenskog pučanstva. Biskup Naldini to u više navrata izričito veli u svojim izvještajima Sv. stolici. Na pr. 1696. govoreći o nestašici svećenstva za slavensko selo: *Non semel necesse fuit emendicare religiosum a Tertio ordine S. Francisci in urbe Sclavonico idiomate sacrum et divina recitante.*[54] Slično g. 1709.: *et quandoque Regularem aliquem, praesertim Tertii Ordinis Illyrica lingua hic per Istriam Divina Officia tum Missarum solemnia celebrantem, non semel necesse fuit eisdem praeficere.*[55] Poimence se može spomenuti na tom poslu na pr. fra Mikula Smilović, koji je bio dušobrižnik u Krkavčana kod Kopra i ondje pisao glagoljicom matice od g. 1675.–1690.[56] U matici krštenih u Marezigama kod Kopra napisao je glagoljicom fra Marko Ružić (kasniji gvardijan u Kopru): *Ja fra Marko Ružić rodom iz Kaštelira od juriždiciona vižinackoga a staniem s(ve) toga Grgura u Kopru esam doša ovde u Marežigo za ekonoma, kako me obliga prisvitli g(ospodi)n Karlo Kamucio biskup od Kopra a to na 17 feb(ra)ra lita Go(spodine)va 1774.*[57]

Već i iz dosad citiranih izvora jasno izlazi, da su trećoreci u Kopru celebrirali mise i recitirali oficij u koru crkvenoslavenskim jezikom – glagoljski. Ipak ću navesti još koju potvrdu. Na pr. koparki bikup Petrus Moravia u izvještaju Sv. stolici g. 1633. govoreći o koparskim samostanima kaže, da je jedan trećeg reda, *qui linguae Illyricae sunt.*[58] Biskup Franc. Zeno u svojem izvještaju g. 1661. govoreći također o samostanima veli za trećorece: *qui lingua Illirica sua exercent officia.*[59] P. Ireneo della Croce u djelu Historia antica, moderna, sacra e profana della città di Trieste, Venezia 1698., govoreći o slavenskom bogoslužju uopće potvrđuje kao svjedok za Kopar: *nella città di Capodistria, ove li RR. PP. del Terzo Ordine di S. Francesco ogni mattina a buon hora per comodità degli operaii della campagna nella chiesa di S. Tomaso celebrano la santa messa in quell'idioma, come io stesso testimonio oculato posso attestare.*[60] To je ujedno potvrda, da naši glagoljaši nisu glagoljali samo u svojoj crkvi sv. Grgura, nego i u crkvici sv. Tome, koja je bila na istoimenim gradskim vratima, i to svakoga dana rano ujutro za radnike.

Koparski biskup Naldini se na više mjesta svoje Corografie (g. 1700.) oduševljava vizijom talijansko-slavenskog bratstva u crkvi koparskoj.

Govoreći o tom, kako trećoreci u svojoj crkvi recitiraju oficij i mise ilirskim jezikom dodaje (str. 195.): »Ako se u cijeloj Istri pa i u ovoj biskupiji upotrebljavaju latinski i ilirski jezik za potrebu dvaju naroda, talijanskog i ilirskog, što u njima borave, tim se više pristoji, da se u njihovoj metropoli podižu pjesme Svevišnjemu u jednom i drugom jeziku.« Na drugom mjestu: »Sretne li crkve koparske, koja u Božjoj službi okuplja vjernike tako različitih narodnosti. Kao što Talijani imaju svoje svećenike, koji im dijele svete sakramente i služe misu na latinskom jeziku, a podučavaju ih na talijanskom, tako imaju i Slaveni dušobrižnike, koji im i propovijedi i mise i sakramente pružaju na slavenskom jeziku«.[61] A Naldini je bio Talijan iz Padove, koji je pored toga upeo sve sile da u Kopru osnuje sjemenište za odgoj slavenskog klera, što mu je g. 1710. i pošlo za rukom.

U inventaru samostana iz g. 1750. spominju se *misali ervacki veli i mali za mertvih* (bez broja).[62] Sačuvao se jedan glagoljski misal (izdanje Propagande g. 1706.) i glagoljski brevijar (izdanje Propagande g. 1688.), koji su bili vlasništvo sv. Grgura. Na naleđu naslovnog lista misala pisan je glagoljski zapis (ruka Pavla Ćaćića): *Na 26 Maê 1734. Ovo è Misal Mostira S(veto)ga Grgura u Kopru.* Na kraju »predoslovija« (str. 318.) od iste je ruke zapis: *Prefaciju S(veto)ga Fran(čis)ka iŝći na kraju ovoga misala ispisanu.* I doista na kraju, na posljednjem čistom listu ista je ruka napisala tu prefaciju, koja počinje: *Prefaciê S(veto)ga oca Franciska. Gospodi sveti oče svemogući vični Bože. Ki častnoga ispovidnika slugu tvoga blaženoga Franciska tvojom Bože privisokom dobrotom, i milostiom* i t. d.[63]

Koparski su se trećoreci služili glagoljicom ne samo u crkvi, nego i u svagdanjem životu, u pisanju knjiga dnevne administracije i pouke. U poglavlju Archivalia dovoljno će biti pokazano, kako su samostanski registri, računi, pisma i svakojaki zapisi bili pisani glagoljskim pismom, premda se najveći dio njihove registrature izgubio. Ovdje ću stoga upozoriti na još neke podatke i momente.

Budući da su prvi trećoreci u Kopru kao i njihove starije generacije uopće dolazili iz područja Zadra i Kvarnerskog bazena, gdje je hrvatski glagolizam bio u XV. st. u najljepšem cvatu, prirodno je, da su oni i u Kopar donijeli glagoljicu. Već je bilo govora o fra Stjepanu Rabljaninu (Beliću), koji je g. 1494. dobio svjedodžbu od komesara reda fra Gabrijela kao dobar stručnjak u slavenskom jeziku (glagoljanju). Da je Kopar dobivao od provincijala glagoljske dopise, o tom imamo potvrdu već u prokuri provincijala fra Filipa Zadranina koparskom gvardijanu fra Benediktu od 15. oktobra 1528. (v. str. 246). U Kopru je pisao Regulu i obrednik trećeg reda glagoljskim pismom fra Andrija Čučković vjerojatno g. 1529. Fragmenat tog rukopisa od 6 listova nalazi se danas u Berčićevoj zbirci u Lenjingradu. Na njem je zapis: *152[9] tu regulu spisahъ ê fratar Andria Čučkovićь tretoga reda b(la)ž(e)noga Franciska stoeći u s(ve)te M(a)rie Mandalene u Kopru Justinopuli.*[64] Ovo je dakle bila onakva priručna knjiga za trećorece glagoljaše, kakve je pisao fra

Šimun Klimantović g. 1509., 1512. i 1514.[65] i nekoliko decenija kasnije fra Šimun Glavić.[66] Tipičan trećoredski glagoljski priručnik, kakvi su mnogi kolali po njihovim korovima, jeste i jedan liturgijski direktorij s dodacima novijih oficija, što ga je pisao u Kopru fra Dominik Zec 1752. Rukopis se danas nalazi u Arhivu Jugoslavenske akademije (sign. III a 13). Naslovna mu strana glasi: *Žunta za govoriti oficii i misse od fratar tretoga reda svetoga oca našega Frančiska, ispisana od mene fra Dumeniga Žeca, ovdi stoeći pri svetomu Garguru u Kopru. Ovo godišće 1752 na 16 decembra počimlem pisati, da Bog da zdravomu dospiti. Amen.*[67] Ovakvi priručnici bili su neophodni za recitiranje glagoljskog oficija i mise.

Ne raspolažemo podacima, iz kojih bi se razabirala veća kulturna aktivnost i ekspanzivnost koparskih glagoljaša. Vjerojatno je ta aktivnost bila u skromnim granicama, ograničena uglavnom na samostansku askezu i pastorizaciju među nižim društvenim slojevima, pa nije kotirala u višim društvenim i kulturnim manifestacijama grada. Tako su oni ostali nevidljivi i u djelatnosti koparskog biskupa Petra Pavla Vergerija (1536–1549), koji je prešao na protestantizam i posijao u Kopru sjeme, koje je urodilo četicom pristaša Reformacije, procesima i abjuracijama. Vjerojatno koparska inkvizicija nije imala s njima posla, jer bi time bila došla u pitanje i njihova egzistencija u Kopru. A koparski biskupi XVI. i XVII. st., koji više puta poduzimaju korake protiv glagoljanja u svojoj biskupiji,[68] nikad se ne okomljuju na glagoljanje koparskih trećoredaca. Tomu je bio razlog djelomice u tom, što fratri nisu potpadali pod jurisdikciju biskupa, nego svojega provincijala, te nisu imali parokijalne jurisdikcije. Ovoga časa ne možemo ocijeniti ni kolik je bio utjecaj koparskih glagoljaša na seoski kler po biskupiji. Biskupi se u toku kasnijih stoljeća tuže u izvještajima Sv. stolici na nestašicu i na neukost seoskoga slavenskoga klera, koji do nekog vremena i glagolja, ali nikakvu djelatnost trećoredaca među njima ne spominju. I kad biskup Moravia g. 1637. zagovara, da se u Kopru osnuje sjemenište, koje bi služilo osobito za potrebe Slavena, on gregorite izričito ne spominje, ali vjerojatno računa na njihovu pomoć; a možda su oni izradili za njegov kler jednu slavensku knjigu iz kazuistike, što ju je on bio dao prirediti i poslao je Kongregaciji propagande, da se štampa.[69] Poznata je velika briga biskupa Naldinija (1686–1713) da u Kopru otvori sjemenište, koje bi poslužilo osobito za odgoj slavenskoga svećeničkog pomlatka, ali nakon što je sjemenište proradilo (1710), ipak nemamo potvrde, da bi naši trećoreci bili u njem nastavnici crkvenog jezika.

Koparski biskup Carlo Camuzzi (Camuzio) (1756–1776), koji je kasnije živio u Italiji kao titularni nadbiskup Tarsa odnosno patrijarh Antiohije, bez sumnje je u Kopru u dodiru s trećorecima upoznao svu problematiku glagoljaške crkve i – premda Talijan – naučio staroslavenski jezik i glagoljicu. Pošto je nabavio od Mateja Sovića prijevod crkvenoslavenske gramatike Meletija Smotrickoga, dao ga je u Kopru prepisati.[70] Teško da bi u Kopru taj prijevod bio mogao prepisati netko drugi izvan trećo-

redske obitelji. Camuzzi je g. 1777. u jednoj predstavci predlagao Kongregaciji propagande, kako da se priredi novo izdanje glagoljskoga brevijara. On čak izražava mišljenje, da bi se on sam mogao primiti tog posla, a trebao bi mu jedan pomoćnik, koji zna crkvenoslavenski. Taj bi mu naročito pomogao u prevođenju oficija novim svecima, koji su pridošli poslije g. 1767., jer je Matej Sović preveo nove oficije iz latinskog brevijara štampanog te godine.[71] U pismenoj ostavštini koparskih trećoredaca nalazi se među ostalim i nekoliko novijih oficija prevedenih na crkvenoslavenski jezik umjerene ruske redakcije (Archivalia, fasc. 1253 f. 88–96). Kako će dalje biti rečeno, ovi su tekstovi vjerojatno pisani g. 1772. od ruke starog trećoreca Pavla Ćaćica. Tu je i jedan odlomak novije mise kao i jedan mali vokabular od 376 riječi (fasc. 1257), koji sadržava također crkvenoslavenske riječi izvađene iz misalnoga teksta. To je bila dakle priprava za prevođenje liturgijskog teksta. Znajući za akciju biskupa Camuzija, koji je namjeravao da priredi novo izdanje glagoljskog brevijara i misala, nameće se kao najlogičniji zaključak, da je Camuzio bio u sporazumu s našim trećorecima, i to baš jamačno s Pavlom Ćaćićem, i da su ovi preostali tekstovi ostaci pripremljene građe za nova izdanja. Ta se Camuzijeva koparska inicijativa doskora raspršila, čemu jamačno nije bio povod Camuzijeva odreka na koparskoj biskupskoj stolici g. 1776., jer je on na tom radio i dalje do g. 1779. Istom se tada nešto dogodilo, što je izmijenilo Camuzijeve namjere. Čini se, da je Kongregacija propagande odbila Camuzijeve ponude iz 1777. o priređivanju glagoljskih liturgijskih knjiga kao i da štampa Sovićev prijevod crkvenoslavenske gramatike M. Smotrickoga u Camuzijevoj redakciji. Stoga je Camuzio g. 1780. odlučio, da barunu Žigi Zoisu, slovenskom književnom meceni, proda slavenske rukopise i knjige, što ih je on bio kupio od baštinika pokojnog Mateja Sovića.[72] Rad na priređivanju glagoljskog brevijara preuzeli su drugi, i kad je on g. 1791. ugledao u Rimu svijetlo, u njem se nisu našli oficiji, koji su bili pripravljeni u Kopru.

Likvidacija

Već je djelovanjem mletačkog zakonodavstva u drugoj polovici XVIII st. znatno opao utjecaj i blagostanje samostana, a broj redovničke obitelji pao je na sama tri člana. Kad je mirom u Bratislavi 1805. Napoleonovu imperiju pripala i mletačka Istra, a početkom 1806. sjedinjena s Kraljevinom Italijom, na nju se protegnuo među ostalim i carsko-kraljevski dekret od 8. juna 1805. Po tom dekretu ukinuto je više samostana, među kojima u Kopru: samostan dominikanaca, konventualaca, klarisa i augustinijanki kao i naših trećoredaca.

Procedura likvidacije se otprilike vidi iz izvora. U martu 1806. pridružena je Istra Kraljevini Italiji. Kratko vrijeme poslije toga trećoreci su ispraznili i samostan i crkvu iznijevši iz njih sve što je bilo pokretno. Gvardijan Gabrijel Valentić s još dva svećenika, jednim klerikom i

jednim laikom, preselili su se s dijelom svojega inventara u hospital sv. Nazarija. Druge stvari pohranili su u kuću Giacoma Mainardija blizu sv. Grgura i u neki magazin konte Borisija. Komisiji, koja je zatim došla da po nalogu intendanta financija zapisnički konstatira njihovu čitavu imovinu, fratri su izjavili, da su zbog naredbe morali napustiti u slobodi svoj samostan i crkvu, zatim su im pokazali sve svoje stvari, među kojima i novac i odjeću i papire i namještaj, i demontirane oltare pa i hranu. Komisija je ujedno iz samostanskih knjiga utvrdila sve izvore njihovih prihoda i sumirala godišnji prihod od livela u iznosu od 897 Lira. Na kraju je sva roba zapečaćena, a fratrima je naloženo, da je čuvaju netaknutu. Samo im je ostavljeno, da se služe stvarima dnevne upotrebe te jelom i vinom. Zapisnik o tom sastavljen je 15. aprila 1806. Potpisali su ga dvojica od strane komisije, a dvojica od strane fratara. Isp. fasc. 1254.

Nije nam poznato, kako su se dugo još fratri zadržavali u Kopru ni kamo su se razišli. Izvještaj o imovini sv. Grgura zajedno s inventarom, što ga šalje direktor istarskog demanija Gallo 2. novembra 1806. generalnom direktoru demanija, pokazuje, da su još fratri u Kopru. Taj je izvještaj precizniji, a iz samostanskih papira izvučeni su tada i nešto veći prihodi. Vjerojatno su istom nakon ovoga postupka fratri mogli da se raziđu. O imovini brinula se kasnije likvidacijska komisija, a njen je zadatak preuzela nakon Napoleonove kapitulacije slična austrijska komisija. G. 1818. imovina je slično kao i ona drugih ukinutih samostana i bratovština pala u vjerski fond. Isp. Archivalia: Financijski arhiv 203.

Što je poslije bilo s njihovom crkvom i samostanskom zgradom, već je prije rečeno.

III. ARCHIVALIA

Od arhiva samostana sv. Grgura do nas su doprli samo ostaci. Oni su danas u Koparskom arhivu u Kopru među ostacima negdašnjeg arhiva koparskog municipija i negdašnjeg arhiva Financijskog inspektorata u Kopru, a nešto se našlo u arhivu provincijalata trećoredske provincije, koji je sada u samostanu sv. Ksavera u Zagrebu. To je stvarno vrlo malo: u arhivu bivšeg municipija 23 mala fascikla označena i u Majerovu inventaru[1] kao i danas brojevima 1236 (*a* i *b*) do 1257; u arhivu Financijskog inspektorata sada su se našla samo 2 mala fascikla, koja su potekla iz samostana (br. 201 i 202), jer treći predmet (br. 203, a to je oveći svežanj spisa) sadržava materijal postupka s likvidacijskom masom od strane financijskih organa nakon ukidanja trećoredskog samostana g. 1806; u arhivu provincijalata samo nešto raštrkanih dokumenata. Sve je to više manje materijal civilnih procesa, manje administracija i dokumentacija prava. Gdje su svršile glavne knjige samostanske administracije, nije poznato. Njih moramo pretpostavljati ne samo po analogiji s administrativnim knjigama drugih samostana ove glago-

ljaške provincije, nego i po tomu, što se one često spominju u sačuvanim fasciklima kao izvori, iz kojih su pojedini dokumenti prepisani. Po tome znamo, da su svakako postojali: a) glavna blagajnička knjiga, u kojoj su se vodili prihodi i rashodi po mjesecima, i kojoj su bilancu obično braća na sastanku primala na znanje; b) dnevnik svakidašnjeg detaljnoga izdavanja i primanja, koji je mogao da bude i jedinstven s glavnom knjigom (u Fasc. 1248 f. 26 je ispis iz *libro giornale del convento*, koji počinje g. 1596., a u Fasc. 1247 spominje se također kopija iz *libro 2⁰ giornale);* c) kopijalna knjiga dokumenata o pravima samostana može se pretpostaviti, ma da se ona u dokumentima izravno ne spominje (ako se ne krije pod općim nazivom *Quaterno),* nego se citiraju samo pojedinačni dokumenti; d) knjiga evidencije o livelima (najmovima nekretnina) i njihovu uplaćivanju spominje se češće (na pr. u Fasc. 1238 f. 6 i u Fasc. 1250 f. 7, a ovamo ide i jedan *librić od liveli stari s kartuni černimi,* koji se spominje u Fasc. 1248 f. 28 i 29, Fasc. 1252 i dr.), a ima njihovih ostataka i u sačuvanom materijalu (Fasc. 1256 i 1257); e) *libar od depožita* (blagajne) se posebno spominje (Fasc. 1253 f. 2v); f) knjiga potrošaka za investicije vodila se također posebno *(Libro delle spese della fabrica* u Fasc. 1254a). Tako su se posebno vodile raznovrsne druge administrativne evidencije, kao što je na pr. evidencija prihoda od milostinje za sv. Križ (Fasc. 1255), evidencija vječnih misa (legata), evidencija intencija i t. d. Isto tako moramo pretpostaviti postojanje svakojakih priručnih i poučnih rukopisa za potrebe crkve i kora (kao što se sačuvao na pr. direktorij i »žunta« fra Dominika Zeca pisan glagoljicom 1752.), molitvenika, oficija, legendarija, propovijedi, duhovne poezije i t. d. G. 1806. prilikom likvidacije komisija je našla u jednom sanduku *carte e documenti delle rendite spettanti al loro convento* – i ništa više o rukopisima (isp. Fasc. 1254 B i Financ. 203). Naravno da čitav arhiv nije bio velik i da je potjecao pretežno iz XVII.–XVIII. st., kako to možemo suditi i po sačuvanom materijalu. Da li su postojali stariji propisi provincije o čuvanju arhiva, ne znamo, ali g. 1734. bila je na kapitulu donesena odluka, koju je provincijal Juraj Gavran u Kopru 15. XI. 1734. proglasio: *da se ima učiniti arkivii po svih naših mostirih u mistu posoboinomu i šeguru, kadi se ote konšervati ištrumeiti, pisma i memorie pristoeće na stanie i uzdržanie mostirov. Tolikaiše da oci p. gvard(ia)ni po svih naših mostirih imaju činiti kataštik od svih zemal mostirskih i ostalih štabili* i t. d.[2]

Arhiv koparskog municipija sačuvao je samo djelomično trećoredske papire, i to u odjeljku IX: *Monasteri, Confraternite, Scuole, Fabbriceria.* Kad je za vrijeme II. svjetskog rata koparski arhiv odnesen u Italiju, slučajno je baš ostavljen ovaj deveti odjeljak. Prof. Francesco Majer je u svojem inventaru dao vrlo sumarne podatke i o trećoredskom materijalu, koji su i nešto netočni, ali ipak se u pogledu njegova obujma bitno poklapaju s današnjim stanjem. No u jednoj stvari je Majer bio vrlo pristran, a to je, da je posve zatajio, da se tu nalazilo i glagoljskih priloga. To nas navodi na misao, nije li netko uništio one knjige i spise,

koji su bili pisani samo glagoljskim pismom, a sačuvao ono, što je ima talijanski vanjski izgled. Arhiv samostana sv. Blaža (augustinijanke sv. Dominika, sv. Klare i drugih sačuvan je kompletniji.[3]

Nešto je od tog materijala bilo i propalo u arhivu Financijskog in spektorata. Financijske su vlasti nakon ukinuća samostana vodile uprav imovine bivšeg samostana pa su trebale i arhiv zbog starih obavez Stoga su se u tom arhivu pronalazili pojedini spisi iz sv. Grgura, pisa i glagoljskim pismom. O tom je naprije svjedok prof. Vjekoslav Spinči On je iz tog arhiva prepisao više bilježaka, koje je najprije dao na up trebu Luki Jeliću za njegovo djelo »Fontes historici liturgiae glagolit romanae«, Krk 1906. Tu se na pr. citiraju iz Financijskog arhiva pc Acta N. 2126: *inventaria octo aliaeque adnotationes de iuribus et posse sionibus conventus S. Gregorii* iz g. 1713.–1739. (Jelić XVIII, 53d); zati iz Acta N. 860 tu se citira jedno mjesto iz molbe trećoredaca mletačk vladi za pomoć g. 1754. (Jelić XVIII. 73a); zatim se tu bez točnije oznal citira odlomak iz svjedodžbe biskupa Camuzija iz 1768. (Jelić XVII 90b) kao i dokument pisan glagoljicom o podjeli legata fra Mateja V darića iz g. 1739. (Jelić XVIII, 53a). Kasnije govori o tim spisima i sa Spinčić u svojim Crticama iz hrvatske književne kulture Istre, Zagre 1926., 61.–62. gdje tvrdi, da je te spise vidio u Financijskom inspekt ratu oko g. 1884. Vjerojatno su iz tog inspektorata izašle i one glagoljsk listine, koje su negda bile vlasništvo Frana Frankovića († 1924) prof sora učiteljske škole u Kopru prije I. svjetskoga rata. Te je listine ima u ruci Vatroslav Jagić pa je tri od njih unio u svoju knjigu *Glagoličesk pismo,* Enciklopedija slavjanskoi filologii. vvp. 3, S. Petersburg 191 sa snimcima i tekstom (Tabla XXXV.–XXXVI., br. 73, 74 i 75 i tek str. 256. i 257.). Zatim je prof. Ivan Koštiál publicirao još četiri listir u Vjesniku Staroslavenske akademije II, Krk 1914., 60.–64. Koštiál međutim za Jagićev Archiv für slav. Philologie bio priredio i onih seda i još dvije druge glagoljske listine iz sv. Grgura, ali ondje nisu mog više biti štampane. Kako su Koštiálovi prijepisi dospjeli s Jagićevo ostavštinom u Sveučilišnu biblioteku u Zagreb, odatle ih je prof. Niko Žic dao štampati u Vjesniku kr. drž. arkiva u Zagrebu, G. VI, Zagre 1934, 75.—85. pod naslovom: Nekoliko glagoljskih listina iz nekada njega franjevačkoga samostana sv. Grgura u Kopru. Prof. Žic veli, c su »izvornike po Frankovićevoj smrti baštinili njegovi nasljednici Drugi je glagoljsko-trećoredski materijal iz Financijskog inspektora bez sumnje propao, jer je njegov arhiv od Prvoga svjetskog rata r ovamo veoma osakaćen, tako da su nestale čitave skupine. Tu su se 5. skupini, koja obuhvaća spise samostana, bratovština i biskupske menz našla samo tri predmeta, koja se tiču naših glagoljaša, kako je već sp menuto.[4]

U kasnijim spisima nalazimo, da se više puta spominju ili prepisu stare pergamene iz XV.–XVI. stoljeća. To nam je dokaz, da su one p stojale i dugo se čuvale dobro pohranjene, ali se nijedna od njih ni u originalu do danas sačuvala. Iz njihovih transumpta se vidi, da s

neke bile signirane rimskim brojevima, a neke pojedinim slovima abecede (na pr. *Bergamina segnata no IV* iz augusta g. 1478., *Bergamina segnata F* od 22. I. 1525.).

Jezik u arhivalijama koparskih glagoljaša – kako se vidi iz sačuvanog materijala kao i iz citata – bio je hrvatsko-glagoljski i talijanski, a za starije doba, kao i za crkvene stvari, latinski. Slika je jasna. Fratri su kao glagoljaši svoje unutrašnje poslovanje, t. j. knjige svoje administracije, redovito pisali glagoljicom, ali u svim pravnim poslovima, gdje je samostan dolazio u dodir s javnim vlastima, pisalo se talijanski. Na javne isprave pisane talijanskim jezikom naši su glagoljaši stavljali na naleđu kratak sadržaj predmeta glagoljicom.

A sada prelazim na opisivanje sačuvanih arhivalija koparskog samostana. Pri tom poslu nastojat ću iznijeti ili natuknuti sadržinu dokumenata, ako je iole znatna, dok ću dokumente, koji se mogu smatrati važnijima, a osobito glagoljske, donijeti u cjelini. Glagoljske ću tektove što vjernije transliterirati hrvatkom latinicom. Pri tom će u kursivnom slogu slovo Ѫ kad služi za *šć* biti reproducirano kurentnim šć, a isto tako će i Ю biti uvijek reproducirano kurentnim ju. Slovo Ѣ reproducira se kao *ě* ili *ê* (= ja) i kad služi za *j*. Poluglasovi su reproducirani ćirilicom. Ostali znaci, kakvi su i oni za jotaciju vokala ili za mekšanje konsonanata, štampani su otprilike kao u izvoru: znakom apostrofa, naglaska ili vodoravne crtice nad slovom. Kraćene riječi pod titlom upotpunjene su u zaporkama ( ); izostavljene riječi i slova štampani su u zaporkama ⟨ ⟩; izgubljeni dio teksta nalazi se u zaporkama [ ].

U arhivu provincijalata u Zagrebu

U arhivu provincije redovničkih franjevaca trećoredaca u Zagrebu (samostan sv. Ksavera) nalazi se vrlo malo materijala, koji je na bilo koji način potekao iz koparskog samostana ili se tiče tog samostana. Kako je taj arhiv u slabom redu, ovaj je materijal ondje raštrkan i bez posebnih oznaka; a možda će se ondje naći i još koji izvor za koparski samostan.[5] O. Stjepan Ivančić se ovim materijalom posluzio, ali nedovoljno, a nije to često ni rekao. Evo važnijeg materijala:

1.

Koncept pisan suvremenom kursivnom goticom, vjerojatno iz kraja XV. st. (vodeni znak papira je t. zv. kardinalski šešir). Pisar je precrtao 3., 4. i 5. točku, tako da je onda iduća točka dobila broj 3. Datiranja nema. Na naleđu dvolista napisan je ovaj regest:

Capitula fratrum 3.tii ordinis producta pro lite de domo posita prope ecclesiam S. Andreę de Justinopoli. Sa strane glagoljicom: *Od pravde.* Tekst:

Coram vobis R.do d.no auditore et vicario constitutus prefatus dominus frater Stephanus suo ac fratrum suorum nomine nec non prior seu gubernator ecclesię ste Marie Magdalene de Justinopoli ac comparens omni validiori efficaciori ac meliori modo quo de Iure potest et debet, sine tum derogatione privilegiorum suorum ac dicte eius ecclesie, que sacrosancte lateranensi ecclesie de urbe imediate subiecta existit ut patet pubblicis privilegiis super subiectione et exemptione huiusmodi concessis et emanatis que intendit sibi esse salva et reservata quo ad ipsorum tenorem et continentiam cum facultate illa actualiter in Iudicio producendi si quatenus et quatenus ac quotiens ea producere valuerit et voluerit in termino sibi statuto facit exhibet et producit capitula infrascripta petens illa tanquam vera et legitima admitti debere ac quod super eis recipiantur testes per ipsum dicto nomine producenti prestito eis actuali iuramento in forma nec non omnia alia et singula probationis genera que facere intendit in presenti causa ad favorem iurium suorum et prefate ecclesie sue. Non se adstringens ad superfluam probationem sed ad neccessariam dumtaxat pro victoria repportanda salvo iure addendi minuendi et corrigendi ac alia capitula de novo faciendi si et quatenus opus erit neccessarium et opportunum predictis ac omnibus aliis et singulis iuribus sibi ac dicte ecclesie sue quomodocumque et qualitercumque competentibus et competituris semper salvis et reservatis etc. salvis etc.

Primo. Quod alias possunt esse anni 50 et plus fuit in rerum natura quondam Ser Franciscus de Spelatis quondam Ser Odorici civis Venetiarum et de anno Domini 1455 habitator in dicta civitate Justinopolitana in eadem et eius teritorio habens multas domos et possessiones cum plenissimo jure quo ad directum et utile Dominii spectantes et pertinentes et ita est publicum et notorium in dicta civitate.

2°. Quod inter alias domos de jure et proprietate ipsius Ser Francisci predicti erat quedam domus pedelplana cum orto eidem contigua situata penes ecclesiam S.ti Andree de dicta civitate et eidem ecclesie contigua infra hos confines scilicet ab uno latere dicta ecclesia Sancti Andree ab alio hortus tunc Ser Marci Dionisii ab alio hortus Benedicti de Antignano et ab alio domus et curia Ser Ioannis de Grisignana que quidem domus cum horto ut supra ad dictum Ser Franciscum pleno jure spectavit et pertinuit toto tempore eius vite per quod etiam tempus ipse idem Ser Franciscus publice et palam habitus tentus et repputatus fuit dominus ipsius domus et horti ab omnibus et singulis de dicta civitate ipsam etiam possidendo et in eadem exercendo omnes et singulos possessorios actus qui citra jus et notam veri et legitimi domini et possessoris fieri et exerceri non possunt et ita est publicum et notorium.

3°. Quod alias de anno Domini 1455 prefatus Ser Franciscus jure et titulo donationis inter vivos amore Dei dedit et concessit prefatam domum cum orto cuidam dominę quondam Theodore habitanti illo tem-

pore in asserto tunc heremitorio Sancti Andree de predicta civitate pro se ac succeditricibus suis in dicto loco moram trahentibus ac Deo et beate Marie jugiter servientibus ad ipsam habendum tenendum possidendum et monasterium fabricandum etc. cum reservatione juris patronatus etc. ut patet publico instrumento superinde confecto de dicto anno Domini 1455 indictione tertia die III mensis Marcii per quondam ser Andream de Mazuchis notarium publicum etc.

4°. Quod vigore dicte donationis prefata quondam domina Theodora continuavit et perseveravit in possessione domus et horti predicti per annos XII et plus vel alias prout liquidabitur pacifice et quiete absque alicuius molestia aut contradicione aliqua et ita est publicum et notorium etc.

5°. Quod post mortem dicte domine Theodore de anno Domini 1467 vacua remanente –

3°. Quod alias de anno Domini 1467 prefatus ser Franciscus dedit et concessit dictam domum cum horto cuidam quondam domino fratri Martino de Jadra tertii ordinis fratrum minorum ac sociis suis cum qualitatibus et modis de quibus in dicto instrumento confecto de dicto millesimo indictione 15 die 26 februarii sub signo et nomine Ser Marci Ingaldei publici notarii quod quo ad maiorem specificationem presentis capituli producit in Iudicio.

2.

Koncept pisan na dvolistu papira kursivnom goticom, i to vjerojatno između g. 1503.–1506. (isp. pogl. I. bilj. 8). Ruka pisara je nepoznata, ali sadržava podnesak prokuratora trećoredskog komesara fra Mateja Zadranina viceprotektoru reda u obranu od presezanja dalmatinskog minoritskog vikara. Tekst:

Ad docendum clareque demonstrandum de nullo iure Vicarii fratrum minorum de observantia nuncupatorum provintie Dalmatie in hac causa Dalmatie iurisdictionis ac de bono iure venerabilis viri fratris Mattei de Jadra fratris tertii ordinis beati Francisci de penitentia nuncupati ac in dicta provintia super fratres et sorores dicti tertii ordinis Commissarii R.mi D.ni magistri Egidii Delfin Generalis ministri totius ordinis minorum partis sue dat ponit et facit positiones et articulos infrascriptos quibus petit ex adverso medio iuramento per verbum credit vel non credit responderi et si negabunt et opus fuerit probare se offert et intendit petens se et partem suam prefatam ad probandum admitti ad superfluam tamen probationem nullathenus se adstrignens (!) de quo expresse protestatur.

Imprimis quidem ponit et probare intendit quod a decem XX triginta quadraginta quinquaginta ac centum annis citra et ultra de cuius in contrarium memoria hominum non existit tam fratres quam sorores tertii ordinis sancti Francisci de penitentia nuncupati maxime provintie Dalmatie fuerunt esseque consueverunt prout hodie sunt sub cura visi-

tatione et correctione generalis ministri ordinis minorum pro tempore existentis fueruntque esseque consueverunt et supradicti generales ministri in possesione vel quasi iuris visitandi corrigendi dictos fratres et sorores dicti tertii ordinis dicte provintie. Et sic fuit et est verum.

Item in casum et eventum in quem seu quos constaret predictum vicarium dicte provintie exercuisse aliquam superioritatem in dictos fratres et sorores dicti tertii ordinis in eosdem casum et eventum ponit et probare intendit quod illam exercuerunt vigore certarum literarum in forma brevis ut pretendebant dictis vicario et fratribus de observantia nuncupatis concessarum ac per falsam subgestionem exortarum sub data die octava januarii 1480. Et sic sunt et est verum.

Item pro verificatione premissorum ponit et probare intendit quod exposito S.mo Domino nostro Domino Alexandro divina providentia pape VI quod vigore dictarum premissarum litterarum apostolicarum predictus vicarius et fratres de observantia iurisdictionem in dictos fratres et sorores tertii ordinis exercent prefatus dominus noster dictas literas revocavit cassavit et anullavit per alias sue S. literas in forma brevis sub data 24 julii 1499 palam et publice. Et sic fuit et est verum.

Item ultra annullationem cassationem et revocationem dictarum literarum idem dominus noster voluit quod minister generalis ordinis minorum eosdem per se vel per alium dictos fratres tertii ordinis visitare et corigere habeat ac superior et pater prout semper fuit sit et esse debeat et tamquam talis unum ex fratribus dicti tertii ordinis dicte provintie loco sui commissarium deputet qui visitare et corrigere possit per litteras apostolicas facultatem dedit et concessit sub dicta data 1499 24 julii prout in ipsis litteris et contenta in eisdem que procurator predictus hic dat propositionibus et articulis suis quatenus tamen pro se et parte sua et contra partem adversam faciant et non alias aliter vel alio modo de quo protestatur probamus continetur. Et sic fuit et est verum.

Item quod vigore dictarum litterarum apostolicarum Reverendissimus pater Magister Egidius Delfini totius ordinis minorum generalis minister eius in dicta provincia prefatum venerabilem virum fratrem Matteum de Jadra commissarium constituit fecit et deputavit cum potestate et auctoritate regendi gubernandi puniendi absolvendi tam fratres quam sorores dicti tertii ordinis dicte provintie et alia faciendi que ipsemet jacere posset si in dicta provintia presens esset prout in literis Sue P. R.me de consilio totius capituli generalis plenius continetur sub data in civitate Interamnensi die XI octobris 1500. Et sic fuit et est verum.

Item quod prefatus frater Matteus deputationem huiusmodi ratam et gratam habuit et habet literas que necessarias et oportunas fieri fecit et procuravit et sic fuit et est verum.

Item quod dicto anno 1500 et die XI octobris generalis minister ordinis minorum vocabatur prout ad presens vocatur hoc nomine Magister Egidius Delfin de Ameria fueratque prout hodie est prefatus Magister Egidius in possesione vel quasi officii dicti generalatus pacifica et quieta

in comunione fidelium et alias abilis et idoneus ad dictum officium generalatus habendum et exercendum seque pro tali et ut talem habuit tenuit nominavit et reputavit fuitque ab aliis pro tali et ut talis habitus tentus nominatus et reputatus palam et publice et sic fuit et est verum.

Item quod dictus frater Matteus ante tempus et tempore supra dicto videlicet anno 1500 die XI octobris fuit et erat prout hodie est habilis et idoneus ad dictum officium commissariatus exercendum seque pro tali et ut talem habuit tenuit et reputavit fuitque ab aliis pro tali et ut talis habitus tentus nominatus et reputatus palam et publice et sic fuit et est verum.

Item quod omnia et singula premissa fuerunt et sunt vera ac omnes et singule persone fuerunt et sunt tales quales ponitur et articulatur et sic fuit et est verum.

Item quod premissis non obstantibus dictus Vicarius dicte provintie Dalmatie cui nullam iurisdictionem et superioritatem in dictos fratres et sorores dicti tertii ordinis conpetit neque ullum ius et iurisdictionem in predictos habet se opposuit et opponit ac fecit et facit quo minus prefatus frater Matteus officium sibi commissum exercere possit et valeat et quod deterius eundem fratrem Matteum inpedivit et inpedit quominus dictum oficium sibi comissum exercere possit et valeat eundem molestando et super eo inquietando.

Quare cum predicta vera fuerint et sint petit procurator predictus per vos R.mum Dominum Viceprotectorem iudicem et commissarium prefatum vestramque pronumptiationem sive sententiam pronumptiari de ... declarari literas apostolicas S.mi D. N. pape fratribus dicti tertii ordinis concessas [nec) non literas R.mi Generalis prefato fratri Matteo [dire]ctas fuisse et esse [canon]icas et canonica suosque debitos debuisse et debere ... effectus ... arumque vigore visitationem et corectionem dictorum fratrum et sororum dicti tertii ordinis spectare et pertinere ad generalem ministrum ordinis minorum prefatumque fratrem Matteum tamquam commissarium a prefato generali in dicta provincia deputatum et in suo officio commissariatus remanere debere molestationesque perturbationes et ompedimenta per dictum vicarium eidem in dicto officio prestitas illatas et factas prestitaque illata et [facta] fuisse et esse temerarias illicitas indebitas et iniustas ac ... presumptas et presumpta illasque et illa predicto vicario facere minimaliter d[ebu]isse neque licere de iure eidemque vicario super illis ac jurisdictione predicta perfectum silentium imponendum facere et per vos inponi eundemque vicarium in expensis in huiusmodi causa coram vobis pro parte prefati*

* Ovdje je marginalni dodatak, koji se ne može uklopiti na ovo mjesto, nego je ovo u konceptu jamačno bila druga varijanta:

prefatumque fratrem Matteum verum commissarium super dictos fratres dicti tertii ordinis iudicandum facere et per ius iudicandi eisdemque fratribus et sororibus dicti tertii ordinis dicte provintie ac prefato fratri Matteo commissario et eorum superiori cogendos et compellendos facere ac per ius cogi et compelli denegationesque et recusationes dictorum fratrum et sororum ac molestationes perturbationes et impedimenta per dictum vicarium prefato fratri Matteo prestitas.

fratris Mattei propterea factis comendandum facere et per vos comendari de faciendis omnibus expensis legitime protestatur et alias petit in premissis omnibus et singulis sibi nomine quo supra jus et justitiam favorabiliter ministrari vestrum benignum officium quatenus expediat humiliter inplorando.

Et premissa petit protestatur et declaratur tam conjunctim quam divisim et omnibus melioribus modo via iuris et forma quibus melius potest et debet.

Salvo iure addendi etc.

Et protestationis.

3.

Dvolist pisan gotičkim kursivom, izvorni dokumenat. Fra Filip, ministar trećoredaca u Zadru, daje 15. oktobra 1528. ovlaštenja koparskom gvardijanu fra Benediktu Zadraninu Hrvatiniću. Njegov glagoljski rukopis preveo je na latinski notar Germanus de Germanis, a legalizirao ga koparski potestat 18. maja 1530. Tekst:

XHS

In nomine D.ni Amen anno quing.mo vig.mo octavo die quinta decima octobris. Scribo manu propria et do auctoritatem patri fratri Benedicto de Iadra Crevatinich guardiano sanctę Marię madalenę: do auctoritatem ut faciat bonum et omnem provisionem ad utilitatem ordinis et monasterii: et in cambium S.ti Gregorii: et ad locandum possessiones quod non sit contra ordinem et constitutionem et eundi Romam solus vel mittere socium suum et expedire mensam (?) S.ti Ioannis Lateranensis et expedire bullas sancti Gregorii et omne bonum pro monasterio et pro bono comuni ut expediat meliori modo quo potest et do auctoritatem ut instituat procuratorem generalem meliorem et aptiorem ad tale officium.

Ego frater Filiphus de Jadra minister tertii ordinis S.ti Francisci provintię Dalmatię.

[Notarski znak] *Ego Germanus q. D. Antonii de Germanis civis Iustinopolis pub.cus. auct. Imperiali notarius et Iudex ordinarius supra scriptum exemplum ex autentico lingue sclabonice fideliter extrasi et in fidem me subscripsi cum signo meo consueto in testamentum premissorum.*

[Druga ruka) *Quoniam ob locorum distantiam sepissime de legalitate notariorum dubitari solet: idcircho Nos Petrus Griti pro ill.mo et ex.mo ducali Do. Venetiarum potestas et capitaneus Iustinopolis fidem indubiam facimus et atestamur: qualiter D. Germanus Germanis civis Iustinopolis qui hoc publicum exemplum extraxit de lingua sclabonica est publicus notarius bone opinionis et fame cuius scripturis publicis hic et ubique plena adhibetur fides in quorum fidem etc. Datum Justinopoli die 18 mensis masi 1530.*

[Mali pečat] *Hyppolitus Grisonus co.is can.us man.to scripsi.*

[Na naleđu konservativnim oblicima brzopisne glagoljice:]

Naiprie dah č⟨ovi⟩ku ki [poid]e u Cres 20 i 4 sodi za b[a]rku 2 libre stratismo do Rim[a] i kad v Rim pridosmo 6 libar kad poidoše z Rima 8 sodi.

4.

List papira pisan umjerenim gotičkim kursivom. To je molba trećoredaca i opservanata u Kopru za zamjenu samostana, datirana u Rimu 24. juna 1530., i na njoj rješenje papinske kancelarije. Papir je s gornje strane osakaćen, pa se na rubu još vidi posljednji redak nestalog teksta pisana kancelarskom rukom: *nullum valorem pro fratribus sancti Francisci.* U donjoj partiji papira vidljiva su dva niza od po 6 rupica, a u gornjoj jedan (zbog otkinutog dijela), što je vjerojatno od toga, što je s ovim papirom bio pričvršćen i papinski breve. Tekst ovog dokumenta uklopio sam u cjelokupni tekst zapisnika o zamjeni samostana sv. Marije Magdalene i sv. Grgura u Koparskom arhivu fasc. 1237.

5.

Kopija zadužnice od 24. IV. 1689. Andrija Folich posuđuje od gvardijana Antonija Faura 100 Lira.

6.

Odlomak zapisnika provincijalove vizitacije pisan glagoljskim pismom. Upravo je tu nekoliko većih i manjih komada listova s vrlo manjkavim tekstovima vizitacija različitih samostana iz g. 1717. i 1735. Pred odlomkom o Kopru stoji godina 1707., ali ja sam je ispravio kao pisarsku omašku u 1717. Za to govori i ta činjenica, da se u tekstu spominje kao bivši vizitator (čiji se postupak kritizira) provincijal Pecić. Po Ivančiću, Franjo Pečić je bio provincijal od g. 1714.–1717., a njegov nasljednik je bio Ivan Ivković g. 1717.–1720. Prema tomu naš se zapisnik mora ticati prve Ivkovićeve vizitacije od g. 1717. Na drugoj strani je vizitacija Dubašnice datirana 24. maja 1717. Evo teksta o Kopru:

Dan 9 maê 1717.

[Bi dozvan] prid nas laik fra Alešandro Avogaro od famile, profeš lit 9.

[. . . .] sve koliki artikul da je dobro nastoêno i da ne zna škode ni škandala. Budući učinil križ svojom rukom bi odpuščen. +

Dan 10.

[B]i dozvan o(ta)c fra Paval Ćaćić redovnik profeš, let 9, stanija u ovomu mostiru lita dva.

Odgo(vori) na 11: Komunela se ne čini virnim načinom; navlastito otac g(va)rd(ija)n, zač znamo da priimlju nike oferte ter ih ne dadu u komunelu.

Odgo(vori) na 12: da otac m. p. pro(vincija)l Pecić nisu činili treti vižit kako bi se hotilo, nego prez niednoga razloga niti žaminali ni ostale dužnosti ispunili, nego samo vižitali S. Sakrament i kantali misu i kvateran šaldali.

Odgo(vori) na općinu da drugo nimaju ča reći nego da niki fratri gredu po gradu s kratkimi tabarići, a u bilih kalcetah, koj stvari se ljudi rugaju.

Ê fra Paval Ćaćić potvrjivam kako zgora.

Oca Lasića ne bi doma.

Dan isti.

Bi dozvan o(ta)c fra Frane Depope redovnik profeš lit 10, stanja u ovomu mostiru i vikari lita 2.

Odgo(vori) na 2 da oficii se ne govori odviše ćaro.

Odgo(vori) na 11 da komunela se ne čini pravo od oca g(va)rd(ija)na.

Odgo(vori) na 12 da o(ta)c m. p. prov(incija)l fra Frane Pecić su učinili vižitu samo vižitavši S. Sakramenat i šaldali kvateran prez šumati drugo nišće; ni drugo izvijevati.

Odgo(vori) na općinu da drugo ne zna.

Ê fra Frane Depope potvrjuem kako gori.

Dan 11.

Bi dozvan o(ta)c p. g(va)rd(ija)n fra Ivan Dobrilović.

Odgo(vori) da nimaju ča drugo reći, nego da svi fratri čuda puti poidu po gradu prez pitanja.

[Odgovori] na 12: Otac prov(incija)l fra Frane Pecić nisu činili pravi vižit treti u ovomu mostiru. Ne htiêhu ni misu kantati da ê ne bih ih naputiê.

[Ê fra] Ivan Dobrilović potverjuen kako zgora.

7.

Glagoljicom pisana izjava fra Ivana Črvarića:

Na 10 aprila 1734 u Kopru.

Činim viru svim i svakomu ja zdolu pisani, kako hodeći edan put s ocem P. fra Pavlom Ćaćićem u Alsamin' u ko vrime biše g(va)rd(ija)n ovoga mostira S. Grgura isti P. o(ta)c Ćaćić, mi povida da mu je daval pinezi šior Antonio Beêti da uzme isti pinezi ako će počet fabrikati, a on mu je odgovoria da ne će još da jih dade opet na dobitak. To govorenie je bilo na 3 aprila 1731 hodeći u Alsamin'. On isti dan biše doša Zakaria brat oca P. Korniêna i znam da sam čuja od istoga oca P. Ćaćića da je dal on urdin kad je pošal na kongr⟨eg⟩acion u Rab g(ospo)dinu ocu P. Žicu da dade iste pinezi istomu Beêtu. Toliko znam i svidočim da è istina i zato činih ovu po kušencii.

Êa fra Ivan Čarvarić

Glagoljicom pisan sporazum između samostanske obitelji u Martinšćici i one u Kopru od 10. maja 1734., kojim se dijeli ostavština fra Matija Vodarića, umrlog 11. jula 1733. (Ivančić na str. 178. krivo veli, da je Vodarić umro krajem 1734.) Pisar je sporazuma predstavnik Kopra fra Pavao Ćaćić, a potpisi su izvorni. Evo teksta:

Na 10 maê 1734 pri S(veto)mu Jerolimu u Martinšćici.

Budući pošal s ovoga svita po. otac m. p. fratar Matiš Vodarić lani na 11 julеê 1733 ki biše sin ovoga mostira, ma budući da isteši ono ča ê stal u prov(inci)e u oficii graduati i retiral se u nègovoï starosti u mostiru s(veto)ga Grgura u Kopru ki mostir je imal vas agravi(i) nègova stanja u prov(inci)e, radi česa rečeni mostir od Kopra imajuć merit od agraviê priêtoga i svrhu ostali cirkuštancii mnogi pritendi imati naimanè polovicu špolê nègova. Dali za škivati pravdanja, tratnè i ostale inkonvenience ke bi mogle okuriti, a k otomu videći naklonenje toliko od strane S(veto)ga Jerolima od Martinšćice, koliko S(eto)ga Grgura od Kopra za učiniti mirni ajuštamenat kako slidi.

1. Da mostiru S(eto)ga Jerolima od Martinšćice izvan dila imaju ostati liberi svi krediti ki se nahode na Creskomu ki ishode na šumu od L 1608, s otim patom da rečeni mostir ima dati provincii ono ča se pogode s provinciom kako è običai. A k otomu da se ima dati istoi provincii pošada od srebra ka kušta L 90 i brviêl nov pozlaćen.

*2. Da mostiru od Kopra izvan dila ima ostati moštranca od srebra i jedan piviêl bili stari raskidan, ka roba bi poslana od po. Vodarića u šakrešt*iju *koparsku* jur *7 lit i pol, i svi libri ki se nahode nègovi kako u šproprii.*

*3. Da dva kredita u Kopru po. Vodarića ki su sada u pravdi, ako se ispravda*ju, *da se ima*ju *razdiliti na pol; ako se izgube da ima toliko jedan koliko drugi mostir intrati u spize za platiti jednako.*

*4. Da ostale sve špole po. oca Vodarića toliko roba crikvena koliko ostala mobiliê ima se razdiliti na pol sve pravično po štimi me*ju *rečenimi mostiri.*

*5. A ostale krediti ili robe, blaga živoga, ako bi se ča našlo potle na Creskomu, u Lošin*ju, *u Kopru, u Bneci ili drugdi ima se razdiliti sve na pol.*

*6. Da ako bi se našlo kakova duga ili obligi od mis rečenoga po. Vodarića, ima*ju *obadva mostira jednako naplatiti svaki polovicu i tolikaiše svaki jednako zaslužiti mise.*

*7. Da mostir od Martinšćice nie podložan platiti dug za medižine i medici ke su okurile u Kopru za po. Vodarića, ni laiku veštiêrii od Kopra ki e bil kontinuamente na službi nègovoï pokle je došal iz Bnetak u Kopar, ni ostale spize ke je stratil na po. Vodarića. A ono ča e straćeno od nègova špolê za medežine u Vižunadi (!) i u Poreču, za nègov pogreb, za mise ke je bil obligan reći i ostalo kako è u aventari*ju, *da je dobro straćeno.*

8. Da kuće ke su u Bneci po. Vodarića imaju se razdiliti na pol meju mostirom s(veto)ga Grgura i s(veto)ga Jerolima. I tolikaiše ima biti podložan toliko jedan koliko drugi mostir svakoi pravdi i dežgracii ka bi se mogla prigoditi radi isteši kuć i po svaki drugači način.

Na naizadnemu komponimentu ima mostir od Kopra dati i bonifikati mostiru od Martinšćice u robi valute 50 L.

Ê fra Arhan(je)l Dračić potvarjivam kako zgora.

Ê fra Anton Sučić potverjivam kako zgora.

Ê fra Mikel Mlacović potvarjivan kako zgora.

Ê fra Gabriel Šintić potvarjivan kako zgora.

Ja fra Mate Vaentić potverjivam kako zgora.

Ê fra Paval Ćaćić sin S(veto)ga Grgura od Kopra na misto moe i ostalih sini rečenoga mostira ki mankaju potvrjivam kako zgora.

Fra Grgo Dobrilović sin S(veto)ga Grgura od Kopra podtverjivan kako zgora.

Fra Ivan Cervarić g(va)rdi(ja)n S(veto)ga Grgura od Kopra potvrjuje kako zgora.

Fra Anton Livić sin rečenoga zgor mostira potvardjujem kako zgora.

Ova bi podpisana i potvrjena od oca m. p. prov(incija)la i komišarie jen(e)r(a)la.

(Suhi pečat)

Fra Jure Gavran pro(vincija)l

Fra Jerolim Brusić kom(iša)ri jen(e)r(a)l

Fra Paval Ćaćić šekr(eta)rii

9.

Fra Paval Ćaćić kao komesar provincijala rješava žalbu fratara na Božjem Polju protiv fratra Stipana Vranića dne 2. juna 1734.

Fratar Paval Ćaćić 3 reda s(veto)ga oca Fran(čis)ka redovskoga obsluženiê, u prov(inci)je od Istrie komišarii prov(incia)l i sluga.

Budući nam prikazana inštanciê od fratar familè od Božiega Polê, da otac fra Stipan Vranić jesu istirali i priêli od Pave Smolice teritoriê od Motovuna za mis sto L 100 ke su celebrali svi redovnici iste familè svaki svoi parat za po. Stipu Smolicu nègova oca, kako u nègovu teštamentu, a da rečeni otac Vranić ne će da naplate ostali redovnici za nìhov parat za rečene mise ke su celebrali, nego uzdrže pri sebi kontra pravici, zato s kripostiju ovih naših zapovidamo rečenomu ocu fra Stipanu Vraniću, da imaju pravično šadišfati svi redovnici ki su celebrali rečene mise prvo nego se zdigne za stanje u negov mostir na Creski, a drugačie ne hotijući naplatiti, ima ostati negova roba od špolê i krediti u šekveštru u mostiru s(ve)te Marie na Božiemu Polju u rukah oca gvard(ija)na istoga mostira; i odviše naplatiti ostali dugi toliko fratrom

koliko šekularom. Drugačie privridivši, ima podniti penu misec dan u pržunu ili u kladi i ostali kaštigi u voli oca m. p. prov(incia)la.

Dano u našemu mostiru s(veto)ga Grgura u Kopru na 2 juna 1734.

Fra Paval Ćaćić kom(eša)rii prov(incia)l.

(Suhi pečat provincije)

(Na naleđu:) *Na 5 juna 1734.*

Bi intiman ovi mandat istomu ocu Vraniću.

Êa fra Šimun Haržić potvrjuem kako zgora.

10.

Tri dvolista, na kojima je glagoljicom pisan inventar samostana i crkve sv. Grgura u Kopru, što ga Pavao Ćaćić izručuje novom gvardijanu fra Anjelu Radiću 31. maja 1750.

[In]ventarii od robe mostirske mobilie od crikve šakreštie mostira s(veto)ga Gergura u Kopru koju izručivam ja fra Paval Ćaćić gvardianu sadašnemu ocu p. fra Anjelu Radiću gvardianu učinēnomu na kapitul (!) celebranomu na Dubašnicu (!) pod provincialstvo oca m. p. fra Jura Gavrana celebranoga na 31 maiê lita s(veto)ga 1750.

S(ve)ta mati crikva

Oltar veliki s(veto)ga Gergura na komu e 1 par an⟨j⟩eli pozlaćenih, tabernakul od mramora i u nēmu pišida od srebra s pavijuncinom od svile, križić od derva 1, kušini 2 od kuridora, tavulela s Lavabom i van⟨j⟩eliem, kandeliri od latuna 8, parapeta 3 dva od ferane i 1 paunac za fešte, 1 čer⟨l⟩eni i sagdani, lanpada od latuna i zvončić.

Oltar blažene Gospe s krunom od srebra, križić od derva, anjeli, tavulela s Lavabom i s van⟨j⟩elem, kušini od kuridora, kandeliri pari 2 od latuna, zvončić, lampada od srebra i od latuna.

Oltar s(veto)ga Antona z dvimi krunami od srebra i s koltrinom od svile na štrike, kuštodiê od derva u koi e relikviêrii od srebra s relikviom s(veto)ga Antona i s(veto)ga Gergura i s(veto)ga Križa škatulu od late u koi su patente od isteših relikvii, križić od latuna, anjeli, tavulela s Lavabom i s van⟨j⟩elem, kanderiri(!) 4, lampada od latuna 1, lampa od srebra 1, kušini od kuridora, parapeti 2, edan od ferandine za b[la]gdan, drugi od platna svagdanī, zvončić.

Oltar s(veto)ga Žvalda na komu e križić od der⟨v⟩a, kandeliri od latuna 2, a 4 od derva, tavolita(!) s Lavabom i s van⟨j⟩elem, kušini od platna, parapeti 2 blagdani od ferandine i svagdani od platna i edan čerleni od damaška, lanpada od latuna i od srebra, zvončić.

Oltar s(veto)ga Križa s koltrinom žutom od svile 1, čerlena 1, černa 1, paonaca 1, a e⟨d⟩na štrikami, par an⟨j⟩eli, tavolete stare, kušini

stari, kandeliri od latuna 6, križić od derva, važi drivenih 6, kušini od svi[le], rubi blagdani s platnom[6] *čerlenim s merli visokimi, rubi svagdani.*

Lampada od latuna 1 i od srebra 1, ⟨z⟩vončić, palme, bandire po crikvi 3, kvadri po crikvi veli i mali,[7] *zvonac sprid vrat od šekreštie 1.*

Hor

Organ furnid, žunta latinska od reda, martireloi od reda talianski, šćaveta stari⟨h⟩. Pale od altari obišene u koru . . .	*5*
zvonac u horu	*1*

Šakrištiê

Križ od srebra, lampad od srebra u sve 5, oštenšorii s buštom od srebra, kadilnik i navižel i s siličicom(!) od srebra	*1*
Šićel od srebra svoi⟨m⟩ kropilom, klučić od tabernakula srebarni	*1*
Kaleži srebarni	*3*
Kaleži s pedištalom od latuna i svoimi patenami ki e u pre Zvana Manziola	*1*
Šićelet od latuna s kropilom	
Planita de šamiš de oro na fioreti s vacolom i s borš⟨o⟩m od dukati	*100*
Planita od rakama na fiori s facolom od dukati	*61*
Planita na fiori od svile dešivile[8] *s pašamanom od zlata s facolom i z boršom od libar*	*581*
Planita od damaška na fiori od zlata s facolom i boršom L .	*221*
Planita od ferandine nova na fiori s facolom i z boršom . . .	*1*
Planita o⟨d⟩ ferandine na fiori s facolom i z boršom	*1*
Planita od kapiciole na fiori s facolom i z boršom	*1*
Planita od ferandi⟨ne⟩ bila nova	*1*
Planita od ferandine na štrike nova	*1*
Planite lene(!) edna od tamine šćeta, druga na štrike	*2*
Planite paunace s facoli u sve	*3*
Planite čerlene s facoli u sve facol 1	*2*
Planite černe bole 2 s facoli bole i gore u sve	*4*
Planita od ferandine na štrike svakidanē 2 a treta bila . . .	—
Tonicele od svile na fiori štolom i manipulom par edan . . .	*1*
Pluviêli, edan na fiori za fešte, drugi paunaci, a edan černi . .	*3*
Veli za kaleži diverši kolori	*19*
Mošne za kaleži diverši kolori	*5*
Vel od damaška za ešpožicion na fiori	*1*
Facoli paunaci, štola nova kom ⟨se⟩ pričežćue, od svile . . .	*1*
Planite cerlene nove s vacoli	*2*

Biênkari⟨a⟩ od šekreštie

[Kami]ži, edan o⟨d⟩ renisa, a drugi od kambra z merli finimi i s pedanami cernimi inkolanimi za blagdani velik⟨i⟩ . . . 2
Kamiži, edan od renisa, drugi od kambra s pedanami cernimi za bla⟨gdani⟩ 3
Kamiži tanki prez pedan za blagdani 3
Kami⟨ži⟩ debeli i tanki svagdañi ostalih izvan goriñih 10
Naglavnici za blagdan tank⟨ih⟩ 6
Naglavnici svagdani u sve 12
Cinguli urdinarii 3
Cinguli s kamiži boli i gori u sve 4
Korporali boli i gorih u sve 9
Animete za kaleži blagdanī 5
Animete za kaleži svagdani u sve . . . . . —
Facoleti za anpolice u sve 5
Porifikaturi za kalež u sve 37
Kote bole i gore u sve 4
Uešta popovska od škota 1
Rubi za oltari s cendalinami inkolani za blagdani u sve . . 8
Rubi za oltari svagdanī u sve 16
Rubići kratki, šovratavaje, u sve 7
Rubi stari tri veliki, a šototavae prez križa 9
Šugamani za šekreštiju i za refetoriju 10
Merli veliki lakti incirka . . . . . .
Ašta z bandicom od križa, ašta s križem za mertvih 1
Armar od crikve 4 škatule i klučanice kadi stoiju planite i kamiži 1
Armarić od albeiê kadi stoe kaleži svoimi kluči 1
Kuštodiê od albeiê kadi stoie relikviêrii 1
Armar visoki kadi stoie damaški, palme i ostala roba 1
*Banak veliki kadi se apariva svoimi kluči** 1
Škabeli za reći parparacion[9] u sve 2
Kaša za boži grob s škalinami i parapetom . . . . . .
Celoštri pozlaćeni par 1
Tabela od obligov vičnih harvatska i taliênska 2
Damaški za kapelu u sve kusi . . . . . [ ]
Kolone od damaška kremežina s franzom od zlata za veliki oltar i za sveti Anton, u sve pari . . . . . .
Koltrina od svile kremižina s(veto)ga Antona . . . . . [ ]
Kušini od ferandine za fešte velike na fiori u sve pari 1
Trapidi veliki i mali za fešte velike u sve . . . . . .
Araci za trapedi od oltari u sve . . . . . .
Uažeti za palme pozlaćeni za veliki oltar 5
Uaži veći pozlaćeni pari 8
Uaži veći i mani ostali u sve pari . . . . . .
Uažeti inerzentadi za oltar s(veto)ga Antona pari 2

Relikviêrii pozlaćeni s(veto)ga Antona pari 1
Palme za veliki oltari za fešte velike nove pari 5
Palme nove ostale u sve pari . . . . . .
Palme nove za s(veto)ga Antona, para . . . . . .
Palme stare za s(veto)ga Antona . . . . . .
Tavela s Lavabom i vanjelem pozlaćena za blagdani . . . .
Misali latinski veliki 3: misali za mertvih 2
Misali ervacki veli i mali za mertvih . . . . . .
Želiza za oštie i škatula za oštie, katrida od apona(!), piêti za anpulice 1, damaški ki služe u crikvu u sve kusi pet 5
Voska u stalnici dupliri kandeloti u sve libric . . . . . L 64

Refitorii

Stol od oriha cenakul, kvadrić trih krali, zvončića 1
Bukalete od maolike u sve 4
Kandeliri od latuna 2 i edan stari od uleni 1
Merica za ule od late 2, fiaški od late za ule 2
[U]lenica od maiolike 1
Pošade urdinarie od želiza s žilicami od latuna, u sve 6

Mobiliê po mostiru

Štaramaci po mostiru veliki 4, štaramaci boli i gori, u sve . . . 7
Štrapuntin dobar 1, kavicali dobri, u sve 8
Kavicali stari, kušini dobri i gori u sve 10
Slamnice bole i gore u sve 7
Karpatur cerleni 1, karpatur od svile žute 1, karpatur od bonbažina bili 1, karpatur od indiene 1
Karpaturi na pol vika 2, u sve karpaturi 5
Ponīave cerlene 2, ponīêve bile levantine 2
Poñave bile i cerne od sukna, u sve 5
Koltrina na štrike 1, bilac 1, pelii 1

Biênkariê

[Lanc]uni veliki pari 1, lancuni s merli pari 2
[Lan]cuni u sve pari s merli ordinari pari 5
Lancuni u sve gorih i bolih u sve čini pari prez me⟨r⟩li . . 10
Intimele pari 6, šugamani s merli novi 4
Rubi za stol veći i mani 10, tavaioli od bombažina prez merli 3, a s merli 5, tavaioli ostali gori i boli u sve 68
Katride velike od bulgara 2, katride male fodrane s damaškom
Katride od oriha –, škabeli 2, inzenoćatori od hruške černi – –
Škabeli inzen⟨oć⟩atorii od oriha 2, škritorii od albeiê – – – –
Tavolini od albeiê 2, tavolin od kruške s remeši . . . . . .

Škabel po(koinoga) Rokića od oriha na ki se kleči s kašetami i s klučem . . . . . .
Tavolin od oriha 1, armar od kruške cerni škatulami s kluči u komu stoie paramenti i kamiži blagdani 1
Škrinē od trih kluči od duba za depožit 1, škrinā po(kojnoga) Rokića . . . . . .
Kasun veliki derži 6 stari muke 1
Kurtelac žufadur od late zakovca železna . . . . . .
Vile železne i capun . . . . . .
Kašun s trimi kluči 1, kašete široke 1, zercalo 1
Kvadri veći i mani ki su u kamarah mostirskih i u crikvi . .
Špol po(kojnoga) Rokića.

Kuhina

Piêti veliki i sridni od peltra 10, piêti od peltra mali od tavaio[ ] čini piêti velikih i malih u sve 44
Cerći od peltra 3, solenice 2, bacili za stol od peltra 3
Pošade z manigi od kosti i žlice od peltra, piruni . . . . .
Piêti od maiolike veliki i mali 38, bukalet od maiolike
Sići od rama 1, kacioli od rama 2, bacil od rama za prat piêti 1
Pināte od rama 2, kotal od rama 1, teće od rama s pokrovom .
Lopiži od brunca veli i mali . . . . . .
Mortar od latuna i z peštarolom 1, pirun od želiza 1, žlica . . [ ]
Trepie od želiza 1, trepedini od želiza . . . . . [ ]
Graele železne 2, železo okolo ognā 1, kaveduni železni . . . 2
Rakataš 1, paleta 1, molete 1, fol za ogan 1, ražni . . . . . [ ]
Fugera od rama za šekreštiju 1, škaldalet od rama . . . . . [ ]
Imbrik od rama 1, šićelet od latuna 2, sviće lućerne u sve . . [ ]
Persure 3

Konoba

Kamenice od uliê 4, bačve nove ..., bačve stare . . . . . .
Bačve pune u konobi 6, bačve u konobi pune 6 i prazne 2 i karatel
Karateli novi 1, badnī veliki 2, badni mali 1
Barile u ke se goni vino pari 1, brente pari zadneni 3
Kopanića, sikira 1, motika 1, badil 2, raštel 1
Kopanē od kruha 2, daske 1, kongole 4, u Pas⟨j⟩oi vasi 1
Brente razadnene pari 2
Bačva 1 u Vernaku, bačva 1 u Bortuniglu, bačva 1 u Novoi vasi, bačva 1 u Abitanti, bačva 1 u Daili, bačva 1 pod ovu prošnu od Bortunigle, esu bačve u sve 4
U Kernelidi bačva 1, u Kostanici bačva 1, pod ovu proš⟨nu⟩ jesu bačve 2; na Božemu polu bačva 1, u Kašteliru bačva 1, pod ovom prošnom bačve 4; kašupić za mekine 1, vriće bole i gore u sve 20

Bisag dobrih i gorih u sve pari 15
[D]ipiju saketića 2, brente zadnene pari 1
[ ]in za muku šeničnu novi s klučem 1

Magazin

[Bi] izručeno ocu p. gv(a)rd(ija)nu novomu šenice stara 14 mane kvartarol 2
Bi izručeno mašture stari 1, šegale 1
Bi izručeno ozinca stupanoga i fara stupanoga kvarte 2 i pol kvartarola
Bi izručeno muke šenične stari 2; bi izručeno sira 5
Bi izručeno mersa švalet i slanine u sve . . . . . L 105
Bi izručeno cicerke stari 2 i pol; bi izručeno uliê barile 2 i pol
Bi izručeno prediva predena
[Oz]inca pilana kvarta 1, špelte stara pol, leće kvarta 1
[ ]ča stara pol
Bi šenice starići 92, bi šegale stari 9 i edna kvarta i k[ ].[10]

11.

Kopija ugovora od 9. IX. 1750., kojim koparski građanin Nicolò Martissa prodaje samostanu sv. Grgura, t. j. gvardijanu Matiju Vodariću, najamninu (»livellaria pensione«) na neku zemlju.

12.

Spis sa 12 numeriranih listova, kojemu je na omotu izražen sadržaj: *1751. P. Pro Provincia Dalmatiae C. Contro P. Danielem de Colle ad reclamationem Professionis.* To je proces, koji se vodi pred mletačkim nuncijem. Prokurator sv. Grgura je fra Pavao Ćaćić. De Colle je tražio, da se proglasi nevaljalom njegova redovnička profesija učinjena nakon novicijata u Kopru, jer da samostan nije bio ovlašten da se u njem održava novicijat, da je za vrijeme novicijata išao u prošnju, da samostan ne može hraniti 12 ljudi i t. d.

Uz taj su spis priloženi i drugi papiri. Jedan, nepotpisan i nedatiran, pod naslovom *Informazione* govori o slučaju gvardijana oca Pavla Ćaćića, koji je iz Like, a po mletačkim zakonima ne bi smio biti gvardijan, jer nije rodom iz mletačkih posjeda. – Drugi, datiran u Kopru 19. III. 1752., govori o slučaju odreknuća oca Jurja Tomića na gvardijanatu; poč.: *Copie tratte dall' Illirico nell' Idiomate Italiano de verbo ad verbum dell'infrascritta licenza, e refuda del Guardianato di propria mano del Padre Giorgio Tomich.* – Treći sadrži koncept pisma provincijala fra Jurja Gavrana datiran *Capodistria per Faresina 15 Agosto 1752.*, a adresiran Aleksandru Zenna, generalnom prokuratoru u Rimu.

Ovo je pismo odgovor na prokuratorovo pismo, u kojem je bio priložen i memorijal oca Jurja Tomića sv. ocu papi Benediktu XIV., kojim je tražio, da se liši gvardijanata u Kopru otac Ivan Črvarić, jer da je na to mjesto izabran kao definitor, što da je inkopatibilno. Gavran u svojem odgovoru pretresa slučaj i prikazuje Tomića u najgorem svijetlu kao smutljivca i sl. – Četvrti je kopija pisma od 9. XII. 1752., što ga je uputio mletački »Magistrato sopra monasteri« koparskom potestatu i kapetanu Nikoli Bembu. Magistrat se poziva na propise, po kojima u samostanima imaju prava boraviti najprije oni, koji su u njima »naturali figlioli« (posinovljeni), zatim mletački podanici, a tek na kraju stranci; a pošto je na posljednjoj kongregaciji provincije bio otac Juraj Tomić premješten na Prvić kod Šibenika, premda je posinovljen u koparskom samostanu, on se ima smatrati, da pripada koparskom samostanu, i potestat neka poradi, da ga starješina primi natrag, i da mu se dade prednost pred drugima, koji nisu sinovi toga samostana. – Priložena je i kopija odluke »dei Pregadi« od 7. VI. 1729., kojom se starješinama priznaje pravo, da smiju redovnike premještati iz samostana u samostan, ali samo unutar granica države.

13.

Dva pisma fra Anđela Radića pisana u Kopru 27. aprila 1762. Prvo je upućeno ocu Ignaciju Žicu u Glavotok (Krk) – kojemu šalje palu za oltar –, a drugo je uputio svomu bratu Ivanu u Dubašnicu. Evo oba pisma:

Mnogo p(oštovani) o(če) i gos(podi)ne, gosp(odi)ne obsluženi.

Iz Kopra, na 27 aprila 1762.

Šalen palu po barki ka doide zdvignuti oc(a) m(nogo) p(oštovanog) kumišariê. Ma iju zdvignuh s mal voluntadu. Onde iju rekumandah ocu fra Ignaciju Košteri da bi ju prokural čuvati da iju ne decipa. A ne znam kako će proiti do tamo. Oni persti ni stil remediêti kako je rekal ši⟨nor⟩ kanonik Bendata, zač da nima koniciona od svetih. Da bi mu to rekal jedan profešor, da bi ga poslušal, ma nēga da ne će, da vidi da nima koniciona, onde san ga ostavil stat. Ne znam će nin biti ugodna ali ne. Iê san prokural ča san mogal od moje strane, a za tamo ne znam kako će doiti. Jesan rekal ocu fra Lorencu da in reče da celebraiju šest mis na moi intencion. Ako ih nisu celebrali neka ih celebraju na veliki ol⟨t⟩ar, a rešto pinezi te broiti kada doide k nim moi brat Ive ki stoi s materu. Te mu broiti l(iba)r 150, ma mu pišen da ne uzme nego devedeset. Ma ko bude pitat sve sto i pedeset, daite mu ih. Ako pita 90, daite mu ih. I platno u čen ⟨je⟩ zavita rečena pala, daite ga momu bra(tu) Ivu, zač u drugo ne imih u č ni ju zavit da se ne decipa. A teler je obilat malo i pala od mere ku san imil. Oćete ju napravit sami na vaš mod, zač će se lagle stisnut nego razširit. I šalen im isteše mežure nazad ke

*san imil. Umri isteši Zvane Manareta ki učini teler. Od telera su kusi 7, i ondi kadi su inkaštrani činite ih inkol[at]. Jesu siniéni kako se ima*ju *načinit. U. o. m. p.*

Ostajem pozdravlai⟨u⟩ći i ostali redovnic⟨i⟩.

Fra Anjel R[adić]
slug[a po]niženi v. o. m.

[Na drugoj strani naknadno pisano:]

Poidoh u brod za staviti ju *i tako počehu svi govoriti da se rizika decipati da će poiti demal, da je bole delati kašetu, da će bit segura. I poidoh k marangunu za udelati* ju *i mi pita L. 2 So. 15 i mi para čuda i kupih dasku i čavli i* ju *učinih sam istu kašetu i virujem da će biti seguriê. Za dasku i za čavli ote reći jednu misu na moi intencion zač za dasku dah L. 1.*

I da san in priporučen u svetih molitvah, zač ovamo e velika mortilitad od ludi i suša, ako bog ne pomore.

Umri koludrica ona mlaiê kkontani koloburiži(!) i druge tri u svete Ćare.

Bih rad znati će nin biti ugodna ali ne i ko nīm doide šalvamenti ali ne.

Ote kunpatit da nisam in dal odgovor na nihov list budući da pasa ovuda o(ta)c fra Lorenco Nenadić i šior kanonik Bendat⟨a⟩, onde virujem da su nin povidali kako je. I s ovim dospivan.

[Na naleđu adresa:]

Al molto Re(veren)do Padre Sig(no)r Sig(no)r Pat(ro)n Col(endissi)mo Il Padre Inazio Sizzi ex-Provinciale e definitor generale.

M(onastero) di Capo
Velia

[Glagoljska nota ozgora:] *Za oltar S. Êkova pazi ovdi.*[11]

Drago pozdravleni u Isukerstu ⟨sa⟩ staron materon i s ostalon konpaniom.

U Kopru na 27 aprila 1762

Kada budeš imil potribu od onih pinez ki san ti obićal, neka ti Ante da deset dukati i da ne čini drugo, neka ti ih da, a rešto ćeš poiti uzet u oca m. p. Žica na Glavotoku. I ko ti Ante da deset dukat, ne uzmi u oca m. p. Žica nego libar 90, ako ti sestra ne da, tako uzmi libar 150 u poštovanoga Žica, ma prokurai ⟨i⟩h svadit od sestre pervo, zač u Žica su seguri, zač esan ih ovamo broil za nega L 150. I Pave neka ti da lib⟨a⟩r 100, kako se e obligal, ča čini L 250. I čini s pametiju s pinezi i nemoi da te ki privari. Kada verneš kavidal i kada primeš pinezi, piši mi da si ih priel da znam kako ie.

I molite boga za me, zač ovamo ie velika mortilita od ludi svaki dan a iê ne ću uzmankati za vas.

Fra Anjel Radić
brat rojeni

[Druga ruka:]

Na 26 maê 1762.

Ja o(ta)c fra Martin Maršić gvardi(ja)n bih apraženti kadi o(ta)c m. p. Žic broi Ivanu po. Mihovila Radiću sinu Radića za palu L 150.

14.

Fascikul od 10 listova u sivom omotu. Sadrži podnesak trećoredskog samostana u Kopru od 9. aprila 1768., koji je ustvari bio odgovor na 7 točaka, što ih je od pojedinih samostana tražio odbor »Deputati estraordinari Aggiunti al Collegio dei Dieci savi« 9. januara 1767. (što ustvari treba uzeti kao g. 1768., jer se tu bez sumnje računalo po mletačkom početku godine). Tih sedam točaka nabraja Ivančić na str. 81. Iz ovog podneska publicirat ćemo sve ono, što nije drugdje već štampano.

Naslov na omotu:

N° 9. Documenti del Convento do S. Gregorio di Capodistria del 3° Ord.e di S. Fran.co della Prov.a di Dalmazia ed Istria, Giurisd.e ed entro la Città di Capod.a dell' anno 1467.

Naslov na f. 1: *1768. Note del Con.to di S. Greg.o di Capodistria del Terz'ordine di S. Fran.co.*

Tekst na f. 2 poč.:

Adi 9 Aprile 1768. Capodistria.

Nota infrascritta del Con.to di S. Gregorio di Capodistria di P. P. del Terz'ordine di S. Fran.co sopra li 7 Capitoli di publica Commissione emanati li 9. Genaro 1767. per presentare agli Ecc.mi Deputati Estraordinari Agg.ti al Collegio dei Dieci Savi in Rialto.

I. Sopra il primo, il Padre Provinciale rassegnarà le Costituzioni del ordine.

II. Sopra il secondo Capitolo in questo Convento non si ritrovano li Decreti publici di ricevimento, di quali si dubita siano smariti forse per la inavertenza di antecessori, in mancanza di quali si rassegnano con tutta sincerità le seguenti copie estratte dalle Carte pergamene autentiche che si ritrovano nel Convento, come fu conseguito il primo Convento e permutato con li P. P. Osservanti ut sequitur.

Slijedi kopija poznate isprave od 26. februara 1467., štampana u Ivančića II, 15 s ispravcima u našoj bilješci II, 3. Zatim slijedi kopija isprave od 12. septembra 1468., štampana u Ivančića II, 16 s ispravcima u našoj bilješci II, 4. Rješenje Lateranskog kaptola od mjeseca augusta 1478., koje nakon toga slijedi, štampano je u Ivančića II, 22 u odlomcima. Njegov 4. redak ispravljam: *Hinc est quod cum nuper per te Nobis humiliter ac devote narratum fuerit, quod zelo devotionis accensus tota mente desideras ad honorem, laudem et gloriam Omnipotentis Dei et Beatae Mariae Magdalenae i t. d.* Ime vratiju ispravlja se u *Possedraga.* Redak 14. dopunjuje se: *beneficiati nostri publici Imperiali auctoritate Notarii, quae quidem ecclesia sic edificata perpetuo sit sup-*

posita nostrae sacrosanctae Latt.ae Ecclesiae, et postmodum humiliter per te Nobis supplicatum fuit, ut in dicta possessione dictam ecclesiam sub dicto vocabulo Beatae Mariae Magdalenae licentiam et auctoritatem edificandi concederemus et sub protectione eiusdem Latt.ae Ecclesiae et privilegiorum ipsius susciperemus i t. d. Potpisi ovdje glase: *Franciscus de Rubeis de m.to Canonicorum Camerarii; Bernardinus de Sabellis Canonicorum Camerarii de m.to.*

Nastavak na f. 5:

1530. Permuta di Conventi con li P. P. Osservanti.

Essendo pervenuti doppo alquanti ani li P. P. Osservanti di S. Francesco in Capo d'Istria, e stabiliti nell'istesso sito apresso li P. P. del Terz'ordine, si rese angusto ed incapace alla comoda sussitenza di due conventi. Le Monache di S. Croce in Venezia possedevano in Capo d'Istria la chiesa di S. Gregorio provista di cimiterio ed'ospicio; si manegiarono gli osservanti per conseguire la libera cessione di questa chiesa, la commutarono con quella di S. Maddalena de Terciarii; li osservanti rimasero possessori di tutta quella situazione, ed i Terciarii provisti della sudetta chiesa di S. Gregorio; e perche il contratto in niun tempo fosse ressindibile, il Sommo Pontefice Clemente VII. con suo Breve esibito sotto li 19. Lug.o 1530. ingiunse alla curia Episcopale di Capo d'Istria, riconosciutane la canonica sussistenza corroborarlo con suo Decreto; il che dal Vescovo Fran.co Biondi come delegato Apostolico pienamente eseguito; il Terz'ordine inchiodò il passo apresso di S. Greg.o, ove attualmente persiste.

Tenor supplicationis et Brevis sequitur est talis.

Slijedi prijepis pisma jednih i drugih fratara od 24. juna 1530. (uz koji sa strane stoji marginalija: *1530. Bergamina seg.ta n° XIII)* i papina brevea od 5. jula 1530. Između Ivančićeva (II. 58) i ovoga prijepisa ima dosta razlika, ali su oba loša. Vidi bolje čitanje u Archivalia: Koparski arhiv fasc. 1237.

III. Sopra il terzo Capitolo questo Con.to non ha privilegi di alcuna notezza.

IV Sopra il quarto Capitolo di Brevi, di Bolle. Seguita Copia del decreto d'Innocentio Papa XIII. sopra la reduzione di oblighi delle messe perpetue. Tu je tekst odluke Inocencija XIII. od 10. sept. 1723. o reduciranju vječnih misa. Zatim se na f. 7^{v} nabraja pet reduciranih misa u sv. Grguru.

V. Sopra il quinto Capitolo, il Padre Provinciale rassegnarà la nota di conventi.

VI. Sopra il 6. Capitolo, di foresti non vi è alcuno di stanza; bensì il Padre Paolo Chiachich nato nella Lica Austriaca dell'anno 1691 è venuto di anni 12 e ritenuto da giovine nella Religione, dimorante nel stato Veneto anni 56, di stanza in questo convento anni 50 nell'età cadente di anni 77 e figlio di questo convento, col oficio di Vicario per descrivere i Libri giornali del convento medesimo. I t. d.

VII. Sopra il 7. Capitolo. Si ritrovano del presente di famiglia il R.ndo Padre Lettor Nazario Caetano Ciani Guardiano, il Padre Giorgio Tomich, il Padre Francesco Purich, il sudetto Padre Paolo Chiachich, il Padre Zuanne Cociancich, il Padre Simon Dellemarne, fra Casso Ivancich ed il sudetto fra Carlo Sfara Laico, in tutti – n° 8.

Sono dunque procorsi 300 anni che dimorano li P. P. del Terz'ordine di S. Fran.co della Provincia di Dalmazia ed Istria nella Città di Capo d'Istria sotto Augusto Dominio della Serenissima Republica di Venezia che officiano nella lingua Illirica; di quali sono impiegati quasi di continuo quatro confessori alle publiche milizie hora di due, hora di tre Companie delle galeote all'assistenza delle anime, alle prigioni, agli ospitali, agli giustiziati, ed altri innumerabili dimoranti nella Città stessa, oltre li territoriali della stessa lingua Illirica, senz'alcun stabile, ne entrata, se non un picolo campetto di olivari di antica raggione, pervenuto al Convento prima della parte 1605., e qualche livelleto, agravati di oblighi perpetui della Messa: sostentandosi con le uniche laboriose questue per la Provincia d'Istria dagli stessi sacerdoti, e dal medesimo superior locale, le cui questue sono diminuite ad un segno incredibile, provenienti dalle presenti callamità; e di tutte queste esposizioni ne può servire in testimonianza della verità tutta la città di Capo d'Istria.

[Pečat samostana: papinski lik s tijarom i križem, t. j. sv. Grgur; slijede originalni potpisi:]

Io fra Gaetano Ciani del Terz'ordine di S. Fran.co Guardiano del Convento di S. Gregorio di Capod. rassegno con ossequiosa riverenza e obbedienza alle venerate Commissioni del Serenissimo Prencipe le sudette Note rilevate dai Volumi di questo Convento vere e reali con mio giuramento e a nome di tutta questa famiglia, e con sigillo del Convento medesimo.

Fra Paolo Chiachich affermo quanto di sopra.
Fra Giovanni Cociancich affermo quanto di sopra.
Fra Simon Dellemarna affermo quanto di sopra.

15.

U snopu glagoljicom pisanih licencija, što ih daje provincijal klericima, da se mogu obući u redovnički habit ili položiti zavjete (iz druge polovice XVIII. st., t. j. otkad je dopušteno oblačenje) samo je jedna, koja se tiče koparskog samostana. Izdao ju je provincijal Antun Juranić na Božjem Polju 3. juna 1789. Evo teksta:

F(rata)r Anton Juranić *Veênin, 3 reda S. oca Fran(čis)ka re(do)vskoga obs(luže)niê,* jur *ener(a)l i u prov(in)cii Dalmacie i Istrie peterom pro(vincia)l i sluga.*

Nahodeći se jurve *priet po balotacionu one famile mostira S. Gargura u Kopru i po dopušćenju oblasti provincialske ditić imenom Filip, leiti-*

ma poroda sin Martina Delemarna i negove prave žene Êkove, od Višnêna, daržave porečke, i razumijući kako isti mladić est dobra talenta za študiêti i želi svim sarcem za biti redovnik našega 3. reda S. Fran(čis)ka u Dalmacii. S' kripošćom dakle ovih naših dopušćamo licenciju P. ocu F. Marku Ružiću g(va)r(dija)nu rečenoga našega mostira S. Grgura u Kopru, da mozi obući rečenoga mladića u naš abit i kapuč za žakna po načinu kako se uzdarži u našoi reguli novo štampanoi: a pokle obučen bude i providjen pristoinim načinom od dobra barviêla, kakono od abita i šotane ima biti poslan u mostir od noviciêta S. Marie od Gtavotoka pod nastoênje onoga meštra novic oca P. F. Felica Bogovića, komu ga veoma priporučuemo i na kušiencu naslanêmo. Dru(ga)čie &.

Dana u ovomu našemu mostiru S. Marie na Božiemu Polju u vrime vižite, dan 23 juna 1789.

Fra Anton Juranić min(ista)r prov(incija)l.

16.

Prokura, što je piše talijanski notar Francesco de Lio u Osoru 19. maja 1792., kojom provincijal Fran Sučić i gvardijan koparski Gabrijel Valentić s vikarom Franom Kocijančićem opunomoćuju oca Antuna Juranića, da ih može zastupati pred svakim forumom.

U Arhivu koparskog municipija

Kako je već rečeno, u Arhivu koparskog municipija, koji je danas sastavni dio Koparskog arhiva, nalaze se samo 23 mala fascikla arhivalija samostana sv. Grgura, i to zajedno s bolje sačuvanim arhivima drugih koparskih samostana, koji su bili također ukinuti g. 1806. Na tim se fasciklima nalazi numeracija, kakva je u Majerovu inventaru, ali etikete nose štampanu legendu: *Biblioteca civica di Capodistria*. Na etiketama je obično obilježen predmet i granične godine dokumenata. Pored toga na većini fascikula vidljive su neke starije oznake, kojima se ne može utvrditi pravog reda. Osnovno je, da se na 17 fascikula nalazi obilježeno: *N° 343 dell'Inventario*, a samo na jednom (i to na fasc. 1250): *N° 96 dell'Inventario* (tek tu oznaku ima i fasc. 1258, koji se više ne tiče sv. Grgura). Vjerojatno je ta brojka postavljena pri inventiranju, kad je izvršena konfiskacija g. 1806. Nešto je kasnije neki arhivar postavljao brojeve na etiketama u obliku romba, što ih nalazimo na 10 mjesta. Ti se brojevi kreću od br. 816. do 842., samo fasc. 1253 nosi veći broj 2142. Nešto uvida u taj arhivarski posao unosi bilješka u fasc. 1243, gdje je neka ruka na jednom volantu napisala: *Al Mazzo LXVII dell'Inv.o 4 Li Colti 34 usque 42 non si rinvennero;* a ispod toga olovkom: *Li NN^i del nuovo inventario dei quali non si rinvengono li Colti sudetti sono dal N° 824 nuovo usque 831.* Na to je stavljena etiketa u obliku romba s brojem: *824 usque 831.* To znači, da tih osam ili devet

»colti« (svežanja) nije bilo pri inventiranju, ali im je arhivar ipak dao nove brojeve. I doista na našim sačuvanim fascikulima postoji najmanje sedam tih malih starih brojeva (4, 16, 19, 20, 32, 44, 48), ali onih od 34–42 doista nema, kao što nema ni onih u rombu od br. 824–831. Zarana se dakle gubio materijal samostana sv. Grgura.

Prelazimo na sadržaj materijala redom po brojevima fascikula. jer bi prikaz po hronološkom redu ili po srodnosti predmeta iziskivao dvojaki i kompliciran posao.

Fasc. 1236/1

Ozn.: *Biblioteca civica di Capodistria, Conv. S. Gregorio – Processetti.* Na starijoj etiketi u obliku romba br. 839. Na kartonu u lijevom gornjem uglu: *B 23,* zatim: *N° 343 dell'Inventario.* Listova 37, i to 30 sašitih, a 7 volantnih; neki su listovi označeni starijom numeracijom.

SADRŽAJ izražen je na omotu: *R. R. P. P. Sancti Gregorii Justinopolis C(ontra) D. Io. Jacob. Davanzo eiusdem Civitatis. Pezzi sei.* Ustvari tu su spisi procesa samostana sv. Grgura protiv Zan Jakova Davanza zbog livela od 12 L, što ih potražuje samostan na osnovi ostavštine Zvane Salvioni, a po sporazumu s redovnicama sv. Klare iz g. 1594. Isp. slične procese u fasc. 1238., 1243. i 1250. Dokumenti, od kojih su stariji u kopijama, idu u g. 1678.–1779.

POJEDINOSTI: Na f. 1. nalazi se glagoljicom pisan zapis o stanju spora, što ga je, naravno, pisao samostanski pisar. Evo mu teksta:

Na 3 agušta 1735.

Procešet od kavidala L 200 svrhu ki plaćaše Zan Êkomo Davanco, ki kavidal je od rajona lašida po. Zvane Šalvioni ča nam izručiše koludrice s(ve)te Ćare, a to kontra hćeram rečenoga Zan Êkoma Davanca na 12 novem(b)ra 1735.

Potle toliki strošii (!) od atih obligaše se šiora Antoniê, Otaviè, Marièta hćere po. Zan Êkoma Davanca, Karlo Kombi muž šiore Paule sestra rečenih Davanco i tolikaiše šior Êkometo i Franko Gabiêti brati i netjaci istih Davanci a sini po. šior Lugrecie sestra istih ćerii Davancii, za plaćati mostiru svrhu rečenoga kavidala na 28 marča L 12, a za liveli dekorši i spize, ča è svega drugih L 210. I broiše na konat L 66, a ostale L 344 da će platiti u termen 12 godišt, a to svako lito na 28 marča, kako u pismu učinènomu od šior Franka Gavarda nodara na 12 novembra 1735, ko è u libru od ištromentov na karti 41.

Na f. 6: Ženidbeni ugovor između Orsette, kćeri Bonetta Arrigonija, i Z. Giacoma Davanza od 25. VII. 1678. Na f. 7: Popis miraza od 27. IX. 1678., što ga je gospođa Lukrecija dala G. Giacomu Davanzu prilikom ženidbe njene kćeri Orsette. Svota pokretnog i nepokretnog miraza penje se na 5000 lira. Među ostalim tu su i *Saline per suma di L 1070.* Na f. 8: Oporuka Lukrecije Arrigoni od 13. IX. 1691.

Fasc. 1236/2

Ozn. na staroj etiketi u obliku romba br. 841; u lijevom uglu br. 20, a u sredini: *№ 343 dell'Inventario.* Listova 30, od toga 10 volantnih.

Sadržaj obilježen je na omotnom listu: *Processetto della in Campel Pro. R. R. P. P. del Con.to di S. Greg.o Contro Domenico Sauro detto Candia. Pezzi sette.* Zatim slično glagoljicom: *1725* (i arapski *1725). Procešet s' Domenigom Šauro deto Kandiê za L 16 So 16 livela za zemle obligane in Kampel. Kandiê.* Na unutrašnjoj strani: *Adì 14 Novembre 1724. Processeto contro Domenigo Sauro detto Candia per Capitale di L 280 e procorsi come seguirà etc. sopra i luoghi nella Contrada di Campel.* Dokumenti, koji se tiču tog procesa, idu od 24. aprila 1689.–1771. Na talijanskom instrumentu od 28. febr. 1704., što ga je pisao notar Gasparo Corte, nalazi se na naleđu glagoljski regest: *1704* (arapski broj). *Pismo od Kandiè ki plaća mostiru L 16 So 16. To è ištroment prvi svrhu toga livela a drugi è u libru na karti 18.*

Fasc. 1237

Ozn.: *Biblioteca civica. Frati mendicanti 1444–1724.* 30 listova.

Sadržaj: Dokumenti o pravima reda i samostana g. 1444.–1530.; spisi o posjedu Paderno u Gažunu g. 1704.–1724.

Pojedinosti: Dva štampana letka: a) *Concessioni fatte alli frati mendicanti di poter cercare in ogni luogo dove più li piace.* Godina i mjesto štampanja nije vidljivo. b) *Privilegia Ordinum mendicantium quo ad petitionem elemosinarum.* U dnu: *Forolivii et iterum Asissii, Apud Stephanum Leonardum 1677.*

F. 1–2: *Bolla di Sixto IV che li P. P. del Terz' Ordine della Provincia di Dalmazia possino far provinciale della propria Religione.* Slijedi tekst bule *»Decet Apostolicam Sedem«* od 15. novembra 1473. na latinskom jeziku, koja je poznata iz franjevačkih bularija, a štampana je i u Ivančića (II, 19–21), samo je kod njega ispao jedan redak na str. 19., i to iza 6. r. ozdola: *Provincialibus Ministris dicti Ordinis Fratrum Minorum concessimus, ut Ministros Fratres et Sorrores Tertii Ordinis ubilibet ...* Kopija XVIII. st.

F. 3–4: Također u kopiji XVIII. st. tekst bule pape Eugenija IV., za koju kaže marginalija: *Anno 1444. Bolla di Eugenio IV. con la quale li P. P. del Terzo Ordine di Bossina e d' Ungaria sostituisse sotto la Vicaria di Osservanti, ut in ea.* Druga ruka: *Ut in Archivio Bullarum Fratrum Tertii Ordinis S. Francisci pag. 205.* Ova je dakle bula prepisana iz knjige F. Bordonija, Archivium Bullarum, Privilegiorum, instrumentorum et Decretorum Fratrum et Sororum Tertii Ordinis S. Francisci, Parmae 1658., str. 205. Ivančić se na ovu bulu nije osvrtao, a ne navode je ni drugi historičari franjevaca kod nas, premda je vrlo važna. Zanimljivo je porediti gotovo identičan tekst ove bule u L. Wadinga,

Annales Minorum, T. XI, Ad Claras Aquas 1932., 527.–529. Ondje je ona datirana »MCCCCXLIV, IV Kalendas Februarii, anno XIV«, a u njoj se nalaže, da se fratri trećoreci u Furlaniji imaju podvrgavati vikaru i braći opservanata one provincije sv. Antuna. Analogno se u ovoj buli podvrgavaju trećoreci od pokore franjevačkoj Bosanskoj vikariji i određuju njihovi odnosi. Osim toga mala je razlika i u datiranju, a vrlo je značajna razlika u jednoj točki, koja se čini kao neka interpolacija, jer je u Wadinga nema, a to je pasus o bratovštinama bičevalaca, koje se zabranjuju. Budući da je Bordonijev Bularij kod nas nepristupačan, donosim ovdje čitav tekst ove bule, koja je zanimljiva ne samo za povijest franjevaca nego i za pokret flagelanata u našim krajevima. Neke sam očite pisarske pogreške ispravio.

Exemplar.

Eugenius IV. Fratres Bosnenses et Ungarenses Tertiarios utriusque sexus subijcit Vicario observantiae cum facultate recipiendi Conventus.

Exposcit dilectorum filiorum Vicarii et Vicariae Bosne Fratrum iuxta morem Fratrum Minorum de observantia etc. Hinc est, quod Nos pro Religionis augmento et non ad ipsorum Vicarii et Fratrum, vel alterius pro eis Nobis super hoc oblatae petitionis instantiam, sed ex certa scientia, moderno, et qui pro tempore erunt Vicariis dictae Provintiae, quod ipsi Vicarii per se, vel alium, seu alios, quem seu quos ipsi ad hoc pro tempore duxerint deputandum, vel deputandos, a quibuscumque utriusque sexus Christi fidelibus, in quibuscumque partibus, seu locis ad quos, vel ad quae dicta Vicaria extenditur pro tempore commorantibus, professionem per Fratres, et sorores Tertii ordinis S. Francisci de Penitentia nuncupati per felicis recordationis Nicolaum Papam IV. praedecesorem nostrum approbati, emiti solitam, emitere volentibus recipere etc. eisque regularem habitum per Fratres, et Sorores praedictos gestari solitum exhibere, et illas ex personis dicti Tertii ordinis, quae nulla sufficienti desuper licentia suffulte in Hungariae partibus insimul habitantes aliqua loca pro earum usu, et habitatione receperunt, ab escomunicatione aliisque Sententiis, Censuris, et poenis, si quas propterea incurrerent, absolvere in forma Ecclesiae consueta, iniunctis, et iniungendis, eisque et quod iam recepta retinere, et aliis similiter praedicti sexus personis, quod duo, tria, et plura, ac tot alia Domos, et loca, quot ipsi(s) Vicarijs expediens videbitur, cum oratorijs, Dormitorijs, alijsque pro earum usu, et habitatione necessariis officinis ubilibet in dicta Vicaria denuo construere, seu iam constructa, vel sibi concessa recipere.

Confraternitates etiam, seu societates pietati(s) idoneas iuxta morum praesertim Italicum vulgariter Verberatorum seu Flagellatorum nuncupatas cum opportunis Constitutionibus ordinare, et ordinatas, absque quorumvis Praelatorum Ecclesiasticorum, vel alterius dignitatis contradictione quibus, ut in talibus desistere debeant, Apostolica auctoritate harum serie prohibemus, ac interdicimus, in suis devotionibus, ac piis operibus fovere.

Nec non Confessor, seu Confessores dicti ordinis Minorum de observantia, quem, seu quos utriusque sexus personae, quae professionem Tertii ordinis huiusmodi pro tempore emiserint, seu illarum quaelibet pro tempore duxerint, vel duxerit eligendum, seu eligendos earum Confessionibus diligenter auditis, illis omnibus in reservatis semel tantum, in non reservatis vero Sedi Apostolicae Casibus, quoties fuerit opportunum, debitam absolutionem impendere, et iniungere poenitentiam salutarem; ipsisque omnibus, Dioecesani loci, et proprii sacerdotis, cuius licentiam super hoc Paschali tempore dumtaxat dictae personae petere teneantur, licet eam non obtineant, super his licentia nullatenus requisita Eucharistiae Sacramentum ministrare, ac dictis personis, illarumque singulis, eis in sinceritate fidei, unitate S. R. E. ac devotione nostra, et sucessorum nostrorum Romanorum Pontificum Canonice intrantium petentibus plenam remissionem in mortis articulo valeat, seu valeant concedere. Ita tamen, quod Confessor, seu Confessores huiusmodi de hijs, de quibus fuerit Satisfactio imponenda, eam dictis personis per eas, si supervixerint, vel heredes, seu sucessores suos, si tunc transierint, faciendam iniungant, quam dictae personae, aut haeredes, vel successores facere teneantur. Et ne (quod absit) dictae personae per huiusmodi concessionis plenariae gratiam procliviores reddantur ad illicita in posterum committenda, volumus quod si ipsae dicti Tertij Ordinis personae ex confidentia remmissionis huiusmodi forsan committerent, quoad illa, ipsa remmissio nullius sit roboris, vel momenti; quodque dictae personae per unum annum a tempore, quo concessionis huiusmodi notitiam habuerint, singulis sextis feriis, impedimento cessante legitimo, ieiunent.

Et insuper quod Vicarii, et ab eis pro tempore deputati praedicti ad omnium personarum Animarum dictarum Tertii ordinis huiusmodi regimen, et gubernationem praesidentes Visitatores, et alios officiales quoscumque prout ipsis Vicariis, ac deputatis pro ipsarum personarum Animarum salute opportunum fore videbitur, instituere, et deputare, ac etiam illos, nullo iuris ordine observato, ad ipsorum nutum destituere, et removere licite, et libere valeant etc. indulgemus.

Volumus autem, quod per quascumque litteras Apostolicas Generali Ministro dicti ordinis Minorum pro tempore existenti, seu aliis quoquomodo concessas, vel in posterum concedendas, praesentes litterae nullatenus inteligantur revocate non obstantibus felicis recordationis Clementis V. et ceterisque. Nulli ergo etc. Datum Romae apud Stum Petrum anno etc. 1444. pridie Calendar Februarii anno XIV. idest 13 Januarii, Ordinis 224, Religionis 45.

F. 5: Mlada kopija punomoći provincijala fra Antuna Šibenčanina gvardijanu fra Petru Zadraninu od 22. aprila 1524. Čitav tekst:

In Christi nomine Amen. Anno eiusdem Nativitatis mill.o quing.o vigesimo quarto, Ind.ne duodecima, die vero Iovis vigesimo mensis Aprilis.

Universis presens publicum Instrum.um lecturis paleat evidenter, qualiter R.dus P.r F.r Antonius Sibinicensis ad praesens tertii ord.is

seu Religionis Fratrum et Monasterii Sancti Francisci Prov. ae Dalmatiae Minister generalis, cum mei Notarii ac Testium infrascriptorum presentia constitutus exponens et dicens: Cum sit, quod confisus et iam sit expertus in prudentia Venerabilis Patris Fratris Petri de Iadra ad praesens Guardiani Monasterij sanctae Mariae Magdalenae de Justinopoli, et Magnifici ac clarissimi Viri Domini Federici Contareno Patritii Veneti circa onerantias Monasteriorum predictorum: Idcirco praedictum Patrem Fratrem Petrum ad praesens Guardianum praedictum, et Magnificum praedictum Contareno absentem uti praesentem, ambos in simut et quemlibet per se, ita quod unus ipsorum inceperit, alter prosequi valeat, et quod conditio occupantis non sit melior prossequentis, dicti ordinis tertii et Fratrum ac Monasteriorum, constituit ac deputavit Procuratores Generales, et Nuntios speciales specialiter et expresse ad faciendum quamdam permutationem siue compositionem, quam praedicti Fratres et ordo sive Religio Tertii ordinis praedicti facere intendunt cum venerabilibus Patribus Fratribus Observantiae Sancti Fran. ci Monasterii Sanctae Mariae de Angelis Iustinopolitanis; ipsi Fratres tertii ordinis in dando ipsis Fratribus observantiae praedictum suum Monasterium Sanctae Mariae Magdalenae, et ipsi Patres observantiae ut ... (sic) *in dando ipsis Fratribus tertii ordinis Ecclesiam Sancti Gregorii cum omnibus iuribus ipsi Ecclesiae pertinentibus, francham et expeditam, a Dominabus Monialibus Monasterii Sanctae Crucis Venetiarum: Nec non concordata, et facta libere instrumentum per nos rogatum, et celebratum in foro de veritate dicenda super Animas praedicti Ordinis Tertii iurandum, locoque sui unum et plures Procuratores substituere, et si opus fuerit superinde coram Rev.do D.no Legato Apostolico Venetiis commoranti, aut Ill.mo Ducali Dominio Venetorum – Aut ibidem coram quocumque Iudice, officio et Magistratu comparere. Demum facta permutatione praedictae Ecclesiae S. ti Gregorii Terras ipsius Ecclesiae ad livellum a Dominabus Monialibus accipiendum nomine praedicti tertii ordinis sive Religionis, et super ipso livello Instrum. um per nos rogatum et generaliter omnia circa praemissa necessaria et opportuna faciendi, prout facere posset ipse Pater Minister, aut tota praedicti ordinis Religio, aut Fratres, si personaliter interessent, pro quibus omnibus et singulis suprascriptis obseruandis ipse Pater Minister obligavit bona Monasteriorum praedicti sui ordinis praesentia et futura, ubique posita et existentia. Actum Iadrae ad Cancellum mei Notarii infracripti, praesentibus ibidem M. ro Vito Drisniza, et M. ro Gregorio ...* (sic) *q. m Gregorii Cavalarii Cerdonibus habitis Iadrae Testibus ad praemissa vocatis et rogatis.*

Ego Praesbiter Petrus de Pago Capellanus Castri Iadrae Publicus Imperiali, ac specialis Communis Iadrae Iuratus Notarius praemissis una cum praenominatis testibus interfui, atque rogatus hic et in fine me subscripsi cum signo et nomine mei solitis.

Nos Bertucius Civranus pro Ill. mo Dominio Ducali Venetorum Iadrae suisque Agri Comes, universis et singulis praesentes inspecturis,

eis fidem facimus, qualiter suprascriptus Rev. dus Dominus Petrus, qui suprascriptum instrumentum Procurae Rogatum scripsit, fuit et publicus ac legalis Notarius, et fidei Iuratae, et bonae opinionis ac famae, cuius scriptis hic plena fides est adhibenda, et ubique adhibere potest; in quorum fidem etc. Iadrae 22 Ap. lis 1524.

Hyeronimus Bavagninus Com.is Canc.s.

F. 6–7: Kopija isprave datirane u Veneciji 16. VI. 1526. *Venerandus Pater Frater Petrus de Jadra Vardianus Conventus et Monasterii Sanctae Mariae Magdalenae de Justinopoli Ordinis Sancti Francisci Congregationis Tertii Ordinis de Penitentia agens nomine dicti sui Conventus et Monasterii quia sperat consequi posse Ecclesiam Prioratus nuncupatam Sancti Gregorii de Justinopoli per resignationem infrascriptam factam per D. Praesbiterum Franciscum Zenarum modernum Priorem dicti Prioratus* – postavlja svoje prokuratore *Fratrem Bernardinum Hispanum Ordinis S. Francisci Regularis Observantiae Romae in praesens Procuratorem Fratrum S. Francisci, et Fratrem Bernardinum de Senis Comissarium totius Ordinis Supradicti,* da oni urede modalitete odstupanja. Notar Christophorus Coloninus.

F. 8: Ugovor datiran u Veneciji 27. VI. 1526., kojim Franciscus Zenaro odstupa u najam gvardijanu fra Petru Zadraninu priorat sv. Grgura na tri godine. *Venerandus Dominus Praesbiter Franciscus Zenaro ... iure simplicis locationis pro tempore annorum trium tantum ... dedit, locavit et affitavit Venerando Patri Fratri Petro Vardiano Monasterii S. Mariae Magdalenae de Justinipoli de penitentia ... suprascriptum Prioratum S. Gregorii de Justinopoli cum omnibus et singulis suis habitationibus, domibus, terrenis, iuribus, habentiis et pertinentiis, cum potestate introitus, domos et possessa pertinentes ad dictum Prioratum suo tempore locandi et affictuales et Collonos expellendi ... et hoc nominatim pro affictu et annua responsione Ducatorum trium auri in ratione librarum sex, soldorum quatuor pro Ducato, solvendorum per dictum Dominum Guardianum et Fratres singulis annis in hac Civitate Venetiarum ...* Odmah potvrđuje isti Zenaro, da je primio 9 dukata za sve tri godine. Instrument je pisao notar Coloninus, a prepisao Franciscus Vecelli.

F. 9: Instrumenat datiran u Piranu 3. juna 1529. Fra Bernardinus de Senis kao prokurator priora Franciska Zenara daje u njegovo ime izjavu, da se odriče priorata sv. Grgura u korist samostana sv. Marije Magdalene. Isto tako kao prokurator redovnica sv. Križa u Veneciji pristaje na odreknuće i na to, da se priorat sv. Grgura odcijepi *(dictum Prioratum tamquam membrum dicti monasterii dismembrari).*

F. 11–13: Kopija zapisnika o predaji crkve sv. Grgura t. j. o uvođenju u posjed trećoredaca dne 19. jula 1530. zajedno s tekstom molbe i papinskog breveá. U Ivančića je objavljen samo malen dio toga zapisnika i tekst molbe jednih i drugih fratara Sv. stolici, ali oboje vrlo

netočno. Stoga ovdje iznosim čitav zapisnik, ali tekst molbe priopćujem po originalu, koji se nalazi u Arhivu provincijalata u Zagrebu.

In Christi nomine amen. Anno Domini millesimo quingentesimo trigesimo, Indiccione tertia, die decima nona mensis Iulii. Actum Justinopoli in vicinia Portae Sancti Martini in ecclesia Sancti Gregorii, praesentibus D.no Ioanne Gavardo, D.no Francisco Brathio, ser Andrea Buranello q.m Zanini civibus et habitatoribus Justinopolis testibus ad hoc vocatis et rogatis. Coram R.do D. Donato de Spatariis Vicario Generali in Diecesi Justinopolitana sede vacante comparuit R.dus Pater Frater Christophorus Veglensis ad praesens Guardianus Conventus Sanctae Mariae de Angelis istius Civitatis et exhibuit suae Reverentiae tamquam Ordinario Suplicationem et Breve Apostolicum tenoris inferius annotatum, instans servatis servandis executioni demandari, qua supplicatione et Breve lectis idem R.dus D.nus Vicarius ea quae decet reverentia admisit et acceptavit, mandavitque executioni mitti debere.

Tenor Suplicationis et Brevis sequitur est talis.

Beatissime pater. Cum devoti S. V. oratores prior et fratres tertie regule S.ti Francisci de penitentia nuncupati ex apostolica vel ordinaria concessione unam sub S.te Marie Magdalene et etiam devoti oratores vestri custos et fratres ordinis minorum regularis observantie Justinopolitanensis provincie Dalmatie unam aliam sub S.ti Gregorii vocabulis et invocationibus ecclesias in civitate Iustinopolitanensi constitutas ex concessione et donatione Abbatisse et monialium monasterii S.te Crucis Venetiarum obtineant et possideant: ac ecclesias ipsas propter eorum predictorum comoditatem ad invicem permutari sumopere desiderent. Supplicant igitur humiliter S. V. prefati oratores quantum eorum pio et honesto voto huiusmodi in premissis paterno annuentes affectu ipsosque specialibus favoribus et gratiis prosequentes aliquibus probis viris in partibus illis comorantibus ut ipsi vel duo aut unus eorum eisdem oratoribus ecclesias predictas que nullos fructus, redditus et proventus ecclesiasticos habent et nullius valoris existunt ad invicem libere et licite permutandi ac sic permutatas tenendi et possidendi licentiam et facultatem apostolica auctoritate concedant et elargiantur aliaque in premissis necessaria et opportuna faciant et exequantur committere et mandare dignemini de gratia speciali. Non obstantibus constitutionibus et ordinibus apostolicis statutis dictarum ecclesiarum etiam iuramento etc. roboratis ceterisque contrariis quibuscumque omnium hic de necessitate exprimendorum pro sufficienter expressis habentes.

[Druga, kancelarska ruka:]

Concessum ut petitum in presentia D. N. pape Io. Bap. Casertanus. Et per breve S. V. hac si videbitur supplicatione introclusa atento quod nulli sunt fructus dictarum ecclesiarum et committat Ministro Generali predicti ordinis S.ti Francisci aut Vicario eiusdem ordinis provincie ubi ecclesie predicte existunt.

Datum Rome apud Scm Petrum Octavo Kl Iulii Anno septimo.

Clemens PP VII[s]

Dilecti filii salutem apostolicam benedictionem. Mittimus vobis supplicationem praesentibus introclusam manu Venerabilis Fratris Iustinopolitani episcopi confectam in presentia nostra signatam, volumusque et vobis comittimus ac mandamus ut vos vel alter vestrum vocatis vocandis ad illius executionem procedatis iuxta eius continentiam et signaturam.

Datum Rome apud Sanctum Petrum sub anulo piscatoris die quinta Iulii M. D. XXX Pontif. anno septimo.

In Christi nomine amen. Anno D.ni 1530. Ind. 5 die 19 mensis Julii Justinopoli in vicinia Portae S. Martini in ecclesia S. Gregorii praesentibus D.no Ioanne de Gavardo, D.no Francisco Brathio et ser Andrea Buranello q.m ser Zanini civibus et habitatoribus Justinopolis testibus vocatis et rogatis. Coram R.do in Christo Patre D. Donato de Spatariis, vicario generali in diocesi Justinopolitana sede vacante comparuit R. P. Benedictus de Jadra ad praesens guardianus loci S. Mariae Magd. 3 Ordinis S. Francisci una cum D. Petro de Vertiis et D. Christophoro Sereno nobilibus Justinopolitanis procuratoribus dicti loci S. Mariae Magd. et petierunt R. Patrem D. Fratrem Christophorum Veglensem guardianum conventus S. Mariae de Angelis ipsum D. Fratrem Benedictum induci in tenutam et corporalem possessionem ecclesiae S. Gregorii praedicti, qua instantia et requisitione audita idem R. D. Fr. Christophorus exequendo Breve apostolicum sibi emanatum, eundem D. Fratrem Benedictum induxit in tenutam et corporalem possessionem ecclesiae praedictae S. Gregorii ipsum ad altare maius inducendo, et sibi assignando tovaleas altaris praedicti, nec non portas dictae ecclesiae claudendo et aperiendo, campanam pulsando cum omnibus aliis solemnitatibus in similibus necessariis.

F. 14–19: Spisi o sporu između samostana sv. Grgura i Kristofora Vittorija oko neke njegove gradnje kraj crkve. G. 1719.

F. 20: Kopija dokumenta o proglašenju ekskomunikacije protiv onih, koji su razgrabili imovinu poslije smrti fra Martina iz g. 1494.:

In Christi nomine Amen. Anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto, Indictione XII. Die vero Dominicae septimo mensis Septembris. Actum Justinopoli. Cum ego Notarius infrascriptus fuissem requisitus et rogatus a Venerando religioso Fratre Stephano Arbense Tertii ordinis Sancti Francisci nuncupati in praesentiarum Guardiani sive Procuratoris ecclesiae Sanctae Mariae Magdalenae Justinopolitanae Dioecesis, ut publicare deberem quodam Instrumentum notificationis et excomunicationis factae per Sanctissimum Dominum Nostrum Patrem Alexandrum sextum in illos sive contra illos qui tenent et habent bona celata cuiuscumque materiei dictae ecclesiae Sanctae Mariae Magdalenae dimissa per quondam Fratrem Martinum olim Custodem praecessorem (?) dicti loci, ut in dicto Breve apparet, registrato in dicto Instrumento, ideo vigore Offitii Notariatus cum licentia Rev.mi D.ni Jacobi Valaresso Dei gratia Episcopi Justinopolitani dignissimi legi et publicavi die Dominicae suprascriptae in ecclesia Cathedrali, populi astante multitudine publica et alta voce, quod Breue .... est R.mo D.no Episcopo

Veglensi qui R.mus D.nus Episcopus subdelegavit hanc causam R.do D.no Dominico q.m Mauri Archidiacono Ecclesiae Cathedralis Veglae ut in dicto continetur instrumento, cum termino duodecim dierum de verbo ad verbum prout iacet, cuius quidem instrumenti tenor incipit: Dominicus q.m Mauri, et finitur: Actum Veglae anno Domini 1494, Indictione XII. die XVI. mensis Augusti Pontificatus Sanctissimi in Christo Patris et Domini nostri D. Alexandri Divina Providentia Papae Sexti, anno secundo, quod instrumentum, et processum causae praedictae excomunicationis roboratum, et scriptum est per Praesbiterum Paulum canonicum Veglensem, publicum Imperiali auctoritate Notarium et iudicem ordinarium, ut in ipso legitur i t. d. Pošto je nabrojio svjedoke, veli, da je iste nedjelje čitao breve u crkvi sv. Frane; a pošto se nije nitko pojavio, da što prijavi ni vrati, čitao je notar breve i u nedjelju 22. septembra pred svjedocima. Notar: *Ego Ludovicus de Mazuchis Justinopolitanus publicus Imperiali auctoritate notarius rogatus a suprascripto Fratre Stephano publicavi ut supra* ... Legalizaciju notara potpisuje *Nicolaus Contareno* ... *Potestas et Capitaneus Civitatis Justinopoli* 2. XII. 1494.

F. 22–30: Spisi o samostanskom posjedu Paderno u Gažunu, koji se daje u najam i procjenjuje. G. 1709.–1724. Spisi su pisani od notara na talij. jeziku, a na njima se nalaze glagoljske bilješke. Tako na f. 24: *Ovo e štima od Paderne;* na f. 25^{v}: *Mandat za štimati mista u Paderni;* na f. 27^{v}: *Na 15 decembra 1715. Ovo è pismo s Matiicem de Brnardi iz Gažuna ki sadi našu zemlju u Paderni;* na f. 28^{v}: *Na 2 aprila 1724. Ovo è pismo z Matiem de Brnardi za 7 lit za misto u Baderni (!) na Gažunu ko è mostirsko, ko bi nasajeno od istoga Matiica, a mostir mu è platiê ča è nasadiê i tako e libero mostirsko, nego mu se da na spolovinu od intrade a on ima štentati po zakonu od paiza.*

Fasc. 1238 (816; N° 343 dell'Inventario).

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1588–1778. Pezzi uno.* 14 listova.

Sadržaj: Spisi procesa s obitelju Sereni oko livela od 12 lira, što su ga koludrice sv. Klare još g. 1594. po jednom sporazumu odstupile samostanu sv. Grgura. Spisi u kopijama obuhvaćaju g. 1579.–1778.

Pojedinosti: Tekst sporazuma od 18. X. 1594. između oba koparska samostana (sv. Klaru zastupa *Ortensia Frangipana Abbadessa di esso Monasterio,* a sv. Grgura *fra Christoforo Raduanich al presente Guardiano)* nosi na naleđu (f. 13) talijanski sadržaj: *P. P. di S. Gregorio. Processetto del livello Sereni di L. 12,* a u dnu glagoljicom: *Ovo e štromen⟨t⟩ s koludricami svete Care.*

Na naleđu sudske odluke od 18. III. 1716., da gospođa Riccarda Sereni ima platiti tri zaostala livela, nalazi se još jedan glagoljski zapis (regest) (f. 5): *Na 18 Marca 1716. Šentenca za liveli dekorši za tri lita kontra šiori Ricardi Šereni ča plaćaju šior Pier Šereni za lašid ka ostavi*

po. Zvana Šalvioni, ke izručiše mostiru koludrice s(ve)te Care da plaćaju rečeni Šereni na lito – L 12.

Na f. 6 je prilog: *Copia estratta dal Libro del Convento di S. Gregorio sopra il quale si anotavano i livelli che tirava il Convento descritte nel Carattere Illirico a carte 4.* To je izvadak o plaćanju obitelji Sereni od g. 1559.–1757., ali prenesen na talijanski.

Fasc. 1239 (N° 343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. Per RR. PP. di S. Gregorio contro Mattio Cociancich q.m Giacomo.* Pezzi uno. 14 listova.

SADRŽAJ: Spisi procesa protiv Mateja Kocijančića oko livela; obuhvaćaju u kopijama g. 1696.–1775., sve na talijanskom.

Fasc. 1240 (820; N° 343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1545–1775. Diverse dite livellarie piu Testamenti ed anniversarii.* Samo prvih 9 listova ima staru folijaciju, a posljednjih 6 su volanti različitih veličina, koji su slučajno ovdje spremljeni.

SADRŽAJ sveščića izražen je na unutarnjem naslovnom listu: *Anno Domini 1734. Libro di Testamenti ed Istromenti d'oblighi delle Messe perpetue del Con.to di S. Gregorio di Capodistria.* Tu su ispisi i popisi vječnih legata počevši od g. 1545–1721. Na volantima su vrlo različiti ispisi iz XVIII. st. do g. 1775.

POJEDINOSTI: F. 1: Kopija notarskog instrumenta od 1. aprila 1545. (notar Nicolò Monzolio), po kojem udovica *Isabela R.ta q.m M. Zuanne Barbo de Montona*, koja je već prije bila dala trećorecima neke milodare, zbog kojih su je oni primili u bratovštinu i svakog mjeseca služe misu za njenu dušu, sada određuje, da njeni baštinici uvijek daju samostanu od njenog dijela solana jednu mjeru *(mozo)* soli. Samostan predstavljaju: *M. fra Benedeto Crovatis Guardiano et M. fra Bortolo Stupcich de Zara.*

F. 2: Legat Grgura Radanovića od 27. aprila 1606.: *Il R.do Pre Gregorio Radanovich Piovano di Torre col suo testamento rogato dal Pre Marco Ospovich* (niže *Ostoyich) dell'anno e giorno sudetto lascia al Convento delli RR. PP. di S. Gregorio di Capodistria una casa in detta città posta in contrà S. Piero, con obligo alli sudetti PP. di celebrare Messe dodeci ogni anno per l'anima sua.* Slijedi legalizacija oporuke po koparskom potestatu dne 17. jula 1606., a na naleđu: *Segue la nota in Illirico del sopradetto legato del Radanovich denotata nel libreto del Convento con cartoni negri a carte n° 3 a tergo.* Zatim glagoljicom:

Mikel Travurin plaća na godišće nam fratrom s(veto)ga Grgura L 24 a to mostiru gre fratri ki stoè u rečeni mostir jesu obligani svako lito reći mis 12 za zdraviè i za spasenie duše dokle è živ, a po smrti li za

nèga dušu kako zgora a to za pre Grgura Radanović ki ostavi rečeni laš za života i tako apari u štrument ki e po nodaru štrument meju pismi mostirski.

Pisah iê fra Ambroz Milohnić budući gv(a)rd(ija)n aprila na 16. 1619.

Gore spomenuti Travurin u kopiji instrumenta od 5. jula 1606., koji zatim dolazi, uzeo je u najam Radanovićevu kuću u Kopru, ali se ovdje zove Michiel Tragurin, a predstavnik samostana je fra Luca da Sebenico.

F. 3–4: Izvaci legata iz oporuka: 18. juna 1631. Lukrecija udovica Andrije Manziola – dio kuće; Elena Gravise 19. maja 1649. – kuću; Nicolosa Virgeria 15. marta 1678. – dva livela.

F. 5: *In nomine Christi amen, l'anno 1678. li 5. aprile. Dolina sotto la giurisdizione di Santo Servolo, presenti li molto RR. di SS. ri Pre Gioanni Filipich et il Pre Giacomo Corsini ecc. da me testatore Pre Benedetto Fogarino Piovano di detta Pieve* i t. d. ostavlja fratrima svoj vrt u Kopru.

F. 6: Dana 8. januara 1692. *Pre Zvanne Bidriga Piovano della Villa de Cani* piše *cedula testamentaria* Zvanu Massizziju, u kojem ovaj ostavlja svoj imutak fratrima, ako njegova nećakinja Antonija ne bude htjela živjeti s njegovom ženom Bastianom.

F. 6^{v}: Isti Bidriga piše 11. decembra 1703. oporuku Bastiane Massizzie, koja ostavlja fratrima dvije zemlje, ako naslijede imanje njena pok. muža, inače ostavlja sve župnoj crkvi istog sela.

F. 7–9: Zapisi o drugim legatima iz g. 1697., 1706. i 1721.

F. 10: *Tariffa à sei per cento, Lire, Soldi e Picoli.* Tu je pisar napisao redom, koliko se povećava kapital uložen uz 6 posto, i to počevši od: *Capitale L 1: — L – 1 : 3* i t. d.

F. 12^{v}: *Il sito del Contado di Vinodol.*

Il Contado de Vinodol, ove sono 9 Castelli fù donato à due fratelli Frangipane oltre altri stati da Bella Rè d'Ungaria per una segnalata vitoria ch'hebero sotto Grobnich contro Tartari, mentre Rè stava in oratione nel Porto Craglieviza detto Porto de Rè; ove quando venne nova della Vittoria, fondò di sua mano il principio d'una Chiesa alla Beatissima Vergine, detta doppoi Bella Chiesa, quale è in bocca del Porto di Bucari. – Li Castelli di detto Contado sono Grobnich, Buccari, Hreglin, Grisani, Drivenich, Zriquenizza, Brebier, Novi che sono sotto il Conte Zrini, et Ledenize occupate dal Imperatore. Li Uscochi hanno fatto nido in Buccari, Kreglin, Novi et Ledenize.

Ruka, koja je ovu bilješku napisala, vjerojatno je ona ista, koja je pisala neke prijašnje zapise u ovom fasciklu, a posebno legat iz g. 1721. Situacija u Vinodolu, kako je ovdje prikazana, odgovara prvoj polovici XVII. st.

F. 13^{v}: Ovaj izvadak glagoljskim slovima:

U drugom kvaternu staromu.

Juleê 1603.

Dah ča stratismo za blagosloviti oltar za stvari ke bihu potribne, i ča dasmo biskupu . . . . . L 63 So 12
Marča 1604.
Bihu učinèni portigi okolo gušterne na kolone i bi straćeno okolo . . . . . L 177 So 3
Isteši misec bihu učinène škale od dasak na dvih gredah, i dvoê vrata u refitorii staroi, kadi bi straćeno . . . . . L 43
Marča 1597 bi kuplen mali zvon ki gušta . . . . . L 287 So 2

F. 14–16: Prijepisi iz mletačkog zakonodavstva o livelima i »de privilegiis Regularium« i sl.

F. 17–18: Izvaci pasiva iz samostanskih knjiga računa. Poč.:
Adì 21 Giugno 1752. Credito del Convento sotto il guardianato del Padre Giorgio Tomich d'un anno il quale resta debitor al Convento come dal Saldo 21 del sudetto Giugno di – L 303 : 11.
Slijede slični »crediti« za g. 1753., 1755., 1756. i 1758.

F. 19–28: Maleni listići s raznolikim bilješkama. Na f. 21–22: *Dal Decreto della Pramatica del Re di Spagna della espulsione di Gesuiti dal suo Regno li 2. Aprile 1767.* Na f. 23: *Copia. Diario di Roma, o varie Notizie di cio che avvene di più interessante dopo la elezione del Sommo Pontefice Pio VI. in data 3. Giugno 1775.* Tu su odredbe o fratrima, koji se hoće da sekulariziraju. Na f. 24–26 iz *Diario di Roma* mjeseca augusta i septembra 1774. vijesti o sklapanju mira između Rusije i Turske. Na f. 27 iz *Diario di Roma primo Lug.o 1775.*, o žrtvama katoličkih misija u Tonkinu i o ratu između Maroka i Španjolske. Na f. 28 iz istog lista od 15. jula 1775. o čudesnim ozdravljenjima na zagovor pape Klementa XIV.

Fasc. 1241

Ozn.: *Biblioteca civica. Conv. di S. Gregorio 1759.* Listova 10.

Sadržaj je u naslovu: *Convento di S. Gregorio contro Andrea Sargas. Pezzi tre.* Tu su samo prilozi tog procesa, u kojem je opet predmet spor o najamnini iz g. 1759. Svi su prilozi na talijanskom jeziku.

Fasc. 1242

Ozn.: *Biblioteca civica. Conv. di S. Gregorio. Processo contro eredi Brandolin.* Listova 15.

Sadržaj: Spisi procesa samostana protiv nasljednika Petra Brandolina oko najamnine za zemlju u predjelu Sv. Tome. Imena stranaka napisana su glagoljicom na prednjem listu:
Toni Cežaro Adamo e Možolić
Tonio Adamo

Toni Cežaro Adamo i Možolić
Plaća isti (A)damo – L 8
Spisi su iz g. 1711.–1712. s kopijama čak iz 1540.

POJEDINOSTI: F. 4: *Copia tratta dal libretto illirico a carte 23. Mille seicento sessanta uno, vinti tre Giugno. Essendo gvardiano io fra Antonio Bernabich d'Arbe, per vicario fra Antonio Valentich* i t. d. *in questo tempo abbiamo livelato la nostra terra, la quale v' è posta in S. Tomà.*

F. 9: Kopija ugovora od 7. marta 1540., u kojem *Antonius de Cubilizza* prodaje fra *Benedicto de Jadra Priori Monasterii S.ti Gregorii* vinograd *in Contrata S. Thomae.* Za original se tu kaže, da je *in bergamina esistente apresso li stessi R.di Padri.*

F. 10: Kopija isprave od 27. juna 1661., kojom gvardijan Antun Bernabić daje na vječni livel neobrađeno zemljište u Sv. Tome Nikoli Brandolinu.

Fasc. 1243 (823)

Ozn.: *Biblioteca civica. Conv. S. Gregorio. Processo 1594–1684.* Listova 23, od kojih prvih 16 imaju stariju folijaciju.

SADRŽAJ: Spisi procesa, koji je obilježen na omotu: *Pro R. R. P. P. Sancti Gregorii Justinopolis Contra R. R. Moniales Sanctae Clarae eiusdem Civitatis. Livello Pianina. Pezzi quattro.* Glagoljicom: *Od koludric S. Ćare. Za livel Piênine.* Radi se o sporu, koji je nastao oko ostavštine gospođe Zvane Salvioni (12 dukata), o kojoj su fratri i koludrice sv. Klare bili g. 1594. sklopili sporazum. Ovdje je sporan livel obitelji Pianina slično kao u fasc. 1238 livel Sereni. Spisi idu od g. 1582. do 1684.

POJEDINOSTI: Na prvom listu neki je arhivar napisao: *Al Mazzo LXVII dell'Inv.o 4. Li Colti 34 usque 42 non si rinvennero.* Ispod toga olovkom: *Li NN^{i} del nuovo inventario dei quali non si rinvengono li Colti sudetti sono dal N° 824 nuovo usque 831.* Na to je stavljena romboidna etiketa s brojem: *824 usque 831.*

Na kraju je na jednom listu u gornjem dijelu napisano:

Testamento della q.m Zuanna Salvioni, che benefica il Convento di S. Gregorio de Ducati dodeci all'anno de L 6 : 4 registrato in Vicedominaria in Libro ottavo a carte 176. dico cento settanta sei.

Niže glagoljskim pismom: *1724. fra Paval Ćaćić iz Like i Karbave bih to lito za gv(a)rd(ija)na pri S(veto)mu Grguru i zapisah ovi zgorinì memoriêl.* Zatim je tu još samo jedan odlomak lista, na kojem se čita: *Teštament pō Zvane Šalvioni iliti Radovice,* ali testamenta nema.

Fasc. 1244 (343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1467–1744. N° 343 dell'Inventario.* Listova 16.

SADRŽAJ je sadržan u naslovu: *Processetto dela decision d'una Messa al mese perpetua nella Chiesa di S. Andrea in S. Anna di P. P. osservanti, lassiata dal sig.r Fran.co de Spellati dell'anno 1467. Pezzi uno.* Ustvari ovdje se nalazi materijal za obranu trećoredske teze u procesu s opservantima g. 1741., a to su sumariji isprava kao i same kopije isprava, koji se tiču osnivanja trećoredskog samostana u Kopru i njihove zamjene s opservantima, dakle u okviru 1467.–1744.

POJEDINOSTI: F. 1–3: Sumariji i teze trećoredaca:

1467. Il Nobile Sig.r Fran.co de Spelatis q.m Odorico, con publico Instromento stipulato dal Sig.r Marco Ingaldeo Nodaro li 26 Febraro 1467 da, vende e cede al Padre Martino de Zara del Terzo Ordine di S. Fran.co ricevente et accettante nomine suo et suorum Fratrum Religiosorum dicti Ordinis et successorum suorum in perpetuum unam suam domum cum ortis et terreno contiguo ipsi domui, positam in civitate Justinopolis in Porta Bussedraga versus Arsenatum apud ecclesiam S.ti Andreae etc et hoc ideo fecit dictus D.nus Fran.cus, quia dictus Fr. Martinus per se et fratres et successores suos qui de cetero cohabitabunt ibi, se obligat celebrandi facere omni septimana unam missam in ecclesia S.ti Andreae praedicta pro animabus ipsius D.ni Fran.ci et antecessorum, et mortuorum suorum etc.

1478. Fonda sopra il medesimo stabile il predetto Padre Martino il primo domicilio d'hospizio nella città di Capodistria per la sua Religione. E nell'anno 1478. otiene la Bolla della Chiesa Latterana per fabricare la sua chiesa sotto il vocabolo di S. Maria Maddalena; la quale edificò ò sopra il medesimo fondo, ò pure sopra quello lassiato al medesimo Padre Martino e suoi successori d'un orto della soror Lucia del Terzo Ordine di S. Fran.co Relita q.m Ioanni de Corbavia, e donato inter vivos dalla medesima amore Dei del 1474. con obligo al sudetto Padre Martino di celebrare le messe di S. Gregorio e di andare esso o mandare altra persona in luogo suo a visitare la Chiesa di S. Pietro e Paolo a Roma.

1525. Dell'anno 1525 li P. P. del Terzo ordine fanno permuta con li P. P. osservanti del luogo di S. Maria Maddalena con restanti habenze e pertinenze per luogo o sia chiesa di S. Gregorio con cimiterio e due orti nella Contrà di Mussella, qual chiesa fu di raggione delle Monache di S. Croce de Venezia, aquistata per tal effetto da P. P. osservanti per conseguire la permuta per loro più amplo comodo di restare soli nel sito del presente Convento di S. Anna, per esser angusto e incapace alla comoda sussistenza di due conventi, essendo venuti li P. P. osservanti doppo i Terziarii e fermatisi anco loro di domicilio appresso la sudetta Chiesa di S. Andrea.

Nella sudetta permuta resta il peso sopra i Padri del Terzo Ordine per la chiesa di S. Gregorio di corispondere alle sopradette Monache di S. Croce de Venezia di Ducati 4 all'anno in perpetuo o d'assegnare alle medesime tanta rendita in Venezia. Oltre più che li sudetti P. P. del Terzo Ordine devono corrispondere la dovuta e consueta pensione al Coleggio di S. Giovanni Latterano per la sudetta chiesa di S. Maria Maddalena. Ed al incontro li P. P. osservanti devon corrispondere ogn'anno in aiuto della pensione sudetta D. ti 4 mezo Ducato alli P. P. del Terzo Ordine per la sudetta soluzione delle prefate Monache di Venezia. Che li medesimi P. P. osservanti devono pagar per la sopradetta chiesa di S. Gregorio il cattedratico alla mensa Episcopale di Soldi 40 all'anno. I t. d. i t. d.

F. 4: Tekst instrumenta od 26. februara 1467., uz koji veli marginalija: *Bergamina segnata I.* Zatim tekst dokumenta od 12. septembra 1468., za koji veli marginalija: *Bergamina segnata II.* Dakle g. 1744. kao i g. 1768. (v. u provincijalnom arhivu) postojali su originali ovih dvaju najstarijih dokumenata koparskih glagoljaša. Vidi njihov tekst u Ivančića II, 15–16.

F. 5: Kopija zapisnika od 5. maja 1525. učinjena između jednih i drugih fratara o zamjeni. Opservanti izjavljuju, da odstupaju: *la chiesa col cemeterio di S. Gregorio situata nella città di Capodistria nelle vicinanze di Mussella con due orti contigui al medesimo cemeterio e col altre di lui abentie e pertinentie, con tutti li possessi* i t. d. Trećoreci odstupaju: *la sua casa con la corte propinqua e la chiesa di S. Maria Maddalena con tutti li suoi ius, abentie e pertinentie, eccettuata la palla dell'altare e la campana della detta chiesa, che s'hanno resservato per essi.* I t. d.

Fasc. 1245 (833; 343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1548–1719.* Na unutarnjem omotu su starije oznake, i to na etiketi br. 833, a na kartonu *32 № 343 dell' Inventario.* Listova 8.

SADRŽAJ je izražen na unutarnjem omotu: *R. R. P. P. di S. Gregorio - Christoff. Vittori. Pezzi sette.* Ispod toga glagoljicom: *1720. Ovo è procešet s Krištoforom Vitorom ki se hotiše pošešati u kus našega cimitera. Izgubi pravdu pak se* juštasmo; *on ogradi nègov vrtlić, a mi zavorismo i obzidasmo naš cimiter, i tako ostasmo u miru.* Slično druga ruka: *Ovo je procešet s šinorom Krištoforom Vitoron od cimitera. 1720.*

POJEDINOSTI: F. 1: Kopija instrumenta datirana u Kopru 8 marta 1548. *scriptum per me Io. Mariam Constantinum,* kojim *D.a Ant.a relicta in primo voto Io. Zachariae Bonzanino et filia q. Francisci Cruppa de Justinopoli* prodaje *Gardinae Strigario ... hortum unum ... in Contrata Musellae;* na granici je i cimiterij sv. Grgura.

F. 4: Kopija zapisnika o diobi obitelji della Volpe od 31. aprila 1576. Notar je Zuane del Tacco.

F. 5: Zapisnik sastanka otaca sv. Grgura dne 16. jula 1720., na kojem se glasovanjem odobrava, da se Christoforu Vittori odstupi komadić zemlje.

F. 8: Glagoljski popis legata, što ih vrši samostan. Tekst:

1697. Ovo su laši ki se imaju za služit sako lito, kako se obligaše naši stari redovnici:

1. govori se za laš ki drži Martin Šorgo sako lito mise 2
2. govori se za pokoinoga Tomaža Muželu mis 6
3. govori se za pokoinoga Teodožiêa Gavarda mis 12
4. govori se za pokoinu Mikložu Verjeriju mise 12
5. govori se za kuću ka se drži naše crikve za ženu mis . . . 72
6. govori se za pokoinoga Piera Bonače iz Momnana mis 5
7. govori se za pokoinoga Zorza Purgara mis šest, a za negovu ženu šest, čini mis 12
8. govori se u svetoga Antona maloga mis 366, ča e saki dan misa 1, a to Alešandru Gavardu; aplikiva se za žensku glavu.

Ovo su lašidi ki imaju za služiti redovnici za mostir.

Fasc. 1246 (843; 343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1724–1745.* Na staroj etiketi u obliku romba broj 834, zatim *N° 343 dell'Inventario.* Listova 32.

Sadržaj je izražen na omotu: *Rendc Padre Guardiano di S. Greg.o Contro Mattio Chermazz q.m Zuanne di Maresego. 1724. Pezzi uno* (ispravljeno crvenom olovkom u: *3*). Zatim glagoljicom: *Marežig. Zvane Kermac iz Marežiga.* Slično se glagoljicom daje sadržaj na f. 1:

1724. Zvane Krmac po. Zvana od Marežiga za konê koga ima platiti. Za koga mu bihu uzete braide sa zemlom u Marežigu. Ka bi dana na livel Bertocu i Kuzmi Cernac od Marežiga za L 150 kavidala, plaćaju L 9 na lito.

Iz priloga, koji idu do g. 1745., razabira se, da je Krmac upropastio samostanskoga konja, i odatle proces.

Fasc. 1247 (343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1636–1743. N° 343 dell'Inventario.* Listova 30.

Sadržaj je izražen u naslovu: *Pro R. R. P. P. di S. Greg.o di Capodistria Contro Domenico e Mattio Fratelli Pechiarich da Pobeghi.* Tu su spisi procesa o jednom legatu na teret obitelji Pećarić iz g. 1718.–1743. sa starijim prilozima u kopijama sve do g. 1633. Na f. 4. je popis sta-

vaka, koji se tiču predmeta, pod naslovom: *Copia estratta dal libro 2° giornale del Convento di S. Gregorio di Capodistria a c. 10.* Izvaci počinju mjeseca marta 1633. do 1701. i 1736.–1737.

Fasc. 1248 (343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1528–1711. N° 343 dell'Inventario.* Listova 74.

Sadržaj izražen u naslovu: *R. R. P. P. di S. Gregorio di Capodistria Contro S.r Nicolò del Bello q.m Ottavio.* Niže glagoljicom: *Nikoleto del Belo za Kancan.* Spor je oko »livela« za posjed u Canzano = Škocjan. Dokumenti, počevši s onima u kopijama, idu od 28. oktobra 1528. (isp. Arhiv Financijskog inspektorata br. 202) pa do 1711.

Pojedinosti: F. 26: Izvaci iz samostanskih knjiga o predmetu; poč.: *Copia tratta dal libro Giornale del Convento di San Gregorio di Capodistria che principia del 1596. descritto con lettere Slavoniche in Idioma Illyrico. 1598 Aprile. Ho dato a 12 huomini che hanno zappato la vigna in Canzan.* I t. d. slično sve do g. 1629.

F. 28: Izvaci na isti način *del libretto di cartoni negri,* gdje su uneseni liveli od g. 1653.–1676.

F. 29: Izvaci iz starih samostanskih glagoljskih knjiga, koji poč.: *Copia tratta del libretto picciolo con cartoni negri a carte 7 descritto con littere Slavoniche. 1545. Luglio. Ho riceputo per 10 livelli decorsi da Sig.r Andrea Bergamoni per il prato di tre giornate di arrar in Canzan L 40.* Izvaci idu do g. 1620.

Fasc. 1249 (343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio. Processetti.* Tu su upravo dva mala sveščića svaki sa spisima jednoga procesa. U oba je stara oznaka: *N° 343 dell'Inventario.* Prvi ima 6, a drugi 16 listova.

Sadržaj prvoga sveščića obilježen je naslovom: *174. Pro RR. PP. del Convento di S. Gregorio di Capodistria Contro Zuanne Turina della villa Verteneglio per la tenuta d'olivari.* Spisi idu u g. 1730.–1733. Drugom je sveščiću naslov: *Pro RR. PP. del Convento di S. Gregorio Contro Mocor Grisan della Villa de Canni.* Spisi obuhvaćaju g. 1708.–1754. Predmet su opet liveli.

Fasc. 1250 (96 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteka civica. S. Gregorio 1543–1778.* Stara oznaka: *N° 96 dell'Inventario.* Listova 20.

Sadržaj u naslovu: *Carte Sereni concernenti l'affare de RR. PP. di S. Gregorio.* Ustvari tu su spisi oko poznatog spora između naših gre-

gorita i redovnica sv. Klare zbog ostavštine gospođe Zvane Salvioni. Dokumenti su u granicama g. 1543. (25. febr.) do 1794. Isp. fasc. 1238 i 1243. Ovdje je sporna najamnina obitelji Sereni.

POJEDINOSTI: Na f. 2 je kopija instrumenta od 2. XI. 1594., koji sadrži sporazum između trećoredaca i klarisa *(Ortensia Frangipani)*. Prepisao ga je notar Francesco Vecelli sa pergamene. Među izvacima iz knjiga jednoga i drugoga samostana nalazi se jedan na f. 7 pod naslovom: *Copia estratta dal libro del Convento di S. Gregorio sopra il quale si anotavano i livelli che tirava il Convento descritto nel Caratere Illirico a carte 4.* Ti izvaci iz glagoljske knjige idu od g. 1595.–1757.

Fasc. 1251

Svežanj papira u 18 manjih sveščića obilježenih rimskim brojevima koji se svi tiču samostana konventualaca sv. Franje u Kopru. Samostana sv. Grgura tiče se samo jedan prilog u br. XII. Taj dokumenat nije datiran, ali po njegovu naslovu i sadržaju vidi se, da ide među one izvještaje, što su ih samostani morali davati po mletačkom zakonodavstvu iz g. 1767. i 1768. Zbog dobre preglednosti čitava stanja samostana, evo čitava teksta:

In pronta obbedienza ai Venerati Comandi del Magistrato Eccelentissimo de' Proveditori et Aggionto sopra monasteri, dal Guardiano attuale del Venerando Convento di S. Gregorio del 3. Ordine di S. Francesco nella Citta di Capodistria, nel presente foglio si espone quanto viene comandato:

RENDITE ASPETTANTI AL CONVENTO MEDESIMO COME SEGUONO

I. L'annual rendita del Convento, potendosi effettuare tutte le riscossioni, assende a L – 815.

II. La rendita sudetta proviene tanto da capitali perpetui, che da affrancabili, come pure da un pezzo di terra di C(ampi) 2 circa situato nel territorio di questa citta nella contrà detta Triban, quale annualmente viene a rendere incirca Barille una oglio.

III. Nulla ha d'agravi publici questo convento.

IV. Niun religioso di questo convento ha cura d'anime, ne debito d'assistere agl'ospitali ed alle publiche milizie. Qualcheduno però stimolato dal puro zelo di carità nei tempi passati non ha mancato, ne manca in presente alcuno di detti sacerdoti accorrere dovunque sono chiamati all'assistenza si agl'ospitali, publiche milizie, che ai carcerati e condannati alla morte.

V. In questo Convento negli anni andati era solito dimorare almeno sei sacerdoti, un chierico ed un fratello laico, e nell'anno che furono per sovrana autorità sospese le vestiziono se ne ritrovano al n° di 8. Al presente non sono che soli tre sacerdoti ed un fratello laico, quali ritragono

il giornaliero loro sostentamento parte dalle rendite naturali e parte dalle questue: alcuni altri però lo potrebbono, abbenchè il prezzo dei viveri sia di molto acresciuto.

VI. Non ha questo monastero dalla Sovrana Clemenza alcun provedimento.

VII. In questi ultimi tempi non seguì la perdita di alcun capitale.

VIII. In questo convento si ritragono le questue di formento, segala, orzo, pira, legumi, oglio, lana, galetta e qualche poco di porcina, cioè formento St.a 9 Q.te 1 misura Veneta; segala St.a 2½; orzo St. 1; pira St. 1; oglio B.le 1 mis.a Ven.a; carne porzina 74; vino B.le 75. Si sono ritrovate a titolo di carità nelle casselette del Santissimo Sacramento, del Crocefisso e di S. Antonio tanto per la città, che per la chiesa L 155.

IX. Nelle occasioni delle festività e giorni solenni intervengono in buon numero li fedeli, sia ne' giorni di S. Gregorio, delle due Scoperte del SSmo Crocefisso, il primo d'agosto, il giorno della Sma Concezzione, di S. Antonio e tutte le domeniche prime dell'anno.

OBBLIGHI ET AGGRAVI PRIVATTI INFISSI AL CONTROSCRITTO CONVENTO

X. Per salari et onorari che annualmente si contribuiscono, assendono a L 176 c.a . . . . . L 176

All'Ill.mo e Rev.mo Mons.r Vescovo della città	*L*	*2*
Al M.to Rev.do Sig.r Pievano della Villa de Cani . . .		*3*
Al P.re Ministro Pro.le per suo onorario annue . . .		*32*
Al P.re Secretario Pro.le		*2*
Al P.re Deffinitor Pro.le		*5*
Ad un fratello laico		*60*
Ad un famiglio del convento		*72*

XI. Gli obblighi tutti infissi alla sacrestia di questo convento consistono in Messe basse cento ottanta una, Messe cantate n° una. Obblighi tutti, che sono fondati sopra capitali di livello attivi aspettanti al convento, sono in tutto n° 182.

Anniversari con Vesperi, Offizio et Essequie secondo la prescrizione della nostra Regola e Costituzioni n° 5. Per frati morti della nostra Religione furono celebrate nel corso di un anno Messe n° 56.

Messe celebrate per confratelli procuratori e benefattori di questo convento n° 62.

XII. Il rimanente delle Messe aventizie ossiano manuali vengono celebrate dai Religiosi della famiglia in particolare, e le elemosine, che vengono contribuite, servono loro d'annuo vestiario, non avendo il convento modi di somministrare a detti Religiosi il vestiario medesimo.

Fasc. 1252 (842; 343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. S. Gregorio 1631–1731.* Starije oznake: *842; 19 N° 343 dell'Inventario.* Listova 15.

SADRŽAJ izražen na omotu: *1738. Capodistria. Processetto di Testamenti, Instromenti e Stime della casa del Convento di R. R. P. P. del Convento di S. Gregorio lasciata dalle q. q. Sig.re Lugrezzia ed Elena Gravisi al medesimo Convento. Pezzi due.* Dokumenti s kopijama idu u g. 1631.–1743.

POJEDINOSTI: F. 1: *Copia. 1631. 28. Zugno. Punto del Testamento della q. S.ra Lugretia relitta del q. S.r Andrea Manziol scritto per mano de. Sig.r Fabrizio Tarsin pub.co Nodaro* i t. d. Taj »punto« glasi: *Item disse: Lascio al Convento delli R. R. Padri di San Gregorio la mia portione di casa dove al presente habito, con obligo di detti Padri di dire una messa alla settimana.* – Na f. 1^{v} je *Ponto del Testamento della Sig.ra Elena Gravise 1649. 19. Maggio,* u kojem također ostavlja svoju kuću fratrima sv. Grgura.

Na f. 3 ugovor od 27. II. 1700., kojim nobile Francesco Gravisi daje fratrima na vječni najam kuću *nella Contrà de Porta S. Martin,* blizu crkve sv. Grgura. Na naleđu glagoljicom: *Ovo je pismo s gospodinom s Frančiskom Gravižin markežem za malu kućicu.*

Na kraju je ovaj glagoljski tekst, kojemu je original bio pisan negdje između g. 1649. i 1652., jer je u to vrijeme bio ministar fra Ivan Valentić, koji se tu spominje:

Kopiê iz libriča od liveli stàroga s kartuni černimi na karti 22.

1649 zujna na 7.

Preminu po. Elena Graviža suseda naša i pusti nam kuću, ka se drži crikve naše polovicu pokoina Elena, a polovicu jnè sestra pokoina Lugreciê, da fratri imaju govoriti svaku šetimanu jednu misu za jnè dušu uvike. Pokoina Elena pusti mostiru jnè dil kuće i s vrtlom s ovim patom, da šubit po jnè smrti imaju fratri reći mis 300 u našoï crikvi i svako lito na jne god jedan aniveršarii najmanè mis 20, a to uvike, i ne daše nam posesa od kuće dokle ne dospismo tih 300 mis; i ulizosmo u poses na 18 juleê, a to bi pod gv(a)rd(ijan)stvom mene fra Brnarda Mihića.

Bihu u to doba m(no)go poš(tova)ni otac ministar fratar Ivan Valentić, poš(tova)ni otac definitur fra Jerolim Vučinović, poš(tova)ni otac fra Luka Mezalin škritur, poš(tova)ni otac fra Jurai *Bacić, poš(tova)ni otac fra Êkov Mačukat i otac fra* Jurai *Sladić i otac fra Rafael Žudetić ki pomogoše govoriti te mise prez ostalih redovnikov, kih nahoêh na plaću de fora viê, a kruh kupovah, jer biše lito skarso.*

I nemoite braćo uzmańkati ki budete stati ovdi govoriti ta aniveršarii od tih 20 mis na 7 zuna, a to zar(ad)i jnè eredi ča su Graviži, zač hote biti avizani. I bog vas veseli.

Na 22 jenara 1751.

Kopiêh ja fra Paval Ćaćić iz libreta zgor imenovanoga.

Fasc. 1253 (343 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica. Con. S. Gregorio 1525.–1768.* Ispod starija: *N° 343 dell'Inventario.* Listova ukupno 96. Ali ovdje su zapravo pomiješana dva fascikla i dva predmeta. Drugi od njih ima na jednom listu staru etiketu u obliku romba s brojem *2142.* Folijacija djelomična i nejedinstvena.

Sadržaj je također uglavnom dvojak: a) u prvom dijelu su pretežno računi i dokumenti o gradnjama, popravcima i drugim investicijama u zgradi samostana sv. Grgura od g. 1723.–1756., pisani talijanski i hrvatsko-glagoljski, a to je izraženo i na omotnom kartonu: *L'anno 1730. Carte, scritture, e conti della fabrica del Convento di S. Gregorio di Capodistria;* b) u drugoj polovici je vrlo raznovrstan materijal, koji je na onom listu što nosi br. *2142,* označen kao: *Bolle, Decreti ecclesiastici e discipline, nonche annotazioni de' religiosi.* Tu idu prilozi počevši od g. 1525. (u kopijama) sve do 1770., ali uopće bez hronološkog reda.

Pojedinosti: a) Zbog raznolikosti i ispremiješanosti gradiva približit ćemo prikaz stvarnom i hronološkom redu. Najprije o gradnjama i drugim obrtničkim radovima na samostanskoj zgradi:

F. 1: Fra Giuseppe Maria Bonagente generalni komesar reda, daje 2. VI. 1723. odobrenje, da se iz ostavštine (»špolja«) pok. oca Ivana Dobrilovića potroši novac za popravke samostana.

F. 16–17 (s protivne strane): *Adi 23. aprile 1723. Capo d'Istria. Qui si principia descriver le spese per li materiali per il convento di S. Gregorio di Capodistria per la casa e camare del convento verso la tarmontana.* I t. d.

F. 19 glagoljicom:

Na 6 juna 1727. pri S. Grguru u Kopru.

Pišem notu ja fra Paval Ćaćić od pinezi mostira s(veto)ga Grgura u Kopru, ki su za fabriku od mostira kako slidi.

Naiprvo est od špol' po. oca fra Bonaventure Šebel'ê u zlatu cekini šesdeset i četiri, dim 64.

Odviše ča darova mostiru fra Lorenco Paškvini laik od Verone cekini pedeset, dim 50, ča čini svih cekini u zlatu 114, čini L 2508.

Ki pinezi dan zgorinì juna bihu dane šior Antoniju Beêti speceêlu, da može š nìmi trafigati na util mostirski, kako se vidi u negovoi ricevuti dan i lito zgorinè, od ke činim kopiju kako slidi.

Adi 6. giugno 1727. Capo d' Istria.

Ho riceputo io sottoscrito dal Reverendo Padre Ignazio Sizi guardiano di S. Gregorio Cechini cento quatordeci e questi con l'autorità di traffi-carli in qua(l)si sia negozio o rendergli quegl' utili, che si ritraerano da medesimi senza però debito di tenere alcun registro ne rendergli conto, ma in tutto in mia conscienza – dico L 2508.

Antonio Beatti speciale mano propria.

Miseca juna 1728 bi priêto od zgora rečenoga šior Antoniê Beêti dobitka i ča biše odviše dobil niki grošići na cekini svega česa L 177 So. 10 ki dobitak bi traćen za organ ki kupismo.

Na 17 jenara 1729.

Bi preêto od šior Antoniê Beêti dobitka na zgorini pinezi L 224 So 12
Na 21 marča 1729 bi priêto od šior Zvana Fancaga za 30 dasak po So 11 svaka . . . . . L 16 So 12
Odviše priêto od kaštalda s(veto)ga Antona abata za 94 daske po So 11 svaka . . . . . L 51 So 14
Ki svi zgorini pinezi toliko kavidal, dobitak i za daske nie zapisano na kvateran na priêtiè ni na datiè.

Na 4 juna 1729.

Priêh od šior Antoniê Beêti od zgorinì cekini 114 za tratiti za materiêli za fabriku . . . . . L 508
A od isteših ostaè još pri nèmu L 2000

Na 27 agušta 1729.

Priêh od Matiê Cerigona za petsto kup . . . . . L 12 So 12
Priêh o dotor Inocenta Delbela za 5 daske . . . . L 2 So 10

Na 16 novembra 1729.

Priêh od dotor Inocenta Delbela za 100 kup . . . L 2 So 12
Priêh od Batišta Koza za 100 kup . . . . . L 2 So 12
Priêh od pre Ogniben iz šemenariê za 2264 kup milêr po L 26 čini . . . . . L 58 So 17
Priêh od dotor Inocenta za 10 kup . . . . . So 5

Na 6 febrara 1730.

Priêh od šior Antoniê Beêti špeciêla od zgorinì L 2000 . . . . . L 750
Priêh od meštra Marka Bižiêk za 24 dasak uski po So 11 . . . . . L 13 So 4

Na 24 marča 1730.

Priêh od konta Nikole Buriži za 50 dasak ke mu posudismo ke guštahu svaka po So 11 i odviše za portaduru iz porta So 7 čini . . . . . L 27 So 17
Priêh od pre Êkoma Bulfi od Monta za 22 brente salbuma . . . . . L 4 So 2
Čini svega priêtiê . . . L 1675 So 12

Na 9. aprila 1729.

F. 20:

Nota ča se trati za materiêli za fabriku mostira s(veto)ga Grgura u Kopru, ča nie zapisano još na kvateran.
Dah isti dan aprila za pet tisuć devet sto i četrdeset kup iz vaence, dim 5940 milêr po L 24 So 10 čini . L 144
Dah maê 1729 šior Anibalu Verzi za dvi tisuće i petsto tavel za pod, milêr po L 18 čini . . . . . L 45

Dah istomu Verzi za četiri sto i pedeset matuni od gušterne	*L*	*8*			
Dah Toniju Jerardu za 9 bracer kamenja po L 4 čini	*L*	*36*			
Dah juna 1729 paron Iželpu Deroco iz Buše drage za 22 barke kamenja po L 4 čini	*L*	*88*			
Dah istoga juna za 350 dasak iz Duvina po So 11 svaka čini	*L*	*192*	*So*	*10*	
Dah šior Anibalu Verzi za 18 bracer salbuna iz gušterne	*L*	*68*			
Dah rečenomu šior Anibalu za sedam sto matuni od gušterne, jednu braceru kamenja i dva kamika za pocali od gušterne	*L*	*20*			
Dah otobra za 54 librice olova po So 8 čini	*L*	*21*	*So*	*16*	
Dah febrara 1730 za 109 dasku po So 11 i ženam ke ih donesoše iz porta	*L*	*56*	*So*	*16*	
Dah za kartu čaval za učiniti armaduru			*So*	*15*	
Dah istoga febrara u Trstu za baštuni od zeliza za feriêde od balkunad libric 456 librica po So 8, a stotina po L 40, ča podnosi	*L*	*182*	*So*	*8*	
Dah za 8 milêri čaval de palmento, milêr po L 6 So 15 čini	*L*	*54*			
Dah za 5 milêri čaval tercaneli milêr po L 10, čini .	*L*	*50*			
Dah ženam za doniti rečena želiza i čavli iz Buše drage u mostir			*So*	*19*	
Dah odviše za 100 čaval terni	*L*	*1*	*So*	*12*	
Dah meštru Batišti Koz ča razbiê zid stari tri dni . .	*L*	*1*	*So*	*10*	
Dah u Trstu za 10 gred za modioni od tri paša i pol svaka po L 2 So 16	*L*	*28*			
Dah tregetu za nol za rečene grede i za doniti ih is porta u mostir	*L*	*2*	*So*	*5*	
Dah za brodarine za me i za meštra Êkova Rici kad hodismo u Trst po rečene grede	*L*	*1*	*So*	*12*	
Dah paron Gregoriju Favretu iz Trsta za 34 morali po So 10, čini	*L*	*17*			
Dah rečenomu za 84 dekorenti po So 5 svaki, čini . .	*L*	*21*			
Dah istomu za 80 dasak po So 11 svaka, čini	*L*	*44*			
Dah ženami za doniti rečeni materiêli is porta u mostir	*L*	*1*	*So*	*4*	
Dah meštru Marku Bižiêk marangunu za 6 dasak od lareža, za 2 karte čaval i čavle od cežene i za faturu za učiniti vrata od mostira, u sve	*L*	*21*	*So*	*4*	
Dah marča 1730 paron Grguru Favretu iz Trsta za 10 gred za modioni od tri paša i pol po L 2 So 5 svaka	*L*	*22*	*So*	*10*	
Dah istomu za 4 gredice za traveršami po L 1 So 10	*L*	*6*			
Dah rečenomu za 52 daske po So 11 svaka, čini . . .	*L*	*28*	*So*	*12*	
Dah ženami za doniti rečeni materiêli is porta u mostir	*L*	*1*	*So*	*18*	

Dah aprila 1730 meštru Êkovu Acerbonu kovaču za 41 libricu želiza za feriêde ča mankaše za jednu balkonadu dopiju po So 9, čini	*L*	*18*	*So 9*
Dah za 41 čaval od soldina	*L*	*2*	*So 8*
Dah meštru Luki iz Brola za 3 grede od tri paša i pol za koñi od lumidala po L 2 So 10 i za doniti ih u mostir	*L*	*7*	*So 15*
Dah za 45 dekorenti paron Grguru Favretu iz Tarsta po So 5, ke uzesmo u Jerina	*L*	*11*	*So 5*
Dah istomu paron Grguru za 80 dekorenti	*L*	*20*	
Dah rečenomu za 11 traveršami po L 1 So 4 svaki . .	*L*	*13*	*So 4*
Dah istomu paron Favretu za 22 grede od 4 paša i pol po L 4 svaka, čini	*L*	*88*	
Dah za doniti rečeni traveršami i dekorenti u mostir .	*L*	*1*	*So 6*
Dah za jednu dasku od lareža meštru Luki	*L*	*1*	*So 2*
Dah meštru Nanu Manareti za pol morala od lareža za talari veriêd od kuhine	*L*	*1*	
Dah za kolu za balkonade i vrata	*L*	*1*	*So 13*
Dah za 6 libric i pol olova za stakla od kuhine za 3 librice i četiri unče stakal i za kusi stakla za veriêde od kuhine za 9 unač štanê, za 6 lakat fil de laton, za brukve, pegola španê, ča sve kupi Nane Manareta .	*L*	*12*	*So 9*
Dah maê 1730 paron Grguru Favretu iz Trsta za 144 dekorenti po So 5	*L*	*36*	
Dah ženam za doniti rečeni dekorenti is por(t)a u mostir			*So 18*
Dah za jednu škafu od kamika za kuhinju	*L*	*10*	
Dah za 7 brutvel z(a) armar od kuhine i za kolu za balkuni	*L*	*2*	*So 3*
Dah Iželpu Pačetu za 8 bracer salbuna po L 3 So 10 .	*L*	*28*	
Dah dvim ljudem i konem ki dognaše rečeni salbun is porta u mostir	*L*	*3*	
Dah šior Anibalu Verzi za 32 librice gvozdja i čaval velikih starih za fabriku	*L*	*9*	*So 10*
Dah febrara i marča 1730 meštru Zvanu Kalkanju fornažaru za 3653 piere kote ordinarie, milêr po L 17 .	*L*	*62*	*So 3*
Dah istomu za 696 piere kote dopie velike, ke se plaćaju duplo od ordinarii, a te za tramezi od lumidala i za kamini od kuhine	*L*	*23*	*So 6*
Dah rečenomu za 3700 tavel za krov od mostira milêr kako i piere kote po L 17, čini	*L*	*62*	*So 18*
Dah istešemu za 300 kvareli za napu od kuhine . . .	*L*	*2*	*So 11*
Dah rečenomu za 2566 kup, milêr po L 34, čini . . .	*L*	*86*	*So 14*
Dah maê 1730 rečenomu Kalkanju za 104 mozi êpna, moz po L 1 So 17, čini	*L*	*192*	*So 8*
	L	*1864*	*So 12*

F. 22:

Miseca juna 1729.

Nota ča se primle pinezi za fabriku i ča se bude tukivati ostalo kako slidi.

Priêh pinezi ča biše od špol po. oca fra Bonaventure Šebele, kako se vidi u aventariju cekini 64, čini . .	*L*	*1.408*	
Priêh pinezi ča darova fra Lorenco Paškvini laik mostiru cekini 50, čini	*L*	*1.100*	
Priê(h) marča od kaštalda s(veto)ga Antona abata za 94 daske po So 11 svaka, a te se prodaše zač bihu tanke i uske, za kupiti druge po istu cinu	*L*	*51 So*	*14*
Priêh istoga miseca od šior Zvana Fancaga za 30 dasak po So 12, čini	*L*	*16 So*	*15*
Priêh agušta 1729 od Matiê Cerigona za petsto kup . .	*L*	*12 So*	*12*
Priêh od dotor Inocenta Delbela za 5 dasak po So 10	*L*	*2 So*	*10*
Priêh novembra 1729 od dotor Inocenta Delbela za 100 kup	*L*	*2 So*	*12*
Priêh od Batišta Koc za 100 kup	*L*	*2 So*	*12*
Priêh od pre Oniben iz šemenariê biskupova za 2264 kup milêr po L 26, čini	*L*	*58 So*	*17*
Priêh od dotor Inocenta Delbela za 10 kup		*So*	*5*
Priêh od meštra Marka Bižiêk za 24 daske uske po So 11	*L*	*13 So*	*4*
Priêh od konta Nikole Buriža za 50 dasak ke mu posudismo ke guštahu po So 11 svaka, i odviše za portaduru is porta So 17, čini	*L*	*27 So*	*17*
Priêh od pre Êkova Bulfu (!) iz Monta za 22 brente salbuna	*L*	*4 So*	*2*
Priêh od meštra Bortul Štric za 4 daske ke mu bihu posuene	*L*	*2 So*	*8*
	L	*2703 So*	*18*

F. 17^{v}:

Na 22 maê 1730. Nota od dasak ke se posujuju.

Bi posueno Zvaneli manuali meštra Bortula Štric daske 4
Bi posuèno meštru Luki Škuša marangunu daske dva ili 4
Bi posueno Materini Meniga ki stoi u kući Diganovoi dasak . . . 8
Bi posueno Materini Meniga ki stoi u kući Diganovoi dasak . . . 8
Bi posueno Batišti Koc dasak 9
Bi posuèno meštru Bortulu Cuki daske 2
Bi posuèno šiori Beti Diêneli dasak 7
Bi posuèno paron Pieru Gera daske 4, a lani jedna ali dvi, ke nie vratiê.

Bi posueno Navarinu dasak 7
Bi posueno Kočičnčićem dasak 8
Bi posueno doni Anzuli kod dotor Vitora daske 4
Bi posueno šiori Antonii Davanci dasak 6

F. 23: Dne 24. novembra 1729. gvardijan *fra Paolo Chiachich* i zidar *Bortolo Striz* potpisuju ugovor o rušenju nekog zida i gradnji drugoga. Jezik talijanski.

F. 24: Dne 28. decembra 1729. gvardijan Ćaćić i majstor Giacomo Tofoletti sklapaju ugovor za nabavu i obradbu kamenja potrebnog za vrata i prozore. Jezik talijanski.

F. 25: Dne 30. decembra 1729. samostan i pećar *Zuane Calcagno* ugovaraju pećarske radove. Jezik talijanski.

F. 26: Dne 12. januara 1730. samostan i *Paron Gregorio Chersich detto Tafretto della città di Trieste* ugovaraju nabavu drvenine za gradnju.

F. 9–10 (sa suprotne strane): Specificirani račun kovačkih radova od 6. febr. 1730.

F. 2 (sa suprotne strane): Obračun Giacoma Toffolettija za kamen i posao oko balkona i pragova od 28. oktobra 1733.

F. 11–12 (sa suprotne strane): Specificiran račun kovačkih radova od 20. septembra 1734.

F. 4–5 (sa suprotne strane): *Nota extratta dal Libro della fabrica del convento di S. Gregorio. Adi 14 Giugno 1736. Giovedì si principiò il resto della fabrica della parte da tarmontana, dalle scale sino la chiesa da Mistro Bortollo Strizz, e qui seguiterà la nota delle giornate di mistri, come segue.* Slijedi specifikacija po ljudima i danima.

F. 31: *Adi 29 Genaro 1737. Nota della spesa di materiali per il stabilimento delle 4 camare nove.* Slijedi specifikacija troškova.

F. 13: *Adi 18. Marzo 1737. Fu acordata la fatura di tramezi delle 4 camere nove con mistro Zuane Bortolin marangon per D.ti 25 sono L 150* i t. d.

F. 14: *Adi 28. Marzo 1737. Mistro Battista Cozz principiò imbocar le camare nove i t. d. Si che importa la fatura delle 4 camare nove da tarmontana L 200 : 14.*

F. 15v–16: *Adi 23. novembre 1737. Nota della spesa di fatura un balcon con le veriade nel coridor vechio da siroco in mezo andio.*

F. 5–10: *Adi 12. Febraro 1745. Spesa nella fabrica del muro atorno dell'orto del convento.* Ukupan potrošak za gradnju zida iskazan je sa 1552 L.

F. 1: *Adi 5 Luglio 1751. Peso delle collonelle di ferro per le scale lavorate dal mistro Paolo Pelizioi favro* i t. d. *fa in tutto di ferro lavorato libre nº 365.*

F. 2: Iskazi troškova za stepenice. Najprije glagoljicom:

Na 24 marča 1751 u Kopru.

Nota od tratne koju činim ja fra Paval Ćaćić za želiza i ostalo za kolonele od škal.

Dah u butigi Bernardeli za 131 libricu želiza u baštunih po So 8 librica, podnosi	*L*	*52*	*So*	*8*
Na 2. aprila dah ocu def(initu)ru Červariću ča uzeše u paron Êkoma Jenco rigete od želiza libric 80 po So 10	*L*	*41*		
Dah za portaduru rečenih želiz i meštrom za bukal vina			*So*	*18*
Na 10. juna dah paron Êkomu Jenco za 140 libric rigete od želiza po So 10	*L*	*70*		
Dah za 19 pomuli od derveta po So 8 svaki	*L*	*7*	*So*	*10*
Na 25. juna dah u butigi Bernardeli za rigetu largu za poziol od škale libric 30 po So 8	*L*	*15*	*So*	*12*
Dah meštru Paulu Picioli (!) ča uze rigete za 2 mezekolonele u paron Êkoma Jenca libric 19 i pol po So 10, podnosi	*L*	*9*	*So*	*15*
Dah istomu meštru za učiniti od negova zeliza(!) 2 tenědura za škale, 1 piron za pomol od latuna i 12 arpižeti	*L*	*3*		
Dah za 16 libric olova po So 9 za impiombati kolonele	*L*	*7*	*So*	*4*
Dah meštru Êkovu Tofoleti za učiniti buže i piombati kolonele	*L*	*6*		
Dah za 1 dasku od oriha za poziol od škale	*L*	*8*		
Dah za pol librice kole karavele			*So*	*9*
Dah za kolur od oriha za kolurati rečeni poziol			*So*	*12*
Dah meštru Paulu Pelicioi kovaču za faturu za libric 365 želiza za kolonele od škal po So 6 i podnosi	*L*	*114*	*So*	*12*
Dah za 2 morali po So 15 svaki, tri čavli veliki	*L*	*3*	*So*	*8*
Dah za brutvele i kadenac i za balkun dupli kod škal	*L*	*9*		
Dah pet karat čavli od poda	*L*	*3*	*So*	*15*
Dah za čavli de šežena	*L*	*1*	*So*	*4*
Dah za 4 karte de mezoćodi	*L*	*1*	*So*	*12*
Dah za 600 brokoncini			*So*	*16*
Dah za 4 pomoli de oton	*L*	*16*		
Dah meštru Antoniju Pocioi marangunu za 23 žurnade i pol po L 3 i pol na dan za lavuri okolo škal i lante od balkona	*L*	*81*	*So*	*4*
Na 15 šetembra dah za 18 pomoli od drva za prominiti prvi pomoli buduči maša veliki	*L*	*6*	*So*	*12*
Dah za kolu karavelu za inkolati rečeni pomoli			*So*	*9*
Dah rečenomu meštru Toniju za dvi žurnade i pol za dospiti rečeni pomoli, inkolati i šaldati i dospiti okolo škal	*L*	*8*		
Čini tratne	*L*	*469*		

Na 27. šetembra 1751.

U vrime vižita drugoga oca M. P. prov(incia)la Gavrana u publikoi refitorii bihu ove zgorine spize proštivene i balotane i zapisanc na svoê mista u libar od depožita.

F. 11–12: Iskazi troškova za stepenice na talijanskom od 24. III. 1751. i 6. II. 1752. s ukupnim potroškom od 794 L ili dukata 132 L 2.

F. 31: Tu su priložena tri listića s prilozima iz g. 1755., iz kojih se razabira, da je *Paron Mattio Bonacich dalla Brazza di Milna* imao da nabavi pragove za vrata i prozore od bijelog dalmatinskog kamena, ali po procjeni klesara Antonija Boisera kvaliteta nije odgovarala.

F. 13 (sa suprotne strane): Specificiran račun za kovačke radove od 15. aprila 1756.

Pojedinosti b): Najprije smrt lektora i gvardijana oca Gaetana Ciana.

F. 51: *Adi 10. 7-bre 1765. Spropria di me fra Gaetano Cian del 3-zo Ordine del Serafico Padre S. Fran.co renovata in atto di 2-da visita del M. R. Padre Ma.o Rosetti Commissario Generale.* U popisu njegovih predmeta nalazi se i: *un breviario latino et uno illirico con alquanti libretti.* Taj je list bio vlastoručno potpisan, presavit i zapečaćen; na poleđini mu je ovaj zapis glagoljicom: *Na 28 febrara 1769. bi otvorena ova špropriê prid svom familom.*

F. 52: Troškovnik u povodu Cianove smrti, pisan rukom fra Pavla Ćaćića glagoljicom:

Na 27 febrara 1769

Špeža od mortoriê za po. letura Ciêna gva(rdia)na

Bi dano 3 čovikom koi ga nose u katelet i za sviće ki nìm gred(u)	*L*	*4*	*So 10*
Za otvoriti greb	*L*	*1*	
Za kadelet(!) i kape			*So 16*
Za frug od svić za kompanêmenat			*So 12*
Za Ižepa Deponte ki pomore nositi katelet			*So 12*
Dano ceroiku za verći višigante i šangvete	*L*	*6*	
Dano špeciêru za medikamente, kako e u polici	*L*	*15*	
Dano meštru Zvanu Šuba ča stavi nèga na lot u Terstu ovoga febrara	*L*	*3*	*So 2*
Dana edna velada od pana stara ocu fra Frani Kociênciću gva(rdia)nu od Citanove za L 12, edan krožat od platna stari za L 3 i tri para kalcet od bumbaka užane za L 6, čini u sve	*L*	*21*	
Dano za oprati 2 para i pol lancuni, 5 košul, 1 šugaman, 3 para i pol šotokalce, 3 barete od bumbaka . . .	*L*	*2*	
Dano ocu fra Frani Kociênciću gva(rdia)nu od Citanove za mise celebrane 43 po ordinu po. oca letura Ciêni lita 1768	*L*	*43*	

Na 10 šetembra 1769 dah ocu m. p. pro(vinciê)lu Juraniću za provenciju od špolê po. oca lektura Ciêni . . L 16

Bi izvajeno od zgorini beči tukani od špol ča fita e dužan po. lektor oltaru s(veto)ga Križa pod negovim gv(a)rdi(an)stvom . . . . . L 42 So 12

F. 54:

Nota od štime od robe po. letura

Tabar od škota	L	22	
Tabar od kambeleto	L	30	
Doniga duga od škota	L	20	
Tonegin	L	6	
Velada kolur pionbin	L	18	
Kamižole 2, brageše od iste robe i kos platna černoga .	L	16	So 10
Kamižola stara od pana	L	5	
Brageše od kože	L	9	
1 pal kalcuni	L	3	So 10

F. 55:

Na 28 febrara 1769 pri s(veto)mu Grguru u Kopru.

Inventarii od špolê po. oca lektura fra Gaetana Ciêni ki bi gv(ardi)an ovoga mostira, koga bi otvorena kamara prid svom familom.

Bi slamnica No. 1, stramac – i kavacal No. 1	
Bi lancuni stari okarpani para	*No. 2 i pol*
Bi koltre stara 1, nova 1, bumbažina 1, u sve	*No. 3*
Bi kalcete od fioreta ke bihu razdilene žaknu i laiku para	*No. 4*
Bi facoli stari – No. 6, a novi No. 2, u sve	*No. 8*
Bi košule stare – No. 5, a nove No. 2, u sve	*No. 7*
Bi šotane od pana stare	*No. 2*
Bi veladini od platna – 1, od rigadina – 1 cerni, u sve . .	*No. 2*
Bi kalcuni duperani pari	*No. 1*
Bi šotokalce dobre užane pari	*No.*
Bi šotokalce stare pari	*No.*
Bi postoli novi par – 1, a stari par 1, u sve pari	*No. 2*
Bi klobuk stari	*No. 1*
Bi tonigin stari	*No. 1*
Bi tabar od škota stari – 1, od kambelota stari – 1, u sve .	*No. 2*
Bi veledini od platna – 1, od rigadina – 1, cerni, u sve . .	*No. 2*
Bi facoli od svile	*No. 1*
Bi veladini od platna bili stari – 2, od fuštanê – 1 u sve .	*No. 3*
Bi platna za košulju lakat	*No. 5*
Bi brageš od kože par – 1, od platna cerna par – 1, u sve para	*No. 2*
Bi barete od bumbaka	*No. 7*
Bi barete od pana	*No. 2*

Bi boc od kanevete . . . . . *No.*
Bi tace . . . . . *No.*
Bi barviêl arvacki i latin stari oba . . . . . *No. 2*
Bi škudelete 1 od štanê – 1 od rama, u sve . . . . . *No. 2*
Bi kanevete prazne – 1 od dvi boce, 1 od edne boce, u sve *No. 2*
Bi kasun – 1, kasela – 1, u sve . . . . . *No. 2*
Bi beči u sve . . . . . *L 33 So 10*

F 55v

Na 22 aprila 1769

Prieto od oca p. fra Šimuna Delemarne za 2 košule po. oca Ciêna . . . . . *L 15*
(a iznad toga ispravljeno:) *vrati košule nazad, da nisu za n*
Prieto od oca p. fra Ivana Kociêncića za 2 košule i za 5 lakat platna za košulu . . . . . *L 22 So 10*
Prieto od fra Karla laika za 2 barete nove i dvi stare od bumbaka . . . . . *L 5*
Prieto na konat od oca Kociêncića . . . . . *L 11 So 10*
Prieto od oca fra Frane Purića za 2 facola od kolura, za 1 od bavele i za 1 beritu novu od pana . . . . *L 11*
Prieto od fra Karla Ivancića Žakna za ednu veladu staru od pana . . . . . *L 5*
Prieto od oca p. fra Pavla Ćaćića za edan par kalcuni duperanih . . . . . *L 3 So 10*
Prieto od oca Delemarne za edan par postoli novih . *L 7*
Prieto na kredit od oca Delemarne za ednu veladu od pana užana kolur piombin po štimi . . . . . *L 18*
Prieto na kredit od oca Purića za 3 para kalcet od bumbaka . . . . . *L 6*
plati o. Purić sve
Prieto na kredit od oca fra Ivana Kociêncića za ednu košulju staru . . . . . *L 6*
Prieto od oca Purića opet na kredit za 2 para šotokalce *L 2*
Prieto od oca fra Ivana Kociêncića na kredit za 3 košule . . . . . *L 17*
Prieto od fra Karla žakna za abit na kredit . . . . *L 30*
bi plaćen
Prieto od laika za ednu škatulu od tabaka . . . . *So 10*
Prieto od oca Purića za 2 kamižole i edan krožat bumbažin, edan par brageš od iste robe plati . . *L 16 So 10*
Depiju za edan kamižolin isti Purić . . . . . *L 1 So 10*
Depiju o(ta)c Delemarna na kredit za 1 veladu od pana cerna . . . . . *L 10*
Prieto na konat od oca Kociêncića za zgorine ko(šu)le *L 8*

Prieto od žakna Krušara za tonigin stari . . . . . L 6

bi plaćeno

Prieh od oca Kociêncića gva(rdia)na od Citanove fra Frane za ednu veladu od pana staru i edan krožat stari od platna . . . . . L 15

Prieh od istoga za 3 para kalcet bumbažini . . . . L 6

Prieh od oca fra Ivana Kociêncića na konat mis konte Mikule Buriža celebrane aprila, maê, junê, luê . . L 17

Prieh od žakna fra Karla Ivancića za ednu veladu od pana staru . . . . . L 5

bi plaćena

Prieh od konta Nikolo Buriži za mise ke celebraše o(ta)c fra Ivan Kociêncić za misec agušt . . . . . L 4

Priete od šior konte Nikolo Buriži za mis 5 ke rekoše o(ta)c Kociênčić za misec setembar 1769 . . . . L 5

Na 21. otobra od šiore Verjinie Polež ča noi biše posudil po. o(ta)c lektor Ciêni dva filipa u srebru i jedan škud rimski, čini . . . . . L 34

F. 57: *Copia di Ducale scritta dal Ecc.so Cons.o di X-ci in data 26 Agosto 1755. all'Ill.mo ed Ecc.mo S.r Pasquale Cicogna Podestà Capitanio di Capodistria.* Regulira se postupak pri ukapanju mrtvaca u redovničkim crkvama.

F. 58: Hrvatski latinicom (rijetkost u ovom arhivu): *Kazi koi Prisvitli i Pripostovani Gospodin Karlo Kamucio Boxiom i Apostolskoga Sidalischia milosti Biskup Koparski sebi i suomu Vikariu Generalu sahragniua.* Pošto su nabrojeni ispovijedni slučajevi: *Dano u Kopru iz Kuch Biskupouih 20 juna 1768.* – Slijedi biskupovo ovlaštenje fra Pavlu Ćaćicu, vikaru sv. Grgura, da može odriješiti neke od navedenih slučajeva; datum 11. augusta 1768, potpisan: *D. Fran.co Venier Canc.r biskupov.* Oba pisma i potpis od jedne su ruke.

F. 62–65: Građa, koja se tiče trećoredskog samostana na Božjem Polju kod Vižinade u Istri. Dokumenti idu od najstarijeg datiranog u Vižinadi mjeseca februara 1525, (kopija) do posljednjeg od 3. jula 1751. Tiču se spora između samostana i općine Vižinade oko upotrebe šume blizu samostana (g. 1525., 1608. i 1647.); zatim slučaja iz g. 1697., kad je feudalni gospodar Pietro Grimani aktom od 30. maja 1697. dao investituru za samostan na Božjem Polju franjevcima minoritima, a oduzeo ga trećorecima. Slijede i drugi prilozi, među kojima nalog Enrica Dandola, potestata i kapetana od 3. VII. 1751., da nitko ne smije praviti štete samostanu na Božjem Polju. Ti su dokumenti ostali u arhivu koparskog samostana vjerojatno iz onog vremena, kad se fra Pavao Ćaćić bavio vižinadskim pitanjem kao provincijalov tajnik. Njegov spis o tom pitanju od 26. V. 1746. *(Relazione della B. Vergine dei Campi e delle sue scuole)* zajedno s nekim drugim rukopisima nalazi se u provincijalnom arhivu u Zagrebu. (Isp. i Ivančić 243, 245).

F. 67–71: Bule i dekreti, koji se tiču mletačke reforme samostana g. 1767.–1768., i to: Kopija bule pape Klementa XIII. od 1. oktobra 1768. na latinskom jeziku, kojom određuje mletačkom patrijarhu i biskupima držanje u povodu dekreta mletačkog senata o redovnicima; Breve pape Klementa XIII. od 8. oktobra 1768. mletačkoj vladi na talij. jeziku, kojim apelira na nju zbog njena dekreta u stvari redovnika od 7. IX. 1768; talijanski tekst gore navedene papinske bule od 1. X. 1768; odgovor mletačke vlade papi od 19. XI. 1768. (uljudan, ali odlučno negativan) u dva primjerka. Po jedna kopija papina pisma Mletačkoj Republici i odgovor Republike nalazi se i na f. 83–84.

F. 81–82: *Sommario del Decreto seguito in Pregadi li 2. Agosto 1770. sopra le due Religioni Dominicana e Carmelitana.* Slijede u 15 točaka odredbe mletačke vlade o redukciji redovničkog osoblja i samostana.

F. 72: Pastirsko pismo koparskog biskupa Agostina Co. Bruti od 5. III. 1747., u kojem je glavni predmet svetkovanje blagdana; među ostalim se veli: *Vi esortiamo e nel Signore vi ammoniamo, che schivate del tutto i balli, li giuochi di carte, dadi, l' ozio, le crapule e ubbriachezze, dale quali derivano tante offese del Signore Dio, e che in quell'ora almeno che nelle chiese si insegna la Dottrina Christiana e si celebrano li Divini uffici, vi asteniate anco dal giuoco della bulla, borelle e da spettacoli de bovi, comedie, ciarlatani et altre simili cose vane ...*

F. 73–75: Samostanska administracija, i to izvaci o posuđenim svotama od strane samostana g. 1754.–1766. i dr.

F. 76–77: Zapisnik bratovštine sv. Antuna opata od 17. III. 1734., u kojem se citira molba fratara, da im se dodijeli pomoć za nužne popravke samostana, koji su u toku, pa se zaključuje jednokratna pomoć od 30 dukata. Zaključak odobrava i podestat 20. V. 1734.

F. 78–79: *Copia estratta dai Libri quaderni giornali di Saldi de superiori Visitatori delle administrationi di Guardiani locali del convento di S. Greg.o di Capo d'Istria principiando dalli 20 Maggio 1697 sino delli 13 Giugno 1758 nel cui mese ed anno subentrò nel Guardianato il Padre Daniel de Colle.* Tu je za svaki gvardijanat iskazana suma izdatka i primitka, a usto je posebno istaknuta svota utrošena za samostanske investicije.

F. 80: *Li 24 Maggio 1736. Nota estratta dalli Libri particolari della Provinzia di Dalmazia di Generali e Commissarii Generali Pressidenti nei Capitoli della sudetta Provinzia di Dalmazia ed'Istria dopo la reduzione della medesima Provinzia sotto Ministro Generale dell'istesso ordine sotto il Clemente papa VIII.* Slijedi popis predsjedavatelja pokrajinskim kapitulima počevši od: *1601. 13. ottobre. Il Padre M.ro Gio. Batt.a Provenzano M.ro Gen.le* – pa do: *1756. Il Padre Ignazio Sizz dall'isola di Veglia fu Com.o Gen.le.*

F. 85–86: *Adi 7. Agosto 1769. Capo d'Istria. Nota di aggravi o spese quotidiane per quinquenio.* Tu je sumiran potrošak samostana u potrošnim artiklima od g. 1764.–1768., i to specificirano za žito, ulje, vino i t. d.

F. 87: Glagoljicom pisani obračun fra Pavla Ćaćića, dok je on zamjenjivao gvardijana Delemarna krajem g. 1769.i poč. g. 1770. Tekst:

Na 29 marča 1770. konat				
Prieh ja fra Paval Ćaćić kako u kvaternu na priêtiju miseca otobra 1769 dokle bi otac fra Šimun Delemarne prešident na kapitulu	*L*	*10*		
Odviše prieh jenara dokle bi isteši otac prešident na prošnì od mersa	*L*	*6*	*So*	*5*
Ča čini svega priêtiê	*L*	*16*	*So*	*5*
A stratih rečenoga otobra dokle bi na kapitulu rečeni otac prešident	*L*	*78*	*So*	*1*
Opet zgora rečenoga jenara 1770 stratih za mostir .	*L*	*17*	*So*	*3*
Odviše dah na 15 decembra 1769 po urdinu oca prešidenta laiku za veštiêri ča ima imiti od mostira . . .	*L*	*30*		
Na 7 marča 1770 dah meštru Zvanu Filipi deto Traverša za štimu od zidi i od zemle od vertla priko cimitera, ča štima priko lani, ka mu ne bi plaćena pod pasanim gv(a)rd(ian)stvom	*L*	*6*		
Dah isti put u posudu ocu prešidentu	*L*	*24*		
Čini sve tratne . . .	*L*	*155*	*So*	*4*
A priêtiê	*L*	*16*	*So*	*5*
Ostaju meni dužni o(ta)c prešident Delemarne	*L*	*138*	*So*	*9*
Na 16 marča 1770. prieh od šior Nikoleta Delbelo na ime šior Zan Batišta Biênkoni rešto z dva livela ča ostaêše dužan	*L*	*70*	*So*	*10*
Ostaju meni dužan o(ta)c prešident Delemarne . . .	*L*	*68*		
A pri meni avanciva od špolê po. oca lektura Ciêni .	*L*	*92*	*So*	*16*
Dakle ostaem dužan ocu prešidentu	*L*	*24*	*So*	*16*
Dah šior dotor Franku Krivelari ki čini šetenciêti Matu Jurjevića po. Grge iz Baredin na maištratu de konšoli u Bneci za kapital od L 900 i za liveli prokorši filip 1	*L*	*11*		
Dakle ostae o(ta)c prešident Delemarne dati u sve . .	*L*	*79*		
A pri meni avanciva od špolê oca lektura Ciêni . .	*L*	*92*	*So*	*16*
Tako imam dati fra Paval Ćaći(ć) ocu prešidentu Delemarne	*L*	*13*	*So*	*16*
Dakle ostaem ê namiren od oca Delemarne i mostir za špol po. oca lektura Ciêni budući sve zapisano na kvateran.				

F. 88-96: Crkveno-liturgijski tekstovi na priloženim listovima manje veličine. Glavna su tu tri teksta na crkvenoslavenskom jeziku ruske redakcije, predviđena za brevijar i misal, a jedan na narodnom jeziku, dakle nije predviđen za oficij. Potanje:

1. listić sadržava samo početak oficija, koji je potpuniji na 2. i 3. listiću.

2–3. listić: *Nedelê 4. juleê. U denь osmini pris(veta)go Izbavi(te)lê sugubь menši vsê v denь prazdnika osven vlaščaê. Na prvoi noćnicě čteniê otь pisaniê pritečuščago.*

Na vtoroi noćnicě.

Slovo s(veto)ga Bernarda Opata

Čtenie 4.

Priêhomь b(o)že milostь tvoju po sredi crikvi s(ve)tiê tvoeê. Vospriêt siju blagodetь g(ospod)nju David, vospriêtь Simeonь i t. d.

Čtenie 5.

I světь (:rěkii:) vo imê svêtitь i t. d.

Čtenie 6.

Běhomь bo i mi esteistvo (narav) sini gněva no postigohomь blagodětь i t. d.

Na tretoi noćnici

Čtenie s(veta)go evangeliê po Ivanne.

Čtenie 7.

U' ono vrěme reče Isusu Nikodem. Niedin vzide na nebo, niže snide s neba, sin člověčeski, iže estь na nebu. I pročaê.

Omiliê s(veta)go Kirililila (!) *Aleksandriskago kp 2 p. 50. Iêkože Moisii vozdviže zmiju v pustinì* i t. d.

Čtenie 8.

Uêdenie bo zmiê trudećimь sê edino bistь utěha vozdviženoi (:vozneseněi:) zmie vizreti i t. d.

Devete lekcije nema. Ovaj oficij je upravo vlastit u mletačkoj crkvi, pa ga nalazimo na pr. u Breviarium Romanum, Venetiis 1757, u dodacima, i to kao »Officium SS. Redemptoris« s oficijima za čitavu oktavu. Naš oficij je predviđen za nedjelju u osmini presv. Izbavitelja, a u latinskom ovaj tekst je predviđen za četvrtak u osmini. Glagoljska »Žunta« trećoreca Danijela Zeca iz g. 1752. (u Jug. akademiji) ima oficij presv. Izbavitelja za III. nedjelju jula. Štampani glagoljski brevijari ne poznaju tog oficija.

4. list:

Denь 11 fevruaria.

Uь prazdnikь b(la)ž(e)nihь sedьmь osnovateleи rabovь b(la)ž(e)niê Mariê Děvi pro Klerg mirovni i Pravilni vsego vladičestviê Venetskago, sugubь.

Na Večerni. An(tifon)ь. Premudrostь sazda, êko na slavoslovie.

Ps(ala)mь. Reče G(ospo)d sь pročimi otь Nedelě, i v mesto poslědnego Ps(alma): Hvalite g(ospo)da vsi êzici.

Glavica kь Evreom gl. 13 7.

Bratie, pominaite nastavniki vaša (!) iže gla(gola)še vamь slovo božie, iže vzirajušće na skončanie žitelstva, podražaite věru.

Imnь.

Juže *velmi* – come nel latino.

Vr. Molite za ni sedmь b(la)ž(e)ni otci.

Ot. Da dostoini.

Kь Veličitь. An: Sii sutь mužie milosrdiě i t. d.

Molitva. Gospodi Isuse Hriste, iže vsegdaněe pominanie. Gospodi Isuse Hriste iže vьsegdenuju pametь bolězni presvetiê tvoeé roditelnice prozь sedmihь b(la)ženihь otecь i t. d.

Čtenie 4.

Tretonadesetaga (!) hristiênskago imêne meždu inimi floretinskihь vlastelь sedm behu dědovь kroviju, blagomže presvětli i t. d.

Čtenie 5.

Tako sedmь blaženi muži ljubviju zavětomь obvêzani vь tomžde dome kupno uediniša sê i t. d.

Čtenie 6.

[ ]*dpelnimi rizami dopušćajuću ešće episkopu, vь černiè izměneni* i t. d. Posljednji redak: *kolь da nebesniê svoeê osnovatelnice služeće, ihže* – nastavak je valjda bio na izgubljenom listu.

Ovaj oficij bi trebalo tražiti u mletačkom propriju. U glagoljskim štampanim brevijarima ne nalazi se. I u ovom tekstu se također vidi, da pisar bira riječi, kao što se to radi pri prevođenju (isp. gore početak molitve).

5. listić:

Denь 18 setemvria.

V' prazdnikь s(veta)go Iosifa ot Kupertina isp(ovědni)ka čina menšihь s(veta)go Fran(čis)ka konventualskihь.

Missa.

Pristupь Ekl(esiast) gl. 1 vr. 14 i 15.

Ljubov božiê čestna premudrostь: imže bo êvitь sê videniem, vozljubetь ju *vo videnьi i vь poznanii veličestvi svoimi* i t. d.

Epistola ko Korintomь 1. gl. 13.

Bratiê ašće êziki človečeskimi, êko vь nedelju pedesetnuju po Epifanii na listu 54. i t. d.

Evangelie po Lucě gl. 22.

V' ono vrěme: reče Isusь Knezemь ereiskimь i Pariseom. Êko vь Nedělju 19 po Petikosti na listu 378. I t. d.

Ovo je dakle tekst novouvedene mise, koji naš pisar prevodi. Za poznati tekst upućuje na listove, koji odgovaraju u stvari numeraciji Levakovićeva izdanja misala od g. 1631.

6. listić:

Obêvlenie učineno blaženoi Roži Marii Žerio karmelitani.

Lita 1705 êvi se Isukrst častnoi Roži Marii Žerio karmelitani sь jednim velikim križem na ramenu vas žalostan i bolezniv, i gledajući ju *sь očima milostivim reče joi: Vidiš li hćerce koliko se je učiniě već težji ovi križ, koi mi bi postavlen onda za grihe ljudske, budući uzresla oholiê, ambicion i drugi prigrdni grisi. Ah hodi pomozi mi nositi ovu teškoću.*

Na listu 120 – istumači joi obêvlenie koè ona vidi.

Vidila si hćerce na što su došli mostiri?

Na način za biti shranilišća, došli su kuće diêvalske.

Redovnici čine se pridobiti i čine se primoći od nìhovih nepriêteli, slišaju veće nìhovi glasi nego li moi. Ja ih zovem s regulami, sь uklonènìem od svita, šteniem od svetih kn(i)g, sь posluhom, i oni mene ne poslušaju.

Jesi li vidila oni redovnici, kada stoe retirani, na prvo zazvanie diêvlov, otvaraju nìm vrata, ovo su oni koi stoè u kamarah s tilom, a s mišleniem šetaju po svitu, misleći sada od svita, sada mermorajući protiva narejeniê šuprijurov, sada o⟨d⟩ dilovaniê bratinskoga, čineći se nìma tvard slatki êram od reda.

Drugi gredu u hor na vijenie, ustavlêjući ih diêvli zabavleni u stvarah ispraznih u molitvah malo e onizih, koi si vidila braniti se i odagnati pristuplenie diêvalsko. Sada vidi hćerce, kako sam zlo služen od redovnici.

Ispod ovog odlomka pisar je arabicom i talijanski računao, koliko je godina prošlo od g. 1705: *1772*

1705

anni no. 67

To nam računanje otkriva ujedno godinu, kada je pisan ovaj odlomak, a možda i drugi tekstovi na ovim listićima. Tekst ove vizije razlikuje se od drugih po tomu, što je pisan narodnim, a ne crkvenim jezikom.

7. listić: Odlomak iz Ekleziastika pisan paralelno ozgora latinskim, a ozdola crkvenoslavenskim jezikom:

Ecclesiastici. Omnis iniuriae proximi ne memineris, et nihil agas in

Eklesiastika. Vьsekoe nepravdi iskrnego ne pominai, i ničesože tvore

operibus iniuriae i t. d.

deleh dosaždenie i t. d.

8. listić: Sadržava odlomak legende na talijanskom jeziku, koji je bez sumnje u vezi s čitavim glagoljskim gradivom. Tekst počinje: *Li 20 Luglio. Nel Martirologio Romano in questo giorno si lege: Nella Lusitania Santa Fulgeforte Vergine e Martire, la quale per la fede Christiana e pudicizia combatendo* i t. d.

Sudeći po rukopisu gotovo sviju listića, njihov je pisac bio fra Paval Ćaćić.

Fasc. 1254 (343 dell'Inventario)

Pod ovim brojem nalaze se dva predmeta, i to:

A) Duguljasta knjižica od 62 lista s legendom: *1730. Libro della Fabrica del Con.to di S. Greg.o di Capod.a. E dell'anno 1756 N° 343 dell' Inventario.*

SADRŽAJ se razabira iz prve strane: *Adi 10. Genaro 1730 Capod.a. Libro delle spese della Fabrica che si contribuisse alla mistranza che ocorerà, come seguiterà.* Zapisivanje ide od g. 1730.–1756. Izdatke za radove na samostanu potvrđuju stranke koje primaju. Sve talijanski i uredno. Sprijeda je ugovor od 23. V. 1756. između gvardijana Gaetana Ciana i *»mistro proto Giacomo Schiappe da Friuli per erigere la fabrica del medesimo convento da siroco levante.«*

B) Ozn.: *Convento S. Gregorio. Processo Verbale soppressione. 15. aprile 1806.*

SADRŽAJ na unutrašnjem omotu: *Processo Verbale riguardante li sigili apposti sopra gli effetti del Convento dei RR. PP. di San Francesco del Terzo ordine di Capodistria.* Dakle zapisnik o likvidaciji, t. j. popisivanju i pečaćenju samostanske imovine od 15. V. 1806. Počinje:

L'anno 1806 il giorno di Martedi 15 del mese di Aprile alle ore sette della matina.

Noi Antonio Salveni Comissario Delegato all'effetto sottoesposto con Decreto dell'Intendente delle Finanze di Provincia relativo a Commissioni del Sigr Consigliere di stato Dauechi amministratore generale delle Finanze e Demanio degli Stati Veneti in data 3 corrente ci siamo trasferiti in compagnia del Sigr Francesco Innocente Gavardo nell'Ospitale di San Nazario di questa citta situato nella Contrada del Ponte, dove si è traslocata la Religiosa famiglia dei R. R. P. P. San Gregorio del Terzo Ordine di San Francesco per, in esecuzione agl'ordini datici, procedere alla posizione dei sigilli sopra li mobili, effetti, registri, titoli e carte del convento, ed essendovi giunti noi abbiamo convocato in una stanza del detto Ospitale li –

Padre Gabriel Valentich guardiano del detto convento di S. Gregorio,
Padre Serafino Mendis,
Padre Luigi Moschini,
Il Chierico Fra Cresenzio Cociancich, ed
Il Laico professo Fra Antonio Pinesich.

Sono guesti li Religiosi tutti che compongono la sudetta Religiosa famiglia, che essendovisi resi, noi abbiamo lor data notizia dei nostri poteri, dell'oggietto della nostra missione, avendoli interpellati in nome di Sua Maestà Imperatore e Rè di manifestarci tutti gli effetti mobili, mobilie, oro, argento, monete, ornamenti di chiesa, quadri, libri, titoli e carte e generalmente tutti gli effetti appartenenti alla loro comunità, d'indicarci i luochi dove si trovano e di accompagnarvici, al che prestandoci per obbedienza agli ordini di Sua Maesta noi abbiamo proceduto all'operazione, che si è prescritta, come segue.

Relativamente ad una tale commissione esposero il sunnominati Religiosi, che stante aver dovuto lasciare in libertà il loro convento e la chiesa di San Gregorio annessa al detto convento situati nella Contrada detta Musela hanno tutto ciò ch'era d'appartenenza della chiesa e convento sudetti trasportato parte nell'Ospitale di San Nazario di questa

città, ove attualmente si trovano, parte nella casa d'abbitazione di M.ro Giacomo Mainardi vicina allo stesso convento, e parte in una caneva ossia magazino delli Sigri Conti Borisi situato pure in questa città nella Contrada chiamata del Porto.

Preso adunque primieramente in esame tutto quello e quanto si trovavano avere nel pio Ospitale di San Nazario sudetto nei luochi e stanze da essi abbitate si è ritrovato quanto segue:

un letto per cadauno dei sunnominati Religiosi consistente in due cavaletti, in tavole, paglione, due stramaci, due lenzuoli, un cucino e due coperte, una sedia, un sabelotto ed una cassa egualmente per cadauno.

Fatte aprire dette casse vi esistevano, oltre il loro vestiario, in quella del Padre Gabriel Valentich guardiano, in monete qui correnti di rame Lire nove cento novanta di ragione queste di quella religiosa famiglia – L 990.

Più oltre Lire duecento cinquanta in simile valuta e queste disse essere il sudetto Padre quardiano di sua proprietà – L 250.

I t. d. Ukupno je nađeno u fratarskim sanducima L 1870. Novac je ostavljen u sanducima, jer je iznosio svotu manju od 3000, kako je bilo rečeno u primljenoj naredbi.

Zatim se konstatira otvaranje drugih sanduka. U njima je nađena crkvena srebrnina (16 komada), što je sve zapečaćeno.

Zapisnik dalje veli, da su pošli u kuću Giacoma Mainardija. Tu su se našle u jednom sanduku »carte e documenti« o prihodima njihova samostana. U zapisniku se zatim nabrajaju svi pojedinačni prihodi, i to najprije iz t. zv. »livelli perpetui«, a zatim iz t. zv. »livelli affrancabili«. Iz svih livela izašao je ukupan prihod od L 897 : 6 na godinu, a komisija je utvrdila, da je to kao prihod na kapital od L 14.955 uložen uz 6%. Pošto je još iz knjiga konstatirano. da samostan još posjeduje jedno zemljište s maslinama u predjelu Triban u veličini od dva dana rali, taj je sanduk zatvoren i zapečaćen.

Nadalje komisija je popisala crkvenu robu, što je bila u istoj kući u ormarima, a to misno ruho, plahte s oltara i sl., i to je stavljeno natrag u ormare i zapečaćeno.

U kuhinji istoga Mainardija popisani su kuhinjski predmeti.

Na tavanu su našli različite stvari, među kojima i oltarne pale: sv. Grgura, Majke Božje od začeća, sv. Antuna od Padove, sv. Osvalda i osam starih slika. Tu su bile i živežne namirnice, i to 30 libara ulja, 30 stara žita, graha, 50 libara svinjetine i jedan sir od 6 libara. U podrumu su našli bačvu od 15 urna crnog vina. U dvorišnim šupama našli su se oltari u komadima.

Pošto su sve stvari bile zapečaćene, predane su fratrima na obavezno čuvanje, a stvari dnevne upotrebe, jelo i vino, ostavljeno im je da se njima služe.

Zatim je komisija pošla u magazin conte Borisija. Tu su popisali neke krupnije predmete: prazne bačve, ispovjedaonice, stare ormare i sl. Na-

dalje se konstatira, da su u zvoniku ostavljena dva zvona i da bi bilo dobro spremiti ih na sigurno mjesto.

Na kraju su u zapisniku pojedinačne izjave fratara, da je to, što je popisano, sav njihov inventar i da drugoga nema. Fratrima je stavljeno u dužnost da čuvaju predmete i pečate na njima i da ih predadu kadgod se to od njih zatraži. Na kraju su izvorni potpisi:

Antonio Solveni Commissario
Francesco Inne Gavardo Sind.o Dep.o Rg.o
Fra Gabriel Valentich Guard.o del Con.to di S. Greg.o
Fra Luigi Moschini Vic.o

Upada u oči, da u popisu inventara nije spomenuta nijedna knjiga, što je siguran propust komisije.

Fasc. 1255

Stare oznake nema, jer je stari omot nestao, a nova je etiketa prilijepljena na staru u obliku romba. Listova 44.

SADRŽAJ: Registar primitaka i izdataka oltara sv. Križa u crkvi sv. Grgura g. 1748.–1755.

POJEDINOSTI: F. 1: Naslov: *S.m C.f 1748. Dell'Santissimo Crocifisso di S. Gregorio.*

F. 1^{v}–8^{v}: Registriranje sakupljene milostinje za sv. Križ g. 1748.–1751. Sve glagoljicom. Za primjer navodimo početak:

Miseca marča 1748.

Nota ča se nahodi s kaselicom po gradu proseći za s(ve)ti Križ.

Na 13 marča 1748.
Bi izvaeno iz kaselice proseći po gradu – prosi žakan . . L 4
Na 20 marča
prosi žakan, naide . . . . . L 4
Na 27
prosi žakan, naide . . . . . L 4 So 10
Na 3 aprila 1748.
prosi žakan, naide . . . . . L 3 So 17
Na 18 aprila 1748
prosi žakan, naide . . . . . L 3 So 18
Na 24 aprila 1748
prosi laik, naide . . . . . L 3
Na 26 aprila 1748.
bi otvorena kaselica s(veto)ga Križa, bi našasto . . . . L 2 So 14
U tretu nedilu po Vazmu
na škuvertu od Križa bi našasto limozine po crikvi proseći s kaseleticu . . . . . L 2 So 16
Na 2 maê 1748.
prosi po gradu s kaselicu laik i naide . . . . . L 2 So 12

Na 8 maê

prosi žakan, naide . . . . . *L 3*

I t. d.

F. 9–17^{v}: Registriranje primitaka za sv. Križ g. 1756.–1775. na talijanskom jeziku, a na sličan način kao prije glagoljicom.

Na suprotnoj strani registra (naopako) bilježeni su uglavnom izdaci za sv. Križ kao i revizije računa od strane starješina. Počinje na f. 2 glagoljicom:

Miseca marča 1748.

Dah mištru Batišti za kaselicu . . . . . *L 4*

Na 28 aprila na škovertu.

Dah mištru Batišti Koc ča čini koncier i brukve . . . . *L 2 So 1*

Dah kaštaldu s(veto)ga Mik⟨u⟩le za konšum od voska za škuvertu . . . . . *L 6 So 16*

Na 19 juleê.

Dah za 6 kandaloti ke pezaju libric osamnaist . . . . *L 44 So 8*

Na 15 agušta.

Dah za 6 kanuncini za kandaloti . . . . . *L 2 So 10*

Na 6 šetembra.

Dah za pol librice i edan kvartin ulija . . . . . *So 10 i beč*

Na 25 šetembra.

Dah za tri librice ulija . . . . . *L 2 So 7*

I t. d. Na f. 2^{v} je ova bilanca: *Na 16 juna 1749 bi izbroeno pinezi od s(ve)ta Križa i bi avanza pokle ga moster guverna L 74 So 17. Bi aprežente o(ta)c Kavarloto i o(ta)c Dekole kad se zbroiše.*

Na f. 3: *Na 5 aprila 1750.*

U okažionu vižita jen⟨era⟩la učinena u mostiru s(veto)ga Grgura u Kopru od oca M. P. fra Petra Bolmarčića kom(esa)ria jen(e)r(a)la bi zdignut račun od limozine oltara s(veto)ga Križa i bi prieto iste limozine od 13 marča 1748 do sada u sve – L 267 So 3, a traćeno u isto vrime L. 141 So 18. Ostaje dakle u avancu oltar s(veto)ga Križa u to vrime – L 125 So 5.

Fr. Petar Bolmarčić kom(esa)ri jen(e)r(a)l.

Na f. 3^{v} bilješka: *Na 13 marča 1752. Bi izmiren vosak, bi lib(ri)c 18 i pol. Od sada u napridak uze šior kanonik Korte inpeñ za nastoêti oltar s(veto)ga Križa, činiti prositi po gradu svaku sridu, činiti škuverte i mentinati i s ulem.*

Na f. 4. revizija i nalog:

Na 22. novembra 1754. U prigodi ovoga našega vižita učinena ù ovomu našemu častnomu mostiru s(ve)toga Grgura u Kopru razvidismo svu tratnju i priêtje od početka ovoga librića ter do sada i naidosmo, da

od 13 marča 1748 ter do sada bi traćeno u sve . . . . *L 234 So 12*

a prieto u to isto vrime u sve . . . . . *L 401 So 17*

Ostae dakle u avancu oltar . . . . . *L 167 So 5*

A budući ovo od oltara s(ve)toga Križa ki se u ovoi istoi crikvi nahodi, a ne budući lipo da ovi avanci izvan depožita nahode se, zato hoćemo i zapovidamo P. ocu fra Ivanu Cervariću jur def(initu)ru i g(va)r(dija)nu u koga se ovi isti pinezi nahode da što prvo imaju ih postaviti u škrinu od trih ključev, a ondi toliko vaditi, koliko pridavati nima se drugačie nego s' povolènjem iste famile. U viri.

Fr. Petar Bolm(a)r(či)ć prov(incija)l

(Suhi pečat provincije – sv. Jeronim)

Na 23 novembra 1754. Ovi dan bi broeno od P. Oca Cervarića istomu oltaru prid famelom L 167 : 5 s kimi namiri sve i bihu postavni u depožit.

Na f. 5–9: Talijanskim jezikom izdaci za sv. Križ od 1756.–1775., i to obično *per concier dell'altar alla discoverta* dva puta na godinu. Ove uneske prekida dva puta glagoljicom pisan pregled računa od strane provincijala, i to: dne 29. maja 1758. s potpisom provincijala oca Antona Juranića i od 21. oktobra 1761. s potpisom provincijala fra Karla Radića.

Dalje su listovi prazni.

Fasc. 1256 (343 dell'Inventario)

Na omotu od mekanog posivjelog kartona nalijepljena je novija etiketa na staru (u obliku romba) pa odnosni broj nije vidljiv, a niže: *№ 343 dell'Inventario.* Drugom rukom: *Livellari diversi usque anno 1773.* Duguljasti sveščić od 58 listova složenih u dva kvaterna. Djelomično ima staru folijaciju.

Sadržaj: Registar plaćenih livela od g. 1761.–1773. Zapisi su nešto pisani talijanski, a pretežno glagoljicom.

Pojedinosti: Na unutarnjoj strani omota: *Notta di livelli scossi sotto l'ultimo mio guardianato.* Jamačno je to pisao fra Gaetan Ciani.

F. 1^{v}–11: Zapisi o plaćanju livela na talijanskom jeziku počevši od g. 1761. do 4. marta 1771. Početak:

Giugno 1761. Mattio Bernardin da Gason q.m Gasparo.

Adi 22 Gennaro 1764 Mattio Bernardin da Gason pagò tre livelli maturiti 27 Giugno 1761–1762–1763 – L 27. It. d.

F. 13–30^{v}: Evidencija livela i njihove uplate sređene na čisto i glagoljskim pismom po ocu Pavlu Ćaćiću za g. 1761.–1772., i to zbog neurednosti prijašnjih rukovalaca. Ćaćić je na lijevoj strani bilježnice pisao obaveze, a na desnoj strani paralelno uplate livela, dok je u prijašnjem bilo samo evidentiranje primanja. Evo prvi dio Ćaćićeve evidencije:

Na 26 februara 1772.

Ove partide naprida notane pripisah ê fra Paval Ćaćić na novu vaketu radi da su veće partide bile falene poradi konfuziona od zapisaniê po. Oca lektura Ciêni od liveli ki nie škodil pod nègovimi gv(a)rdiênstvi,

kako se vidi od zgora na nègovih notah; tako sam sve prikrižié, kako se vidi na notah slidećih.

Na 16 marča 1769.

Kopiê od liveli prokorši pod gv(a)rd(ia)nstvom po. Oca lektura Gaetana Ciani.

Matio de Bernardi z Gažuna po. Gašpara plaća na 4 juna L 9

1761. spade livel			*L*	*9*	
1762. spade livel			*L*	*9*	
1763. spade livel			*L*	*9*	
1764. spade livel			*L*	*9*	
1765. spade livel			*L*	*9*	
1766. spade livel			*L*	*9*	
1767. spade livel			*L*	*9*	
1768. spade livel			*L*	*9*	
	Čini		*L*	*72*	
Prieto na kunat			*L*	*54*	
Ostae dužan			*L*	*18*	
Na 4 juna 1770 prieto kako kontra i osta naplaćeno			*L*	*18*	

Dona Êkova Mižulić iz Buše Drage plaća na 27 juna L 8 So 4.

1761. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
1762. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
1763. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
1764. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
1765. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
1766. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
1767. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
1768. spade livel			*L*	*8*	*So*	*4*
	Čini		*L*	*65*	*So*	*12*
Priete na kunat			*L*	*53*	*So*	*6*
Ostae duž(na) Êkoma Mižulić			*L*	*12*	*So*	*6*

F. 14:

Na 22 jenara 1764. prieto od Matiê de Bernardi na konat liveli			*L*	*27*	
1767. na 16 febrara prieto od Matiê de Bernardi na konat liveli prokorši			*L*	*27*	
			L	*54*	
Na 4 juna 1770. prieh od Antona sina Mateê de Bernardi na kunat liveli prokorši			*L*	*18*	
1762. 10 febraro. Ricevute da Donna Giacoma Misulich per anno 1761.			*L*	*8*	*So* *4*
1763. na 15 febrara plati livel za lito 1762.			*L*	*8*	*So* *4*

1764. na 16 febrara plati livel za lito 1763. . . . . . L 8 So 4
1766. na 16 febrara plati livel za lito 1764. . . . . . L 8 So 4
1768. na 20 jenara dade na konat za lito 1765. i za 1766 L 12 So 6
1768. na 30 novembra Vicenco Štefe dade na konat liveli . . . . . L 8 So 4

Prieto na konat L 53 So 6

1770. na 23 febrara prieto od Vicenca Štefe zeta po. Êkoma Mižulića na konat . . . . . L 2

Na 19 juna

Lorenco Zerbo iz Antinana plaća licel na ulike in Kampel L 12
1761. spade livel . . . . . L 12
1762. spade livel . . . . . L 12
1763. spade livel . . . . . L 12
1764. spade livel . . . . . L 12
1765. spade livel . . . . . L 12
1766. spade livel . . . . . L 12
1767. spade livel . . . . . L 12
1768. spade livel . . . . . L 12

Čini L 96
Priete na konat . . . . . L 72

Ostae dužan . . . . . L 24

1769. spade livel . . . . . L 12
1770. spade livel . . . . . L 12
Ova 2 livela zgorini zapisani su na svoê mesta pod gv(a)rd(ia)ni koim su ispali.

Na 30 juna

Nazario Albertini plaća livel na jedan vrtal kod s(ve)te Klare L 7.
1761. spade livel . . . . . L 7
1762. spade livel . . . . . L 7
1763. spade livel . . . . . L 7
1764. spade livel . . . . . L 7
1765. spade livel . . . . . L 7
1766. spade livel . . . . . L 7
1767. spade livel . . . . . L 7
1768. spade livel . . . . . L 7

Čini L 56

Priête na konat . . . . . L 21
Ostae dužan . . . . . L 35
Prieto na konat kako kontra . . . . . L 19
Ostae dužan . . . . . L 16

F. 15:

1761. na 19 juna priet livel od Lorenca Žerba . . . L 12
1762. na 21 juna priet livel od Žerba . . . . . L 12
1763. na 23 agušta priet livel od Lorenca Žerba . . . L 12
1764. na 10 juleê priêt livel od Žerba . . . . . L 12
1765. na 10 šetembra bi priet livel . . . . . L 12
1766. na 10 agušta bi priet livel . . . . . L 12

Čini L 72

Na 14 decembra 1771. Lorenco Žerbo ostaêše dužan 2 livela za lito 1767. i za lito 1768. . . . . L 24
Ke ostaše u kontu od L. 100 ke ima dati Toni Bižiék kako e u inštrumentu učinenomu zgorini dan.
1761. na 2 decembra priêt livel . . . . . L 7
1764. na 4 novembra bi priet livel od Nazariê Albertini L 7
Isteši put dade drugi livel . . . . . L 7

Čini L 21

Lavora zid od cimitera pod gv(a)rd(ian)stvom oca letura Ciêni i zasluži kako u ricevuti . . . . . L 9
1769. prieto na konat . . . . . L 10
1772. na 21 marča prieto od Nazariê Albertina (na) konat . . . . . L 6
Na 9 juleê madona Antoniê Jurše plaća livel na 9 juleê L 10
1761. spade livel . . . . . L 10
1762. spade livel . . . . . L 10
1763. spade livel . . . . . L 10
1764. spade livel . . . . . L 10
1765. spade livel . . . . . L 10
1766. spade livel . . . . . L 10
1767. spade livel . . . . . L 10
1768. spade livel . . . . . L 10

Čini L 80

Priete na konat . . . . . L 70
Ostae dužna . . . . . L 10

Na 8 marča 1770. prieto od done Tonie Jurše i osta naplaćeno . . . . . L 10
Na 8 juleê Zorzi Plašćar za brati plaća livel . . . . L 12
Bihu naplaćeni liveli kako e ovde kontra zapisano do lita 1765.

1765. spade livel . . . . . L 12
1766. spade livel . . . . . L 12
1767. spade livel . . . . . L 12
1768. spade livel . . . . . L 12

Čini L 36 (sic!)

Na 25 marča 1770.

Učinih račun Zorzi Plašćar po ricevutah negova libreta pisane od po. letura Ciêni gv(a)rd(ia)na pasanoga, komu ostaêše duža(n) livelih, ki ispadoše pod negovim gv(a)rd(ia)nstvom za lita pasana L 36 a sada dade na konat L 12, dakle ostae još dužan pod istim gv(a)rd(ian)stvom usve L 24

F. 16:

1762. na 30 aprila prieto od madone Antonie Jurše *za lito 1761.* . . . . . L 10
1763. na 5 juna *priel livel za lito 1762.* . . . . . L 10
1765. na 23 juleê priet livel za lito 1763. i za 1764. . L 20
1766. na 8 agušta priet livel za lito 1765. . . . . . L 10
1768. na 6 aprila priet livel plati za lito 1766. i 1767. . L 20

Čini L 70

Na 8 marča 1770. prieto od done Tonie Jurša . . . . L 10
I osta naplaćeno.

Na 1. šetembra 1765. prieto od Zorzi Plašćar L. 12 za livel ki spade na 8 juleê *1765., budući za drugi liveli platiê spali* juleê *1761., 1762., 1763., 1764., budući priel za oba livela napuno šald od svih liveli prokorši do lita 1765. na 1 šetembra.*

Na 25 marča 1770. prieto od Plašćara na konat . . . L 12
Na 3 juleê *dona Marina po. Matia Bonači z Pučul plaća livela L 12*
1761. spade livel . . . . . L 12
1762. spade livel . . . . . L 12
1763. spade livel . . . . . L 12
1764. spade livel . . . . . L 12
1765. spade livel . . . . . L 12
1766. spade livel . . . . . L 12
1767. spade livel . . . . . L 12
1768. spade livel . . . . . L 12

Čini L 96

Prieto na konat . . . . . L 34

Ostae dužna . . . . . L 62

Kontra pisane L 12 priête na 12 otobra na konat . . . L 12
Ostae još dužna pod ocem gv(a)rdianom Ciani . . . . L 50

Na 15 agušta Nikolo de Benedeti deto Šutil plaća livel L 2 So 5, ki su spali od 15 agušta 1761. do 15 agušta 1768. liveli 8 ča podnose . . . . . L 18
Prieto na konat . . . . . L 11 So 5

Ostae dužan . . . . . L 6 So 15

F. 17:

1766. na 26 jenara prieto od done Marine Bonače za dva livela ki su spali na 3 juleê *1761. i 1762.* . . . . . L 22
1767. na 10 otobra prieto od done Marine Bonače livel ki e spal na 3 juleê *1763.* . . . . . L 12

Čini L 34

Na 12 otobra 1769. prieto od Marine Bonače na konat od kontra pisani liveli . . . . . L 12
Priete od mene fra Pavla Ćaćića
Na 4 otobra 1770. bi priêto od done Marine Bonače za lito 1769. pod prešidenstvom oca Delemarna i za lito tekuće 1770. pod gv(a)rd(ian)stvom oca fra Vičenca Milohnića . . . . . L 24
Zgorine prie otac Milohnić.
Na 20 otobra 1771. priete od Marine Bonače.
1763. na 28 novembra prieti od Nikole de Benedeti deto Šutil za lito 1761 i za lito 1762 . . . . . L 4 So 10
1767 na 17 novembra prieto od Nikolo de Benedeti za lito 1763, za lito 1764 i za lito 1765 tri liveli . . . L 6 So 15

Čini L 11 So 5

Na 16 novembra 1769 prieh na konat za liveli prokorši za lita pasana . . . . . L 4 So 10
1772 na 6 febrara prieto od Nikole Šutila rešto i osta naplaćeno . . . . . L 2 So 5
Na 24 agušta Antonio de Bernardi iz Gažuna plaća livela L 6.
Od lita 1761 do lita 1768 i spada liveli 8 podnosi . . . L 48
Bi prieto na konat . . . . . L 24

Ostae dužan . . . . . L 24

Na 19 febrara 1771 priêti od Antona de Bernardi iz Gažuna livela 4 ispali pod gv(a)rd(ian)stvo po. oca lektura Ciêni . . . . . L 25
I osta naplaćeno.
Na 5 agušta paron Bortolo Kerbava iz Buše drage ostae dužan livel za lito 1768 . . . . . L 7

Na 6 šetembra. Graviže eredi po. šior Domeniga Cepola plaćaju livel L 12.
Ostaju dužne za lito 1768 . . . . . L 12
Na 28 otobra Biêžio Deštradi plaća livel L 23 So 10, ma on plaća L 11 So 13, a Piero Šavo drugo pol L 11 So 13.
Dakle od lita 1761 do lita 1768 i spada 8 liveli, podnose L 90 So 10
Priete na konat . . . . . L 79 So 9

Ostae dužan za lito 1768 . . . . . L 11 So 7

F. 18:
1761. na 12 plati za isto lito . . . . . L 6
1762. na 7 novembra plati za isto lito . . . . . L 6
1763. na 9 otobra plati za isto lito . . . . . L 6
1765. na 27 maê plati livel za lito 1764. . . . . . L 6

Čini L 24

Na 4 juna 1770. prieh od Gašpara de Bernardi, sina Antonova na konat liveli . . . . . L 18
Faleno ovo pisanie, zač drugdi ovi livel zapisan.
Na 19 febrara 1771. prieh od Antona de Bernardi po. Antona od Gažuna livela 4, ča osta dužan pod gv(a)rd(ia)nstvom po. lektura Ciêni, i sta naplaćeno pod istim gv(a)rd(ian)om . . . . . L 24
Na 6 maê 1769. prieto od Šior Markeža Mateê Graviži na ime eredi Cepolo . . . . . L 12
1763. na 15 jenara priete od Biêžiê Deštradi deto Škampić za lito 1761. i za lito 1762. . . . . . L 22 So 14
1765. na 20 aprila plati livel za lito 1763. . . . . . L 11 So 7
1766. na 19 marča Biažio Škampić plati 2 livela za lito 1764. i za lito 1765. . . . . . L 22 So 14
1768. na 10 aprila plati livel za lito 1766. . . . . . L 11 So 7
Osta dužan livel za lito 1764.
1769. na 19 febrara plati livel za lito 1767. . . . . . L 11 So 7

Prieto . . . . . L 79 So 10

1771. na 5 maê prieto od Biêžiê Deštradi deto Šćampić za lito 1768. . . . . . L 11 So 7
I osta sve naplaćeno.
Na 28 otobra Piero Šašo plaća livel L 12 So 3, a Biêžio Škampić ostalo pol kako zgora.
Od lita 1761. do lita 1768. ispada liveli 8, ča čini . . . L 97
Prieto kako kontra . . . . . L 60 So 15
Ostae dužan . . . . . L 36 So 12

U ricevuta Piera Šašo est priel po. letur Ciêni od više ovih not	*L*	*24*	*So*	*9*
Dakle ostae dužan jedan livel za lito 1768.	*L.*	*12*	*So*	*3*
Na 11 novembra šior Nazario Êneli Tentor ostae dužan za lito 1768.	*L*	*2*		
Na 11 novembra eredi po. Piera Dereto deto Koradin plaćaju na žito livela L 20; sada se zove Urbanac. Ostaju dužni za lito 1767. i za lito 1768.	*L*	*40*		
Na 11 novembra Êkomo de Zorzi ostae dužan livel za lito 1768.	*L*	*10*		
Na 2 novembra šior Zanbatišta Biênkoni plaća livela L 150.				
Na 3 novembra Zvane Kerin iz Karkavač ostae dužan za livel za lito 1768.	*L*	*12*		
F. 19:				
Bi prieto od Piera Šašo za 5 liveli	*L*	*60*	*So*	*15*
Na 28 marča bihu inkontrane ricevute Piero Šašo ki naplati svi liveli do lita 1768.; i bihu prieti kako u ricevutah	*L*	*24*	*So*	*9*
Na 14 aprila 1771. prieh livel od Piera Šašo za lito 1769. i osta naplaćeno sve	*L*	*12*	*So*	*3*
Na 16(!) 1769. bi priêt ovi livel od po. letura Ciêni kako mi pokaza negovu ricevutu isteši Êneli.				
Na 11 marča 1770. prieto od Koradini Urbanac na konat liveli kontra pisani	*L*	*10*		
Na 9 marča 1771. prieh od Êkova de Zorzi kontra pisani liveli, i osta naplaćeno	*L*	*10*		
Na 19 otobra 1769. bi naplaćen od kontra pisanoga šior Zanbatišta Biênkoni kontra pisani livel od L 150 i drugi od L 60 za lito 1768., kako apari u ricevuti po. oca letura Ciêni, da e priel L 210 učinena na 10 febrara 1769.				
Na 24 šetembra 1769. prieto od Lorenca Kerin po. Zvana od Karkavač i osta naplaćeno	*L*	*12*		
Na 25 novembra Matio sin po. Êkova Kociêncića plaća livel na L 200 libar 12.				
Tako od lita 1761. do lita 1768. ima dati za osam liveli	*L*	*56*		
Opet na 1 plaća na L 198 livela L 11 So 17. a to od lita 1762. do lita 1769. ki počimle na prvi jenara, ča e 8 liveli, ki podnose	*L*	*94*	*So*	*16*
Ča čini obedvih liveli u osam lit	*L*	*190*	*So*	*16*
Bi prieto kako kontra	*L*	*29*		
Ostae dužan u sve	*L*	*161*	*So*	*16*

Na 11 novembra ošpital od s(veto)ga Križa is Punta plaća livela L 2 So 8.
Ostae dužan za lito 1767. i za lito 1768. . . . . . L 4 So 16
Na 2 decembra Tomažo Karbonar plaća livel L 22 So 17 od lita 1761. do lita 1768. ispada osam liveli, čini . . L 182 So 16
Bi prieto kako kontra . . . . . L 108
Ostae dužan . . . . . L 74 So 16
Na 14 juna 1770. učinih račun po ricevuta(h) Tomaža Karbonar, i osta još dužan do 2 decembra pasanoga u sve . . . . . L 35 So 17
(Dodatak:) *Ovo e sve faleno.*

F. 20:

1763. prieto od Ekova Kočiančića na konat liveli u bečih i libre 4 So 19 za obruči i ča nabiê bačve u sve . L 29
Na 4 maê 1769. prieh ê fra Paval Ćaćić od šior konte Mark' Antonia del Tako providitura od ošpitala s(veto)ga Nazariê za 2 kontra pisana livela, i bi posve naplaćeno . . . . . L 4 So 16
1763. na 26 maê priête od Karbonara na konat . . . L 18
Na 16 febrara 1765. priête na konat . . . . . L 36
Na 2 maê 1767. prieto na konat . . . . . L 30
Na 24 juleê 1767. prieto na konat . . . . . L 24
Prieto u sve . . . . . L 108
Na 14 juna 1770. naidoh u recevuta(h) Karbonarovih, ke mu učini po. lek(to)r Ciêni, gv(a)rd(ia)n, da e priel od istoga Karbonara lita 1762. na 24 febrara . . . . L 27
A opet lita 1762. . . . . . L 4 So 17
Na 14 juna 1770. prieto od Tomaža Karbonara na konat liveli prokorši do 2 decembra 1769. . . . . . L 29 So 6
Na 31 aprila 1771. prieto od Tomaža Karbonara . . . L 30
(Dodatak:) *Faleno.*

F. 32–34: Primici livela na talijanskom jeziku od g. 1769.–1772. Početak: *Adi 4 di Marzo 1769. Qui seguitarà la nota di livelli soprascritti decorsi sotto il guardianato del fù Padre Letor Ciani, che si riscoterano.*

F. 34v–37 prazni.

F. 37v–41: Glagoljicom zapisivanje livela kao i prije, vjerojatno također Ćaćićeva ruka. Početak:

Na 17 juleê 1770. Nota od liveli ki izručiše mostiru otac fra Šimun Delemarna, ki nisu škojeni pod nihovim prešidenstvom od prvi Marča 1769. do prvi Maê 1770.

F. 43–43v: Opet talijanski zapisi livela za g. 1770.–1772. Poč.: *Adi 12 Maggio 1770. Nota di livelli procorsi che si riscoterano soto il presidentato del Padre Simon Dellemarna.*

F. 45–50: opet glagoljskim pismom, koji nije pisala Ćaćićeva ruka, evidencija livela, i to s desne strane obaveze, a s lijeve uplate. Početak: *Ovo je libar za škoditi u livele ki su spali pod prešidenstvom oca fra Šimuna Delemarna koje ni škodi od pervi marča 1769. do 30. aprila 1770.* Na f. 45^{v} poč.: *Na 15. Miseca Marča. Dona Diêna de Karli žena po. Roka de Karli iz Kopra ima dati livel za lito 1770 - L. 9.*

F. 51^{v}–52: Iskazi livela na talij. jeziku za g. 1771.–1773. Počinje: *Nota de livelli da scodersi sotto il Guardianato di F. Vincenzo Milohnich come segue.*

Dalje su još neki manji zapisi iste prirode.

Fasc. 1257 (342 dell'Inventario)

Ozn.: *Biblioteca civica.* Starijom tintom u desnom uglu broj *4*, a ispod: *N° 342 dell' Inventario.* Duguljasti sveščić s ukupno 12 listova.

Sadržaj je dvojak, i to:

A) Iskaz o livelima samostana za g. 1774. Na omotu je legenda: *Livelli usque anno 1774.* Na f. 1. počinje: *Adi 6 Genaro 1774. Nota di Livelli procorsi che deve riscoter il Con.to di S. Gregorio nella citta di Capodistria.* Na f. 1^{v}–5^{v} uneseni su na verso-strani stavci o obavezama pojedinaca u obliku livela (najamnine), a na recto strani potvrde o plaćenim livelima. Sve na talijanskom jeziku. F. 6–8 su prazni.

B) Malen latinsko-crkvenoslavenski rječnik. Pisan je na 4 slična duguljasta lista, koji su prišiti iza 6. lista gornjeg sveščića. Razlikuju se od njega i po papiru. Rječnik ima ukupno 376 riječi ili sintaktičnih veza složenih u približnom alfabetskom redu latinskih riječi, koje su na prvom mjestu. Poslije slova *U* su riječi nanizane bez alfabetskog reda, ali pretežno su tu riječi, koje počinju slovom *p*. Izbor riječi nije općenit, nego je strogo ograničen na neki liturgijski tekst. To se može to lakše konstatirati, što su riječi reproducirane u onom obliku i katkada u onoj vezi, kako su se našle u nekom tekstu (na pr. *abluimur, crucifigendum, per virtutem* i sl.). Koji je to liturgijski tekst? Pojedine riječi i fraze našao sam u obrascima liturgije na Veliki četvrtak i Veliki petak kao i u redu mise i u misnom kanonu. Sudeći po rukopisu, rekao bih, da je i te riječi pisala ruka fra Pavla Ćaćića, kao i one liturgijske tekstove u fasc. 1253. Bila je to dakle priprava za prevođenje nekog liturgijskog teksta za novo izdanje ili kakav dodatak. Njegov crkvenoslavenski jezik odgovara suvremenom glagoljaškom shvaćanju književnog jezika, t. j. trsi se da reproducira rusku redakciju. Pritom ima i pogrešaka, od kojih će neke biti samo pisarske, a neki slučajevi pokazuju, da je pisac namjerno upotrebio drugačiji oblik nego što je latinski, na pr.: *casto – čistimь, excubias – bdeniê, charitatem – ljubvoju, offerentem – prinosego, omnipotentiam – vsemogućstviemь* i dr. Ima primjera, da se riječ ponovila, kao: *celebrare – čisti, tractare – soveršati.* U nekim se latinskim riječima piscu potkralo po koje glagoljsko slovo umjesto latinskoga, premda pisar vrlo dobro piše latinicom.

Evo teksta sa svima njegovim nastranostima:

Alapis: za lanitami
amare: vozl*ju*biti
adest: pristoitь
in ara: na žertovniku
ad officium: na činь
ardentis: gorućago
accedere: pristupiti
altare: žertovniku
aquisisti: preobrělь esi
aliquod: eterago
agnoscas: poznaeši
aufer: otimi
aspicere: pozrěti
assumpta: poêta
abluimur: omivam sê
ad altare: kъ žertovniku
abundantiam: obilie

Blasphemie: huleniê
bonorum: blag
bonus: blagiĭ
benetidionis (!): blagosloveniê
bonis: blagogo
beatę: blagoslovenь
benigne: blagodatno, ublaži
bonorum: blagihь

Contineas: zaderži
casto: čistimь
clementiam tuam: milosti tvoeê
concede mihi: podaĭ mi
confidens: derzaêĭ
celebrare: čisti
cenodoxie: taščoloviê
carnis: pltaistviê
confusi: posramleni
cogitationibus mišlenьih
custodia: streženiemь
celesti rore: nebesko*ju* roso*ju*
commotione: podvizaniê
ceteris: pročimi
contritione: sokrušeniem
castitate: čistoto*ju*
constitutus: postavlenь
celebrare: čisti
confiteor: ispoveda*ju*
captivorum: sužanь
carneum: p(l)tenoe
conu(b)ium: brakь
consolati: utěšeni
conscientia: svědeniemь
consternatus: preklonь
contremisco: trepeću
non caute: ne prileżnu
creature: stvorenie
cupio: žele*ju*
curare: iscěliti
crucifigendum: i propětie
cecus: slěpiĭ
claritatis: êsnoti
contemplare: rasmatrati
condemnabitur: osudětь

Digneris: račiši
devotione: obětom
decet: podobaetь
dedisti: daviĭ
dubietatis: sumneniê
discedant: otidutь
dignatione: račeniemь
dicens: glagoleĭ
digne: dostoine
dignatus es: spodobilь sê esi
difidentie: neupovaniê
doce me: nauči me
dulcedinem: slatkostь
dona: darovanьi
durissimum: žestokiĭ
dispensationis: razdeleniê
devotione: sь obêtom
deficis: šćezaeši(?)
deficere: oslabeti
desperationes: bezupovaniê
defectus: mankania
descendat: da snidětь
dominantium: gospoduće
devotione: vьpetiém

Ea reverentia: onimь blagogoveniemь
expedit: une estь(!)
extingue: ugasi
excubias: bdeniê
eundem: temžde plkom
eorum: onihь
exinde: otn*ju*du
efficiat: da stvoritь
efficimur: sotvarěcemiĭ
efficiantur: sotvorete sê
deprehensus: postignenь
emendare: popraviti
efugatio: protiranie
eficacia: êkostь
eterne: věčniê

Facere: sotvoriti
facietis: tvorite
feditatem: nečistotu
feceritis: sotvorite
firmiter: tverdo
fide: derzaemimь
fortissime: velmi krepcimь
fornicationis: bludodêênie
fomitem: unetь
fonte: istočnikomь, ka
feceris: sotvoriši
fontem: istočnika
flagelandum: bienie

G per gratiam: blagodětiju
cum gaudio: s radostiju
gemitus: vozdihanie
gaudium: radostь
gustare: vьkusiti

H charitatem: ljubvoju
hanc: seju
per anc: simь
hęc: siê
hec: sie
hostes: vrazi
honore: čestiju
habens: imaï

Irritum votum: suetanь obětь
ima: nižnaê
iunguntur: prikupeêjutь sê
illud: onoe
ineffabilem: neizrěkomiju
istud: toe, taê
indignum: nedostoïnago
inteligere: razuměti
intret: da vnidetь
immundis: nečistih
invidie: zavidosti
immunditie: nečistoti
inefabiliter: neizglagolitelno
idipsum: i toiždе
infinitas: besčislenihь
inopiam: ubogarstvo
infirmus: nedužan
imundus: nečistiï
illudendum: na poruganie
in te: vь tebi
insidiantes: zasědećêe
satietate: sitostiju
intendo: vnimlju

Lavares nos: omilь bi nas
loquatur: da glagoletь
libera: izbavi
laudis: hvaleniê
licet: premь da
languentium: nedužnihь
lapideum: kamenoe
lancea: kopiem
latere: boka
languore: bolesti

Miserationis: šćedroti
miseris: bědь
medium: srednika
mirabiliter: divno
ad manducandum: na snedenie(!)
magnum: velieju
magnam: velikiê
misterii: taïnstviê
misterio: taïnstvi
miseris: okaanie
miseros: bědnie
meritis: utěžanьi
mysterium: tainstvie, tainstviju
misericordię: milosrdiê
missarum: misnaê
mu(n)do corde: čistim serdcemь
muni me: zašćiti mê
mortifica: umertvi
mundo: neporočnimь
mundum, de imundo: čisto, ot nečistago
memor: pominai
misereris: milueši
miserationibus: šćedrotahь
multis: mnogih
magnum: veliê, veliï
militis: voïna
mirifica: divnoju
maculatum: poročno
modula: maline(!)

Nunquam: nikoliže
nam: zane
nefandis: neglagimihь(!)
nimia: zělnihь
nisi: razve ašće
nimis: zělo
noxiis: naustivihь
negligentias: lěnosti
nequeo: ne mogu
nobilis: plemenitaê
nullis: niedinimiže

Occubuit: usne
oportet: trebuetь
omnium: vsêčeskihь
offere: vozdati
omnipotens: vsemogi
offerentem: prinosego(!)
omnipotentiam: vsemogućstviemь
offeri: prinositi
officia: čini
oblationes: prinosi
occulis: očesi
hoc: siê

Placet: ugodno estь
peccatoribus: grěšnie
per eumdem: tojuždе krovju
per spiritum sanctum: duhomь svetimь
per gratiam: blagodětiju
profunda: gluboka
propter magnam: velikiê radi
pura mente: neporočnoju misliju
per manum: rukoju
posuisti: položiviï
pia: milostivim
pontifex: arhiereju – ï
persequuntur: progoneći
perpetuam: prisnosućnuju

puram: čistu*ju*
puritate: neporočnosti*ju*
prętium: ceno*ju*
presentia: pristoênie
pietati: milosti
propter: radi
prȩsentie: pristoêniê

Quippe: v istinu
quanta enim: elikimь bo
quem: egože
quotiescumque: elikogodi krat
queso: mol*ju*
quibus: imiže
quod: čto
quoniam: poneže
quondam: inogda
quotidie: vsêki denь
quoque: takožde
quatenus: êko da

Repelle: otženi
redemtio: iskuplenie
reccuro· vьteču sê
redemisti: iskupilь esi
recordare: pomeni
regeneratio: preporoždenie
revelata: razokrivenim
rogo te: mol*ju* tê
rogamus te: prosimь tê
refrigerium: ohlaždenie
refecti: nasićene ukrěplene
refrigerati: ohlaždene

Salve: zdravo
satis: dosti
saltem: pone
summe: sve načelni
sacrifficium: žertvu, žertva
summe sacerdos: načalni svêćeniče
sacerdos: svećenik
semper: vsagda
sentire: ćutiti
stimulos: osteni
scio: věmь
sonet: da šutь
sono: šuta
solemniê[12]: čašćeniê
sanctos: prebodobniê(!)
scentiat(!): da učuetь
suscipe illud: primi *ju*
superbie: gordosti
summis: višnimь
sereno: vedrenimь
salus: spasenie
sanitas: zdravie
sacramentum: taïna
satiati: nasićene
sic: sice

sola dignatione: edinimь rečeniemь
strepitu: klopota
sacrificandum: posvêeniï(!)
santificatio: posvêćenie
sacrosanctam: svetostotu*ju*(!)
santificamur: posvećaemь sê
summe divinitatis: vsečalnago božastva
saporem: žmah
semper: prisno
salubris: spasitelnaê
sacramentum: svêtbi
sanandus: cělěmiï
salutaris: spasitelnaê
sensuum: smisliï

Tantum: toliko
de tanto: o tolicem
tenere: deržati
tecta: pokrivena
timore: strahom
tractare: soveršati
tutela: zastupleniemь
terror: užastь
tanti: tolikago
tenor: deržalo
tremore: trepetom
testimonium: svedeniê
tribulationes: bědi
tantam: tolik*uju*
tractare: soveršati
tandem: togda
tradetur: predanь budet

Valeam: vozmogu
velamine: opono*ju*
vanis: suetnih
verborum[13]: glagolnago
vere: istiniï
in virtute: vь sili
veritatem: istinu
per virtutem: silo*ju*
veraciter: istinito
venerande: čestnu*ju*
vereor: bo*ju sê*
vocare: prizvati
vota: obětovaniê
viscerum: blagoutrobiê
vacua: taš*će*
videlicet: v istini
utero: utrobi
unius: edinogo
virtutes: sili
victima: žertva
de vulneribus: izь êzvi
velatum: pokrivena

Z alaphis cedimur: po lanitami
colaphis: za lanitami
cedimur: bieni esmi

conspuere: pl*ju*vati
proditor: predatel
proderet: predast
dorsum: harbat, hrebtě
tergum: hrebet, pleća
instituisti: nastavilь esi
intueri: pozrěti
iustificationibus: va opravdaniĭ
illa: ono
inuisibilis: nevidimo
incompresibilisque(!): nepostižimoeže
ignominiam passionis: sramotu muki

Peccatorem: grěšnĕcu
pereat: pogibnetь
profero: prinošu
plebium: l*ju*diĭ
pericula: pagubi
peregrinorum: putšestvućihь
prosternimus: prostiraemo
prestolantem: vozda*juću*

postulatio: prošenie
pietatis: milosti
plenum: plnь
peto: prošu
plenitudo: plnostь
placide: ugodno
participes: pričastniki
palatum: nebac
potamur: napaêmь sê
participes: pričestniki
peregrinus: stranu*jući*
premuns(!): prevzimaeĭ
preciose: dragocenaê
profluens: plinućaê
penitet me: ka*ju* se
prelibatio: vьkušenie
perfecta: sveršeno
purgatio: očišćenie
placentium: ugodnihь
pertractantes: čtući

U arhivu Financijskog inspektorata

Br. 201

Sveščić od 7 listova. Na etiketi u obliku romba stari broj 2136, a na naleđu legenda: *R. R. P. P. di S. Greg.o contro gli eredi Bertoch di livel di – L 5 : 10.*

Sadržaj: proces protiv nasljednika Martina Slavca g. 1766. s kopijama instrumenata od 1525. Na f. 1. su najprije ovi regesti starih isprava:

1525. Gioanni detto Lucus de Bosena dona inter vivos al Padre Pietro Guard.no di S. Maria Maddalena di Bussedrag una vigna in contra di Pompian, sive Prate obligata a decima alli Sig.ri Principali, et Anselmo Bratti, con pub.co instromento rogato dal sig.r Fran.co Grisoni q.m Nicolo 22. Gen.o 1525. nella Bergamina esistente nel convento segnata F con obligo di messe Gregoriane e della Grazia.

1538. Donna Bartolina relitta q.m D.no Geronimo Fini, dona al Re.ndo Padre Benedetto de Zara Guard.no del convento di S. Gregorio un pezzo di baretto con olivari nella contrà di Prade apresso li beni del medesimo convento, con obligo di messe di S. Gregorio e della Grazia stipulato dal S. Fran.co Gavardo q.m Sig.r Donato Nod.o li 3 8-bre 1538, esistente in Bergamina segnata I.

1556. 20. Aprile. Il convento si afrancò del agravio della decima in Prade, con publico instromento 20. Aprile 1556. Nod.o Aurelio Vittori.

1669. Il Padre Michiel Grubelich Guard.o del convento di S. Gregorio da a livel perpetuo a Martin Slavaz della Villa di Bertochi li

sudetti campetti ridotto in uno per capitale di L 105 di pagar annuo livello perpetuo di L 5 : 10 come dal instromento 15. Gen.o 1669. Nod.o Nicolò Bratti.

Il detto Martin Slavaz ha pagato sin del anno 1682., e nel medesimo anno ha cesso il campo sopradetto a Bastian Bertoch di sudetta Villa i t. d. Dalje je čitav instrument od 15. I. 1669., osuda od strane potestata od 1. XII. 1766., kojim se Katarina Bertoch osuđuje da plaća zaostale livele i troškove.

Br. 202

Sveščić od 48 listova različite veličine. Nedosljedno je provedena starija folijacija.

SADRŽAJ: zbirka instrumenata u predmetu sporova oko vlasništva i livela na zemljište u predjelu »Canzan« odnosno Petrićevac u Gažunu, i to u okviru g. 1524.–1760.

POJEDINOSTI: F. 1: Kopija testamenta od 18. januara 1524., koji ima na margini ovaj regest: *Bergamena segnata M. Testamento del q.m Luca de Martha con obligo di due Messe perpetue. 1524. 18. Gen.o.* Dokument je upravo transumiran u rješenju potestata, kojim priznaje vrijednost testamentu, što ga je pisao fra Petar, gvardijan trećoredaca. U rješenju se kaže: *Magnificus et Clarissimus Dominus Ioannes Minotus Potestas et Capitaneus Iustinopolis sedens in Logia veteri communis pro iure redendo ... visa instantia et requisitione factis Suae Magnificentiae per Reverendum Dominum Fratrem Petrum Guardianum Sanctae Mariae Magdalenae, narrans, qualiter superioribus diebus mortuus fuit Lucas de Martha, visaque in primis Cedula testamentaria scripta per eumdem Reverendum Dominum Fratrem Petrum tenoris infrascripti. In Christi nomine Amen, Anno millesimo quingentesimo vigesimo quarto, mensis Ianuarii, die decimo octavo. Io Luca de Martha essendo amalato* i t. d. *e voglio esser sepelito a San Francesco et che la mia fraternità mi habbia a sepelir secondo l'usanza nostra* i t. d. *et in prima voglio che i frati di Santa Maria mi dica le Messe di San Gregorio quanto più presto li pol, e doppo che io sia morto, che li me dica le Messe di Santa Maria et altretante per la mia muier Martha, et io Luca per questo e per l'amor di Dio e con la volontà della mia muier lasso la vigna de Canzan con il terren appresso alli detti frati* i t. d. Na kraju autentika notara (Franciscus Vecellius) od 16. septembra 1707., koji je prepisao *ab alia simili scripta in membrana a Domino Ioanne Vincentio de Hiarotis.*

F. 2: Kopija instrumenta, kojemu je na margini ovaj regest: *1528. 28. 8-bris. Il Con.to da a livel al sig.r And.a Belgramoni per annue L 4 il campo lassiato dal q.m Luca de Marta di tre giornate d'arrar.* U instrumentu (u kojemu je valjda zbog nečitljivosti pisar na više mjesta stavio točke) kaže se među ostalim: *Coram Sp.le D. Ioanne de*

Vida V. Dno Hon.do Com.s Justinopolis Venerabilis D. Frater Benedictus ordinis S.tae Mariae Magdalenae Prior sive Guard.s loci Justinopolis cum licentia Capituli sui ut ... (sic!) *et R.di D. Fr.is Filippi eius Ministri Provincialis ut de ipsa licentia constat in lingua Sclavonica* i t. d. *tradidit et ad perpetuum ac annuale livellum locavit D. Andreae Belgramono ... unum campum pluvinarum trium in circa posito in agro Justinopolitano in contrata Canzani* i t. d.

Među daljim ispravama o istom zemljištu iz XVII. i XVIII. st. posebno još spominjem: Na f. 6: Kopija instrumenta datirana u Kopru 7. maja 1726., po kojem fratri – zbog toga što Bernardo de Bernardi Balaban nije plaćao livel – daju zemlju na livel Antoniju Gravisi. Tu se spominju ovi oci u samostanu sv. Grgura: gvardijan Ignazio Sizi (Žic), Francesco Deppope definitor, Paolo Chiachich, Gieronimo Bellich, Nicolo Corniani, Antonio Ritossa. Na f. 7^{v} instrument od 26. maja 1742., kojim prokurator markeza Piera Gravisija uređuje pitanje livela u Gažunu s fratrima i najamnicima; fratri se tu spominju: Letor Gaetano Ciani, Zuane Cervarich i Girolamo Cavalletto. Na f. 22 talij. tekst procjene zemljišta bez datuma, a na naleđu glagoljicom: *Ovo je numer od kunfini od šteme (!) od brajad ke uzehomo Brnardu de Brnardo deto Balaban. Fruti numero 13.* Na f. 23 instrumenat od 6. marta 1718., kojim gvardijan *Gio. Grisostomo Chersich* daje Bernardu de Bernardi Balabanu zemlju u Gažunu u najam na tri godine; na naleđu glagoljicom: *Škrit s Balabanom.* – Na f. 27–30: instrumenat od 27. augusta 1703., kojim Bernardo de Bernardi iz Gažuna zamjenjuje cijeli niz komada polja, šume, kuće, staje i voćnjake u predjelu Ceresiol u Gažunu s plemenitim markezom Antoniom Gravise. Notar je Franciscus Vecelli. Na kraju: *Fedelmento estratto dal P.re Gio. Grisostomo Chersich.* Na naleđu glagoljicom: *Ovo e pismo od prmute Brnarda Balabana z markežem Gravižem dela Madoneta. Ovo po vrimenu može uzdržati našu zemlju ku aprendismo od istoga Balabana.* Možda je i to od Kršićeve ruke.

Na naleđu posljednjeg lista nalazi se mala kronika (rukopis fra Pavla Ćaćića), koja glasi:

Nicolò Papa IV. fece la Regola de Terz' ordine di S. Fran.co dell'anno *1430,*

Leone Papa X. fece la Regola per Terzo ordine per quelli che prometono li tre voti soleni dell'anno . . . . . *1521.*

Li Padri del Terzo ordine fabricano il convento nel Borgo di Zara l'anno . . . . . *1454.*

Li Padri del Terz'ordine fabricano il convento à Capodistria à Bussedraga dell'anno . . . . . *1468.*

Li Padri del Terz'ordine ordinano le Constituzioni per la Provincia Dalmata nel Capitolo celebrato à S. Paolo di Scoglieto sotto Zara dell'anno . . . . . *1492.*

Li Sig.ri Grimani Nobili Venetiani fanno donativo della chiesa ed hospitio della Mad.a de Campi alli Padri del Terzo ordine della Provincia di Dalmatia dell'anno . . . . . 1536.

Br. 203

Veći svežanj spisa, koji se tiču likvidacije i uprave likvidacijskom masom samostanskog imutka g. 1806.–1853. Na omotnom listu naslov: *San Gregorio – Liquidazione Vidacovich.*

POJEDINOSTI: Među spisima iz g. 1806. najvažniji je izvještaj, što ga iz Kopra 2. novembra 1806 šalje Gallo, direktor istarskog demanija (Direttore del Demanio d'Istria), generalnom direktoru demanija. U popratnom pismu veli, da šalje materijal triju likvidiranih samostana, t. j. sv. Grgura, sv. Franje konventualaca i konventualaca iz Muggie, ali ovdje se nalazi samo materijal sv. Grgura, i to iskaz financijskog stanja i inventar samostana. Iskaz ima naslov: *Stato attivo, e Passivo delle Rendite, e Pesi del Convento de' PP. del 3°. Ordine di San Francesco detti di S. Gregorio di Capodistria rilevato all' atto della soppressione seguita al giorno 27. Giugno 1806. in forza del Decreto I. e Reale del Giorno 8. giugno 1805.* Detaljna tabela, koja slijedi, iskazuje prihod od L 1184 (milanske monete), teret L 262, a čisti prihod L 922. Svi izvori prihoda podijeljeni su na tri kategorije, i to:

1. *Fitti de' Beni e Case in Contanti*
2. *Livelli attivi*
3. *Frutti de' Capitali e Censi attivi dovuti da diversi.*

Pod br. 1 je samo prihod od 84 L, i to za maslinjak u predjelu Triban. Pod br. 2 je iskaz od 10 stavaka o plaćanju vječnog livela na nekretnine. Među njima: *Da Francesco de Carli per Livello perpetuo assentato sopra la casa posta in questa città nella Contrada di Bossedraga per istromento de 12 Aprile 1594 rogato da Sig. Celio Sereni publico Nodaro. Paga li 15 Mag.o d'ogn'anno L 6 che sono L 4* (t. j. milanske). Dva su livela *»sopra un fondamento di saline . . . nella contrada di Semedella;* jedan na mlin za masline (torchio) u predjelu Braziol po instrumentu od 17. novembra 1560.; jedan na jednu kuću u predjelu Porta S. Pietro u Kopru po instrumentu od 5. jula 1606.; jedan na zemljište u predjelu Semedella po instrumentu od 18. oktobra 1594. Pod br. 3 nalaze se u 42 stavka prikazane obveznice na određene svote uz 6% koje su vezane na određene nekretnine, i to po instrumentima, koji su svi datirani u XVIII. stoljeću. Nakon toga je rubrika *Livelli passivi,* pod kojom su samo dvije stavke: jedan livel župniku sela Dekani, a drugi biskupu za crkvu sv. Grgura (t. zv. katedratik). U rubrici *Legati Passivi* popisane su vječne obaveze u misama, i to ukupno 188 misa na godinu u vrijednosti od 258 lira (milanskih).

Inventar, koji ide uz ovaj izvještaj nosi naslov: *Inventario e stima de Mobili appartenenti al Convento de Padri del 3.zo di S. Francesco detti Gregoritti di Capodistria, ritrovati negl'infrascritti Luoghi sotto questo giorno Giugno 1806. in cui la sostanza del sudetto Convento fu avvocata al Demanio in esecuzione del Decreto Reale 8. Giugno 1805.* U njem je specificiran popis i ujedno procjena predmeta pod ovim podnaslovima: *Nella casa di Margarita Mainardis presso la Chiesa di S. Gregorio; Nella Lisciera della sudetta Mainardis; Nella Camera; Nella Soffitta; In Cucina; Nella Caneva Borisi; Nel Campanile di S. Gregorio (Le campane); Argentaria consegnata al Cassier Demaniale.* U inventaru su popisani: ormari, sanduci, tkanine, osobito ruho i rublje iz sakristije. Među ruhom ima 18 planeta, od kojih jedna protkana zlatom i srebrom, procijenjena na 100 L (milanskih), dok obične vrijede 6–20 L; slijede zavjese, svijećnjaci, vosak i sl. Na tavanu su cijevi od orgulja, 8 slika manje vrijednosti (8 L) i 3 oltarne pale još manje vrijednosti (15 L). U podrumu su komadi četiriju oltara rastavljenih za vatru i druge starudije, dvije bačve i tri bačvice. Zvona u zvoniku procijenjena su na 500 L. Sveukupna vrijednost inventara iznosi 5.829 L. Na kraju su vlastoručno potpisani građani procjenjivači (obrtnici) i gvardijan fra Gabrijel Valentić.

Ovamo ide i iskaz osoba u samostanu sv. Grgura na dan 27. juna 1806. To su: 1. Valentich Gabrijel. 59 godina, rođen u Vižinadi 1747., obučen u Kopru 1766., zavjetovan u Zadru 1767., gvardijan; 2. Moschini Luigi, 40 godina, iz Verene, svećenik, obučen u Zadru; 3. Mendizza Serafin, 31 godina, iz Vižinade, obučen u Kopru, zavjetovan u Glavotoku, svećenik; 4. Cociancich Crescenzio, 25 godina, iz Vižinade, obučen u Kopru, zavjetovan u Vižinadi, klerik; 5. Pinesich Antonio, 42 godine, iz Vižinade, obučen u Vižinadi, zavjetovan u Glavotoku, laik.

Najveći se dio spisa u ovom svežnju tiče likvidacijskog postupka, što ga g. 1818. provodi komesar likvidator Giovanni Vidacovich na temelju carske odluke o organizaciji istarske provincije od 27. decembra 1815. br. 17655. Početak protokola o tom postupku nalazi se na jednom otrcanom listu, koji počinje: *Protocollo di liquidazione della facoltà del Convento di S. Gregorio di Capod'Istria nell'Istria ex Veneta avvocato in forza del Decreto Governativo del Regno d'Italia del 8. Giugno 1805., il Giorno 27. Giugno dell'anno 1806., le cui rendite correnti, non che gli arretrati scaduti sin tutto ottobre 1817. col mezzo della presente liquidazione preparativa la perfetta depurazione della facoltà medesima entraranno conforme alla primitiva destinazione di questa Corporazione nell'Imp. R. Fondo di Religione di Trieste.*

Capod'Istria il di 28. settembre 1818.

Presenti: Da parte dell'Imp. R. Commissariato Distrettuale di Capodistria – Il p. Federico Fayenz (?) Commissario distrettuale. Da parte

»Procešet« protiv obitelji Davanzo od 3. agušta 1735.

Tabla legata (laši) iz g. 1697.

ﻭﺍﻟﻰ ﺍﻟﻤﻠﻚ ﺍﻟﻤﻌﻈﻢ ﺍﻟﻤﺆﻳﺪ ﺍﻟﻤﻈﻔﺮ ﺍﻟﻤﻨﺼﻮﺭ ﺍﻟﻤﺠﺎﻫﺪ ﺍﻟﻤﺮﺍﺑﻂ ﺍﻟﻤﺜﺎﺑﺮ ﺍﻟﻌﺎﺩﻝ ﺍﻟﻌﺎﻟﻢ ﺍﻟﻌﺎﻣﻞ

Iskaz troškova za zidarske radove od 9. IV. 1729.

Oficij »V' prazdnik' blaženih' sedam' osnovateléi«

Registar milostinje za sv. Križ g. 1749.

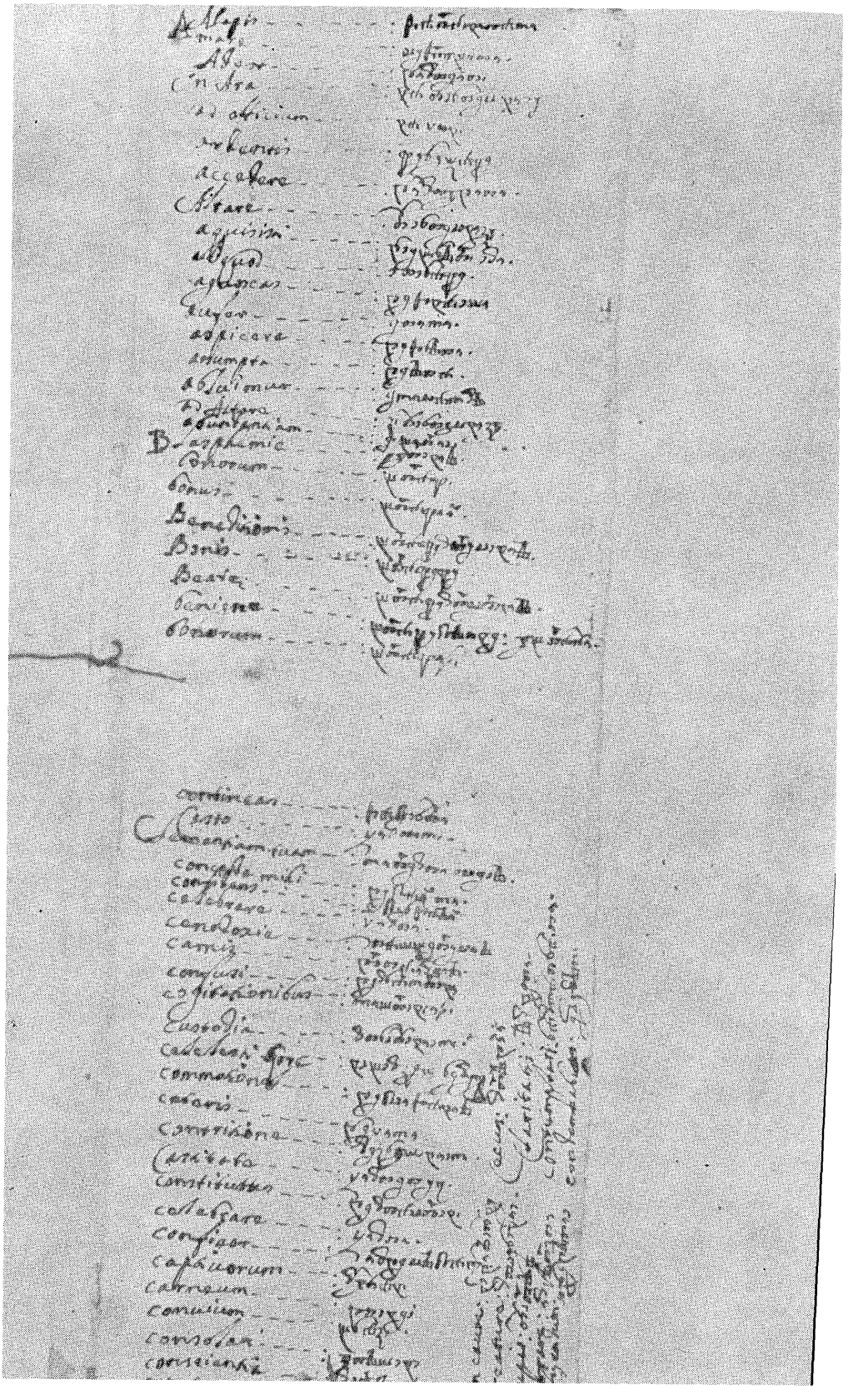

Latinsko-hrvatskoglagoljski vokabular

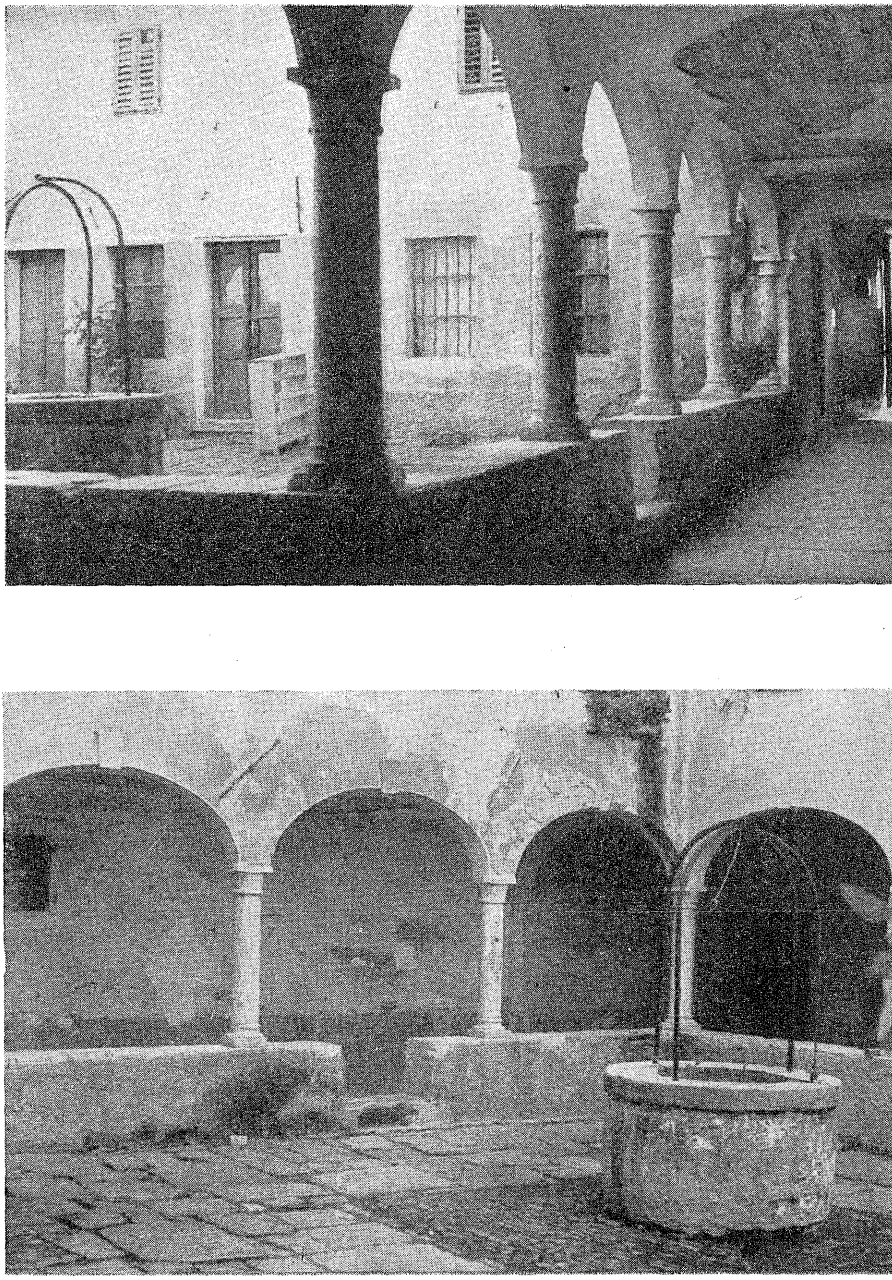

Klaustar bivšega samostana sv. Grgura

della Commissione per la depurazione di fondi politici S. Giovanni Vidacovich Commissario liquidatore.

Ovdje se nalaze zapisnici i obveznice svakoga od dužnika likvidacijskoj masi bivšega samostana, kao i tabelarni pregledi po pojedinim rubrikama. Jedan dio tog materijala predstavlja stanje g. 1818., a drugi sličnu reviziju izvršenu g. 1830. i ponovno g 1853.

Listine obitelji del Bello (inv. br. 6b)

Fascikul od 81 lista s 13 malih priloga. Na omotnom listu: *C – P. P. S. Greg.o per Canzan.* Neki listovi imaju foliaciju, ali bez ikakva reda.

SADRŽAJ: dokumenti o sporu oko zemljišta (bareda) u Canzanu, koji se vodio g. 1711.–1712. Uz spise iz ovih godina ovdje se nalaze kopije instrumenata iz XVI. i XVII. stoljeća počevši od g. 1546., 1547., 1549. i dr.

POJEDINOSTI: Kopija instrumenta od 13. maja 1549. kojim *R.dus frater D. nus Benedictus Guardianus Monasterii S.ti Gregorii de Iustin.* zajedno s drugim fratrima daje Franciscu Sereno u zamjenu vinograd u Canzanu, a on njima staju u Kopru kod Porte nove. Priložena su 4 listića kao potvrde o primitku livela, od kojih je najstariji pisan glagoljicom ovako:

Miseca marča 1694

Miseca marča 1695.
Misec (!) mirča (!) 1696

Miseca marča 1699 na dni 15 priehu liveli za četiri leta za ovi milezini ki su stavni na ovi karti prieh po liveli od Balabana Brnarda de Brdi (!) z Gažu (!) za ove leta ke u ovde zapisane lita 4 prieh Lr 52.

Ja fra Ivan Sablić kako zgora.

Ispod toga je pisar Gavardo napisao talijanski: *La presente ricevuta fatta dal Padre Z.ne Spada fù Guard.o di S. Greg.o serve solamente per anni quattro sotto la sua aministratione, il milesimo è schiavo.*

Na drugom je listiću na talijanski prevedena Sabljićeva potvrda, ali s posve krivim čitanjem godina, t. j. 1584., 1586. i 1589., a Sabljićevo ime dobilo je oblik *Ioni Sabla.*

Slijede dvije potvrde potpisane od gvardijana Zvana Dobrilovicha, jedna od 13. marta 1701., a druga od 5. maja 1702. Na prvoj je glagoljicom označeno: *Gažon*, a na drugoj: *Deto Balaban.*

Podneskom Nikole del Bella od 21. januara 1711., kojim tuži fratre da obrađuju njegovu zemlju, počinje proces pred koparskim potestatom i time raznovrsni instrumenti i zapisnici, koji se tiču spora oko spomenutog zemljišta u Canzanu.

BILJEŠKE

I.

[1] *G. F. Tommasini,* De'commentari storici-geografici della provincia dell'Istria, Archeografo Triestino, IV, Trieste 1837, 328.

[2] O tim pitanjima govore mnogi izvori. Za XVI.–XVIII. st. vrlo su rječite relacije potestata i kapetana mletačkom senatu publicirane u *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria,* VI–VIII i XIII. *Tommasini* je također vrlo dobar kao očevidac. On na pr. o jeziku građana Kopra veli: *parlano italiano e tra i plebei e in uso lingua slava* (str. 328.), a za pučanstvo okolice kaže: *Usano la lingua slava* (str. 334.). U svojoj relaciji g. 1589. veli mletački potestat za okolicu grada izričito: *per esser tutto quel territorio habitato da persone schiave et non da altri* (Atti e memorie VI, 426).

[3] *Ivančić* je u drugom dijelu citirane knjige pod naslovom Prilozi (koji obuhvata 229 strana) publicirao mnogo dokumenata, koji se tiču povijesti franjevaca samostanskog III. reda u našim krajevima. Šteta je, što ti dokumenti nisu kritičnije izdani: uzeti su često iz nepouzdanih prijepisa, nije označen izvor, odakle su preuzeti, ma da je to ponajviše arhiv provincije ili kojega samostana, i usto je katkada nepouzdano čitanje. On nije imao prilike poslužiti se građom iz koparskog arhiva, pa ću ga na više mjesta moći ispraviti i dopuniti.

[4] Glavnija je literatura za opću povijest ovoga reda: *Antonio de Sillis,* Studia originem, provectum atque complementum Tertii ordinis de poenitentia S. Francisci concernentia, Neapoli 1619; *Francesco Bordoni,* Archivum bullarum ... fratrum Tertii ordinis S. Francisci, Parmae, 1658; *isti,* Historia Tertii ordinis S. Francisci, Parmae 1658; *Raniero Luconi,* Il Terzo ordine regolare di S. Francesco, Macerata 1935; *Theodorus Badurina,* Juridica approbatio Tertii ordinis Regularis S Francisci de paenitentia eiusque libertas per saecula, Romae 1953; *L. Wading,* Annales minorum, I–XVII. Ad Claras Aquas 1931–1935 (3. izd.). Mnogo građe i manjih monografija može se naći u časopisu: *Analecta Tertii Ordinis Regularium S. Francisci,* koji izlazi u Rimu od g. 1913. do danas. I u Ivančićevoj knjizi nalazi se također pregled opće povijesti trećega reda.

[5] To vrijedi osobito za Italiju, dok na pr. u Holandiji i Belgiji zametak redovničkih trećoredaca nastaje u obrtničkim bratovštinama (t. zv. begardi).

[6] Isti Mrganić fundirao je i hospital sv. Jakova u Zadru g. 1460., kako se to kaže u zapisniku Valierove apostolske vizitacije Zadra g. 1579.

Raširenost eremita franjevačkog trećeg reda na teritoriju bosanske franjevačke vikarije u prvoj polovici XV. stoljeća potvrđujem i tekstom bule pape Eugena IV. od 13. siječnja 1444., kojom se inače regulira odnos između eremita i franjevaca opservanata. Budući da tekst te bule nisam našao u Ivančića, nego u spisima koparskog samostana, donosim je ovdje per extensum u Archivalia, fasc. 1237, premda joj je tekst prepisivanjem nešto iskvaren.

[7] Pored *Ivančića* (str. 17, 82, 83 i dr.) vidi novija gledanja o postanju dalmatinsko-istarske provincije u knjizi *Th. Badurine,* Juridica approbatio Tertii Ordinis Regularis S. Francisci de paenitentia eiusque libertas per saecula, Romae 1953, 29. Badurina zastupa mišljenje, da se ne zna, kada su naši dalmatinski trećoreci dobili privilegij da polažu prave redovničke zavjete i tako postanu pravi redovnici, ali veli, da – ako to nisu prije bili – postali su to s pripajanjem talijanskoj kongregaciji g. 1602.

[8] Vidi o tom poglavlju u *Ivančića* str. 39.–40. On u Prilozima A pod br. XXXIII donosi breve pape Aleksandra VI. datiran *23 Julii 1498 Pont. anno septimo,* a ostalo prepričava po jednom dokumentu, za koji u bilj. 1. na str. 40. veli, da se nalazi »u redodržavničkom arkivu«. Ja sam srećom taj dokumenat našao u trećoredskom provincijalnom arhivu na Sv. Ksaveru u Zagrebu, pa ga u poglavlju Archivalia objelodanjujem pod br. 2. Dokumenat je gotičkim kursivom pisani koncept podneska trećoredskog prokuratora viceprotektoru, ali je bez datuma i bez potpisa. No po podacima u samom tekstu dokumenat je pisan prvih godina XVI. stoljeća, a najkasnije g. 1506., jer je Egidije Delfin bio general reda od g. 1500. do 1506. (Isp. *L. Wading,* Annales

Minorum, XV, 214, Ad Claras Aquas 1933). Treba napomenuti, da se u ovom dokumentu breve Aleksandra VI. datira 24. jula 1499. (a ne 23. jula 1498.).

[9] Taj se obrednik čuva u samostanu trećoredaca na Sv. Ksaveru u Zagrebu. Tekst konstitucija je štampao *Ivančić* u Prilogu D br. 1. Isp. i *I. Milčetića,* Hrv. glag. bibliografija, Zagreb 1911., 95.

[10] Isp. *Milčetićevu* Bibliografiju str. 391.

[11] *Cum itaque, sicut accepimus, dilecti filii Provinciales et Fratres Tertii Ordinis S. Francisci Provinciae Dalmatiae et Iustinopolitane nulli alteri Superiori obediant, sed dicti Fratres eorum Provinciali per vota secreta pro tempore electo tantumodo subsint, nec alium superiorem agnoscant.* Ivančić u Prilozima str. 93 donosi cijelu bulu. Zanimljivo je, da se u njoj trećoredska provincija naziva dalmatinsko-koparskom.

[12] *Ivančić* str. 144–146.

[13] Iz teksta regule Nikole IV. u rukopisu fra Šimuna Klimantovića. Njihovo isposničko odijevanje i ležanje upalo je u oči i generalu reda Antoniju de Sillis g. 1608., koji kaže o životu starih trećoredaca: *eos non habuisse interulas lineas, sed asperam et rudem tunicam super carnem nudam; nec in plumeis lectis cubasse, sed super nudam humum vel super tabulas aut struem lignorum* i t. d. *Et hodie tam laudabilis austeritas perseverat adhuc apud Dalmatas nostri Ordinis Frastres, ut ipsemet ego in Visitationibus generalibus fui expertus. (Ivančić* str. 78.).

[14] Vidi tekst u *Ivančića* II, 155.

[15] Ivančić (179) meće kapitul, na kojem se ta odluka stvorila, u lipanj 1704., a na str. 253. u god. 1705.

[16] Za fra Mateja Bošnjaka, koji je doista mlad došao iz Bosne, kaže tekst molbe iz g. 1508.: *che lha ristaurato dito ordene in Dalmazia, che quasi era mancato.* (Ivančić II, 41.).

[17] M. Japundžić, Glagoljski brevijar iz g. 1465., Radovi Staroslav. instituta, knj. II, Zagreb 1955., 187–191.

[18] Isp. Ivančić 119, 217 i II, 163.

[19] Ivančić 165 i II, 41–45.

[20] Ivančić II, 34, 54, 56 i dr.

[21] Ivančić II, 64–65.

[22] Ivančić II, 115.

[23] Osim goleme literature iz mletačke i crkvene povijesti o toj samostanskoj reformi, isp. monografiju Vladimira Radonića, Die Klosterreform in Venedig (1767–1770), Šibenik 1935.

[24] L. Pastor, Geschichte der Päpste. XVI, 337 i dr.

[25] Vidi o tom posebno: P. Čapkun, De organisatione curae pastoralis franciscanorum apud Croatorum gentem, Bibliotheca theologica 5, Šibenik 1940, 192–209.

[26] Vidi njegovu biografiju u Ivančića 184–187 i dr.

[27] Ivančić je dosta aljkav u datiranju. Tako je i u tom tekstu Juranićeva izvještaja bez sumnje krivo čitao datum zabrane oblačenja *20 s.bre 1764* umjesto 20 n.bre 1767. Jamačno su ovom izvještaju pripadale i dvije pohvalnice za trećorece iz Cresa i Kopra, što ih je publicirao Ivančić, II, 177–178.

[28] Vidi opis i tekst u poglavlju Archivalia: U arhivu provincijalata. Spis odgovara na 7 kapitula, i to na traženje komisije od 9. januara 1768. (po mletačkom brojenju 1767.).

[29] *essendo soli fra Regolari, che conservano la Madre lingua, che officiano, e celebrano la S. Messa nella pura Madre lingua Illirica, osservando rigorosamente li precetti del linguagio Glagolitico, solo inteso dalle genti nazionali.* Ivančić II 179.

[30] *il giornaliero uso della officiatura slava che coerentemente al loro instituto l'hanno dal principio della loro fondazione esercitata e continuano esercitarla litteralmente con proffitto, specialmente delle genti della campagna, che altre lingue non possede, che la slava nativa.* Ivančić II, 179.

[31] *per la loro Illirica liturgia essendo tutti li popoli di quest isola Slavi ...* Ivančić II, 180.

[32] *nell'essercizio della dovuta officiattura Ecclesiastica in Iddioma Illirico litterale da essi unicamente praticato ...* Ivančić II. 180.

[33] Tekst u Ivančića II, 124. O glagoljanju tu se kaže: *Tutti questi possegono ab antiquitus la loro giornaliera Ecclesiastica officiatura nella vera madre lingua Illirica, o sia Slavonica Litterale, soli et unici fra tutti gli altri Regolari della Dalmazia e dello Stato Veneto.* I t. d. Isp. i str. 86.

[34] *si rassegna esser quell' Isola abitata da popolo dell' Illirica Nazione che ne' bisogni dell'anima e de' loro corpi, non altri che detti Padri possono pienamente giovare, non tanto per esser tutti loro compatrioti e per ciò per parlare e per scrivere nella lingua comune intieramente pratici, ma ancho per esser unici fra Regolari tutti, ... officiano la Chiesa nell' Ecclesiastica liturgia Illirica tutte le ore canoniche fra il giorno* i t. d. *essendo li abitanti di quell' Isola tutti illirici e praticano tutti gli esercizi della cattolica nostra Religione nella madre Lingua Slavona.* Ivančić II, 126–127.

[35] *facendo uso specialmente dell' Idioma Illirico loro naturale.* Ivančić II, 129.

[36] *continuando nell'antico loro instituto dell'assistenza ai Parrochi. dell'ospitalità verso i poveri, e della particolare coltura della lingua litterale illirica.* Ivančić II, 130.

[37] Ivančić, str. 88.

[38] Čitav tekst ove mletačke odluke vidi u Ivančića II, 131–135. Priznanje njihovu glagoljanju glasi: *che si riconosce utile a quella Popolazione anche per l'uso della Lingua Illirica ossia Slava nella Ecclesiastica Liturgia e nelle altre assistenze spirituali.*

[39] *la particolar protezione della Repubblica molto impegnata per la conservazione di quella lingua.* Ivančić II, 135.

[40] *Una delle maggiori sue cure è stata la Correzione e lo Stabilimento della lingua Illirica, che tanto preme alla Veneta Repubblica* i t. d. Ivančić II, 136.

[41] *ob tuam summam in lingua Illirica Sclavonica, peritiam de Catholica Religione quam maxime benemeritus es.* Ivančić II, 138.

II.

[1] Ivančić, o. c. 235–237 i dr.

[2] Ivančić svagdje krivo piše de Spalatis, ali je u svim dokumentima, što su mi bili pri ruci, jasno Spelatis (mnogo rjeđe Spellatis).

[3] Ivančić, II, 15, donosi tekst ove isprave, koju je pisao notar Marcus Ingaldeus, ali ništa ne kaže o njenu nalazištu ili izvoru. Kopiju te isprave nalazimo u podnesku koparskog gvardijana od 9. IV. 1768., koji se nalazi u Arhivu provincijala u Zagrebu (v. Archivalia) kao i u spisima procesa od g. 1774. između koparskih trećoredaca i opservanata oko pitanja, tko je dužan da vrši onaj legat de Spelatisa o jednoj misi na tjedan (Koparski arhiv br. 1244, a tu je i sumarij toga instrumenta). U jednom i u drugom slučaju prepisivač se poziva na pergamenu, koja se nalazi u samostanu: *Bergamina segnata I.* Treba konstatirati, da se u ovim tekstovima legatar naziva *Franciscus de Spelatis q.m domini Odorici;* fra Martin prima *nomine suo et suorum fratrum religiosorum dicti ordinis et successorum in perpetuum;* vrata se zovu *Porta Bussedraga.* Tako treba ispraviti Ivančića.

[4] Tekst ovog dokumenta v. u Ivančića II, 16, ali on ni tu ne citira izvora. Vjerojatno je on i ovaj kao i prednji tekst uzeo baš iz navedenoga podneska iz g. 1768., ali i tu valja nešto ispraviti. Riječi: *Hoc est exemplum* i t. d., što su kod njega na kraju u zaporkama, treba da budu na početku; ime donatora je *Francisci de Spelati q. misser Dorigo;* vrata se opet zovu *Bussedraga;* svjedok je *maestro Perixon sartor in Venezia in Rio terreno.* Na kraju je autentizacija od 6. maja 1501. s imenima triju notara. Kopija ovog dokumenta nalazi se i u Koparskom arhivu fasc. 1244.

[5] *poiche la Chiesa di Santa Maria Maddalena ivi ritrovasi eretta da i religiosi del Terz'ordine prima del mille quattro cento settanta.* P. Naldini, Corografia ecclesiastica, Venezia 1700, 197.

[6] *Li padri del Terz' ordine fabricano il Convento à Capodistria à Bussedraga dell' anno – 1468.* Isp. Arhiv Financijskog inspektorata u Kopru br. 202. Nije mi jasno, kako je u noviju literaturu ušla tvrdnja, da su se naši trećoreci nastanili u Kopru g. 1440. Tako je napisao Gedeone Pusterla. I rettori di Egida Giustinopoli Capodistria, Capodistria 1891., str. 23., da je osnovan samostan *1440 di s. Maria Maddalena*

e poscia di s. Gregorio dei padri Terziari Francescani di lingua slava. D. Venturini, Guida storica di Capodistria, Capodistria 1906., veli na str. 40: *All' epoca del loro ingresso in città, seguito intorno al 1440. essi occupavano una casa con orto pertinenti alla mensa vescovile.* Ali isti autor i dolazak fratara opservanata meće u g. 1440 (str. 70.). Na koncu moglo bi se dopustiti, da je u Kopru bilo trećoredaca poluredovnika i prije dolaska fra Martina. Za njega naime znamo, da je g. 1446. osnivao samostan na Galevcu kraj Zadra. A Naldini i za dolazak trećoredaca kao i opservanata veli, da se pisci slažu u tvrdnji, da su jedni i drugi došli *sopra il mille cinquecento e venti* (str. 193.).

[7] Ovo o slučaju gospe Teodore saznajemo iz nedatiranog koncepta punktacija, što ih je poglavar trećoredaca poslije fra Martinove smrti iznosio u parnici, o kojoj ćemo odmah govoriti. Tekst vidi u poglavlju Archivalia, u Arhivu provincijalata u Zagrebu.

[8] *un horto di ragione del Vescovato e del Capitolo concesso molt' anni prima a i Terziari ivi dimoranti* (Naldini 194) i *una casa del Vescovato e del Capitolo con horto et altre minute attinenze a loro servì d'Hospitio* (Naldini 197) – to su riječi, iz kojih bi se moglo razumjeti, da je riječ o onoj istoj kući i vrtu, što ih je trećorecima poklonio de Spelatis, a ne biskupija.

[8a] Ivančić 205.

[9] Vidi tekst u fasc. 1244 Koparskog arhiva.

[10] Glavne dijelove teksta toga dokumenta publicirao je Ivančić (II, 22), ali i opet bez oznake izvora. Kopija čitava dokumenta se nalazi u već spomenutom podnesku koparskog samostana iz g. 1768. U njem se na margini nalazi opaska: *Bergamina no IV,* iz čega se mora zaključiti, da je tada ta pergamena bila pohranjena u samostanskom arhivu. Vidi Archivalia: Iz arhiva provincijalata br. 14.

[11] Prema tomu riječi Naldinijeve, koje smo citirali u noti br. 5, morat će se ticati trećoredske nastambe, a ne crkve sv. Marije Magdalene.

[12] Ivančić 236.

[13] Ovi podaci iz koparskog biskupskog arhiva potječu iz jednog prijepisa rukopisa Angela Marsicha, koji je nosio naslov: *Estratti dai Libri originali de vescovi di Capodistria.* Ovi se prijepisi iz Marsicha sada nalaze u privatnim rukama u Kopru, dok mi nije poznato, gdje se možda nalazi Marsichev rukopis. Marsich je u drugoj polovici prošlog stoljeća štampao priličan broj ispisa i regesta iz različnih istarskih arhiva po različnim istarskim talijanskim časopisima i novinama (isp. *Bibliografia delle opere di don Antonio Marsich,* Archeografo Triestino, NS., XX. g. 1894–1895., 456), od kojih mi neke nisu pristupačne. Stoga i nisam mogao provjeriti, da li su citati, što ću ih ovdje navesti po spomenutom prijepisu, doista već negdje publicirani. Ove mi je citate ljubazno odstupio kustos Koparskog arhiva prof. Mario Bratina. Podaci su ovih citata bez sumnje pouzdani, samo oni – istrgnuti iz svojih cjelina – gube na jasnoći. Oni – pod glavom: *Jacobi Valaressi Tom. IV. ab anno 1493–1503* – glase:

1493 lunedi 7 ottobre. Canon. Nicolò Dionisio, Berdnardino Sindici e Pietro de Aziis decano – Fra Stefano da Arbe delegato dal Guardino Martino del Convento di S. Maria Maddalena in Capodistria del 3o Ordine di S. Francesco de Penitenzia presenta lettere papali al Vescovo perchè imponga a Fra Tommaso da Trieste dei Minori Osservanti altri chierici e laici di non sturbare i sopradetti con fabbricare loro a ridosso certa casa. Li 22/X. il chierico Bortolo de Carli invita le parti. – S. Maria Maddalena era nella contrà Bossedraga appresso S. Andrea e la strada, fu invaso questo convento nel luglio 1492 da Fra Tommaso e due altri compagni aiutati da Ser Antonio de Merigotto per appropriarsi del Convento e Chiesa. La lite nacque perchè i Minori Osservanti s'erano eretta chiesa e convento là prossimi alla Chiesa e Convento di S. Maria Maddalena e con ciò recavansi del danno.

1489 – 24/VIII. – Francesco qm. Giovanni de Spalatis da Venezia cede alla mensa vescovile una sua casa ed orto. Fra Martino da Zara terziario quasi in un eremitaggio conduce suoi giorni; era là presso la chiesa di S. Andrea in Capodistria quai beni confinavano coll'oratorio ed orto di S. Maria Maddalena.

1494 – 15/IV – martedi – Morto da qualche tempo Fra Martino da Zara terziario di S. Francesco, il canonico Giovanni de Vanto domanda a nome del Capitolo l'allontanamento dalla casa, orto e cimitero di S. Andrea in Capodistria di Fra Stefano da Arbe e Fra Giovanni socii del defunto che questi godeva da lunghissimo tempo.

[14] Vidi tekst u poglavlju Archivalia: u arhivu provincijalata u Zagrebu br. 1.
[15] Naldini, o. c. 194–195. Slično veli i D. Venturini, Guida storica, str. 70.
[16] Naldini, o. c. 197.
[17] Vidi bilješku br. 13.
[18] Vidi poglavlje Archivalia: Koparski arhiv fasc. 1237.
[19] Vidi tekst u Ivančića II. 164.
[20] I. Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, Zagreb 1910, 66.
[21] I. Berčić, Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu Ćirila i Metoda, Zagreb 1870, str. 27.
[22] Vidi tekst u poglavlju Archivalia: Koparski arhiv, fasc. 1237, f. 5.
[23] Vidi Koparski arhiv, fasc. 1244.
[24] Tekstovi su u Koparskom arhivu, fasc. 1237, f. 8.
[25] Tekst u Koparskom arhivu fasc. 1237 f. 9.
[26] Arhiv financ. insp. br. 202.
[27] Arhiv financ. insp. br. 201.
[28] Taj je spis u provincijalnom arhivu u Zagrebu. Vidi opis i tekst u Archivalia.
[29] Fra Filip Zadranin bio je izabran starješinom dalmatinsko-istarske provincije na kapitulu u Glavotoku g. 1528. Ivančić 252.
[30] Tekst iz arhiva Financijskog inspektorata br. 202 vidi u Archivalia.
[31] Taj dokumenat, koji sadržava originalnu molbu, vidi u poglavlju Archivalia: u arhivu provincijalata u Zagrebu br. 4. Čitav spis i zapisnik o predaji v. u fasc. 1237. Potrebno ih je per extensum publicirati, jer je u Ivančića II, 58 iskvareno publicirano.
[32] Naldini u Corografia 198 stvar malko drugačije prikazuje. On kaže: »Ed accioche il contratto (t. j. između trećoredaca i opservanata) in niun tempo fosse rescindibile, il Sommo Pontefice Clemente Settimo con suo breve, esibito sotto il diecinove luglio del mille cinque cento trenta, ingiunse alla Curia Episcopale di Giustinopoli, riconosciutane la canonica susistenza, corroborarlo con suo Decreto; il che dal vescovo Francesco Biondi come delegato Apostolico, pienamente eseguito, il Terz' Ordine inchiodò il passo appresso di san Gregorio, ove attualmente persiste.«
[33] Čitav je iskaz pisan glagoljicom, štampan u Vjesniku Drž. arhiva V, VI, Zagreb 1934, str. 83–84.
[34] Inventar od g. 1750. veli. da ima tabernakul od mramora. a *Ivančić*, o. c. str. 237., veli: »veliki mramorni sa također mramornim svetohraništem«. Ivančić tu pogrešno navodi samo 4 oltara.
[35] Ivančić i za ovaj oltar veli, da je »također mramorni«.
[36] Za ova dva posljednja oltara veli Ivančić, da su bila od pozlaćenog drva.
[37] Vidi Vjesnik Drž. arhiva V, VI, 83.
[38] Ta minijatura, koja je snimljena kao detalj sa genealoškog stabla koparske obitelji Grisoni, reproducirana je u članku *Alda Cherinija*. Capodistria in una miniatura settecentesca, u listu Pagine Istriane, ser. III, g. II, br. 5, Trieste 1951.
[39] *G. Pusterla*, I rettori di Egida Giustinopoli Capodistria, Capodistria 1891, str. 57. veli za crkvu: *Ora è ridotta a lavatoio dell' i. r. ergastolo.* A slično i *Domenico Venturini* u Guida storica di Capodistria, Capodistria 1906, str. 40. veli: *Oggidi la chiesa di S. Gregorio e ridotta a lavatoio dell' I. R. casa di pena.* Dakle je zgrada porušena poslije te godine. Velika zgrada ozloglašene kaznionice srušena je g. 1949.
[40] Ivančić II, 39.
[41] Vjerojatno je bio iz Pazarišta. Zaključujem to po tomu, što među glagoljskim listovima zavjetovanja u Arhivu provincijalata u Zagrebu nalazim i jedan list, koji sadrži izjavu fra Dominiga Ćaćića »od Like sela Paza[...] cesarovine sin Ivana Ćaćića i njegove žene Jele« – datiran u Porozini na Cresu 31. I. 1732. Oštećeno mjesto bez sumnje treba čitati Pazarište, pa je to vjerojatno i rodno mjesto našega Pavla, a Dominik mu je vjerojatno bio blizak rod. U knjizi posinovljenih samostana u Glavotoku zaprimljeno je g. 1717. u posinovljenje odjednom devet već zavjetovanih redovnika, a među njima i *otac fra Paval Ćaćić fratar profeš godišć ... (!) od cesarovine od Livna.* No taj je stavak prekrižen i na zapisniku nema među potpisnicima Ćaćićeva imena.
[42] U arhivu provincijalata nalaze se i dva glagoljska dokumenta, što ih je potpisao *fra Paval Ćaćić šekr(etar)ii prov(incija)l*, prvi datiran *u mostiru s(veto)ga Mi-*

kule na Porozini 15. V. 1738., a drugi također ondje 16. V. 1739. Ćaćić je bio onaj prokurator, što je bio g. 1735. poslan u Veneciju, s punomoćima provincijalnog kapitula, da prigovori konstitucijama od 1734. u pogledu propisa o vizitatorima provincije, po kojima bi vizitator morao biti iz druge provincije. Ćaćić je postigao, da se zbog razlike u jeziku u njihovoj provinciji mogu slati i vizitatori njihove provincije. (Ivančić 145).

[43] Primjer posinovljenja imamo u slučaju fra Matija Vodarića iz Lubenica na Cresu, koji se g. 1673. posinovljuje u Martinšćici na Cresu. Isp. Vjesnik Drž. arhiva VI, str. 77.

[44] Vjesnik Drž. arhiva VI, str. 82. Ta je odredba nastala bez sumnje na osnovi konstitucija od g. 1734., čl. IV, gdje se kaže, da je običaj posinovljenja već odavno uveden u redu. Tekst toga člana može se među ostalim vidjeti i u knjizi *Pravilo Samostanskoga Trećega Reda sv. Franje*, Krk, Tiskara »Kurykta« 1901., str. 62. Ali i u knjizi posinovljenih samostana u Glavotoku, koji se počeo voditi već g. 1717., kaže se, da prije nije u provinciji Dalmacije i Istre bilo običaja posinovljavanja, ali da ga sada uvode po nagovoru oca Antona Kažota od Vicence, generalova komesara na kapitulu, koji je održan 1708. na Bijaru kod Osora.

[45] Vjesnik Drž. arhiva VI, 83.

[46] Original u arhivu provincijalata u Zagrebu (svežanj glag. listina).

[47] Vjesnik Drž. arhiva VI, 83.

[48] Isp. i Vjesnik Drž. arhiva VI, 83. Tako isto se i g. 1739. dijeli jedan Vodarićev legat između Kopra i Martinšćice.

[49] Mletačka lira prema milanskoj tada se računala u razmjeru 1,20 : 1.

[50] *L. Jelić*, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae, Krk 1906, XVIII, 90b (prema Spinčićevu ispisu iz Arhiva financ. inspektorata).

[51] *Ivančić* 148. No on ne donosi tekst, nego samo odlomak prijevoda i veli, da se nalazi »u redodržavnom arkivu«. Ja ga nisam vidio.

[52] Također u *Ivančića* 148. Ostavio sam njegov prijevod, samo sam Hovardo izmijenio u Gavardo; a mislim da je u originalu vjerojatno i Gregoriti, a ne glagolaši.

[53] Odlomak na talij. jeziku citira *L. Jelić*, Fontes XVIII, 73[a] iz koparskog Arhiva financ. inspektorata n. 860., i to po ispisu Vj. Spinčića.

[54] *Jelić*, Fontes XVII, 231.

[55] *Jelić*, Fontes XVIII, 15.

[56] Isp. *I. Koštiál*, Matice v Krkavčah pri Kopru, Vjesnik Staroslav. akademije, II, Krk 1914, 71; *Glagoljica u Koparšćini*, Naša sloga, XI, Trst 1880, br. 12. Gdje je sada ta matična knjiga?

[57] Tekst u podlistku Naše sloge, XI, br. 12. i u *Jelića*, Fontes XVIII., i to po Spinčićevu ispisu.

[58] *Jelić*, Fontes XVII, 90.

[59] *Jelić*, Fontes, XVII, 169.

[60] Citat po *Jeliću*, Fontes XVII, 242. Isp. i *B. Benussi*, La liturgia slava nell' Istria, Parenzo 1893., 114–115., koji zna jedino za ovu potvrdu glagoljanja u Kopru.

[61] *che non solo Prediche, ma Ufici, Messe, Sagramenti, e quanto puo desiderarsi da un buon Fedele, li somministrano in linguaggio Schiavo, loro proprio, e congenito. Naldini*, Corografia, 474.

[62] U tom su inventaru spomenuti i latinski misali i to 3 velika i 2 mrtvačka. Iz toga se dade zaključiti, da se u crkvi ponešto služilo i latinski. Da li su to bili vanjski svećenici ili su i neki fratri latinski služili? S obzirom na poznati stav o ekskluzivnosti glagoljanja u trećoredskoj provinciji, teško je dopustiti, da su i neki fratri bili latinaši.

[63] Misal i brevijar se sada nalaze u Arhivu Jug. akademije. Akademiji ih je poklonio g. 1930. prof. Vjekoslav Spinčić, koji o njima govori i u svojim Crticama iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb 1926., str. 61. U misalu je na str. 318 latinicom ovaj napis: *Na Salvori u dan 19 7-bre 1829. Ovi Missal bi mi darovan od Gospodina D.n Antona Populina od Visinade, onda kada san ga sacramintal na ponti gnieghove smarti. Bog mu daj spasiti gniegovu Dusu. Gia D.n Giossip Barancich Parroco od Salvore.* – Po Spinčiću, tim se misalom Barančić služio još oko g. 1850.

u Umagu. Kasnije je bio u rukama profesora hrvatskog jezika u Kopru Franje Ravnika, a od njegovih baštinika kupio ga je Spinčić i na prvom listu napisao: *Kupio po Fr. Frankoviću od gosp. Magd. Blažić 7/1 84.*

[64] *I. Milčetić,* Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu, Radovi Starosl. instituta, II, Zagreb 1955.. str. 104. Godina ovog zapisa nije ustvari jasna, ali vjerojatno ima pravo Berčić, kad u Radu Jug. akad. 59, str. 165, čita god. 1529.; svakako bilo je to prije g. 1530., jer je datiranje još u sv. Marije Magdalene. – Andrija Čučković je g. 1550. bio starješina samostana sv. Marije na Bijaru pred Osorom (Ivančić 234).

[65] *I. Milčetić,* Hrv. glag. bibliografija, str. 95. i 104.; *isti,* Berčićeva zbirka, Radovi II, 100–102.

[66] *I. Milčetić,* Hrv. glag. bibliografija, str. 391. Glavićev priručnik bio je neko vrijeme i u Kopru, jer je na listu 74[v] napisan jedan zapis s nekoliko imena koparskog kraja: Kocijančić, Krizman, Jakovčić, Šćavuci (Schiavuzzi), Furlan.

[67] *I. Milčetić,* Hrv. glag. bibliografija, str. 184. Vjerojatno je od iste ruke jedan glagoljski rukopis »Žunte«, koji se danas nalazi u samostanu franjevaca trećoredaca u Krku.

[68] Na pr. 3. X. 1594. nalaže kardinal Girolamo Mattei koparskom biskupu Ingeneriju, da zabrani slavenskim svećenicima okolice upotrebu »ilirskog« jezika u celebriranju mise. Dne 16. XI. 1656. biskup Baltasar Corniani nalaže kuratu Koštabone da prestane služiti misu na »ilirskom« jeziku. Isto to nalaže idućeg dana i župniku Krkavča. Isp. *A. Marsich,* Quando e come vennero gli Slavi in Istria, Archeografo Triestino, XIII, Trieste 1887, 423, 428.

[69] *Elaboravi in volumen reducere omnes casus reservatos tum Jure Communi tum sacris Apostolicis Constitutionibus ac Conciliis et ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide transmisi, ut approbato, si placet, opere. Illyrica typis in lingua mandetur. Jelić* XVII, 103. U Jelića su citirani i drugi odlomci, koji se tiču problema slavenskog bogoslužja u koparskoj biskupiji.

[70] *Milčetić,* Hrv. glag. bibliografija, 501. U pismu barunu Žigi Zoisu od 26. jula 1784. bivši koparski biskup kaže, da je on prije više godina dao u Kopru prepisati prijevod gramatike Smotrickoga i da se njime i sada još služi. Pismo se nalazi u Narodnoj i univerzitetskoj knjižnici u Ljubljani, Zoisova ostavština MS 368 VII. Isp. i *Fr. Kidrič,* Zoisova korespondenca 1808–1809, Ljubljana SAZU, 1939, 26.

[71] *J. Radonić,* Štamparije i škole rimske kurije u Italiji i južnoslovenskim zemljama u XVII veku, Beograd 1949., 80–82.

[72] U nedatiranom pismu, koje je indirektno bilo upućeno, kako se čini g. 1780., Zoisu, Camuzio resignirano govori, da će mu odstupiti štampanu gramatiku Smotrickoga od g. 1619. (kao i nekoliko drugih slavenskih rukopisa i knjiga), jer on nema više namjere, da štampom izda njen prijevod. Evo njegovih riječi: *Ma se ho da perdere l'occasione di farmi nome nella Republica Letteraria con l'edizione che meditavo di questa Grammatica con la sua interpretazione latina a canto il testo Illirico in tutti due li Caratteri Cirilliano cioè e Geronimiano, vorrei fare come li soldati, che vedendo di non potere più avanzarsi nella Milizia, la lasciano, e nel lasciarla si privano anche delle armi ... Cosi non avendo più io da stampare questa Grammatica, non abbisognano più a me questi libri* i t. d. Pismo je u Zoisovoj ostavštini u Ljubljani MS 368, VII.

III.

[1] *Fr. Majer,* Inventario dell'antico Archivio Municipale di Capodistria, Capodistria 1909., 116–117.

[2] Vjesnik kr. drž. arkiva VI, Zagreb 1934., 82.

[3] Nepouzdano je, a djelomice i netočno ono, što o arhivu koparskih glagoljaša piše *Miroslav Pahor.* Nekatera vprašanja primorske in slovensko-istrske historiografije, Istrski zgodovinski zbornik, I. Koper 1953., 147. On tu tvrdi: *Tako se je zgodilo z arhivom slovenskih minoritov* (!) *iz samostana sv. Gregorja v Kopru, ki je bil*

odpeljan v Gorico leta 1806, ko je Napoleon ukinil nekatere koprske samostane i t. d., zatim: *je bil* (del arhiva) *leta 1806 deponiran v goriškem semenišču, kjer še vedno obstoja, če ga niso Italijani uničili.*

[4] Ove podatke o arhivu Financijskog inspektorata dugujem dobroti sadašnjeg kustosa Koparskog arhiva prof. Marija Bratine. On mi je ljubazno odgovorio i na mnoga druga moja pitanja i stavio mi na raspolaganje dijelove toga arhiv. Od njega sam saznao, da je prof. Fr. Majer g. 1914. sredio gradivo ovog arhiva u sedam skupina. Od njih su prve dvije skupine, t. j. mletačko doba (1450–1786) i prvo austrijsko vladanje (1799–1805) posve nestale. od treće skupine, t. j. francuskog vladanja (1806–1813) ostalo je samo nekoliko registara.

[5] Letimično je glagoljske spise tog arhiva spomenuo I. Milčetić u Hrv. glag. bibliografiji, 405–406. Ja zahvaljujem starješini provincije o. Ignaciju Mašini, što mi je izašao ususret pri proučavanju tog arhiva.

[6] Upravo »palplatnom«.

[7] Broj nije vidljiv.

[8] Bez sumnje prema tal. de Seviglia.

[9] T. j. praeparatio, priprava za misu.

[10] U ovom inventaru ima nerazmjerno mnogo grubih talijanizama. ali sam smatrao, da ovdje nije mjesto za utvrđivanje njihove etimologije i značenja.

[11] Oltar sv. Jakova se tada doista podizao u samostanskoj crkvi u Glavotoku. Isp. Ivančić, o. c., 220.

[12] Glagoljicom – *niê.*

[13] Glagoljicom – *rborum.*

Vaso Bogdanov:

HRVATSKA REVOLUCIONARNA PJESMA IZ GODINE 1794 I UČEŠĆE HRVATA I SRBA U ZAVJERI MARTINOVIĆEVIH JAKOBINACA

UVOD

Hrvatsku revolucionarnu pjesmu, kojom je godine 1794. bilo okićeno *Drvo Slobode* u Zagrebu, spominju mnogi hrvatski pisci (Smičiklas, Šišić, Šurmin, V. Deželić i dr.), ali sve dosad nije od te pjesme objavljeno ništa više, nego što je to učinio Smičiklas na 399. strani svoje »Povijesti hrvatske« II: »Među građanstvom pozdravljene su ideje revolucije o slobodi, bratinstvu i jednakosti oduševljeno, što je gospodi brigu zadavalo. Da su med seljaštvo došle, jamačno bi nastao prevrat u svih zemljah Franjinih. Imademo pred sobom glas građanstva hrvatskoga (god. 1794.), gdje se revolucionarne ideje očito ispovijedaju. Plemstvu se baca blato u obraz, da nije na korist ni kralju, ni domovini, ni bogu. Bojevima s Francuzima oni su krvoloci krivi. »Muž plemiće hrani i odijeva, moste i ceste sam napravlja, sve on djela, sve on plaća, ako mu neostane nit rubača. Za gospodu mora vojevati, svoju krv žuhko prolijevati, ali gospoda na to ne paze, kada ga živa odiraju. Pomoći i pravice za njega neima. U saboru se gospoda sabiraju sve u svojem poslu, a suzami seljačkimi se to plaća. Francez ne ratuje proti građaninu i seljaku, već proti vam krvnikom, plemićem i popom, onim vražjim namjesnikom, koji su pod vidom pobožnosti sebi natrpali tuste dohodke, bogatstvo i zemaljsko sve gospodstvo«. Što se o popih dalje govori, to prelazi granice pristojnosti. Kralja s kralji su svadili, od njih da su nastali najveći ratovi. Naš glasnik završuje, kazujuć porijeklo svojim idejam: »Ovako Francuz sam govori, zato noć i dan se bori, da potere gospodčinu i utvrdi slobošćinu. Grofi, popi, plemeniti, da se mogu skoreniti, da broj ljudeh bude dvojih, samo dobrih i zločestih«.«

Ostali historičari i publicisti, govoreći o toj pjesmi, uglavnom su samo prepričavali ono, što je o njoj godine 1879. napisao Smičiklas, citirajući iz nje samo ona mjesta, što ih je naveo Smičiklas. A ta, kod

Smičiklasa objavljena mjesta čine samo jedan sasvim neznatan i slobodno prepričan dio stihova.

Usprkos dugome i svestranom traganju nije se sve dosad mogao kod nas nigdje pronaći cjelovit tekst pjesme, iako je Smičiklas iznio, da ga je imao pred sobom, a Šišić tvrdio, da se rukopis nalazi u Arhivu Jugoslavenske akademije.

Postoje podaci, da je Pjesma bila godine 1794. veoma rasprostranjena, a ima i pouzdanih dokaza o tome, da je bila širena i izvan granica Hrvatske. Činjenica, da je tako potpuno iščezla iz naših arhiva i iz ostavština i spisa suvremenika, može se objasniti samo time, što su nakon procesa protiv ugarskih i hrvatskih jakobinaca, koji je završio upravo zvjerskim kaznama (sedmorica su godine 1795. pogubljena), da bi se spriječili dalji progoni i provale učesnika, svi primjerci inkriminirane pjesme bili uništeni.

Kada sam kao šef Jugoslavenske delegacije za realizaciju Mirovnog ugovora s Mađarskom (Povraćaj kulturnih dobara) godine 1948. sa svojim suradnicima radio u peštanskim arhivima na iznalaženju hrvatskih i ostalih južnoslovenskih arhivalija, mome zamjeniku, dru Ferdi Hauptmannu, sveučilišnom profesoru u Sarajevu, pošlo je za rukom, da u ostavštini jednog od pogubljenih vođa jakobinske zavjere, Josipa Hajnóczyja, nađe potpuni egzemplar naše pjesme.[1] Pjesma u cijelosti glasi:

PJESMA, KOJA JE VISJELA NA DRVETU SLOBODE U ZAGREBU

1. *Zakaj issli bi Horvati*
   Prot Franczuzu vojuvati
   ki vasz nigdar ni zbantuval
   kak vasz vszaki bu valuval.

2. *Nit je vasse chizse szpalil*
   nit na polye kad navalil,
   Vassu marhu ni odgonil
   Zsene vasse ni oszkrunil.

3. *Bolye sze sznim szlozsiti*
   I po nich szkup vudriti
   ki sze proti nyemu sztave,
   szamo da vasz duzse dave.

4. *Franczuz za vesz szvet vojuje*
   Navuk nyegov to valuje
   Brani muzse i purgare
   Szamo tere vsze hahare.

[1] Kolega Hauptmann je tada pjesmu prepisao i njen tekst ovdje donosim na osnovi njegova prijepisa, koji mi je, radi objavljivanja u ovoj radnji, ljubazno ustupio.

5. *Uszem praviczu jednu daje,*
Plemensscsinu nepoznaje
Ar szmo, veli, jednoga
pokolenya cslovenszkoga.

6. *Jeden bog je vszech sztvoritel*
Jeden Adam vszech roditel.
Jedna Zemlya vsze nasz hrani
Jedna pravda naj vsze brani.

7. *Jednakosze vszi rodimo*
I po szmrti v zemli szpjmo
Szamo krepost bog zvissuje
Ova naj nasz razlucsuje.

8. *Szpametnessi naj ravnaju,*
Priprosztessi naj slussaju.
Groff je sztokrat velik bedak
Plemenitass vecs kak sumak.

9. *Pri Franczuzech je vam datsa*
ki vecs ima, on vecs placsa,
Jednakosze vszaki szudi
Muss, plemenit, al Groff budi.

10. *Uu spravisscse vszi hodiju,*
Praviczeszi vszi delaju,
Poglavare vszi zbiraju
Domovina (!) vszi branuju.

11. *Zatrl Franczuz kanonike*
Je, vsze take duchovnike,
ki szu szamo zato bili,
Da szu dobro jeli, pili.

12. *Ni kaj obcsini hasznili*
Mnogem kriviczi ucsinili
Pucze, zsene kvarili
Malo boga molili.

13. *Malo biszkupi poszluju*
Prevecs vszigda goszpoduju
Zato vsze je nim bogaczsztvo
I Zemelyszko vsze goszpodsztvo.

14. *Ui szte veli redovniki*
Krisztussevi namesztniki
koga kralyevsztvo z' ovoga
Ni je szveta lazslivoga.

15. *Ki ne imel gdebi glavu*
Bil naszlonil szvoju pravu.
Anda Zemelszka pusztite,
Ter Krisztussa prav slidite.

16. *Wsem dopusscsa da szluzsiju*
Bogu swemu kak hocseju
Da nam sze dopada szluzsba
ku pobozsno daje druzsba.

17. *Povecstemi szada lyudi!*
Jeli Franczuz tako bludi
kak vam duhovniki kazsu
kak v prodekach vecskrat lazsu.

18. *Ne verujte, lyudi! toga*
da bi Franczuz tajal boga,
Da pobozsne povszud kolye
kak ti ovcze ali vole.

19. *Pregon vere prepoveda*
Szamo umoriti zapoveda
ki szu domovinu zdali
Ali zdati pripravlyali

20. *Da Szumlive v uzu mecse*
Toga tajat negdo necse
Ali da ga nebi zdali
kak ga drugi szu prodali.

21. *Wszi moraju novcze dati*
ki szu v obcsini bogati
Za branenje domovine
I predrage szlobosscsine.

22. *Ali vszem sze opet verne*
Kad se nazad mir poverne
Szami takvi budu kvarni
Ki szu bili nepokorni.

23. *I mi k boju pomazsemo,*
Lyuda (!), novcze, kruch dajemo
Ne za branit domovinu
Josscse menje szlobosscsinu.

24. *Neg da popi goszpoduju*
Velikassi da kralyuju
Da osztane joss muzs tuzsen,
kak do szada bil je szuzsen.

25. *Da i odszad muzs vsze hrani,*
Domovina (!) vlovlen brani,
Da szam dela puta, moszta,
Al nit ovo nije doszta.

26. *Joss da mosztovinu placsa,*
Gozpon ide prez haracsa
da vsze terhe muzs podnassa
Goszpon naj bu Harambassa.

27. *Sztokrat zsuhko muzse placse,*
Kad po baleh goszpon szkacse
I z szvojom kurvom sze veszeli,
kada muzs od tuge czvili.

28. *Ovi szu vam kervavoga*
Zroki boja franczuzkoga:
To jest haharov oholnoszt
Ni pak vera, al pobozsnoszt.

29. *Ovo delo obderzsati,*
Jezera nemariju dati,
Koji vendar v gladnom letu,
Ne szu dali kruha kmetu.

30. *Od glada je kmet vumiral,*
Joss ga goszpon je udiral,
Nid mu szada neoprosti,
Da, kaj, daje, nadomesti.

31. *Ove gledecs bog krivicze,*
Ni na Zemli vecs pravicze,
Zahman bil sem poszlal szina
Veli, hodi gillotina.

32. *Pervics razsaj duhovnike,*
Me lazslive namesztnike,
koji z recsmi me valuju,
Z csinim pako zatajuju.

33. *Takvi jeszu duhovniki,*
Biskup z vszemi kanoniki,
ki naveke sze gosztiju
Vu dne, v nocsi Halberzwölf igraju.

34. *Ni szpametno velet mocsi*
Da sze kerv cslovecska tocsi,
Za ovakve pani perde,
Ki sztalissa szvoje gerde.

35. Nje ti gillotina umori,
k epulonu v pekel vucsi
Naj na veke sznim sztanuju,
Arga verne (!) naszleduju.

36. Zatem recsi plemenitem,
Z bogom dossla szem szerditem
ki vam necse vecs oprosztiti,
Neg vasz hocse szkoreniti.

37. Kaj ti necsete szpoznati
Da szu muzsi vassi brati,
I da zmed njeh ima szvaki,
z szvami vu vszem del jednaki.

38. Zato veli vszemogucsi,
Prot kojega nije mocsi,
Zahmanszu vsza, ka dajete,
Obladani vi budete.

39. Ar z Franczuzom ja vojujem,
Muzsom v csinenje szplacsujem,
Od Goszpoda vsze krivicze,
prez razuma i pravicze.

40. Nazad hocsu dati muzsu,
kaj je imal v paradizsu
Nit Goszpona, nit je muzsa,
kad sztvorila ruka bozsa

Mnogi naši stariji historičari su slutili, a neki i kategorički tvrdili, da je autor hrvatske pjesme bio povezan s jakobinskim pokretom Ignjata Martinovića, koga su devedesetih godina XVIII. stoljeća općenito smatrali vođom ne samo ugarskih, nego i hrvatskih jakobinaca i slobodoumnih elemenata uopće.[2] Tako je Smičiklas još 1879. pisao: »Glasnik (pisac hrvatske revolucionarne pjesme, napom. V. B.) je naš očevidno u savezu s opatom Ignjatom Martinovićem, koga je prije (god. 1790.) dvor upotrebljavao, da buni seljake proti gospodi. Poslije toga načinio je opat tajno jakobinsko društvo, dok mu ne uđoše u trag. Među Hrvatima bude dvoru najsumnjiviji biskup Vrhovac, da se pod njegovim okriljem šire revolucionarne knjige i ideje među puk ...«[3] I Šurmin je 1903. pisao o autoru naše pjesme: »Pisac ovakvih ideja bijaše u svezi valjada s opatom Ignjatom Martinovićem, po podrijetlu Hrvatom ...«[4]

[2] »Kao vođu ne samo ugarskih nego i hrvatskih slobodoumnika smatrahu u Beču opata Ignjata Martinovića.« (Šišić, *Hrvatska povijest.* Zagreb, 1913. Dio III, str. 115).
[3] Smičiklas, *Povijest Hrvatska, dio drugi od godine 1526–1848.* Zagreb, 1879., str. 400.
[4] Đuro Šurmin, *Hrvatski preporod,* Zagreb, 1903. Dio prvi, str. 9.

Ali nitko od njih, pa ni drugi naši historičari, koji su se bavili ovim problemom, nisu sve dosad iznijeli nikakvih dokaza o postojanju veze između autora hrvatske pjesme i Martinovićevih jakobinaca. Danas, međutim, mi raspolažemo s dovoljno konkretnih podataka, na osnovi kojih se sa sigurnošću može utvrditi, da je ta veza uistinu postojala i da je naš pisac neosporno pripadao najužem krugu vođa Martinovićevih ugarsko-hrvatskih jakobinaca. Zahvaljujući držanju Martinovićevaca, koji su do kraja uspjeli da sačuvaju pred policijom i sudom sve svoje konkretne veze s drugovima u Hrvatskoj usprkos tome, što su u zatvoru nekoliko puta saslušavani o našoj pjesmi i njezinu autoru i što je istražna vlast naročito insistirala, da to sazna, – ime autora ostalo je nepoznato. Ali okolnost, da su glavni vođe jakobinske zavjere imali tu pjesmu i čitali je i, naročito, činjenica, da je jedini do danas sačuvani njezin egzemplar nađen u zaostavštini jednog od najznatnijih organizatora revolucije u Ugarskoj, Josipa Hajnóczyja, koji je čak sam pripremao i prijevod naše pjesme na mađarski, – nedvojbeno svjedoči ne samo o tome, da su i pjesma i njen autor bili veoma cijenjeni među Martinovićevim jakobincima, nego da je između njih i hrvatskoga autora postojala i povjerljiva, uska suradnja.

Ali i bez obzira na samu pjesmu – u Martinovićevu zavjeru bio je umiješan znatan broj Hrvata i vojvođanskih Srba, mnogi od njih su zajedno s Martinovićem uhapšeni pa i suđeni na robiju, a jedan je od njih, Josip Kralj, zbog sudjelovanja u Martinovićevu jakobinskom pokretu i život izgubio.

Nadalje su trojica od petorice pogubljenih glavnih vođa pokreta ili bili naši ljudi, ili im je njihova demokratsko-revolucionarna djelatnost bila najvećim dijelom vezana za naše zemlje, za Hrvatsku i Vojvodinu, i za suradnju s Hrvatima i sa Srbima.

Sam Martinović je do kraja isticao svoju *ilirsku* narodnost, stavljajući pri navođenju jezika, koje je znao, na prvo mjesto *ilirski*, kao svoj materinji jezik. Sva četvorica njegove braće živjeli su i radili na našem, hrvatskom ili vojvođanskom teritoriju, a on sam imao je velik broj prijatelja i suradnika među Hrvatima i Srbima.

Ivan Lacković bio je porijeklom Hrvat, u posljednjem austro-turskom ratu borio se pod Dubicom i pod Beogradom, godine 1790. sudjelovao je u pokretu ugarskih i graničarskih hrvatsko-srpskih oficira za nezavisnost ugarsko-hrvatske vojske od austrijske vrhovne komande. Najbliža rodbina službuje mu na našem teritoriju, a prema jednom Martinovićevu iskazu čitav »križevački kraj luduje za njim«.

Josip Hajnóczy, uz Martinovića glavni, najumniji i najsposobniji ideolog i vođa pokreta, službovao je prvo u Hrvatskoj, a zatim je, od 1786. do 1790. bio Josipov podžupan Srijemske županije; po vlastitom njegovu priznanju glavni poticaj za njegovu demokratsku revolucionarnu akciju dali su mu život i rad u sredini hrvatskoga i srpskoga puka u Srijemu; pozitivne osobine tog našeg seljaštva ulile su u njega vjeru u kmetstvo i do kraja mu davale snagu da se bori za njegovo oslobođenje.

Na smrt osuđeni zavjerenik Ante Szén, sestrić Martinovićev, službovao je u Hrvatskoj i imao ondje glavne svoje veze i prijatelje. Čuveni mađarski pjesnik Verseghy, koji je isto tako osuđen kao Martinovićevac na smrt, obraćao se u svojim revolucionarnim stihovima i Mađarima i Hrvatima, a jedna od glavnih točaka optužbe podignute protiv njega sastojala se u tome, što je komponirao hrvatske buntovničke pjesme, koje su se onda pjevale na njegovu ariju.

Ne podleži dakle nikakvoj sumnji, da su vođe ugarskih jakobinaca s Ignjatom Martinovićem na čelu bili u tijesnoj povezanosti s nosiocima slobodoumnih i demokratskih ideja u Hrvatskoj i da se i hrvatska revolucionarna pjesma može pravilno ocijeniti samo promatrana u tom jakobinskom ambijentu, u kome je nastala.

Temeljitije se upoznati s ideologijom i sa zavjerom Martinovićevih jakobinaca prijeko je potrebno još i zato, jer u dosadašnjoj našoj historiografiji nema o tom i za Hrvatsku toliko važnom pokretu nijedna jedina točna ocjena, a krivi sud mađarskih, prema Martinoviću pristrano i neprijateljski raspoloženih građanskih historičara preuzeli su i glavni naši građanski povjesničari.

Poglavlje prvo

O ŽIVOTU I RADU GLAVNIH ZAVJERENIKA

I

IGNJAT MARTINOVIĆ

1

PREGLED ŽIVOTA

Martinovićeva porodica je za vrijeme takozvane velike seobe Srba pod patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem prešla iz Srbije i naselila se u Južnoj Ugarskoj. Njegov otac Matija se kao austrijski oficir pokatoličio, a po njemu su i djeca postali katolici. Kao kapetan bio je penzioniran i otada je živio u Pešti, gdje mu se 20. jula 1755. rodio sin Ignjat.[5]

Najstariji brat Martinovićev Ivan proveo je svoj život u Virovitičkoj županiji, gdje je kao kotarski predstojnik umro 1788. Drugi brat Vice istakao se kao oficir u sedmogodišnjem ratu, ali ni on, poput oca, nije dostigao viši rang od kapetana. Brat Toma bio je svećenik u Srpskom Miletiću (Rac Miletić) u Vojvodini. Najmlađi Marko bio je kao glavni liječnik Bačke županije »na dobrom glasu zbog svoje obrazovanosti i sposobnosti«.

[5] O Martinovićevu životu i radu vidi podrobnije: Fraknói Vilmos, *Zavjera Martinovića i drugova*, Pešta, 1880. – i *Martinovićev život* od istoga pisca (Pešta, 1921). Odatle su uzeti svi oni navodi u ovom poglavlju, kod kojih nije posebno označen izvor.

Ignjat je u djetinjstvu ostao bez oca, a majka ga je nakon odlično svršene niže gimnazije dala radi daljeg učenja franjevcima. Franjevci su »izvanredno nadarenog dječaka« rado primili. Tu su ga i zaredili. Svoje prve redovničke godine proveo je u franjevačkom samostanu u Baču. (Redovničku zakletvu položio je u aprilu 1773., kada mu je bilo sedamnaest godina.) Filozofiju (više razrede gimnazije) svršio je u Baji.

Prvi put se pobunio protiv crkve i redovništva i pokušao da se oslobodi samostana u svojoj devetnaestoj godini.

Kada je ljeti godine 1774. izaslanik rimskog poglavara franjevačkog reda došao u Baju da pregleda samostan, Martinović je pismeno zatražio, da ga otpuste iz reda izjavivši, da je njegova redovnička zakletva bez vrijednosti, jer su ga primorali da je položi.

U jednom svom pismu iz godine 1792. Martinović govori o tome, kako se »pošto je upoznao popovsku pokvarenost, razišao sa crkvom i beskrajno zavolio cara Josipa«.

Nešto kasnije, god. 1795., u svojoj pismenoj obrani pred ugarskim kraljevskim sudom izjavio je u vezi s time: »Kao dijete doveden je u red nezrelim shvaćanjem, a ne što bi mu to bio poziv ... Spoznao je svoju zabludu ... posvetio se naučnom istraživanju ... zgadio se nad lijenošću, proždrljivošću, putenošću, i nad svađama samostanskim ...«[6]

Franjevačke starješine nikako nisu htjeli da puste genijalnoga mladića, »koji je tako mnogo obećavao«, da ostavi njihov red. »Poglavar provincije, Ladislav Spajić, učinio je sve, da ga izmiri s njegovim zvanjem.«

Nakon toga je Martinović na Budimskom sveučilištu svršio bogosloviju. Tada je postao profesorom filozofije i matematike za pitomce franjevačkoga reda. »Svom svojom dušom posvetio se svojoj dužnosti. A njegovi učenici, s kojima se mnogo bavio i izvan školskih zidina, postizali su izvanredan napredak pod njegovim vodstvom«.

Ali ubrzo je ponovo došao u sukob sa svojim pretpostavljenima, zbog čega je premješten u brodski samostan. God. 1781. dolazi u Osijek, da štampa svoje prvo djelo, priručnik filozofije. Tada se »u njemu ponovo probudila čežnja, da se oslobodi okova samostanskoga života«. U julu te godine dobiva poziv od ujaka, majora i brata potporučnika, da dođe k njima u Bukovinu za vojnog svećenika, gdje će moći kod vojne inžinjerije da predaje i matematiku. S velikom radošću prihvaća poziv i bez odobrenja svojih pretpostavljenih napušta samostan i odlazi u Bukovinu. Ali u Bukovini (u Černovicu) zadržat će se samo kraće vrijeme. Tu se upoznao s grofom Potockym, što će na dalji životni razvoj Martinovića izvršiti presudan utjecaj. (U to vrijeme Martinović je već uz svoj materinji »ilirski« jezik i uz latinski i mađarski, znao i njemački,

[6] Sama sobom nameće se sličnost između Martinovića, tog našeg katoličkog, i Dositeja, pravoslavnog »svrzimantije« i privrženika Josipa II. iz druge polovice osamnaestoga stoljeća, pa bi vrijedno bilo i s obzirom na te sličnosti proučiti tu dvojicu naših istaknutih jozefinista, od kojih je prvi poginuo pripremajući demokratsku revoluciju u Ugarskoj i Hrvatskoj, a drugi sudjelovao u uspješnom provođenju te iste revolucije u Srbiji u doba Prvog srpskog ustanka.

engleski, francuski i talijanski.) Sam Martinović, na svom saslušanju u bečkom zatvoru od 29. jula 1794., priča o tome ovo: kao vojni svećenik »upoznao sam se s grofom Adamom Potockym, koji je – kako sam saznao iz novina – kasnije postao jedan od vođa poljske revolucije i njen ministar vanjskih poslova. Grof se baš tada spremao na put u inozemstvo i zamolio me je, da mu budem pratiocem; zbog toga sam nakon godine i pol napustio svoj položaj vojnog svećenika i putovao s grofom u Beč, odatle u Švicarsku, Francusku, Holandiju, Belgiju i Njemačku. Poslije putovanja, koje je trajalo 13–14 mjeseci, stigli smo otprilike 1782. u Lavov ...«[7]

Tom prilikom Martinović je proputovao i Englesku i Rusiju, i zahvaljujući međunarodnim vezama poznatoga slobodnog mislioca i revolucionara Potockoga on se u svim tim zemljama upoznao s najnaprednijim učenjacima i političarima. »U Francuskoj se upoznao s astronomom Lalandeom, s prirodoslovcima Condorcetom i Guitonom de Morveauom, koji će kasnije igrati u revoluciji znatnu ulogu ... U Parizu su se začlanili u tajno društvo iluminata, koje je imalo slobodnim zidarima sličnu organizaciju i koje je isto tako stavilo sebi za cilj borbu protiv pozitivnih religija i protiv ustanova naslijeđenih iz Srednjeg vijeka«. U Engleskoj se povezao s Priestleyjem, koga je kasnije francuska narodna skupština izabrala za počasnog građanina revolucionarne Francuske.

Godine 1782. objavio je raspravu o prirodi duge i svjetlosne zrake,[8] i po mišljenju Fraknóija vjerojatno zbog tog svog naučnog rada bio izabran za člana Harlemske akademije.[9]

Ljeti 1783. imenovao ga je car Josip II. profesorom prirodnih znanosti u Lavovskoj akademiji. (U pomenutom saslušanju Martinović kaže o tome: »Tu sam ubrzo zatim dobio katedru eksperimentalne fizike i matematike«.) Značajno je, da ga u ukazu o naimenovanju Josip zove »veoma slavnim ocem franjevcem« (»der so sehr angerühmte Franciscaner-Pater«).[10]

Kad se malo vremena nakon toga (21. X. 1784.) Lavovska akademija pretvorila u sveučilište, Martinović sa dvadesetidevet godina postaje dekanom filozofskog fakulteta. Čuveni Josipov predsjednik naukovnog odbora Van Swieten, predlažući Josipu II. mladoga Martinovića za dekana lavovskog filozofskog fakulteta u obrazloženju svoga prijedloga navodi, kako se je »mijenjajući misli sa Martinovićem osvjedočio, da je on među svim profesorima najsposobniji da spozna povezanost različitih struka i da nastavu usmjeri u općem cilju; zato preporučuje, iako

[7] Saslušanje je u cijelosti objavljeno u knjizi Fraknóija. *Martinovićev život*, str. 245–246.

[8] »Dissertatio phisica de iride et halone ab Ignacio Dom. Martinovics, Ord. Min. Obs. S. Theol. ac AA. LL. et Philosophiae Doctore conscripta anno 1781. Leopoli, typis viduae Josephi Piller.« – Isporedi Fraknói, *Zavjera Martinovića i drugova*, str. 38 i bilješka br. 3 na istoj strani.

[9] Isporedi na istome mjestu, str. 38 i 39.

[10] Isto, str. 40.

je car odlučio da na čelo svakoga fakulteta imenuje najstarijeg profesora, da se na filozofskom izuzetno na dvije godine postavi Ignjat Martinović. Car je na to pristao. Na taj način je dakle pri otvaranju lavovskog sveučilišta u listopadu 1784. Martinović stajao na čelu filozofskog fakulteta.

I slavu novog sveučilišta prvi je pronio u inozemstvu svojom spravom nazvanom mikrometar, što ju je konstruirao u zajednici s lavovskim vladinim savjetnikom Ertlom; ta sprava je omogućavala, da se linija duga jedan palac, razdijeli na tri milijuna točaka; taj svoj izum prikazao je u svojoj studiji, štampanoj u Pešti 1784. A naredne godine pronašao je nov metod za mjerenje visine atmosfere; taj svoj metod prikazao je berlinskoj Akademiji ... zbog čega mu je slavni predsjednik Akademije Lagrange pismeno izrazio zahvalnost i odao mu priznanje.«

»Uz to svoje (dekansko) zvanje i uz mnogobrojne poslove na svojoj redovnoj katedri on je još i za to nalazio vremena, da ispuni kao zamjenik i katedru matematike. A u isto to vrijeme je svoj naučni rad nastavljao u sve većim omjerima. Bavio se i mehaničkim i kemijskim eksperimentima, koji su dali nekoliko značajnih rezultata.«

Izdaje čitav niz naučnih radova s novim otkrićima. Konstruira nove strojeve, koji nailaze na veliko priznanje u inozemstvu, i na uspješnu primjenu u privredi (vršalicu, stroj za rezanje duhana[11] i slično).

Konstruirao je i neku vrstu aeroplana, i puštao ga je u Lavovu u zrak. Dva puta s potpunim uspjehom, a jedamput je došlo do eksplozije i stroj je izgorio.

Radove mu objavljuju najugledniji evropski naučni časopisi. Biva biran za člana hesenske, minhenske, štokholmske, petrogradske i drugih akademija.

Potkraj osamdesetih godina počinje se baviti i pisanjem političkih stvari. Naročito udara na crkvu i samostane, a iznad svega na jezuite: »koji siju otrov među ljude«. Još tu u Lavovu on je otvoreno ispovijedao materijalistički pogled na svijet. Već tada ga je jedan njegov kolega, profesor historije na Lavovskom sveučilištu, Aurel Fessler, okarakterisao »kao odlučnog ateistu, koji se fanatički drži krajnjih političkih shvaćanja.«

U Lavovu je Martinović s takvim svojim shvaćanjima bio izložen, naročito poslije smrti cara Josipa, brojnim intrigama reakcionarnih i klerikalnih elemenata, koji su u znatnom broju bili zastupani i među sveučilišnim profesorima.

Kad se 1791. na Peštanskom sveučilištu ispraznilo mjesto profesora fizike, Martinović napušta Lavov i natječe se za ovu katedru.

Ali ovdje je većina nastavničkog zbora bila sastavljena od fratara, popova i klerikalaca, – i oni su ga, premda je bio najkvalificiraniji, sru-

[11] Zanimljivo je, da je car Josip II., kada mu je prilikom njegova posjeta lavovskom sveučilištu u svibnju 1787. Martinović pokazao prvi stroj u pogonu – izjavio, da ga ne može uvesti u tvornice duhana, jer bi time mnoštvo radnika izgubilo svoj kruh.

šili na izboru, – s ovim krajnjim obrazloženjem: »Napokon kažu i to – piše Martinović 28. I. 1791. iz Pešte jednom svom prijatelju – da ne mogu biti dobar kršćanin, jer sam prije deset godina napustio svoj samostanski red; i takav treba da bude, po njihovu mišljenju, profesor fizike u apoštolskoj državi. O bijednih li ljudskih pameti, o mračnih li duša!«

Poslije neuspjelog natječaja Martinović odlazi u Beč, gdje postaje jedan od glavnih savjetnika i pomagača prosvijećenog apsolutiste Leopolda II. u njegovoj borbi protiv reakcionarnog antijosipovskog pokreta svjetovnih i crkvenih feudalaca u Ugarskoj. U novembru 1791. car Leopold ga postavlja za dvorskog kemičara. Poslije Leopoldove smrti Martinović pokušava da u antiklerikalnom i antifeudalnom pravcu utječe na novog cara Franju, Leopoldova sina i nasljednika. Ali kad Franjo, zastrašen Francuskom revolucijom, počinje, u savezu s feudalcima i sa predstavnicima katoličke crkve, da vodi krajnje reakcionarnu vanjsku i unutrašnju politiku, Martinović stupa u oštru opoziciju protiv njega i organizira zavjeru u cilju podizanja ugarsko-hrvatske demokratske revolucije. Uhvaćen 1794. biva suđen na smrt i smaknut na Krvavoj Poljani kraj Pešte 20. maja 1795.

Prema popisima, što ih je sam Martinović sastavio, i na osnovi vlastitih traganja Fraknói je pobilježio ovih trideset Martinovićevih djela:

1. »Dissertatio de summis potestatibus et regimine ecclesiastico in ditionibus austriacis introducendo.« 1779.

2. »Theoria aequationum omnium graduum novis illustrata Formulis ac juxta principia sublimioris calculi finitorum deducta. Auctore P. Dominico Martinovics, Artium Liberalium, Philosophiae necnon SS. Theologiae doctore et Philosophiae ac Mathesis Professore ordinario, ex ordine minorum observantiae provinciae S. Joannis a Capistrano Superiorum facultate. Budae typis regiae Universitatis. Anno 1780.«

3. »Mathesis pura. Budae, 1780.«

4. »Dissertatio physica de iride et halone ab Ignatio Dominico Martinovics, – ordinis minorum observantium, S. Theologiae ac Artium Liberalium et Philosophiae Doctore conscripta Anno 1781. Leopoli typis viduae Josephi Piller.«

5. »Systema universae Philosophiae.« 1781.

6. »La meilleure forme du gouvernement.«

7. »Dissertatio de correctione angulorum ad centrum stationum. 1782.«

8. »Philosophische Schriften. 1783.«

9. »Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata, ad celeberrimam Hollandiae Academiam Leidensem transmissa et nunc primum elucubrata ab Ignatio Dominico Martinovics minorum observantium, S. Theologiae et Artium Liberalium ac Philosophiae doctore; eruditae Scientiarum Societatis Harlemensis membro honorario. Anno 1783. Leopoli.«

10. »Dissertatio de Micrometro, ope cujus unus digitus geometricus dividitur in 2,985.984 puncta quinti ordinis. Ab Ignatio Martinovics,

Presbytero Archidioecesis Leopoliensis, S. Theologiae et Artium Liberalium ac Philosophiae Doctore etc. in regia ac celeberrima Scientiarum Universitate Leopolensi Physiceo Professore publico ordinario, conscripta 1784. Pestini, apud I. M. Weingand et I. G. Koepf.«

11. »Ignatii Josephi Martinovics Dissertatio physica de altitudine atmospherae ex observationibus astronimicis determinata et anno 1785. edita. Leopoli typis Pillerianis.«

12. »Abrege de la theorie des contributions et des Finances. Paris, 1785.«

13. »Praelectiones Physicae Experimentalis.«

14. »Memoires philosophiques ou la nature devoilée. Premiere partie. Londres, 1788.«

15. »Abhandlung über Eintheilung der physischen Chemie.«

16. »Über die besonderen Eigenschaften des Zirkels.«

17. »Physiologische Bemerkungen über den Menschen Ignaz Josephs Martinovich k. k. Lehrers der Naturkunde und Mechanik auf der hohen Schule zu Lemberg der Chur-Fürst-Bayerischen, Hessen-Homburgischen und königl. Schwedischen Gelehrten Gesellschaften Mitglieds. Sanct-Petersburg, 1789.«

18. »Beiträge zur Naturlehre, Chemie und Naturgeschichte.«

19. »Testament politique de l'Empereur Joseph II, Roi des Romaines. Vienne et chez les principaux libraires de l'Europe. 1791.«

20. »Oratio funebris quam praesente cadavere perillustris ac clarissimi domini Aloisii de Capuano Sac. Rom. Imp. equitis, artium liberalium et philos. necnon saluberrimae medicinae Doctoris nuper Praxeos Clinicae Professoris publ. ord. nunc vero Caes. Reg. Scient. universitatis Leopolitane Rectoris magnifici Dixit post solemnes exequias ab ill. Episcopo suffraganeo et Facult. Theolog. Directore in Eccl. Cath. decantatas Ign. Jos. De Martinovich, Artium Liberalium et philos. Doctor C. R. Phys. et mechan. Professor publ. ordin. Erud. scient. Elect. Bavar. Reg. Suecicae Acad. Membrum, anno 1791. Leopoli. Typis Pillerianis.«

21.»Oratio ad Proceres et Nobiles regni Hungariae 1790. idibus Aprilis conscripta, Vindobonae suppressa, nunc primum in lucem prodit. Typis Parisinis Germania.«

22. »Analysis der menschlichen Begriffe, als Beitrag zur Antekantianischen Philosophie.«

23. »Oratio pro Leopoldo II ab Hungaris Proceribus et Nobilibus accusato. Germania, 1792.«

24. »Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur.«

25. »Status regni Hungariae anno 1792.«

26. »Versuch einer Kriminalgesetzgebung.«

27. »Allgemeine Geschichte der Gesetzgebung.«

28. »Lettre à l'Empereur François Roi de Hongrie le 7 Octobre l'an premier de la République Française par le comte Gorani.«

29. »Lettre au Roi de Pologne. L'an deuxième de la République Française«.

30. »Collectio operum«.

Neka od Martinovićevih djela nisu pronađena. Fraknói misli, da su možda ostala u rukopisu, pa se širila prepisivanjem. Tri djela, koja su sigurno njegova, nisu unesena u Martinovićeve popise. Kod nekih knjiga izvanaustrijsko mjesto izdanja je vjerojatno označeno zato, da se prevari austrijska cenzura.

U svakom slučaju, ovaj popis od trideset knjiga nije potpun, tako da je potrebno dalje traganje za ostalim njegovim djelima, neunesenim u popis, i za onima, koja se nalaze u popisu, ali se u knjižnicama, ni štampana ni u rukopisu, dosad nisu pronašla.[12]

Osim tih trideset knjiga, koje su unesene u popise ili je na drugi način utvrđeno, da im je Martinović autor, on je u svojoj obrani od 10. III. 1795. iznio, da je u stručnim časopisima objavio oko pedeset rasprava sa područja matematike, fizike i kemije, – od kojih su dosad po Fraknóiju pronađena samo ova četiri rada: »Über das Knallgold« (Crell: Chemiche Annalen. 1790. II. 212.), »Versuche über das Knallgold« (Crell: Beiträge zu den Chemischen Annalen IV. 149), »Salpeterartiges Bernsteinsalz« (na istome mjestu 195), »Über eine neue Luftpumpe um den vollkommen luftleeren Raum in chemischer Rücksicht anzuwenden.« (Na istome mjestu II. 1791. III. 127.)

Nas ovdje interesiraju prije svega politička djela Ignjata Martinovića, koja su i kod Hrvata i Srba prepisivana i prevođena, i koja su utjecala na hrvatske i srpske jakobince, a prije svega na ljude oko sastavljača hrvatske revolucionarne pjesme.

2

O MARTINOVIĆEVIM POLITIČKIM DJELIMA PRIJE ZAVJERE

Glavne misli iz »Memoires philosophiques ou la nature devoilée« (1788.)

» ... ideju o bogu prokrijumčarili su u svijest ljudi, a njeno kasnije ukorjenjivanje pomogli su popovi i vlastodršci u svom interesu.«

Isto se tako ukorijenila u svijesti ljudi i potpuno kriva i neosnovana ideja o postojanju duše, koja zabluda je nastala tako, da su stari filozofi, ne znajući prirodne pojave objasniti na osnovi njih samih, tražili njihov uzrok izvan materije; tako je nastao čitav niz krivih shvaćanja o razlici između duše i tijela, o besmrtnosti duše, o ljudskoj slobodnoj volji i drugih zabluda. O Isusu Kristu, koji je bio »dovoljno smion, da nastupi kao sin božji« – Martinović pretpostavlja, da je mogao biti dobar patriota, koji je svoje sugrađane htio osloboditi ispod jarma Rima i Heroda i sam preuzeti vlast. »Dok su kasnije, poučeni njegovom tragičnom sudbinom, njegovi učenici našli za shodno propovijedati, da ni učitelj nije tražio, te da ni oni ne traže vlast na ovome svijetu.«[13]

[12] Za knjigu, navedenu pod brojem 19., Fraknói smatra. da joj autorom možda nije Martinović. Podrobnije podatke o navedenim Martinovićevim djelima vidi kod Fraknóija, *Život,* Dodatak I, str. 213–222.

[13] Vidi Fraknói, *Život Martinovića,* str. 29–30.

Iz Martinovićeve brošure »Oratio ad proceres et nobiles Regni Hungariae ...« (1790)

Bečka cenzura nije odobrila štampanje ove brošure, pa je tek ljeti naredne 1791. godine objavljena u Njemačkoj.

Svaki narod, »koji nije otrovan pokvarenošću popova i tiranstvom vladara«, vidi u slobodi glavni faktor sreće.

»Krivo postupa narod, ako svoje prirodno pravo, da sam donosi zakone, prenese bilo na vladara, bilo na više staleže, jer ovi zastupaju svoje, a ne opće interese društva«.

»Za ljude je sporedno, da li stenju pod jarmom monarhije ili aristokracije; i jedan i drugi jaram treba srušiti, da bi trijumfirala sloboda«.

» ... kao osnova za razlike u društvu treba da bude nadarenost i zasluga, a ne porijeklo po rođenju. Ne valja u monarhiji, što sin kraljev, koga je priroda stvorila možda za zemljoradnika, dođe na prijesto, a da pripadnici višeg plemstva, koji bi u najboljem slučaju mogli postati dobri obrtnici, zauzmu najviše položaje u državi; dok građani, koji su po rođenju nižeg porijekla, makakvim inače duhovnim sposobnostima raspolagali, provode svoj život u tami«.

»O nesretno čovječanstvo! Nemoj trpiti onu nepravdu, čije uklanjanje zavisi od tebe. Tirani, kojih se bojiš, nemoćni su bez tebe ... Razbij opake lance ropstva. Sagradi novi državni poredak na temelju morala i pravde«. Martinović zatim u ovom svom djelu poziva narod, da »obožava filadelfijsku skupštinu« (to jest one ideje, što ih je Amerika potvrdila ustavom, prihvaćenim na narodnoj skupštini u Filadelfiji), neka se pokloni pred »mudrošću francuskoga naroda, i neka se podigne protiv onih, koji stoje na putu narodnoga oslobođenja. Među ovima u prvi red stavlja svećenstvo. Gotovo polovicu brošure čine gnjevni ispadi i optužbe protiv papa i popova«. Napokon zahtijeva konfiskaciju crkvenih dobara i uklanjanje iz škola pripadnika raspuštenog jezuitskog reda.[14]

Od osobitog je značenja za karakter Fraknóijeva pisanja o Martinoviću ovaj njegov sud o toj Martinovićevoj brošuri: »Na taj način su veliki događaji sjevernoameričke i francuske revolucije, koji su preobrazili svijet, u Martinovićevu spisu spali na sitne trikove, što mu ih je sugerirala njegova lična antipatija« (str. 36). A sva ta negativna ocjena ove knjižice uslijedila je samo zato, jer ona sadržava napadaje na pape, popove i jezuite, i jer traži konfiskaciju crkvenog imetka!

U *Govoru u obranu Leopolda,* štampanom na latinskom, a zatim i prevođenom na mađarski (god. 1790), Martinović ustaje »protiv Werbőczyja, jer privilegije plemstva, što ih je on formulirao, srozavaju neplemićke staleže do položaja plemićkih robova. Brani Josipove reforme i način njihova uvođenja u život, jer za njih nije bilo moguće ishoditi pristanak plemićkoga sabora. Nadalje iznosi, da će reforme, što ih kani uvesti car Leopold, unaprijediti dobrobit domovine, o čemu svjedoče

[14] Vidi isto, str. 34, 35, 36.

mjere, što ih je uveo u Toscani. Zato upućuje poziv svima onima, koji nisu »okuženi jezuitskim shvaćanjima« da pomognu ovog prosvijećenog vladaoca pri ostvarivanju njegovih reformatorskih nastojanja.«[15]

U brošuri *»Stanje ugarske države u godini 1792«*, Martinović iznosi ove glavne misli: » ... društvo se, isto tako kao i znanost, mora izgraditi na principima; ali ustav Ugarske, koji se sastoji od privilegija, ne zasniva se na principima, njemu nedostaju dva osnovna načela društvenog ugovora: jednakost i sloboda građana ... cilj revolucija je ukidanje privilegija ... revolucije liječe društvena zla ... Ugarsku ni jedan vladar nije većma volio od cara Josipa; u cilju istrebljenja one kuge, koju predstavlja teokracija (vladavina popova) i aristokracija nitko nije nastupio tako energično kao on; ali država još uvijek pati od te dvostruke bolesti, koju još više pogoršavaju jezuiti i njihovi sljedbenici, koji šire neznanje, progone patriote i ljude od znanosti, na katedre visokih škola dovode neznalice, sa crkvenih propovjedaonica siju vjersku zatucanost. Više svećenstvo i više plemstvo provodi raskalašen život, gospoduju tiranski i samovoljno, siromašno plemstvo i niže svećenstvo ne može da zbaci sa sebe jaram neznanja, građani i seljaci pogibaju pod velikim teretima i jedva sebe mogu smatrati ljudima. Zbog toga su Ugri nesposobni za rješavanje ozbiljnih zadataka, natežu se oko sitnica, u gajtanima ukrašenom odijelu, i u dugačkim brkovima nalaze svoj užitak, drže govore kruni kao da bi ova razumijevala budalaštine bedaka ... Upravo zato, što Ugarsku mogu usrećiti samo sloboda i prosvijećenost, više svećenstvo i više plemstvo pokrenuli su poslije Josipove smrti sve, da Ugarska ponovo postane zemljom mraka i neznanja. Njegova nasljednika su prestrašili slikanjem strahota krvavih pobuna ... Niže svećenstvo, građani i kmetovi spremaju se na sklapanje međusobnog saveza, jer su iskusili, da sabor ništa ne poduzima u njihovu korist, a više prosvijećenih velikaša i plemića već su im se pridružili. Složili su se u slijedećim načelima: svećenstvo treba isključiti iz učešća u staleškom saboru i iz svih javnih zvanja; njegov imetak treba da konfiscira država, koja će plaćati svećenike svih vjeroispovijesti; opće terete (poreze) neka svatko podnosi razmjerno prema svome imetku, bez obzira na klasne razlike ... umjetnost, obrt i trgovinu treba unaprijediti, uspostaviti vjersku i nacionalnu ravnopravnost. Izražava nadu (Martinović, na završetku svoga spisa, napom. V. B.), da će sin mudroga Leopolda i učenik plemenitoga Josipa te principe dovesti do pobjede i da će osloboditi narod ispod jarma popovske vladavine.«

U daljem razvoju odnosa između Martinovića i dvora ova Martinovićeva knjižica odigrala je presudnu ulogu. Čim je izišla iz štampe, Martinović ju je poslao caru Franji uz popratno pismo, u kome je, ne otkrivajući ime pisca, naglasio, da brošura »nije uperena protiv vladara i njegove vlade, nego protiv višega svećenstva i višega plemstva, što dokazuje, da je »puk Ugarske spreman surađivati sa kraljem na ukidanju klase velikaša i u konfiskaciji crkvene imovine«.

[15] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 54.

»Na dvoru, premda nisu znali, da je Martinović pisac, ipak su se iz njegova popratna izvještaja osvjedočili o tome, da on dijeli shvaćanja iznesena u brošuri. Pod takvim uvjetima nije više bilo ni govora o tome, da Martinović dobije bilo kakvo državno zvanje«.

Kada je nakon toga došao u audijenciju, dvorski tajnik mu je u predsoblju za čekanje saopćio, da je »kralj izbrisao njegovo ime sa liste prijavljenih«.

Nacrt ustava i proglas o tome

U mjesecu rujnu 1793. sastali su se Martinović i Lacković u Pešti i sporazumjeli o nacrtu novoga ustava. U želji da pridobiju javnost za njegova načela, oni su, očekujući saziv sabora, izdali proglas, koji, između ostaloga, sadržava i ove značajne misli (neke od njih su od golemog nacionalno-političkog značenja, kakav je, na primjer, konkretno izrađeni plan o federativnom uređenju Ugarske):

»Ugarsku treba razdijeliti na toliko zemalja, koliko naroda živi na njenu teritoriju; prva je u užem smislu uzeta Mađarska, koja obuhvaća onaj teritorij države, koji je naseljen Mađarima; druga je Ilirija, koja obuhvaća Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju; treća je Slovaštvo (Slavonica) [Slovačka, napom. V. B.], sastavljena od ovih županija: Sáros, Turóc, Nyitra, Trencsén i Árva; četvrta je Vlaška zemlja (Valachica), koja se sastoji od Banata i od jednog dijela Erdelja. Svaka ima svoj posebni sabor, gdje na svome jeziku raspravlja o svojim poslovima.«

Tu se, nadalje, između ostaloga iznosi, kako kralju Franji nedostaju vladarske sposobnosti, kako ga treba staviti pod tutorstvo, a njegovog ministra, »bigotnog i pokvarenog« grofa Colloreda treba sabor da ukloni ...

Martinović i Lacković su prvobitni tekst proglasa, kada se je pokazalo, da kralj ne kani sazvati sabora, znatno proširili i mjesto saboru, uputili ga izravno narodu.

»Uz to je pobjedonosno prodiranje Francuza u okolici Rajne ujesen 1793. povećalo smionost francuskih pristaša u Ugarskoj. Martinović i Lacković mogli su sada računati, da će se ostvariti ona (francuska) obećanja, koja su uvjeravala, da će pružiti pomoć »za razbijanje ropskih lanaca u svim dijelovima svijeta, na obalama Temze i Dunava, Gangesa i Misisipija«. Zbog toga su odlučili, da svoj nacrt ustava s preinačenim sadržajem iznesu izravno pred narod. Proglas, koji su, u tome cilju, sastavili, progovara u skladu sa promijenjenim prilikama u sasvim revolucionarnom tonu.

»Prvi narod svijeta, francuski, – pišu – vodi neumoljiv rat protiv kraljeva, popova i aristokrata; njegova snaga, njegove vrline i načela izvojevat će pobjedu, koja će nakon nekoliko godina pretvoriti u uživaoce blagodati slobode i jednakosti sve one narode, koji su dosad poput stoke bili ugnjetavani! ... I nov nacrt ugarskoga ustava sadržava u sebi garancije za buduću sreću i slavu naroda ... Nitko neka ne strahuje, jer

su tirani i popovi nemoćni, kad narod ne drži s njima. Svaki narod, koji želi da bude slobodan i koji složno drži zajedno, bit će slobodan ...«.«

Od značaja je i ova misao:

»Žalosna sudbina Poljske nas uči, da sloboda može svladati tiranstvo samo tako, ako i građani neplemići uživaju ustavna prava, jer je samo velika masa neplemića u stanju da obuzda tiranina.«

Ostali sadržaj tog drugog proglasa o nacrtu ustava govori pretežno o »pravima čovjeka i građanina«, što ih je proklamirala Francuska revolucija.[16]

Vjerojatno ujesen 1793. štampana je, bez oznake mjesta i godine izdanja i autorova imena, još jedna Martinovićeva brošura o slobodi štampe, s oštrim napadajima na više svećenstvo i na jezuite, cenzore i reakcionare uopće, nagovješćujući revoluciju za dobro naroda, koja će srušiti vladavinu popova i aristokrata.

3

ORGANIZIRANJE ZAVJERE I MARTINOVIĆEV PLAN O PODIZANJU REVOLUCIJE

Martinović je svoj plan o organiziranju tajnih društava i o podizanju revolucije u Ugarskoj izložio na svom saslušanju od 13. VIII. 1794. »Prilikom mojih putovanja po Ugarskoj upoznao sam se s raspoloženjem staleža i puka; saznao sam, da je preinaka patenta o toleranciji (cara Josipa II., napom. V. B.), što ga je izvršila dvorska kancelarija, izazvala kod protestanata opće glasno negodovanje: prosvijećeni strahuju, da će se vratiti stari mrak, a školske katedre i ostala državna zvanja ispuniti pojedincima jezuitskoga duha. Kmetovi, naročito na crkvenim posjedima, žalili su se zbog pritiska, koji se svaljuje na njih. Niže svećenstvo s pravom je nezadovoljno zbog načina, na koji više svećenstvo postupa s njim; osobito je dubok dojam izazvao postupak, koji je primijenjen protiv prevodioca knjige opata Milot-a.[17] Protuzakonito utjerivanje »novčane potpore« i naređeno sakupljanje regruta, u čem se vidjelo izigravanje zakona, izazvali su vrijenje u Ugarskoj. K tome je došao skupi rat, koji se vodi protiv Francuske, koji je stanovništvu Ugarske mogao samo štetiti, a ne koristiti; zapostavljanje ugarskih oficira pri unapređivanju, zbog čega su činili odgovornim Clairfait-a i druge njemačke generale; strah, što se ruska vojska, koja okupira Poljsku, približuje ugarskim granicama; napokon je savez bečke i ruske vlade, uperen protiv poljskog ustanka, naišao u Ugarskoj na nepovoljan prijem.

Nabrajajući svoje motive, zaboravio sam još na slijedeće: građanstvo se po gradovima, naročito u Pešti, žalilo protiv toga, što im je sadašnja

[16] Vidi isto, str. 92–94.

[17] Prevodilac Milot-a bio je svećenik i pjesnik Verseghy. koga su crkvene vlasti zbog toga progonile, – napomena V. B.

vlada dokinula one povlastice, koje im je car Leopold potvrdio. Opće je nezadovoljstvo još i zbog toga, što se nije održalo u saboru dano obećanje o namještenju Ugra u zvanjima ministarstva vanjskih poslova i u rudarstvu. Sve je to ugarski narod dovelo do takvog osvjedočenja. da on sam treba da izliječi bolesno stanje, da svojom vlastitom snagom treba da reformira državu. U tom cilju odlučeno je, da se organiziraju dva tajna društva, koja su bila pozvana, da pripreme javno mišljenje na revoluciju. U jedno, u društvo reformatora, trebalo je primiti samo mali broj plemića i siromašnijih magnata. Drugo je dobilo naziv: *Društvo Slobode i Jednakosti.* Prvo društvo je otpočelo svoje djelovanje na početku ljeta prošle godine (1793., napom. V. B.) pod vodstvom Đurkovića, profesora financijskih znanosti, a drugo početkom svibnja ove godine pod mojim rukovodstvom. Poslije smrti pomenutoga profesora vodstvo u oba društva preuzeo sam ja.

Društvo reformatora imalo je za cilj da Ugarsku pretvori u republiku, kojom bi se upravljalo dvjema komorama. Drugo društvo bilo je pozvano da pomaže to nastojanje. Nadali smo se, da ćemo za prvo društvo moći pridobiti županijske činovnike uz obećanje, da će moći zadržati svoje plemstvo i da ćemo na taj način lako moći da izazovemo izbijanje revolucije. Svi članovi drugoga društva imali bi biti primljeni i u prvo društvo, nasuprot tome članovi društva reformatora nisu smjeli ništa znati o društvu slobode i jednakosti ... Društva su bila tako organizirana, da za oba jedna i ista osoba bude središtem, a članovi su bili obavezni na najstrože čuvanje tajne. Od kandidata za prijem u članstvo zahtijevalo se, da se odlikuju dobrim karakterom i moralom i zdravim ljudskim razumom; nadalje, da svaki od njih pridobije dva nova člana tako, da nijedan od njih ne sazna, tko je začlanio drugoga, što je imalo za cilj, da se u slučaju da društvo bude otkriveno, ne mogu postaviti dva svjedoka protiv primaoca: članski kandidat se zakletvom obvezivao, da će i stavljanjem svoga života na kocku širiti učenje društva; novome članu, poslije položene zakletve, ima onaj, koji ga prima, izdiktirati katekizam društva, koji taj novi član mora naučiti; primalac će poništiti svoj primjerak, da ne bi ostavio za sobom dokaza, koji bi se mogao protiv njega upotrebiti ... Članovi su dužni uzdržavati se od opasnih političkih razgovora, moraju napustiti opasnu spisateljsku djelatnost, da se ne bi odali i navukli na sebe podozrivost vlade. Članovi moraju nastojati da postanu popularni i da svojim moralnim držanjem pridobiju poštovanje svojih sugrađana ...

Plan podizanja revolucije je slijedeći: broj članova u oba društva trebalo je da se popne na 200.000, a u njihovim redovima lako bi se mogli naći pojedinci, sposobni za vođenje političkih i vojničkih poslova. Povrh toga moglo se je računati na patriote iz građanskog i vojničkog staleža, kojih je revolucionarni pravac *opće poznat.* Takvi su između ostalog: grof Forgács Miklós, baron Orczy László, grof Illésházy István, grof Festetich György, grof Török, Balogh Péter, Podmaniczky József, savjetnik namjesničkog vijeća Végh, zala-ški podžupan Spissich; od vojske: grof Fekete, generallajtnant baron Splényi Gábor, generallajt-

nant grof Benyovszky, više štapskih i nižih oficira, koji su svoja načela, ispoljavana u različitim zgodama, prisvojili u slobodno-zidarskim ložama. Pošto se na potreban način pripremi javno mnijenje, revolucionarno nadahnuti staleži županija Abaúj, Szatmár i Zemplén će na skupštini pismeno sastaviti sve povrede, nanesene (ugarskoj) državi – i zahtijevati – ne služeći se prijetnjama – dokinuće dvorske kancelarije i saziv novog državnog sabora. A pošto se unaprijed može predvidjeti, da će dvorska kancelarija te zahtjeve odbiti, odlučeno je, da te tri županije podignu ustanak, da naoružaju puk, da pozovu ostale županije da im se pridruže, čemu bi osigurala uspjeh suradnja tajnih društava. Za to vrijeme bi građani po gradovima i seljaci malobrojnu vojsku ili privukli na svoju stranu ili bi je razjurili, a tvrđave i skladišta zauzeli; četiri stotine najodličnijih članova tajnih društava bi se pak kao zastupnici države sakupili u Pešti i proglasili nezavisnu ugarsku republiku, ugarske čete bi pod prijetnjom konfiskacije imovine pozvali kući, a između Požuna i Šoprona podigli bi stohiljada naoružanih ljudi, u okolici Pešte dvadeset hiljada, između Kaše i Tokaja također dvadeset hiljada. Hrvatsku graničarsku vojsku poslali bi na granicu Štajerske, sa Turcima, Poljacima i Francuzima sklopili bi savez; crkvena, komorska i krunska dobra bi konfiscirali. Odmah bi privremeno uveli u život jedan već unaprijed izrađen ustav, koji garantira slobodu savjesti i slobodu štampe. ... Emigranti, koji bi bez odobrenja pobjegli iz države, bili bi kažnjeni gubitkom imovine ... Za ovaj plan sam u potpunoj njegovoj cjelini znao isključivo ja sam ...«

4

KATEKIZAM TAJNOG DRUŠTVA UGARSKIH REFORMATORA

Martinović je na saslušanju od 22. VIII. 1794. tvrdio, da je pisac *Katekizma ugarskih reformatora* peštanski profesor financijskih znanosti Đuro Đurković, koji je tada već godinu dana bio mrtav. (Umro je ujesen 1793.) U svojim saslušanjima iz kolovoza 1794. Martinović je iskazao, da je pokojni profesor Đurković bio i osnivačem plemićkog tajnog društva ugarskih reformatora, dok je i u ranijim i u kasnijim svojim saslušanjima za sebe priznao, da je on (Martinović) osnovao tajno *Društvo Slobode i Jednakosti* i da je napisao *Katekizam* toga društva.

Čini se, da Martinović nije bio jedini autor Katekizma ugarskih reformatora već i zato, što on sadržava neka mjesta, koja su u očitoj suprotnosti sa shvaćanjima, koja su izražena u svim ostalim djelima i izjavama Martinovićevim. Tako, na primjer, Katekizam reformatora ima veoma oštrih napadaja i na ličnosti Josipa II. i Leopolda, a Martinovićev odnos prema toj dvojici prosvijećenih vladara bio je pozitivan. I u ovom Katekizmu odlučno se osuđuje vođenje rata protiv Francuske, ali se o tome, kao i o nekim drugim problemima piše s isključivo ple-

mićkog stanovišta, koje u ostalim Martinovićevim djelima ne dolazi do izražaja. (»Nadalje – kaže se između ostalog u prvoj glavi ovoga Katekizma – Mađari, koji ondje ratuju, iz Francuske donose kući demokratske ideje, koje će prouzrokovati propast plemstva.«) I tu se, dakle, moralo raditi o tome, da Martinović zaštiti neke svoje žive drugove, prave pisce ovog Katekizma; – prebacivanje autorstva na mrtvog Đurkovića, koga više nisu mogli ni da uhapse ni da progone ni da šta od njega saznadu o zavjeri moglo je imati samo takav cilj, a ne izvlačenje od odgovornosti samoga Martinovića, koji je već bio priznao kao svoj onaj drugi *Katekizam Slobode i Jednakosti*, koji je imao daleko revolucionarniji i opasniji sadržaj.

Inače je glavno obilježje ovoga Katekizma obrana interesa srednjega plemstva, koje se poziva u borbu protiv dinastije i monarhije, i protiv višeg, dvorskog plemstva.

Katekizam reformatora ima tri poglavlja: 1. »O ubitačnoj vladavini austrijske kuće nad ugarskim narodom«; 2. »O ugarskoj političkoj reformi« i 3. »O ugarskom ustanku«.

Glavnije misli u prvom poglavlju su ove:

»Pod austrijskim žezlom snaga naroda, ugarska vojska nalazi se u rukama Nijemaca; ugarsko plemstvo je sasvim izgubilo svaku energičnost; za beskorisne titule prodaje bečkoj vladi svoj patriotizam; zadržalo je samo ime plemićke slobode.«

»Kako postupa austrijska vlada s ugarskom vojskom? – Nezahvalnički. Kao i ranije, tako i sada na čelu ugarskih pukovnija stoje Nijemci i Talijani, oficirska mjesta oni zapremaju, ugarske oficire zapostavljaju.

Zašto radi sve to zločinački dvor? – Jer se boji, da će se ugarska vojska osvetiti za zločine, izvršene nad ugarskim narodom.«

»Kakvu korist može očekivati ugarski narod od francuskog rata? – Nikakvu ...«

»Da li je za trajanja toga rata nanesena povreda zakonima domovine? – Jest. Odobravanje ratne pomoći i regruta uz mimoilaženje sabora znači izigravanje domovinskih zakona. Plan za izvršenje toga atentata skovali su primas, zemaljski sudac i kancelar.

Kakvu kaznu zaslužuju oni? – Smrtnu. Tko povredi zakon i tko prevari čitavu naciju, izdajica je i zaslužuje smrtnu kaznu.«

»Zašto je Franjo položio zakletvu na ugarske zakone? – Da bi kao krunisani kralj pogazio svoju zakletvu, vrijeđao zakone domovine i da bi s našom državom postupao kao s kakvom bijednom kolonijom.«

»Što dakle treba Ugri da učine, da bi se oslobodili političke beznačajnosti i austrijskog jarma? – Treba po primjeru Poljaka da organiziraju sveti ustanak, kraljevstvo da istrgnu iz Franjinih ruku i da osnuju republiku, sa zakonima, koji će podjednako usrećiti plemiće i neplemiće.

»Da li je ugarski narod dužan austrijsku kuću priznati za svog zakonitog vladara? – Nije dužan. Josip je naime kao opaki uzurpator prekinuo nit nasljedstva. S Leopoldom narod nije sklopio svečani ugovor, nije ga proglasio za osnivača novog vladarskog stabla. Prema tome njegov sin Franjo nije pravi nasljednik prijestolja, pa sve kad bi to

i bio, on je svoje pravo zbog povrede zakona izgubio i postao uzurpatorom ugarskih prava i tiraninom naroda.«

»Da li može Ugarska sama za sebe postojati? – Može. Devet miliona Ugra, koji žive na njenom najplodnijem zemljištu, može se pravilnim organiziranjem suprotstaviti i Turcima i Nijemcima.«

»Da li se može Franjo ostaviti na prijestolju, ako izjavi, da je gotov boraviti u državi i upravljati ispravno? – Ne; jer se u kraljevska obećanja ne može pouzdati. Kraljevi gaze svoju riječ, čim im se pruži prva povoljna prilika, narod bestidno prevare, te ga, ako su dovoljno jaki, nemilosrdno podjarmljuju; njihov vladavinski sistem potiče ih na samovoljno, tiransko vladanje. Dojenčad ne može bez dadilje, djeci je potreban otac, siročadi tutor; kraljevi su potrebni samo glupim narodima ... Franjo u svojoj gluposti propovijeda laži drugih, nesposoban je za vladanje, zbog toga se mora držati pod stalnim skrbništvom. Zašto treba dakle pustiti da vlada, kada mu nedostaje moć rasuđivanja, pa mu je potrebno stalno skrbništvo?«

Drugo poglavlje »O ugarskoj političkoj reformi« sadržava između ostalih ove glavne postavke:

»Na koji način bi Ugri trebali da poprave svoj politički položaj i da se oslobode ispod jarma sramne bečke vlade? – Tako, da prihvate narodnom duhu skladniji, bolji oblik vladavine.

U čemu treba on da se sastoji? – Neka ugarski narod oduzme vrhovnu vlast iz kraljevih ruku i neka svoju domovinu proglasi slobodnom, nezavisnom republikom.

U čem treba da se sastoji republikanski oblik vladavine? – Budući da pod ugarskim narodom podrazumijevamo i narode različitih nacionalnosti, koji žive u zemljama priključenim Ugarskoj: svaka narodnost treba da sačinjava posebnu zemlju, treba da ima poseban ustav i da stupi s ostalim narodnostima u prisni savez. Ugarska treba dakle da se pretvori u saveznu republiku (foederativa respublica), u kojoj svaka narodnost neka upotrebljava vlastiti jezik, neka živi po svojim običajima i neka slobodno ispovijeda svoju vjeru.

Na kom temelju treba da počiva savezna republika? – Svakom društvu potrebna je vanjska i unutrašnja sigurnost. Prva otklanja otimačine i napadaje, koji prijete sa strane vanjskih sila, druga obuzdava unutrašnje neprijatelje poretka. Prema vani ugarske zemlje treba dakle da nastupaju kao jedinstvena, nedjeljiva republika; a s obzirom na unutrašnju bezbjednost sačinjavaju saveznu republiku.«

»Kako treba organizirati ugarsku republiku? – Ugri neka se podijele u dva razreda; prvi neka obuhvati u sebi više i niže plemstvo, tako da među njima ne bude više razlike; drugi neka obuhvati neplemiće, gradsko stanovništvo i seljake ... Jedinstveni sabor neka se sastaje u Budimu ili u Pešti i neka se sastoji iz dva doma: plemićkog i neplemićkog. Na svakih četrnaest dana neka se naizmjenično bira za predsjednika plemićki i neplemićki zastupnik. Dva razreda neka zajednički formiraju odbore, na primjer za raspravljanje poslova, koji se tiču općeg dobra, narodnog prosvjećivanja; u njima neka plemići i neplemići zauzmu

mjesta u jednakom broju ... Ustav prihvaća dvodomni sistem i ove principe: izvršna vlast zavisi potpuno od zakonodavnog tijela; savezni narodi u svojim zemaljskim saborima upotrebljavaju svoj vlastiti jezik i dužni su da se pri izradi svojih zemaljskih ustava prilagode općem državnom ustavu; u vjerskom pogledu, u izricanju osjećaja i u pisanju vlada potpuna sloboda; trgovina se ne smije ograničavati; sudovanje je besplatno; vojska je uistinu narodna; znanostima i umjetnostima posvećuje se odgovarajuća briga.

Kakva će biti razlika između plemića i neplemića? – Samo plemići imaju neograničeno pravo vlasništva. U kraljevskim gradovima, koji treba odsad da se nazivaju narodnim gradovima, i neplemići mogu steći i nepokretnog imetka; neplemići, koji stanuju po selima i trgovištima, postat će zakupnici plemićkih posjeda, a zakupninu će plaćati prema sklopljenim ugovorima gotovim novcem, plodovima ili radom. Za vlasnike je naime svejedno, da li dobivaju svoj prihod u okvirima urbarskog ili zakupničkog sistema. Inače svaki plemić može da upotrebljava svoj grb i može da služi u konjici.

Što će plemići dobiti s reformom? – Mnogo. Plemići će se osloboditi triju tirana: kralja, magnata (visokog plemstva) i višeg svećenstva; sjediniti će se u snažan savez s neplemićima, koji su se oslobodili ropstva i dobili zastupničko pravo u drugome domu; na taj način postat će nepobjedivi.

Kakvu će trgovinu moći da vodi reformirana Ugarska? – Vanjsku i unutrašnju. Budući da su susjedni narodi u plodovima siromašniji nego Ugri, oni će radi pokrića svojih potreba unositi novac u Ugarsku. Uz to Ugri mogu otvoriti luke na Rijeci i u Zemunu; u ugovoru, koji će sklopiti s Turcima, mogu sebi osigurati plovidbu od Zemuna do Crnoga Mora. Veoma prostrane šume Hrvatske i Slavonije mogu pružiti pogodno drvo za brodove, koji će se izgrađivati u Zemunu, a njihovim vlasnicima nagomilat će neizmjerna bogatstva.

No da li nedostaju Ugarskoj novčani fondovi, potrebni za takav preobražaj? – Ugarska će ukidanjem beskorisnog kraljevskog dostojanstva raspolagati komorskim, krunskim i palatinskim dobrima, rudnicima, prihodima od soli, carina, lutrije i tridesetnica. Odatle i od crkvenih dobara može se računati na prihod od četrdeset miliona godišnje. A budući da Ugarsku ne terete državni dugovi, brižljivim upravljanjem ti prihodi se mogu umnožiti i na taj način biti dovoljni za plaćanje vojske i činovništva.

Da li će biti potrebno plaćanje poreza? – Ne će. Prihod je dovoljan za pokriće javnih potreba; osim u slučaju izuzetne hitne potrebe, kada će svatko u svom interesu plaćati neznatan porez.

Biskupi i ostali viši svećenici tvrde, da su i plemićki posjedi ugroženi, ako se njihova dobra konfisciraju u profane svrhe. – To nije istina. Plemići su pravi vlasnici svojih posjeda, njih su stekli darivanjem, nasljeđem, kupnjom, dakle pravnim putem. Narod, koji poštuje pravo, nikad ne će svoju ruku staviti na njih.« Suprotno tome stoji stvar s posjedima svećenstva; kralj Stjepan je »uz pristanak državnih staleža,

darivao višim svećenicima i redovnicima uživanje plodova sa crkvenih dobara, u cilju širenja kršćanstva. Cilj je postignut; viši svećenici, koji bijahu širili kršćanstvo, dosta su uživali ta dobra. Sadašnji viši svećenici obogaćuju svoje priležnice, drolje i rođake, Bogu služe samo riječima, zanimaju ih samo svjetovni interesi, svoje prihode upotrebljavaju na podmićivanje. Narod s pravom može od njih oduzeti zajedno s posjedima prihode, koje oni loše upotrebljavaju.

Ima li narod prava da dobra, namijenjena duhovnim ciljevima, upotrebi u profane svrhe? – Pravo vlasništva nad tim (crkvenim) dobrima narod je uvijek zadržavao sebi, te je samo uživanje plodova prepustio posredstvom kralja višim svećenicima. Uostalom, ublažiti siromaštvo, pomagati oskudne duhovnike, dokinuti prosjačenje – može se većma smatrati duhovnim ciljem, nego prihode upotrebljavati na gozbe, na luksusan život, na bogaćenje priležnica i drugog pokvarenog svijeta.«

Treće poglavlje, »O ugarskom ustanku«, glasi u cijelosti ovako:

»Kako mogu Ugri postići ostvarenje reforme? – Ustankom, podignutim protiv austrijskoga tiranstva, protiv višeg svećenstva i protiv magnata (protiv višeg plemstva).

Kako treba ustanak organizirati? – Čim društvo reformatora širenjem Katekizma postane dovoljno brojno i obrazovano, to jest čim obuhvati u sebi uglednije plemiće sviju županija: treba u tajnosti pozvati neplemiće, da se pridruže, i saopćiti im Katekizam. Po dvije tri županije zajednički neka štampaju proglas, kojim se poziva na podizanje ustanka protiv austrijske dinastije, protiv magnata i protiv višeg svećenstva; završetak proglasa treba sastaviti ovako: »Građani, pograbite oružje! Zakunimo se, da ćemo prije žrtvovati naše živote, nego našu slobodu; radije ćemo umrijeti, nego da i dalje zavisimo od austrijske dinastije; radije ćemo primiti na sebe najteža stradanja, nego što ćemo se odreći obrane integriteta ugarske države!«

Šta treba da učinimo s ugarskom vojskom? – Čete, koje se nalaze izvan granica države, treba, uz prijetnju kazne, pozvati kući; one, koje borave kod kuće treba da se zakunu na narodnu zastavu.

Da li se lako može pokrenuti takav ustanak? – Može. Francuzi su naime izjavili, da će braniti svaki narod, koji goji prijateljstvo prema njima. Poljaci će držati s nama; Turci će se radovati slabljenju austrijske dinastije; Štajerska nestrpljivo očekuje, da stupi u savez s Ugarskom pošto ova zbaci austrijski jaram. Zadatak se dakle sastoji samo u tome, da se nekoliko njemačkih pukova primora na povlačenje iz naše države.

Što će učiniti bečka vlada, kada se to dogodi? – Zaboljet će je udarac. Kasno će spoznati propast, koja joj predstoji; Austrija će se vratiti u stanje ranijega nadvojvodstva. Češki narod također misli na to, da se odcijepi od intrigantske austrijske vlade, koja će na taj način ispaštati za svoje nagomilane opačine i za izvršene zločine.

Plemićki i neplemićki građani domovine, pograbite oružje! Osvetite nevinu krv vaše braće, prolivenu na njemačkim ratištima! Organizirajte razuman oblik vladavine, da bi na kraju stoljeća slobodan ustav usrećio naš narod.«

5

KATEKIZAM LJUDI I GRAĐANA, ŠTO GA JE NAPISAO FRANCUSKI GRAĐANIN DEMOCRITE LA MONTAGNE, A SADA JE PREVEDEN NA MAĐARSKI

Prvi dio

O čovjeku

Šta je to, što se zove čovjek? – To je umna, razumna životinja.

Kakvo značenje imaju riječi um i razum? – One predstavljaju svojstvo, na osnovi kog čovjek može da umuje i da razmišlja, da stvara sebi misli i sudove, na osnovi čega može da se sjeća prošlih stvari i da rasuđuje o budućima.

Ima li u čovjeku osim uma još i nešto drugo? – Jest, ima, i to tijelo, koje je nadareno tjelesnim snagama, da bi s pomoću njih pomoglo kretanje i akcije uma i razuma.

Šta biva od čovjeka, ako ne slijedi putove uma? – Životinja, koja po svom tjelesnom sastavu doduše ima lik čovjeka, ali koja iznutra nije ništa drugo do jedno živinče.

Što dakle govori um i pamet čovjeku? – Održi sebe na životu, hrani sebe i učini sebe srećnim.

Kako može čovjek da se održi, da se hrani i da postane srećan? – S pomoću rada, to jest posla, kojim zadovoljava svoje tjelesne i umne potrebe.

Koje su te potrebe? – Snabdjeti sebe hranom, odijevati se, nabaviti stan, upotrebljavati svoje talente, povećavati ih i izoštravati.

Kojim sredstvima može čovjek zadovoljiti svoje potrebe? – Svima onima, o kojima mu govori i na koje ga upućuje um, na primjer stjecanje pokretnog i nepokretnog imetka, trgovanje, svakidašnji ručni rad, zemljoradnja, naučna istraživanja, bavljenje obrtima i njihovo razvijanje.

Šta treba čovjek da čini, da bi mu um ukazao na naprijed nabrojena sredstva? – Treba da se trudi, da mu um ne oboli.

Koje su bolesti uma? – Neznanje i slijepo vjerovanje. Te dvije bolesti rađaju zablude, koje onda prešavši u naviku zavladaju ljudskim srcem i napokon ga sasvim pretvore u pravo živinče.

Što treba dakle suprotstaviti neznanju i slijepom vjerovanju? – Učenje, odgajanje, iskustvo, i posljedice, koje proistječu otuda, to jest prosvijećenost.

U čemu se dakle nalazi moć tih lijekova, s pomoću kojih se čovjek može učiniti srećnim? – Ni u čem drugom, nego u ovome: »Budi slobodan, i neka ti um upravlja tvojom slobodom.«

Može li čovjek upotrebljavajući svoju slobodu izazvati neprilike i smetnje? – Naravno da može, i to ponajviše zbog nevaljalstva sebi sličnih ljudi.

Ali što mogu najvećma napasti čovjeku, da bi ga spriječili u prakticiranju slobode? – Dvije stvari, to jest život i imetak.

Što je to imetak? – To je ono, što pripada isključivo samome čovjeku i nad čim osim njega nema nitko drugi nikakvoga prava. To se naziva vlasništvom, proprietas.

Koliko vrsta vlasništva ima? – Dvije vrste, od kojih se jedno rađa sa čovjekom, kakva je sposobnost razmišljanja, mogućnost slobodnog izricanja istine i njena saopćavanja drugome čovjeku na bilo koji način, drugo se naziva stečeno vlasništvo, kakvo je slobodno stjecanje stoke, oranica, livada, kuća, odijela, novca i ostaloga.

Može li tko među ljudima imati prava da nekom drugom sebi sličnom oduzme život i da ga u korišćenju slobode i u upotrebljavanju imetka sprečava i ometa? – Prvo: nema takvog čovjeka ni takve ljudske vlasti, koji bi mogli sebi sličnog čovjeka da kazne smrću; jer ljudski život je dar prirode, dakle mu ga samo priroda jedina može oduzeti. Drugo: budući da korišćenje slobode i raspolaganje imetkom proizlazi samo po sebi iz ličnog održavanja čovjeka, a ta želja za samoodržanjem, koja je ulivena u nas i koja se rađa s nama, predstavlja naše najnedužnije, najsvetije i prirodno pravo, iz čega slijedi, da nijedan čovjek i nikakva ljudska vlast nema ni najmanje prava da napadne tu čovječiju slobodu i to njegovo vlasništvo. Treće: budući da svi ljudi pripadaju jednoj i istoj životinjskoj vrsti, prirodno je da i u svojim pravima budu jednaki, pa je potrebno da radi opće svoje sreće tu svoju jednakost svi skupa održavaju.

Drugi dio

O građaninu

Što treba čovjek da čini, ako zli, prekršivši zakone prirode, napadnu na nečiji život i slobodu? – Tada čovjek treba da ih dovede do spoznaje svojih prava, to jest nasilnom tlačenju treba da suprotstavi silu.

Ali ako jedan čovjek ne bi imao dovoljno snage da se takvom nasilju suprotstavi, što treba onda da uradi? – Onda je potrebno, da se svi oni, koji pate pod takvim nasiljem, združe u izvjesnu javnu zajednicu, i da tako formiraju ono udruženje, koje nazivamo građanskim društvom.

Što može biti svrha i cilj toga društva? – Opća i posebna sigurnost; to jest sigurnost svakog pojedinog člana društva ili takozvane individue.

Kako se zovu članovi građanskoga društva? – Zovu se građani, sve druge titule i privilegije (kralj, herceg, baron, markiz, plemić, pop i ostale) nepravedne su i opake, jer vređaju povezanost i jednakost društva.

U čemu se sastoji društveno utanačenje ili takozvani kontrakt? – Sastoji se u ovoj formuli: Mi udruženi članovi ovog građanskog društva

hoćemo svim svojim tjelesnim i umnim snagama da se suprotstavimo nasilnom tlačenju, hoćemo da održimo prirodne zakone, naš život, našu slobodu, naš imetak i našu jednakost.

Kakva su sredstva, s pomoću kojih se može održati to združenje, odnosno taj kontrakt? – To su zakoni, što ih pronalazi mudrost, a koje diktira iskrenost srca.

Što je dakle to, što se naziva zakonom? – To je opća i najviša volja puka, kojom nastoji da održi sigurnost države.

Da li je potrebno, da svi građani sudjeluju u donošenju takvih zakona? – Potrebno je, i to ili osobno ili preko svojih poslanika ili zastupnika, izabranih u županijama.

A zašto? – Zato, što od prikladnosti zakona zavisi kako opća, tako i posebna osobna korist svakog pojedinca; zbog toga je potrebno, da svaki član društva sudjeluje u donošenju zakona, a pošto su i inače ljudi jednaki, tako su slični i u svojim prirodnim pravima; nitko se dakle ne može od zakonodavstva isključiti bez povrede društvenoga udruživanja.

Postoji li nešto, što bi moglo da ometa puk u tom donošenju zakona? – Ne postoji ništa; jer su tjelesne i umne snage puka najviše, one mogu pobijediti sve unutrašnje i vanjske smetnje, koje idu za uvođenjem nereda, za tlačenjem ili potpunim rušenjem čitave države; tjelesne i umne snage zapravo čine najvišu vlast i suverenost puka.

Koja su obilježja onog građanskog društva, u kome se održava društveno udruživanje, to jest kontrakt? – Ovo su njegova obilježja: naime, sakupljanje korjenitih zakona, koji se nazivaju konstitucija (ustav) i koji čuvaju život, slobodu, imetak i jednakost svakog pojedinog građanina, a isto tako i svih njih skupa: vlada, to jest izvršna, upravna i sudska vlast.

Na koji način treba ustrojiti te različite vlasti društva? – Ustav donosi ili sam puk ili njegovi zastupnici, izaslani u narodnu skupštinu, kojima puk daje neograničenu vlast. Zakonodavno tijelo mora neprestano bdjeti, da se zakoni donose u onom smislu, koji određuje ustav; to zakonodavno tijelo je isto tako sastavljeno od pučkih poslanika-zastupnika. Napokon se vlada, odnosno upravna vlast uspostavlja zato, da bi mogla provoditi u djelo zakone, donesene sa strane zakonodavnoga tijela; ali ta upravna vlast uvijek se nalazi pod vlašću zakonodavnoga tijela i od njega zavisi.

Da li u suverenosti puka i u vladi treba da bude nekoga sistema i primjenjivanja vlasti? – Treba. Suverenost puka ostvaruje se, prvo: u prvotnim skupštinama (zborovima), to jest u manjim dijelovima puka, koji izabiru sebi svoje zastupnike i ustav, što ga oni donesu ili odobre, ili ga ne prihvate, te ga dadu drukčije izraditi; drugo, na izbornim skupštinama, koje imenuju osobe, koje su sposobne za pojedina zvanja; treće: na općim narodnim skupštinama, kojima su podčinjene one druge dvije vrste skupština. Vlada ima onoliko ministara odnosno povjerenika, koliko ima različitih grana uprave. Pod njihovu vlast spadaju pojedine provincije, čija se uprava također dijeli na pojedine ogranke i savjete,

koji se opet dijele na pojedine odjeljke: na vojsku, na upravljanje državnim prihodima, na kaznenu i sudsku vlast, narodnu prosvjetu, trgovinu, mornaricu i pomorstvo, obrte, znanosti i na sve ostale grane javnoga života, koje zahtijevaju opći nadzor i rukovodstvo sa strane suverene narodne vlasti.

Postoje li kakve posebne razlike u građanskome društvu? – Izvjesna nadmoćnost pridaje se samo onim članovima društva, koji se nalaze u zvanjima i službama, jer su oni pozvani da uime zakona naređuju; zbog toga se moraju poštivati svi oni, koji su općom voljom društva izabrani na položaje javne uprave.

Čime se mora odlikovati onaj građanin, koji želi da stupi u neko zvanje? – Mora biti potpun, razuman i nadaren čovjek, jer su sve te osobine neophodne. Jedan razuman, a praktičan zlikovac isto je tako opasan zbog svog nevaljalstva, kao neko moralno savršeno lice zbog svoje gluposti.

Treći dio

O sužanjstvu

Šta je sužanj? – To je čovjek, čija volja zavisi od vlasti njegova gospodara.

Kako se pod despotskom vladavinom nazivaju nevoljnici? – Imenom kmetova ih izvrgavaju ruglu.

U čemu se sastoji despotska vladavina? – U nasilnom otimanju narodnoga suvereniteta, u nezakonitom upravljanju, to jest, kako kažu, u uzurpaciji.

Kako se može od puka nezakonito preoteti to jest uzurpirati suverenitet? – Tako, što jedan ili više njih silom prigrabe sebi suverenitet građanskoga društva; u prvom slučaju radi se o monarhiji, u drugome o aristokraciji.

Kakva su obilježja takvih vladavina? – I jedna i druga je tlačilačka i tiranska. Kad jedan čovjek, koga zovu kralj ili car, ili pak nekoliko malobrojnih familija samovoljno despotski raspolažu, zapovijedaju i igraju se sa životom, imetkom i sudbinom ogromne narodne zajednice.

Šta je prva bezgranično štetna i kriva strana tih vladavina? – Ta, da je puk jedini prinuđen da radi za dobrobit kralja i aristokracije, dok on sam stradava u neimaštini, bijedi i siromaštvu.

Kako zloupotrebljavaju i izigravaju narod kraljevi i aristokrate u vrijeme rata? – Oni radi svoje vlastite koristi pokreću rat i zapovijedaju puku da maršira protiv neprijatelja svojih gospodara; uz to se narod primorava da stvara i daje sve, što je potrebno za vođenje rata: novaca, hrane, ratna sredstva i oružje.

Kakav običava biti kraj takvoga rata? – Ne drukčiji, nego taj, da se narod kao stoka u klaonici kolje, imetak mu se rasipa, takse i porezi se nagomilavaju, dugovi nezakonitih vladara, odnosno uzurpatora se pove-

ćavaju; a ti vlastodršci u tolikoj mjeri postaju moćniji i tiranskiji, u kolikoj puk zbog nabrojenih žrtava biva slabiji i siromašniji.

Da li pozivaju kmetove na savjetovanje onda, kada pomenute vladavine žele da povećaju i povise porez? – Ne. Kmetovi, budući da su pravi robovi ovakvih vlada, ne smiju da pokažu svoju volju i svoje namjere, te bivaju primorani da po samovolji svojih nezakonitih silnika, to jest uzurpatora daju i plaćaju poreze, ma koliko oni bili veliki.

Ima li kakve razlike između načina, kojim se postupa s marvom i s nevoljnicima? – Baš nikakve; jer kao što gazda marvu, kad tegli plug, po svojoj volji goni, tako kraljevi i aristokrate po svojoj miloj volji upravljaju i gnjave svoje kmetove, to jest robove.

Ali kraljevi i aristokrate pomažu kmetove u onim nesrećnim slučajevima i vremenima, koja donose oskudicu i glad? – Vlasnici marve isto čine sa svojom stokom, ali kako ovi, tako i oni, to jest kraljevi i aristokrate rade to samo zato, da bi ih mogli zadržati za buduće poslove i vuču jarma, odakle će onda moći da izvlače koristi i bogatstvo i da ga umnožavaju.

Četvrti dio

O buni, odnosno insurekciji

Da li je rob izgubio svoja prirodna prava? – Nije, nikako nije. Ljudska prava ne mogu ni na koji način ni propasti ni biti uništena. Sve dok neki čovjek živi, on ima pravo da održi svoju slobodu, svoj život, svoj imetak i svoju jednakost.

Kakvu vlast može imati sila tiranina protiv ljudskih prava? – Tiranin može doduše da ušutka prirodna prava čovjeka, ali čim ovaj nađe zgodnu priliku da razbije ropske lance, on to smjesta mora učiniti s pomoću bune.

Šta je to buna ili insurekcija? – To je razvijanje narodne snage protiv vlastitih tirana. Ustanak je kraj ropstva i početak slobode.

Kako se stvara ustanak ili insurekcija? – Nevoljnici, koji ne mogu više da stenju pod jarmom ropstva, šire ili putem spisa ili putem savjetovanja opći način mišljenja i zajednička shvaćanja o prirodnim pravima ljudi; poslije toga među nevoljnicima oni, koji su najvećma daroviti, iznose i opisuju pred čitavim narodom zločine kraljeva i aristokrata, i bune i dižu narod govoreći mu: »Na oružje, građani, zakunimo se, da ćemo ili slobodni živjeti, ili umrijeti!«

Što treba narod da radi u vrijeme ustanka? – Jedni će biti dužni da pograbe oružje; najamni vojnici pridružit će se svojim sugrađanima i svojim bližnjima; drugi će opet nabaviti sredstva i oruđa, koja su potrebna za podizanje ustanka. Potrebno je da puk odmah izabere svoje poslanike za narodnu skupštinu, koja će se bez odlaganja sastati, da napokon dokrajči nasilničku vladavinu tirana i njihovih slugu i dvorjana.

Ima li dovoljno uzroka za to, da u evropskim državama i carstvima izbije ustanak? – Ima u mnogim raznim zemljama, izuzevši Francusku i neke dijelove Švicarske, jer svim državama Evrope upravljaju pojedine familije na svoju korist, a narod stenje pod jarmom feudalnog sistema, niti su mu osigurana prava na slobodu, na imetak, na jednakost ni na ličnu sigurnost, budući da su jedino njegovo nasljedno vlasništvo: siromaštvo, prosjaštvo, poniženost, podložnost i prezrenost.

Da li je snaga naroda dovoljna da provede ustanak i da uspostavi slobodu? – U politici je neporeciv princip, da onaj narod, koji želi da bude slobodan, može slobodan i postati; tiranin, koji je napušten od vlastitog naroda, povratit će se u svoje ništavilo, a cjelina naroda lako će ga tako oslabljenog svladati i smrviti. Na koji način i kakvim sredstvima treba ustanak pripremiti i voditi? – Naporom i spajanjem tjelesnih i umnih snaga i moralnim savršenstvom.

Što treba onda učiniti s izdajicama domovine? – Sve njih treba onda radi sreće i napretka naroda žrtvovati i uništiti.

Kakvu vladavinu treba uvesti poslije ustanka? – Jednu jedinu vrstu vladavine: demokratsku republiku, jer samo ona osigurava ostvarenje ustaničkog cilja, koji se sastoji u uspostavljanju prirodnih čovječijih prava.

Kakva razlika postoji za vrijeme ustanka između prosvijećenog i neprosvijećenog naroda? – Prvi će promijeniti nasilničku vladavinu i uspostaviti svoju slobodu bez krvoprolića; taj će cilj ostvariti i drugi, ali samo kroz ratovanje, kroz ubijstva i pogibije, kroz metež, što doduše može spočetka izazvati veliki razdor i zbrku, ali će naposljetku i iz svega toga procvjetati sloboda i sređeno stanje.

Tko su ti, koji ljudski rod tako tlače i čine tako neophodno potrebnim ustanak? – To su povlašćene, privilegirane klase: kraljevi, plemstvo i popovi. Filozofija u njima gleda tri različita bića, kojima se udara čovječanstvo.

Peti dio

O kralju

Što je to kralj? – To je čovjek, koji s narodom i s narodnom imovinom raspolaže po svojoj samovolji i na osnovi vlasti, koju je prigrabio, tvrdi, da slobodno može prodavati i kupovati ljude, zamjenjivati države, opraštati krivcima, a kažnjavati one, koji se suprotstave njegovoj volji.

Kakvo je porijeklo kraljevstva? – Svako društvo je spočetka bilo upravljano demokratskim oblikom vladavine; ali ubrzo se našao netko, koji je pretekao ostale u cholosti i u ratnom junaštvu; taj je vodio narod u ratove, postao je pobjednikom i osvajačem novih zemalja; neznanje, koje je vladalo u ono doba, pretvorilo je takvog čovjeka u idol, pa se tako dogodilo, da je narod svoju suverenu vlast predao njemu, što je on kasnije zloupotrebio, slobodne ljude učinio kmetovima i po cijenu bijede zaslijepljenog naroda dao sebe obožavati.

Ali kažu, da kralj svoju vlast dobiva od Boga? – To nikako ne stoji. To je prevara, izmišljotina i obmana (impostura), koju su kraljevi u stoljećima mraka iskorišćivali, da sebe učine strašnijima i da s pomoću gnjeva izmišljenoga Boga povećaju svoju vlastitu moć.

Ima li narod prava da kralja sruši s prijestolja? – Ne samo da ima puno pravo da uništi kraljevstvo, nego je povrh toga i neophodno potrebno, da narod to učini, ako želi slobodno da živi i da nesmetano uživa svoja najsvetija prava.

Ali ja smatram, da takvom činu treba pribjeći samo onda, kada su kraljevi zli i nevaljali, a ne kada su pravedni, mudri i dobri? – Ne samo onda, nego u svakoj prilici i u svakom slučaju. Kad su kraljevi zli, kraljevstvo, koje im omogućuje da na hiljadu načina muče narod, postaje pravom opačinom; kad su kraljevi dobri, onda sistem kraljevskog upravljanja, koji je i inače po svojoj prirodi loš i zao, preko ministara sipa na naše glave otrov kraljevanja. U prvom slučaju narod stradava od kralja i njegova vladanja, u drugome ga muče ministri s pomoću kraljevskog sistema upravljanja.

Kakve bi trebale da budu one osobine kraljeve, koje bi mu omogućile da usreći svoj narod? – Takav kralj bi morao imati više pameti i savršenstva, nego što ga ima čitav narod zajedno, budući da svaki pojedini građanin očekuje svoju posebnu sreću od sposobnosti kraljeve.

Da li je moguće takvog kralja negdje sresti, ili ga pronaći bilo gdje na zemljinoj kugli? – Priroda nikad nije stvorila tako neizmjerno mudrog ili savršenog čovjeka; nemoguće je dakle, da bi mogao na zemlji postojati ma i jedan jedini kralj, koji bi mogao usrećiti cijeli narod. Svaki kralj ili je sam varalica, ili ga varaju njegovi dvorski čankolizi; negdje zlonamjerno kinji narod, a negdje ga maltretira zbog svoje gluposti.

Mogu li se bar održati ona dobra, kojima kraljevi ponekad pod firmom pravde nagrađuju svoje podanike? – Nikako ne, jer kada jedan takav dobar kralj umre, sva ona dobra, što ih je on dao, nestaju zajedno s njim, a ćudljivost, samovolja i despotizam njegovih sljedbenika i nasljednika opet sve mijenja. Sjeti se ove poslovice: »Novus rex, nova lex – Nov kralj, nov zakonik«.

Kakva su sredstva, kojima kraljevi tlače i muče narod? – Ona su raznovrsna, ali evo najglavnijih: oholost, pompa (sjaj), strahovito rasipanje, podmićivanje, želja za ratovanjem i osvajanjem, briga o vlastitim probicima, a ostavljanje naroda u neznanju i bijedi.

U čemu se sastoji oholost kraljeva? – U tome, da narod drže daleko od sebe; zatvaraju se u svoje dvorce i daleko se udaljuju od narodne mase, koja ih uzdržava; daju audijencije s oholo naboranim čelom, sred brojnih dvorskih ceremonija zapovijedaju onima, koji im se obraćaju, da se klanjaju i da kleče pred njima, i da nazivaju milošću onu pravdu, koju su dužni da daju narodu; svake vrste ponižavanje i upotreba ovih izraza uz potpis: »najpokorniji, najponizniji rob, kmet, vazal vašega (oholog, nesavršenog i glupog) Veličanstva«.

U čemu se sastoji kraljevska pompa? – Ona je beskrajno i neizrecivo skupa. Tko želi da se potpuno osvjedoči, neka pogleda jedamput krunisanje cara ili ugarskoga kralja; ženidbu jednog dauphina u vrijeme dok je Francuska još bila ropska zemlja kmetova, prezirnu, grubo oholu dostojanstvenost jednog španjolskog kralja, veličanje poljskog kralja i ceremonij okrunjivanja rimskoga pape s tri njegove krune, – onda će se svatko uvjeriti, da je ta pompa strahovito skupa; a sve to plaća zajednica plodovima svoga krvavoga znoja, dok ona sama grca u bijedi samo zato, da bi se ljudima slabe pameti dokazalo, da su kraljevi viša bića od ostaloga ljudskog roda.

U čemu se sastoji njihovo strahovito rasipništvo? – Ni ono nema ni kraja ni konca niti se uopće može izmjeriti. Ogroman broj palača, vrtova, lovišta, tjelohranitelja, kojekakvih skupocjenih stvarčica, srebrnog i zlatnog posuđa, briljanata, dijamanata, gospode komornika, dvorskih dama, priležnica, kuplera i svodilja, kudravi ministri s golemim perikama, kočijaši, sluge, konjušari, nadglednici dvorca, zabavljači, komedijanti, najamnici, »pensionati«, beskrajne armade svih njih i njihovih trabanata, koji su uvijek spremni da služe tiranstvu i nasilju kraljeva. Na sve njih i na stotine drugih rasipa se novac; a sve to ima za cilj da prevari i zaslijepi svijet.

Kako stoji stvar s kraljevskim podmićivanjem? – Budući da se sudbina čitavoga naroda nalazi u rukama kraljevâ, oni njome raspolažu despotski, po svojoj miloj volji. Podmićivanje je najkrupnija zloupotreba, koju kraljevi vrše pljačkanjem puka i čitavoga naroda. Poslanici, koji nisu ništa drugo do povlašćeni špijuni, plaćaju ogromne sume ministrima stranih dvorova, da bi ih podmitili. Špijuni, uhode proždiru mnoge milijune; kraljevi plaćaju potkazivače, ponižavaju ljude, a ipak se pretvaraju, kao da vole savršenstvo i dobar moral. Naobražene, ali častoljubljem zaslijepljene ljude privezuju za sebe novcem, a glupane privlače tričavim, smiješnim titulama i tako kvare društvo, demorališu ga i šire razuzdanost.

Kakve su posljedice kraljeve težnje za osvajanjem zemlje? – Kraljevi otpočinju ratove zato, da bi pokorili ove zemlje, koje ih se ništa ne tiču, nad kojima nemaju nikakvih prava, a kraj tih ratova je, da se blago države profućka, mnogi krajevi opuste, gradovi propadnu, sela i njive unište, naposljetku jednom riječju čitavi narodi bivaju dovedeni na prosjački štap.

Kako gospodare s blagom države? – Lopovski, zločinački; svi kraljevi su preko glave zaduženi. Sve one takse, porezi, trgovački monopoli, od kojih nepravedno isključuju ostale ljude, – nisu dovoljni ni za plaćanje kamata na dug. Svoje drsko raspikućstvo prikrivaju plaštem različitih taksa, koje izmišljaju rastrošni ministri. U Engleskoj izdaci premašuju godišnje prihode sa sedamnaest milijuna funti sterlinga, u Austriji sa trideset milijuna forinti, i tako dalje.

Što dakle treba narod da učini, da bi izbjegao bankrot? – Ono, što je uradila Francuska, srušiti kraljevstvo, uspostaviti demokratsku republi-

ku, dobrim vođenjem državne ekonomije isplatiti dugove, a tiranina zajedno s njegovim ministrima kazniti.

Zašto kraljevi potpomažu neznanje? – Zato, što im je njihovo vladanje čisto zločinstvo, primorani su da ga obavijaju crnim oblacima neznanja. Znanosti, učenje, odgoj, prosvijećenost raspršuju tamne oblake neznanja, raskrinkavaju zakrinkanu sliku, poboljšavaju sudbinu naroda, – a kraljevi baš zato mrze prosvijećenost i pakosno ustaju u obranu neznanja, – kako bi povrh svega toga nalazili veselja u tome, da mogu ljude kažnjavati zbog onih krivica, koje ljudi ne poznaju zbog neznanja, a kojim krivicama su jedini uzroci baš ti isti kraljevi svojim zabranama učenja, slobodnoga tiska, pisanja, govora, – i da bi povješali one razumne slobodne mislioce i one, koji govore u zaštitu ljudskih prava.

Kakve posljedice i kakav utjecaj može imati ovakvo zlo ponašanje kraljeva na srce i na običaje naroda? – Veoma loše i opasne posljedice; jer pošto se ljudi rađaju u neznanju i u naivnosti, a uz to se od kralja naređenim odgojem krivo i glupo obrazuju, s vremenom sve kraljevske zloće i mane i opačine upijaju u sebe i oponašaju ih, a plemstvo i bogataši majmunišu oholost, raskoš, rasipništvo kraljeva: na taj način se podanici kvare, demoraliziraju, postaju podlaci i slugani, a zbog osiromašenja puka javljaju se onda mnogi lopovi i haramije, koji onda ubijaju i plačkaju ljude, a imetak mirnih građana postaje sasvim nesiguran. Regis ad exemplum totus compositus orbis: Kakav gospodar, takav sluga.

Otkud dolazi to, da je u Francuskoj za vrijeme revolucije, to jest promjene vladavinskog sistema bilo tako mnogo zlikovačkih izdajica domovine? – Oblik i sistem monarhijske ugnjetačke vladavine s jedne i nadarenost francuskoga naroda s druge strane rasprostirali su veliku svjetlost među pukom, što je u njem izazvalo težnju za izvojevanjem slobode, – ali u isti mah mnogi se među Francuzima još nisu izliječili od one zarazne, priljepčive bolesti stare vladavine, koja ih je pokvarila.

Izreci dakle posljednju sentenciju o kraljevima? – Dobar kralj je težak i suvišan teret za državu, koja cijedi narodu mozak iz kostiju i ispija mu njegovu snagu, te ga dovodi do osiromašenja i prosjaštva; zao kralj pak izvorom je svakog zlodjela, koje se u monarhiji dogodi.

Šesti dio

O plemstvu

Što je to plemstvo? – To je takav stalež, koji je izuzet od vršenja obaveza građanskoga društva, i koji sebe smatra nekim višim bićem, koje se nalazi iznad ukupnoga naroda. Sebe drži plemenitijim i uzvišenijim od ostalih svojih sugrađana. Iz istog razloga sav ostali narod naziva canailleom, prostakom, tatom i drugom prljavom marvom.

Odakle vodi plemstvo svoje porijeklo? – Porijeklo plemstva slično je onom kraljeva; kada su prvi pobjednički vitezi postali kraljevi, neki od

njihovih drugova bili su izuzeti od obaveza ostaloga društva i dobili razne povlastice, to jest privilegije. Kraljevi su na to rado pristali, da bi zajedno s njima mogli nezakonito vladati nad narodima tlačeći ih, a pošto su ljudi u stara vremena vjerovali, da se jedina istinska zasluga nalazi u tome, da netko u ratu ubija ljude na viteški način, samo dobri ratnici mogli su postati plemići. U današnje dane može postati plemićem bilo koji zelenaš, zakupac, trgovac, židov, prekupac, špijun, bogati pivovar i carski i kraljevski apostolski kupler.

Na osnovi čega se može plemstvo nazvati bičem čovječanstva? – Na osnovi toga, što kraljevi sami ne mogu da izvršuju sva ona zlodjela i prevare, to onda obavlja plemstvo tlačeći i zlostavljajući ostali takozvani narod kmetova.

Kakvu vlast imaju plemići nad kmetovima? – Plemstvo smatra kmetove i njihova dobra kao svoje neotuđivo vlasništvo i često ide tako daleko u podvlašćivanju kmetova, da čak slobodno zapovijeda i igra se s njihovim životom. Eto, to je kratak, neslavan opis plemićkog feudalnog sistema.

Kakva su zlostavljanja, koja plemići vrše na svojim kmetovima? – Kmetovi su primorani, da napuste onaj rad, što ga vrše za sebe i na svoju korist, da bi radili za plemiće, kadgod to ovi posljednji samovoljno zažele. Ti isti kmetovi ne smiju ni pisnuti, kada im se povećaju različite takse, daće i nameti; u nekim zemljama ove nesretne žrtve nemaju prava ni na to, da pred sudom podignu tužbu protiv plemstva, te im ne preostaje ništa drugo, nego ili da pomru od gladi, ili da pobiju svoje tirane, da bi onda kao krivci i zločinci po zakonu bili obješeni.

Kakav je odgoj plemstva? – Odgoj im je najgori i najbeščasniji na svijetu. Plemstvo se dijeli u dva reda: jedno je više, a drugo niže plemstvo; oni, koji se ubrajaju u više, među sobom se tikaju; ne govore ni o čem drugom, nego o konjima, o ergelama, o stajama, o lovu, o sladokustvu, o zabavi i o kurvama, preziru niže plemstvo, a o svojim seljacima ne govore drukčije, nego o kakvoj marvi ili o nasamarenim tovarima. Žene se, ali se gnušaju braka; kneginje, grofice i sl. motaju se sa frizerima, ulacima, slugama, kočijašima, pratiocima; a njihovi muževi opet naganjaju se s kurvama i glumicama. Niže plemstvo nema mogućnosti da se tako razmeće i šepuri, pa mu ne preostaje ništa drugo, nego da iskali svoju pakost na puku, tlačeći ga i zlostavljajući; ali niže plemstvo bar nije takva neznalica i takav bedak, kao više.

Kakav je odnos između kraljeva i plemstva? – Historičari su nam sve dosad prikazivali, kako su se kraljevi i plemstvo uvijek najkrvoločnije i najbjesomučnije borili među sobom; kad bi kraljevi izišli kao pobjednici, degradirali bi plemiće na kmetove; a kad bi plemstvo pobijedilo, onda bi kraljevi ili bili u svojoj vlasti većma ograničeni, ili uništeni, te bi u ovom posljednjem slučaju puk pao pod novo tlačenje i zlostavljanje od takozvane aristokracije. To je uistinu bila prava tragedija za puk, jer se on negdje tukao za kralja, a negdje za plemstvo, ali uvijek za to, da on sam bude s nova i s nova tlačen i zlostavljan.

Uvjeti, koji su potrebni građaninu, koji želi da izvojuje slobodu

Prvi. Treba paziti na to, da li ima dovoljno umnih sposobnosti, da bi naučio ljudska prava?

Drugi. Da li ima dovoljno moralne snage?

Treći. Da nije magnat (velikaš) bogat plemić, trgovac i da u svojoj vjeri ne bude bigotan.

Četvrti. Najvećma se treba truditi, da se pridobiju svake vrste starješina, kako u redovima vojske, tako i u redovima građanstva, a isto tako i župnike, predikatore, seoske bilježnike, nemirne, nezadovoljne fratre i ostale, koji nisu zadovoljni sa svojom sudbinom.

Peti. Da se svatko obaveže, da će začlaniti i pridobiti za stvar dva nova druga.

Šesti. Građanina, koji treba da bude začlanjen, potrebno je prije primitka poznatim znakovima iskušati, da li možda nije već primljen u društvo? Svaki član je dužan odgovoriti uobičajenim znakom.

Sedmi. Nitko ne smije da pita, od koga je primljen, a primljeni nije dužan na to pitanje odgovoriti. Prije nego što se nekome saopći znak i hijeroglif tajnoga društva, mora on dobro naučiti katekizam i dokazati, da ga dobro razumije i da je sposoban i drugome da ga objasni.

Osmi. Pošto ispuni sve te uvjete, može mu se saopćiti plan društva, naime da se širenjem i rasprostiranjem opće zamisli toliko poveća broj društvenih članova, da bi u određeno vrijeme oni mogli zauzeti funkcije u novoj vladi, koja će se osnovati.

Deveti. Poslovi društva neka se nikada ne saopćavaju pismeno, nego samo usmeno, i to u četiri oka, kako se nitko ne bi kompromitirao.

Deseti. Dva novo primljena člana nikad ne smiju znati, da ih je primio u društvo jedan i isti majstor.

Jedanaesti. Svaki primljeni član dužan je svome majstoru saopćiti ime, županiju i stalež one dvojice članova, koje je on učlanio.

Dvanaesti. Na javnim mjestima nikada se ne smije govoriti o poslovima reformatorskog društva. Ako član tajnoga društva primijeti na nekom javnom mjestu, da je neki čovjek blizak njegovom shvaćanju, neka da takvome čovjeku znak, pa ako je taj već primljen u društvo, mora sa svoje strane pokazati, da je znak razumio.

Trinaesti. Hrabrost, šutnja, umne i tjelesne sposobnosti, skromnost i mudrost najbolje su osobine jednoga člana, na osnovi kojih može postati vrijednim, da bude primljen u društvo.

Koristi, koje proizlaze iz obnove

Rušenje i uništenje despotizma i uzurpacije velikaša.
Oduzimanjem mnogih imetaka pomoći siromašnima.
Jednakost prirodnog i ljudskog prava pred zakonima.
Brzo i efikasno sudovanje.
Sloboda govora, pisanja i mišljenja, bez nanošenja štete drugome.
Mirno i neuznemirivano življenje.

Smanjenje poreza i ukidanje siromaštva s pomoću brisanja sadašnjeg bezmjernog i nekorisnog oporezivanja.

Poboljšanje narodnoga prosvjećivanja.

Istrebljenje tajnoga uhodarstva i podmićivanja.

Poštivanje zasluga i morala.

Sloboda ispovijedanja vjere, štampe i mišljenja.

Čitavo društvo mrzi despotsku, nasilničku vladavinu nad drugima, voli svoje bližnje svake narodnosti, i hrabre ljude svih vjera.

Čitavo društvo poštuje starost, sinovlju poslušnost, časnost, hrabru i nepokolebljivu čvrstinu karaktera, pomaže sirotinju i saosjeća s njome.

Zakletva pri stupanju u društvo

Ja N. N., zaklinjem se na svoju čast i na humano srce, da ću se saopćenih mi uvjeta uistinu držati, da ću načela slobode i jednakosti na sve moguće načine i svim svojim silama unapređivati i pomagati, i njima udovoljiti.[18]

Za Martinovićeva shvaćanja o moralu i o socijalnim odnosima karakteristična je i njegova pismena obrana pred sudom, koja između ostaloga sadrži i ove Martinovićeve poglede: »Mišljenje kraljevskog tužioca, koji članove tajnih društava s prezirom naziva skitnicama, (Martinović) prepušta ocjeni sudaca; sa svoje strane napominje, da je vrlina nezavisna od vanjskog sjaja, a nadarenost od položaja; vrijednost pojedinca zavisi od njegove dokazane požrtvovnosti za opće dobro. Što članovi tajnih društava kao pripadnici nižeg društvenog sloja žive u teškom stanju, to nije njihova krivica.

Iskrenost i čvrstinu tog Martinovićeva osvjedočenja čini nesumnjivom okolnost, da Martinović takvu izjavu daje feudalnom, kraljevskom sudu, kod kojega ovakvi društveni antifeudalni Martinovićevi nazori mogu izazvati samo još u većoj mjeri neraspoloženje i neprijateljstvo prema njemu.

6

IZ POLITIČKOG TESTAMENTA, PISANOG U ĆELIJI U SIJEČNJU 1795[19]

Za Martinovićeva shvaćanja i za njegov pogled na svijet od značenja je i njegov *Politički testament.* On tu, obraćajući se caru, između ostalog piše:

»... Poštujem tvoje lične osobine, jer ti stradaš od iste nevolje, kao i ja: vjeruješ, da su ljudi, koji nose krinku poštenja, uistinu pošteni ...

[18] I jedan i drugi *Katekizam* objavljeni su kod Fraknóija, *Život,* str. 223–245.

[19] Oporuka je pisana na francuskom i nosi naslov: *»Testament politique du I. J. Martinovich, citoyen hongrois«.* (Isporedi Fraknói, *Život,* str. 179–181.)

Povjerimo pisanje naših biografija budućoj historiografiji. Preda mnom stoji gubilište. Iako nosim lance, ja sam u mislima svojim slobodan, u savjesti miran; naprotiv moj vladar u svojoj veoma prostranoj monarhiji nema slobode; jer mora da radi ono, što popovi i njihovi zaštitnici zabiju u glavu njegova kabinetskoga ministra.«

»Pozornice svijeta! Učenjaci i dame, siromašni i bogati! S potpunom postojanošću u duši opraštam se od vas. U trideset i devetoj mojoj godini smrt mi dokrajčuje život... Zvona, čije brujanje nikad nisam mogao da trpim, ne će više vrijeđati moje uho; muzici, koju sam volio, ne ću se više diviti. Učenjaci gube u meni druga, siromasi svoj oslonac, dame, čiju sam naklonost uživao, svog obožavatelja, generali vještog taktičara, slobodne države svoga zakonodavca, kraljevi dobroga savjetnika. Od moga uništenja imat će koristi samo zločin.

Zemljo! Ljubljena majko onih tijela, koja se nalaze pod mjesecem! Vraćam ti stroj, koji radi u meni; on se vraća u materiju, iz koje je proizišao. Prije vremena sam se rodio u ovoj državi; prije vremena moram biti uništen, da ne bih uznemirivao vladavinu mraka... padam na koljena pred oltarom čovječanstva, grlim svoju voljenu domovinu i želim, da njenu sreću oplodi moja krv. Pritiskujem na grudi svoje drugove u martirstvu, majku, braću, svu rodbinu...«[20]

II

JOSIP HAJNÓCZY

Sin asodskog (Aszód) evangeličkog svećenika, po svršetku pravnih studija postao je namještenikom grofa Franje Széchenyija. Uz ostale poslove Hajnóczyjeva dužnost bila je i sređivanje Széchenyijeve knjižnice, koja je bila čuvena ne samo po svome bogatstvu u knjigama, nego i zbog toga, što je sadržavala gotovo sva napredna i slobodoumna djela francuskih enciklopedista i ideologa Francuske revolucije. Mladi Hajnóczy se tu na izvoru upoznao s novim idejama.

Kada je ljeti 1783. car Josip II. postavio grofa Széchenyija za zamjenika hrvatskog bana, Hajnóczy je kao njegov tajnik proboravio s njim dvije godine u Hrvatskoj. Tom prilikom je, sakupljajući građu za svoje veliko djelo o historiji kmetstva u Ugarskoj i u Hrvatskoj, u Zagrebu prepisao zaključke hrvatskog i slavonskog sabora, a iz arhiva porodice Draškovića ispisao preko stotinu srednjovjekovnih dokumenata i unio ih u svoju čuvenu zbirku.[21] Na taj način Hajnóczy je prvi hi-

[20] Nije bez interesa, kako Fraknói popraća taj Martinovićev testament: »Šta je zapravo bila namjera ovoga spisa, na koga je htio njime da utječe? To su pitanja, na koja ne možemo odgovoriti. Morao je znati, da neprikriveno propovijedanje materijalističkog shvaćanja niti kod dvora niti kod sudaca ne će napraviti povoljan dojam. Vjerojatno se i u ovom slučaju predao jednoj ideji, koja ga je zgrabila.« (Isto, str. 181.)

[21] Isporedi Fraknói, *Zavjera...*, str. 102.

storičar, koji je tako važan problem ugarsko-hrvatskoga kmetstva obrađivao na osnovu izvornih arhivskih podataka.

Széchenyi je sredinom 1785. postavljen za povjerenika u jednom od deset državnih okruga, što ih je Josip ustanovio. Hajnóczy ga je i tu pratio kao tajnik.

Godine 1786. car Josip je imenovao Hajnóczyja za podžupana srijemske županije. Do tako visokog položaja u županijskoj administraciji mogli su ranije dolaziti isključivo plemići, pa Hajnóczy ide među prve pučane, kojima Josip povjerava tu funkciju usprkos odredbama feudalnog ugarskog ustava.

Kao podžupan Hajnóczy je »često putovao po cijeloj svojoj županiji i vršio iscrpna proučavanja sa ciljem, kako bi se moglo unaprijediti blagostanje i procvat teritorija, koji mu je bio povjeren na staranje.«[22]

Za sve to vrijeme održavao je veze i vodio živu prepisku sa prijateljima iz Hrvatske, među ostalima i sa Krčelićem.[23]

Kada je smrću Josipa II. ponovo uspostavljen feudalni ustav u Ugarskoj, Hajnóczy je »kao neplemić isključen iz državne i županijske službe«, usprkos tome, što je općenito bio smatran za jednog od najsposobnijih i najvrednijih državnih funkcionera Josipove ere.

Od svoje srijemske županije oprostio se 29. aprila 1790. govorom, u kome je između ostaloga konstatirao, da su još samo u Ugarskoj i u Poljskoj neplemići isključeni od vršenja državnih i javnih službi.

Zahvaljujući svom osmogodišnjem službovanju na važnim položajima državne uprave prvo u Zagrebu, a zatim u Vukovaru, – Hajnóczy je stekao dragocjeno političko iskustvo; za sve to vrijeme on se intenzivno bavio i studiranjem političke historije i upoznavanjem s domaćim i vanjskim ekonomskim i društvenim problemima. Na osnovi toga on je postao jedan od najspremnijih i najboljih povjesničara i političkih pisaca Ugarske. Svoj publicistički i naučni rad Hajnóczy je otpočeo još u Vukovaru, a poslije otpuštanja iz službe preselio se u Peštu, »sa ciljem, da pisanjem naučnih djela razvije djelatnost, koja bi pomogla mijenjanje ugarskoga ustava u slobodoumnom pravcu«. »Županijama, koje su se oduševljavale starim ugarskim ustavom, htio je da pokaže sve njegove slabosti, nedostatke i protuslovlja«.

U toku godine 1791. i 1792. Hajnóczy je objavio na latinskom između ostalog i ove veoma značajne političke rasprave: »Dissertatio politico publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus« (1791); »De comitiis regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici Hungarici« (1791); »Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum« (1792); »De diversis subsidiis publicis dissertatio« (1792). »Svojim radom stekao je u slobodoumnim krugovima veliko poštovanje prema sebi.«[24]

[22] Isto, str. 107.
[23] Isporedi isto, str. 107.
[24] Fraknói, *Život* ..., str. 99.

Godine 1792. dobio je, na preporuku grofa Széchenyija, mjesto tajnika dvorske komore u Pešti. Tu je radio u građevinskom odsjeku. Neposredno prije nego što će stupiti u zavjeru i razviti aktivnost na organiziranju demokratske revolucije u Ugarskoj, radio je na svom velikom djelu o pravnom i društvenom položaju neplemićke klase (bio je već napisao šest stotina stranica) i stajao je pred ženidbom. Ali »nije se kolebao da svoj sigurni i mirni položaj, svoju budućnost, koja mu je obećavala sreću, stavi na kocku, kada mu se ukazala nada, da ostvari svoje ideale.«[25]

Postao je jedan od glavnih vođa i ideologa jakobinskog zavjereničkog pokreta i direktor tajnog Martinovićeva *Društva Jednakosti i Slobode.*

Od osobite je važnosti, da se Hajnóczy još godine 1778. zalagao za *potpuno* ukidanje kmetstva, i da je predlagao da se ono otpočne baš u kraju, nastanjenom Srbima i Hrvatima. »Za vrijeme, dok je Banat bio odvojen od ostale Ugarske, novi naseljenici, premda su bili samo uživaoci svojih zemalja, ipak su živjeli u razmjerno boljem pravnom stanju, nego kmetovi podložni županijama, zato je najgipkija glava naše prosvijećenosti, Josip Hajnóczy, sada zahtijevao, da u tom kraju, koji je ponovo potpao pod ugarsku državu, neplemićko stanovništvo može i dalje da zadrži svoj dotadašnji povoljniji položaj. Godine 1778. on je preko Ugarske kancelarije predložio kraljici (Mariji Tereziji), da ukine kmetstvo u Banatu i na svima erarskim dobrima, što bi trebalo da bude uvod za slične propise na teritoriju čitave države. Predlagao je nadalje, da se komorska dobra, koja će se prodavati, razdijele na manje posjede, jer sitne gazde stanuju na svojoj zemlji, bolje je obrađuju i zadovoljavanjem svojih potreba hrane obrtnike u okolici.«[26]

Juna 1785. Hajnóczy je u jednom svom pismu grofu Nikoli Forgáchu ovako izložio svoje osnovne poglede: »Ugarski ustav može se popraviti samo s pomoću sile. Ugarska država ima četrdeset hiljada plemića i pet milijuna stanovnika neplemića. Prvi su zakonodavci, drugi robovi. Kako se može očekivati, da će se prvi odreći svojih prava, za koja su osvjedočeni, da ih zakonito posjeduju. Plemstvo ne će nikada dobrovoljno prihvatiti načelo, da je priroda plemića i seljaka podarila jednakim pravima, i da se ustav može smatrati čvrstim samo onda, ako učesnikom njegovih blagodati bude i seljak.

Nadalje četrdeset tisuća plemića zastupa u državnom saboru otprilike pet stotina pojedinaca, od kojih na donošenje zakona stvarno utječe jedva njih desetorica. A ni tih deset ljudi nema pred očima opće dobro.«

»Ako dakle – piše Hajnóczy – po mome osvjedočenju ustav izaziva mržnju između plemića i neplemića, te ako plemstvo nikada ne će htjeti da svoja, silom ugrabljena prava podijeli sa drugima: to sam ja

[25] Isto, str. 100.

[26] Szekfű Gyula, *Magyar Történet. VI. kötet. A tizennyolcadik század.* Budapest. *(Mađarska historija. VI. svezak. Osamnaesto stoljeće)* str. 194–195.

onda dužan da učinim sve što mogu, da moji bližnji stupe u posjed svojih nezastarivih prava. Na taj način ja ću biti prijatelj čovječanstva, a da pritom ne prestanem da budem dobar rodoljub. Ali ako se to dvoje među sobom ne može da složi, radije hoću da budem prijatelj čovječanstva, nego patriota. To je moj pogled na svijet.«[27]

Hajnóczyju se pripisuje i jedna nepotpisana brošura, štampana 1790., koja sadržava i ovaj karakterističan govor na grobu Josipa II.: »Na grobu Josipovu palo mi je na pamet, da kažem nekoliko istina narodu, koji je njega krivo upoznao. Samo je plemić, koji ima posjeda, sposoban za vršenje zvanja. Građanin, čak da je i sam Themis, ne može dobiti županijsku službu. Čak ni plemić bez posjeda ne može se podići do višega stupnja. Neka pokopa svoje sposobnosti u službi nekoga bogataša, ili pak – što je također teško – neka ih prikrije pod mantiju. Pa to da bude istinska sloboda? Josip je uistinu htio da nas učini slobodnima. Podizao je talente, gdjegod ih je našao. Sad samo za bogate postoji svijet. Ostali, građani i siromašni plemići, više manje su robovi imućnih aristokrata.«[28]

U svom, marta 1792. njemački napisanom djelu »Misli jednog ugarskog patriote o nekim stvarima, koje spadaju na sabor«,[29] razvija ova svoja shvaćanja: Najveći dio naroda, koji raspolaže fizičkom i moralnom snagom (a to su neplemići: građani, seljaci, vojnici) treba da osjeti koristi od zakona. – Pravo vlasništva i pravo obnašanja zvanja treba proširiti i na neplemićke klase. – Nitko se ne može uhapsiti bez sudskog poziva. Tu plemićku povlasticu treba protegnuti na svakog stanovnika države. – Više svećenstvo ne treba dalje da bude poseban stalež i ne treba da ima pravo glasa u saboru i na županijskim skupštinama. 1. Jer tko se ne ženi, taj nije tako privržen domovini, kao drugi. 2. Jer interes jednog staleža ne može biti u suprotnosti sa cjelinom. A interes katoličkog svećenstva sukobljava se s interesom polovice stanovništva. 3. Jer zavisi od Rima, pa mu tako obaveze mogu doći u sukob. – Sve vjeroispovijesti, a naročito pravoslavnu treba izjednačiti u pravima sa katolicima.

Učešće velikaša u saboru je štetno, jer govore samo u svoje vlastito ime i uvijek nastoje da (od kralja) dobiju veće zvanje, pa zato nisu dovoljno patrioti. Običan zastupnik uvijek može slobodnije govoriti.

Ugarska vojna komanda neka ne zavisi od bečkog ratnog vijeća. I vojni auditori (suci), i računarci treba da budu po rođenju Ugri. Vojska treba, izuzevši disciplinske stvari, da bude podložna građanskom sudovanju.

[27] Navedeno kod Fraknóija, *Zavjera ...*, str. 104–105.

[28] »Politisch kirchliches Manch-Hermaeon«. 1790. (Navedeno kod Korode, *A magyar felvilágosodás breviáriuma*, str. 62.)

[29] »Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände.« Djelo je ostalo u rukopisu, a danas se čuva u peštanskom Nemzeti Múzeumu. – Iscrpan prikaz i glavne misli toga djela daje H. Marczali u svojoj studiji, objavljenoj u »Budapesti Szemle«. god. 1906. broj za februar, i u svojoj knjizi *Az 1790/1-diki országgyülés*, I, str. 74–83. – Hajnóczyjeve misli iznesene su ovdje na osnovi Marczalija.

Desetina i devetina su štetne za ekonomiku. One moralno kvare obje zainteresirane strane: seljaka navode na prikrivanje, zatajivanje, zemaljskog gospodina na nasilje i sumnjičenje. Zato treba izračunati prosječni prihod od deset godina i novcem zauvijek otkupiti selište i kuću. – Svaki seljak je slobodan. Ako isplati svoj dug, može slobodno otići. Slobodno raspolaže svojom kućom i vinogradom. Ako se nagodi sa svojim zemaljskim gospodinom, posjeduje svoju zemlju s pravom vlasništva i u tom slučaju ne potpada više pod vlast feudalca.

Oslobođenje plemstva od plaćanja poreza bilo je opravdano samo dotle, dok se ono isključivo brinulo o vojničkoj obrani države. Sada treba pristupiti ostvarenju velike ideje o općem podnošenju tereta, koju ideju je pokušala da uvede Marija Terezija.

Suvišni, konfiscirani imetak višeg svećenstva i višeg plemstva treba upotrebiti dijelom u kulturne, dijelom u vojne svrhe.

Svi porezi, otkupljivanje insurekcije, kao i polaganje računa o komorskim, poštanskim prihodima te o prihodima od soli i od rudnika spadaju na sabor.

Sekularizacija crkvenog imetka imala bi da plati najveći dio troškova oko provođenja preobražaja. –

Za nas su od osobite važnosti Hajnóczyjevi zahtjevi, koji se tiču poboljšanja položaja hrvatskog i srpskog naroda. Uz već pomenuti zahtjev o izjednačenju pravoslavnih u pravima sa katolicima, Hajnóczy u ovom svom djelu traži: ravnopravno učešće Srba u svima pravima s ostalim podanicima države; »time će se pridobiti njihovo niže svećenstvo i dvije trećine graničara«. – Treba učiniti kraj doživotnoj vojnoj obavezi. Vojna Granica treba da se prisajedini ostaloj državi. Susjedne dijelove Vojne Granice treba pripojiti Srijemu i Požegi.

U drugim svojim ranije, prije zavjere napisanim djelima, Hajnóczy između ostaloga zastupa i ove glavne ideje: o potrebi krajnjeg ograničenja kraljeve vlasti, iz čijih ruku potpuno izuzima ne samo zakonodavnu, nego i izvršnu vlast, tako da kralj nema više prava ni sazivati ni raspuštati sabor, te mu preostaje još samo ulaganje veta; o potpunom isključenju svećenstva iz sabora i o konfiskaciji crkvenih dobara. Hajnóczy već tada »poziva kmetove, da ne plaćaju porez, koji oni sami nisu odobrili i izglasali i koji je svaljen na njih bez njihova pitanja.«[30]

Hajnóczy »kao najglavniji zadatak sabora ističe izradu osnovnih državnih zakona, u kojima bi vladale ove ideje: svatko može svoje misli slobodno izražavati usmenom riječju, pisanjem i putem štampe; svatko ima pravo da stekne nepokretan imetak i da vrši sva zvanja; narod se

[30] Veoma je značajno za mađarsku građansku historiografiju između dva rata, da jedan od najistaknutijih njenih predstavnika, Elemér Mályusz te Hajnóczyjeve ideje popraća ovim komentarom: »Taj radikalizam uistinu ne nalazimo u elaboratima saborskih odbora. Ali odgovornim državnicima bilo bi nemoguće čak i pomišljati na ovakve promjene. Nastojanja radikala nisu bila ostvariva na tadašnjem razvojnom stupnju društva, ta ona su još i danas (1926, napom V. B.), pošto je minulo više od jednog stoljeća, još uvijek nama tuđa. (Mályusz Elemér, *Sándor Lipót föherceg iratai 1790–1795*. Pešta 1926, str. 135–136).

upravlja prema svojoj vlastitoj volji te ima pravo sa svakim vladarom sklopiti ugovor; svi građani podjednako sudjeluju u pogodnostima, što ih daje država, i isto tako jednako snose njene terete.«

»Proglašenje crkvenoga vlasništva državnom imovinom ... isključenje svećenstva iz građanskih zvanja ... bračne stvari imaju potpasti u djelokrug sudova ...«[31]

»Na pitanje: koja je državna vjera u Ugarskoj? Hajnóczy odgovara: nijedna. Vjera naime nije predmet društvenoga ugovora.«[32]

»Svatko može slobodno da bira mjesto svoga stanovanja i svatko ima pravo da se useli u državu i da se iseli iz nje. Osigurava se sloboda štampe i savjesti. ... U podnošenju državnih tereta (poreza) sudjeluju svi u razmjeru prema svojim prihodima ... Građani imaju pravo udruživanja i zborovanja.«[33]

Važna je i ova, ujesen 1794. u istrazi izražena Hajnóczyjeva misao: »Plemstvo je spremnije da se pokloni pred apsolutnom monarhijom, nego da neplemiće učini sebi ravnima.«[34]

Na saslušanju od 29. augusta 1794. Hajnóczy je pred bečkom istražnom komisijom između ostaloga izjavio i ovo: »... moje namjere su bile čiste, nesebične, plemenite. Ponosim se time, što sam svoj rad posvetio najbrojnijoj i najkorisnijoj klasi čovječanstva ... molim, da ne budu kažnjeni oni, koje sam ja zaveo.«[35]

Hajnóczy je svoja djela, koja su po stavu, što se u njima zauzima, često veoma slična, pa i istovetna s Martinovićevim koncepcijama, štampao bez potpisa, a državne vlasti su vodile strogu, ali bezuspješnu istragu, da pronađu pisca.[36]

III

IVAN LACKOVIĆ

Posjedi porodice Lacković »nalazili su se na teritoriju Peštanske i Tamiške županije, a članovi porodice obnašali su viša zvanja u objema županijama«. – »Iz Martinovićevih pisama znamo, da je Lacković bio pridobio i jednoga svoga brata i Adama Szilya, glavnog blagajnika Torontalske županije.«[37]

»Rat protiv Turaka, u kome je (1787) i njegova pukovnija sudjelovala, pružio mu je prilike, da se istakne i svojim taktičkim sposobnostima i svojom neustrašivom hrabrošću. U bojevima vođenim oko Du-

[31] Fraknói, *Život*, str. 11.
[32] Fraknói, *Zavjera*, str. 117.
[33] Koroda Miklos, *A magyar felvilágosodás breviáriuma*, str. 83.
[34] Fraknói, *Zavjera*, str. 253.
[35] Koroda Miklós, *A magyar felvilágosodás breviáriuma*. Budimpešta, bez oznake godine, str. 138.
[36] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 99 i *Zavjera*, str. 150.
[37] Fraknói, *Zavjera* ..., str. 77.

bice obično je on predvodio avangardu, a 25. aprila je njegov eskadron zarobio prvu tursku zastavu. Kada je carska vojska, pošavši na opsjedanje Beograda (1789), prešla Savu, njemu su povjerili komandu nad prethodnicom, a za vrijeme opsade najopasnije pozicije.«

U maju 1790. uputio je s drugim ugarskim oficirima iz Srbije molbu ugarsko-hrvatskom saboru, u kome se traži osnivanje nezavisne ugarsko-hrvatske vojske. Zbog toga je bio pozivan na odgovornost i progonjen, pa je napokon u oktobru 1790. podnio ostavku na oficirsku službu. Tim povodom Lacković je, premda i sam plemićkog porijekla, strahovito zamrzio feudalni sabor i ugarsko plemstvo, jer ga je ono, izmirivši se sa kraljem, ostavilo na cjedilu, ubrzo prestalo da se zalaže za ostvarenje zahtjeva nezadovoljnih oficira i da ih uzima u obranu od progona centralne austrijske vlasti. »Plemići su – pisao je Lacković u novembru 1791. jednom svom prijatelju u Banat – krivi našoj nesreći. Ali ja ću zderati s njih obrazinu ...«[37a]

S Martinovićem je Lacković drugovao u djetinjstvu, kada su se zajedno i školovali.

Značajno je za Lackovića kao bivšeg oficira i ratnika, da je na mađarski preveo Trenkov spjev: »Makedonski vitez«, – koji između ostalih sadrži i ove stihove:

»Šta može bit gluplje neg za tuđu slavu
Kao vojnik dati sebe ubijati?
Raskidati tijelo na ratnome polju
Izgubiti život u vatri bojeva!
Samo zato da mu Gazda nosi lovor
I propašću drugih da se kočoperi?«

U jednom pismu prijatelju Szilyu Lacković razlaže svoje shvaćanje o ugarskome plemstvu: »To bi trebalo učiniti i s ugarskim plemstvom, jer je ono uistinu pondus inutile terrae (nekoristan teret za zemlju), i odakle samo vodi porijeklo? – Kao otimači i provalnici pljačkali su, razarali, robili, pustošili, žarili i palili s onim razbojnicima i lupežima, koji su seleći se iz tuđih zemalja zbog gladi osvojili ovu zemlju; – uistinu lijepo porijeklo Ugarskoga Plemstva! I otuda želi ono da izvodi svu svoju slobodu i privilegije. – Ali bogme ne dajem ni deset godina vremena, da i tome nastane kraj, a nadmeni plemić ne će biti ništa drugo, nego običan stanovnik države i građanin.«[38]

Lacković je napisao i dva satirična protucrkvena, antireligiozna spisa: *Istjerivanje iz Kine redovnika društva jezuita* i *Putnik, koji želi da se pouči u kršćanskoj vjeri*, u kojima se u Voltaireovu duhu izvrgavaju ruglu vjerske dogme i crkvene ceremonije. Obje brošure bile su zaplijenjene, jer se u njima tvrdi, da su »vjerske tajne izmislili nitkovi, da bi od lakovjernog naroda iskamdžili novac i poštovanje prema sebi«.[39]

[37a] Isporedi isto, str. 88.

[38] Pismo je objavljeno kod Eckhardta, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, str. 52.

[39] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 71–72.

Tim povodom je nosilac klerikalne reakcije u Ugarskoj, fratar Alexović prorekao, da će autoru tih spisa biti odrubljena glava. »Kada je poslije nekoliko godina Lackoviću glava uistinu pala, Alexović je sigurno sa zadovoljstvom mislio o tome, kako mu se ispunilo proročanstvo.«[40]

Dosljedan svojoj mržnji protiv plemstva, Lacković je, – za razliku od mnogih drugih suvremenih ugarskih političkih pisaca, koji su gotovo po pravilu pisali latinski, – svoje propagandističke stvari pisao na narodnom mađarskom jeziku, obraćajući se tako izravno i na puk, koji nije znao latinskoga. On je preveo na mađarski i neke Martinovićeve, na francuskom, njemačkom ili latinskom pisane stvari, zaoštravajući i potencirajući njihov antifeudalni sadržaj i dodajući im često po nekoliko svojih vlastitih stranica.

Plemića je – piše Lacković – »priroda isto tako stvorila za posao, za rad, za plug, za motiku, za kalup«, a on »ništa ne čini za unapređivanje općega dobra ili za podnošenje državnih tereta, dok neplemić, ali koristan čovjek, obrađuje svoje oranice, kosi livade, kultivira vrtove, vodi trgovinu, bavi se obrtom, održava fabrike i manufakture na korist zajednice ...«[41]

IV

FRANJO SZENTMARJAY

Četvrti od pogubljenih direktora tajnog društva Martinovićevih jakobinaca bio je mladi Franjo Szentmarjay. »Suprotnost Hajnóczyju, učenjaku puritanskog morala, bio je Szentmarjay Ferenc, koji je svojom veselom naravi, duhovitom konverzacijom, smionim nastupanjem i svojom »antinovskom« ljepotom bio idolom peštanske mladeži, društva pravničkih vježbenika i sudskih pristava. Bio je privatni tajnik potpredsjednika komore barona Orczy Józsefa, koji svoju simpatiju, što ju je gojio prema Francuzima, nije krio ni na svom visokom položaju i koga su u anonimnoj prijavi optužili dvoru, da u svom stanu čuva sliku Filipa Orleanskoga u mađarskoj svečanoj odori. – Szentmarjay je kod njega naučio francuski i s velikom ljubavi čitao djela Montesquieua, Voltairea i Rousseaua; Rousseauov »Contrat Social« htio je izdati u svom mađarskom prijevodu; članke iz »Moniteura«[42] širio je u prijevodu, pjevao je Marseillaiseu; na javnim mjestima nazdravljao uspjesima Francuza i kleo one vladare i one vojske, koji su se borili protiv njih.«[43]

[40] Vidi na istome mjestu, str. 72.

[41] Iz Lackovićeve mađarske prerade i nadopune Martinovićeva *Oratio ad proceres* ... – Isporedi Koroda, navedeno djelo, str. 114.

[42] Francuski list, koji izlazi u Parizu za vrijeme revolucije (napom. V. B.).

[43] Fraknói, *Život* ..., str. 100.

V

PAVLE ŐZ

Po Kazinczyjevim riječima, pogubljeni zavjerenik Pavle Őz bio je »jedna od najboljih glava u državi«.

U svojoj pismenoj obrani razlagao je, kako su njegova »politička načela u saglasnosti sa zakonima zdravoga razuma i s prirodnim pravom«.

U svom pismu Kazinczyju od 27. augusta 1793. Őz izražava svoje »gnjušanje nad tradicionalnim mađarskim historijskim pravom«. Javljajući prijatelju, da će ga pozvati, da u Pataku predaje o zakonima, on piše: »Možete dakle lako zamisliti, kakav užitak mora biti za jedno osjetljivo srce, da uči druge takvim zakonima, koji najbrojniji i najvredniji dio naroda lišavaju gotovo svih građanskih prava.«

Na saslušanju Őz je jednom prilikom između ostaloga izjavio i ovo: »Ali ideje, u kojima je izražen duh stoljeća, ne mogu se iskorijeniti nasiljem ili strogim kaznama. ... Ako pogubite revolucionare, vi dajete primjer, što će ga potomstvo moći da upotrebi na taj način ... da se nasilnim djelima sruši onaj sistem, za čije očuvanje i jačanje se sada daju ovakvi primjeri strogosti.«[44]

VI

JÁNOS BACSÁNYI

U svojoj poemi »O francuskim promjenama« Bacsányi je još 1789. ispjevao ove stihove:

Narodi, države! koji u kavezu
Stenjete sred mučnih robovskih lanaca,
Vi, koji svoj jaram željezni dosada
S vrata svog zbaciti jošte ne mogoste,
A i vi, čiju krv zakon pravde traži
Posvećeni, moćni krvnici kmetova,
Hoď te! da sudbinu si unapr'jed vidite,
Oči svoje s pažnjom u Pariz uprite!

U pismu prijatelju Đorđu Arankiju, Bacsányi je godine 1793. pisao o stanju u Ugarskoj i o revoluciji: »Ovdje jako paze na ljude, koji misle na francuski način; pa i ljude, koji trijezno misle i govore, brzo nazivaju jakobincima ...

Ja iz svega onog, što vidim i što čujem da se zbiva, ne mogu da izvedem ništa drugo, nego da je i u našoj domovini revolucija neizbježna ...«

Bacsányi, u svojoj pisanoj obrani povodom inkriminirane svoje pjesme »Francuske promjene», iznosi između ostalog i ovo: »Istina je

[44] Koroda, navedeno djelo, str. 140.

nadalje, da je primjer Francuza obilato davao prilike za pjevanje, pisanje i razmišljanje; pjesnicima ne manje, nego govornicima, filozofima, teolozima, upravljačima i podanicima, narodima i vladarima; jednom riječju svima onima, koji raspolažući razumom ne žive samo radi razplođivanja, nego, kako to priliči ljudima, i razmišljaju. Ono, što se u Parizu događa i što se dogodilo, po svojoj prirodi nagoni cijelu zemlju na najveću pažnju; i već je u shvaćanju ljudi izazvalo ne manju revoluciju – a poglavito će je izazvati u budućnosti (naročito ako se rat bude dugo otezao) ... kao osnivanje same kršćanske vjere ...«

VII

FRANJO VERSEGHY

Zavjerenik Verseghy bio je svećenik, koji je, godine 1790., upozoravao sabor, da se čuva »religiozne poplave« i uopće popovskoga staleža i njegovih »praznovjernih izmišljotina«, pjevajući protucrkvene i protuvjerske stihove, u kojima iznosi, kako najveća opasnost prijeti domovini i njenom napretku od podmuklog širenja i lukavog rasprostranjivanja religioznih ideja.[45]

U svojoj poeziji Verseghy na jednome mjestu kliče: »Mudra prirodo, rađaj tako umne Voltaire, pa ma bili i heretici, samo neka su takve pameti ...«

Poglavlje drugo

OPTUŽBE PROTIV MARTINOVIĆA

Martinović je doživio sudbinu svih pravih velikih revolucionara. Neprijatelji revolucije, svijesni da ideje i život revolucionara djeluju nezaustavljivom snagom i privlačnošću na one narode, u čijim zemljama ideali pravde i slobode, za koju su se pokretači revolucije borili i žrtvovali, nisu još ostvareni, – u nemogućnosti da te ideje suzbiju, laćaju se jednog drugog sredstva, da, ocrnjujući nosioce revolucionarnih pokreta, proglašujući ih nepoštenima i nečasnima, odbiju od njih i od revolucije i njenih ideala mase, koje teže za njihovim ostvarenjem.

Najomiljenija i najčešće upotrebljavana formula sa strane reakcionarnih i kontrarevolucionarnih elemenata u takvim slučajevima sastoji se u žigosanju i onih najkrupnijih revolucionara kao nemoralnih, nečasnih plaćenika, špijuna, neprijateljskih agenata, provokatora i potkazivača.

[45] Isporedi Eckhardt, navedeno djelo, str. 83.

Najugledniji predstavnici mađarske građanske historiografije potkraj devetnaestoga stoljeća i, naročito, između dva rata, – kada su u polufeudalnoj Mađarskoj neostvareni ideali demokratske revolucije Martinovićevih jakobinaca još uvijek bili ne samo aktuelni, nego kada je, pod pritiskom bijelog Horthyjeva terora puk Mađarske većma težio za njihovim ostvarenjem nego ikad ranije – bili su uprli sve sile, da ne birajući sredstva okaljaju organizatora i vođu demokratske revolucije u Ugarskoj.

Upravo je nevjerojatno, kako su bjesomučno nasrnuli na Martinovićevu uspomenu i kako su bezobzirno vršili pokušaje, da u narodu izazovu protiv njega mržnju, prezir i gnjušanje.

»Ali bez obzira na posljedice, – piše Fraknói – Martinovićevi tajni izvještaji, njegova saslušanja, njegove predstavke i njegovi obrambeni spisi prikazuju njegovu ličnost u mračnoj boji na stranicama historije i oduzimaju joj onaj sjaj, što ga nesebične težnje i idealno oduševljenje bacaju na nesretne pokrete. *Martinović se rukovodio sebičnim interesima* i njegov rad bio je inspiriran njima, etičke principe je sasvim ravnodušno odbacivao i *čitavu njegovu ličnost, njegov rad i njegovo moralno shvaćanje možemo obilježiti – nazivom engleskih kriminalista: moral insanity.*«[46]

Po Mályuszu Martinović je *»sve odavao za novac«*, a njegova historijska uloga bila je *»uloga policijskog agenta i denuncijanta«*.[47]

Za Szekfűa Martinović je *»pustolov«*, čija *»moralna nepouzdanost prelazi sve granice«*; on je *»plaćeni špijun«*; njegovi *»ciljevi su bili niski«*.[48]

Shvaćanje, da je Martinović bio *»uhoda«* i da je *»iz sebičnosti i pokvarenosti prokazao svoje drugove«*, preuzeli su od biskupa Fraknóija i naši građanski historičari Šurmin[49] i Šišić.[50]

Naš savremeni čitalac, koji je imao prilike da se iz vlastitog zapažanja uvjeri o lažima, kojima se obasipaju istinski revolucionari sa strane reakcije, koji je doživio informbirovsku hajku na istinske nosioce socijalističke revolucije, koji su bili proglašavani za fašističke plaćenike i agente najgore, gestapovske policije, – prilično je imun za ovakvo prikazivanje uloge revolucionara. Mi smo, osim toga, i u nedavnoj prošlosti Hrvatske imali jedan takav drastičan primjer. Kada bečki dvor i austrijska vlada nisu mogli da suzbiju privlačne ideje najuspješnijega i najutjecajnijeg borca za ujedinjenje južnoslovenskih naroda putem revolucije, rušenjem Austro-Ugarske Monarhije, – oni su poduzeli sve

[46] Fraknói, *Život Martinovića*, str. 211–212.

[47] Mályusz, navedeno djelo, str. 150 i 163–164.

[48] Szekfű, navedeno djelo, str. 407, 411. (Podcrtao V. B.)

[49] Vidi Šurmin, *Hrvatski preporod*, I, str. 9.

[50] Vidi Šišić, *Nepoznate stranice iz doba biskupa Vrhovca*. »Novosti«, brojevi 149 do 152 od 1. VI. do 4. VI. 1926.

da likvidiraju Frana Supila na taj način, što su ga na Friedjungovu procesu pokušali uglaviti kao plaćenoga agenta i špijuna austrijske policije!

Najnepomirljiviji, najodlučniji revolucionarni (pa zato i najprivlačniji i najopasniji) borac protiv Habsburga i protiv austro-ugarske vladavine nad Južnim Slavenima, – trebalo je da se onemogući tako, da bude utvrđen kao špijun te iste Austrije.

Isto je tako i Martinović, koji je svoju borbu protiv habsburške dinastije i reakcionarne austrijske vladavine nad Ugarskom i Hrvatskom platio životom, trebao da bude kompromitiran kao tajni agent bečkoga dvora i plaćeni policijski konfident.

I nije slučajno, da Eckhardt povezuje Martinovića sa – Lenjinom, koga su kontrarevolucionari isto tako bili proglasili tajnim plaćeničkim agentom Njemačke. Optužujući Martinovića i kao krvoloka, Eckhardt postavlja sebi ovo pitanje: »kako postaje od filozofa, koji je sentimentalno tronut sudbinom čovječanstva i bratstvom među ljudima – krvoločni tiranin kao Robespierre ili Lenjin?«[51]

Usprkos toj već na prvi pogled jasnoj kontrarevolucionarnoj pristranosti tih optužbi, što ih mađarski građanski historičari podižu protiv Martinovića, mi se moramo njima podrobnije pozabaviti prvo zato, što su se one punih šezdeset godina (od 1880. do 1941.) neprestano ponavljale, a da se – koliko je nama poznato – osim Kossuthova protesta protiv prve Fraknóijeve knjige iz godine 1880. – nitko još nije sa njima temeljito razračunao ni unutar same mađarske historiografije; drugo zato, što se među onima, koji podižu ovako teške optužbe protiv Martinovića nalaze ponajugledniji mađarski građanski učenjaci, od kojih je jedan, Szekfű Gyula, doživio punu afirmaciju i poslije oslobođenja u novoj Narodnoj Republici Mađarskoj;[52] treće zato, što su tu toliko ponavljanu osudu Martinovićevu od mađarskih buržoaskih povjesničara nekritički i gotovo u cijelosti preuzeli i neki ponajrenomiraniji građanski pisci kod nas, među njima i Šišić. I napokon zato, što se radi o našem čovjeku, istinskom revolucionaru, koji je s građansko reakcionarne strane oklevetan samo zato, što se predano, dosljedno i do kraja borio za pravednu stvar istinskog nacionalnog i socijalnog oslobođenja svih naroda nekadanje Ugarske.

Optužbe, što su ih građanski historičari podizali protiv Martinovića, mogu se svrstati u tri glavne grupe: 1. da je, dok se nalazio na slobodi, bio u tajnoj službi dvora i plaćeni konfident dvorske policije: 2. da je u zatvoru izdao čitavu zavjeru i prokazao sve svoje zavjereničke drugove i tako prouzrokovao njihovu smrt; 3. da je bio antinacionalan elemenat, zakleti neprijatelj i upropastitelj mađarstva i Ugarske.

[51] Eckhardt, nav. djelo, str. 21.

[52] Szekfűa je NR Mađarska nakon 1945. poslala kao svog ambasadora u Sovjetski Savez.

I

»U TAJNOJ SLUŽBI DVORA«

Martinović je – tvrdi Fraknói – i »... za vrijeme vladavine kralja Franje isto tako nastavio svoje *služenje kao član tajne dvorske policije*«.[53]

Mályusz u istom smislu optužuje Martinovića, »koji ima veza na sve strane, pa dakle sa sigurnošću ima pristupa i u najtajnija društva, *i koga njegova savjest uopće ne sprečava, da sve i oda – za novac.*«[54]

»Od tog vremena (od 4. decembra 1792., kada mu je car Franjo uskratio audijenciju, napomena V. B.) – tvrdi dalje Mályusz – *uloga Martinovića* je još neprikrivenije *uloga policijskog agenta i denuncijanta.*«[55]

»Cijelo to društvo (špijunsko društvo Martinovića i Lackovića, napomena V. B.) – piše Szekfű – ostalo je smrću Leopoldovom bez kruha, jer Franjo nije htio lično da se bavi policijskim stvarima, držao je ministra policije, grofa Pergena, koji je *neupotrebljive fantaste otpustio iz službe.* Tako je prošao Lacković; duhovitiji Martinović preporučivao je sebe za sve na svijetu, za kabinetskog tajnika, za savjetnika u kancelariji ili u komori, napokon je molio samo povišenje svoje lavovske profesorske penzije, na što mu se Franjo smilovao, dao mu milostinju i naslov szászvárskog opata, ali u stvari ga je *degradirao na običnog policijskog agenta,* koji je po nalogu ministra policije putovao po državi i *hladnokrvno podnosio prijave* o nepostojećim namjerama za odcijepljenjem i francuskim revolucionarnim simpatijama mađarskih magnata, popova, konzervativaca i demokrata.«[56]

I Eckhardt tvrdi, da je Martinović »tada još (godine 1792., napomena V. B.) tajni agent kraljev«.[57]

A naš Šurmin piše za Martinovića, da ga je »dvor još god. 1790. upotrebljavao ... i kao svoga uhodu«.[58]

Suradnja s vladarima prosvijećenim apsolutistima, kakvi su bili Josip II. i Leopold II., bila je svagdje pozitivna, jer se nalazila na liniji progresa, jer je značila savez kralja s pukom, u cilju provođenja antifeudalnih, antiklerikalnih reforama i preobražaja društva i države u naprednom pravcu.

To osnovno značenje suradnje s prosvijećenim vladarima reformatorima, što se tako jasno manifestira u zemljama, u kojima su vladar i stanovništvo države pripadali istoj narodnosti, – bilo je kod nas zamućeno time, što je mađarsko i hrvatsko plemstvo svoj otpor protiv kra-

[53] Fraknói, *Život* ..., str. 5. (Podcrtao V. B.)
[54] Mályusz, navedeno djelo, str. 150. (Podcrtao V. B.)
[55] Isto, str. 163–164. (Podcrtao V. B.)
[56] Szekfű, navedeno djelo, str. 407–408. (Podcrtao V. B.)
[57] Eckhardt, navedeno djelo, str. 52.
[58] Šurmin, navedeno djelo, I, str. 9.

ljevih antifeudalnih i anticrkvenih reforama obavijalo u nacionalno ruho, prikazujući, lažno, taj svoj reakcionarni, feudalni, po neplemićke klase naroda u suštini štetni otpor isključivo kao borbu za nacionalna prava i nacionalnu slobodu protiv nasrtaja tuđinskog, njemačkog vladara.

Radi se konkretno o Martinovićevu odnosu prema trojici careva: Josipu (1780–1790), Leopoldu (1790–1792) i Franji (od 1792. do Martinovićeva pogubljenja 1795.).

1

Da Martinovićevo prijateljstvo prema Josipu i predano zalaganje za njegove reforme čak i poslije Josipove smrti – nije moglo biti kompromitantno za Martinovića, dovoljno je ovdje podsjetiti samo na dva značajna obilježja Josipove politike, na njegov stav prema slobodi štampe i prema kmetstvu.

»Kritike, samo ako nisu podrugljive, ma koga pogađale, od vladara države do zadnjeg njenog stanovnika, naročito onda, ako pisac štampa svoje ime i time prima na sebe garanciju za istinitost stvari, – ne mogu se zabraniti, jer svaki istinoljubivi čovjek treba da se raduje, ako tim putem sazna istinu.«

(Iz Josipove odredbe o štampi, 1781)

»Od početka naše vladavine mi smo naše očinsko nastojanje i našu brigu obratili na to, da usrećimo narode, koji se nalaze pod našom vladom, bez obzira na njihovu klasnu, vjersku i nacionalnu pripadnost. Glavno sredstvo za postizanje toga cilja jest unapređivanje industrije i zemljoradnje, što se može očekivati samo onda, ako se prirodna lična sloboda, koju treba i država da priznaje, proširi i na kmetove, te ako im se osigura zakonito pravo vlasništva. Zato naređujemo: 1. ukidanje onog kmetskog položaja, koje povlači za sobom vječno ropstvo i vezanost za zemlju. Svaki seljak ima pravo slobodnog seljenja na osnovi prirodnoga prava i zato, što to zahtijeva opće dobro, zbog čega se obustavlja svaka parnica, koja se odnosi na otkup ličnosti. 2. Svaki seljak može slobodno sklapati brak, baviti se znanošću, učiti zanat i slobodno ga voditi. 3. Ni seljaka ni njegovu djecu ne može zemaljski gospodin siliti na vršenje unutrašnje (dvorske) službe. 4. Seljak može slobodno da proda ili da založi svoja pokretna i stečena dobra, samo što će se obaveze, koje su dotle na njima ležale, prenijeti na novoga vlasnika. 5. Radi osiguranja svoga vlasništva ne mogu se seljaci ni njihovi potomci ukloniti bez zakonite županijske presude, štaviše protiv volje ne mogu se ni premjestiti sa jednoga mjesta na drugo. 6. U svemu drugome ostaje na snazi dosadašnje pravilo, a županijski odvjetnik je dužan da brani seljake protiv svakog zuluma.«

(Josipovo naređenje od 22. augusta 1785).[59]

[59] Koroda, nav. djelo, str. 59.

2

Ni suradnja s Leopoldom II. sama po sebi nije mogla značiti za napredne, slobodoumne elemente nešto, što bi bilo nespojivo s njihovim osvjedočenjem i s moralom. I po svojoj toskanskoj prošlosti, i po svojim progresivnim, reformnim nastojanjima nakon dolaska na austrijski prijesto Leopold je sve do samog kraja svoje vladavine (kada će zbog razvoja revolucije promijeniti svoju dotadašnju orijentaciju prema Francuskoj) s pravom smatran istinskim nastavljačem prosvijećene antifeudalne Josipove politike.

Držati s kraljem, prosvijećenim apsolutistom (kakav je, poslije Josipa bio i Leopold II.), pomagati njegovu politiku, uperenu protiv feudalaca, – značilo je za građane i za neplemiće osloboditi sebe od feudalnoga tlačenja, od vlasti plemićke županije i feudalnoga sistema uopće. Kakav je smisao i kakav cilj je imalo to pristajanje uz kralja, lijepo se vidi iz ovoga slučaja. Prilikom hapšenja bravara Paitzkoffera, umiješanog u Martinovićevu zavjeru, uzapćen je kod njega štampani spis *Verbindungsformel.* Taj spis, objavljen 1791., koji znači neku vrstu polaganja međusobne zakletve potpisnika (potpisalo ga je dvadesetak peštanskih njemačkih građana) sadržava između ostaloga i izjavu, da će se boriti za svoja građanska prava i povlastice, i da ne će nad sobom »priznati drugoga gospodara osim kralja«. (»Er ist unser Herr und ausser Ihm erkennen wir keinen«.)[60]

Značajna je činjenica (koja još većma ilustrira već pomenutu nelogičnost, neargumentiranost i kontradiktornost njihovih pristranih napadaja na Martinovića), da i Fraknói i Mályusz, kada govore o Leopoldu odvojeno, bez veze s Martinovićem, prikazuju njegovu vladavinu u pozitivnom svijetlu. Tako Fraknói u prvoj svojoj knjizi daje ovu ocjenu o Leopoldovim političkim shvaćanjima i nastojanjima: »Leopold II. je dobrim dijelom imao odlične osobine svoga brata bez njegovih mana. I on se oduševljavao za dobro svojih naroda. I on je stajao na visini svoga vremena. Priznavao se učenikom Montesquieua. A u jednom njegovu čuvenom pismu nadvojvotkinji Mariji Kristini nalazimo najslobodoumniji program novovjekog vladara.

»Smatram – tako je pisao – da izvršna vlast pripada kralju; zakonodavstvo narodu i njegovim zastupnicima ... Smatram, da se vladar ni neposredno ni posredno ne može miješati u sudovanje ... Smatram, da je vladar dužan svake godine položiti narodu potpune račune o financijskim poslovima; da nema prava nametnuti narodu nove poreze ili ma kakve terete; to jedino može učiniti sam narod, pošto vladar prikaže opće potrebe i pošto narodni zastupnici izvrše kritiku vladarevih prijedloga i nađu ih za umjesne ... Smatram, da vladar treba za svaku promjenu sistema, za ustanovljenje svakog novog zakona, za odobrenje penzija i nagrada da dobije pristanak naroda; samo tako mogu naređenja dostići snagu zakona. Vojska se može upotrebiti samo za obranu

[60] Eckhardt, nav. djelo, str. 160.

države, a nikad za ugnjetavanje naroda. Ma koga može samo njegov nadležni sudac da uhapsi i može ga osuditi samo uz pridržavanje zakonitih forma, – a nikad na osnovi samovoljnog naređenja, pa ma ono dolazilo i od vladara. Napokon smatram, da je vladar dužan da vlada u smislu zakona.[61] – »... Od sabora je tražio samo toliko, da se uređenjem poreza olakšaju tereti narodu; da se kmetovima osigura lična sloboda i slobodno raspolaganje imetkom; napokon, da se komorske službe i niža zvanja u administraciij otvore i za neplemiće.«[62]

Konstatiravši, da je ugarski plemićki pokret iz godine 1790. protiv centralne vladarske vlasti prosvijećenih apsolutista propao onoga trenutka, kada se je car Leopold nagodio s Pruskom, a ova ostavila mađarske plemićke buntovnike na cjedilu, Mályusz piše:

»Žaliti to, sa stajališta nacionalnog razvoja, ne možemo, jer bi (taj plemićki pokret, napom. V. B.) Ugarsku bio doveo na sudbinu Poljske. To bi značilo vladavinu jedne jedine klase, koja ne bi ostavljala mjesta za slobodan društveni razvitak. Jer da o magnatima i kmetovima i ne govorimo, sa kojima se (taj pokret mađarskog srednjeg plemstva, napom. V. B.) ne bi mogao nagoditi, nego samo vladati nad njima, on nije davao ni građanstvu da dođe do daha, iako razvoj te klase obrtnika i trgovaca nije ni na koji način mogao značiti opasnost za nj ... Makoliko da bi novi ustav značio vladavinu najnacionalnije klase, makoliko da je posjedničko srednje plemstvo stajalo na visini kulture svoga vremena ... baš sa nacionalnog stajališta bi bio štetan novi sistem, jer bi okamenjivanjem vladavine plemstva uništio klice razvitka ... Ugarska je imala sreću, da joj je na čelu stajao nasljedni kralj, te je tako izbjegla sudbini Poljske.«[63]

Ako dakle Mályusz politiku Leopolda protiv ugarskih feudalaca i njegovu pobjedu nad njima ocjenjuje kao pozitivnu – kako i zašto onda taj isti pisac onako oštro osuđuje Martinovića baš i zbog toga, što je on surađivao s Leopoldom i pomagao tu njegovu antifeudalnu politiku? Očito je, da je i u ovom slučaju negativan stav Mályuszov prema Martinoviću nelogičan, pristran i proizvoljan.

Kao jedan od glavnih svojih dokaza o tome, da je Martinović bio »tajni agent dvora«[64] i da se nalazio u policijskoj službi, Fraknói navodi njegovu povezanost s Franjom Gotthardijem. Gotthardi je bio peštanski šef policije cara Josipa II.; poslije Josipove smrti preselio se u Beč i postao jedan od najbližih i najutjecajnijih suradnika cara Leopolda,

[61] Fraknói, *Zavjera,* str. 18–19.
[62] Isto, str. 19–20.
[63] Mályusz, navedeno djelo, str. 24–25.
[64] Kakvi su, uostalom, bili i neki nesumnjivo uglavljeni »tajni agenti« Leopoldovi, vidi se u slučaju Gabelhofera. Godine 1790. »Peštanska građanska omladina upućuje protestni dopis saboru i zahtijeva, očito u duhu Francuske revolucije, da se proglasi, da je svatko sposoban da obnaša državnu službu. Taj latinski pisani podnesak prevodi na njemački sam Gabelhofer, knjižničar sveučilišta i tajni dvorski agent, on ga snabdijeva komentarima i izdaje putem štampe.

Kad gradski suci Boragos i Sarlay pokreću na zahtjev sabora istragu protiv pisaca

te je između ostaloga imao zadatak, da vrbuje pristaše i propagatore za Leopoldove napredne reforme u Ugarskoj i da bude jedan od njegovih glavnih informatora i savjetnika u ugarskim stvarima.

Optužujući Martinovića zbog prijateljevanja s Gotthardijem, Fraknói prešućuje, da su s tim Gotthardijem u to isto vrijeme podržavali veze i mnogi takvi Mađari, koji su po Fraknóijevu sudu bili najvrednije i najpozitivnije historijske ličnosti.

Utvrđujući na osnovi arhivskih dokumenata činjenicu, kako su i veoma ugledni ljudi iz Ugarske smatrali Gotthardija najbližim i najutjecajnijim čovjekom cara Leopolda i kako su mu se obraćali različitim molbama, tražeći njegovu intervenciju kod cara, Mályusz nastavlja: »Time mu je rastao ugled i važnost njegove ličnosti, pa ako i pretpostavimo, da je intervencije vršio nesebično – poklona nije primao – ta i od plaće je vrlo dobro živio zajedno sa svojom porodicom ... Karakteristično je, da je čak i Széchenyi molio njegovo posredovanje.

Broj onih, koji su mu pisali, namnožio se. (Kanonik Rausch iz Pešte, veliki bilježnik Rudić iz Subotice, Ivan Clementis iz Bečeja ... Matija Protulepecz (sic) iz Hrvatske i dr. slali su njemu svoje izvještaje). Ali sada su mu već pisali i referirali mu o događajima u domovini i takvi pojedinci, koji nisu svoj posao vršili za novac i koji nisu u njemu gledali policijskog činovnika, nego osobu vladareva povjerenja. Nitko manji nego sam grof Josip Haller, za Josipa II. veliki župan – vladin povjerenik, pisao je njemu izvještaje, koji, kada je želio da postane potkancelar, nije propustio, da u svojim pismima iznese i svoje napore, činjene u interesu dvora. Gotthardi je razoružao i pridobio za ciljeve dvora i najglasnije opozicionare.« Tako je on privukao na stranu prosvijećenog apsolutiste Leopolda između ostalih i jednog od najoštrijih antidinastičara iz godine 1790., peštanskog podžupana Szilya, – koji je, zahvaljujući Gotthardiju, već početkom 1792. s uspjehom radio na ostvarenju Leopoldovih političkih nastojanja.

»Drugi peštanski podžupan, Đorđe Lacković preklinjao ga je (Gotthardija, napom. V. B.) u pismu od 13. februara 1792., da uvjeri vladara, kako nije istina, da je on bilo kada s Podmaniczkym i Orczyjem uzimao učešća na tajnim sastancima.«

»Ali Gotthardi je još glasnije ljude (pripadnike opozicije, napom. V. B.) znao prikazati kao pripitomljene, nevine jaganjce. Gábora Báthonyija, kraljevskog odvjetnika suspendirao je Leoplod II. od službe još potkraj godine 1790. zbog njegova držanja na saboru i zbog nje-

tog podneska, sastavljenog u revolucionarnom duhu, Gabelhofer očajnički moli zaštitu dvora u korist građanske omladine.« (Eckhardt, nav. djelo, str. 160).

Kasnije Gabelhofer se jedva mogao da opere od sumnjičenja sa strane vlasti, da je i on sam revolucionar. (Isto.)

I Mályusz je, na osnovi arhivskih istraživanja, morao doći do zaključka, da su izvještaji toga Gabelhofera, pa i jednog drugog Leopoldova agenta, Strohmayera, o tajnim društvima (o vijećanjima slobodnih zidara) bili »dosta nedužni i nisu pominjali rad onih ... koji su se skupljali u posebnim, po državu opasnim društvima«. (Mályusz, navedeno djelo, str. 150.)

govih žestokih izjava, koje se uistinu ne mogu dovesti u saglasnost s njegovim činovničkim položajem. Ráthonyi se tada obratio Gotthardiju, moleći ga, da posreduje kod vladara, da bi mu ovaj ponovo dao neko namještenje ...«

»Pridobivanje tih ljudi znači sve same dokaze o Gotthardijevoj vještini. On je radio u skladu s Leopoldovim intencijama, a uspjeh njegova rada još mu je u većoj mjeri osiguravao kraljevu milost.«[65]

Spočetka je Martinović surađivao s Gotthardijem radi pomaganja onih Leopoldovih ideja i reforama, koje su za Ugarsku bile izvan svake sumnje progresivne i pozitivne. Poslije Leopoldove smrti Martinović i Gotthardi rade zajednički na suzbijanju reakcionarnih utjecaja, koje crkva i feudalci vrše na cara Franju, a kad je ta reakcionarna struja prevladala, oni se bore protiv nove dvorske politike i Franjina mračnjačkog režima svima sredstvima: od sastavljanja i širenja letaka i brošura protiv vlade i dinastije do organiziranja zavjere i pripremanja demokratskog ustanka u Ugarskoj i u Beču.

Zbog takvog svog rada Gotthardi je uhapšen iste noći kad i Martinović i osuđen od bečkog civilnog suda na trideset godina robije.

Veza s takvim nekadašnjim Josipovim »policajcem«, koji je uistinu bio napredan i slobodouman, i koji je predano radio na ostvarenju demokratske revolucije, – ne može za Martinovića ni u kom slučaju biti kompromitantna, jer je dalji razvoj događaja jasno pokazao, da nije »policajac« podveo pod svoju službu Martinovića, nego da je Martinović pridobio i iskoristio Gotthardija za službu stvari revolucije, što ga samo zato nije stalo glave, jer ga, za razliku od Martinovića, nije sudio feudalni ugarski sud, nego daleko blaži građanski u Beču.

Pomenuti mađarski građanski historičari teško sumnjiče i optužuju Martinovića i zbog toga, što je od kralja tražio za sebe službu.

Od Josipa II., a to je donekle trajalo i za Leopolda, pa i na početku Franjine vladavine, – slobodoumni, napredni ljudi – intelektualci – nisu mogli nigdje drugdje – u moru reakcije zemaljske – da nađu smještaja, nego u službi dvora, kao namješteni centralnih, od kralja ovisnih ustanova i nadleštava. Tako je Hajnoczy postao Josipov podžupan u Srijemu, a za Franje tajnikom dvorske komore, pjesnik i potonji zavjerenik Kazinczy Ferenc natjecao se za isto mjesto, a i s mnogim drugima bio je to slučaj, – pa je onda deplasirano, kad Fraknói (a i Szekfű i Mályusz) baš samo Martinovića napadaju zbog toga, što je tražio i primao od kralja službu!

Druge egzistencije za takve progresivne ljude nije bilo.

Osim toga Martinovićevo nastojanje, da u Leopoldovo doba, a i na početku Franjine vladavine dobije kakvo više mjesto u državnom aparatu, imalo je za cilj da otkloni sumnju sa sebe, da se osigura i sebi omogući slobodnije kretanje i uspješniji rad na ostvarivanju svojih političkih ciljeva.

[65] Isporedi Mályusz, navedeno djelo, str. 148, 149 i bilješka broj 2 na str. 148.

Suština i pravi smisao Martinovićeve suradnje s Leopoldom vidi se i iz nekih Martinovićevih pismenih prijedloga caru. U jednoj nedatiranoj predstavci Leopoldu, pisanoj ujesen 1791., Martinović, govoreći o tome, kako se neka tajna društva mogu učiniti neškodljivim, savjetuje caru između ostaloga i ovo: da ne poduzima nasilne mjere protiv tajnih društava, jer takve mjere izazivaju upravo suprotno od onoga, što se želi postići; da kmetstvo oslobodi ispod vlasti i zavisnosti feudalaca; da ukine cehove; da izvrši reformu državnih ustanova.[66]

U prvoj polovici siječnja podnio je caru Leoplodu jedan svoj nacrt o preobražaju Ugarske. Martinovićev »plan je bio, da pouzdani, vješti ljudi pozovu potajno građane i kmetove širom države, da podnesu kralju predstavke sa zahtjevom, da njihovi predstavnici dobiju mjesta u saboru i županijskim skupštinama; te predstavke bi kralj iznio pred naredni sabor i osigurao im povoljno rješenje; isti ti pouzdanici trebali su da navedu niže svećenstvo i siromašnije županijsko činovništvo, da zahtijevaju za sebe bolju opskrbu, kako bi se kralju pružila prilika, da u stvari posjeda višeg svećenstva i županijske uprave poduzme odgovarajuće korake.«[67]

Iz komentara, kojima te Martinovićeve prijedloge popraća Fraknói, može se nedvoumno utvrditi, da su njegove optužbe protiv Martinovića podizane sa stanovišta protudemokratskog i očito reakcionarnog.

»Predložena forma, – piše u vezi s time Fraknói – da se uzvišena ideja narodnog predstavništva ostvari organiziranjem jednog pokreta širom države – svjedoči o prostačkom načinu mišljenja i o ograničenom umu. Neshvatljivo je, da Martinović iz svoje opsežne lektire nije posudio nešto dostojnije, što bi obećavalo više uspjeha. Još manje je shvatljivo, da je Leopold II., taj (Martinovićev) plan ozbiljno uzeo, učinio ga svojim i izdao naređenja, da se Martinoviću traženi suradnici stave na raspolaganje ...«[68]

U svojoj zadnjoj predstavci kralju Leopoldu od 30. I. 1792. Martinović izjavljuje, kako »njegov boravak u Ugarskoj nije više potreban, otkako je sve iluminate pridobio na kraljevu stranu ... Ako dakle dobije mjesto dvorskog kemičara sa dvije do tri tisuće plaće, moći će da vrši naučna putovanja i svake godine da objavi dvije-tri rasprave sa područja kemije ...«

U prvoj svojoj knjizi o Martinoviću, u kojoj težište svojih napadaja još nije bio usredotočio na žigosanje Martinovićevih veza s dvorom (tek u drugoj knjizi on će tome posvetiti čitavo jedno poglavlje od preko pedeset stranica) Fraknói je uglavnom točno iznio suštinu Martinovićeve povezanosti s Leopoldom: »Kralj Leopold je pokazivao osobitu ljubav prema prirodnim znanostima. U svojim slobodnim časovima i sam se bavio kemijskim eksperimentima. Tako mu je Martinovićevo ime i

[66] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 46–47.
[67] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 55.
[68] Isporedi isto, str. 56.

njegov književni rad bio odavno poznat. Svojom ličnom pojavom, svojim samosvijesnim držanjem zacijelo je učvrstio vladarskoga diletanta u dobrome mišljenju o sebi.

Kralj je bio uvjeren, da pred njim stoji veliki učenjak, čije značenje peštanski profesori s uskim vidokrugom nisu u stanju da shvate, ili ne će da ga priznadu zbog sitničave zlobe. A pošto je sebe prikazao kao čovjeka, koga zbog njegova slobodoumnoga pravca progoni »jezuitska stranka«, time je stekao nov povod za kraljevu zaštitu. ... Kralj je želio da ga zadrži kraj sebe. Imenovao ga je dvorskim kemičarem s titulom c. i k. savjetnika i s plaćom od 2000 forinti (godišnje, napomena V. B.). Njegove službene dužnosti su se, nesumnjivo, sastojale u tome, da je kralju pomagao pri njegovim kemijskim pokusima i da je čuvao njegov laboratorij.

Na taj način mu se pružila prilika da često i bez sustezanja dolazi u dodir s kraljem. Imao je privlačan nastup i raspolagao rijetkom vještinom u konverzaciji i, usprkos svoje samosvijesti, velikom sposobnošću prilagođivanja. Ubrzo je osvojio kraljevo povjerenje. A ovaj se uvjerio da talentiranog i ambicioznog mladog svećenika, koga je izabrao sebi za druga u časovima zabavljanja, može upotrebiti kao sredstvo u svojim političkim nastojanjima.

Kralj Leopold, da bi za političke reforme pridobio javno mnijenje i učinio ga zrelim, uzimao je sebi u službu tajne zastupnike, *čija je zadaća bila: širiti slobodoumne ideje putem štampe i u postojećim tajnim društvima vrbovati proselite kraljevim ciljevima.«* (Podcrtao V. B.)[69]

»Ferenc Kazincy pominje, kako je Leopold »učinio čast Martinoviću povjerivši mu misiju, i to kakvu misiju!«[70]

»Martinović nije samo putem štampe nastojao da pripremi uspjeh težnjama kralja Leopolda, nego je to činio i ličnim dodirom. U slobodoumnim ugarskim krugovima je više njih pridobio za službu kralju. Najznatniji bio je Ivan Lacković.«[71]

Držanje vođe bečkih jakobinaca, sveučilišnog profesora Andrije Riedla prema caru bilo je sasvim slično Martinovićevu: i Riedl je molio cara, da ga postavi za tajnika kabineta (na što je kompetirao i Martinović), i njega su, zato što je prišao »krajnjoj demokratskoj struji«, zapostavljali, i njegove su savjete odbijali; i on je održavajući veze s Leopoldom paralelno pisao stvari sasvim slične Martinovićevim političkim spisima, propagirajući ideje Francuske revolucije; i on se napokon, razočaran, sasvim odbio od dinastije i otpočeo svoje propagiranje opće, antihabsburške revolucije.[72]

U jednom svom nesmotrenom trenutku, proučavajući odnos Riedelov prema caru, Fraknóiju se i u drugoj knjizi o Martinoviću (u kojoj naročito osuđuje Martinovićevu suradnju s dvorom) potkrala jedna sasvim

[69] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 68, 69, 70.
[70] Isto, str. 70.
[71] Isto, str. 77.
[72] Vidi Fraknói, *Život Martinovića*, str. 95–96.

točna misao o Martinoviću, kojoj Fraknói nije mogao odoljeti, jer je sličnost Riedelova u tom pogledu bila tako jaka. Na 96. strani svoje knjige Fraknói je o toj paraleli napisao i ovaj svoj sud: »I on je (Riedel, napom. V. B.), kao i Martinović težio za tim, da svoga vladara navede na provođenje mirne revolucije«.

I uistinu to je osnovni smisao i jedino značenje Martinovićevih veza s Leopoldom i Franjom, njegove »tajne, konfidentske, špijunske službe dvoru«.

Ali biskup Fraknói je na tu svoju jedinu istinitu, objektivnu, nepristranu rečenicu u karakterisanju Martinovića, – sasvim zaboravio, – i sve, što je na stotinama stranica prije i kasnije pisao o Martinovićevu poštenju, bilo je u suprotnosti s tom jednorečeničnom, pa ipak nadmoćnom, objektivnom konstatacijom.[73]

Suštinu i stvarnu istinu o Martinovićevoj tobožnjoj »nečasnoj agentskoj, tajnoj službi dvoru«, morao je da fiksira čak i Mályusz, utvrdivši na osnovi arhivskih dokumenata ovu nepobitnu činjenicu: »Kad je (Martinović) početkom 1792. došao u Beč, on je Peštu ostavio s time, da vladaru ondje više nije potreban, budući da je pridobivši sve iluminate na svoju stranu, već sasvim obezoružao kraljeve neprijatelje.«[74] Odatle se vidi i Martinovićeva misija u tajnim društvima, i rezultati njegove »špijunske« službe dvoru.[75]

Na jednom mjestu i Šišić pravilno utvrđuje vezu između Martinovića i Leopolda: »God. 1791. pošlje ga Leopold II. u Peštu, da *ondje širi slobodoumne ideje*«.[76] (Podcrtao Šišić.)

3

Spočetka, Martinović se i »prema caru Franji, koji se odgajao na Josipovu dvoru, odnosio s povjerenjem«[77]

Sam Martinović u jednoj predstavci Franji, gdje mu savjetuje da uvede čitav niz demokratskih, antifeudalnih i anticrkvenih reformi, piše: »sin mudroga Leopolda, učenik neumrloga Josipa ispunit će te zahtjeve i oslobodit će puk ispod jarma teokracije.«[78]

[73] U napomeni na kraju knjige kaže se, da je, zbog Fraknóijeve bolesti njegov rukopis priredio za štampu drugi (dr. Z. Oroszlán), – možda mu je zato ova rečenica izbjegla!

[74] Mályusz, nav. djelo, str. 154.

[75] U vezi s time veoma je karakteristično za Mályusza kao predstavnika onih mađarskih historičara, koji, neprijateljski nastrojeni i prema Martinoviću i prema idealima njegove borbe, iznose s jedne strane u svojim knjigama najteže optužbe protiv Martinovića, a s druge strane u tim istim vlastitim djelima objavljuju takve činjenice, koje nesumnjivo govore o neistinitosti podignutih optužbi. Makoliko to bilo čudno, Mályusza ništa nije smetalo, da u drastičnoj kontradikciji sa tom svojom vlastitom utvrđenom činjenicom, na stranicama i prije i poslije nje nekoliko puta ponovi Fraknóijevu klevetu o Martinoviću kao nemoralnom špijunskom plaćeniku dvora.

[76] Šišić, *Povijest Hrvatska*, III, str. 115.

[77] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 122.

[78] Isporedi isto, str. 137.

Uvjeren, da će Franjo nastaviti Josipov i Leopoldov rad na reformama, Martinović svoj nacrt o demokratskom preobražaju Ugarske, koji je bio Leopold prihvatio, neposredno poslije njegove smrti podnosi i caru Franji.

»Ali s dolaskom na prijesto kralja Franje I. sasvim se promijenila vladina politika, a slobodoumnost, koja se prije pripisivala u zasluge, sada je postala grijeh.«[79]

Martinović je »oštrinom svoga vida ubrzo morao uočiti onaj bitni preokret, čiji su se znaci već pokazivali. Pristaše slobodoumnoga pravca su na dvoru sve više potiskivani u pozadinu. Reakcionarni duh je osvajao teren. Svojim najmoćnijim osloncem smatrali su (reakcionari, napom. V. B.) Colloreda.«

»Nade (Martinovićeve, napom. V. B.), da će dobiti mjesto kabinetskog tajnika, propale su. Grof Colloredo je bio odlučno protiv njega. Izjavio je, *da su Josip i Leopold mogli namještati demokrate; ali oni sad već mogu postati opasni.*«[80]

Već u proljeće 1792. Franjina vlada zabranjuje Martinovićeve brošure *(Govor za Leopolda, Stanje ugarske države)* i konfiscira nekoliko primjeraka, »ali koraci poduzeti, da se pronađu autori, opet nisu doveli do rezultata«.

Čim je počeo Franjin režim cenzurom da ugušuje štampu i da progoni slobodoumne pisce, Martinović je oštro ustao protiv njega između ostalog i svojom brošurom protiv cenzure.[81]

U svom pismu Lackoviću od 17. travnja 1792. Martinović je ovako pisao o Franjinu kabinetskom ministru Colloredu, što je karakteristično i za Martinovićevo mišljenje o čitavom Franjinu režimu, koji je već sada počeo smatrati reakcionarnim: »Taj starkelja je podmukao i neznalica, slabe je pameti i nadmen, koga njegov bigotizam čini još i kukavicom. On mrzi pristaše cara Josipa i cara Leopolda. On je sugerirao svome Telemachu (caru Franji) parolu: Fide et lege,[82] što znači da treba vladati s pomoću vjerske zatucanosti i sudskih osuda. Žalosna budućnost nas očekuje. Moramo da gledamo, kako jedan za drugim brišu zakone, koje je car Josip II. poslije oštrih borbi uveo u život... Mene smatraju neizbježnim zlom. Ministar zna, da sam upućen u tajne saveza, organiziranog protiv francuskog naroda; zato me štedi i hini prema meni simpatiju; boji se, da ne pobjegnem u Francusku i ne saopćim ondje spletke, s pomoću kojih žele francuski narod ponovo da okuju u ropske lance tiranstva.«[83]

Između tog, tada ponajutjecajnijeg ministra i glavnog predstavnika Franjine dvorske politike na jednoj i Martinovića na drugoj strani

[79] »A magyar jakobinusok emlékezete«. Budapest 1919. str. 15. – Citirano kod Mályusza, navedeno djelo, str. 80.

[80] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 139.

[81] »Discussio Oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur«. (Isporedi Fraknói, *Zavjera*..., str. 173 i bilješka br. 1 na istoj strani.)

[82] S vjerom i sa zakonom.

[83] Pismo je objavljeno kod Fraknóija, *Život*, str. 63–64.

postojali su – po svjedočenju samoga Fraknóija – ovakvi odnosi: »Dok je Colloredo bio jedan od najodlučnijih propagatora rata, koji treba pokrenuti protiv Francuske, Martinović je žarko želio, da se održi evropski mir. Kada je na poticaj Gotthardija opet otpočeo pisanje svojih izvještaja, nastojao je da utječe u tome pravcu. Potkraj aprila, saznavši, da je na dvoru stranka mira u većini, javlja, da u krugovima iluminata slave i blagosivlju vladara.«[84]

U jednom svom pismu iz kolovoza 1792. Martinović piše Lackoviću: »Prijatelju, ostanite privrženikom istine i čovječanstva. Kraljevi, ministri i popovi nikada ne nagrađuju vrle ljude ... Sadašnjega kralja okružuju vješti dvorjani i zasljepljuju ga, ali događaji, na čijem pragu stojimo, naučit će ih pameti, a nas dovesti do pobjede ...«

Kao svoj presudni dokaz o tome, da je Martinović uistinu bio plaćeni špijun dvora, Fraknói iznosi, da je Martinović upućivao carevima, Leopoldu i Franji (ili Franjinom ministru Pergenu) izvještaje, koji su, po Fraknóiju, imali konfidentski, potkazivački, denuncijantski karakter.

U potvrdu te svoje optužbe Fraknói se najprije poziva na to, da je Martinović prilikom saslušavanja sam priznao, kako je upućivao dvoru izvještaje takve vrste.

Martinović je preko Gotthardija znao, da je za Leopolda bilo slučajeva, da su ljudi, što ih je on slao da za njega pridobivaju članove tajnih društava, pa su se radi toga i sami učlanjivali u njih, – imali pismena svjedočanstva, da im se zbog članstva u tajnim društvima i zbog sudjelovanja u njihovu radu ne može sa strane državnih vlasti ništa dogoditi.

Tako je, na primjer, barun Lezzeni iz Lavova dobio od cara Leopolda »augusta 1791. i najvišu pismenu potvrdu, da ga zbog njegove tajne službe ne može zadesiti nikakva neprilika«.[85]

U teškoj situaciji, u kojoj se našao nakon izvršene provale i hapšenja, Martinović je pokušao, na svom prvom saslušanju u bečkom zatvoru 29. VIII. 1794. – pozivajući se na mrtvoga Leopolda, koji ga nije mogao demantirati, – da svoje i svojih zajedničkih drugova sudjelovanje u tajnim društvima prikaže kao takvu, nedužnu, nekažnjivu misiju, povjerenu mu od Leopolda, te da na taj način spasi od progona i hapšenja svoje drugove, a sebe da oslobodi zatvora.

Jedini živi čovjek na koga se je pozivao kao na svjedoka o postojanju takvog svog aranžmana s Leopoldom, bio je Gotthardi, prijatelj i bečki zavjerenički drug Martinovićev, sa kojim se, još prije hapšenja mogao dogovoriti, da će se tako braniti.

Naravno, da su sve te Martinovićeve tvrdnje bile izmišljene u interesu spasavanja zavjere i zavjerenika, pa takve njegove izjave uzimati kao dokaz njegove stvarne tajne službe dvoru, znači sasvim krivo, nehistorijsko zaključivanje.

[84] Isto, str. 64.
[85] Mályusz, navedeno djelo, str. 149.

U prvoj knjizi takvo značenje tog Martinovićeva iskaza uviđao je i sam Fraknói: »Taj njegov iskaz nesumnjivo je imao za cilj, da otkloni od sebe sumnju antidržavne djelatnosti i da svoju vezu s tajnim društvima prikaže kao posljedicu svojih službenih dužnosti.«[86]

A ipak ga je kasnije optuživao i na osnovi takvih njegovih iskaza kao špijuna i denuncijanta. Tu je još jedamput došla do izražaja kontradiktornost Fraknóijevih optužbi protiv Martinovića, koja se drastično manifestira i u drugoj njegovoj knjizi, u kojoj ga kroz čitavo jedno poglavlje (»U tajnoj službi dvora«) najprije nekoliko puta napada kao dvorskog konfidenta, a onda na strani 120. ponovo tvrdi, da su Martinovićevi iskazi na saslušanju o njegovoj tajnoj službi Leopoldu – neistiniti. »Ti iskazi imali su cilj, da sa njega (sa Martinovića) kao povjerljivog Leopoldova pouzdanika, otklone sumnju učešća u revolucionarnim planovima. Ali njegovo kazivanje, bez obzira na to, što nije odgovaralo istini, upadljivo je nosilo na sebi biljeg nevjerojatnosti, – jer se ničim ne može dokazati na osnovi spisa, koji su ostali iza njega i iza Gotthardija. Tri i po godine nakon Leopoldove smrti na dvoru su se nužno nalazili mnogi, koji su znali, da Martinović nije često dolazio u dodir sa kraljem, da nije mogao doći u položaj, da u Francusku piše pisma, koja bi mu Leopold diktirao ...«[87]

A evo kako je izgledala ta tajna, agentska služba potkazivača i denuncijanta, »doušnika« Martinovića za vrijeme cara Franje. Iznoseći, kako je Martinović i poslije smrti Leopoldove nastavio da šalje »konfidentske« izvještaje i njegovu nasljedniku Franji, Fraknói dajući sadržaj Martinovićeve predstavke novome caru od 3. III. 1792. između ostaloga iznosi i ovo: »Vraćajući se na svoja zapažanja, Martinović tvrdi kako se »demokratski ceh« (pod kojim razumijeva društvo iluminata) veseli Leopoldovoj smrti, jer se nada, da njegov nasljednik ne će pokretati rat protiv Francuske; a da će naprotiv ostvariti veliki demokratski plan, koji je izrađen za Leopoldova vladanja.«[88]

Sam Fraknói nadalje ovako prikazuje sadržaj nekih drugih glavnih Martinovićevih »konfidentskih izvještaja« caru Franji, od kojih je jedan pisan 15. ožujka 1792., a drugi (kao nastavak prvoga) nedatiran, vjerojatno nekoliko dana kasnije: »Ako Vaše veličanstvo hoće da ostvari plan vašega oca (pokojnog cara Leopolda, napomena V. B.), novi ustav će, zadovoljivši zahtjeve svih klasa u narodu, preobraziti Ugarsku u raj zemaljski. – U nadi, da će Franjo prihvatiti njegov (Martinovićev) plan, da pozove neplemićke klase naroda neka podnesu svoje zahtjeve, Martinović stavlja prijedlog i o tome, što treba dalje učiniti. Savjetovao je, da kralj poslije otvaranja krunidbenoga sabora sastavi jedan odbor od jedanaest članova, koji će razmotriti zahtjeve neplemićkih klasa, te u njihovu duhu izraditi prijedlog; taj prijedlog neka sam kralj iznese pred

[86] Fraknói, *Zavjera,* str. 241.
[87] Fraknói, *Život ...,* str. 120.
[88] Fraknói, *Život,* str. 60.

sabor i neka ga pozove, da se u roku od dvadesetičetiri sata izjasni, da li je voljan da u redove državnih staleža primi neplemićke klase naroda i da novi ustav uvede u život, na koji bi onda kralj položio zakletvu. Ako bi odgovor sabora bio negativan, onda bi poslanici kraljevskih gradova i oni članovi plemstva, koji podupiru kraljeve namjere, napustili sabor i konstituirali se kao »kraljevska narodna skupština«, koju bi podržavala narodna garda, obrazovana iz redova peštanskih i budimskih građana.«

»Taj drski nepromišljeni prijedlog, – piše Fraknói o gornjoj Martinovićevoj propoziciji – kome nedostaje svaka ozbiljnost, nisu na dvoru uopće udostojali pažnje.«[89]

Pošto je car Franjo (ljutit na Martinovića, što mu je ovaj poslao i preporučio, solidarišući se s njome, antifeudalnu, prodemokratsku brošuru *Stanje ugarske države u godini 1792)* odbio da ga primi u audijenciju, Martinović je na neko vrijeme sasvim bio obustavio slanje svojih savjeta dvoru, a onda je, preko Gotthardija, uputio još svega nekoliko predstavki, u kojima i dalje dosljedno radi ne samo na sprečavanju unutrašnje reakcionarne koalicije između kralja te svjetovnih i crkvenih feudalaca, nego i na razbijanju saveza vanjskih kontrarevolucionarnih snaga uperenih protiv Francuske revolucije.

Na unutrašnjem planu, on je servirao kralju, da je »javno mnijenje« osvjedočeno, da će doći do bune između ostaloga i zato, jer kralj »sve dosad ništa nije učinio u korist nižeg plemstva, građanstva i seljaštva«. U istoj predstavci izjavio je, da se u javnosti općenito prijeti kralju ponavljanjem poljskoga slučaja, da će se pobuniti osam županija, ako kralj nastavi politiku u pravcu protežiranja reakcionarnih elemenata.[90] U predstavci od 7. lipnja 1793. piše između ostaloga, da garantira svojim životom, kako će se dogoditi žalosne stvari, ako kralj ne prestane da služi interesima višeg plemstva i krupnih feudalaca.[91]

Ta ista predstavka karakteristična je i s obzirom na novi Martinovićev pokušaj, da razbije savez vanjskih reakcionarnih sila tvrdnjom, kako »Prusi žele istupiti iz koalicije, i kako već vode pregovore s Francuzima«.[92]

Naravno da poneka predstavka, sasvim rijetko doduše, sadržava i poneki »kompliment iz politike«; da bi mu se napredni, progresivni, demokratski savjeti prihvatili sa strane kralja, Martinović smatra potrebnim ponekad da naglasi, da je on Franjin prijatelj, da je zabrinut za dobrobit krune, da joj želi pobjedu i nad unutrašnjim i nad vanjskim neprijateljima. Ali sporednost i namještenost ovakvih izjava je evidentna, i one nemaju nikakve važnosti u tim predstavkama.

[89] Isto, str. 63.

[90] Preko Gotthardija upućena predstavka od 26. ožujka 1793. – Isporedi isto, str. 78.

[91] Isporedi na istome mjestu, str. 80.

[92] Isporedi na istome mjestu, str. 79.

Kad je ubrzo zatim Francuska objavila rat Austriji, Martinović i u novoj situaciji pokušava na sve moguće načine da radi za svoju stvar, pa čak i davanjem krivih obavještenja, i naopakih, za Austriju štetnih savjeta caru Franji, koji bi, kad bi ih ovaj prihvatio, očito i znatno koristili Francuskoj; jedan od takvih Martinovićevih savjeta bilo je i njegovo upozorenje, upućeno caru, da na front protiv Francuza nipošto ne šalje ugarsku vojsku, jer je ona nepouzdana. A to je značilo navesti Franju da bez najbrojnije i najmoćnije (graničarske) vojske ratuje protiv Francuza i tako pretrpi siguran poraz.

Ali paralelno s tim otpočinje i oštru borbu protiv dinastije, cara Franje i njegove vlade, u kom pogledu je naročito značajno njegovo (nepotpisano) *Otvoreno pismo caru,* koje se mnogo čitalo, prevodilo i umnažalo po čitavoj Ugarskoj. To pismo, u kome se naročito ustaje protiv rata na Francusku, završava ovim riječima upućenim caru »Ljubav tvojih naroda nije s tobom, sav svijet govori, da si nesposoban za vladanje, i da te okružuju pokvareni, zlonamjerni i glupi ljudi«.[93]

Slijedeću svoju predstavku (»Konfidentski izvještaj«, kako bi rekao Fraknói) uputio je Martinović 16. kolovoza 1792. Polazna točka mu je, da kad »puk želi iz teške potlačenosti da prijeđe u punu slobodu, veliki pritisak treba smanjiti, i da ne bi zahtijevao sve, treba mu dati nešto.« To »nešto« Martinović predlaže ovim redosljedom: »... treba uspostaviti slobodu štampe, bogoslovije treba staviti pod nadzor vlade, dvorskog savjetnika Martinija (koga je Martinović smatrao sredstvom jezuita) treba ukloniti od upravljanja školstvom, reformu Ugarske, za koju je izradio plan Leopold II. treba provesti, protufrancusku koaliciju treba raspustiti.«[94]

Nije neinteresantan ni Martinovićev pokušaj od 6. listopada 1792., kada u jednom svom pismu ministru Colloredu pokušava da zavadi nosioce reakcije među sobom, tvrdeći da su se jezuite udružili s iluminatima, da bi njega srušili sa ministarskog položaja; upozoruje ga, da se čuva popova, koji ga okružuju, pa čak i svoga ispovjednika ...[95]

Kada je ujesen 1792. »kralj na upadljiv način penzionirao više dvorskih savjetnika, koji su ispovijedali demokratske poglede i bili članovi tajnih društava, – što je ukazivalo na to, da definitivno kida sa strujom, koja je slijedila tradicije cara Josipa i požurivala reforme«, – Martinović je u svojoj predstavci od 18. X. 1792. kralju Franji odlučno protestirao protiv otpuštanja tih naprednih ljudi, pišući mu između ostalog i ovo: »Krivi je postupak sred vanjskih zapletaja izazivati i unutrašnje nezadovoljstvo. Ja sad nisam ništa (ich bin dermalen nichts); ali i uz žrtvovanje svoga zadovoljnog života u miru usuđujem se izreći, da su svi oni, koji su Vašem veličanstvu savjetovali pokretanje rata protiv Francuske, a sad smatraju, da je vrijeme za provođenje jednog velikog

[93] Isporedi Fraknói, *Život ...*, str. 67.

[94] Isporedi isto. str. 68, 69, 71.

[95] Isporedi isto; str. 71.

preobražaja (to jest za vraćanje staroj[96] dvorskoj politici), sve sami pravi jakobinci, koji žele da upropaste najdobrostivijeg vladara i njegovu cvatuću monarhiju«.[97]

Najveći broj inkriminiranih izvještaja, koje Fraknói pripisuje Martinoviću, pisan je Gotthardijevom rukom, bez oznake izvora ili s napomenom, da je u izvještaju iznesene podatke dobio od nekog svog »prijatelja iz Ugarske«. Vidjeli smo, da je Gotthardi imao mnoge prijatelje u Ugarskoj, koji su ga obavještavali, – pa se već i zato ne može sa sigurnošću utvrditi, koji od tih, po Gotthardiju napisanih izvještaja pripada Martinoviću. Ali čak ako se i pretpostavi, da su svi oni izvještaji, za koje Fraknói tvrdi da ih je Martinović morao ili diktirati Gotthardiju, ili ih je ovaj prepisao sa pisama, što ih je dobivao od Martinovića, uistinu Martinovićevi – ni onda nema među njima ni jednoga, koji bi imao špijunski, denuncijantski karakter i koji bi po svome sadržaju mogao biti za Martinovića difamantan.

Očiti, nepobitni dokaz za to je činjenica, da se ni jednoj jedinoj osobi, čije se ime pominje u tim Martinovićevim ili Martinoviću pripisivanim izvještajima, ništa nije dogodilo: nitko od njih nije bio ni pozvan na odgovornost, ni uhapšen, ni na bilo koji drugi način progonjen.

Svi Martinovićevi tobože »konfidentski izvještaji« Franji išli su isključivo za tim, da ga ma i lukavstvom, prevarama, zastrašivanjem navedu na nastavljanje reformatorske politike prosvijećenoga apsolutiste Josipa II. i Leopolda.

I Martinovićevi izvještaji o nezadovoljstvu, o ogorčenosti, pa i o revolucionarnom raspoloženju ugarskoga stanovništva nemaju karakter točnih obavještenja o stvarnom stanju stvari i ne sadrže konkretne, potkazivačke podatke, – nego se tu o javnom raspoloženju Ugarske govori tako, da bi to odbilo kralja od saveza i s unutrašnjom i vanjskom reakcijom i potaklo ga na vođenje prograđanske, proseljačke politike u antifeudalnom duhu.

Isto je tako nesumnjivo, da se ti Martinovićevi izvještaji, koji su u stvari bili politički savjeti jednog dosljednog demokrate, – nisu svidjeli Franji i njegovim ministrima, baš zato, jer su uistinu bili slobodoumnog, naprednog sadržaja. Zbog tih svojih izvještaja Martinović je pao u nemilost kod reakcionarno nastrojenog Franje i izazvao protiv sebe mržnju, neprijateljstvo i progone dvorskih ljudi.

U jednoj predstavci ministra policije, upućenoj kralju poslije Martinovićeva hapšenja 24. VII. 1794. izričito se izjavljuje, da od vremena otkako je Franjina vladavina otvoreno pošla novim, Josipu i Leopoldu suprotnim pravcem, Martinovićeve predstavke nisu više uzimane u obzir i da su njegovi izvještaji odbijani.[98]

[96] reakcionarnoj, predjosipovskoj, napomena V. B.

[97] Predstavka je navedena kod Fraknóija, *Život*, str. 74.

[98] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 95.

U tom pogledu je od osobite važnosti, da je šef bečke policije grof Saurau u svojoj predstavci od 21. jula 1794. u kojoj predlaže hapšenje Martinovića i još osmorice bečkih jakobinaca uviđao, kako su njegovi »tajni izvještaji« bili lažni i išli za tim da zavedu dvor. Saurau o tome piše: »tajni izvještaji, što ih je ranije podnosio, također otkrivaju, da je upućen u domaća i inozemna tajna društva; ako su ti njegovi povremeni izvještaji točni, onda se on, kao član inozemnih loža, u sadašnjim prilikama ima shvatiti opasnim čovjekom; ako nasuprot tome sadrže lažna obavještenja, onda je on varalica, koji je nastojao da vladu navede na stramputicu i na poduzimanje mjera, koje su protivne njenim ciljevima«.[99]

I Mályusz je, proučivši sva arhivska dokumenta, koja se tiču ovoga problema, morao izvesti ovaj zaključak o značenju Martinovićevih izvještaja: »Izvještaji, što ih je (Martinović, napom. V. B.) iz Pešte slao o ondašnjim tajnim društvima, nemaju historijske vrijednosti. Ono, što Martinović u njima iznosi, samo u veoma maloj mjeri odgovara istini, i ti izvještaji bacaju svijetlo na duševni život njihova pisca, – to jest na to, kako on hotice obavija izvjesnom tamom tajanstvenosti ono, o čemu piše, – a ne na okolnosti, koje opisuje.«[100]

Nije neinteresantno ni ovo Fraknóijevo otkriće i svjedočanstvo o tome, kako su ti Martinovićevi izvještaji već i na početku Franjine vladavine bili tretirani sa strane dvora i kakva im je bila sudbina: »Ali u uzbudljive dane, koji su nastali za vrijeme kratkotrajne Leopoldove bolesti i poslije njegove smrti, nitko u dvoru nije mislio na Martinovića i na njegove izvještaje, koji su kao neotvorena pisma ležali među spisima carskog kabineta, dok nakon stodvadesetiosam godina nije piscu ovih redaka palo u zadatak, da razbije na njima pečate i da se upozna sa njihovim beznačajnim sadržajem.«[101]

Pa ipak, usprkos svim tim činjenicama, Fraknóiju i Mályuszu nije smetalo, da ga baš i na osnovi tih njegovih izvještaja proglase najcrnjim i najpokvarenijim policijskim plaćenikom i dvorskim špijunom.

Poslije Leopoldove smrti Martinovićeva tajna služba dvoru imala je još jedno osobito obilježje. Za vladavine cara Franje, koji je bio okružio sebe nesposobnim, ograničenim, nekulturnim reakcionarima i klerikalcima, – Martinović, koji je imao i mnogo duha i smisla za humor, tjerao je upravo obijesnu sprdačinu sa carem, s dvorom, i s bečkim ministrima, a naročito s ministrom policije. Odnoseći se superiorno prema svima njima, on ih je smatrao najbedastijim i najlakovjernijim stvorenjima, i kadgod mu se pružila prilika, on bi ih na najbezobzirniji način nasamarivao, – a onda bi se u krugu svojih intimnih prijatelja zabavljao na račun gotovo nevjerojatne ograničenosti Franjine i njegovih najbližih suradnika, izvrgavajući ih ruglu.

[99] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 234.
[100] Mályusz, nav. djelo, str. 152.
[101] Fraknói, *Život,* str. 60.

Navest ćemo samo jedan primjer, da bi se vidjelo, u kolikoj je mjeri Martinović vukao dvor za nos i s koliko ga je užitka i duhovitosti znao zavaravati i zavoditi na krivi trag. Kod Franje i njegove okolice nastala je velika uzrujanost i zabrinutost, kada su u oktobru 1793. pročitali Martinovićevu nepotpisanu, oštro antihabsburšku i antimonarhističku brošuru *Otvoreno pismo caru,* koje se naročito širilo po Ugarskoj. Odmah je s najvišeg mjesta izdano strogo naređenje, da se pod svaku cijenu pronađe i uhapsi pisac te opasne antidržavne knjige. U dogovoru sa svojim prijateljem Gotthardijem Martinović je stvar udesio tako, da on sam ode u Peštu, da otkrije autora *Otvorenoga pisma.* Po povratku Martinović je pismeno izvijestio dvor, da je sluga nekog francuskog poslanika, koga je ovaj nakon svoga odlaska ostavio još neko vrijeme u Budimu, širio primjerke pisma.[102] Dvor je, čini se po svemu, povjerovao u autorstvo izmišljenoga francuskoga poslanika, – a Martinović je mirno i nesmetano nastavio da piše i širi svoje protucarske i protivaustrijske spise.

Kakve je omjere zauzimalo ovo zavitlavanje dvora sa Martinovićeve strane i u kolikoj je mjeri bilo upadljivo, – vidi se i po tome, što ga je čak i Fraknói morao da primijeti i da konstatira u onoj istoj svojoj knjizi, u kojoj se svima silama upinje da dokaže, kako je Martinović tajni plaćeni policijski agent dinastije! Govoreći o Martinovićevim izvještajima dvoru, Fraknói se na jednome mjestu zgraža nad Martinovićem, jer se ovaj »lakomisleno pouzdavao u lakovjernost kralja i njegove okolice«.[103]

Suštinu svog odnosa prema Josipu, Leopoldu i Franji dao je sam Martinović u svom *Političkom Testamentu,* pisanom pred pogubljenje, pošto mu je smrtna osuda već bila izrečena. Tu Martinović između ostaloga iznosi i ovo: »... Car Josip ga je poštovao, Leopold ga je nazivao prijateljem. Leopold i on sporazumjeli su se u tome, da se odcijepe od loše koalicije, i da prihvate novi francuski ustav; da sklope savez sa Francuzima, sa Poljacima, sa Turcima, sa dvorovima u Stockholmu i u Kopenhagenu, i da na taj način ugroze petrogradsku i berlinsku vladu. Skovali su plan o unutrašnjem preobražaju monarhije na taj način, da bi svaka zemlja dobila poseban ustav, povlastice plemstva bi se zadržale, samo što bi na mjesto kmetskog sistema stupio zakupnički, koji bi seljaka podigao u rang građanina i oslobodio ga samovoljnog tlačenja; svećenstvo bi izgubilo svoje posjede, od kojih bi stvorili nacionalni fond za osnivanje škola i za unapređivanje industrije ... Nažalost poslije nagle smrti cara Leopolda stanje se promijenilo. Car Franjo je naslijedio mane svoga oca i strica, a da pritom nije očuvao njihove pozitivne tvorevine; popovska stranka pridobila je kabinetskog ministra, pod čijim utjecajem je monarhija pretvorena u teokraciju (vladavinu popova); poštene, čestite, sposobne ljude su progonili, kao jakobince su ih bacali u zatvor ...«

[102] Isporedi Fraknói, *Život,* str. 89–90.

[103] Isto, str. 72. (Podcrtao V. B.)

Od mađarskih pisaca karakter i razvoj Martinovićevih odnosa prema dvoru točno je uočio i istinito prikazao Miklos Koroda: »On (Martinović) je znao, da se poslije smrti reformatorski nastrojenog kralja Leopolda oko Franjine vlade gomila mrak, i da je nada u mirne promjene nestala. A i inače je sudbina vladarskih nastojanja za popravkom stanja – propast. Za narod takav popravak znači premalo, za privilegirane preinnogo; pod teretom suprotnih interesa i težnja propada svako pitomo, blago nastojanje; samo odozdo, iz uzburkane dubine, koja tutnji, može se osloboditi toliko netaknute snage, da bi se ostvario potpuni preobražaj. Nema drugog metoda, jedino revolucija «[104]

II

DRŽANJE U ZATVORU I U ISTRAZI

Već u naslovu XVI. poglavlja prve svoje knjige Fraknói tvrdi kako Martinović u zatvoru »otkriva imena svojih ugarskih drugova«.[105]

A na str. 331. Fraknói tu svoju optužbu precizira ovako: »Martinović je naime nakon svoga uhapšenja opširno izložio kako organizaciju tajnih društava, tako i imena sukrivaca.«[106]

U drugoj svojoj knjizi, o životu Ignjata Martinovića, Fraknói piše: »Istražna komisija je, *kada je Martinović na saslušanju od 13. VIII. otkrio organizaciju ugarskih tajnih društava i imena njihovih direktora, našla za potrebno, da istragu proširi na Ugarsku* i da odande dobavi autentične tekstove Katekizama i popis primljenih članova.« – »Direktori, čije je saslušanje otpočelo 25. VIII., *bili su nužno na čistu s time, da su njihovo uhapšenje prouzrokovala Martinovićeva priznanja.* Zato ga nisu ni štedili.«[107]

»Kad je otkriven bečki pokret, – piše Szekfű – tada je i Martinović bio uhapšen, na što je *on sam otkrio cijelu mađarsku zavjeru i otjerao u zatvor svoje drugove, te žrtve njegova nemoralnog častohleplja.*«[108]

I Eckhardt tvrdi za Martinovića, da je on pred policijom »nastojao da svakoga bez potrebe uvuče« optužujući ga u vezi sa zavjerom.[109]

»Policija isprva – piše Mályusz – nije ni slutila, da se Martinovićeva aktivnost prostirala i na Ugarsku. *I da se je ponašao muški, mogao je spasiti svoje drugove od smrti* i time otkloniti mnoge suze i žalosti. Ali Martinović ne samo da je *bezobzirno otkrio sve,* a da time nije olakšao svoju sudbinu, nego je svojim krivim optužbama, svojim lažima opasnost učinio još većom, a strah vladara i njegove okolice još temeljitijim.«[110]

[104] Koroda Miklós, *A magyar felvilágosodás breviáriuma,* str. 19, 20.
[105] Fraknói, *Zavjera ...,* str. 236.
[106] Isto, str. 331.
[107] Fraknói, *Život ...,* str. 127–128. (Podcrtao V. B.)
[108] Szekfű, navedeno djelo, str. 410.
[109] Eckhardt, navedeno djelo, str. 115.
[110] Mályusz, navedeno djelo, str. 172. (Podcrtao V. B.)

Iznoseći, kako je palatin »u svom pismu od 11. decembra 1794. otvoreno rekao: od priznanja onih, koji su sada (u decembru 1794., napom. V. B.) uhapšeni, želi da dobije dokaza protiv glavnih krivaca« – Mályusz nadovezuje: »Treba znati, da su ovi posljednji (glavni krivci u zavjeri, napom. V. B.) pred bečkom istražnom komisijom već priznali i rekli sve, o čemu su znali. Više nakon toga nisu mogli priznavati, izuzevši *Martinovića, koji je bio neiscrpljiv u otkrivanju sve novih i novih užasnih detalja.*«[111]

Sve te optužbe, povodeći se uglavnom za Fraknóijem, ponavlja i Šišić: »Iz istražnih spisa vidi se, da je Martinović doduše bio učen i bistar čovjek, ali bujne fantazije, veliki hvališa i iznimno plašljiv. *Da se izvuče i da spase glavu, on je u istrazi gledao da što više drugih pa i nedužnih ljudi uvuče u stvar*, služeći se kod toga i neistinom i svakim mogućim domišljavanjem.«[112]

1

ISTRAGA PROTIV BEČKIH ZAVJERENIKA

S obzirom na to, što predstavnici mađarske građanske historiografije optužuju Martinovića kao čovjeka, koji je provalio *sve* zavjerenike, potrebno je prvo odvojeno raspraviti zbivanje oko hapšenja i terećenja bečkih jakobinaca, a zatim ispitati događaje, koji su u vezi s provalom ugarskih revolucionara.

Najprije treba utvrditi, da Martinović nije kriv ni za jedno hapšenje bečkih zavjerenika.

»Dotle je bečka policija držala pod paskom elemente ispunjene revolucionarnim duhom. Uspjela je jednoga od njih, knjižara Degena, da učini svojim plaćenikom, koji je sastavljao svoje izvještaje zloupotrebljavajući i povjerenje jednog svog dobronamjernog druga.« Degen je svoje izvještaje o kretanju revolucionara u Beču i Ugarskoj i o njihovim vezama s bečkim istomišljenicima, slao počev od 4. lipnja 1794.

Značajno je, da je nakon tih Degenovih izvještaja »Grof Saurau, šef odjeljenja tajnoga redarstva u ministarstvu policije, u svojoj predstavci od 21. jula (1794.) smatrao, da je došlo vrijeme, kada »treba revolucionarima zadati težak udarac i učiniti kraj njihovim smutnjama ...«. Predlagao je, da treba narediti istovremeno hapšenje i uzapćenje spisa najopasnijih članova zavjere«.[113]

Među devetoricom »najopasnijih revolucionara« u habsburškom carstvu šef tajne policije Saurau imenovao je i Martinovića. U svojoj pomenutoj predstavci od 21. srpnja Saurau iznosi o Martinoviću između

[111] Isto, str. 188. (Podcrtao V. B.)
[112] Šišić, *Nepoznate stranice iz doba biskupa Vrhovca* (»Novosti«, XX, broj 151 od 3. lipnja 1926. (Podcrtao V. B.)
[113] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 114.

ostaloga »kako u Beču, tako i u Ugarskoj podržava veze s ljudima, koji pripadaju revolucionarnoj struji, među ostalima sa »zloglasnim« Lackovićem, te ako postoji povezanost između bečkih i peštanskih propagatora, da je onda veza među njima on« (Martinović).[114]

Još istoga dana, 21. srpnja, »car Franjo izdao je Saurauu opunomoćenje, da potrebne mjere poduzme bez oklijevanja.«

Dva dana kasnije, 23. srpnja noću uhapšen je Martinović i ostali, od Sauraua navedeni osumnjičenici.

Nekoliko dana kasnije uhapšen je i Gotthardi.

Iz svega toga jasno proizlazi činjenica, da Martinović nije imao nikakve veze sa hapšenjem bilo kojeg pripadnika bečke revolucionarne struje. Svi su oni bili od ranije evidentirani i držani pod policijskom prismotrom, a najglavniji među njima (njih osmorica) bili su uhapšeni iste noći, kad i Martinović.

Važno je pritom, da su u Saurauovoj predstavci od 21. srpnja optuženi gotovo svi Martinovićevi bečki znanci, i da je do njihovog hapšenja došlo isključivo na osnovi te Saurauove optužbe. U svojoj pomenutoj predstavci Saurau je pored Martinovića imenovao ovu osmoricu bečkih revolucionara: Riedela, Herbenstreita, Gilofszkoga (činovnik ministarstva vojske), Jelinea (privatni učitelj), Hankea (profesor), Hackela (trgovac, knjižar), Jutza (advokat) i Jennea (činovnik).

Što se tiče istrage, vođene nad bečkim uhapšenim zavjerenicima, i tu se isto tako nedvoumno, na osnovi zapisnika, sastavljenih o Martinovićevim saslušanjima, može utvrditi, da on nije nijednoga od zatvorenika ničim teretio, nego da je naprotiv nastojao, da pod svaku cijenu negira i obesnaži i njihova vlastita priznanja. Za sve vrijeme istrage Martinović je dosljedno išao za tim, da svakome, o kome je bio saslušavan, pomogne, a iskazivao je o pojedinim optuženicima samo ono, što je policiji već bilo očito poznato, ili što je na osnovi saslušanja drugih ili na osnovi zaplijenjenih spisa već bilo pred istražnom komisijom nepobitno utvrđeno. Nikakvom novom optužbom Martinović nije teretio nikoga.

Sve se to vidi iz ovih mjesta u zapisnicima o prvim Martinovićevim bečkim saslušanjima.

Na prvom saslušanju 29.VII. 1794. Martinović je između ostaloga izjavio i ovo: »U to doba često sam se u Beču sastajao s opatom Fittingenom, profesorom crkvene povijesti na lavovskom sveučilištu, koji mi je povjerljivo saopćio, da je čovjek, muškarac sa krinkom, koji je sudjelovao u mome primanju (u uniju) bio on, i izjavio mi je, da on tu ustanovu smatra štetnom, ali misli, da se njeni principi mogu lako širiti u novinama i u knjigama; on je samo zato stupio u uniju, da bi protiv svojih neprijatelja zadobio pomoć dvorskog vijećnika Borna.

Ne znam da li se ta ustanova dalje širila u Beču. Ali toliko mogu reći, da je niti Fittingen, niti ja nismo širili. Da li Fittingen još živi, i gdje boravi, to ne znam, jer je 1792. poslije smrti cara Leopolda, odavde

[114] Isto, str. 114–115.

(iz Beča) otputovao. Otada sam čuo, da je već umro, a drugi tvrde, da živi od svoje penzije na Rijeci.«

Taj princip, da »tereti« samo mrtve, pa i njih – za svaki slučaj – tako, da ih više brani, nego što ih optužuje, Martinović je u svojim prvim saslušanjima tako striktno provodio, da je čak i govoreći o jezuitima operirao sa pokojnicima. Tako njegovo priznanje od 9. kolovoza 1794. sadržava i ovaj iskaz: »Saznavši kako iz izvještaja Gabelhofera, tako i iz obavještenja, dobivenh u Pešti, da je starješina jezuitskog društva prelat Makó, koji je prošlog ljeta umro, više puta sam ga posjetio ...«

Na saslušanju od 9. kolovoza 1794. govoreći o tome, kako je zajedno s grofom Potockym 1781. bio primljen u Parizu u tajno društvo iluminata, Martinović je, između ostalog, o karakteru toga društva iskazao i ovo: »stiskom ruke obećali smo samo to, da ćemo bratsku ljubav i prosvijećenost, kao učenje iluminata, svagdje širiti«.

Iz zapisnika od 11. kolovoza 1794. na pitanje s kim je dolazio u Beču u dodir, iskazao je između ostaloga i ovo: »Nedavno mi je učinio nekoliko posjeta iz kurtoazije Rosty, prelat iz Keszthelya, koji je radi liječenja svoje grudobolje došao u Beč i koji mene odavno poznaje; ja sam mu uzvratio posjete; da li je još tu, ne znam; kad je stigao, spomenuo je, da se sprema u Karlsbad. Predmet našega razgovora bila je njegova bolest. On je srednjega rasta, oko 35–36 godina, tamnoput. – Prije dvije godine upoznao sam se s jednim mađarskim plemićem po imenu Bagynaijem, koji je s jednim drugim plemićem bio u parnici, u koju je bio umiješan i moj brat, koji živi u Pešti. Veoma rijetko mi je dolazio, a tada bi se naš razgovor kretao oko parnice. – Dvaput me je pohodio mađarski plemić po imenu Sándor, koji stanuje na Grabenu, u prvome katu Wetzlerove kuće, s kojim sam se upoznao u kavani; razgovarali smo o njegovim putovanjima i posjedima. – Prije tri-četiri nedjelje predstavio mi se na Grabenu kao zemljak neki Bacsányi; pošto smo se više puta sreli na ulici i na bedemu, učinio mi je nekoliko posjeta, što mu ja, međutim nisam uzvratio, nisam znao, gdje stanuje. Rekao mi je, da je bio namješten kod komorskog ravnateljstva u Kaši, ali su ga otpustili, jer je otprilike prije četiri godine uređivao jedan časopis, pa ga je zbog nekih točaka, sadržanih u pojedinim člancima, prijavio jedan jezuita. U Beč je došao zato, da od Njegovog veličanstva zamoli pokretanje nove istrage. Samo o tome smo razgovarali. – Nekoliko nedjelja prije moga hapšenja predstavio mi je na Grabenu naprijed pomenuti Bagynai jednoga gospodina, o kome sam kasnije čuo, da se zove Jeline ... Jeline me nije posjećivao, ni ja njega; razgovarali smo o vijestima iz novina, svoje lične poglede mi nije otkrivao, pa prema tome ne znam ništa o njegovim shvaćanjima. – S trgovcem Aniszom upoznao sam se nekoliko nedjelja prije moga hapšenja, kada je on razgovarao s Hackelom, koji je stajao ispred njegove trgovine. Pošto me je pozvao na ručak, dvaput sam ga pohodio; ponekad sam za vrijeme šetnje zastao pred njegovom trgovinom, gdje se obično više ljudi sakupljalo; iz njihovih redova osim

Jelinea i advokata Jutza nikoga nisam poznavao. Anisz je jedamput napomenuo, da će mnoga zastajkivala još izazvati pozornost, na što smo se ja i najveći dio prisutnih udaljili. Razgovor se redovito vodio o neznatnim stvarima, ja nisam naročito ni pazio na ono, što se govori, ja sam ondje običavao boraviti samo šest-sedam minuta. Sa Jutzom sam u Matschakerhofu danomice ručavao, a u kavani u ulici Kärntner pili smo kavu. Osim toga sretali smo se samo u Aniszovoj trgovini i kod njegova stola. Razgovarali smo o neznatnim stvarima, kojih se i ne sjećam.«

U saslušanju od 29. VIII. veoma je karakteristično i ovo mjesto:

»S Jutzom sam se gotovo danomice sastajao u gostioni Matschakerhof i u kavani u ulici Kärntner, ali o takvim stvarima (o revoluciji u Francuskoj i u Ugarskoj, napom. V. B.) na navedenim mjestima nije se moglo govoriti. Pošto je on rado dolazio u dodir s Jelineom, Aniszom i drugim meni nepoznatim pojedincima, koji su javni demokrati, a prema Hackelovu kazivanju, *imao je zbog svog sličnog demokratskog shvaćanja neprilika sa strane policije*, mogao sam zaključiti, da također spada u demokrate. Jutz nikad nije bio kod mene, ni ja kod njega. Jedamput smo zajedno ručali kod trgovca Anisza, ali ondje nije bilo govora o takvim stvarima.«

Da su ostali optuženici po pravilu prvi progovorili, i da se Martinovićeva »priznanja« gotovo uvijek svode na to, da svako teže njihovo priznanje ublaži ili porekne i pobije, vidi se i iz zapisnika o Martinovićevu saslušanju od 9. IX. 1794. Martinović je tom prilikom između ostaloga iskazao i ovo: *»Prema Jelineovu priznanju izlazi,* kao da bi mu ja bio obećao, da ću mu prije nego što prođe šest mjeseci »iz Ugarske javiti čudne stvari« i da ću mu pokazati i moje spise, koji se odnose na to. To mu već ni zato nisam mogao obećati, jer takvih spisa nemam. Ali se stvarno sjećam na svoja obećanja, da ću mu prije nego što otputujem, dati obavještenja u pogledu ugarske revolucije, koja se je mogla očekivati. Uostalom moguće je, da sam pričao Jelineu o čudnim stvarima, koje će se za šest mjeseci dogoditi u Ugarskoj: ali sam to učinio samo zato, jer je on, kao divlji demokrata takve novosti rado slušao.

Jutzu sam zaista rekao, da bi se ugarski sabor, ako bi bio sazvan, pretvorio u konvent; i sad sam toga mišljenja. Zato želim, da se, prije nego što se narod ne otrgne od svojih zabluda, ne drži sabor. Ali mu nisam o svojim planovima priopćio takva bitna saopćenja, na osnovi kojih bi on mogao zaključiti, da se u Ugarskoj može očekivati revolucija.«

U vezi s bečkim zavjerenicima od osobite je važnosti za stvaranje suda o Martinovićevu karakteru njegovo držanje u zatvoru i na saslušanju prema dvojici svojih prijatelja, Hackelu i Gotthardiju.

Nastojeći, da pod svaku cijenu dokaže svoju tvrdnju o Martinovićevu »moral insanity«, Fraknói je tu priliku iskoristio, da ga uglavi kao

istinsku »moralnu nakazu« i pravo »čudovište« od pokvarenosti, koje samo onako, bez potrebe i »bez ikakva pitanja«, – iz prirođenog mu nevaljalstva krha vrat svojim najboljim prijateljima i dobročiniteljima, kojima duguje zahvalnost. U tom cilju Fraknói je, zaslijepljen mržnjom protiv Martinovića, tako drastično, krivo i upravo naopako prikazao Martinovićevo držanje prema Hackelu i Gotthardiju, da to njegovo krivotvorenje očitih činjenica stoji bez primjera čak i u najreakcionarnijoj građanskoj historiografiji.

»Kao što je neumoljivom dosljednošću – piše Fraknói – otežavao položaj svoga nekadašnjega zaštitnika, dobroželjatelja i vjernoga druga (Gotthardija, napomena V. B.), a da pritom nije mogao olakšati svoj položaj, – isto tako bezobzirno je postupio i prema svom najvećem poštovaocu Hackelu, čiju gostoljubivost je često uživao.

14. oktobra Martinović je samo tako bez pitanja, iz vlastite inicijative izjavio, da je i pred Hackelom priznao autorstvo *Pisma upućenoga caru,* i da je štaviše njemu diktirao egzemplar, pripremljen za Hajnóczyja, pri čemu je Hackel veoma uživao u ispadima, koji su odgovarali njegovome ukusu.«[115]

»Martinović je ujedno iskoristio priliku, da i protiv Hackelove žene uperi osvetu dvora.«[116]

A zapisnici o Martinovićevim saslušanjima, objavljeni u toj istoj Fraknóijevoj knjizi, demantiraju sve te optužbe u vezi s Hackelom.

Kada su ga na saslušanju prvi put pitali, odakle je dobio onu antidinastičku i antirežimsku pjesmu, koju su prilikom premetačine našli u njegovu stanu i zaplijenili je, Martinović je odgovorio, da ju je negdje našao. Čini se, da mu je poslije toga morao netko dojaviti, kako je knjižar Hackel, koji je uhapšen u isto vrijeme s njim, priznao, da mu je on dao inkriminiranu pjesmu, – ili su mu na ponovnom saslušanju predočili Hackelovo priznanje o tome. Martinović tada mijenja svoj iskaz i sad tobože daje »iskreno priznanje« o toj stvari, ali na jedan način, koji ne samo da ne tereti, nego očito brani Hackela. U zapisniku o saslušanju od 9. kolovoza 1794. to mjesto glasi: »Na pitanje, od koga sam dobio navedenu pjesmu, zaplijenjenu u mom stanu, o kojoj sam na početku tvrdio, da sam je našao, iskreno priznajem, da mi ju je predao trgovac Hackel *pod uvjetom, da je ne dajem dalje.* Predaja pjesme dogodila se na ovaj način: Šest sedam dana prije moga hapšenja Hackel mi je došao u stan i ispričao, kako među stanovništvom kolaju razne satirične pjesme, pa je i naveo jednu pjesmu s prostačkim sadržajem. *Budući da je on govorio o tome s velikim negodovanjem,* zamolio sam ga, da mi nabavi kopiju pjesme, koju sam želio predati ministru policije grofu Pergenu, kad on stigne u Beč, kao što sam mu i ranije pokazao više tajnih izvještaja. Nekoliko dana kasnije predao mi je Hackel prepis pjesme, koji je on napravio, ne sjećam se, da li se to dogodilo u mom

[115] Fraknói, *Život,* str. 142.
[116] Isto, str. 143.

stanu ili na ulici, prilikom slučajnog susreta? Pjesmu sam smatrao glupom i sramnom, te sam kopiju stavio među svoje knjige; čekao sam na povratak ministra policije, da mu je uručim, ali me je u tome spriječilo moje hapšenje. Odakle je Hackel nabavio pjesmu, to ne znam; on mi nije rekao, a ja ga nisam pitao ...«

Na narednom saslušanju, 11. kolovoza, Martinović je o svojim dodirima sa Hackelom izjavio: *»Razgovarali smo o najneutralnijim stvarima; on je naime nedosljedan čovjek i brbljavac, s kojim se o ozbiljnom predmetu ne može govoriti. O Francuskoj revoluciji i o njenim posljedicama nikada nije bilo pomena.* Prošle godine bili smo zajedno s Blumauerom pretplaćeni na Moniteur, *dotle, dok mu nije zabranjen ulazak u zemlju.«*

Jedan dan kasnije, na saslušanju od 12. VIII. 1794., saznavši vjerojatno u međuvremenu, da su kod Hackela našli i jedan njegov prijevod iz Paineove knjige revolucionarnoga sadržaja »Prosvijećeno stoljeće«, on je u vezi s tim izjavio, kako je nekoliko araka tog prijevoda odlučio da spali, kad nastupi zima, kako ne bi skrenuo pažnju sluge paleći vatru u proljeće; – ali budući da ni dotle nije htio taj prijevod držati kod sebe u stanu, on je te arke stavio u zapečaćeni kuverat na kome je napisao: »Parnički spisi, koji se tiču moga brata«. »Sjećam se, da sam te arke, ne znam zašto, zapečatio u dva omota i u aprilu ih dao Hackelu na pohranu, rekavši mu, kako ne želim, da ti spisi dođu u ruke moga nećaka, koji tu stanuje. Otada je rukopis ostao kod Hackela, a da ja to u svojim izvještajima nisam naveo. Inače se mogu zakleti na svoju čast, *da je Hackel uistinu vjerovao, da omoti sadrže parničke spise, te je prema tome u ovoj stvari potpuno nevin.«*

Na saslušanju od 28. VIII. u vezi s Hackelom i Bečlijama Martinović je izjavio ono, što je o svima njima bilo opće poznato, jer su kao otvoreni, javni demokrati bili evidentirani i što su oni to sami o sebi prethodno bili priznali pred istražnom komisijom: »Mislim da su demokratskog duha Hackel, Jeline, Jutz, Degen, čuvar knjižnice Strattmann, dvorski tajnik Ratschky, novinar Bartsch, trgovci Anisz i Jenni, i još nekolicina, koje poznajem samo iz viđenja ...«

Pritom treba imati u vidu činjenicu, da u vrijeme Martinovićeva hapšenja »biti demokratskoga duha« nije uopće bilo kažnjivo, niti je bilo tko čak i u vezi sa zavjereničkim procesom bio kažnjen ili na drugi način progonjen samo zato, što je za njega bilo utvrđeno, da je »demokratskoga duha«.

Na saslušanju od 29. VIII.: »Iz Hackelovih izjava sam zaključio, da je demokrata, ali da nije pristaša revolucionarnih načela, iako mi je uvijek radosno saopćavao po našu državu nepovoljne ratne vijesti; Hackel mi je također saopćavao i kritičke primjedbe Blumauerove o govorima, održanim u pariškom nacionalnom konventu i o ondje donesenim zaključcima, kao i o pogledima i o raspoloženju članova konventa; pričao mi je, kako Blumauer smatra Robespierrea lažnim patriotom i izdajicom; Strattmann je suprotnog mišljenja, a Hackel je usvajao čas mišljenje jednoga, čas drugoga, jer on nema samostalnih

vlastitih misli, nego ponavlja ono, što tu i tamo čuje. Ja sam mu iznio, da je u Ugarskoj osnovano društvo, koje radi na pripremanju revolucije; detalje mu nisam navodio, čak se ne sjećam ni toga, da sam mu sebe bio predstavio kao osnivača društva; *savjetovao mi je, da se ne miješam u taj pothvat, jer ću sebe pa i njega, svoga prijatelja, uvaliti u nesreću.*«

A kad je Martinović saznao, da je pronađeno Hackelovom rukom pisano *Pismo upućeno caru*, – on na saslušanju od 14. X. 1794. i dalje pokušava da brani svoga prijatelja, koliko je to god moguće: »kada sam priznao sebe za pisca *Pisma upućenog caru* želeći da poštedim Hackela, njegovu ženu i dijete, nisam pomenuo, da sam o tome i njega obavijestio. Prošle godine, na Hajnóczyjev poziv, da mu pošaljem to pismo, ja sam njegov sadržaj izdiktirao Hackelu. Njemu su se svidjeli u tome pismu ispadi, koji odgovaraju njegovom ukusu, *ali bitna diplomatska razlaganja ostala su bez utjecaja na njega* ... Hackela, koji je želio da vidi Peštu, pozvao sam onamo kratko vrijeme prije moga hapšenja, obećavajući mu, da ću ga ondje uputiti u tajne dvaju društava, jer bih želio, da bi i on širio ta društva. On je obećao, da će doći u Peštu; za propagiranje društava nije dao obećanje, ali nije ni protivrečio.«

A onda je brzo skrenuo svoj iskaz sa Hackela na bapska brbljanja njegove nekulturne žene, koja je nazvala postupke vlade glupim, a za caricu da je rekla, kako je ružna, ohola i bedasta.

Martinović je očito prešao da govori o neodgovornim olajavanjima Hackelove »zle žene« na jedan nedužan i gotovo šaljiv način, da bi izbjegao dalje saslušanje o daleko ozbiljnijim i odgovornijim stvarima, koje su teretile njena muža. Da je Martinović uspio da uvjeri policiju u neozbiljnost tih ženskih tračeva, vidi se i po tome, što Hackelova žena nije bila ni hapšena, ni osuđivana, niti uopće pozivana na odgovornost.

Što se Gotthardija tiče, veoma je zanimljivo, da je Fraknói s pomoću njega pokušao dvostruko kompromitirati Martinovića: prvo je nastojao da ga ocrni zato, što je bio Gotthardiju prijatelj,[117] a sad želi da ga prikaže nečasnim čovjekom zbog toga, što mu je bio neprijatelj.

I u vezi s Gotthardijem Martinović je učinio prilikom svojih saslušanja sve, da porekne ono, što je bitno i što bi moglo teretiti druge osobe. Na saslušanju od 20. IX. 1794. Martinović je u vezi s time između ostaloga izjavio i ovo: »Moguće je, da sam pred Gotthardijem, kako on to izjavljuje, rekao, da sam na redigiranju brošure (*Pismo upućeno caru*, napom. V. B.) kao suradnik učestvovao zajedno s više dvorskih ljudi; to sam zato učinio, *jer nisam u njega potpuno vjerovao, pa sam na taj način mislio spriječiti prijavu. Istina je to, da sam pisac Pisma jedino ja sam.*

S generalom Rollinom, – koga sam prema Gotthardijevom priznanju imenovao pred njim kao suradnika na brošuri, – nikad nisam razgovarao, pa ga i ne poznajem. Pošto sam čuo, da je veoma prosvijećen čovjek, moguće je, da sam govorio Gotthardiju o njegovoj suradnji pri

[117] Vidi u ovoj radnji poglavlje »U tajnoj službi dvora«.

pisanju pisma. O tome, da je general Rollin član više tajnih društava. ne znam, pa tako nisam o tome ni mogao govoriti pred Gotthardijem; naprotiv, sjećam se one moje pretpostavke, da bi Rollin zbog sličnosti imena mogao stajati u rodbinskoj vezi sa poznatim francuskim ministrom Rolandom; ali kada sam pročitao ime posljednjega, uvjerio sam se o svojoj zabludi. Moguće je, da sam ranije rekao tako nešto Gotthardiju.«

Poričući tako sve, što bi moglo naškoditi drugima, Martinović je iskazivao u vezi sa Gotthardijem samo ono, što se je osobno njega, Gotthardija ticalo, – koji je sam prethodno čitav niz stvari priznao o svojim razgovorima sa Martinovićem, kojim razgovorima je znao prisustvovati i prikriveni agent provokator, policajac Lebenau, koji je prvi i optužio Gotthardija i bio glavni svjedok protiv njega.[118] Taj Lebenau je Martinovića i uhapsio. Martinović je dakle i u vezi s Gotthardijem pobijao sve, osim onoga, što je sam Gotthardi priznao, ili što je bilo neopozivo utvrđeno iskazima drugih svjedoka.

Nema sumnje da su i ti bečki uhapšenici prvi govorili o Martinoviću, jer on na početku ni o kom od njih ne iznosi nikakvo terećenje.

Tek kasnije, na pitanja, koja su mu postavljana na osnovi njihovih priznanja, on govori o njima, ali i tada on ih ne optužuje, nego ih do krajnjih mogućnosti brani i izvlači.

Najzanimljivije je, međutim, u svemu tome to, što sam Fraknói – zapleten iskonstruiranošću i kontradiktornošću svojih pristranih napadaja – u jednoj i istoj knjizi, opovrgava svoje teške optužbe protiv Martinovića zbog njegova tobože nečasnog držanja prema Gotthardiju i Hackelu.

Tako na strani 139. Fraknói priznaje, da Martinović, usprkos uvodnoj izjavi, danoj istražnoj komisiji, da će sve reći, što zna o Gotthardiju, nije to svoje obećanje održao, i da je tako još jedamput prevario dvorske istražne vlasti.[119]

Još je očitije drastično samopobijanje Fraknóijevo u vezi sa slučajem Hackel:

»Istražna komisija je – demantira Fraknói samoga sebe – tom prilikom pozvala Martinovića, da pismeno podnese sve ono, što zna o Hackelovim političkim pogledima, njegovu radu i njegovim vezama. *Martinović je iskoristio tu priliku i u svojoj predstavci iznio, da se Hackel zbog svoje nesposobnosti (Unfähigkeit) ne može smatrati opasnim čovjekom,* iako se prema vladi ne odnosi s naklonošću.«[120]

[118] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 139, 140, 141, 142, 279, 281.

[119] »Dvorska istražna komisija je ponovo pozvala Martinovića da iznese sve, što zna o vladinom savjetniku Gotthardiju. 5. septembra (1794) Martinović je izjavio, da se ustezao da udovolji tom pozivu s obzirom na ženu i dijete svoga prijatelja, ali da će sada ... dati iskreno priznanje ... Poslije toga uvoda komisija je s pravom mogla pretpostaviti, da Gotthardijevo učešće u bečkoj ili ugarskoj zavjeri podleži teškoj odgovornosti. Ali prevarila se!« Martinovićevi iskazi o Gotthardiju bili su i ovaj put »nepotpuni« i »djelomično nejasni«. (Fraknói, *Život*, str. 139–140).

[120] Fraknói, *Život*, str. 142–143.

2

PITANJE PROKAZIVANJA UGARSKIH ZAVJERENIKA

Dok je utvrđivanje Martinovićeve nedužnosti u pitanju hapšenja i terećenja bečkih zavjerenika stvar jasna i jednostavna, (Martinović je uhapšen u isto vrijeme sa svima ostalim glavnim jakobincima, na osnovi prijave utvrđenoga konfidenta Degena i predstavke šefa tajne policije grofa Sauraua; činjenice, iznesene u dokumentima objavljenim kod Fraknóija nedvoumno dokazuju, da Martinović nikoga od bečkih zavjerenika nije odao niti prvi teretio) – raščišćavanje Martinovićeva odnosa prema ugarskim zavjerenicima mnogo je teže i kompliciranije.

Prvo zato, jer neke prividne okolnosti govore u prilog navedenih optužbi građanskih historičara; tu je prije svega činjenica, da je Martinović među svim ugarskim zavjerenicima uhapšen prvi (noću između 23. i 24. jula), i da su četvorica njegovih najbližih suradnika (Hajnóczy, Lacković, Szentmarjay i Sigray) uhićeni tek pošto je Martinović već dvadesetak dana bio saslušavan u zatvoru.

Već na osnovi te jedne okolnosti mogla se prividno logičnim (a u stvari površnim) zaključivanjem postaviti tvrdnja o Martinovićevoj krivici za hapšenje jakobinaca iz Ugarske.

Stvar se otežava i komplicira još i time, što su se dosad arhivski bavili proučavanjem Martinovićeve zavjere samo takvi građanski historičari, koji se očito neprijateljski odnose prema Martinoviću (Fraknói, Mályusz, Eckhardt), – a mi danas nismo u stanju da provjerimo ili preispitamo sve kod njih objavljene dokumente, jer su neki od njih propali u poznatom požaru bečkih arhiva godine 1927., – a neki su nam nepristupačni.

Kod preispitivanja negativnog suda o Martinoviću mi smo, dakle, prinuđeni, da se najvećim dijelom služimo onom arhivskom građom, koju su pomenuti pristrani pisci objavili u svojim zbirkama dokumenata i monografijama.

Ne radi se samo o tome, što se, na primjer, kod autora glavne monografije o Martinoviću, kod Fraknóija mora pretpostaviti, da nije unio *sva* dokumenta o Martinoviću, nego je prvenstveno uzimao u obzir ona, koja su se njemu, sa stajališta njegove protumartinovićevske teze činila bitnima i važnima. I bez obzira na tu okolnost Fraknóijeva knjiga ima baš u onom svom dijelu, koji raspravlja o saslušanjima zavjerenika, dva znatna propusta. U *Dodatku br. IV.* (str. 245–282) svojoj knjizi o Martinovićevu životu Fraknói doduše donosi sve zapisnike o Martinovićevim bečkim saslušanjima, – ali ne objavljuje uz njih i pitanja, koja je istražna komisija postavljala Martinoviću (osim u svega dva-tri izuzetna slučaja). Bez navedenih pitanja ne zna se, da li Martinović u saslušanju pominje nekoga prvi i iz vlastite inicijative, ili tek na osnovi već postojećeg tuđeg priznanja i predočenoga dokaznog materijala. Drugi teški propust sastoji se u tome, što Fraknói ne objavljuje saslu-

šanja i priznanja ostalih optuženika, jer se isključivo iz njih može utvrditi ne samo, tko je koga prvi teretio, nego i šta je tko o kome priznao.[121]

Pa ipak istraživanje Martinovićeve krivice pretežno na osnovi dokumentarnog materijala, što ga objavljuju njegovi tužioci, ima i jednu prednost. Oni su bez svake sumnje objavili ili uzeli u obzir sva dokumenta, koja govore protiv Martinovića, tako da se sa sigurnošću može pretpostaviti, da među arhivskim spisima (pa i onima, koji su u međuvremenu propali) nema više ničega, što bi ma u kom pogledu moglo teretiti vođu jakobinskih zavjerenika. Sve što je još postojalo, ili što bi se naknadno moglo da objavi, ne može sadržavati novih dokaza protiv Martinovića, jer su i Fraknói i, naročito, Mályusz, temeljito ispitali svu arhivsku građu u vrijeme, dok još ona nije bila djelomično uništena.

Na taj način pristupajući preispitivanju Martinovićeve krivice u stvari odavanja zavjere i prokazivanja ugarskih zavjerenika, mi možemo biti sigurni, da pred nama stoji sav optužni materijal.

Prvo treba ispitati osnovno i najvažnije pitanje: tko je izdao zavjeru i članove tajnih jakobinskih društava u Ugarskoj?

Pomenuti građanski pisci kategorički i jednodušno tvrde, da je nesumnjivi i isključivi izdajnik bio Martinović.

Treba dakle vidjeti, da li tu njihovu tvrdnju potvrđuju činjenice sadržane u dokumentima, koje oni sami iznose.[122]

Za rješenje pitanja, da li je Martinović prvi izdao zavjeru i prokazao glavne vođe tajnog ugarskog jakobinskog društva – odlučne su ove činjenice:

1. Predstavka šefa tajne policije grofa Sauraua, u kojoj on *tri dana prije Martinovićeva hapšenja* (21. VII. 1794. – na osnovi te predstavke je Martinović od 23. na 24. VII. i uhapšen) prvi prokazuje *Lackovića*, jednoga od direktora tajnoga zavjereničkoga društva. Tu Saurau izričito tvrdi, da Martinović *»kako u Beču, tako i u Ugarskoj podržava veze s ljudima, koji pripadaju revolucionarnoj struji, među ostalima sa »zloglasnim« Lackovićem,* pa je vjerojatno, *ako postoji povezanost između bečkih i peštanskih propaganda, da je onda veza među njima on«* (Martinović).[123]

Ta Saurauova predstavka je od kardinalne važnosti, jer ona nesumnjivo dokazuje, da je on prvi otkrio Martinovićeve veze s »revolucionarnom strujom« u Ugarskoj i sa jednim od glavnih zavjerenika Lackovićem, – još prije nego što je Martinović bio uhapšen.

[121] O značenju i jednoga i drugoga propusta bit će govora u posebnoj radnji o kritici mađarske građanske historiografije.

[122] Naše istraživanje će u znatnoj mjeri pomoći okolnost, što se među pomenutim piscima nalaze i takvi građanski historičari – kakav je na primjer Mályusz – koji se prema publiciranju dokumenata odnose formalno korektno: odabrani dokument donose točno i u cijelosti. Pa i sam Fraknói, kad navodi ili prevodi neki dokument, on to čini formalistički točno.

[123] Te Saurauove optužbe protiv Martinovića i Lackovića navodi Fraknói, *Život*, str. 115–116.

2. Postojanje ugarske zavjere, imena ugarskih zavjerenika i Martinovićevu povezanost s njima prvi su prokazali dvorskoj istražnoj komisiji general Barkó (koji tada vrši ulogu glavnog šefa tajne dvorske policije u Budimu) i njegov konfident, peštanski glumac Sehy.

I po Fraknóiju jasno izlazi, da su istražnoj komisiji prvo došle tužbe o ugarskim tajnim društvima i njihovim učesnicima iz Pešte, od generala Vince Barkóa i od jednog peštanskog glumca, pa je tek poslije toga, saslušavan o tim tužbama, Martinović govorio o ugarskim stvarima.

»U međuvremenu su – utvrđuje Fraknói – stigli od generala Vince Barkóa, budimskog vojnog zapovjednika, izvještaji, koji su Martinovića opisivali kao opasnog čovjeka, *jer stoji u povjerljivim odnosima s nezadovoljničkim elementima,* i predlagali, da bi najcjelishodnije bilo, držati ga u kufsteinskoj tvrđavi pod stražom do kraja života. *U isto vrijeme* je istražna komisija saznala, da je jedan peštanski glumac prijavio komorniku nadvojvode palatina organiziranje tajnoga društva, koje širi svoja načela s pomoću rukopisa sa naslovom »Katekizam«.[124]

Palatin Leopold u svom pismu Franji od 14. augusta govori o izvještajima generala Barcóa, što ih je ovaj već ranije bio po posebnom kuriru poslao kralju, a u kojima javlja, da su »s Martinovićem u tijesnoj vezi bili u Pešti *Szentmarjay, Lacković i Abaffy*«.[125]

»Dvorska istražna komisija je, imajući te podatke, odlučila, da će 13. augusta u toku saslušanja prinuditi Matinovića na iskreno priznanje.«

Pritom su važne ove činjenice: general Barkó je svoje izvještaje o Martinovićevoj povezanosti s ugarskim zavjerenicima poslao 4. i 7. augusta!

U to vrijeme primila je istražna komisija i prijave peštanskoga glumca, koji je *prvi prokazao postojanje tajnog društva* i način njegova rada s pomoću katekizama.

I u Barkójevim izvještajima i u glumčevoj prijavi navedena su i imena peštanskih nezadovoljnika, odnosno članova tajnoga društva.

Tek pošto je sve te podatke o Martinovićevim vezama s peštanskim zavjerenicima bila primila od obavještajaca iz Pešte i pošto je raspolagala sa svima tim konkretnim podacima, istražna komisija je počela saslušavati Martinovića o ugarskim stvarima.

Dakle: ni postojanje tajnog društva, ni katekizma, ni svoju povezanost s ugarskim zavjerenicima nije prvi otkrio ni pomenuo Martinović.

3. Neki ugarski zavjerenici, za čije uhićenje građanski historičari okrivljuju isključivo Martinovića, – uhapšeni su po liniji, koja nema nikakve veze s Martinovićem i njegovim priznanjima. U tom pogledu naročito je karakterističan slučaj čuvenog mađarskog jakobinskog pjesnika Jánosa Bacsányija.

»Kralj Franjo je u svom pismu palatinu od 11. augusta (1794) ... ovako pomenuo Bacsányija, izdajući naređenje, da se on uhapsi: »Nekog izvjesnog Bacsányija, koji je pripadao pohvatanoj bandi, htjeli smo

[124] Fraknói, *Život,* str. 121.

[125] Isporedi Mályusz, nav. djelo, spis broj 135 i bilješka broj 1 na strani 702.

ovdje uhapsiti, ali on je malo prije toga pobjegao, molim te, daj razvidjeti, da li se on možda ne krije negdje kod vas i onda ga daj uhapsiti i ovamo dopremiti.« Na to je palatin 14. augusta odgovorio caru Franji ovo: »Što se Bacsányija tiče, o kome si mi Ti pisao, mogu o njemu toliko reći, da je bio kancelista u administraciji u Kaši i da je zbog svog rđavog vladanja bio otpušten, ako se sjećaš, ja sam još u Laxenburgu imao čast da te upozorim, da je on jedan zao subjekt, koga je krajnje nužno staviti pod pasku. ... Kad samo saznam, gdje se nalazi, a to ću ja ovdje s najvećom opreznošću istražiti, ne ću propustiti, da ga uhapsim —i otpravim u Beč na adresu grofa Sauraua (šefa policije, napomena V. B.)«.[126]

Palatin Leopold vratio se iz Laxenburga u Budim 8. augusta popodne, i o tome je obavijestio svoga brata cara Franju svojim pismom od 9. augusta 1794.[127] Prema tome je morao cara upozoriti na Bacsányija prije 8. VIII., jer je toga dana putovao.

Franjo je pisao Leopoldu 11. VIII., kako Bacsányija nisu uspjeli uhapsiti u Beču, što znači, da je prvo naređenje o hapšenju Bacsányija moralo biti izdano bar nekoliko dana prije 11. VIII., jer je toga dana Franjo već bio obaviješten, da je policija Bacsányija tražila i da ga nije našla, jer je on »malo prije toga pobjegao«. Na to je 11. VIII. Franjo izdao i *drugu* zapovijed, upućenu palatinu u Ugarsku, o hapšenju Bacsányija.

Tek u vezi s tim neuspjelim bečkim pokušajem, da se uhapsi Bacsányi, Martinović je 11. VIII. bio ispitivan o njemu i kao što smo već vidjeli toga dana izjavio je ovo: »Prije tri-četiri nedjelje predstavio mi se na Grabenu kao zemljak neki Bacsányi, pošto smo se više puta sreli na ulici i na bedemu, učinio mi je nekoliko posjeta, što mu ja, međutim, nisam uzvratio, nisam znao, gdje stanuje. Rekao mi je, da je bio namješten kod komorskog ravnateljstva u Kaši, ali su ga otpustili, jer je otprilike prije četiri godine uređivao jedan časopis, pa ga je zbog nekih točaka, sadržanih u pojedinim člancima, prijavio jedan jezuita. U Beč je došao zato, da od Njegova veličanstva zamoli pokretanje nove istrage. Samo o tome smo raspravljali.«

U predstavci, upućenoj caru Franji 29. augusta, palatin o slučaju Bacsányija piše: »Napokon uhapšenje Bacsányija, koji se prema sigurnim glasovima još uvijek nalazi u Beču, čini mi se utoliko nužnije, jer je on vrlo poznat u cijeloj gornjoj Ugarskoj i ondje ima mnogo veza, pa bi se preko njega mogli dobiti najbolji iskazi«.[128] (Gornja Ugarska je u to vrijeme jako interesirala vlasti, jer su odande dolazili uzastopni izvještaji o raširenosti jakobinskog pokreta, – napomena V. B.)

11. septembra 1794. uputio je palatin o Bacsányijevu hapšenju posebno pismo caru, u kome piše: »Danas pišem samo ovo par redaka, da izvijestim, da je zloglasni Bacsányi ove noći uhapšen i na poznat način

[126] Isporedi Mályusz, nav. djelo, spis broj 135 i bilješku broj 1 na str. 703.
[127] Isporedi Mályusz, spis broj 133.
[128] Mályusz, navedeno djelo, spis broj 143.

dopremljen u Beč. On je ovamo bio došao iz njitranske županije i na nagovor grofa Forgácha se prijavio kod mene i ujedno želio saznati, što predleži protiv njega. Ja sam mu poručio, da danas dođe k meni, kako ne bi u međuvremenu otputovao, a onda sam ga dao noću uhititi, jer si mi Ti to još na početku zapovjedio, a i grof Saurau mi sigurno šest puta pisao zbog njega, stoga ja moram vjerovati, da je njegovo uhapšenje bilo nužno«.[129] (»Bacsányi je naime, dok ga je tražila policija boravio kod grofa Miklósa Forgácha«, – napomena E. Mályusza).

Činjenice, sadržane u navedenim dokumentima, jasno dokazuju, da Martinović nije imao nikakve veze s Bacsányijevim hapšenjem; prvo naređenje o njegovu uhićenju i prvi pokušaj da se uhapsi u Beču uslijedili su na inicijativu kralja Franje i njegova brata palatina Leopolda – prije nego što je Martinović uopće izustio Bacsanyijevo ime; do hapšenja u Pešti došlo je na osnovi druge Franjine zapovijedi, izdane direktno palatinu Leopoldu, i na osnovi šesterostrukog traženja šefa bečke policije Sauraua.

Ni u jednom jedinom dokumentu se Bacsányijevo uhićenje ne dovodi u vezu s Martinovićem. Prema tome je sasvim pouzdano, da Martinović nije prouzrokovao to hapšenje.

Usprkos svim tim bjelodanim činjenicama Fraknói i u prvoj i u drugoj svojoj knjizi kategorički tvrdi, da je jedini i isključivi uzrok Bacsányijevu hapšenju Martinović.

»*Martinović je* – piše Fraknói – *u iskazu danom na saslušanju od 5. IX. iznio,* a da ga nisu za to pitali, kako je malo vremena prije svoga hapšenja, saopćio svoje revolucionarne planove Jánosu Bacsányiju, kome je u jednom od tajnih društava ponudio i direktorski položaj, ali pošto nije imao pri ruci Katekizam, stvar je ostala nesvršena i samo mu je izdiktirao pristupna pravila.

Na osnovi toga iskaza istražna komisija je smatrala potrebnim, da se sasluša Bacsányi i da se u tome cilju dopremi u Beč. Zbog toga su ga 11. septembra po naređenju palatina uhapsili i odveli u Beč.«[130]

Uz to Fraknói ističe, da je drugu svoju knjigu (koja sadržava spomenutu tvrdnju) pisao i na osnovi *palatinskih spisa,*[131] dakle na osnovi onih istih dokumenata, koje smo i mi naveli, i koji nedvoumno svjedoče, da Martinović i njegova saslušanja ne stoje ni u kakvoj uzročnoj vezi sa Bacsányijevim hapšenjem.

Naučna solidnost i objektivnost Fraknóijevih optužbi protiv Martinovića dovoljno je jasna već i na osnovi tog jednog drastičnog primjera.

4. U vrijeme, kada Martinović na svojim saslušanjima nije pomenuo ni jednoga ugarskoga zavjerenika, palatin je iz vlastite inicijative počeo da traga za njima u Ugarskoj.

»Kao što smo pomenuli, Martinovića je policija uhapsila zbog njegova držanja u Beču, a da pritom ništa nije slutila o njegovoj djelat-

[129] Isto, spis broj 147.
[130] Fraknói, *Život,* str. 144.
[131] Isporedi isto, bilješka broj 1 na str. 144.

nosti u Ugarskoj. Palatin je tada još boravio u Laxenburgu i tek se dvije sedmice nakon Martinovićeva hapšenja vratio natrag u Budim. (Palatin je u Budim stigao uveče 8. VIII. 1794, – napomena V. B.) Tu je smjesta primijetio vanjske simptome po Martinoviću organiziranog pokreta, podrugljive spise i buntovne letke, nervoznu uznemirenost, koja je bila obuzela mnoge ljude i o tome obavijestio svoga brata (cara Franju, – napom. V. B.)« U vezi s time, palatin je odmah na svoju ruku pokrenuo traganje u Pešti, da bi pohvatao sukrivce bečkih uhapšenika i podvrgao ih egzemplarnoj kazni.[132]

Palatin Leopold pisao je 9. VIII. 1794. iz Budima kralju Franji: »... Samo čini se, da ovdje i u Pešti, a isto tako i u zemlji tinja neka vatra, o kojoj svjedoče paskvili, što ovdje izlaze svakoga dana, a onda i spisi, koji se šire po zemlji ... *nastojat ću, da prema mogućnosti pronađem nemirne glave i da ih kaznim.*«[133]

S pomoću vlastitih peštanskih agenata, koje je ubacivao u tajna društva, palatin je uspio da bez ikakve veze s Martinovićevim saslušanjima otkrije i pohapsi čitav niz zavjerenika.

5. Prijave i izvještaji o aktivnosti jakobinaca u Ugarskoj stizali su dvoru još prije Martinovićeva hapšenja. »Još prije otkrića zavjere, u julu (1794.), ulanski major Avesani, koji je služio u županiji Zemplén, svojim izvještajem je skrenuo pažnju ministra policije na tamošnje prilike. Naročito na to, da se jedan izaslanik Koscziuskov kreće po županiji i da pojedini svećenici i plemići, osobito Pavle Szirmay, ispovijedaju *jakobinske principe*, a ovaj posljednji širi svoja, po sadržaju opasna shvaćanja čak i među svojim kmetovima.«[134] U vezi s time važna je činjenica, da je major Avesani poslao svoj izvještaj još 18. jula 1794., dakle pet dana prije Martinovićeva hapšenja.[135]

6. Od presudne važnosti za otkrivanje baš i nekih glavnih zavjerenika bila su njihova pohvatana pisma.

Najteže posljedice imalo je u tom pogledu Hajnóczyjevo pismo, upućeno Martinoviću, na osnovi koga su kao članovi tajnoga društva mogli biti utvrđeni i Hajnóczy i Sigray. Martinović je čak vjerovao, da je i on sam uhapšen zbog toga, što je to pismo palo u ruke policiji, – o čemu je i pisao Hajnóczyju 13. VIII. 1794.[136]

Da je uhvaćeno pismo moralo igrati važnu ulogu u provaljivanju zavjerenikâ, a naročito direktorâ, – dade se naslutiti i iz ovog mjesta u saslušanju od 22. VIII.: »Pošto se on (grof Sigray, napom. V. B.) odmah izjasnio gotovim da stupi u redove članova društva, izdiktirao sam mu pravila; ujedno sam ga, radi preuzimanja katekizma na latinskom jeziku – budući da ja nisam imao ni jednoga primjerka – uputio Hajnóczyju, *kome sam u toj stvari* – tako mi se čini – *i pismo napisao* ...

[132] Isporedi Mályusz, nav. djelo, str. 174.
[133] Mályusz, spis broj 133.
[134] Mályusz, nav. djelo, str. 180.
[135] Isporedi isto, spis broj 143, str. 721.
[136] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 120.

Kako mi je Hajnóczy *9. srpnja* pisao na francuskom, iz njegova pisma potpisanog sa pseudonimom Limus, saznao sam, da je on predao Katekizam Sigrayu, koga sam ja već prilikom začlanjenja imenovao za direktora društva reformatora«.

Sasvim određeno pak govori se o tom Hajnóczyjevu uzapćenom pismu u jednom Martinovićevu memorandumu, napisanom u bečkom zatvoru: » ... prije nego što su mogli u tajna društva da prime odgovarajući broj članova, Hajnóczyjevo njemu (Martinoviću) upućeno pismo, koje je dospjelo u ruke bečke policije, upoznalo je vladu s tim organiziranjem.«[137]

U prilog činjenici, da je zavjera otkrivena i na osnovi pohvatanih pisama govore i neka svjedočanstva suvremenika. Tako grof Adam Oršić u svojim uspomenama tvrdi, da se zavjeri ušlo u trag i da su zavjerenici pohapšeni zato, što im je »dopisivanje otvarano«.[138]

Iz tih, od 1.–6. navedenih činjenica može se nesumnjivo utvrditi, da Martinović nije odao zavjeru ugarskih jakobinaca i da on nije prvi pomenuo ni jednoga od ugarskih zavjerenika, koji su pohapšeni poslije njega.

Od ugarskih učesnika u zavjeri kao prvi su uhićeni ova petorica: Lacković, Szentmarjay i Hajnóczy 16. VIII., nekoliko dana kasnije Sigray, a 11. septembra Bacsányi. Lackovića i Szentmarjayja prokazali su Barkó i njegovi peštanski agenti; Hajnóczy i Sigray otkriveni su na osnovi Hajnóczyjeva uhvaćenog pisma; za Bacsányijem je dvor izdao potjernicu prije Martinovićevih saslušanja o ugarskim jakobincima.

Organizaciju ugarskih zavjerenika izdao je agent provokator Sehy, koji je uspio da postane članom tajnog društva ugarskih jakobinaca.

Od osobitog je značenja, da je jedan od mađarskih građanskih učenjaka (koji se inače s najmanje žestine obara na Martinovića, i, usprkos svom ultra idealističkom shvaćanju historije, uglavnom samo preko volje ponavlja Fraknóijeve protumartinovićevske optužbe), Sándor Eckhardt, izvan svake sumnje utvrdio na osnovi arhivskih dokumenata, da je cijelu ugarsku zavjeru prokazao peštanski agent provokator Sehy.

»Tridesetgodišnji Ferenc Sehy – piše Eckhardt – glumac, rodom iz Arada, koga je sedamnaestogodišnji László Erdélyi uveo u tajno društvo i koji je *denuncirao čitavu zavjeru*, čovjek mračne, kažnjive prošlosti, pravo ime mu je Ferenc Kemény.«[139]

Puna istinitost ove Eckhardtove konstatacije potvrđena je i sa službene strane: presuda, kojom se Sehy pušta na slobodu, ističe njegove agentprovokatorske zasluge, koje je stekao time, što je otkrio zavjeru.[140]

Značajno je za Eckhardta, da usprkos tome, što je uspio utvrditi činjenicu, da je ugarsku zavjeru izdao Sehy, a ne Martinović, – nigdje

[137] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 159.

[138] Isporedi *Rod Oršića. Uredio i uvod napisao Adam grof Oršić Slavetički*, Zagreb, 1943, str. 74.

[139] Eckhardt, navedeno djelo, str. 152.

[140] Eckhardt, isto djelo, bilješka broj 3 na str. 152.

ni jednom riječju ne pobija glavnu i dokazano neistinitu optužbu Fraknóijevu, po kojoj je jedini i isključivi izdajnik ugarskih jakobinaca bio Martinović. A Eckhardt dobro poznaje obje Fraknóijeve knjige, jer se sedam puta poziva na njih.[141]

Još je karakterističnije, da druga dvojica mađarskih protujakobinskih građanskih historičara, Mályusz i Szekfű, koji su svoja djela štampali nakon Eckhardtove knjige i obilato se koristili njome,[142] – poslije svega ne samo da u superlativima govore o Fraknóijevu radu, nego i dalje ponavljaju njegovu osnovnu tvrdnju o Martinoviću kao izdajici, ne pominjući nijednom riječju, da je ta tvrdnja Eckhardtovim istraživanjima definitivno pobijena.

3

DALJA OTKRIVANJA ZAVJERENIKA

Na osnovi opsežnog dokumentarnog materijala, koji su u potpunosti upotrebili ili objavili prema Martinoviću neprijateljski nastrojeni građanski historičari, može se utvrditi, da Martinović nije bio uzrokom ni daljim, novim otkrivanjima i hapšenjima zavjerenika.

Ni nakon navedenih hapšenja, Martinović nije prvi pomenuo ni odao nijednog člana tajnog društva ugarskih jakobinaca; on je do kraja na svojim saslušanjima dosljedno ostajao kod svog prvotnog iskaza, da prema društvenim pravilima on kao glavni vođa zavjere nije smio primati nove članove i da mu ni popis onih, koje su začlanili drugi, nije bio poznat.

U daljem pronalaženju i hapšenju zavjerenika igrale su odlučujuću ulogu ove okolnosti: 1. rad i ponašanje zavjerenika u godinama, koje su prethodile otkrivanju zavjere; 2. pohvatana korespondencija i spisi, uzapćeni prilikom novih hapšenja; 3. dalje traganje palatina i Barkó-a s pomoću konfidenata i agentprovokatora; 4. iskazi novih uhapšenika.

1. Gotovo svi vođe i velik dio glavnih učesnika zavjere bili su po svojim govorima, spisima, po držanju i vezama dobro poznati kao javni i politički radnici još iz Josipova i Leopoldova vremena, a i iz prvih godina Franjine vladavine (godina 1792., a dobrim dijelom i 1793.), kada je još uvijek vladala ona relativna sloboda štampe i govora, koju je bio zaveo Josip II.

Franjo je prešao na otvorenu reakciju i otpočeo s progonima nosilaca slobodoumnih ideja tek potkraj godine 1793., i zavjerenici se tek tada s manje više legalnog i otvorenog propagiranja demokratsko-revolu-

[141] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 8, 9, 53, 54, 96–98, 111, 115.

[142] Mályusz se poziva na Eckhardta pet puta (isporedi njegovo navedeno djelo str. 15, 136, 154, 224 i 568), – a Szekfű šest puta (isporedi njegovu *Mađarsku povijest*, sv. VI. str. 486, 487, 488, 489, 490 i svezak VII. str. 427).

cionarnih shvaćanja povlače u ilegalnost i prelaze na podzemni rad i organiziranje tajnih zavjereničkih društava.[143]

Pjesnik Bacsányi je od početka (od 1789.) otvoreno pozdravljao Francusku revoluciju u svojim štampanim stihovima kao urednik »Magyar Múzeum-a«, a poslije je zaplijenjene, oštro antidinastičke i antihabsburške pjesme širio među svojim prijateljima prepisujući ih rukom.

Svojim otpisom od 28. decembra 1793. kralj Franjo ga je otpustio iz službe, »jer ne pokazuje znake popravljanja i u svojim djelima širi takve poglede, koji se ne mogu trpjeti od čovjeka, koji se nalazi u kraljevoj službi«. Tim istim otpisom kralj je zapovjedio, da se Bacsányi stavi pod policijsku prismotru.[144]

Hajnóczy je bio evidentiran kao opasan antidržavni elemenat još od godine 1791.[145]

»Oko polovice septembra (1792, napom. V. B.) stigao je dvoru od jednog mađarskog tajnog agenta izvještaj o tome, da su u Pešti ušli u trag tajnim skupštinama i dogovorima (geheime Konventikeln und Klubs), na kojima sudjeluju i *Abaffy*, slobodoumni poslanik Árva županije na posljednja dva sabora, i *Laczkovics*. Kralj je naredio palatinu, da ih stavi pod prismotru.

Tek 3. prosinca (1792) javio je palatin nadvojvoda Sándor svome kraljevskom bratu, da je klub, kome je, kako saznaje, jedan od vođa *Laczkovics*, istakao za svoj cilj oslobođenje građanstva i kmetstva. te je on zbog toga pozvao generala Koburga, da motri nad njim kao nad umirovljenim oficirom.

Franjo, odgovarajući mu u povjerljivom pismu, ovako piše o Laczkovicsu: »Laczkovics je čovjek dostojan prezira; molio me je, da mu doznačim milostinju, koju mu je dodijelio moj otac, a jer mu molbu nisam ispunio, hoće da se osveti na meni. Jedna satira, napisana u obliku molitve, kojoj je on pisac, veoma je rasprostranjena u Pešti. Sigurno je, da je taj čovjek za života moga oca radio da pobuni seljake protiv njega. Zato te molim, imaj ga na oku, i čim budeš imao dokaza u ruci, uhapsi ga. I slučaj Szweticsa (Svetić) je već sazreo, isto tako kao i slučajevi drugih, koji su mome ocu prividno služili, a u stvari su ga sramno varali.«[146]

U kraljevoj rezoluciji od februara 1794 i u naređenju namjesničkog vijeća od 15. marta 1794 velikom županu Peštanske županije traži se, da se Lacković, koji je sumnjiv zbog prevođenja revolucionarnih brošura, stavi pod pasku.[147]

[143] »Kada su se u Ugarskoj. ispred progona reakcije koja je došla na vlast, propagatori slobodoumnih ideja povukli u tamu zavjera: baš u to vrijeme (potkraj 1793) Francuska revolucija je dostigla vrhunac svoje moći.« (Fraknói, *Zavjera*, str. 198).

[144] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 165 i 168.

[145] Isporedi Leopoldov izvještaj o njemu, Mályusz, navedeno djelo, spis broj 45.

[146] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 84–85.

[147] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 158–159.

U vezi sa Martinovićevim »Otvorenim pismom caru« koje je od ljeta 1793 kolalo na francuskom, latinskom, mađarskom i »ilirskom« (našem) jeziku, – Fraknói iznosi: »Bečki ministar policije pak javljao je, da je na osnovi izvještaja jednog svog pouzdanog čovjeka brošuru sa francuskog na mađarski preveo *Szentmarjay* Ferenc, tajnik budimskog komorskog potpredsjednika, a na ilirski i grčki jezik *Stratimirović,* grčko-istočni vladika; ujedno je naglasio, da se na osnovi brze rasprostranjenosti i povoljnog prijema, na koje je naišlo to djelo, može zaključiti o tome, koliko su u Ugarskoj oteli maha »strančarstvo i anarhija«.«[148]

Ministar policije je naknadno još izjavio, da je »rackom vladiki« Stratimiroviću dao pismo u rukopisu grof *Mihály Sztáray,* te da se »o *Szentmarjay-u,* koji podržava veze sa zlim i sumnjivim ljudima, i koji je pristaša francuskih ideja i mrzi Nijemce, može pretpostaviti sudjelovanje u širenju otvorenog pisma«.[149]

17 decembra 1793 Szentmarjay je bio već prijavljen najvišim državnim vlastima *kao pisac* toliko progonjenog *Otvorenog pisma caru,* a ubrzo nađeni su njegovom rukom pisani prijevodi toga *Pisma* i dobiveno od njega priznanje. Već od tog vremena i on je stavljen pod policijsku pasku.

A još iz ranijih vremena policija je držala Ferenca Szentmarjay-a u evidenciji, kao čovjeka, oko koga su se u Pešti kao oko glavnog središta okupljali svi mladi privrženici Francuske revolucije. »Tom krugu pripadali su slušači sveučilišta, pravnički praktikanti, sudski bilježnici, advokati, vaspitači, privatni sekretari, činovnici nižega ranga ...« Szentmarjay je, vidjeli smo, javno pjevao Marseljezu, »na javnim mjestima nazdravljao Francuzima i proklinjao vladare i vojske, koje se bore protiv njih«.[150]

Kad su Dunavom sprovodili u Vac francuske zarobljenike, Szentmarjay im je sa svojim prijateljem Redeyjem izašao ususret, izljubio ih, dugo razgovarao s njima i dobio od njih kokardu i dvije assignate. Tu dobivenu francusku kokardu Szentmarjay je čuvao kao svetinju »i pokazivao je svojim posjetiocima samo pod uvjetom, ako je kleknuvši cjelivaju.«[151]

Nesretni sedamnaestgodišnji učenik Erdélyi, preko koga se glumac Sehy uvukao u tajno društvo zavjerenika i onda odao zavjeru, – bio je terećen time, što je kod njega nađena jedna cedulja s ovim sadržajem: »Na oružje, građani, za slobodu; zakunimo se smrću!«, a osim toga je podnesena protiv njega optužba, da je jedne noći, u pripitom stanju vikao na ulici prolaznicima: »Non scitis, quod Rex sit huntzfut?« (»Zar ne znate, da je kralj nitkov?«). – A zatim je dalje vikao »Szentmarjay,

[148] Isporedi Fraknói, *Život,* str. 88–89.

[149] Isporedi isto.

[150] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 184.

[151] Isporedi isto, str. 190–191.

Solarčik, gdje ste? Hodite, građani, živjela sloboda«, – i da je jednog njemačkog vojnika, koji je tuda prolazio, zgrabio za kaput i opsovao ga: »Verfluchter Kerl« (»Prokleti nevaljalac«).[152]

Pa i poslije Martinovićeva hapšenja, držanje nekih glavnih ugarskih zavjerenika bilo je do te mjere smiono, da je prelazilo sve granice opreznosti. U tom pogledu je karakteristična Barkójeva prijava protiv Lackovića: »Tada su mu (Lackoviću, napom. V. B.) pročitali ono mjesto iz izvještaja generala Barkó-a, u kome stoji, da je Lacković, poslije Martinovićeva hapšenja, izjavio: *ubrzo ćemo vladare strijeljati kao ptice.* Lacković to nije poricao s punom odlučnošću; on je rekao: »ne sjećam se, da bih tako nešto bio rekao.«[153]

Kada je, s jedne strane, otkrivena bečka zavjera i s Bečlijama uhapšen Martinović, za koga se znalo da dolazi u Ugarsku i održava ondje veze s opozicionim elementima, – i kada su se u to isto vrijeme, s druge strane, u samoj Ugarskoj pojavili u velikom broju revolucionarni letaci i spisi, – ništa nije bilo prirodnije, nego da se prije svih drugih osumnjiče baš ti od ranije poznati, evidentirani pojedinci, što je dovelo do pooštrenja paske nad njima i njihovom korespondencijom, – i u krajnjoj liniji znatno pridonijelo i njihovu hapšenju.

2. Poznato je, da se u drugoj polovici 18. stoljeća, a naročito potkraj toga vijeka u intelektualnim krugovima mnogo dopisivalo. Sam Hajnóczy je tako u jednu knjigu obračuna uvodio sva pisma, koja je on pisao drugima i koja je od drugih dobijao. Samo u prvoj polovici godine, u kojoj su izvršena hapšenja zavjerenika, dakle od početka 1794. do dana svoga hapšenja 16. VIII. te iste godine, Hajnóczy je svojim prijateljima otposlao stošesnaest pisama, a od njih primio šezdeset i jedno.

A neka Hajnóczyjeva pisma, pisana istomišljenicima, dospijevala su preko tajnih agenata u kraljeve ruke još od godine 1791. (Izvještač Leopoldov bio je i slobodni zidar Strohmayer, peštanski knjižar, koji mu je između ostaloga slao pisma, što ih je dobivao od Hajnóczyja, koji nije sumnjao u svog slobodnozidarskog druga Strohmayera.) Ne podleži nikakvoj sumnji, da je u vremenu od Martinovićeva hapšenja (23. na 24. juli), a naročito od 8. augusta, kada je palatin otpočeo svoje nezavisno traganje za buntovnicima u Ugarskoj, – Hajnóczyjeva pošta opet bila pod prismotrom, pa je vjerojatno, da su tako pohvatana i druga Hajnóczyju upućivana pisma sa strane njegovih istomišljenika.

Da je i Lackovićeva korespondencija već izranije bila pod prismotrom, vidi se po tome, što je u kraljeve ruke dospjelo čak i jedno njegovo pismo, upućeno Trenku još 16. X. 1791.

Važna je činjenica, da su zavjerenici pisali jedni drugima o tome, da je Martinović uhapšen, ne znajući da su pod prismotrom. Ta pisma su pohvatana, i nije isključeno, da su i ona mogla pridonijeti hapšenju nekih zavjerenika, koji su se odali time, što toliko pažnje posvećuju

[152] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 157.
[153] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 263.

padu Martinovićevu. Tako je 7. VIII. 1794. Hajnóczyju javljao o Martinovićevu hapšenju jedan njegov nepotpisani prijatelj iz Beča, a Szentmarjayju piše o vijestima u vezi s hapšenjem Kazinczy 22. VIII. 1794.

Utvrđeno je, na primjer, da je uhvaćeno Öz-ovo pismo Kazinczyju od 21. augusta 1793.[154]

Iz optužnice se vidi, da su uhvaćena i Kazinczyjeva pisma Hajnóczyju.[155]

Važna je okolnost, da su neka Martinovićeva pisma bila pohvatana kod njegovih drugova (kod Hajnóczyja i Lackovića) prilikom njihova hapšenja.

Da su se Martinovićeva pisma stvarno našla kod Hajnóczyja i kod Lackovića, vidi se po tome, što se i danas nalaze među uzapćenim spisima, koji su ostali iza njihova pogubljenja.[156]

3. Rad palatinovih i Barkójevih konfidenata trajao je dalje i dao krupne rezultate, prouzrokovavši brojna nova hapšenja često veoma znatnih zavjerenika.

U svom izvještaju caru Franji od 24. augusta 1794. palatin Leopold iznosi: »*Prijavu, koju je Vašem veličanstvu podnio neki Friberth još u prošlom mjesecu julu,* prema kojoj je on od advokata Tomaneka doznao, da su se u Pešti održavali opasni sastanci ... predao je ugarski vicekancelar grofu državnom sucu radi istrage i daljeg podnošenja izvještaja.« Po povratku u Budim, palatin je pozvao advokata Tomaneka, da mu on sam pismeno ponovi ono, što je preko Fribertha u julu saopćio caru. U svom pismenom iskazu Tomanek je iznio, kako mu je otprilike prije dva mjeseca *Aleksandar Solarčik* u jednoj kavani povjerljivo saopćio, da se organizira jedno društvo, koje ima da donese slobodu narodu Ugarske po poljskom primjeru; dalje mu je rekao, da će za kratko vrijeme broj zavjerenika porasti na deset tisuća, i da mu je baš on, advokat Tomanek, veoma potreban, »jer se u to društvo, prema njegovim pravilima, mogu primati i seljaci, a pošto Tomanek kao advokat za vrijeme sudskih ferija putuje okolo, to će on moći da postigne znatnog uspjeha poučavajući i ubjeđujući seljake«.

»Više svjetlosti bacila su na ugarske uhapšenike, koji su sprovedeni u Beč, priznanja, što su ih dva mladića dobrovoljno dala generalu Barkó-u. Jedan je Andras Bikkesy, vježbenik kod namjesničkog vijeća, gdje mu je otac bio savjetnikom. Bio je u povjerljivim vezama sa Szentmarjayem i sada je imenovao sve one, koji su zalazili k njemu: tako advokata Janosa Gasznera, činovnika u namjesničkom vijeću Jozsefa Ujgyörgyi-a ... koncipijenta Paulovića, tajnika grofa Janosa Szaparya Pichlera, pravnika Hirgeista, advokata Öza i parfumeristu Gaillarda. Dopisivao je (Szentmarjay) s grofom *Mihalyem Sztarayjem,* s Ignjatom Tančićem ... Ferencom Szarkom ... Menyhértom *Szulyovszkym* – koga je Szentmarjay veličao kao zdušnog jakobinca – s velikovaradin-

[154] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 342 i bilješka broj 1 na istoj strani.
[155] Isporedi Eckhardt, navedeno djelo, str. 155.
[156] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. VI–VII.

skim profesorom prava Baludjanskim, s rudarskim vježbenikom iz Selmecza Höringom ...« Szentmarjay je Bikkesy-u »ujedno u razgovoru izjavio, da su *Martinović, Lacković, Hajnóczy, Abaffy, Verseghy, Sečanac, Kovačić i drugi sve sami »jakobinci«*. Od njega (Szentmarjay-a) je saznao i to, da u stanu komorskog tajnika Sečanca jedan »klub« drži svoje sastanke.«[157]

Vidjeli smo, da je 21. VIII. palatin pisao iz Budima caru Franji, kako je našao »poštenog čovjeka«, koga je »ovlastio, da može, ako je potrebno, da se začlani u društvo, da bi odande davao pobliža obavještenja i otkrivao njegove članove, od kojih su meni neki već poznati«.[158]

Palatin Leopold je iz vlastite inicijative i na osnovi različitih peštanskih prokazivača vršio dalja hapšenja; tako je 11. decembra 1794. izvijestio cara Franju iz Budima o novoj grupi koju je dao uhapsiti, a u kojoj su između ostalih bili Abaffy Ferenc, pjesnik Szentjóbi Szabó László, Verseghi Ferenc, Landerer, dva Rosty-a i drugi.[159]

5. januara 1795. izvještava palatin još o jednoj grupi (njih šesnaest na broju), koju je dao uhapsiti, među kojima su bili Miklós Kazinczy, Franjo Sehi, Miklós Szila, Karlo Smetanović i Pavle Uza.[160]

Sva ta otkrivanja i hapšenja izvršena su bez ikakve uzročne veze s Martinovićevim saslušanjima i potpuno odvojeno od njih.

U vezi s time postaje evidentna neistinitost još jedne Szekfüjeve optužbe protiv Martinovića. Iako je Szekfü dobro poznavao naprijed pomenute dokumente, objavljene u Mályuszovoj knjizi, koju Szekfü često navodi, – ipak ga to nije smetalo da i poslije toga tvrdi, kako je Martinović kriv čak i za smrt pjesnika Szabó-a: » ... pjesnik Szentjóbi Szabó umro je u zatvoru kao žrtva svoje lude mladosti i mračnih grijeha Martinovićevih«.[161]

A kad se pročulo, da je Martinović uhapšen i zavjera otkrivena, stale su pristizati i druge prijave sa različitih strana, i od profesionalnih i neprofesionalnih konfidenata. Tako je »Jedan budimski general pak, kod koga je stanovao Lacković, podnio izvještaj glavnom zapovjedniku, da je Martinović davao pred njim izjave, koje su slavile francuski ustav, a psovale bečku vladu, zbog čega mu je, jer ni ponovljene opomene sa njegove strane nisu koristile, zabranio pristup u svoju kuću.«[162]

4. Dokumentarni materijal o Martinovićevim saslušanjima u vezi s ugarskom zavjerom svjedoči o tome, da se Martinović i prema ugarskim zavjerenicima držao isto onako kao i prema bečkima, spasavajući i poričući sve, što se spasiti i negirati dalo, a priznavajući samo ono što

[157] »Bikkesyjeva izjava od 19. VIII. 1794. priložena je izvještaju generala Barkó-a«. (Fraknói, *Zavjera*, str. 280–281 i bilješka broj 1 na str. 281.)

[158] Mályusz, nav. djelo, spis broj 138.

[159] Vidi u Mályuszovim dokumentima spis broj 157 i bilješku broj 1 na str. 760.

[160] Vidi na istome mjestu spis broj 162 i blješku broj 3 na str. 769.

[161] Szekfű, nav. djelo, str. 410.

[162] Fraknói, *Život*, str. 193. – Isporedi i Fraknói, *Zavjera*, str. 278. – U tim generalovim izvještajima, koji su datirani sa 24. i 27. VIII. 1794., tereti se i Szentmarjay i Lacković i Hajnóczy.

je prethodno bilo ili pismenim dokazima ili iskazima drugih neopozivo utvrđeno.

Kad je Martinović saznao, da su prokazani i uhapšeni njegovi zavjerenički drugovi iz Ugarske i uvidio, da je stvar postala veoma ozbiljna – on je onda svu odgovornost primio na sebe i zbog svih najglavnijih stvari krivicu isključivo sam preuzeo.

Na saslušanju od 13. kolovoza 1794., pošto je predsjednik istražne komisije prekinuo Martinovićevo izlaganje i energično ga opomenuo, da o tajnim društvima, koja postoje u Ugarskoj, učini istinito priznanje, jer da će mu inače predočiti dokaze, koji se nalaze u rukama istražne komisije, – Martinović je izjavio:

»Njegovo veličanstvo, naš najdobrostiviji vladar, ne će imati uzroka, da se poslije moje smrti boji bilo čega, jer sam ja prouzrokovao čitavu onu nesreću, koja se je mogla dogoditi ... Sad ću dakle iznijeti moj plan, koji je imao za cilj dizanje revolucije u Ugarskoj.«

Da bi svojem priznanju, kako je za sve kriv isključivo on sam, dao što veću vjerodostojnost, on kao prve motive i uzroke svoje akcije navodi lične povrede, koje mu je naročito poslije smrti cara Leopolda, nanosila dinastija, dvor i vlada. Nepravde i progoni, što ih je imao u to vrijeme da pretrpi, bili su tako teški i okrutni, da za njega drugi izlaz nije postojao. »Ali ono, što je mene potaklo na takav korak (na pripremanje revolucije u cilju rušenja postojećeg državnog i društvenog uređenja Ugarske, napom. V. B.), svakoga bi bilo navelo na sličan postupak.« Franjo mu je obustavio plaću dvorskoga kemičara, koju mu je bio Leopold odredio, odbili su da mu dadu državnu službu, penziju su mu doznačili na ponižavajući način, preko tajne dvorske blagajne, što je trebalo da ga diskreditira u javnosti, prikazujući ga kao plaćenika za prljave usluge dvoru.

Tek nakon tih ličnih povreda, koje su njegovoj odluci, da radi na podizanju revolucije, davale isključivo obilježje lične inicijative, specifične, samo njegove, osobne uzroke, ne uplićući u to najodgovornije pokretanje, iniciranje zavjere i ustanka nikoga drugoga, – Martinović navodi i opće, objektivne razloge, koji su ga naveli na ovakav način borbe. Zatim iznosi svoj plan o organiziranju tajnih društava i o pripremanju revolucije. (Vidi prvo poglavlje ove radnje.) Taj svoj iskaz Martinović završava ovim riječima: »Za ovaj plan sam u punoj njegovoj cijelosti znao isključivo ja sam; članovi društava i njihovi ravnatelji znali su samo toliko, da su stupili u društva radi ostvarenja plana za jednu koncentriranu revoluciju.«

Na saslušanju od 14. kolovoza 1794. Martinović je iskazao: »U mjesecu svibnju (1794.) otputovao sam u Peštu da posjetim bolesnu majku, i tada sam sve pokušao, da saznam, dokle je stigao u stvaranju tajnoga društva Đurković, koji je umro ujesen prošle godine (1793.); ali one osobe, za koje sam pretpostavljao, da su već primljene, nisu mi uzvraćale tajne znake, koje sam im davao, pa tako ne znam, u kojim je omjerima Đurković razvijao svoju djelatnost u interesu društva.«

Na saslušanju od 22. VIII. Martinović je između ostalog izjavio i ovo: »Sva trojica (direktora: Hajnóczy, Szentmarjay i Lacković, napom. V. B.) gajila su prema meni puno povjerenje, ali nisu bili voljni, da mi povremeno šalju popis imena članova, koji su imali biti primljeni, stojeći na stanovištu, da za to članovi ne će dati svoj pristanak; kasnije su ipak obećali četvrtgodišnje slanje ...«

To je bilo u svibnju, – a prvi rok slanja članskih imena bio bi nakon četvrt godine, dakle u kolovozu, – dok je Martinović uhapšen u srpnju, – dakle niti su oni imali vremena da popis pošalju, niti je on bio u mogućnosti, da ga primi.

»Szentmarjay-u sam, kada se je za to interesirao, rekao, da u Beču boravi mnogo demokratskih revolucionara, premda se ja u to nisam bio uvjerio. Uopće sam mu tako govorio, kako bi on bio volio, da se situacija razvija, ali o tome, da je u Beču grad podijeljen na sekcije, nije bilo riječi. S obzirom na tu točku molim da budem suočen sa njim. *Ne odgovara istini Szentmarjay-jeva tvrdnja, kao da bih ja bio izjavio, da će te revolucionarne sekcije poslati svoje zastupnike u narodnu skupštinu, koja će biti sazvana sa strane cara radi regulisanja državnih dugova; da je već u više sekcija većina glasova predana za mene i za Blumauera; da u Češkoj i Štajerskoj nestrpljivo očekuju izbijanje revolucije; da se i Ugri moraju pobrinuti za svoj spas, jer će inače postati žrtve ili anarhije ili ruske ili turske okupacije. Sve je to Szentmarjay izmislio.* Nije mnogo truda trebalo, da ga pridobijem za stvar revolucije, jer prije nego što se je počelo među nama govoriti o organiziranju tajnoga društva, on je već govorio preda mnom, da će se on, ako u monarhiji za kratko vrijeme ne dođe do promjene, iseliti iz svoje domovine i nastaniti u Francuskoj, i to zbog nepodnošljivog pritiska, što ga trpimo, i zbog postojećeg ustava. Lako se može razumjeti, što je Szentmarjay u svojoj izmišljenoj priči upleo i Blumauera, jer ga je poznavao iz njegovih književnih djela i jer sam ja u razgovoru pred njim tvrdio za njega da je demokrata ... *ne odgovara međutim istini njegova tvrdnja,* da je tek onda bio voljan da stupi u društvo, pošto sam mu ja kroz više dana govorio o tome, *kako su u društvo ušli mnogi otmjeni članovi namjesničkog vijeća i dvorske komore. Ni pravila društva nisu dopuštala, da ja sam primim više od dva-tri člana ...«*

I u saslušanju od 30. VIII. 1794. on inzistira na tom svom osnovnom negiranju: »U smislu pravila i jednog i drugog društva ja, osnivač, mogao sam primiti u članstvo samo direktore ...«

O saslušanju od 29. VIII. postoje dva zapisnika, što, vjerojatno, znači, da je toga dana bio dvaput ispitivan. U prvom saslušanju on je pored ostalih i za Blumauera »priznao«, da je jedan od glavnih demokrata u Beču, – a već iz drugog saslušanja od istoga dana jasno proizlazi, da je Blumauer bio istaknuti demokratski pisac, čija su politička shvaćanja bila opće poznata po njegovim štampanim djelima.[163]

[163] Isporedi prvi i drugi zapisnik od 29. VIII. 1794., Fraknói, *Život,* str. 263 i 265.

O vođi bečkih revolucionara Riedelu izjavio je na saslušanju od 29. VIII. slijedeće: »O baronu Riedelu znam samo toliko, da je u Firenci bio dvorski matematičar; godine 1784. bio je u Lavovu predložen za katedru više matematike, ali on to nije prihvatio. Nikad ga nisam vidio i ne znam gdje sada boravi.«

Za jednu od glavnih njegovih tendencija, što ih dosljedno provodi na saslušanjima, da ublaži, porekne, opozove i u iskazima svojih drugova sve, što bi teže moglo da tereti zavjerenike, – značajno je i njegovo saslušanje od 30. kolovoza 1794. U njemu Martinović pobija tvrdnje Szentmarjay-a da bi mu on, Martinović, ozbiljno bio govorio o direktnoj povezanosti ugarskoga pokreta sa Francuskom i o tome, da će Szentmarjay, kao njegov nasljednik uz pomoć tajnih znakova dobiti od bečkog trgovca Hackela i od marseljskog emigranta Pfisterera znatne sume novca, deponiranog kod njih sa strane francuske revolucionarne vlade; on je tada izjavio: »Dva razloga su me navela na to, da na Szentmarjay-a napravim utisak slikajući mu fantastičnim bojama onu ulogu, koja ga očekuje poslije moje smrti. Mislio sam, ako je on slab i tašt čovjek, laskat će mu mogućnost da poslije moje smrti stupi u vezu sa stranom silom i nasuprot tome, ako ga krasi dublja i mudra uviđavnost, on će uvidjeti nemogućnost toga, da bi francuski odbor spasa jednom beznačajnom bečkom trgovcu i jednom emigrantu stavio na raspolaganje znatne sume novca za pomaganje ugarske revolucije, iz čega će izvesti zaključak, da se ne bavim ozbiljno s osnivanjem dvaju društava. *Szentmarjay-eva tvrdnja, da sam pred njim govorio o svom dopisivanju, koje vodim s više evropskih država, nije istinita. Rekao sam mu samo toliko, da sam u prošlosti izmjenjivao pisma s više odličnih učenjaka Njemačke, Francuske i Engleske ...*«

To je osnovno značenje i Martinovićeva saslušanja od 1. rujna 1794., kada je, između ostalog, iskazao i ovo: »Szentmarjay-u sam samo općenito, bez navođenja imena, rekao, da sam stajao u dopisivanju s francuskim, engleskim i njemačkim učenjacima. Szentmarjay je mogao izvesti zaključak, da su, budući da ja imam veze s Francuskom, možda uslijedila doznačivanja novca Hackelu i Pfistereru za ciljeve ugarske revolucije. Ali je sigurno, da sam mu, pošto sam ga učinio direktorom, samo iz navedenih razloga davao neistinita saopćenja. Ako se pitanje tretira s teoretske strane, ne poričem, da u mom priznanju ima protivrječnosti ... Uostalom mogu izjaviti, da sam mu (Szentmarjay-u, napom. V. B.) neistinite stvari pričao većinom radi zabave. A pošto sam svoja kazivanja uvijek završavao time, da se narod od jedanaest miliona, ako i ne dobijemo vanjske pomoći, može osloniti i na svoju vlastitu snagu, – on je mogao uvidjeti, da se u moje kazivanje ne može pouzdati. Kada sam mu ispričao svoje, radi zabave izmišljene neistine, a on se interesirao za imena trgovaca, kojima je odbor spasa povjerio predujmljivanje novca, ja sam zato pomenuo Hackela i Pfisterera, jer mi neka druga imena nisu pala na pamet. Ali moram izjaviti, da oni o čitavoj stvari ništa nisu znali. Pfisterera sam 1792. upoznao u Gotthardijevom

stanu i s njime sam se sastao najviše pet–šest puta. U prisustvu drugih razgovaralo se o francuskim događajima. Moram tvrditi, da je Pfisterer uvijek govorio besprikorno. Ja sam pred Szentmarjay-em pomenuo samo njegovo ime, o njegovim osobinama nije bilo riječi. Szentmarjay-eva tvrdnja, da sam ja Pfisterera karakterizirao kao pretjeranca (enragé), ne odgovara. Izričito nisam o njemu govorio tako, ali pošto sam mu saopćio, da ga je tu odbor spasa odredio za predujmljivanje novca – Szentmarjay je s pravom mogao izvesti zaključak, da Pfisterer ne može biti čovjek umjerenog shvaćanja (moderé); s moje strane bilo bi suvišno, da ga nazivam čovjekom pretjeranih ideja. O onoj Szentmarjay-evoj tvrdnji, da sam mu saopćavao izvještaje, dobivene iz više evropskih gradova, mogu izjaviti, da su predmet naših razgovora bile *vijesti iz novina* o poljskom ustanku i o drugim sličnim stvarima, na koje smo i on i ja stavljali svoje primjedbe. To, da sam ja pred njim pominjao političke izvještaje, koji su mi stizali iz Solothurna, Bazela, Venecije i Carigrada, *Szentmarjay je mogao samo sanjati;* takve stvari mu ja nisam govorio ... Pošto sam ga ja, postavivši ga za direktora, tako reći učinio svojim zamjenikom, ispričao sam mu mnoge detalje o tadašnjim mojim planovima za ustanak, čije sam vodstvo želio povjeriti jednom generalu. Imenovao sam pred njim (pred Szentmarjay-em) podmaršala grofa Benyovszky-a i pukovnika Kneževića,[164] koje sam među ugarskim generalima i štapskim oficirima držao najvještijima. Nisam dvoumio o tome, da će kako oni, tako i ostali, kada budu pozvani, doći kući da brane narodnu stvar. Prema Szentmarjay-evoj tvrdnji izlazi, da bih ja bio spomenuo, da će Benyovszky i Knežević sa svojom vojskom odmah na prvi znak doći u pomoć ustanku, ali *ja se ne sjećam, da bih ja to bio rekao; a ako sam ipak to kazao, – u što jako sumnjam, onda sam govorio neistinu, jer ja ta dva oficira uopće ne poznajem, nisam nikad s njima razgovarao.«*

Na saslušanju od 2. rujna 1794.: »Prema Szentmarjay-evom iskazu, ja sam pred njim Padocky-a prikazao kao uglednog poljskog revolucionarnog vođu; ali on je to mogao samo da zaključi povodom mog pričanja, jer ja to nisam rekao, a nisam ni mogao reći, jer mi to nije poznato.

Sa Francuskom sam potpuno prekinuo vezu otkad je izbio rat; da bih mogao otkloniti od sebe svaku sumnju, zahtijevam u tome pogledu najstrožu istragu.

Među detaljima, što ih je iznio Szentmarjay, sadržano je više neosnovanih tvrdnja, koje se osnivaju na njegovim kombinacijama ... Glavni protektor Szentmarjay-ev je baron Orczy László, među čije prijatelje spadaju – koliko mi je poznato – Hajnóczy i Lacković. Ostale s kojima je Szentmarjay dolazio u dodir, poznajem samo iz viđenja, *imena njihova ne znam; to, s kime se on dopisuje, nisam ga pitao, a on mi nije rekao, prema tome ne znam.«*

[164] Prema nekim izvorima, Knežević je tada bio major, a Benyovszky pukovnik (napomena V. B.).

Zapisnik o saslušanju od 9. IX. 1794. sadrži čitav niz Martinovićevih negiranja o stranim i o našim osumnjičenim osobama, za koje ga je istražna komisija pitala:

»O brošuri, kojoj je naslov: »Beweis, dass Ungarn seit Ferdinand dem ersten von Österreich als eine Provinz behandelt wurde«, ne znam ništa.

O ložama koje postoje u donjoj Njemačkoj, i o njihovim vezama, ne znam ništa.

O danskom Pagajen-u, koji da je prije izvjesnog vremena boravio u Beču, ne znam ništa.

Ni jednog člana iz porodice Jesenak ne poznajem.

Čovjeka iz Ugarske, koji se zove Burger, ne poznajem.

Učenjaka Haukera ne poznajem.

Župnika Frika ne poznajem.

Gradskog vijećnika Prandstetter-a ne poznajem.[165]

Kapetana Bileka i njegova brata ne poznajem ...

O novosadskom profesoru Subanniju ne znam ništa. Delivuk, koji je bio podžupan u onome kraju, mogao bi o njemu dati pouzdanu informaciju.«

Samo za grkokatoličkog biskupa Bubanovića je iskazao, da je vatreni demokrata, – i za peštanskog profesora Kreil-a, da u filozofskim *predavanjima* djeluje na učenike svojim demokratskim idejama. Ne treba, međutim, gubiti iz vida već istaknutu činjenicu, da tada, dvije godine poslije smrti prosvijećenog apsolutiste Leopolda i četiri godine poslije cara Josipa, – još čitav niz najuglednijih dostojanstvenika javno ispovijeda svoju demokratsku nastrojenost, – tako da biti ono, što se onda podrazumijevalo pod »demokratom«, nije još predstavljalo predmet progona ili kažnjivosti, – a biskup Vrhovac, odgovarajući na optužbe, podnesene protiv njega, – nije uopće smatrao potrebnim, da porekne da je demokrata, ili da se od te tvrdnje brani.

Značajno je, da Martinović ni za tu dvojicu, osim općenite fraze o demokratizmu, nije ništa stvarno priznavao, a svaku konkretnu političku vezu s profesorom Kreilom, koga je poznavao, negirao je ovim riječima: »Sa peštanskim profesorom Kreil-om sam se upoznao, ali zbog njegove beskarakternosti nisam imao povjerenja prema njemu«.

Martinović je sve do zadnjeg časa nastojao da obrani svoje drugove, da ih prikaže nedužnima, da obesnaži ili ublaži optužbe i sumnjičenja, koja su ih teretila.

U tom pogledu bio je tako ustrajan, da je, obaviješten kako policija progoni Đurkovićevu porodicu, povukao, svega nekoliko dana pred smrt, 18. maja 1795., i iskaze, koji su teretili mrtvoga Đurkovića, primivši tako na sebe i sve ono, čime je Đurković bio optužen. »Martinović

[165] A taj Prandstetter bio je prevodilac nekih Martinovićevih djela. Isporedi Fraknói, *Život*, str. 96. (Napomena V. B.)

tu izjavljuje, da od Đurkovića ništa nije primio,[166] te moli, da se njegovoj porodici ne nanosi nikakvo zlo.«[167]

Za pristran, neprijateljski stav Fraknói-a prema Martinoviću veoma je karakteristično, da Fraknói ovu činjenicu prešućuje.

A za Mályuszovo, ne manje pristrano držanje značajno je, da on ovako uistinu nesebično, altruistično, humano i časno držanje Martinovićevo u zatvoru pokušava da omalovaži time, što je tobože ono bilo uzaludno. »Uzalud je Martinović, prije svoga pogubljenja, 18. maja, pribravši se, povukao svoje »farbane« iskaze o društvu reformatora, on sad već nije mogao da rasprši sumnju i štetan utjecaj svojih kleveta. Palatinovo osvjedočenje ostalo je nepokolebljivo: »Još nije sve otkriveno« (22. maja). Sad već nije vjerovao Martinoviću, kada je pak ovaj govorio istinu.«[168]

Tako je Mályusz jednu od najplemenitijih Martinovićevih gesta, koji na bijelome hljebu, neposredno pred smrt, misli na druge, spasava druge, – iskoristio na to, da je poprati komentarom, u kome ga sasvim neopravdano pokušava još jedamput da uglavi kao lašca i klevetnika.

Fraknói je svoj porazan sud o nemoralnosti i beskarakternosti Ignjata Martinovića stvorio između ostaloga i na osnovi onih Martinovićevih predstavki, koje je on upućivao iz bečkoga zatvora vlastima.

Tim Martinovićevim memorandumima posvetio je Fraknói čitavo jedno poglavlje (peto) svoje knjige, pod naslovom »Memorandumi Martinovićevi, sastavljeni u bečkom istražnom zatvoru«.[169]

U stvari sadržaj svih tih memoranduma, čak i u interpretaciji Fraknóija (koji je bez svake sumnje iz njih upotrebio sve, što može Martinovića prikazati u negativnom svijetlu) svodi se na ove činjenice:

U prvoj predstavci Martinović iznosi neke izmišljene planove Francuske o uspostavi evropske ravnoteže putem stvaranja dviju novih republika u susjedstvu Francuske: Njemačke i Grčke. – U drugoj predstavci između ostaloga tvrdi, da je na čelo tajnih društava postavio takve, sa svoje nesposobnosti čuvene pojedince, kakvi su Hajnóczy i Sigray, – samo zato, da ta društva ne postignu nikakav ozbiljan i stvaran cilj.

»Nekoliko dana kasnije u jednom trećem memorandumu, pošto je ponovo prikazao politiku ruskog i pruskog dvora, Martinović stavlja prijedlog, da austrijska monarhija stupi u savez sa Francuskom i da u zamjenu za prepuštenu Belgiju dobije Bavarsku; i sa Turskom treba da sklopi sporazum u kome neka osigura sebi slobodnu plovidbu Dunavom sve do Crnoga mora. Nudi se, da će, ako se možda otpočnu pregovori sa Francuzima, pratiti carskog povjerenika u Pariz ma i samo kao pisar.«

[166] Kao što je iz ranijeg izlaganja poznato, Martinović je prvotno izjavio, da je *Katekizam reformatora* primio od osnivača društva reformatora, pokojnog Đurkovića koji je prije godinu dana umro.

[167] Mályusz, nav. djelo, str. 200 i bilješka broj 3 na istoj stranici.

[168] Isto, str. 200.

[169] Fraknói, *Život*, str. 148–164.

U memorandumu »Nacrt evropske situacije od 1784.–1794.« govori protiv papa i protiv »Svetog tiranstva Vatikana«, a zatim »optužuje berlinski dvor, da želi Austriju, uvukavši je u rat protiv Francuza, da upropasti time, što će joj se isprazniti blagajne i što će joj izginuti vojska; pruski kralj je neprijatelj austrijske dinastije. Austrija se može spasiti samo tako, ako sklopi savez sa Francuskom i Danskom. U miru razvijanjem svojih zemalja može dobiti više, nego kada bi u Francuskoj osvojila tri provincije. Godišnji prihodi Galicije, Češke i Ugarske mogu se povećati za trinaest miliona«.[170]

Ukoliko se u tim predstavkama pominju neka imena opozicionara ili demokrata, ona se odnose samo na osobe, koje su bile opće poznate sa svoje političke djelatnosti (poljski revolucionari, koji su vodili javne, otvorene akcije, ili ugarski plemići, koji su bili čuveni po svojim javnim govorima održavanim na posljednjem saboru). Ili govori općenito, da su ugarska aristokracija, i aristokratski sinovi uopće neraspoloženi prema dinastiji i teže za nezavisnošću, – što je ta aristokracija poslije Josipove smrti godinama javno ispoljavala u saborskim govorima, u štampi, u brošurama i letacima.

Kakvo je značenje imalo Martinovićevo pominjanje imena u predstavkama jasno se vidi iz jedne, doduše zlonamjerno stilizirane Fraknóijeve konstatacije, čija stilizacija ipak ne može da prikrije utvrđivanje jedne istinite činjenice, koja je od goleme važnosti za karakter tih Martinovićevih memoranduma.

Ustvrdivši prvo, da jedan Martinovićev memorandum sadrži i listu od 126 imena, od kojih se oko dvadeset odnosi na pojedince iz Ugarske, za koje je Martinović znao da su antidinastički nastrojeni ili da su pripadnici različitih tajnih društava[171] – Fraknói piše: *»Pažnje je vrijedno, da od ovih ni jednog jedinog čovjeka nisu stavili pod optužbu, što je najkarakterističniji dokaz za lažan i neosnovan klevetnički metod, što ga je Martinović običavao posvjedočiti pri sastavljanju takvih lista.«* (Podcrtao V. B.)

Ta Fraknóijeva konstatacija sama za sebe u potpunosti pobija njegove vlastite tvrdnje o tobožnjem denuncijantskom, potkazivačkom karakteru Martinovićevih memoranduma. A što je biskupu Fraknóiju

[170] Isporedi isto, str. 160–161.

[171] Pri tom nikako ne treba gubiti iz vida prvo, da je čitavo ugarsko i hrvatsko plemstvo, zbog antifeudalnih Josipovih reforama, bilo antidinastijski nastrojeno, i da je tu svoju nastrojenost neposredno poslije Josipove smrti često izražavalo u najotvorenijoj formi, – i drugo, da su najugledniji dvorski ljudi i najviši državni funkcioneri još od vremena Marije Terezije pripadali »tajnim društvima«, slobodnozidarskim ložama, koje su sve do cara Franje uživale protektorat članova dinastije i vladara prosvijećenih apsolutista, – a sam Franjo će tek kasnije poduzeti odlučne mjere za likvidiranje slobodnoga zidarstva. Samo o takvoj tada još nedužnoj i neprogonjenoj pripadnosti slobodnozidarskim tajnim društvima govori se u Martinovićevu memorandumu, – a ne o članstvu u jednom od Martinovićevih, zavjereničkih društava, – jer je on za sve vrijeme istrage dosljedno ostao kod svoje izjave, da on, kao vrhovni upravljač društava, nije smio da se bavi primanjem članova, a da je popis imao dobiti od direktora tek najesen, do kog vremena je trebalo raditi na sakupljanju članova, a budući da je on uhapšen već u julu, – njemu o članstvu ništa nije poznato.

Martinović kriv i zato, što nije odavao imena pravih revolucionara, nego je, mjesto njih, da onemogući uspješnu istragu i da je zavede na krivi put, navodio takve osobe, koje su bile opće poznate sa svog tobože »slobodoumnog«, u suštini sasvim bezopasnog fraziranja, ili takve pojedince, koji nisu imali nikakve veze sa stvarnom jakobinskom akcijom i kojima se nikakva krivnja nije mogla dokazati, – ta činjenica ne potvrđuje tezu o Martinovićevoj beskarakternosti, nego samo prikazuje u pravom svijetlu pristranost autora Fraknóija.

»U posebnom memorandumu Martinović obilježava ona sredstva, s pomoću kojih bi se mogle otkloniti štetne posljedice tajnih društava i dokinuti nezadovoljstvo, koje vlada u narodu... Predlaže da prije svega treba obezbijediti amnestiju članovima tajnih društava već i zato, jer mnogi među njima raspolažu s brojnim stranačkim privrženicima u državi. Naročito ističe trojicu direktora. Rodbinske veze Lackovićeve proširene su na pet županija; križevački i kečkemet-ski puk ga obožava; sam njegov otac mogao bi naoružati pet hiljada seljaka, braća su mu podžupani u Peštanskoj i Tamiškoj županiji; car Leopold ga je bio predobio za sebe, obećao mu je zvanje i opredijelio počasni honorar; honorar je pod sadašnjom vladom izgubio, a ni zvanje nije dobio; sve kad bi i tražio, vladar ne bi mogao da nađe revnijeg zaštitnika protiv aristokracije; i knjigu je napisao, u kojoj je sjajno branio dvor. Komorski savjetnik Hajnóczy, miljenik tajnoga savjetnika grofa Ferenca Széchenyi-a, budući da je protestant, uživa veoma veliku obljubljenost među svojim suvjernicima u Požunskoj, Šopronjskoj i Vaš županiji. Bio je ljubimac cara Josipa i vršio službu prvoga podžupana u Srijemskoj županiji, a sadašnja vlada degradirala ga je na položaj komorskog tajnika. Tajnik Szentmarjay je jedno tijelo i jedna duša s barunom Orczy-jem; otac mu zauzima odlučujući položaj u velikoj Zemplenskoj županiji, gdje su francuske zarobljenike pozdravljali poklicima »živjeli« i pozivali ih na obranu ugarske slobode; demokratski krugovi Abaujske i Szatmarske županije obožavaju ga, budimski i peštanski građani, izuzevši vijećnike, vole ga bezgranično; u srodstvu je s više velikih patriota. Grof Jakab Sigray ima fideji-komis, otac mu je veliki župan i tajni savjetnik, u čitavoj gornjoj Ugarskoj ima veliku stranku i opće je poštovan; na polju državnih znanosti stekao je lijepa znanja, bogat je čovjek, koji stoji u rodbinskim vezama s obitelju Batthyány, pa ipak je bez uspjeha činio pokušaj, da dospije u državnu kancelariju ili u kabinet, iako mu na to daju prava zakoni (ugarske) države; prije godinu dana barun Spielmann ga je pustio tri dana da čeka, prije nego što ga je primio. Bacsányi, otpušteni komorski činovnik, može s onu stranu Dunava ubrojiti jedanaest županija među pristaše svoje stranke, i nezamislivo je, koliko luduju za njim. Prije četiri godine je na prijedlog dvorskog savjetnika Lányi-a lišen službe bez istrage, zbog nekih članaka, koji su uz odobrenje cenzure izišli u njegovu časopisu... budući da su belgijski pobunjenici dobili amnestiju, i članovi ugarskih tajnih društava mogu zahtijevati sličan postupak.«

Sredinom oktobra Martinović je, pošto su mu sve dotadašnje predstavke, upućene iz zatvora »zajedno s otkrićima, prijedlozima i preporukama ostale bez efekta – ponudio državi svoje usluge kao konstruktor aeroplana, naoružanog topovima i bombama«.

Zatim slijede memorandumi, koje Martinović podnosi, sa ciljem da se istraga skrene s ozbiljnog, unutrašnjeg, opasnog – na tajanstvene i tobože međunarodno važne spletke (intrige, pripremane akcije) u inozemstvu, – da se istražne vlasti zavaraju time, – da im se obrati pažnja s unutrašnje zavjere i zavjerenika, – koji ne predstavljaju nikakvu opasnost, ispoređeni s onim, što sve Austriju ugrožava iz inozemstva.

Martinović je uz to u tim svojim predstavkama pokušao sve, – čineći najrazličitije prijedloge, da prevari »glupi« dvor, kako bi ga pustio na slobodu (što bi, logično imalo za posljedicu i obustavljanje daljih progona svih ostalih zavjerenika, koji su bili daleko neznatniji i manje terećeni od njega) – i nudio se da izvrši razne misije u korist austrijske države – u inozemstvu.

Ni u tim predstavkama nema dakle ničeg, što bi Martinovića kao šefa političkih optuženika, koji pred neprijateljskom istražnom vlasti brani svoje pohapšene drugove i sebe najrazličitijim, više ili manje duhovitim domišljanjima – moglo moralno da kompromitira.

U vezi s imenima ugarskih aristokrata, koja se pominju u tim Martinovićevim predstavkama ili u njegovim saslušanjima, treba istaći još ove činjenice.

Forgácsu i drugim opozicionim aristokratima – zbog kojih Fraknói zajedno s Mályuszom i Szekfűjem optužuje Martinovića, da ih je on izdao i prokazao – napredni revolucionarni pisci obraćali su se početkom 90-ih godina 18 stoljeća otvorenim pismima i slavili ih u svojim štampanim djelima. »Széchenyi-a, a zajedno s njim isto tako i grofove Franju Balašu, Alajoša Batthyányia, Jánosa Fekete-a, Istvána Illésházy-a, Mihálya Sztáray-a, Józsefa Töröka; barune Podmanicky-a i Prónay-a; savjetnike Balogha, Bedekovića, Beöthya, Bezerédya, Izdenczya, Latinovića, Pogányа, Szulkovskija, podžupane Márjássyja, Spišića, Szatmárya i Szillya – najradikalniji pisci prikazuju kao ljude sebi srodnoga duha.«[172]

Martinović je još ranije u štampanim svojim djelima (u *Discussio oratoria,* na primjer) imenovao te opozicionare ugarske, hvaleći ih zbog njihova stava, – pa među ostalima i Sztáray-a.[173]

Povodeći se za Fraknóijem i optužujući iza njega i sam Martinovića, da je ovaj tobože odao istražnim vlastima, kako u stanu Lörinca Orczy-a visi slika Filipa Orleanskoga, – Mályusz, samo onako uzgred u bilješci ispod crte, i s očitom tendencijom, da potkrijepi Fraknóijeve i svoje lažne tvrdnje o Martinoviću kao potkazivaču, dodaje: »Iskaz (Martinovićev) o slici je istinit, u najmanju ruku je i general Barcó još 27. februara 1793. prijavio (dvoru, napom. V. B.), da mu je Orczy u svom

[172] Fraknói, *Zavjera,* str. 10.

[173] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 38 i blješka broj 2 na istoj stranici.

budimskom stanu lično pokazao tu sliku. Prema Barcó-u isto takva slika nalazila se i u posjedu baruna Podmaniczky-a i mlađega Berényi-a. (Spisi cara Franje, fascikul 161, broj 37).«[174]

U stvari, to je samo još jedan dokaz više ne samo o poštenom, nego i mudrom Martinovićevu držanju na saslušanju, koji je, kad su mu o pojedinim osobama postavljali pitanja, govorio o njima samo ono, što je i dvoru i policiji i javnosti uopće već bilo dobro poznato.

Mályuszovo izlaganje, međutim, utvrđujući na osnovi arhivskih dokumenata činjenično stanje o slučaju Filipove slike, – težište stvari postavlja na to, da je Martinovićevo terećenje Orczy-a bilo istinito, po Orczy-a opasno i štetno, jer se njegova tvrdnja mogla provjeriti i utvrditi; time Mályusz želi da uglavi Martinovića kao pravog potkazivača, a da zamagli i prikrije bit stvari, činjenicu, da Martinović ni ovoga puta nije rekao ništa, što već ne bi bilo opće poznato, – s očitom tendencijom, da govoreći o znanom i bezopasnom, ne kaže ništa novo, ozbiljno i opasno.

Da su politička shvaćanja Abaffyjeva bila od ranije opće poznata, i da Martinović o njemu ništa drugo nije rekao, nego što je i javnost i državna vlast već dobro znala, o tome daje posrednog dokaza i sam Fraknói, kada na str. 112 svoje druge knjige, govoreći o Hajnóczyjevu slučaju, utvrđuje činjenicu da je »Ferenc Abaffy, poslanik županije Árva na posljednjem saboru, na govornici i u štampi jedan od vođa reformne stranke«.

Za Abaffyja je inače na osnovi Hajnóczyjevih saslušanja utvrđeno ovo: »Abaffy je doduše od Hajnóczyja preuzeo jedan Katekizam, ali ga je sutradan vratio s time, da ne želi da se bavi sa tom stvari«.[175]

Mályusz je na osnovi arhivskih dokumenata utvrdio kako je »Izdenczy, čim je došla na tapet Martinovićeva stvar, smjesta ugrabio priliku, da podnese optužbu protiv vodećih ljudi na saboru 1790/91, protiv Zichyja, Ürményija i njihovih drugova«[176] i da ih poveže s Martinovićevom zavjerom. – Zbog toga je Martinović i ispitivan o njima, ali ih on ničim nije stvarno teretio niti ih priznao kao sukrivce u svojoj zavjeri.

Da su mnogi, a često i ponajglavniji zavjerenici (većinom pod teretom uhvaćenog pismenog dokaznog materijala) nakon svoga hapšenja izvršili čitav niz teških terećenja uopće, a protiv Martinovića napose, – vidi se ne samo iz dokumenata o istrazi, nego je tu činjenicu u nekoliko mahova morao priznati čak i Fraknói, koji sa Szekfűom za sva hapšenja i sva terećenja i stradanja zavjerenika okrivljuje samo i jedino Martinovića.

»Članovi istražne komisije nisu mogli sumnjati u to, da ih Martinović sistematski zavodi na krivi put. Priznanja ostalih uhapšenika sadržala su za njega teške kompromitantne detalje.«[177]

[174] Mályusz, nav. djelo, str. 179 i bilješka broj 1.
[175] Fraknói, *Život*, str. 112.
[176] Mályusz, nav. djelo, str. 184.
[177] Fraknói, *Zavjera*, str. 245.

»Martinovićev položaj su još težim učinili Lackovićevi iskazi, koji su za njega sadržali najkompromitantnije detalje.«[178]

Fraknói nadalje tvrdi, da je Martinović »gubio duševnu snagu, pogotovo onda, *kada su stavljali pred njega priznanja njegovih uhapšenih drugova*«.[179]

Da su Martinoviću predočavana priznanja njegovih drugova, to je točno, ali nigdje se ne vidi iz zapisnika o Martinovićevim saslušanjima, da bi on zbog toga bio »gubio duševnu snagu«. Martinović je još prije njihova hapšenja uputio iz zatvora trojici svojih glavnih drugova (Hajnóczyju, Szentmarjayju i Lackoviću) pismo, u kome im između ostaloga sugerira, da mogu sve svaliti na njega, jer da je on gotov, da se za njih žrtvuje. Jednome od njih bilo je pismo i uručeno, ali su, čini se, za sadržaj znala sva trojica, pa se njihovo držanje prema Martinoviću na saslušanjima uglavnom poklapalo s tom njegovom porukom, te se dobrim dijelom njihovi iskazi, koji su teretili Martinovića, imaju svesti i na tu uputu Martinovićevu, koji je od početka bio uzeo organiziranje obrane u svoje ruke.

Szentmarjayjeva saslušanja, o kojima će niže biti govora, sjajan su primjer, kako je Martinović o stvarima i o ljudima govorio tek onda, kada su ih prethodno drugi prokazali i optužili – a i tada ih je, i to odlično i često veoma uspješno, branio!

Da li su neki direktori u tolikoj mjeri teretili Martinovića i zato, jer ih je istražitelj uspio prevariti uvjerivši ih, da Martinović tobože sve na njih svaljuje, pa su onda htjeli da mu se svete gomilajući priznanja protiv njega kako to misli Fraknói, – ili su njihova priznanja izazvana drugim uzrocima? Neki od njih spomenuli su nova imena pojedinih članova, koje su začlanili u tajna društva, – a ovima nisu imali razloga da se svete.

U njihovom davanju priznanja igrali su presudnu ulogu prije svega dokumenti, pismeni dokazi, uzapćeni kod njih prilikom hapšenja, a zatim stvarno pohvatana pisma, i ona, za koja su uhapšenici mislili, da su pala šaka policiji.

Možda su nad ponekim od njih vršena i nasilna saslušanja ili dobivena priznanja na prevaru.

U svakom slučaju veoma je zanimljiva u tom pogledu jedna, na latinskom napisana Hajnóczyjeva ceduljica, namijenjena njegovu advokatu, a koja je pala u ruke tužioca. »Izvanredno je karakterističan – piše Mályusz – na primjer Hajnóczyjev slučaj. On je svoje priznanje učinio pismeno 26. augusta 1794., iskreno otkrivši sve. Motive svoje iskrenosti, zbog koje se kasnije pokajao, iznio je 20. marta 1795. na onoj zgužvanoj malenoj ceduljici, što ju je utisnuo u ruku svoga advokata Sándora Madácha, »slobodnozidarskoga brata«, koji ga je posjetio u zatvoru, – a koja ceduljica je dospjela u ruke državnog tužioca.«

[178] Isto, str. 271.
[179] Isto, str. 266.

Tekst te ceduljice u cijelosti glasi: »Neka napokon služi tvome znanju i znanju onih, kojima je stalo do toga, da je vladin savjetnik Schilling mene, a vjerujem i ostale, tako lijepo prevario, da sam ja nužno morao suditi, kako je kralj zadovoljan, što je centar naše propagande uništen, kako samo radi svoga privatnoga znanja želi saznati članove i kako treba unutar 2–3 nedjelje svi da budemo oslobođeni. Otuda ono moje iskreno i nerazborito priznanje. *Nikad ne vjeruj Nijemcu!*«[180] (Posljednja rečenica napisana je mađarski, napom. V. B.)

Treba pritom imati u vidu i činjenicu, da je to bio prvi veći politički proces ove vrste u Ugarskoj, da su svi zavjerenici bili prvi put tada uhapšeni i saslušavani, da nisu raspolagali nikakvim ni vlastitim ni tuđim iskustvom s ovakvih istraga, – i da je napokon jedan tako mudar i nadaren učenjak, pisac i državnik, kakav je bio Hajnóczy, mogao, našavši se po prvi put pred političkom policijom, da bude i nespretan i naivan i da se u jednom svom slabom trenutku dade prevariti od Regierungsrata Schillinga, koji je bio poznat kao neskrupulozan i prepreden isljednik.

I jedna i druga mogućnost može biti vjerojatna, tako da ova pitanja i dalje ostaju otvorena. Ali čak kad bi se i pretpostavilo, da je to Hajnóczyjevo pismo napisano iskreno, a ne sa ciljem da zavara i zavede istražne i sudske vlasti, – i onda je izvan svake sumnje, da on nije rekao sve, što je znao, niti da je prokazao sve svoje drugove i članove tajnih društava, – usprkos tome, što je u svojoj osjetljivosti osjećao grižu savjesti i za ona svoja minimalna priznanja, koja su se odnosila isključivo na Martinovića i na još dvojicu-trojicu glavnih zavjerenika. Utvrđeno je, da su mnogi od onih, za koje se pouzdano zna, da su bili povezani s Hajnóczyjem, ostali neupleteni u istragu o zavjeri, da u vezi s njom nisu bili ni pomenuti, ni progonjeni.

Još jedan dokaz, da Hajnóczy nije sve iskazao, što je znao, pruža nam činjenica, da je od svih svojih političkih spisa priznao autorstvo samo jedne jedine svoje knjige (o porezima, De subsidiis).[181]

S druge strane ne podleži nikakvoj sumnji, da je i na ta minimalna priznanja Hajnóczy bio natjeran prije svega okolnošću, da je kod njega prilikom hapšenja pronađen ponajznatniji pismeni dokazni materijal, koji je sadržavao i neka imena zavjerenika i druga ozbiljna i neopoziva terećenja.

Car Franjo je u pismu od 21. augusta 1794., obavještavajući ga o toku istrage i o spisima, uzapćenim kod uhapšenika, pisao palatinu: »Samo Hajnóczyjevi papiri sadrže dosad zlodjela«.[182]

[180] »Pro tui denique et quorum interest notitia serviat, quod Regierungsrat Schilling me et credo etiam reliquos tam pulchre circumvenerit, ut ego necessario iudicare debuerim, maiestatem contentam esse, quod centrum propagandae nostrae solutum sit, quod pro privata tantum sui notitia membra scire velit et quod citra 2–3 septimanas omnes liberandi simus. Hinc illa sincera et imprudens mea fassio. *Soha se hidj a németnek.*« (Isporedi Mályusz, str. 188, bilješka broj 2).

[181] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 256.

[182] Isporedi Mályusz, nav. djelo, str. 708.

Nadovezujući na taj svoj prvi izvještaj, Franjo je pisao bratu palatinu Leopoldu 28. augusta 1794.:

»Von den Gefangenen beichtet nur Hainóczy, die anderen wollen nichts sagen, wie ich hoffe aber, so wird man sie auch *dazubringen.*« (»Od uhapšenika priznaje samo Hajnóczy, ostali ne će ništa da govore, ali kako se ja nadam, to ćemo i njih navesti na to«.)[183]

A da su za vrijeme istrage i suđenja vršene i najpodlije prevare nad optuženim zavjerenicima, o tome svjedoči i Szentmarjayjev slučaj. Szentmarjay je prilikom proglašenja kraljeva otpisa (kojim se potvrđuje smrtna kazna nad njim i njegovim drugovima) žestoko napao kraljevskog tužioca: »Vaše gospodstvo me je prevarilo; obećali ste mi, da ću spasiti svoj život time, ako iskreno priznam sve. Ja ću umrijeti, ali ću sačekati vaše gospodstvo pred sudom onoga, koji će se osvetiti nad krivokletnikom!«[184]

Kako se vršila istraga, da li su zavjerenici u zatvoru i prilikom saslušanja bili mučeni, – ne može se sa sigurnošću utvrditi, jer se izjave i protesti uhapšenika u vezi s postupkom primjenjivanim prema njima – ukoliko ih je bilo – nisu unosili u zapisnik, a preživjeli zavjerenici, poslije izlaska sa robije nisu o tome nikad progovorili ni riječi, jer su se prilikom puštanja na slobodu bili uz prijetnju najtežih posljedica obvezali na apsolutnu šutnju.

Suvremenici su vjerovali, da je Martinović od samoga početka bio mučen. Tako Kazinczy prije svog hapšenja u pismu Szentmarjayju od 22. kolovoza, javljajući mu da je Martinović uhićen saopćava između ostaloga i ovo: »Govore i to, da su Martinovića torturom saslušali, sileći ga na priznanje ne znam čega ...«

Car Franjo, nezadovoljan rezultatima prvotnih Martinovićevih saslušanja, piše 21. VIII. 1794. (mjesec dana nakon njegova uhićenja) bratu palatinu, kako je Martinovića na ponovnom saslušanju dao pritisnuti, pritegnuti (»stringiren«).[185] Da li je to značilo, da je bio izvrgnut torturi, nije jasno.

U jednom svom izvještaju od 23. septembra 1794. palatin predlaže caru Franji, da se uhapšenici u Beču, Szentmarjay i Bacsányi podvrgnu *»ozbiljnom* saslušavanju« o vezama s gornjom Ugarskom.[186] Šta bi ovo *ozbiljno saslušavanje*, vršeno nakon normalnih ispitivanja, imalo da znači, isto se tako ne može pouzdano utvrditi.

Jedno je sigurno: uhapšenim zavjerenicima bile su za sve vrijeme istrage i suda teškim lancima okovane i noge i ruke.[187]

Po Martinovićevu držanju u istrazi, po zapisnicima sastavljenim o njegovim saslušanjima, s pouzdanjem se može zaključiti samo to, da ga, čak i ako je bio podvrgnut torturi, mučenja nisu skrhala, jer se nigdje

[183] Mályusz, nav. djelo, str. 717.
[184] Fraknói, *Zavjera*, str. 378.
[185] Isporedi Mályusz, nav. djelo, str. 708.
[186] Isto, str. 182–183.
[187] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 317.

ne vidi slomljen čovjek, koji ne vlada više sobom i koji odaje sve što zna; on do kraja pazi na svaki svoj iskaz, da ne bi koga provalio ili odao što novo, zavarava isljednike, priča im stvari, koje nemaju nikakve veze s onim, što bi oni htjeli iz njega da izvuku ...

Ali bez obzira na stepen strogosti, koji se primjenjivao nad uhapšenicima, zavjerenici su uspjeli tajnim putem da uspostave vezu među sobom, što im je u mnogome olakšavalo obranu, jer su se prethodnim sporazumima omogućavali istovetni iskazi i saglasna negiranja ili zatajivanja činjenica.

Da su zavjerenici slali jedni drugima pismene poruke, potvrđuju i ova dva slučaja. Solarčika je »teško kompromitiralo njegovo pismo (pisano u zatvoru, napom. V. B.), u kome poziva one, kojima je dao katekizme, da krivo svjedoče.«[188]

Vidjeli smo, da je uhvaćena i pomenuta Hajnóczyjeva cedulja, utisnuta u ruku advokata, kad ga je ovaj pohodio u zatvoru.

Postoje izvjesni podaci, na osnovi kojih bi se dalo zaključiti, da je Martinović morao i među članovima istražne komisije imati nekog svog pristašu ili prijatelja, koji ga je potajno i na vrijeme obavještavao o sadržaju novo pronađenog i uzapćenog materijala, o neosporivim corpus delictima, i o tome, što je u međuvremenu priznanjima drugih bilo neopozivo dokazano; zahvaljujući samo tome, mogao se Martinović u daljim svojim saslušanjima uglavnom ograničavati isključivo na priznanje onoga, što je istražna komisija već bila nepobitno utvrdila.[189]

Da je netko, tko se slobodno kretao i vjerojatno pripadao istražnoj komisiji, obavještavao Martinovića u zatvoru i o zbivanjima u vanjskom svijetu, vidi se i po tome, što je Martinović, iako je uhapšen 23. jula, saznao za pad Robespierrea od 27. jula, i o tome govorio u jednoj svojoj predstavci.[190]

Položaj Ignjata Martinovića, koji je bio ne samo vođa zavjere ugarskih jakobinaca, nego i glavni organizator njihove obrane pred policijom i sudom, – bio je u istrazi veoma težak.

Braniti zavjereničku stvar, spasavati pohvatane i nepohvatane članove tajnog jakobinskog društva bilo je veoma otežano već i time, što je istražna komisija raspolagala golemim pismenim dokaznim materijalom, čitavim nizom knjiga, brošura, letaka, uzapćenih pisama, popisa imena i sl. Zavjera je bila razgranata po čitavoj Ugarskoj, pohapšeni zavjerenici imali su brojne neotkrivene veze s ljudima na slobodi, neizvjesnost o tome, tko je a tko nije kompromitiran bogatom uzapćenom korespondencijom, činjenica, da su svi zavjerenici bili ljudi potpuno neiskusni, što se držanja pred političkom policijom tiče, jer su svi sada po prvi put bili uhapšeni – pod takvim okolnostima braniti zavjereničku stvar i spa-

[188] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 352.

[189] Neke okolnosti govore za to, da se član istražne komisije Pichelstein odnosio »s izvjesnom simpatijom prema Martinoviću«. (Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 368).

[190] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 154.

savati optužene drugove nije bilo lako. Držati sve niti u svojim rukama, voditi o svemu brigu, paziti na svačije iskaze, uspješno dirigirati obranom tako složenom i teškom – mogao je samo čovjek Martinovićeve nadarenosti i njegove požrtvovnosti i predanosti stvari revolucije.

Saslušanja je trebalo uskladiti s pronađenim pismenim dokumentima i obranu zavjerenika (uklanjanje krivice sa njih i prikazivanje zavjereničke akcije u što nedužnijem i neopasnijem svijetlu) – trebalo je provoditi tako, da sva ta nastojanja ne budu u direktnoj i oštroj suprotnosti s uzapćenim pismima i s već danim priznanjima i utvrđenim činjenicama, – jer bi inače obrana izgubila svaku uvjerljivost, vjerodostojnost i efikasnost.

Osnovno nastojanje Martinovićevo bilo je (pošto iz postavljenih pitanja, iz predočenih zapisnika ili drugim tajnim putem sazna, što je tko rekao): ne ići dalje, ne reći ništa novo, govoriti samo o onome, što je sa strane drugih već utvrđeno, – pa i to ublažujući, pobijajući, pomažući svojim priznanjima maksimalno pojedinim saučesnicima. Ili naširoko, u cilju zavaravanja, skretanja sa glavnog i konkretnog, u cilju krivog usmjeravanja istrage – pričati o stvarima (veoma interesantnim i na prvi pogled strahovito tajanstvenim i važnim), koje nemaju veze s njegovim optuženim drugovima, koji su već uhapšeni, ni s onim suradnicima, koji su ostali na slobodi – iznositi događaje koji nemaju uopće nikakve konkretne veze sa zavjereničkom organizacijom i s unutrašnjim, stvarnim pripremanjem ustanka, – nego odvode istražnu komisiju daleko nekud u inozemstvo, u neke upravo savršeno izmišljene vanjske veze, preko nekih tajanstvenih i veoma važnih inozemnih kurira, koji ne postoje, i preko posredovanja nekih ličnosti, koje su mrtve.

Kao sjajan primjer za to, služi njegov uspjeli pokušaj, da na saslušanju od 9. septembra 1794. – optužujući teško samo sebe i mrtvoga Forstera, – ispriča priču o izmišljenom izaslaniku francuskog Odbora spasa, koji mu je dolazio u Beč i donio poziv od revolucionarne francuske vlade, da podigne ustanak u Ugarskoj. Tu priču nastavio je i na saslušanju 10. IX. Tereteći tako i sve više uvaljujući samo i isključivo sebe i ponekog pokojnika, Martinović je danima i danima pričao istražiteljima takve fantastične i neistinite priče, koje je, zahvaljujući svojoj genijalnoj literarnoj nadarenosti uspijevao da učini vjerojatnima.

Istražna komisija je sastavljala zapisnike o svim tim bajkama i pridavala im veliku važnost. Tako se dobivalo na vremenu, – da se oni na slobodi mogu skloniti ili poništiti sve, što bi ih moglo teretiti, a oni u zatvoru da bi se pribrali i pripremili i, pitani o tim Martinovićevim izmišljenim iskazima, bili upozoreni, kako Martinović ništa ne priča o njima i o stvari, o zavjeri i o ustanku, nego o sasvim drugim zgodama i osobama.

Ponekad pokušavajući da spriječi dalje progone svojih jakobinskih drugova Martinović pribjegava i otvorenim prijetnjama. Tako u decembru 1794. upozorava vladu, da ne vrši dalja uhićenja, jer su takva

hapšenja »prouzrokovala propast francuskoga kralja; u godinama koje prethode revoluciji, Bastilja je bila puna nezadovoljnika, što je požurilo izbijanje revolucije«.[191]

Da je Martinović u istrazi uistinu branio svoje drugove, to je na jednome mjestu morao da prizna čak i takav njegov protivnik, kakav je Fraknói, ustvrdivši u svojoj prvoj knjizi, da Martinović *»svoje sukrivce brani,* a nevine kompromitira«.[192]

Ti nevini, koje Fraknói spočitava Martinoviću, bili su ili mrtvi[193] (Đurković, Forster, Fodor i dr.), – ili ih je Martinović tako »teretio«, da se ni jednom jedinome od njih nije ništa dogodilo.

U vezi s time treba istaći, da i po drugom Martinovićevu glavnom napadaču, po Mályuszu, pominjanje različitih osoba sa strane Martinovića u njegovim saslušanjima nije protiv njih navodilo nikakve konkretne dokaze ni stvarne optužbe, – tako da palatin i poslije svih tih iskaza Martinovićevih nije protiv imenovanih ličnosti mogao da poduzme nikakve energičnije mjere »zbog pomanjkanja dokumenata«.[194]

Od osobite je važnosti, baš zato što potječe od Fraknóija, i ova konstatacija: u prvoj svojoj knjizi on između ostaloga mora da dođe do zaključka, kako Martinović na saslušanjima *»zavodi istražnu komisiju na krivi put«.*[195] I zavodi je s uspjehom. Negodujući nad Martinovićevim »nepotpunim«, »nejasnim«, »nestvarnim« i »izmišljenim« iskazima, Fraknói konstatira: »Usprkos svemu tome, istražnu komisiju su zadovoljili ti iskazi (Martinovićevi); a ni pitanje inozemne novčane pomoći nije smatrala potrebnim bolje da rasvijetli.«[196]

Napokon u vezi s Martinovićevim držanjem u istrazi treba ponovo naglasiti, da je on od samoga početka (kada je na saslušanju od 13. VIII. prvi put meritorno saslušavan o ugarskoj zavjeri) svu glavnu krivicu primio na sebe.

U pismima, što ih je uputio trojici direktora, on im između ostaloga poručuje, da se oni mogu nadati amnestiji, a da je on sam (Martinović) »gotov da za sve njih žrtvuje svoj život«.[197]

Za sve vrijeme istrage, Martinović je nastojao, da se tog svog obećanja drugovima dosljedno drži.

U to, da je on glavni krivac, uspio je Martinović svojim iskazima da uvjeri i palatina Leopolda, koji u svome memorandumu od 16. aprila 1795. piše, da je Martinović, za koga traži najstrožu kaznu, »zaveo sve ostale članove« zavjere.[198]

[191] Fraknói, *Život,* str. 175.
[192] Fraknói, *Zavjera,* str. 266.
[193] Ovo bezopasno terećenje mrtvih bili su od Martinovića preuzeli i drugi optuženi zavjerenici, pa je tako na primjer Lacković na jednom saslušanju izjavio, da je *Otvoreno pismo caru* preveo na mađarski »János Sárközy, *koji se nedavno ustrijelio«.* (Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 264).
[194] Isporedi Mályusz, nav. djelo, str. 183–184.
[195] Fraknói, *Zavjera,* str. 266.
[196] Isto, str. 275.
[197] Isporedi Fraknói, *Život,* str. 127.
[198] Mályusz, nav. djelo, spis broj 181.

To će posvjedočiti i obrazloženje sudske presude, kojom se nad Martinovićem izriče smrtna kazna. Kraljevski sud je »iz njegovih vlastitih priznanja znao, da je on bio glava »zavjere, uperene protiv kralja i općeg dobra«; da je protiv dinastije objavio pogrdne spise; da je namjeravao kralja lišiti prijestolja, ustav srušiti, stanovnike države dići na ustanak. Zbog toga ga je osudio na gubitak glave i imetka.«[199]

Optuženi zavjerenici nisu stradali zato, jer ih je Martinović »izdao« i teretio, ili zato, jer su se Martinović i oni slabo držali u istrazi, – nego zato, jer su dva člana dinastije, car i kralj Franjo i njegov brat palatin Leopold, već unaprijed bili odlučili, da će im posmicati glave, bez obzira na rezultate istrage i suđenja, tako da je još prije završetka sudskog procesa i izrečene presude njihova sudbina bila definitivno riješena.

Tvrdnje građanskih historičara dakle, da je »Martinović izdao svoje ugarske drugove« (Fraknói), da je iz sebičnih, nečasnih motiva »bezobzirno otkrio sve« i iz kukavičluka, da spasi sebe, upropastio ostale zavjerenike (Mályusz), i da je »on sam otkrio cijelu mađarsku zavjeru i otjerao u zatvor svoje drugove« (Szekfű) – izobličuju se kao klevete čak i na osnovi onog dokumentarnog materijala, što ga sami ti Martinovićevi napadači objavljuju.

Sve te njihove optužbe protiv Martinovića predstavljaju drastičan, i u historijskoj znanosti besprimjeran pokušaj moralnoga umorstva nad pogubljenim pokretačem demokratske revolucije, s očitim ciljem, da se spriječi onaj golemi utjecaj, što ga na kasnija pokoljenja neodoljivo vrše svi veliki martiri, koji su sebe žrtvovali za slobodu porobljenih naroda i potlačenih klasa.

Poglavlje treće

SUĐENJE I KAZNE

U svom *Političkom testamentu,* pisanom nekoliko mjeseci pred smrt, Martinović konstatira, da su ga protiv zakona, kao bečkog građanina, zato poslali na suđenje u Ugarsku, kako bi ga sa sigurnošću osudili, jer se u Ugarskoj »sudovi pokoravaju zapovijedima svećenika«.

Pokazalo se, da je Martinović stvarno imao pravo. Feudalni klasni karakter i prvostepenog (kraljevska tabla) i apelacionog (Stol sedmorice) suda u Ugarskoj, u mnogome je pridonio, da osude, izrečene nad nosiocima antifeudalne, demokratske revolucije, budu upravo zvjerske i u oštrom nerazmjeru prema osudama, kojima je austrijski sud kaznio bečke jakobince.

[199] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 350–351.

Dok su od ugarskih zavjerenika sedmorica osuđena na smrt i pogubljena, dotle su bečki zavjerenici, uglavnom na osnovi slične optužbe, kažnjeni vremenskim kaznama, izuzevši jednog jedinog, poručnika Hebenstreita, koga je kao oficira vojni sud osudio na smrt.

Uloga tužioca u procesu protiv Martinovića i drugova bila je povjerena »direktoru pravnih stvari«, Nyéki Németh Jánosu, besavjesnom, nemoralnom čovjeku, poznatom ucjenjivaču i beskrupuloznom karijeristi, koji je, da bi došao do položaja i novaca i da bi se dodvorio dinastiji, vršio nečuvene prijevare, nezakonitosti i nasilja nad zavjerenicima, ne ustručavajući se čak ni od toga, da im od familija izmamljuje velike sume novaca.[200]

Predsjednik kraljevske table Ürményi bio je »čovjek velike obrazovanosti i vanrednog talenta, ali inače prava ropska duša bez moralnog i pravnog osjećaja, svaki je sistem služio do kraja... Budući da su ga njegovi lični dušmani tada oklevetali kao sumnjivca, upotrebio je Ürményi zgodu, da zadobije povjerenje kralja Franje, te je mimoilazeći svaku formalnost, što je traži zakon, postupao s optuženima nasilno i nemilosrdno.«[201]

Prema optužnici: »Martinović je glava zavjere, koja je imala za cilj, da podigne revoluciju u Ugarskoj... Prezir prema kraljevskom dostojanstvu, mržnja prema plemstvu, a častohlepna želja za preobražajem potakli su ga da organizira dva tajna društva i da širi opake ideje, preuzete od Francuza ...«[202]

Svrgnuvši redovničku mantiju nastojao je da okupi oskudne, zadužene, skitničke nezadovoljne elemente u cilju rušenja postojećeg imovinskog i pravnog poretka.

U toku suđenja izvršen je čitav niz nezakonitosti i nasilja protiv optuženih, naročito sa strane tužioca Németha. On je »na sve načine sprečavao branitelje da vrše svoju dužnost«, dopustio im je da se svega jedamput vide sa svojim branjenicima. Advokati i branjenici mogli su među sobom saobraćati samo pismeno, a ono što su jedni drugima pisali u vezi s obranom, prolazilo je kroz ruke Némethove, odakle su ta pismena saopćenja često »stizala okrnjena na svoje mjesto opredjeljenja«. Tužilac je vršio i otvorenu presiju nad advokatima. Tako je jednome od njih, Szabó-Sáróiju rekao: »Gospodine, vi se igrate svojom glavom, ako ovako branite optužene«.[203]

Osnovne teze branitelja bile su:

»Stupanje u neko tajno društvo još ne znači uvredu veličanstva.

Kraljevski tužilac je dužan, da na način, koji isključuje svaku sumnju, dokaže, da su optuženi uistinu članovi tajnih društava; mora doka-

[200] Isporedi Mályusz, navedeno djelo, bilješka broj 2 na str. 761.
[201] Šišić, *Hrvatska povijest*, III, str. 116.
[202] Isporedi Fraknói, *Život*..., str. 183.
[203] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 340–341.

zati: gdje, kada i pod kakvim okolnostima je organizirana zavjera. Ako to nije u stanju učiniti, ne može podići ni optužbu zbog izdaje.

Pisci katekizama ne mogu se optužiti zbog veleizdaje, a još manje njihovi čitaoci. Pozitivni zakoni ne ograničavaju pravo, da svatko može slobodno da piše i napisano da čita; no čak ako bi i postojalo takvo ograničenje, oni, koji bi ga prekršili, mogu se najviše kazniti samo novčanom kaznom, kako to pokazuje primjer evropskih naroda.

Kraljevski tužilac tvrdi, da katekizmi sadrže francuske demokratske principe, koji stoje u suprotnosti s našim ustavom. Ali ta činjenica nije dovoljna, da bi se utvrdio teški zločin; jer katekizmi ne sadržavaju nijednu takvu stavku, koju već ranije nisu propagirala štampana i slobodno prodavana djela.

Uz to treba imati u vidu, da je pod Josipom II. i u vrijeme sabora od 1790/91. vladala neograničena sloboda štampe; na osnovi toga ne iznenađuje, što su katekizmi, o kojima je riječ, širenі. Ne postoji zakon, koji zabranjuje širenje misli pismenim putem.

Kraljevski tužilac tvrdi, da katekizmi ugrožavaju državnu bezbjednost. Jedva se može zamisliti, kako bi se to moglo dogoditi. Nitko još nije čuo, da su neki narod podigli na ustanak s pomoću spisa. Svagdje, pa i u Francuskoj, bili su potrebni moćni ljudi i mnogo novaca. Tužilac bi dakle morao pokazati vojničku snagu ili saveznike, s pomoću kojih bi se, na ruševinama današnjeg ustava, mogle dovesti do pobjede ideje katekizama. Sadržaj katekizama je utopija.

Optuženi su siromašni ljudi. Neshvatljivo je, kako se oni mogu optuživati time, da su se spremali da podignu revoluciju.

Jedan dio optuženika uhapšen je na osnovi spisa, zaplijenjenih u njihovim ormarima. Ma što sadržavali ti spisi, dotle, dok leže u ormaru, imaju se smatrati kao misli, koje čovjek kasnije može izmijeniti ili ih zaboraviti.

Vlastita priznanja optuženih, ako nema drugih dokaza, nemaju u smislu ugarskih zakona dokazne snage.

Napokon su optuženi, kao plemeniti ljudi, bili ovlašćeni širiti i izvan sabora one svoje ideje, koje imaju za cilj promjenu ustava. Ako su pogriješili, treba im to objasniti, a ne optužiti ih zbog uvrede veličanstva.«[204]

Treba imati u vidu, da se ova obrana nije odnosila na sve optužene. Četvorica od njih Martinović, Szentmarjay, Solarčik i Verseghy odbili su da prime advokate te su sami sebe branili.[205]

27. aprila 1795. donesena je osuda, koja je »na osnovi Martinovićevih vlastitih priznanja utvrdila, da je on »glava zavjere uperene protiv kraljeva dostojanstva i protiv opće bezbjednosti«, da je namjeravao kralja lišiti prijestolja, ustav srušiti, stanovništvo pobuniti i da je objavio spise, koji su pogrdni za kralja ...«

[204] Fraknói, *Zavjera*, str. 343–345.
[205] Isporedi isto, str. 337.

»Bilo je rasprostranjeno shvaćanje, da su suci izrekli smrtne kazne zato, jer su ih povjerenici dvora uvjerili, da osude služe samo za zastrašivanje, a da će kralj obilato da se posluži svojim pravom pomilovanja.«[206]

Stol sedmorice bio je sastavljen ovako: predsjednik palatin, nadvojvoda Leopold Habsburški, brat kraljev.

Broj sudaca 20: pet iz redova višeg svećenstva, sedam iz redova višeg plemstva i osam iz redova srednjeg plemstva. (Svećenici nisu sudjelovali u suđenju kod parnica zbog uvrede veličanstva.)

»Prema staroj praksi, Stol sedmorice je običavao da potvrdi ili da ublaži osude, koje je donio kraljevski sud, ali nikad ih nije pooštravao. Ipak je nadvojvoda palatin uputio pitanje kralju, da li Stol sedmorice, odstupivši od te prakse, može povećati osude, i eventualne kazne na robiju pretvoriti u smrtne osude? Kralj je na ovo pitanje odgovorio sa da.«[207]

Već drugi dan nakon izrečene presude prvostepenoga suda na sjednici Stola sedmorice od 28. aprila raspravljalo se o žalbi. Predsjedao je sam palatin! A već sutradan donesena je odluka, kojom se potvrđuje osuda kraljevske table »s tim pooštrenjem, da Martinović na stratištu ima da gleda smaknuće svoja četiri druga i da katekizmi, pravila o primanju i Pismo upućeno caru imaju biti spaljeni na lomači.«

Isto tako brzo (na sjednici od 30. aprila i 2. maja) donesene su odluke i o potvrđivanju smrtne kazne četvorici direktora.

U vezi sa presudom Stola sedmorice naročito su karakteristične ove dvije činjenice: u procesu zbog zavjere protiv dinastije, zainteresirana strana, član dinastije, palatin nadvojvoda Leopold Habsburški, bio je ujedno i tužilac i sudac, i to, kao predsjedavajući, glavni faktor u donošenju osude; odluka je, pod presijom dinastije, donesena na brzinu, nijedan član suda nije imao prilike da na miru, posebno prostudira spise, nego su ti golemi akti satima čitani na zajedničkoj sjednici, – i u roku od 24 sata sve je bilo gotovo.

Kralj Franjo je sve prijedloge svoga brata, palatina Leopolda, u vezi s Martinovićevim procesom, pa čak i one palatinove predstavke o smrtnim osudama i o odbijanju pomilovanja na smrt osuđenih – u potpunosti prihvatio. »Bez pretjerivanja možemo reći, da je u procesu i u stvarima povezanim s njim jedino i isključivo odlučivala palatinova volja i njegovo shvaćanje.«[208]

U svom memorandumu, upućenom kralju Franji iz Budima 16. aprila 1795., palatin Leopold je o amnestiji pisao ovo: »Jedna amnestija može po mome mišljenju da ima mjesta samo za zavedene, zabludjele pre-

[206] Isto, str. 359.
[207] Isto, str. 363.
[208] Mályusz, nav. djelo, str. 202.

stupnike, koji se kaju i koji sami priznaju svoju krivicu, ali prema zločincima protiv države ne može se ni u kom slučaju odstupiti od strogosti i od zakonskih propisa, a da se pritom država ne dovede u najveću opasnost.«[209]

U svom pismu kralju Franji od 20. maja 1795. palatin ovako opisuje pogubljenje Martinovića i drugova: »Danas ujutro izvršena je smrtna kazna nad petoricom kolovođa, koja je protekla sasvim u redu uz izvanrednu navalu publike, koja je pritom dala izražaja svome veselju zbog ovakve potpuno zaslužene kazne. Nažalost ti ljudi, a poglavito grof Sigray, nisu se držali skrušeno, a posljednji je štaviše u svojim posljednjim časovima izjavio, da ni u što ne vjeruje ...«[210]

Svoj prijedlog Franji od 21. maja 1795., da se među novom, na smrt osuđenom trinaestoricom, ne pomiluju Solarčik i Öz, – palatin je obrazložio ovako »Obojica, Szolarczik i Öz, pokazuju takav stupanj zloće, da se čini potrebnim, da i oni posluže kao primjer za ugled drugima, kako se ne bi reklo, da su pogubljeni samo kolovođe ... Samo molim, u slučaju da gore navedena dvojica treba da budu smaknuta, a isto tako i u vezi s ostalima, neka mi se brzo pošalje uputa, kao što se to učinilo s ranijima,[211] kojom prilikom se ja nisam mogao dovoljno diviti brzini rješenja.«[212]

Car Franjo je odgovorio palatinu na taj njegov prijedlog 30. maja potvrđujući smrtnu osudu Solarčikovu i Özovu između ostaloga i ovo: »Ja se potpuno slažem s tvojim mišljenjem. Szolarczik i Öz su svakako najgori od svih ...«[213]

U svom pismu kralju Franji od 27. maja 1795. palatin Leopold se protivi pomilovanju, odnosno smanjenju kazne i ovih osuđenika: »Sad moram po dužnosti izvijestiti, da se po mome mišljenju nevrijednima pomilovanja čine prije svih ostalih Tančić (Ignjat), Lacković (Ladislav) i Bacsányi ...«[214]

Poslije izvršenih prvih smaknuća, Haller je, 21. maja 1795., savjetovao palatinu »da sad već više ne izvršuje nova pogubljenja, pošto ni prvih pet smrtnih osuda nisu mogle postići željeni dobar utisak. Na to palatin nije ništa odgovorio, nego ga je otpustio«.[215]

[209] Palatinov Memorandum je u cijelosti objavljen u Mályuszovoj navedenoj zbirci dokumenata, spis broj 181.

[210] Mályuszova navedena zbirka dokumenata, spis broj 190.

[211] Tu palatin misli na brzu potvrdu njegova prijedloga sa strane cara, da se Martinović i četvorica njegovih najbližih drugova (Hajnóczy, Lacković, Szentmarjay i Sigray) ne pomiluju, nego da budu pogubljeni. (Napom. V. B.)

[212] Navedena Mályuszova zbirka dokumenata, spis broj 191.

[213] Isto, str. 867.

[214] Isto, spis broj 195.

[215] Mályusz, navedeno djelo str. 199. – Sam palatin je u jednom svom povjerljivom aktu napisao o tome ovo: »Gr. Haller sagt, dass die Executionen nicht den erwünschten Effect hervorbringen. Darum sei er aus Diensteifer verpflichtet zu bemerken, dass, da schon einige hingerichtet worden, dies ja nicht mehr geschehe, worauf ihm nichts geantwortet worden, sondern er entlassen worden ist.« (Navedeno na istome mjestu, bilješka broj 3 na str. 199.)

A svega desetak dana kasnije, 3. juna, dao je smaknuti dvojicu ponajneduznijih osuđenika, studenta Slovaka Aleksandra Solarčika i mladoga peštanskoga advokata Pavla Oza.

Iz palatinova pisma kralju Franji od 22. aprila 1795., u kome mu javlja o prvim smrtnim osudama, izrečenim toga dana nad Martinovićem i Hajnóczyjem, vidi se, da je unaprijed, još prije donesene presude, palatin bio siguran, (oni su već po njemu dakle bili osuđeni) da će i Sigray, i Szentmarjay i Lacković biti osuđeni na smrt, a unaprijed je odlučio da budu osuđena sva petorica na smrt zato, što se je nadao – svojom zavrnutom pameću – da će ih tada, poslije izrečene smrtne osude, dovesti do priznanja: » ... nadam se, da će se ti ljudi, kad budu vidjeli, da im nema spasa, natjerati na priznanje«.[215a]

Palatin je u svom dopisu kralju Franji od 4. maja 1795. odlučno tražio, da se i prva petorica na smrt osuđenih (Martinović, Lacković, Hajnóczy, Sigray i Szentmarjay) nikako ne pomiluju, – i s obzirom na to, što je u sadašnjim okolnostima toliko potreban zastrašujući primjer, a i zato, što su ta petorica dostigla krajnji stupanj »zloće« i »nevjerstva«.

Pritom je veoma značajno, da je palatin tog istog dana, 4. maja, kada je tek tražio od kralja da potvrdi smrtnu osudu, već unaprijed odlučio, da imaju sa sigurnošću da budu strijeljani, pa još toga dana bio izvršio sve pripreme za njihovo smaknuće. Moleći kralja da izvršenje smaknuća nad petoricom zavjerenika povjeri lično njemu, on mu u istom dopisu od 4. maja taj zahtjev obrazlaže time »što je on s vojnim zapovjednikom već sve udesio«, i poduzeo sve potrebne mjere za pogubljenje.[216]

Kad su 23. II. 1795. saslušanja završena, ostalo je 42 uhapšena i optužena.[217]

Od optuženih zavjerenika sedmorici je odsječena glava na stratištu (20. V. 1795. Martinoviću, Szentmarjayju, Hajnóczyju, Lackoviću i Sigrayju, – a 3. VI. 1795. dvojici mladih pravnika Ozu i Szolarcsiku); dvojica su izvršila samoubijstvo (naš Josip Kralj i Fodor), pjesnik Szentjóbi Szabó umro je na robiji, dvadesetsedmorica osuđena su na robiju: »koji su godinama stradali po inozemnim tvrđavskim tamnicama« do pomilovanja; posljednji je, 1803., pomilovan pjesnik Verseghy.[218]

Prema kazivanju Szirmaya iz godine 1809., Martinović je prilikom crkvenoga raščinjavanja stupao »ponosito dignute glave«, a »na usnama mu je lebdio preziran osmijeh«. Kazinczy je 1811., na osnovi onoga, što je o tome ranije čuo, zabilježio, kako je Martinović popove, koji su

[215a] Isporedi Mályusz, nav. djelo, spis broj 183, str. 853.
[216] Isporedi Mályusz, nav. djelo, str. 857 i bilj. broj 3 na istoj strani.
[217] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 336.
[218] Isporedi Fraknói, *Život* ..., str. 211.

pomagali biskupu pri ceremoniji, kad su pogriješili u redoslijedu, upozorio na pogrešku. A kada ga je, raščinjenog, biskup Kondé predavao sucima, i pri tom izgovorio ove riječi: »Predajem vam dakle ovoga čovjeka, koji je protiv domovine kovao zavjeru«, – Martinović mu je, uzviknuvši, upao u riječ: »Nije istina, ne protiv domovine, nego samo protiv kralja!«[219]

Jedan od zavjerenika, pjesnik Kazinczy, zabilježio je u svom dnevniku, da je Martinović, kad mu je izrečena smrtna osuda, rekao sucima: »Hladnokrvno idem u smrt; zaslužio sam kaznu od kralja, koga sam se spremao srušiti; ali ono, što nisam učinio ja, izvršit će se kasnije. Ali recite mi, suci, kako imate duše da ubijete onog plemenitog Sigraya, koji nije sposoban ni za kakvo, ni dobro ni zlo djelo, koga sam ja za svoga pomoćnika izabrao samo zato, jer sam se morao žuriti, i koga bih razriješio, čim nađem sposobnijeg. Zar je on mogao toliko da skrivi da mora umrijeti?« – Postojale su i druge verzije ovoga govora.

»U isto vrijeme je vojno zapovjedništvo izvršilo izvanredne pripreme, kao da se treba bojati pobune. Na dan izvršenja smrtne kazne u kasarnama su upregli konje ispred topova. Vojska, koja je bila snabdjevena oštrim mecima, bila je postrojena u gusti zid od gardijske kasarne (gdje su zavjerenici bili utamničeni) ... pa sve do stratišta ...«[220]

Bacsányi je raspoloženje jakobinskih martira pred pogibijom obilježio ovim stihovima, što ih je, ugljenom, ispisao na zidu svoje ćelije:

L'jepo je za domovinu trpjet',
Okove nosit, slavno j' za nju mr'jet.
Zgineš li za nju, svojim imenom
Oplemenjivat pokoljenja ćeš.[221]

Svome drugu na bijelome hljebu, Suljovskome, koji je u ćeliji blizu njegove zajedno s njim očekivao izvršenje smrtne kazne, – Kazinczy je, objašnjavajući mu zašto nije utučen, rekao: »Kad treba da ginemo – ginimo lijepo.«[222]

Značajan je i ovaj razgovor između Kazinczyja i vojnika, koji su ga čuvali:

»Šta si učinio, da su te doveli ovamo?« – pitao ga je vojnik.

»Sav moj grijeh je – odgovorio je Kazinczy – što sam napisao nešto i što nisam odao svoje drugove.«

»Ta da si to uradio, bio bi nitkov ... I samo zato hoće da te ubiju?« – pitao je vojnik, a onda je dodao: »Ali doći će već red i na Švabu.«[223]

[219] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 376, bilješka broj 1.
[220] Isto, str. 381.
[221] Isto, str. 366.
[222] Isto, str. 387.
[223] Isto, str. 387.

»Hajnóczy je mirno saslušao čitanje kobnog kraljeva otpisa (koji potvrđuje smrtnu osudu, napom. V. B.). Kada je sudac završio čitanje: »Mogu li otići?« pitao je, i naklonivši se vratio se u svoju ćeliju. Tu je zatresao lancima, i glasno, da ga mogu čuti drugovi, rekao: »Bolje je umrijeti, nego ma i samo tri godine nositi ove okove.«

Njegov drug u zatvoru, pjesnik Kazinczy, zabilježio je u svom dnevniku, kako otada Hajnóczyja »više ni na trenutak nije napuštao onaj mir i ono vedro raspoloženje, koji su pratioci visokog morala i istinske veličine«.

Iz tih posljednjih dana zabilježene su i ove Hajnóczyjeve riječi: »Mi stradamo nevini, žrtve smo vladajuće stranke, i uistinu nije vrijedno živjeti sred tako duboke pokvarenosti ljudi«.[224]

»Na stratištu Hajnóczy je bio hrabar i potresno dostojanstven. Stupivši u četverokut spazio je jednog poznatog vojnika. »Pozdravi mi zemljake – rekao mu je – i ispričaj im, kako sam umro. Neka ne vjeruju, da sam bio zločinac. Moje namjere bile su dobre i čiste. Umirem kao žrtva pravedne stvari.«[225]

Lacković je »na stratištu popa, koga su postavili kraj njega da ga ispovjedi, najurio ... divlje je umro, kao što je divlje i živio« taj vojnik revolucionar.[226]

Solarčik je, između ostalog, izgubio glavu i zato, jer je palatin saznao, da je na zidu svoje ćelije ugljenom narisao drvo slobode, »kome je stablo bio Martinović, a grane su nosile imena učesnika u zavjeri; mač presijeca stablo na dvoje, a ispod njega stoji ovo proročanstvo: »Iz stabla će ljepše da procvate«.«[227]

Solarčik se »na putu do gubilišta prepirao s katoličkim svećenikom. Između ostaloga mu je rekao, da i on umire nevin, kao Krist. Svećenik ga je ukorio, što uspoređuje sebe sa Kristom. »Zaista – rekao je Solarčik osmjehujući se – mislim, da ću postati novi Krist za moj narod; a možda će jednom od moje smrti imati više koristi«. Skočivši s kola, udario je petu o petu, i kao da ide na igranku, otplesao je na stratište.«[228]

Na gubilištu Öz se ovim riječima obratio sakupljenom mnoštvu: »A sad, draga braćo, živite sretno! U ovom zadnjem trenutku moga života, kad stojim tako blizu smrti ...« – Tu su ga krvnici, koji mu nisu dali dalje da govori, prekinuli odvukavši ga na gubilište.[229]

»Sutradan ujutro na stratištu su cvale ruže, što ih je posadila tajna ruka.«[230]

[224] Isporedi Fraknói, *Zavjera* ..., str. 379.
[225] Isto, str. 384.
[226] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 152.
[227] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 389.
[228] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 389–390.
[229] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 156.
[230] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 386.

Jedva mjesec dana nakon izvršenih posljednjih smaknuća u Pešti, 10. jula 1795., palatin je u Laksenburgu priređivao rakete za vatromet, koji je trebao da uveliča dvorsku zabavu te večeri. Pošto je uz blagoslov svoga brata, cara Franje, sedmorici zavjerenika na stratištu posmicao glave, a dvadesetsedmoricu poslao na robiju, palatin je zajedno s dvorom plivao u radosti nad tako uspješno svršenim poslom, pa je sve to trebalo proslaviti i s naročito bogatim palatinovim vatrometnim točkama.

Ali dok je sa svojim momkom i lakajem u improviziranom laboratoriju pripremao svoje pirotehničke proizvode, jedna nenadana eksplozija izazvala je strahovito pustošenje: momak i lakaj ostali su na mjestu mrtvi, a palatina su izvukli iz ruševina onesviješćenog i svega u ranama od opekotina. »Stanje nesretnog nadvojvode bilo je sasvim beznadno, tako da su svakog trenutka očekivali njegovu smrt. ... Užasne muke ubrzo su ga vratile k svijesti. Želio je smrt i tražio, da ga ubiju i da ga tako oslobode patnji ... S pojedinih prstiju desne ruke odvajala se koža i otpadali nokti ... Svaki djelić njegova popaljenoga tijela gorio je paklenim bolovima ... Ležeći je još jače osjećao rane i zato je posljednje svoje časove proveo stojeći ... Nakon strahovite i jedva zamislive patnje od jednoga i pol dana 12. jula, noću između dva i tri sata smrt ga je napokon spasila muka.«[231]

Poglavlje četvrto

UČEŠĆE HRVATA I SRBA U MARTINOVIĆEVU JAKOBINSKOM POKRETU

I

HRVATSKA U POSLJEDNJIM DECENIJIMA OSAMNAESTOG STOLJEĆA I NJEN UDIO U ZAVJERI

Građanska historiografija je podcjenjivala ulogu Hrvatske u to ponajživlje i ponajburnije vrijeme evropske historije. Učešće Hrvata u jozefinističkom pokretu osamdesetih godina osamnaestoga stoljeća ne samo da nije ispitano, nego je i potpuno krivo svedeno uglavnom na suprotstavljanje feudalne klase Josipovim reformama. Isto je tako sasvim neproučeno ostalo i participiranje Hrvata u onom pokretu, koji je i narode u austrijskome carstvu obuhvatio u vezi sa Francuskom revolucijom. U tom pogledu veoma je karakteristično pisanje Đure Šurmina, koji se specijalno bavio razdobljem od 1790. do 1830. kao uvodom u Ilirski pokret.

»... Silna komešanja uz bojnu viku nijesu za Hrvate na početku XIX. vijeka bila ono, što su značila za veće narode Evrope. Hrvatski narod nije znao, a nije valjada ni čuo, za što su se borili Francezi, s kakvim

[231] Mályusz, navedeno djelo, str. 214–215.

su oni idejama zalazili u svijet, i što su oni razumijevali pod bratimstvom, jednakošću i slobodom. Polagano su ovi glasovi dolazili i do nas, ali se poprijeko nije znalo pravo njihovo značenje. U najvećem ratnom metežu nije u nas Hrvata bilo takvih ljudi, koji bi znali misliti o budućnosti svoga naroda, koji bi bili spremni da preuzmu na sebe težinu vođenja narodnoga, koji bi znali, što treba izvesti kao bilancu onih računa, što su se imali položiti u času, kad prestane zveka bojnoga oružja.«

»... U Hrvatskoj, da i dopustimo onako slobodno mišljenje u biskupa Vrhovca, kako su mu ga u tužbama na dvor pripisivali, nije bilo ljudi, koji bi ga mogli pravo razumjeti i primiti njegove misli kao svoje... U nas nije bilo ljudi, koji bi mislili o reformama, koji bi htjeli, da se pođe naprijed; a to je sasvim oprečno od onoga, što je bilo u Franceskoj, gdje su prvi mislioci podavali ideje za napredak. U nas je bilo sve gotovo sasvim drukčije, a onda je i razumljivo: osim straha, da se ne izgube privilegiji, nije moglo biti druge prave brige.[232]

Na drugome mjestu Šurmin ovako ističe razliku između stanja u Hrvatskoj i onoga u Ugarskoj: »Sasvim je drukčije bilo u Ugarskoj... A bilo je tamo tako i zato, što je madžarsko plemstvo sve više spoznavalo svoje dužnosti spram naroda...«[233]

U javnom životu Hrvatske i Ugarske osamdesetih godina i početkom devedesetih godina XVIII stoljeća ponajvažnije mjesto su zauzimali ovi pokreti i problemi: 1. slobodno zidarstvo; 2. uređivanje crkveno-vjerskih odnosa; 3. rad saborskih odbora, izabranih 1790/91, na reformiranju državnog i društvenog uređenja i 4. problem reorganizacije ugarske i graničarske vojske u pravcu nezavisnosti od austrijske glavne komande.

Djelatnost predstavnika Hrvatske na svim tim područjima ne samo da je bila vidna, nego i presudna. I u slobodnom zidarstvu, i u rješavanju crkveno-vjerskih problema, i na planu društveno političkih i vojnih reforama Hrvati su tada odigrali uistinu vodeću ulogu, i u političkom životu feudalne Ugarske i Hrvatske zastupali najnaprednija, najprogresivnija shvaćanja, i to često s punim uspjehom.

1. Slobodno zidarstvo je u drugoj polovici 18 stoljeća i, naročito, uoči Francuske revolucije, vršilo veoma velik utjecaj na razvoj javnog i političkog života i u austrijskome carstvu, i u razvijenim evropskim zemljama. Važnost toga društva, koje je obuhvatalo u svojim organizacijama pripadnike najrazličitijih društvenih slojeva, za nas je od naročite važnosti već i zato, jer su gotovo svi ugarsko-hrvatski reformatori osamdesetih i početkom devedesetih godina, a isto tako i potonji revolucionari, učesnici u zavjeri Martinovićevih jakobinaca, bili nekadašnji članovi slobodnozidarskih loža. Te lože su tada, u nedostatku drugih slobodoumnih političkih organizacija, imale uglavnom pozitivno i progresivno značenje, – naročito s obzirom na djelatnost pripadnika potlačene, građanske klase u njima.

[232] Šurmin, nav. djelo, I. str. 1, 10, 11.
[233] Šurmin, nav. djelo, I. str. 15.

Od osobite je važnosti, da je ta toliko važna društveno politička ustanova bila od svih ugarskih zemalja najrazvijenija u Hrvatskoj i da su na čitavom teritoriju Ugarske u njoj vodeću ulogu igrali Hrvati. Neosporni tvorac takvih slobodnozidarskih organizacija ne samo u Hrvatskoj, nego i u široj Ugarskoj i, u usporedenju sa sličnim društvima u inozemstvu, daleko najnapredniji i najslobodoumniji slobodnozidarski ideolog bio je graničarski pukovnik grof Ivan Drašković.

»Krajiški grof Ivan Drašković je reorganizirao ugarske lože i htio je izvan prvobitnog cilja, dobročinstva i čovjekoljubive djelatnosti da se bavi društvenim, a preko njih i političkim zadacima.«[234]

»To u suštini internacionalno društvo, koje je obuhvatalo u sebi mnogo mističnih i praznovjernih elemenata, učinila je ugarskim takozvana Draškovićeva observantia, kako to pokazuju sačuvani spisi.

Zanimljivo je, da je ovaj izdanak slobodnozidarskog društva izrastao baš na hrvatskoj zemlji. Pukovnik grof Ivan Drašković, pod čijim su utjecajem stajale dijelom vojničke a dijelom građanske lože: varaždinska, zagrebačka, glinska i križevačka, pošto je uzalud nastojao da raščisti odnos s berlinskom velikom ložom i sa bečkim i praškim ložama, – ujedinio je pomenute hrvatske lože i odvojio ih od inozemnih. Dao je nov ustav »slobodno zidarskom društvu koje se nalazi pod ugarskom krunom«, kako bi učinio kraj svakoj zavisnosti i podčinjenosti prema vani, i tu ustanovu je snabdio pravilima, koja potpuno odišu nacionalnim duhom.«[235] Drašković je postao i velikim majstorom tih nacionalnih loža.

Veoma je karakteristično ovo mjesto iz Draškovićeva *Ustava slobodnozidarskog društva koje se nalazi pod ugarskom krunom:* »Neporeciva je istina, da smo od prirode jednaki, da je nejednakost ljudska djelo prevara i častohleplja i da bogatstvo jednog malog dijela i bijeda i progoni većine proizlazi otuda. Krivo je vjerovati, da se zakoni dovoljno brinu o slabima; tako misle samo neznalice ... Ali mi, koji bdijemo nad srećom velike većine, možemo biti na čistu s time, da su ovi zakoni, budući su ih krojili silnici, sredstvo ugnjetavanja, i da su to opasniji, jer se javljaju kao svetinja. Pogledajmo samo pažljivo naše podložnike, koji plaćaju dažbine, pa ćemo vidjeti, da se gotovo ruše pod svojim teretom. Ako steknemo pravu sliku ove bijede, u srcu svakog poštenog čovjeka probudit će se osjećanje gnušanja, pa se zato treba pobrinuti za takva sredstva, koja mogu to zlo da izliječe.«[236]

Aktuelnost, konkretnost Draškovićeva ustava vidi se i po ovim pitanjima, koja on postavlja: »Da li bi trgovina bila korisna, te ako bi bila, na koji način i s kojim artiklima bi je trebalo ostvariti? ... Kako bi se mogao olakšati položaj kmetova? ... Da li je korisnije održanje postojećeg (državnog) ustava, ili je bolje promijeniti ga na osnovi prilika, koje su se izmijenile?«[237]

[234] Koroda, nav. djelo, str. 18.
[235] Marczali, nav. djelo, str. 280.
[236] Objavljeno kod Marczalija, navedeno djelo, str. 281. – Isporedi i Koroda, nav. djelo, str. 102–103.
[237] Isporedi Marczali, nav. djelo, str. 283.

Marczali ističe ove bitne razlike između općih načela i pravila inozemnog slobodnozidarskog društva na jednoj, i ustava Draškovićeva društva na drugoj strani: »Ono poznaje samo kralja, ovo (Draškovićevo) domovinu i njene zakone stavlja iznad kralja. Još je veća razlika na društvenome području. Ondje obavezna milostinja, ovdje priznavanje prirodne jednakosti ljudi ...«

Značajno je, da su Draškovićeva nacionalna i društvena shvaćanja izazvala protiv njega ogorčenje i neprijateljstvo ne samo u reakcionarnim krugovima izvan loža, nego i unutar same slobodnozidarske organizacije: »Taj (Draškovićev) patriotski pravac bode oči. Lože kosmopolitskoga pravca su peštansku ložu »K velikodušnosti« (kojoj je Drašković namijenio najvišu ulogu) – »proglašavale zbog njena pretjeranog patriotizma opasnom po državu«. A o Draškoviću su širili vijesti, da u Vojnoj Granici potpiruje bunu, za koji pothvat mu je, – što je veoma karakteristično – jedan biskup dao 100.000 forinata.«[238]

2. Važnost uloge, što su je odigrali Hrvati u rješavanju vjerskih problema, vidi se po Vrhovčevoj tadašnjoj aktivnosti i njenoj efikasnosti.

Kakvo je stanovište zauzimao biskup Vrhovac u razdoblju od 1791 do 1793 i kakvu je moć imao u to vrijeme u državnim i saborskim stvarima Ugarske, svjedoče ove činjenice, što ih je Mályusz na osnovi arhivske građe utvrdio o radu saborskog odbora za vjerske poslove, izabranog na zajedničkom, ugarsko-hrvatskom saboru 1790/91. »Vjerski odbor radi pod predsjedništvom primasa, i na taj način mu veoma izbliza prijeti opasnost, da će ako igdje, onda u njemu prevagnuti na mjesto jozefinizma upravo suprotan duh. Ali to se ipak nije dogodilo. Ne zato, što primas i pojedini vjerski revni članovi ne bi željeli uspostavljanje ukinutih samostanskih redova, k tome su eksjezuite – a bilo ih je mnogo, više njih je sjedilo i na biskupskim stolcima – sve pokrenuli u tom cilju. Ali jozefinisti su ipak u većini. Hrvati pismeno daju uputu zagrebačkom biskupu Vrhovcu, da nikada ne pristane na ponovno uspostavljanje (po Josipu ukinutih) samostanskih redova. Grof Haller je priznao, da je donošenju takve odluke najviše pridonio sam zagrebački biskup, – ali to ostaje u tajnosti, a reformni odbor odbacuje plan o uspostavi. Tako onda nije čudo, da je Vrhovac godine 1793 već mogao referirati Zinzendorfu, da se čak i ovaj odbor (vjerski) najvećim dijelom vratio na uredbe Josipa II.«[239]

3. U političkom životu, koji se odvijao unutar zajedničkog plemićkog ugarsko-hrvatskog sabora početkom devedesetih godina XVIII. stoljeća zauzima prvo i glavno mjesto Josipov zagrebački veliki župan, Hrvat Nikola Škrlec. On se na prvo mjesto istakao ne samo svojom nadarenošću i državničkom spremnošću i kulturom, nego i naprednošću, progresivnošću svoga stava u jednoj konzervativnoj, feudalnoj sredini. Evo kakva

[238] Marczali, nav. djelo, str. 286–287.

[239] Originalnu Zinzendorfovu zabilješku na francuskom o razgovoru s Vrhovcem objavljuje Mályusz, nav. djelo, str. 139, bilješka 3.

je bila uloga Nikole Škrlca u državnom i političkom životu čitave Ugarske i Hrvatske, prema stranim, mađarskim izvorima i ocjenama.

»Ali moderan duh – piše Mályusz – nije došao do izražaja samo u vjerskim stvarima. I u mnogo materijalnijem pitanju pojedinci ispoljavaju svoje jozefinističko uvjerenje, tako u stvari ukidanja plemićkog oslobođenja od poreza, u pitanju, koje je zapravo izazvalo provalu otpora privilegiranih klasa. U odboru za poreze stavljeno je na diskusiju više nacrta, ali nijedan od predloženih nije primljen, dok više njih uviđaju potrebu Josipova uređenja poreskog pitanja. Pa ako i ne mogu da zadobiju većinu, veliki nacionalni ekonomist, Nikola Škrlec ipak smatra, da bi se unutar kratkog vremena u Ugarskoj uz izvjesne modifikacije prema mjesnim prilikama i, ukoliko to bude moguće, nakon usklađivanja sa zakonima, mogao s uspjehom uvesti porezni sistem austrijskih nasljednih zemalja.«[240] A to stanovište Škrlčevo značilo je zalaganje za oporezivanje plemstva, jer je u austrijskim nasljednim zemljama ono bilo oporezovano.

Ugledni mađarski historičar, najbolji poznavalac posljednja dva decenija XVIII stoljeća i, naročito, ugarsko hrvatskoga sabora od 1790/91, Henrik Marczali, – smatra, da je »Nikola Škrlec bio možda najveći politički talenat« ne samo u Hrvatskoj, nego i u čitavoj Ugarskoj.[241] On je osim svog »golemog ekonomskog znanja, već i dotle dao brojnih dokaza o svome sveobuhvatnom sagledavanju čitavog državnog i društvenog položaja.«[242]

Pozdravni govor, što ga je Škrlec održao na skupštini zagrebačke županije 15. aprila 1790. »bio je veoma na glasu«, pa je štampan ne samo u listu *Magyar Kurir*, nego i u budimskim latinskim novinama.

Od osobite je važnosti Škrlčeva djelatnost na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru od godine 1790/91.

Tu se prije svega istakao sa svojim nacrtom kraljevske diplome[243] (zavjernice) za koji Marczali tvrdi da se po svojoj državničkoj mudrosti i po svojoj progresivnosti daleko uzdiže iznad ostalih brojnih nacrta, što su ih sastavili drugi članovi sabora.

»Ostale nacrte pisali su političari i fiškali; a ovaj pravi državnik«.[244]

Škrlčev nacrt sadrži ove glavne postavke: kralj priznaje, da je »Ugarska slobodna, drugome nepodložna država, kojom se može upravljati samo na osnovi njenog posebnog ustava i zakona«. Ona isto tako ima svoju posebnu stajaću i graničarsku vojsku.

Kralj se ima zakleti, da će s Ugarskom postupati kao samostalnom, od austrijskih nasljednih zemalja nezavisnom državom. »Ne će dopustiti u ostalim nasljednim zemljama takvu tridesetničku carinu, koja tretira

[240] Mályusz, nav. djelo, str. 139.
[241] Marczali, nav. djelo, I, str. 61.
[242] Isto, II, str. 47.
[243] Projectum diplomaticarum conditionum per Exc. D. Nicolaum Skerlecz de Lomnicza elaboratum.
[244] Marczali, nav. djelo, II, str. 51.

Ugarsku kao koloniju ili kao vlasništvo nasljednih zemalja«. – »Sadašnji carinski sistem nije zakonito prihvaćen. On ne dopušta podizanje tvornica i manufaktura u Ugarskoj, a ni to, da one plodove, koji su potrebni nasljednim zemljama, izveze na svoju korist drugamo«. Kralj će dakle pristati, da saborski odbor izradi »takav sistem carina«, koji ne će držati Ugarsku u potlačenosti«.

Kralj će u ugarskoj i graničarskoj vojsci postavljati samo domaće sinove.[245] Ugarska stajaća i graničarska vojska polagat će zakletvu kralju »i ugarskom narodu, a hrvatska graničarska vojska hrvatskome narodu«. »Ugarska i hrvatska vojska stoji pod komandom kapetanstva, koje će sabor uspostaviti i koje korespondira sa bečkim ratnim savjetom, ali ne zavisi od njega«.

»Ni plemić ni građanin ne može se bez zakonite presude kazniti ni osobno ni novčano«.[246]

Pošto ga je podrobno prikazao, Henrik Marczali daje ovu značajnu ocjenu Škrlčeva nacrta diplome: »Pored punog priznanja i osiguranja samostalnosti Ugarske, tu se prvi put ozbiljno izvode konsekvencije državne veze, koja je ustanovljena pragmatičkom sankcijom ... Prvi uvjet te samostalnosti Škrlec vidi u ekonomskoj nezavisnosti. Koliko se on u tome razlikuje od ostalih svojih kolega. Stavljanje toga na prvo mjesto predstavlja uistinu modernu crtu ... Škrlec je jedini, koji traži osiguranje pravne jednakosti plemića i građana. On je ujedno i jedini, koji interes države, interes domovine stavlja iznad staleškog (feudalnog) interesa. Jer dok svi ostali žele da osiguraju javna zvanja isključivo privilegiranim staležima i povlašćenim predstavnicima crkve, on ta zvanja namjenjuje najvrednijima, onima, koji najbolje mogu da služe općem dobru ...«[247]

Škrlec je svoj nacrt prikazao na okružnim konferencijama zastupnika plemićkog sabora, ali ga svjetovni i crkveni feudalci nisu prihvatili. »Jasno je – zaključuje Marczali – zašto se taj prijedlog nacrta nije mogao svidjeti staležima. Čak mu je i stil tako jasan, kratak, precizan, da su rodoljubi (plemićki, napomena V. B.), navikli na cifraste, zakučaste, teško razumljive fraze, sigurno smatrali njegova autora za revolucionara. – Ali se ni dvorskoj stranci nije svidio ...«[248]

Značajan je i onaj Škrlčev nepotpisan spis, u kome razrađuje program rada u budućem saboru i gdje između ostaloga zastupa i ove ideje: »Slobodan ustav slobodnoga naroda zahtijeva javnost, zašto dakle ne bi mogla postojati sloboda štampe?« – »Ustav je utoliko jači, ukoliko veći dio naroda osjeća njegove blagodati te ima razloga da brani njegovo održanje. Zašto se ne bi mogla neka ustavna prava protegnuti na slobodne građane neplemiće? Zašto se ne bi mogao i seljacima polako otvoriti put ka slobodi, time bi se ojačalo i postalo sigurnijim plemstvo«.

[245] Koji su po narodnosti Mađari, Hrvati ili Srbi. (Napomena V. B.)
[246] Isporedi Marczali, navedeno djelo, II, str. 50.
[247] Isto, str. 51–52.
[248] Isto, str. 52.

Prema plemićkom saboru Škrlec je zauzimao krajnje negativno stanovište. »Za budućnost je najglavnije uređenje sabora. Naša skupština ne može se nazvati saborom civiliziranog i prosvijećenog naroda, nego ona predstavlja samo neuko mnoštvo brbljave svjetine«.[249]

Kao član gornjeg doma ugarsko-hrvatskoga sabora Škrlec je jedini uz slobodoumnoga mađarskoga grofa Josipa Telekija glasao za uvođenje jednog demokratskijeg postupka u saborskom vijećanju.[250]

Pritom treba naglasiti, da ni Vrhovac ni Škrlec nisu bili slobodoumnoga, naprednoga shvaćanja samo zato i samo dotle, dok se to svidjelo »onima gore«, – vladarima prosvijećenim apsolutistima (Josipu II. i Leopoldu II.), – nego su svoja progresivna shvaćanja zastupali iz čvrstog vlastitog osvjedočenja, čak i onda, kada to više nije carevima išlo u volju. I uopće ni jedan ni drugi nisu bili ono, što se zove »carski ljudi«. Čak je i prosvijećeni vladar Leopold biskupa Vrhovca smatrao pomalo sumnjivim. »Biskup Vrhovac iz Zagreba u Hrvatskoj – glasi Leopoldova karakteristika – ima mnogo talenta, veoma je profinjen i istančan, ali je malo sumnjiv«. A o Škrlcu je car iste godine 1791 pisao svome sinu, ugarskome palatinu, da je on »čovjek nesmotren, nagao i veoma opasan«.[251]

Državni savjetnik Frigyes Egert predlagao je godine 1792 na osnovi prijava, koje su stizale dvoru protiv Nikole Škrlca, da se on stavi pod tajnu policijsku prismotru.[252]

Napokon treba imati u vidu, da među hrvatskim javnim i političkim radnicima Škrlec i Vrhovac početkom devedesetih godina XVIII stoljeća nisu predstavljali najljeviju, najradikalniju struju. Konstatirajući, da »uostalom ni svi Hrvati nisu bili jedinstveni«, Marczali navodi jednu hrvatsku, na latinskom jeziku napisanu pjesmu,[253] u kojoj se oštro napada mađarska feudalna klasa zbog njene oholosti, hegemonizma i šovinizma i zbog toga, što ne će da pristane na to, da i ona plaća državni porez. U toj pjesmi se Škrlec i Vrhovac proglašuju za izdajnike, jer surađuju s takvim mađarskim plemstvom.[254]

4. Graničarske bune u toku osamnaestoga stoljeća[255] i držanje naših graničarskih oficira i podoficira u protivaustrijskom pokretu ugarske i krajiške vojske u godini 1790,[256] – svjedoče o tome, da je ta naša vojska bila tada najogorčeniji i najodlučniji, pa i izričito prevratnički faktor u protivaustrijskoj borbi za nacionalnu i socijalnu slobodu.

[249] Marczali, nav. djelo, II 330–331.
[250] Isporedi Marczali, nav. djelo, str. 19.
[251] Isporedi Mályusz, nav. djelo, spis broj 45.
[252] Mályusz, nav. djelo, str. 640–641, bilješka broj 1.
[253] »Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae trium sororum recursus ad novum Pro-Regem, ne suis priventur Coronis, proinde ac novo sponso Leopoldo ab Hungaris«.
[254] Isporedi Marczali, I, str. 378.
[255] Isporedi Vjekoslav Klaić, *Crtice iz hrvatske prošlosti*, – i Lj. Ivančan, *Buna Varaždinskog generalata i pograničnih kmetova godine 1755*. Zagreb, 1903.
[256] Isporedi V. Bogdanov. *Jakobinac Martinović i naši graničari*. Narodni list od 9. I. 1952.

Da je nezadovoljstvo i buntovno raspoloženje trajalo u Vojnoj Granici i poslije godine 1790, i da je ono bilo samo još i pojačano neposrednim utjecajem Francuske revolucije, to nam, između ostaloga potvrđuju i ovi podaci i dokumenti.

»Austriski kancelar grof Kaunic pisao je knezu Rojsu (13. decembra 1790.) da je ustanak u Belgiji 1789. protiv austriske vlasti »nastao poglavito usled primera i potsticaja francuskih bundžija«. Da bi se ugušila revolucija, poslate su u Belgiju s austriskom vojskom i jedinice iz Vojne Granice. Usled ogromnih gubitaka u austro-turskom ratu 1789–1791, u kojem je, koje od neprijatelja koje od tifusa, palo 23–24 hiljade graničara, bili su Srbi graničari zbog novog rata do krajnosti nezadovoljni. Revolucionarne ideje iz Francuske su to nezadovoljstvo još više pojačavale. U pismima kući pisali su, između ostalog, kako su duševno klonuli i nisu tajili »kako miluju francuska načela slobode«. Ta pisma Srba graničara vojna cenzura je otvarala i slala Dvorskom ratnom savetu u Beč, što je između ostaloga imalo za posledicu da je naročitim cenzurnim odredbama Leopolda II. od 1791. i 1792. još više pojačano suzbijanje revolucionarnih ideja.«[257]

Car Leopold pisao je u siječnju 1792. sinu palatinu u Budim: » ... on répand toujours en Hongrie, Transilvanie et *surtout en Croatie* des livres et écrits pour y animer l'esprit de révolte et de défiance vers le gouvernement, l'auteur de plusieurs doit être un colonel pensionné la Motte, un s'appelle *Ich bin nicht unruhig*, un Oratio ad proceres regni Hungariae (Martinovićeva brošura!), un autre *Germanien in zweiten Jahre der Freyheit*, un autre *Vergleichung zwischen England und Ungarn Regierungsform*, plusieurs viennent de Vienne et on assure qu' on tâche de suborner le militaire et *surtout les Granitzer* et qu' en Croacie il règne un très mauvais esprit.« (Sammelbände. 97. svezak). Zatim ga je (car Leopold, sina ugarskoga palatina, napom. V. B.) također godine 1792. ponovo upozoravao ovako: »Faites oeiller sur les livres, je sçais qu' on fait traduire à Bude le livre *Kreutzug wider die Franken* et d' autres semblables pièces françoises en hongrois *et esclavon* pour les répandre parmi le peuple et animer les paisans à se soulever contre leurs maitres, Vous sentires bien combien cela est dangereux.«[258] Leopoldova konstatacija, da su se *naročito u Hrvatskoj* širili buntovni spisi, koji su iznad svega išli za tim, da pobune graničare, – od osobitog je značenja za ocjenu prilika, koje vladaju u Hrvatskoj početkom devedesetih godina 18. stoljeća.

Jedan izvještaj barona Mednyánszkoga od 11. aprila 1795., upućen dvoru svjedoči o tome, kako su i vojnici, koji su se vraćali sa fronte francuske ili iz francuskog zarobljeništva, »širili među narodom revolucionarne ideje«. Kada su jednog graničara, koji se vratio kući, po-

[257] Vidi Mita Kostić, *Nekoliko idejnih odraza Francuske revolucije u našem društvu krajem 18 i početkom 19 veka*. Zbornik Matice Srpske, broj 3, Novi Sad 1952, str. 5.

[258] Isporedi Mályusz, navedeno djelo, str. 85.

zdravili njegovi zemljaci sa »gospodine kaplare«, on je planuo: »Eh, kakav gospodin, u Francuskoj nema gospode, nego samo građani, i ondje je sve neusporedivo bolje nego ovdje kod naše kuće.«[259]

Da bi se upotpunila slika o podlozi, na kojoj se u Hrvatskoj potkraj 18. stoljeća stvaraju politička raspoloženja i idejna strujanja, treba držati u vidu, da je sam Vrhovac imao bogatu biblioteku koja se odlikovala time, što je sadržavala gotovo sva slobodoumna i revolucionarna francuska djela osamnaestoga stoljeća, i što je uglavnom imala karakter javne knjižnice. Pored nje i ugledni hrvatski plemići nabavljali su francuske knjige,[260] i te knjige su, osim plemića koji su ih čitali radi mode, bile pristupačne i pripadnicima neplemićkih društvenih slojeva i služile im s jedne strane za formiranje novog, uistinu naprednog, demokratskog pogleda na svijet, a s druge strane poticale ih na razvijanje jedne takve aktivnosti, koja je imala za cilj da se hrvatska stvarnost na ovaj ili onaj način preobrazi u pravcu francuskoga primjera.

Hrvatsko društvo je dakle i na osnovi stvarnog položaja Hrvatske i po ranijoj slobodnozidarskoj i jozefinističkoj progresivnoj djelatnosti svojih članova, i po raspoloženju u vojsci, a i po mogućnosti širenja slobodoumnih ideja – bilo pripremljeno i prijemčivo ne samo za primanje francuskih ideja, nego i za sudjelovanje u pokretima, koji su te ideje željeli ostvariti u domovini.

O hrvatskom učešću u profrancuskom pokretu Martinovićevih ugarskih jakobinaca ne svjedoče samo brojni vanjski znaci, kakvi su se, na primjer, manifestirali na pojedinim društvenim priredbama. »U Zagrebu, na Fašnik godine 1794. prilikom plesne zabave jedna maska je nosila nacrtanu giljotinu s ovim natpisom: »Sudbina bogatih. Francuska republika. Francuska sloboda«.[261]

Daleko je značajnije podizanje *drveta slobode*, koje je tada i u vanjskom svijetu i, naročito, kod Martinovićevih jakobinaca predstavljalo glavni simbol revolucije, pred kojim su reakcionarne državne vlasti strepile. Sam Martinović ga je, pošto mu je izrečena smrtna presuda, narisao na svoj *Politički testament*, a zavjerenici su ga urezivali u zidove svojih ćelija ili ga ucrtavali u svoje posljednje listove, pisane pred smrt. Koliko je dinastija ozbiljno uzimala pojavu i upotrebu toga simbola, kazuje nam činjenica, da je jedan od Martinovićevih zavjerenika, koji je inače bio minimalno terećen zbog svoje političke djelatnosti na slobodi, mladi Slovak Solarčik, izgubio glavu ponajviše zato, jer je u zatvoru posvjedočio svoju nepopravljivu privrženost revoluciji i time, što je ugljenom nacrtao na zid to drvo slobode.

Od osobite je važnosti, da je jedino drvo slobode, za koje se zna, u čitavoj Ugarskoj bilo stvarno podignuto samo u Zagrebu. »Drvo slobode

[259] Mednyanszkyjev izvještaj objavljen je kod Eckhardta, nav. djelo, str. 136 i bilješka broj 2 na istoj strani

[260] Isporedi Josip Matasović, *Iz galantnog stoljeća*. Zagreb, 1921.

[261] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 194.

su poznavali kod nas: novine i revolucionarni almanasi već su više puta objavili crtež frigijskom kapom okrunjenog majskog drveta. Na trgu Zagreba su nepoznati počinitelji stvarno postavili jedno drvo slobode; vlasti su ga se bojale kao giljotine.«[262]

Habsburzi, koji su i inače bili naročito osjetljivi prema Hrvatskoj zbog graničara, najoštrije su i tom prilikom postupali prema manifestacijama profrancuskog raspoloženja na njenom teritoriju. »Tako kada su na Uskrs pronašli u Zagrebu drvo slobode okićeno jakobinskom kapom, naređuje (palatin, napom. V. B.) ratnom vijeću, da u sporazumu s ugarskom kancelarijom nastoji ući u trag bundžijama i krivcima, vođenim francuskom simpatijom, »kako bi strogim davanjem primjera smjesta ugušili takve zle pojave«.«[263]

Posebnu važnost dobilo je podizanje zagrebačkog drveta slobode i zato, što je ono poslužilo i za stvarnu revolucionarnu propagandu: kao što smo već vidjeli, ono je bilo okićeno hrvatskom buntovnom pjesmom, koja je ne samo zbog toga, nego i kao manifestacija jedne samostalne revolucionarne aktivnosti na toliko opasnom graničarskom terenu i, prema osvjedočenju vlasti, na jednoj široj demokratskoj podlozi – postala jednim od centralnih problema istrage, vođene protiv Martinovićevih jakobinskih zavjerenika.

Sam Martinović saslušavan je o njoj nekoliko puta, a ti njegovi iskazi, davani u vezi s pjesmom, značajni su i s obzirom na prikazivanje općeg stanja u Hrvatskoj.

Na saslušanju od 2. IX. Martinović je između ostalog iskazao: »Od brošura (letaka) poznate su mi: na francuskom pisana »Litterae ad Imperatorem«, *jedna hrvatska pjesma, koja je bila izvješena na zagrebačkom drvetu slobode,* »Križarski rat protiv Francuske«, koje djelo je, kako su meni rekli, štampano i prodavano u Pešti. Više ih ne poznajem.«

U saslušanju od 3. IX.: »Hrvatsku revolucionarnu pjesmu dobio sam u mjesecu svibnju ove godine (1794.) za vrijeme moga boravka u Pešti od dvorskog tajnika Delivuka, da je pročitam. Kako je on došao do nje, ne znam; meni to nije rekao. Čini se, da ju je Delivuk širio, ja je na drugom mjestu nisam vidio. Uostalom kako o ovoj pjesmi, tako o raspoloženju, koje vlada u Hrvatskoj, može dati dalje obavijesti Delivuk.«

U saslušanju od 5. IX.: »O nezadovoljnim demokratama Hrvatske ne znam drugo, nego što sam već drugom prilikom iznio. Pisac hrvatske pjesme nije mi poznat; možda ju je napisao Delivuk. U pogledu raspoloženja, koje vlada u Hrvatskoj, molim da se on sasluša; prilikom naših sastanaka u Pešti i u Beču pominjao mi je, da u Hrvatskoj čak ni seljaci ne gledaju rado na rat pokrenut protiv Francuske i da u korist popravljanja postojećeg stanja zahtijevaju dalekosežni preobražaj ... Kada mi

[262] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 152.

[263] Palatinovo naređenje datirano je 1. maja 1794. Isporedi Mályusz, navedeno djelo, str. 114.

je Hajnóczy saopćio, da je Széna[264] već začlanio, ja sam ovome predložio, da dvojicu članova, za koje se obavezao, da će ih učlaniti, pribavi u Hrvatskoj, gdje ima veza i gdje ćemo tako moći i društva da proširimo. Szén mi na to nije dao određeno obećanje. Da li je tražio dopust, kako bi mogao otputovati u Hrvatsku, ne znam.«

U saslušanju od 10. IX.: »Što se Hrvatske tiče, mislim da sam rekao Lackoviću, da se ondje nalazi više tisuća demokrata, *koji bi se mogli primiti u tajna društva.* To sam zaključio otuda, što su u Zagrebu navodno podigli drvo slobode. Točnost moje pretpostavke potvrđuje uostalom i moj sestrić Szén, koji je nakon svog prijema u tajna društva savjetovao Hajnóczyju, da ode u Hrvatsku i da se ondje lati širenja društava.«

Pojedini uhapšeni zavjerenici su još i gotovo godinu dana nakon njena javljanja bili saslušavani o našoj pjesmi. Tako su u januaru 1795. Matiji Rothweileru postavljena na saslušanju svega tri glavna pitanja: kakav katekizam je dobio od Széna? Od koga je dobio *Otvoreno pismo? Šta zna o hrvatskim pjesmama?* Rothweiler je izjavio, da o svemu tome ništa ne zna.«[265]

Da je inkriminirana pjesma bila unutar pokreta ugarsko-hrvatskih jakobinaca originalna hrvatska tvorevina, a ne prijevod ili kompilacija nekog drugog mađarskog ili stranog djela, – o tome svjedoči činjenica, da se je jedan od glavnih ideologa i vođa jakobinske zavjere, Josip Hajnóczy, u čijim rukama je bila koncentrirana revolucionarna propaganda na čitavom terenu Ugarske i koji je dobro poznavao slične radove, – spremao da tu našu pjesmu prevede, pa je prije svoga hapšenja bio učinio sve potrebne pripreme za to.

Tu važnu činjenicu posvjedočio je prije svega sam Hajnóczy. Ispitivan o pjesmi on je na saslušanju izjavio: »Hrvatsku pjesmu, koju su u Zagrebu našli obješenu na drvo slobode, dao mu je komorski tajnik Delivuk, uz čiju pomoć je na svoj primjerak zabilježio latinski prijevod nekih nejasnih strofa.«[266]

Hajnóczy je za vrijeme svoga podžupanskog službovanja u Srijemu bio dobro naučio štokavski govor hrvatskoga ili srpskoga jezika, pa je, spremajući se da prevede pjesmu, minuciozno pobilježio na latinskom sve one kajkavske riječi i izraze, koje nije razumio ili koji mu nisu bili potpuno jasni. (Delivuk, koji mu je pomagao pri pripremanju prijevoda, vjerojatno nije znao mađarski, pa je zato Hajnóczyju nerazumljiva mjesta protumačio latinski, koji je u to vrijeme još uvijek bio jezik ugarsko-hrvatskih političkih krugova.)

Da se tu nije radilo samo o općenitom razjašnjavanju pojedinih mjesta, kako bi pjesmu Hajnóczy sam mogao bolje razumjeti, nego o preciznom, minucioznom prevodilačkom poslu, to potvrđuje kod Hajnó-

[264] Szén je sin Martinovićeve sestre, napom. V. B.

[265] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 335.

[266] Isto, str. 256.

czyja pronađeni (i danas jedini) primjerak pjesme, u koji je on, prema pojedinim hrvatskim stihovima, vlastitom rukom upisao latinske i druge prijevode.[267]

U godini 1794., kada je jakobinski zavjerenički rad, neposredno pred otkrivanje zavjere, bio dostigao najviši stupanj agitatorske djelatnosti, takvi propagandni spisi širili su se i štampani i rukom prepisivani po čitavoj Ugarskoj, pa i na teritoriju Hrvatske i Vojvodine. Uz već pomenute Martinovićeve brošure i druge letke zanimljiva je i ova proklamacija od 27. juna 1794., koja je pisana u ime pučkih i narodnih vođa (generala), a potpisana je ovako: »Generales Districtuum Savi, Dravi, Tibisci, Danubii«. U toj proklamaciji se pravo vlasništva proglašava »nepravednom i zlom povlasticom«, traži razdioba kraljeva, crkvenog i plemićkog imetka među puk i sl.

[267]

1. *Zakaj* issli bi Horvati	Quare
Prot Franczuzu vojuvati	
ki vasz nigdar ni *zbantuval*	turbauit
kak vasz vszaki bu valuval.	velut vestrum quiuis recognouit.
2. Nit *je* vasse *chizse* spalil	je i. e. geste slavicum – domus
Nit na polye kad navalil	nec in campos vestros irruit.
Vassu marhu ni odgonil	
Zsene vasse ni oszkrunil.	defloravit, corona privavit.
3. *Bolye* sze sznim szlozsiti	melius esset bi est slau. byl bylo
I po nich szkup vudriti	Et in illos omnes irruere
ki sze proti nyemu sztave	Qui
szamo da vasz duzse dave	damit Sie Euch länger drosseln
4. Franczuz za *vesz szvet* vojuje	integrum mundum
Navuk nyegov to valuje	doctrina illius hoc secum fert
Brani *muzse* i purgare	rusticos
Szamo tere vsze hahare.	tantum prosternit omnes tyrannos hóhérokat
5. Vszem praviczu jednu daje,	Cunctis justitiam
Plemensscsinu nepoznaje	nobilitatem non recognoscit
Ar szmo, veli, jednoga	quia sumus, inquit
pokolenya cslovenszkoga.	
6. Jeden bog je *vszech* sztvoritel	omnium
Jeden Adam vszech roditel,	
Jedna Zemlya vsze nasz hrani	fovet, nutrit
Jedna pravda *naj* vszebrani.	ut
7. Jednakosze *vszi* rodimo	omnes
I po szmrti v zemli szpjmo	
Szamo krepost bog zvissuje	virtutem
Ova naj nasz razlucsuje	Illa ut nos distinguat
8. Szpametnessi naj ravnaju	Prudentiores ut dirigant
Priprosztessi naj slussaju.	Simpliciores ut illos audiant,
Groff je sztokrat velik bedak	stultus
Plemenitass vecs kak sumak.	Nobilis plusquam stupidus.
. . . . .	. . . . .

i tako dalje, redom, nema ni jedne od četrdeset hrvatskih kitica bez manje ili više prevedenih riječi ili tumačenja, naporedo dopisanih Hajnóczyjevim rukopisom.

Takvih i sličnih prevratničkih spisa i pjesama bilo je u godini 1794. više, i poslije Martinovićeva hapšenja one su se po čitavoj Ugarskoj skupljale i slale istražnoj komisiji u Beč.[268]

Glavna organizaciona veza između ugarskih i hrvatskih jakobinaca bio je Josip Kralj, komorski namještenik u Slavoniji.

Da je morao igrati znatnu ulogu u tajnom društvu hrvatskih jakobinaca, svjedoči činjenica, da je prije nego što bi ga počeli saslušavati, izvršio samoubijstvo.

Žrtvovavši sebe, on je prekinuo glavnu nit koja je vezivala ugarske jakobince sa hrvatskim, i tako spasio od progona i sačuvao svoje zavjereničke drugove u Hrvatskoj.

Tog ponajznatnijeg hrvatskog učesnika u Martinovićevoj jakobinskoj zavjeri hrvatski građanski historičari ne pominju ni jednom riječju, iako su prvi konkretni podaci o njemu objavljeni u mađarskoj historiografiji još prije osamdesetak godina.

Zbog velike važnosti njegove uloge u sprečavanju otkrivanja organizacije hrvatskih zavjerenika, mi ćemo ovdje iznijeti sve, što je dosad o njemu ustanovljeno na osnovi mađarskih dokumenata i na osnovi istraživanja mađarske historiografije.

»Nekoliko dana kasnije drugo samoubijstvo[269] izazvalo je još veću senzaciju. Josip Kralj, inspektor komorskih dobara iz Slavonije bio je pozvan u Budim, pod izgovorom, da podnese usmeni izvještaj o proračunu. Ali kada je stigao u Peštu, prijatelji su ga upozorili, da ga tereti sumnja zbog učešća u jakobinskoj zavjeri. 4. februara u gostionici kod »Sedam izbornih knezova« se ustrijelio. Kraj njega našli su komad papira, s kratkom izjavom, čiji zadnji reci glase: »Slobodan sam živio, pa radije kao slobodan umirem, nego da ma i jedan sat budem okovan u lance«. *Općenito se vjerovalo, da je svojom smrću mnoge spasio, koje je u Hrvatskoj i Slavoniji bio pridobio za tajna društva.*«[270]

Pismo, koje je Kralj ostavio za sobom u cijelosti glasi: »Ne zato što bih bio kriv, nego naprotiv, jer se vrlini postavljaju zamke, tako ću umrijeti, da bih je (vrlinu) nepovrijeđenu doveo u luku vječnosti. Znaj ipak, ti ma koji bio, koji si razlog moje smrti, tisuću mačeva će je osvetiti. Na taj način će se oteti mojoj djeci Jozefini i Eleonori otac, mojoj ženi muž, državi koristan građanin. Kraljevski fiskuse, molim te, budi prema njima čovječan i ostavi im onaj neznatni imetak (imanjce), koji sam skupio služeći vjerno kralju i domovini, i budi na oprezu, da se ne okaljaš nevinom krvlju. Slobodan sam živio, pa radije kao slobodan

[268] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 228.

[269] Prvo samoubijstvo među zavjerenicima izvršio je u decembru 1794. Josip Fodor. (Napom. V. B.)

[270] »O Kraljevim vezama sa tajnim društvom ništa ne znamo. Na crtežima, koji su objavljeni uz službena izdanja iz istoga doba, a koji prikazuju razgranatost Martinovićeve zavjere, jedna grana nosi Kraljevo ime, što čini nesumnjivim, da je uistinu bio učesnik zavjere. – O njegovom samoubijstvu govori i pruski poslanik u svom izvještaju od 14 februara.« – (Fraknói, *Zavjera Martinovića i drugova*, str. 325 i bilješka 1 na istoj strani.)

umirem, nego da ma i jedan sat budem okovan u lance. U Pešti 3/4 veljače. Kralj.«[271]

Palatin Leopold Habsburški, koji je vodio istragu nad ugarsko-hrvatskim jakobincima, pisao je svome bratu caru Franji 5. februara 1795. iz Budima: »S prefektom Kraljem, koji je na najvišu zapovijed pozvan ovamo, imao sam nesreću, da je on, – pošto je već bio stigao i bio naručen, da predstane državnom tužiocu, da bi bio saslušan o točkama optužnice, koje su protiv njega podignute – samog sebe ustrijelio, što dokazuje, kako je protiv njega opravdano iskrsla sumnja, da je i on jedan od zlih nevaljanaca, bila potpuno istinita.«[272]

»Josip Kralj, – konstatira Mályusz – nadzornik dobra Kutjevske javne zaklade u Slavoniji, koji je, sluteći da ga čeka zatvor, po svom dolasku u Peštu, prije nego što su ga uhapsili izvršio samoubijstvo. Njegovom smrću prekinuto je slijeđenje tragova zavjere (Martinovićeve, napom. V. B.) u Hrvatskoj i u Slavoniji.«[273]

Smatrajući, da su tajna društva bezuvjetno morala imati više članova, nego što je policijska i sudska istraga utvrdila, Mályusz još na jednom mjestu ponovo upozoruje, da je »samoubijstvom Kralja i Fodora onemogućeno otkrivanje zavjereničkoga lanca do kraja.«[274]

Druga glavna veza između ugarskih i hrvatskih jakobinaca bio je nesumnjivo Delivuk. Ugarski zavjerenički drugovi nisu odali njegovu organizacionu povezanost s jakobinskim tajnim društvom, a i on se u istrazi po svemu sudeći veoma dobro branio, tako da se o stvarnoj njegovoj ulozi u Martinovićevoj zavjeri malo što saznalo.

Pouzdano se zna da je bio u veoma bliskim vezama s dvojicom glavnih jakobinskih vođa, s Martinovićem i sa Hajnóczyjem.

U jednoj predstavci s početka 1792. Martinović traži da se njegov prijatelj, penzionirani podžupan Delivuk, postavi za velikog župana Bačke županije. Taj svoj zahtjev Martinović je postavio caru Leopoldu kao jedan od svoja dva glavna preduvjeta, da bi se osigurao uspjeh radu na reformiranju Ugarske u naprednom, antifeudalnom pravcu.[275]

[271] »Non quod reus sim, ast quia virtuti struuntur insidiae, ut hanc incolumem ad portum aeternitatis traducam, sic moriar! Crede tamen, quicumque es causa mortis meae, mille gladiis hanc ultum iri! Eripietur taliter prolibus meis Josephae et Eleonorae pater, uxori maritus, reipublicae utilis civis. Fisce Regiae, oro te, sis erga has homo, et relinque illis illam exiguam, quam Regi et Patriae serviendo fideliter, congregavi substantiam, et sis cautus sanguine justo te commaculari. Liber vixi, ac liber mori praeeligo, quam vel hora in vinculis torpere. Pestini 3/4 februarii. Kraly.«

(Original Kraljeve poruke čuva se u Državnom arhivu u Pešti. U cijelosti je objavljena kod Fraknóia, *Zavjera*..., str. 325 i bilješka broj 1 na istoj strani.)

[272] »Mit dem auf a. h. Befehl hieher gerufenen Praefekten Krály habe ich das Unglück gehabt dass, nachdem er bereits angekommen ist und zum causarum director, um über die gegen ihn vorgekommenen Klagpunkten verhört zu werden, bestellt war, er sich selbst erschossen hat, welches zeiget, dass die gegen ihn gefasste gegründete Vermuthung, dass er auch ein schlechter Kerl sei, ganz wahr gewesen ist.«

(Leopoldovo pismo je u cijelosti objavljeno kod Mályusza, nav. djelo, spis broj 168, str. 775–777.)

[273] Mályusz, nav. djelo, str. 776, bilješka broj 3.

[274] Isporedi isto, str. 172.

[275] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 55.

Na osnovi toga bi se dalo zaključiti, da je poslije Josipova pada Delivuk kao neplemić bio otpušten s podžupanskog položaja poput Hajnóczyja, pa je zatim, degradiran, zajedno sa njim postavljen za nižeg komorskog činovnika.

Ni o Delivuku naši građanski pisci, koji su se bavili zavjerom, ne donose nikakvih konkretnih podataka, a ime mu nije uneseno ni u Stanojevićevu *Narodnu enciklopediju Srba, Hrvata i Slovenaca*, ni u Ujevićevu *Hrvatsku Enciklopediju*.

Na osnovi istražnih spisa i drugih mađarskih izvora o Delivukovoj ulozi ustanovljeni su još ovi podaci: U jednom susretu s Martinovićem Delivuk mu je »s velikom radošću saopćio pjesmu« i pritom mu rekao: »Videsne quales dentur homines in Croatia!« (»Vidiš li kakvih ljudi ima u Hrvatskoj!«)[276]

Delivuk je, osim hrvatske pjesme, širio među svojim prijateljima i drugu revolucionarnu literaturu.[277]

Na saslušanju Hajnóczy je izjavio: »Delivuka dobro poznaje; ali o hrvatskim prilikama nije razgovarao s njim«, – što očito ne može biti točno, jer je od Delivuka ne samo dobio hrvatsku pjesmu, nego ju je njegovom pomoći počeo i prevoditi, pa je nevjerojatno, da u vezi s time nisu razgovarali o stanju u Hrvatskoj.

Očito je dakle negirao, da ne tereti Delivuka i da time ne da povoda otkrivanju ostalih hrvatskih zavjerenika.

Takvo drugarsko držanje Hajnóczyjevo i uspješna obrana samoga Delivuka spriječila je i na ovome punktu širenje provale zavjerenika na Hrvatsku. »U Budimu pozvali su na odgovornost dva Hrvata koncipijenta Delivuka i Bedekovića: ali njihovi iskazi ni u čemu nisu potvrdili Martinovićeve optužbe.«[278]

Treći Hrvat, za koga je sa sigurnošću utvrđeno, da je održavao veze s Martinovićevim jakobincima bio je Josipov zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac.

Da se o Vrhovcu tvrdilo, da je bio »u savezu s Martinovićem«, na to je kod nas još 1879. upozorio Smičiklas.[279] Šišić je na osnovi škrtih preostalih pisanih dokumenata utvrdio postojanje intimne veze među njima.[280]

[276] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 297.

[277] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 270; i Eckhardt, nav. djelo. str. 111.

[278] Njihova saslušanja vršena između 7 i 22 decembra, nalaze se u Državnom arhivu u Pešti. – Isporedi Fraknói, *Zavjera* ..., str. 294 i bilješka broj 3 na istoj strani.

[279] »Medju Hrvati bude dvoru najsumnjiviji biskup Vrhovac, da se pod njegovim okriljem šire revolucionarne knjige i ideje medju puk. Gotovo stotinu optužba sasulo se na odličnog crkvenoga glavara, izmedju kojih je glavna bila, da je s Martinovićem u savezu, da su njegovi prijatelji u Zagrebu učinili svečanost tako zvanomu »drvetu slobode« (arbor libertatis), da širi knjige o smrti Ljudevita XVI.« (Smičiklas, nav. djelo, str. 400.)

[280] »... Tek se iz nekih sporednih pisama vidi, da je on (Vrhovac, napom. V. B.) zaista bio u intimnim vezama sa slobodnim zidarom opatom Martinovićem.« (Šišić, navedeni članak u *Novostima*, četvrti nastavak).

Da je još mnogo prije otkrivene zavjere bio u bliskim vezama s Martinovićem, to je posvjedočio i sâm Vrhovac. U jednom svom iskazu on je priznao, da je prilikom svog trogodišnjeg boravka u Beču posjećivao Martinovića dva-tri puta mjesečno.[281] Kada su poslije Josipove i Leopoldove smrti starješine franjevačkog reda pokušali sve, da Martinovića silom vrate u samostan, Vrhovac mu je zdušno i znatno pomogao, da se toga spasi.

Godine 1794., pošto je Martinović već bio uhapšen i zavjera otkrivena, Vrhovčevo ime se u vezi s njim prvi put spominje povodom jednog veoma zanimljivog i na prvi pogled zagonetnog incidenta, što su ga trojica uhapšenih zavjereničkih vođa (Hajnóczy, Lacković i Szentmarjay), prilikom svog stražarnog sprovođenja u Beč, izazvali kod susreta s Vrhovcem. Obavještavajući ga, da su oni u redu i »bez svake buke« dopremljeni u Beč, car Franjo je u pismu palatinu od 21. augusta 1794. taj incident prikazao ovako: »Samo što su putem sreli zagrebačkoga biskupa i uz mnoge psovke mu rekli, da je on nitkov, što je međutim sa strane pratećeg oficira odmah obustavljeno«.[282]

Zašto su ta trojica zavjerenika napali na Vrhovca, da li zato da bi ga upozorili i spriječili, da im ne priđe prijateljski i time ga sačuvali od eventualnoga kompromitiranja i progona, – ili su se rukovodili drugim kojim razlogom, to se sa sigurnošću ne može utvrditi. Izvan sumnje je samo činjenica, da su se oni iz ranije poznavali s Vrhovcem.

Mađarski građanski historičari Fraknói i Szekfű išli su prije svega za tim, da u vezi s Vrhovcem još jedamput lažno optuže Martinovića kao denuncijanta, koji nije samo izdao sve mađarske drugove, nego je eto prokazao i teško kompromitirao i svoga Jugoslavena Vrhovca. Od mađarskih historičara su uglavnom preuzeli tu optužbu i naši pisci Šišić i Šurmin.

U prvoj svojoj knjizi Fraknói na dva mjesta iznosi, kako je Martinović »još većma kompromitirao Vrhovca, njegova tajnika Vukasovića, križevačkog grkokatoličkog biskupa Bubanovića, prisjednika banskog stola Petrovića, zagrebačkog direktora nastave Marića i komorskog tajnika Delivuka. O njima je tvrdio, da »znaju za njegove planove«. »Martinović ga je (Vrhovca, napom. V. B.) imenovao među onima, koji »znaju za njegove planove«. I Bacsányi je o njemu (o Vrhovcu, napom. V. B.) dao takvu izjavu, koja se činila da potvrđuje tu optužbu. I baš u to vrijeme stigle su tri prijave protiv njega (Vrhovca) u Beč.«[283]

Po Szekfűu, Martinović je Vrhovca prokazao čak i kao člana svoga tajnog društva.[284]

» ... Među drugim žrtvama – piše Šišić – kojima je na taj način (Martinović) priredio teških i tjeskobnih neugodnosti, jer se tada u Beču nije

[281] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 295.
[282] Isporedi, Mályusz, nav. djelo, str. 708.
[283] Fraknói, *Zavjera*, str. 277, 290.
[284] Isporedi Szekfű, nav. djelo, str. 410

mnogo pitalo za istinu, kad se radilo o političkim procesima, bio je i zagrebački tadašnji biskup Maksimilijan Vrhovac.«[285]

I Šurmin optužuje Martinovića zbog Vrhovca i tvrdi, da je Martinović između ostaloga *»govorio o biskupu* ... da je on širio knjige o smrti franceskoga kralja Ljudevita XVI., da je tiskao tajne spise, koje je onda potajno slao u Njemačku i u Peštu ...«[286]

Stvar s optužbama, podignutim protiv Martinovića, da je on denuncirao Vrhovca, stoji ovako.

Kad se pročulo, da je Martinović uhapšen, prvi su Vrhovca prijavili njegovi zagrebački neprijatelji, advokat Briglević, iz osvete, štampar Kotsche, iz prljavih konkurentskih razloga, i »još jedan anonimni denuncijant, jamačno svećenik«, pa je tek onda na osnovi tih prijava, Martinović podrobno saslušavan o njemu.

Postojanje tih zagrebačkih denuncijacija morali su utvrditi i Šišić i Fraknói, samo što kod njih vremenski redoslijed nije dovoljno precizno fiksiran.

»Budući da su – piše Šišić – *baš oko toga vremena* (kada se je Martinović već nalazio u zatvoru, napom. V. B.) otpušteni biskupov advokat Stjepan Briglević, pa zagrebački štampar Kotsche i još jedan anonimni denuncijant (jamačno svećenik) iz Zagreba, denuncirali Vrhovca kod bečkoga dvora, da stoji u intimnim odnosima s već pomenutim graničarskim oficirom Siegfriedom Taufererom, koga je carska policija uhapsila još u augustu 1794., jer je zasadio ono pomenuto »drvo slobode«, iskićeno onom »hrvatskom revolucionarnom pjesmom«, nadalje da se »u biskupovoj štampariji krišom štampaju buntovni spisi«, tražila je ugarska dvorska kancelarija da joj se dostave spisi Martinovićevi o biskupu ...«[287]

O prijavama zagrebačkih denuncijanata utvrđuje i Fraknói ovo: »Sumnjičili su ga, da u svojoj tiskari štampa tajne spise, koje potajno otprema u Peštu i u Njemačku. Iznosili su, da u kaptolu izaziva svađe; da se nalazi u bliskim vezama s barunom Taufererom, koji je u Ljubljani i u Zagrebu podigao drvo slobode; da se šta više veselio tome.«[288]

Ispitivan nekoliko puta o Vrhovcu, Martinović ga ni jednom prilikom nije optužio ničim određenim, konkretnim ili opasnim, a pogotovu nikada nije o njemu tvrdio, da je član jakobinskog tajnog društva ili da je bio upućen u zavjeru. Iskazivao je, da je hrvatsku buntovnu pjesmu možda napisao Vrhovac ili netko od njegovih ljudi, a kada su ga pitali, da li on to pouzdano zna, Martinović je kategorički izjavio, da su to samo njegova domišljanja i kombinacije, da bi tako moglo biti, ali da on za to nema nikakvih dokaza. Drugom prilikom (na saslušanju od 17. decembra 1794.) »priznao« je, da je Vrhovac »htio nabaviti sve knjige

[285] Šišić, navedeni članak u *Novostima*, treći nastavak.
[286] Isporedi Šurmin, nav. djelo, I. str. 10.
[287] Isporedi Šišić, navedeni članak u *Novostima*. nastavak četvrti.
[288] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 291.

revolucionarnoga pravca«,[289] – a takve knjige je tada već stvarno bio nabavio gotovo svaki iole ozbrazovaniji i ugledniji ugarski velikaš, jer je posljednjih decenija osamnaestoga stoljeća to bilo pomodno i sve do godine 1794. nije predstavljalo predmet progona.

Saslušavan o Vrhovčevu opozicionarstvu prema austrijskoj vladi, Martinović je izjavio: *»Zapravo svaki je Ugrin* (Hungarus) – a to znači svaki Mađar i svaki Hrvat, napomena V. B. – nepatriota spram bečke vlade i zauzima protiv nje dušmanski stav«.[290]

»No Martinović izjavio je još i to, da nikad nije opazio nikakva neprijateljskoga raspoloženja kod Vrhovca protiv monarhije, a njegove su žalbe više uperene protiv vlade, negoli protiv forme vladavine«.[291]

Sve Martinovićeve, za Vrhovca i ljude oko njega kompromitantne izjave svode se na ovu glavnu i konkretnu njegovu tvrdnju: *Vrhovac i drugovi bili su pravi demokrati.*

Na ponovnom saslušavanju o Vrhovcu i o hrvatskim demokratama Martinović se držao ovako: »Prvim pitanjem je pozvan, da imenuje demokrate, s kojima je Vrhovac dolazio u dodir, i da iznese, na osnovi čega smatra one, koje će navesti, demokratama? Na to je Martinović dao ovaj osoben odgovor: da je *»pod istaknutijim hrvatskim demokratama podrazumijevao one, koji raspolažu temeljitom znanstvenom obrazovanošću ...«*[292]

Ne znajući za to, da je Martinović svojoj »optužbi« da su Vrhovac i drugovi demokrati dao ovakvo tumačenje, – Šišić je činjenicu, da se Vrhovac nije pred vlastima branio od te optužbe, krivo protumačio, kao jednu prkosnu i smionu biskupovu gestu.[293] U stvari, protiv takve optužbe uistinu nije imao razloga braniti se niti je pobijati.

Ako se dakle imaju u vidu ove tri činjenice: 1. da su biskupa Vrhovca najprije optužili pomenuti zagrebački potkazivači: 2. da je Martinović tek nakon tih optužbi – zbog njih, povodom njih i o njima – bio podrobno saslušavan o Vrhovcu; i 3. da u svojim iskazima nije iznio ništa konkretnog i određenog, nego da je u nekoliko navrata govorio u prilog Vrhovcu, – onda se vidi, da Martinović ne samo da nije prokazao Vrhovca, nego da ga je, nasuprot optužbi, podignutih protiv njega sa druge, zagrebačke strane, – veoma inteligentno i odlučno uzeo u obranu, i to s uspjehom.

To, prije svega, potvrđuju posljedice Martinovićevih saslušanja o Vrhovcu. »Kad je preslušanje (Martinovićevo) bilo gotovo, javio je predsjednik suda Pavao Almássy palatinu nadvojvodi Leopoldu, da

[289] Isporedi Fraknói, *Život,* str. 37–38

[290] Isporedi Šišić, navedeni članak u *Novostima,* nastavak četvrti.

[291] Isto.

[292] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 295–296.

[293] »Konačno treba i to podvući, da biskupu služi u velikoj mjeri na čast to, da nije nijednom riječi pokušao da pobije iskaz Martinovićev, da je on bio *nosilac demokratskih ideja u Hrvatskoj,* a to je bez sumnje, kad omjerimo sve prilike, koje su 1794 do 1795 vladale na bečkom dvoru, mnogo, pače veoma mnogo.« (Šišić, navedeni članak u *Novostima,* nastavak četvrti.)

Martinović nije iznio *nikakvih dokaza* o Vrhovčevoj krivnji, na što je palatin o tom izvijestio cara. Sada je tek car Franjo 26. I. 1795. riješio, da se Vrhovčeva stvar ima smatrati kao definitivno riješena u njegovu korist.«[294]

U svom pismu caru Franji od 18. decembra 1795. iz Budima palatin Leopold mu u vezi s Vrhovcem javlja: »Martinović je saslušan o Vrhovcu, ali nije iznio ništa tako pouzdano, da bi se biskup mogao šćepati«.[295]

Dakle povodom navedenih zagrebačkih prijava povedena je protiv Vrhovca istraga, – a na osnovi Martinovićevih iskaza on je tih optužbi oslobođen. To su nepobitno utvrđene činjenice. A sve ostalo je samo ili zlonamjerno napadanje na Martinovića s njemu neprijateljske strane građanskih pisaca, ili nedovoljno poznavanje dokumentarnoga materijala i nekritično povođenje za mađarskim povjesničarima, – sa strane nekih naših historičara.

Šišić pretpostavlja, da je Vrhovac bio oslobođen zato, što ga je možda uzeo u obranu Zinzendorf, član dvorskoga vijeća.

Mi danas raspolažemo dokumentima, na osnovi kojih se jasno vidi, da je Zinzendorf, i to ne jedamput, uzimao u obranu Vrhovca. Ali to nije bilo odlučno, jer je i ugarski kancelar i palatin Leopold na osnovi Martinovićevih iskaza stekao osvjedočenje, da Vrhovac nije kriv, – a car Franjo u čitavom jakobinskom procesu postupao je onako, kako mu je to brat ugarski palatin referirao i predlagao.

Inače Zinzendorfovo zalaganje za Vrhovca nije neinteresantno. Jedamput ga je uzeo u obranu na sjednici državnoga vijeća protiv državnog tužioca Németha, koji je ime *Machovecz* u jednom pismu pročitao kao Vrhovac i tako pokušao ovoga da optuži.[296]

Mnogo je karakterističnija druga Zinzendorfova obrana Vrhovca. U vezi s predstavkom ugarskoga kancelara kralju od 30. X. 1794., u kojoj traži, da mu se pošalju potpuni iskazi zavjerenika o Vrhovcu, kako bi mogao da odluči, što da poduzme u stvari Vrhovca, Zinzendorf je na sjednici državnoga vijeća između ostaloga rekao:

»Nesreća biskupa Vrhovca jest u tome, što ga je imenovao car Josip. To je u očima mnogih politički grijeh. Ako se poslije careve smrti možda dao navesti, da prigrli one ideje, koje su tada bile u modi, onda je učinio ono, što je među tadašnjim ugarskim aristokratama bio prilično općenit grijeh. Ali da bi se taj isti biskup pretvorio u demokratu, da bi jedan biskup, a naročito jedan ugarski biskup, koji ima velike prihode, mogao biti demokrata: to je teško razumjeti i to se u najvećoj mjeri mora smatrati nevjerojatnim. Kad bi Vrhovac bio neznalica, onda bi se još moglo pretpostaviti da ga je zgrabila groznica za novim. Ali kažu, da on ima običaj da čita. Ako pak čita, onda ne može biti demokrata;

[294] Isporedi Šišić, navedeni članak u *Novostima*. nastavak četvrti.

[295] »Wegen den Bischof von Agram ist Martinovits vernommen worden, ist aber mit nichts so Zuverlässigen aufgetreten, dass man den Bischof zu Leibe kommen könne ...« (Pismo je objavljeno kod Mályusza, nav. djelo, spis broj 159, str. 762–763).

[296] Isporedi Mályusz, spis broj 158 i bilješku broj 2 na str. 761.

jer bi tada morao znati, da su francuski biskupi prije revolucije bili velika gospoda, da su raspolagali prebogatim prihodima, i živjeli veselim životom; nasuprot tome, otkako su prijesto i oltar isprevrtani, žive u bijedi i oskudici. Zar takva sudbina može izgledati Vrhovcu zavidnom i poželjnom? Ako ima zdrave pameti, zar može suradivati na tome, da slična sudbina zadesi ugarske biskupe? To uistinu nije moguće, i baš zato je nevjerojatno.«

Ova obrana Zinzendorfova je veoma inteligentna, logična i za običan krug feudalaca, članova dvorskoga vijeća, i efikasna, uvjerljiva, jer se točno slaže sa shvaćanjem prosječnoga pripadnika te klase.

Ali: ima i izuzetaka, a Josipov biskup, sudeći po svemu što se o njegovu životu i radu znade, sasvim sigurno nije bio samo biskup, nego i nešto sasvim drugo, suprotno prosječnim feudalnim biskupima.

Da je Martinovićeve iskaze o sebi i sam Vrhovac shvatio kao dobronamjerne i prijateljske, vidi se i po tome, što se, odgovarajući na njih i on sam prema Martinoviću odnosio do kraja prijateljski i sa štovanjem, ne izrekavši i ne napisavši nigdje ni jednu riječ protiv njega. Ako se ima u vidu, da su mu Martinovićevi iskazi bili predočeni, jer je bio pozvan i na njih da odgovori, – onda takav, dosljedno prijateljski ton Vrhovčevih izjava o Martinoviću, bez ikakvog traga neke ozlojeđenosti, svjedoči o tome, da je i Vrhovac uviđao, kako ga Martinovićeve izjave zapravo uzimaju u obranu protiv optužbi zagrebačkih denuncijanata.

Značajna je u vezi s time i Vrhovčeva izjava o Martinoviću (koju je dao usprkos očito tendencioznom ispitivanju vlasti, koje su od Vrhovca željele i očekivale, da tereti i ocrni Martinovića), da on *»nikad nije našao razloga, da se prema Martinoviću odnosi s nepovjerenjem«*.[297]

Naposljetku treba istaći, da je Šišić, kada mu se pružila prilika, da sam prouči bar jedan dio arhivskih spisa u vezi sa Martinovićevom zavjerom, – u znatnoj mjeri ispravio svoju prvotnu, od Fraknóija preuzetu osudu Martinovića.

»Ipak mu (Martinoviću) služi na čast, da nije izdao Vrhovca, iako mu je učinio velikih neprilika. Kad danas mirno i objektivno proučimo one Martinovićeve i Vrhovčeve izjave, valja da priznamo, da su njihove veze ipak bile mnogo jače, negoli su to oni sami iskazali.«[298]

Među Zagrepčanima, koji su bili povezani s bečkim i Martinovićevim zavjerenicima, treba spomenuti i bivšeg krajiškog oficira Tauferera, »poznatog jakobinca« (o kome je bilo govora u vezi s podizanjem drveta slobode u Zagrebu), koga su vlasti uhapsile već u augustu 1794.[299]

Na osnovi mađarskih izvora i literature može se utvrditi, da su u vezi s Martinovićevim jakobincima bili što osuđeni, što hapšeni, saslušavani i na drugi način progonjeni ili umiješani u zavjeru još i ovi pojedinci: Kornelije Bujanović, dobar sin lošega oca, suđen na dvije godine robije

[297] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 146–147.
[298] Šišić, navedeni članak u *Novostima*, nastavak četvrti.
[299] Isporedi Šišić, *Hrvatska povijest*, III, str. 114.

(otac mu je bio poznati dvorski konfident Karlo Bujanović); Bedeković, Nikola Janković; Jakić, peštanski trgovac papira; dvadesetgodišnji Karlo Smetanović, koga je Stol sedmorice osudio na smrt; Adam Černović, tajnik namjesničkog vijeća; student Mihalković; koncipijent Paulović.

Ni o jednome od njih ne znamo zasad ništa podrobnije, pa čak ni to, da li su neki među njima bili samo porijeklom Hrvati ili Srbi, a tada već možda pomađareni.

Fraknói k tome kategorički tvrdi, da je Martinović kompromitirao Vrhovčeva tajnika Vukasovića, križevačkog grkokatoličkog biskupa Bubanovića, prisjednika Banskog stola Petrovića, zagrebačkog direktora nastave Marića ...[300]

U kolikoj su mjeri bili Hrvati ili Srbi profesori peštanske akademije »Đurković i Marković (koji) osnivaju čitalački kabinet, gdje omladina čita nove brošure i od svojih profesora dobiva odgovarajuće obrazovanje«[301] – nije nam poznato. Za Đurkovića se zna samo toliko, da je bio tijesno povezan sa zavjerenicima.

Od strane vođa ugarskih jakobinaca, osim Martinovića i Hajnóczyja[302] s našim jakobincima su nesumnjivo bili tješnje povezani još Szén, Verseghy i Bacsányi.

Antun Szén je bio sin Martinovićeve rođene sestre, dakle po majci Srbin. Od osobite je važnosti za nas zbog toga, jer se za vrijeme svoga službovanja u Hrvatskoj povezao s mnogim našim ljudima, sa kojima je i kasnije održavao prijateljske veze.[303] »Ante Szén bio je ranije namješten u zagrebačkoj komorskoj administraturi, a prema optužnici širio je katekizme (Martinovićeve, napom. V. B.) u Hrvatskoj.«[304]

Martinović je, vidjeli smo, preporučivao članu tajnog društva »Slobode i jednakosti«, Szénu, koji je 1794. bio činovnik namjesničkog vijeća u Pešti, da »dvojicu članova, na čije pridobivanje se bio obavezao, uzme iz redova svojih hrvatskih prijatelja«.[305]

Palatin Leopold 7. maja 1795. izvještava cara Franju, da je »der Reitoffizier der Stadthaltereibuchhalterei Szén« osuđen na smrt.

Szén je bio osuđen na smrt u mnogome i zato, jer u zatvoru nije htio da oda nikoga od svojih drugova i svojih veza u Hrvatskoj. Palatin nadvojvoda Leopold Habsburški i istražne i sudske vlasti odmjeravali su kaznu ne samo prema težini sudjelovanja pojedinca u zavjeri, nego i prema držanju u zatvoru. Ponosno, prkosno, čvrsto držanje u zatvoru nekih zavjerenika ne samo da je utjecalo na donošenje najteže kazne

[300] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 277; 290.

[301] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 156.

[302] U vezi s njim treba ovdje još istaći, da se među spisima u Hajnóczyjevoj zaplijenjenoj zaostavštini nalazi i prijevod Marseljeze na »slavonskom jeziku«. (Isporedi Eckhardt, navedeno djelo, str. 149).

[303] Šišić (u navedenom članku u *Novostima*), nazivajući ga pogrešno *Szák*, tvrdi za njega, da je »medju Hrvatima imao mnogo znanaca«.

[304] Isporedi Mályusz, nav. djelo, bilješka broj 5 na str. 861.

[305] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 112.

protiv njih, nego u obrazloženju, kojim nadvojvoda odbija da ih predloži na pomilovanje, navodi se kao glavni uzrok takvo njihovo ponašanje.

Jedan od uglednih zavjerenika, pjesnik Franjo Verseghy, ne samo da je u ovo vrijeme sam pisao revolucionarne pjesme, nego je takve od drugih autora i komponirao.

Za njegov odnos prema Hrvatima veoma je značajno, da je svoje revolucionarne, profrancuske stihove podjednako upućivao i Mađarima i Hrvatima:

»Protiv Francuza Vi, Mađari, Hrvati,
S krvavim oružjem zašto da idete?!«

Verseghy je prvo osuđen na smrt, a kasnije mu je smrtna kazna pretvorena u neograničenu robiju. Sudska presuda iznosi kao otežavajuću okolnost protiv njega: »kako harmoniziranje u muzičkom taktu Marseljeze, tako štaviše i komponiranje hrvatske popijevke, koja sadržava ... otrovne izraze«.[306]

Značajno je, da su te Verseghyjeve kompozicije nakon izvršenja posljednjih smaknuća 3. juna 1795. bile na stratištu spaljene na lomači.

Što se pjesnika Bacsányija tiče, na osnovi njegovih saslušanja može se utvrditi, da je bio u vezi s Vrhovcem i da ga je u istrazi uzimao u obranu. Nasuprot svim brojnim optužbama, koje su podizane protiv Vrhovca, on je, ispitivan o njemu, izjavio, da biskup Vrhovac »radi na širenju prosvijećenosti«.[307] A to se ni po kojim zakonima tada još nije moglo progoniti.

II

POVEZANOST SRBA SA ZAVJERENICIMA

I srpsko društvo na teritoriju Ugarske bilo je u toku 18. stoljeća dostiglo takav stupanj društvenog i kulturno političkog razvoja, da su se i u njegovoj sredini početkom devedesetih godina mogli da nađu pristaše i suradnici u revolucionarnom pokretu ugarskih jakobinaca.

Jozefinistički pokret, od čijih su se demokratskih elemenata regrutirali glavni ugarsko-hrvatski jakobinci nakon uvođenja Franjine reakcionarne vladavine, bio je kod Srba na čelu s Dositejem Obradovićem i njegovim učenicima naročito razvijen.

Brojna zanimljiva svjedočanstva o francuskom utjecaju na srpsko društvo u Ugarskoj iznio je M. Kostić u svojoj radnji *Prve pojave francuske kulture u srpskom društvu,*[308] gdje su između ostaloga saopćeni i ovi podaci: »Koliku je potrebu srpsko društvo u Vojvodini krajem XVIII

[306] »tam cantionis Marsilensis ... ad tactus musicos reductio, nec non croaticae quoque cantilenae pestiferas ... expressiones continentes, ad metrum redactio.« (Isporedi Fraknói, *Zavjera* ..., str. 219.)

[307] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 146.

[308] »Glasnik Istoriskog društva u Novome Sadu« knjiga II, god. 1929, str. 66 i 205.

i prvih godina XIX veka osećalo za francuskosrpskom gramatikom i rečnikom radi učenja francuskog jezika, pokazuje ponajbolje srazmjerno vrlo veliki broj od 705 pretplatnika na Vujićevu francusko-srpsku gramatiku, čija imena su na kraju knjige štampana.«[309]

U drugoj svojoj studiji o utjecaju francuske revolucije na srpsko civilno i graničarsko stanovništvo, *Nekoliko idejnih odraza francuske revolucije u našem društvu krajem 18 i početkom 19 veka*,[310] M. Kostić u nizu ostalih podataka pominje i jednu srpsku pjesmu iz godine 1793 o pogibiji Luja XVI, »koja se našla zapisana među starim knjigama na hartijama uglednog trgovca iz Čačka Gezovića. Bila ova savremena prigodna pesma o pogubljenju Luja XVI narodna ili (možda pre) umetničkog porekla, originalna ili prevedena, što se zasada ne može ustanoviti, pretstavlja, svakako, neposredan odjek događaja francuske revolucije među Srbima.«[311]

Kostić tu na osnovi Zwitterovih radova[312] govori i o tome, kako je »Narodno očajanje i krajnje nezadovoljstvo sa svojim stanjem u Monarhiji posle Temišvarskog sabora živopisno izrazio u jednom anonimnom spisu na francuskom jeziku neki Srbin iz Beča 1794 g. Taj spis se nalazi u državnom arhivu na Ke d'Orseju u Parizu pod naslovom »Razmišljanja jednog građanina ilirskog koji boravi u Beču i koji bi želeo da obavesti svoje zemljake, a koji samo čeka da ga pomognu francuski republikanci«.«[313]

Zanimljiv je i slučaj temišvarskog vladike Petra Petrovića. »Ne možemo se Petroviću čuditi što je on, kao pravoslavni episkop, dozvolio da se ta knjiga (»Rasuždenie o postah«, god. 1787, – napomena V. B.) štampa, pošto je i on sam u potaji bio pristalica volterijanskih protivcrkvenih ideja. U pismu grofu Kaunicu pisao je između ostalog: »verske istine iz katihizisa pomoću filozofiie udaljio sam od sebe kao predrasude, tom načinu mišljenja ostati ću veran do groba te povučen u sebe napredak razuma i filozofije pratiti i umreti kao filozof«.«

»U svojoj velikoj biblioteci ... imao je Petrović u kompletu francusku veliku *Enciklopediju*, dela Voltera, Rusoa, Monteskijea, Marmontela, pojedina dela d'Alambera, Rejnala, Bela i drugih francuskih, engleskih, nemačkih i ruskih progresivnih pisaca XVIII veka.«[314]

Ima službenih podataka o tome, da su se Martinovićeva »Oratio ad Proceres« i druge njegove brošure širile u prijevodu po našim krajevima, u Baranji, u Baji, u Temišvaru, Segedinu i dr.[315]

[309] Isto, str. 72.
[310] »Zbornik Matice Srpske. Serija društvenih nauka 3.« Novi Sad, 1952. Str. 5–20.
[311] Isto, str. 11.
[312] Zwitter F., Memoire d'un Serbe de Vienne sur la situation des Serbes de la Hongrie. 4. fructidor an. 2. – Le monde slave. Paris, avril 1933, 124–126. – i članak: Zwitter F., Illyrisme et sentiment yougoslave. Ibid., 39–72.
[313] Isporedi Kostićev navedeni članak u Zborniku Matice Srpske, str. 11.
[314] Isporedi Kostić, navedeni članak u *Zborniku* ..., str. 16, 17.
[315] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 155; 159.

U rujnu 1794 jedan siromašan plemić iz Bačke (Ferdinand Časar), je na županijskoj skupštini između ostaloga rekao: »Mora doći do revolucije u državi, i nju ne će otpočeti seljaci, nego siromašnije plemstvo; tada će prvi biti giljotiniran veliki župan.« – Drugom prilikom je izjavio: »Kraljevi su ubojice; sretna je ona država koja nema kralja.«[316]

I na srpskoj strani bio je povezan s jakobinskom akcijom jedan jozefinistički episkop, mitropolit Stefan Stratimirović.[317] On je još od kraja osamdesetih godina 18 stoljeća stajao u intimnim prijateljskim i političkim vezama s glavnim predstavnikom jakobinaca na srpskoj strani, s Jakovom Sečancem, preporučivao ga, često mu pisao i, kada bi se ovaj vraćao iz Beča ili Pešte, dozivao ga k sebi na povjerljivi, »ustmeni razgovor«.[318]

Bečki ministar policije, kao što je već pomenuto, 24. X. 1793. javlja, »kako je na osnovi izvještaja jednog svog pouzdanog čovjeka« saznao, da je Martinovićevu brošuru *Otvoreno pismo caru* preveo na ilirski jezik Stratimirović, »grkoistočni vladika«. U drugom svom dopunskom izvještaju isti ministar saopćava, da je *»rackom vladiki* Stratimiroviću dao pismo u *rukopisu* grof Mihaly Sztáray«.[319]

Interesantno je, da je Vrhovčev branitelj Zinzendorf, koji je nesumnjivo bio najobrazovaniji i najslobodoumniji član državnoga vijeća, u decembru 1793 na sjednici toga vijeća uzeo u obranu i vladiku Stratimirovića protiv tih optužbi ministra policije.

Značajan je i ovaj podatak o Stratimiroviću neposredno prije otkrivanja zavjere. »U svom protestu od 7 juna 1794 mitropolitu Stratimiroviću, što je dozvolio da se na našem jeziku štampa knjiga nepoznatog pisca »Rasuždenie o postah« (1787), u kojoj se otvoreno ustaje protiv postova i protiv kaluđera kao glavnih krivaca što se širi sujevjerje i neznanje u narodu, stari plaščanski episkop Genadije Dimović protestuje između ostalog protiv onih naših pisaca koji, ispunjeni duhom bečkih inovernih škola, »i naše obrjade kritiziraju kao Volter u Francuskoj«.

Stratimirović se Dimoviću izvinio time što je dozvolu za štampanje te knjige dao temišvarski episkop Petar Petrović. I on je video da je »ta knjiga postom i obrjadom crkovnim od časti ubitočna«, no šta da se sada radi, već je štampana i rasprodana, a kad bi se kupila, veću senzaciju bi izazvala a i Petrović bi neprilike imao. Tako je taj Dimovićev protest protiv širenja protivcrkvenih »volterijanskih« ideja među Srbima ostao bez rezultata.«[320]

[316] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 392–393.

[317] Najbolje je dosad pisao kod nas o Stratimiroviću Nikola Radojčić, ali i on u svojoj radnji *Oko mitropolita Stefana Stratimirovića* (»Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu«, knjiga X. str. 161–169) prikazujući glavnu literaturu ističe, kako Stratimirović još uvijek nije dovoljno proučen, a naročito je ostala neistražena njegova politička aktivnost.

[318] Vidi u daljem izlaganju o Sečancu.

[319] Isporedi Fraknói, *Život*..., str. 88–89.

[320] Isporedi Kostić, navedena radnja u Zborniku M. S., str. 16.

Glavni učesnik sa srpske strane u zavjeri Martinovićevih jakobinaca bio je neosporno Jakov Sečanac.

U svojoj, isključivo na osnovi arhivske građe pisanoj izvrsnoj knjizi o *Velikokikindskom Dištriktu* Vasa Stajić je o Sečanjcu između ostalog utvrdio i ove činjenice: »Imamo belešku o tome da je Komorska administracija dopisom od 9 oktobra 1780 izrekla nadu da će sudac Sečanjac pravednije razdeliti iberland. Već tada, dakle, nije Bugarski na čelu Dištrikta, nego Sečanjac. Međutim, 10 maja 1779, mitropolit Jovanović Vidak pisao je Sečanjcu u Beč kao senatoru.

Dištrikt je 1 maja 1779 dobio putni list za četiri deputirta u Beč, koji će onde tražiti olakšanje, valjda poreskih restancija. Ko je sve išao u Beč, ne znamo, ali Sečanjac je išao, i od bivšeg svog episkopa, sad mitropolita, tražio je i dobio preporuku. Iz pisma mitropolitovih vidi se da je sa Sečanjcem bio u prijateljstvu. Tako ga je 28 maja 1779 pozvao da, pri povratku iz Beča, svrati k njemu.

Jegda ovamo sniidete, mogli biste ot Pešte legše kola naći ovamo na Novij Sad i tako i k meni doći, ustmeno o vsemu soobštiti.

Kada i zašto je Sečanjac napustio službu u Dištriktu, ne znamo. Znamo da je 7. maja 1784 još »dištriktski birov«. A godine 1792, 22. decembra, kao sekretar Pridvorne ugarske komore dao je on magistratu Dištrikta obaveštenje o nekoj svoti od 75 for. koju je asignirao kao sudac Dištrikta.

Iste godine, 1792, kada je kasiran baron Papila kao član Ilirske pridvorne kancelarije, mitropolit Stratimirović je na njegovo mjesto predložio Sečanjca koji da je kroz 18 godina službe stekao potrebna znanja. Ali je protiv Sečanjca naveden njegov atestat protiv bačkog episkopa Jovana Jovanovića koji je možda uživao zaštitu u Beču. U tom atestatu koji je bio pisan srpski, a mi ga našli samo u latinskom prevodu, Sečanjac je izjavio:

»Mogu pred svim svetom javno i uvek ispovediti i reći da je bački episkop Jovan ili bolje reći opšti nacionalni fratar (jer je poznat pod tim imenom) potpuna luda, i da po svojoj pameti i ostalom ponašanju nije dostojan da pase čopor prasica, a ne stado božje, i da je on nepristojnim za svetu crkvu sredstvima, koja su protivna svim građanskim zakonima došao do službe koju vrši; da već 15 godina ima gonoreju, i ono dete, koje je poslednji put bilo s njim u Beču, priznao je pred popom Sekerešem, a sem toga dokazuje to i lice deteta; da je spomenuti opšti nacionalni fratar za poslednjeg boravka u Beču sramnu bolest dobio, to zna svako u Somboru, i kad ovaj atestat ne bi bio dovoljan, to ćemo ga pri prolazu kroz Budim vizitirati, i tako više dokazati. Za čudo je samo, kako Bog svemogući, kad se gadni ovaj čovek usudio prineti mu žrtvu, nije odmah kaznio ga; ali se nadam da će kazna, kasnije ali žešće (später aber häftiger) uslediti; a da je on kupler, mogu potvrditi svojim iskustvom.

Jakov Sečanjac«

Dve godine posle Stratimirovićeve preporuke, 1794, i Sečanjac je uhapšen kao zaverenik u društvu opata Martinovića. O tome je Stratimirović izvešten sa dve strane. Iz Temišvara pisao mu je Pavel Cvetković: Za nesčastlivi s Gospodinom sekretarom Sečanjcem slučaj cjeloj našej naciji nepovolni, znam da i Vaše Prevozhoditelstvo s negodovaniem razumjeli jesu. Ja ot vsego srdca želim da se opravda, i da ne bude ono istina, čto se za nim govori«. Koliko je želeo opravdanje Sečanjca, može se suditi po tome, što je preporučivao sebe na mesto Sečanjca.

Iz Budima, Jovan Pavlović, onaj što je Stratimiroviću preporučio i Lukijana, pisao je 24 decembra 1794 Stratimiroviću o Martinovićevoj zaveri, o delikventima koji su »oko konca prešedšeg meseca iz Beča ovamo poslati«. 10 decembra iz Budima i Pešte i iz daljih krajeva dovedeno je u zatvor oko 40 zaverenika »među koim, s moim sažaleniem i Sečanjac nahodi se«.

Sečanjac se svakako opravdao, jer nije pogubljen, nego je 1813 umro u Turskoj Kanjiži. Smrt mu je zabeležena u Davidović-Frušićevim *Novinama,* gde je tom prilikom rečeno i to da je Sečanjac rođen 1748.«

»Aleksije Vezilić štampao je uz svoju knjižicu »Kratkoe napisanie o spokojnoj žizni« (Beč, 1788; drugo izdanje Budim, 1814) i dodatak, u kome pod posebnim naslovom »Opisanie njkotorih mirskih poglavitih mužej *koi s' perom dobro voziti znaju*««, – pominje i *Jakova Sečanca.*[321]

O Sečančevoj aktivnosti na Temišvarskom saboru godine 1790 M. Kostić nam daje ove podatke: »U toku saborske debate o traženju posebne teritorije došlo je do oštrog načelnog sukoba, sasvim klasne prirode, između poslanika plemića koji su pod voćstvom Save Tekelije bili za inartikulaciju Ugarskoj protiv zasebne teritorije i poslanika narodnjaka koji su pod voćstvom Jakova Sečanca, bivšeg birova i senatora Velikokikindskog dištrikta a sada sekretara Ugarskog namesničkog veća, bili protiv inartikulacije, za posebnu srpsku teritoriju, Banat.

Ta klasna suprotnost toliko se bila zaoštrila da je stranka Sečanca potakla pitanje i o suvišnosti plemića zastupnika na narodnim saborima, pa – štaviše – i o ukidanju plemstva, što je opet Savu Tekeliju izazvalo da se u svom poznatom govoru na saborskoj sednici od 28 augusta (9 septembra) 1790 u korist inartikulacije, između ostalog, žestoko okomi protiv toga zahteva Sečančevih pristalica »za jednakost staleža po primeru Francuza«.[322]

Na osnovi saslušanja uapšenih zavjerenika i ostalih istražnih spisa mogu se o Sečancu utvrditi ovi podaci. Sečanac je služio zajedno sa Szénom (on je bio komorski tajnik, a Szén namještenik komore), – u zatvoru se nalazio od decembra 1794.[323]

[321] R. Grujić, *Posljednji potomak podvojvode Jovana Monasterlije u Rusiji krajem 18 veka.* »Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu«, knjiga III, str. 283.
[322] M. Kostić, isto, str. 8.
[323] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 319.

Prilikom jednog saslušanja na pitanje, s kim je sve Martinović podržavao veze, – Lacković je imenovao među ostalima i savjetnika Latinovića i Sečanca.[324]

Bikkesy je 19. VIII. izjavio generalu Barkóu da mu je Szentmarjay saopćio, između ostalih, i za Sečanca da je jakobinac, i kako u stanu Sečanca jedan »klub« održava svoje sastanke.[325]

Hajnóczy je bio u bliskim prijateljskim odnosima sa Sečancem, ne samo po tome, što su radili u istoj ustanovi kao namještenici istoga ranga (i jedan i drugi bili su tajnici komore), nego i kao drugovi, politički istomišljenici. Izloživši na saslušanju svoja shvaćanja o plemstvu, o seljaštvu, o promjeni ustava, slobodi štampe i o preobražaju društvenog i državnog uređenja. Hajnóczy se u potvrdu tih svojih pogleda pozvao i na Sečanca, kao na svjedoka, kome je sve to dobro poznato.[326]

U kakvoj je mjeri Hajnóczy prikrivao naše ljude jasno se pokazalo baš i u slučaju Jakova Sečanca. Na osnovi zapisnika o Hajnóczyjevim saslušanjima utvrđeno je u vezi s time ovo: »Szecsenácz,[327] sekretar namjesničkog vijeća, kada je Hajnóczy počeo pred njim da govori o tajnim društvima, ušutkao ga je time, da je »to sigurno ideja ludoga Martinovića, o čemu on (Sečanac), ne će ništa da zna«.[328]

Na osnovi svega onoga, što se znade o Hajnóczy-u, ne podleži nikakvoj sumnji, da je Sečanac već 1790 bio Hajnóczyjev istomišljenik i da je i godine 1794, živeći zajedno s njim kao činovnik iste ustanove u Pešti i podržavajući prijateljske veze, morao biti umiješan u političku aktivnost jakobinaca, – a Hajnóczyjeva tvrdnja – o tobožnjoj izjavi Sečanca o ludome Martinoviću, – izmišljena je samo zato, da bi se spasio i sačuvao od progona jedan od drugova zavjerenika.

Komorski tajnik Sečanac je poslije kratkog istražnog zatvora pušten – »ali je »zbog svojih opasnih političkih principa« izgubio službu i bio izagnan iz glavnoga grada.«[329]

Sudeći po svemu, i Sečanac se izvrsno držao u istrazi, tako da nije odao nikog od svojih istomišljenika među Srbima. Zahvaljujući tome i drugarskoj obrani Hajnóczyjevoj, koji mu je bio glavna veza, Sečanac je uspio da izbjegne težu kaznu, iako je njegovo učešće u jakobinskoj zavjeri bilo izvan svake sumnje.

Što se tiče Hajnóczyjevih veza sa Sečancem, treba ovdje istaći, da je u čitavoj Hajnóczyjevoj političkoj djelatnosti zalaganje za jednakost i ravnopravnost srpskoga naroda u Ugarskoj zauzimalo jedno od prvih mjesta.

[324] Isporedi isto, str. 262.
[325] Isporedi isto, str. 281.
[326] Isporedi isto, str. 254.
[327] U zapisnicima o saslušanju njegovo ime je pisano po mađarskom »Szecsenácz«; u Stajićevim dokumentima je Sečanjac, a u ostalim izvorima Sečanac.
[328] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 112.
[329] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 333.

Hajnóczy je na mađarskoj strani 80-tih i 90-tih godina XVIII stoljeća glavni i odlučni, a ujedno i najefikasniji, najutjecajniji pobornik prava srpskoga naroda i hrvatskih i srpskih graničara. Ponajviše njegovim, veoma dobro argumentiranim, sugestivno pisanim političkim djelima uoči i za vrijeme sabora 1790/91 ima se zahvaliti, što je taj sabor donio zakon o izjednačenju pravoslavnih u građanskim pravima uz zadržanje one slobode vjeroispovijesti, koju su dotad uživali na osnovi carskih privilegija.

Zna se da je Hajnóczy u oktobru 1790 deset dana boravio u Temišvaru u vezi sa Temišvarskim saborom i sa zbivanjem poslije njega, kada su se donosile važne odluke o daljem položaju srpskoga naroda u Ugarskoj.

Te iste godine Hajnóczy je formulirao, zalažući se zdušno za njih, graničarske slobodarske zahtjeve otprilike onako isto, kako su ih u svojim *Narodnim zahtijevanjima* hrvatski i srpski graničari postavili i bez uspjeha se za njih borili u revoluciji 1848/49.

Poglavlje peto

HISTORIJSKO ZNAČENJE IGNJATA MARTINOVIĆA I JAKOBINSKOG POKRETA

I

O JAKOBINCIMA KAO »ANTINACIONALNIM« ELEMENTIMA

Da odbiju mađarski narod od Martinovićevih ideja i od ugledanja na njegov primjer podizanja demokratske revolucije, građanski pisci prikazivali su vođu ugarskih jakobinaca i njegov pokret kao izričito antinacionalni[330]. Prvi je proglasio Martinovića protivnacionalnim elementom Fraknói.[331] Martinovićevi jakobinci su i za Szekfű-a »pristaše jednog više-manje antinacionalnog radikalizma«.[332] Najtežu optužbu protiv Martinovića kao glavnog i najvećeg neprijatelja i upropastitelja Ugarske i mađarstva podigao je Mályusz.

Govoreći o velikom značenju saborskih odbora u razdoblju od 1791–1794 i o izradi elaborata za reforme, koje su imale da preobraze Ugarsku i da od nje naprave modernu, naprednu državu, Mályusz piše:

[330] Tom se prijevarom protunarodna, reakcionarna vladajuća klasa često služi da bi diskreditirala istinske revolucionarne pobornike narodnoga oslobođenja; tako je i kod nas građanska klasa, dok je bila na vlasti, pokušavala da prikaže komunistički pokret kao antinacionalni, nehrvatski i protuhrvatski, da bi ga izolirala od naroda.

[331] Isporedi Fraknói, *Život Martinovićev*, str. 34 i dalje.

[332] Szekfű, navedeno djelo VI, str. 406.

»Sve prepreke bile su uklonjene i svi znaci su pokazivali, da će rad uspjeti i da se reforma može ostvariti.« A onda je odjednom došlo do katastrofalnog obrata. »Nastaje velika i u svojim posljedicama sudbonosna promjena. *Pojavljuje se jedna avetinjska, crna, kapucinska prilika, kao da je sam pakao poslao toga pokvarenog popa ateistu. Samo je neobuzdana fantazija romantičarskih pisaca znala opisati njemu slično čudovište, a on je postao živom stvarnošću, da upropasti sve, što je mađarsko, da uništi svaku nadu mađarskoga preporoda.*[333] Martinovićevom inspiracijom stvorena je takva zavjera, čiji je cilj tuđ shvaćanju, težnjama mađarskoga društva, i koja će, kompromitiravši mađarstvo, sudbonosno promijeniti palatinovo mišljenje ...«[334]

Mályusz je točno uočio pravo značenje Martinovićeva pripremanja ustanka u Ugarskoj i bio na čistu s time da bi ta demokratska revolucija, ako uspije, morala u toj mnogonacionalnoj državi, u kojoj su Mađari potkraj 18. stoljeća značili neznatnu manjinu prema ostalom nemađarskom stanovništvu zemlje: Hrvatima, Srbima, Slovacima, Rumunjima, Rusinima i dr. (omjer je tada bio jedna četvrtina Mađara na tričetvrtine Nemađara) – nužno dokrajčiti mađarsku hegemoniju, koja je bila održiva samo uz antidemokratsku, feudalnu vladavinu plemstva (jer je *mađarsko plemstvo* u Ugarskoj bilo daleko najbrojnije i najmoćnije, tako da je *u feudalno uređenoj državi svu vlast držalo u svojim rukama*). Uz to je Martinović kao glavni cilj svoje revolucije istakao uspostavljanje federativne demokratske republike, u kojoj bi svaki pojedini narod Ugarske bio suveren i ravnopravan.

Zbog toga je Mályusz tako pretjeranim, zastrašujućim crnim bojama crtao posljedice Martinovićeve pobjede, koja bi tobože morala uništiti ne samo postojeću ugarsku državu, nego čak i mađarsku naciju: »Da je Martinovićeva zavjera postigla svoj cilj i odnijela pobjedu, to bi značilo *propast mađarske države, a i za mađarsku rasu smrtni udarac.* Ovaj sud ne izričemo mi, pa ni neki prestrašeni suvremenici, nego još prije izbijanja pokreta, ljeti 1792, jedan od Gotthardijevih povjerljivih dopisnika, knjižar Strohmayer. On naime javlja, da je putujući sepeškim krajem primijetio među građanstvom nezadovoljstvo na visokom stupnju. On postavlja, samo čisto teoretski, pitanje, da li je moguća u Ugarskoj revolucija? I na to pitanje, iako vidi, da se interesi nezadovoljnih dijelova društva razilaze, odgovara s odlučnim *da.* A onda dodaje: »... Jao tada našoj sirotoj domovini! Potocima će teći krv, staleži i nacije bit će uništeni, gradovi i sela propasti, a državu će nastaniti i uzeti pod svoju vlast ne bolji, nego divljiji dio naroda. *Tada će Nijemci, Mađari i plemići biti uništeni, a Raci (Srbi), Grci, Rumunji*

[333] Podcrtao V. B. – Nije bez značaja, da se čak i Szekfű (koji inače i sam smatra, da je jedino mogući, staleško-nacionalni razvoj mađarstva omela Martinovićeva zavjera) ograđuje od te Mályuszove tvrdnje: »Martinović je – piše Szekfű – kao »čudovište« ipak bio manja historijska ličnost, a da bi sam po sebi svojim nastupom »uništio svaku nadu mađarskoga preporoda«. (Szekfű, navedeno djelo, str. 490.)

[334] Mályusz, navedeno djelo str. 141.

i Slovaci će postati zakonodavci, te će Ugarska ili potpasti pod jaram inozemstva, ili će tako lijepa i od prirode tako bogato nadarena Ugarska pasti natrag u doba nekulturnoga divljaštva«.«[335]

Na ta Strohmayerova izlaganja nadovezuje Mályusz ova svoja razmatranja o sudbini Ugarske u slučaju pobjede Martinovićeve revolucije: »... (Strohmayerove) jednostavne riječi potresnom snagom ukazuju na grozne posljedice ... Potpuna anarhija koja bi nastupila, *značila bi propast svega, što je dosad stoljetnim radom postalo nacionalno i mađarsko.*«[336]

Svoju osnovnu tezu o tome, da je jedino i isključivo Martinović upropastio preporod mađarskoga naroda, Mályusz postavlja ovako: i kralj Franjo i njegov brat, ugarski palatin Leopold, bili su napredni i slobodoumni, prema Mađarima i napretku Ugarske prijateljski nastrojeni, te su sve do Martinovićeve pojave iskreno radili na reformiranju ugarske države u progresivnom pravcu. Ali otkrivanje Martinovićeve zavjere izazvalo je obrat u mišljenju i držanju palatina i on se odjednom, povlačeći za sobom i svoga brata, zbog Martinovića od blagotvornog reformatora i usrećitelja Ugarske pretvara u začetnika krajnje reakcije, koja će sprečavati svaki dalji razvoj i progres Ugarske i Hrvatske kroz puna naredna četiri decenija Franjine vladavine (1795–1835).[337]

Bez obzira na očito krivo, grubo idealističko rezoniranje, koje tako krupan obrat u historiji Ugarske svodi na raspoloženje jednog jedinog čovjeka, palatina Leopolda, Mályuszova tvrdnja sadrži i nekoliko sasvim konkretnih iskrivljavanja historijskih činjenica.

Po Mályuszu je Martinovićev pokret izazvao reakciju Habsburga i bio njenim glavnim i jedinim uzrokom, – a u stvarnosti habsburška dinastija otpočinje svoju reakcionarnu vladavinu već godine 1792, znatno prije Martinovićeve zavjere, koja se organizira u godini 1793.

Sve radikalniji razvoj Francuske revolucije nagnao je još i prosvijećenoga apsolutistu Leopolda II da potkraj života promijeni svoju vanjsku politiku u reakcionarnom, protufrancuskom pravcu. Njegov nasljednik Franjo od samoga početka nalazi se u oštrom sukobu s Francuskom i ubrzo otpočinje svoje kontrarevolucionarno ratovanje protiv nje. Takvom svojem vanjsko-političkom stavu Franjo u potpunosti saobražava i svoju unutrašnju politiku, koja dobiva karakter najcrnje klerikalno-feudalne reakcije. Na svima linijama ugušuje se bezobzirno sve, što je napredno, demokratsko i slobodoumno.[338]

[335] Isto, str. 170.

[336] Isto, str. 170–171.

[337] Isporedi Mályusz, navedeno djelo, str. 173 i dalje.

[338] »I novine su pritegnuli. Poslije 1792 obustavili su list *Ephemerides Budenses,* ušutkali Pavla Spielenberga. U godini 1793 oduzeli su Szacsvaju *Magyar Kurir* .. i sad list najedamput počinje da napada Francuze i revoluciju«. (Isporedi Eckhardt, navedeno djelo, str. 119.)

Ne podleži nikakvoj sumnji, da je Habsburška dinastija – prije javljanja i bez veze s Martinovićevim jakobinskim pokretom – uvela otvorenu reakciju u strahu pred francuskim revolucionarnim zbivanjem. Tu očitu činjenicu je, pored sveg svog netočnog mišljenja o »nedužnosti« francuske dinastije, jasno uočio i Šišić.[339]

I uzroci i vrijeme javljanja reakcije u austrijskome carstvu sasvim su nesumnjivi i jasni, a učvršćenje i decenijsko trajanje reakcionarne apsolutističke vladavine Habsburgovaca na teritoriju Ugarske i Hrvatske bilo je omogućeno držanjem ugarsko-hrvatske feudalne klase.

Pred apsolutnom kraljevskom vlašću ugarsko plemstvo je bilo kapituliralo još za Leopolda II. Plemićki otpor protiv apsolutne dinastije bio je samo dotle oštar i nepomirljiv, dok se je plemstvo pouzdavalo u vanjsku pomoć Pruske, koja je bila u sukobu s Habsburzima i zbog toga podržavala unutrašnje njihove neprijatelje, ugarske feudalce. Čim se Leopold nagodio s Pruskom i oslanjajući se na čitavu svoju vojnu silu okrenuo protiv opozicionog ugarskog plemstva, ono se, ostavši bez vanjske pruske pomoći, odmah pokorilo apsolutističkoj volji kralja. A to nekadašnje »borbeno« i »antidinastičko« opoziciono plemstvo sasvim je prešlo na kraljevu stranu u doba Franjino i postalo glavnim osloncem njegove reakcionarne vladavine zato, jer je on, nasuprot ranijim vladarima (prosvijećenim apsolutistima i antifeudalnim reformatorima Josipu II i Leopoldu II) pogodovao plemstvu svojom odlučnom ultra konzervativnom, klerikalnom politikom, kojoj je glavni i jedini cilj bio istovetan s plemićkim interesima: da se pod svaku cijenu očuva postojeći feudalni poredak. I dok je ugarsko-hrvatsko plemstvo ustajalo protiv Josipova (pa donekle i Leopoldova) apsolutizma zato, jer je on imao prosvijećeni, progresivni, antifeudalni karakter, dotle je to isto plemstvo s oduševljenjem pristalo uz Franjin konzervativno-klerikalni, reakcionarni, profeudalni apsolutizam, jer »nasuprot Josipu II on nije htio ništa da mijenja u položaju društvenih klasa, nego mu je bio cilj samo da kruto sačuva sadašnje stanje ...«[340]

»Krunidbeni sabor iz godine 1792 završio se s iskrenim oduševljenjem i zadovoljstvom staleža. Opće raspoloženje veoma dobro je izrazio

[339] »Ali sve to krupniji događaji u Parizu, naročito septembarsko ubijanje otpornih katoličkih svećenika (1791), koji ne htjedoše da polože zakletvu na novi ustav, onda proglašenje Republike (august 1792) i nada sve prijeka smrt *nedužnoga* kralja Ludovika XVI (21. januar 1793), napuniše užasom i strahom od još do nedavno slavljenih »demokratskih« ideja sve dvorske, aristokratske i svećeničke krugove u bivšoj Habsburškoj monarhiji ... Sasvim je to prirodno, da je konzervativna reakcija ubrzo slavila slavlje nad porušenim demokratskim liberalizmom iz vremena Marije Terezije i Josipa II. Najviše pak preplašio se sam mladi car Franjo II, sin i nasljednik Leopoldov. Pod utjecajem različitih reakcionarnih i konzervativnih elemenata, car Franjo postao je sada gorljivim i nepomirljivim dušmanom svih naprednih i demokratskih ideja, smatrajući upravo *ličnim* protivnikom onoga, koji bi se njima zanosio. Eto, tako se opet podiže na bečkom dvoru, kao u vrijeme Leopolda I, duh feudalni i klerikalni do pune prevlasti i zače hajka protiv svih slobodoumnih ljudi.« (Isporedi Šišić, navedeni članak u *Novostima*, nastavak treći).

[340] Isporedi Mályusz, navedeno djelo, str. 212.

Ürmenyi: »I one smo sada pridobili, koji su se na prošlom saboru, izloženi mnogim poteškoćama, od nas odbijali«.[341] »Popularnost (Franjina) u Ugarskoj je i bila bezgranično velika u prvim godinama njegova vladanja, i to ne samo u širim masama (plemićkim, napom. V. B.), kod kojih takva simpatija i takva ljubav može biti i bez dubljih intelektualnih korijena, – nego i u krugu plemićkih vođa, koji su naime tada služili u budimskim i peštanskim dikasterijima.«[342]

Taj savez ugarske feudalne klase s Franjom, ta zdušna plemićka podrška njegovoj politici omogućila je uvođenje i održavanje Franjine četrdesetgodišnje reakcionarno-apsolutističke vladavine.

A kada je Martinović sa svojim drugovima poveo organiziranu borbu protiv takve vladavine Habsburgovaca nad Ugarskom i nad Hrvatskom, pa je u cilju oslobađanja od austrijske vlasti njegov jakobinski pokret počeo da vrši pripreme za podizanje ustanka, – dinastiji je u ugušivanju tog jedinog ozbiljnog protuhabsburškog i protuaustrijskog pokreta za slobodu Ugarske i opet pomogla ugarska feudalna klasa.

Veoma je značajno, kakvo je držanje zauzelo plemstvo (i više i srednje) – pa čak i ono »najslobodoumnije« i »najnaprednije« – prema likvidiranju zavjere sa strane dinastije i prema progonima i zvjerskom pogubljenju Martinovića i drugova. »Državna vlast[343] svojim energičnim postupcima odjednom dolazi do prevage nad društvom, i tu svoju prevagu uspijeva da učini trajnom. Staleško (feudalno, napom. V. B.) društvo se naime osjeća slabim; propast, koja mu je sijevnula pred očima, kojom ga ugrožava zavjera u slučaju svog konačnog uspjeha, natjerala ga je da zadrhti. Crkva, krupni feudalci i obično plemstvo, uvidjevši da francuska revolucija za njih znači njihovo vlastito istrebljenje, postaju reakcionarni, okreću leđa prosvijećenosti i idejama i parolama revolucije, pa izgubivši stare svoje ideale a nove još ne našavši, rado se stavljaju pod zaštitu državne vlasti, koja je svojom budnošću sve njih spasila od podzemnog rovarenja, što je prijetilo njihovome opstanku.

Za promjenu raspoloženja tipičan je primjer grofa Józsefa Telekija, vođe protestanata, koji vlada kulturom svoga vremena i jedan je od vođa pokreta iz godine 1790, – a sada na javnoj skupštini Peštanske županije, u diskusiji o hapšenjima (Martinovića i drugova, napom. V. B.), izjavljuje: »Da je i moj sin među njima, mirno ću primiti, ako mu odrube glavu«. Isto tako grof Miklós Forgács – lični neprijatelj Habsburga, koga nasuprot konzervativno-nacionalističkom Telekiju s pravom možemo smatrati predstavnikom prosvijećenih magnata i opravdano ga nazvati galomanom, jer je sve racionalističke i revolucionarne francuske knjige dao sebi dopremiti, – sada (9 januara 1795) u pismu

[341] Mályusz, nav. djelo str. 101.
[342] Isto, str. 102.
[343] Državna vlast nad Ugarskom nalazi se u to doba potpuno u rukama Habsburške dinastije i centralnih bečkih vlastodržaca. (Napomena V. B.)

bratu naziva Martinovićeva nastojanja ciglim »perverznim makinacijama«. U krugu srednjega plemstva nastala je isto takva promjena, za što nam karakteristična svjedočanstva daju Antal Szirmay i Dénes Domokos. Prvi je predstavnik obrazovanog srednjega plemstva; predsjednik je eperješkog okružnog suda i on izrađuje u saborskom odboru zakonik o kaznenom postupku. U godinama reakcije zbog svog nacionalističkog osvjedočenja, koje je smatrano opasnim, gubi službu, i tako se uistinu ne može optužiti, da je prema Beču bio dvorski raspoložen. Usprkos svemu tome on se s manje neprijateljskog osjećaja odnosi prema kralju, koji ga je lišio zvanja, nego prema revoluciji, koja mu je i fizički i duševno tuđa. Napisavši historiju Martinovićeve zavjere, on izvanredno teškim riječima žigoše čitav pokret, tako da je Kazinczy smatrao potrebnim, da njegovu djelu doda ispravke u obliku komentara. Dénes Domokos potječe iz jedne od najpretjeranijih patriotskih porodica. Njegov otac, Lajos Domokos, kao biharski poslanik korifej je Tisina kraja u pokretu od 1790, neumoljivi, zakleti neprijatelj kraljevske vlasti, a jedan brat, koji je veliki bilježnik Bekeške županije, isti taj pokret propagira u očevu duhu. On sam živio je na svojoj bagoškoj pustari, baveći se ekonomijom, daleko od politike i uloge u javnome životu. Ali Martinovićeva zavjera je i na njega djelovala s takvom elementarnom snagom, da istupa iz svoje pustinjačke osamljenosti i, prožet pokornošću i poslušnošću prema kralju kao prema od Boga određenoj višoj vlasti, piše u obranu ugroženog društvenog uređenja polemičko djelo protiv »jednakosti«. Domokos pritom naglašuje, kako »njega ne šalje kralj u borbu protiv tog prokletog učenja, koje ruši društvo i poredak, nego on sam iz vlastite pobude istupa protiv njega«. Pišući svoju knjigu protiv slobodoumnoga pisca Tome Paine-a, on se obara na njega ovim, za shvaćanje većine mađarskoga srednjega plemstva sve do godine 1848 karakterističnim riječima: »Ali Vi (Paine) hoćete sa Vašom jednakošću da razrušite i da uništite onu (feudalnu, napom. V. B.) vladavinu i onaj poredak, koje je sam Bog izričito uveo.«[344]

«Opasnost od revolucije dovodi tako u isti tabor, u najužu povezanost one, koji su ranije kao neprijatelji stajali jedni prema drugima. Vodeće privilegirane klase društva dakle rado gledaju na energične mjere državne vlasti.«[345]

A ponajugledniji mađarski velikaši i najviši ugarski državni dostojanstvenici, Zichy, Ürményi i Haller, pomogli su i direktno dinastiji, da likvidira Martinovića i njegove drugove,[346] da u krvi uguši njihov pokret za slobodu i demokraciju Ugarske, – i tako su otvorili put reakciji Habsburga i omogućili im, da nesmetano provode svoju ugnjetačku apsolutističku vladavinu.

[344] Isporedi Mályusz, navedeno djelo, str. 224, 225, i bilješka broj 4 na str. 225.
[345] Isto, str. 226.
[346] »Oni (grofovi Zichy, Ürményi i Haller, napom. V. B) su se ... kod prošlog krupnog događaja, u procesu (Martinovićevu, napom. V. B.) tako držali, da je njihovo vladanje moglo izazvati i zadovoljstvo dvora ...« (Mályusz, navedeno djelo, str. 218.)

»... javno mnijenje[347] slagalo se je s vladom«, »jednoglasno je osudilo zavjeru i odobravalo njeno kažnjavanje«.[348]

To stavljanje plemstva na stranu dinastije u bezobzirnom istrebljivanju jedinih istinskih pobornika slobode, taj savez feudalaca sa kraljem Franjom i u doba ugušivanja Martinovićeva jakobinskog pokreta i poslije toga događaja – omogućili su kroz dugi niz decenija reakcionarnu, protivugarsku i protivhrvatsku vladavinu apsolutističke dinastije, koja je silom spriječila normalan razvoj Ugarske i Hrvatske zahvaljujući prije svega onoj podršci, što je toj njenoj politici pružila feudalna klasa. »Taj program (palatina nadvojvode Habsburškog Leopolda, što ga je kao temelj svoje četrdesetgodišnje reakcionarno-apsolutističke vladavine u cijelosti prihvatio njegov brat, car Franjo, napomena V. B.) ponovo je usporio, osudio na stagnaciju kroz decenije dalji tok mađarskoga razvoja. Ali preživjelo feudalno društvo došlo je do nove snage u onom savezu, što ga je sad u smislu tog novog sistema sklopilo s njime apsolutističko kraljevstvo. Nitko ne žali za prosvijećenim patriotima, a kralj Franjo diže se u red popularnih vladara time, što ugušuje svaku novu ideju, koja ugrožava i feudalni poredak. Sabor od 1796 s burnim oduševljenjem izglasava troškove francuskoga rata – doduše na teret kmetova – dotle još nikad neviđenu masu regruta i hrane: 50.000 regruta, 10.000 konja, 20.000 volova, dva milijuna 400.000 merova žita, gotovo četiri milijuna merova zobi ... Sabor je izglasao i najveći ratni porez, četiri milijuna 400.000 forinti do narednoga saborskoga zasjedanja a za palatina je i opet izabrao nadvojvodu, Franjinog jedva dvadeset godina starog brata Josipa. Interesi dinastije i feudalnoga sistema u tolikoj mjeri su se podudarali, da su pregledanje i ostvarivanje odborskih elaborata, koji su stajali u izvjesnoj bliskoj vezi s prokletim novim idejama, ostavili lijepo u miru za drugi put, i time se oboje (i dinastija i feudalci, napom. V. B.) prepustili uživanju mira.« A trajao je »taj mir decenijima«.[349]

Kad mađarska građanska historiografija zbog uvođenja i učvršćenja Franjina reakcionarnog režima baca krivicu na Martinovića i njegove jakobince, – onda ona prije svega očito zamjenjuje posljedicu s uzrokom. Jer je nesumnjivo utvrđeno, da je prvo dvor uveo reakcionarni sistem, a tek onda, kao njegova posljedica javlja se jakobinski pokret, organizira zavjera, priprema ustanak, da bi se taj sistem srušio i ostvarila slobodna Ugarska. Reakcionarna vladavina Habsburga bila je onaj uzrok, koji je izazvao pojavu jakobinaca, pa je prema tome sasvim apsurdna tvrdnja, da su ovi prouzrokovali dvorsku reakciju.

[347] Tada je »javno mnijenje« značilo mnijenje vladajuće feudalne klase, – napom. V. B.

[348] Isporedi Szekfű navedeno djelo VI, str. 411.

[349] Szekfű, navedeno djelo VI, str. 413–414.

Prikazivati Martinovićev pokret isključivo odgovornim zbog zaostalosti Ugarske, u kojoj Franjin režim decenijima sprečava svaki ekonomski, društveni i kulturno politički napredak i razvitak, – znači svijesno svaljivati odgovornost s pravih krivaca, s feudalne klase (koja je stvarno omogućila takvo upropašćivanje Ugarske pomažući i podržavajući Franjinu politiku) na one članove ugarskoga društva, koji su se protiv dvorskog kontrarevolucionarno apsolutističkog porobljavanja ugarske države jedini istinski i požrtvovno borili i u toj borbi i izginuli.

Franjina reakcija je, nema sumnje, uspjela zato, jer je kontrarevolucionarni savez dinastije i feudalaca uništio Martinovićeve jakobince kao jedini svoj organizirani otpor i prepreku. Takvo držanje plemstva omogućilo je pobjedu apsolutističke dvorske reakcije, jer je godine 1790. to isto ugarsko-hrvatsko plemstvo skršilo svojim jedinstvenim suprotstavljanjem napredni, antifeudalni apsolutizam Josipa II., dok se je godine 1795. Franjina apsolutistička vladavina mogla stabilizirati samo zato, što su je odobravali i podržavali plemići, jer je bila profeudalna.

Jedan od glavnih ciljeva Martinovićeva pokreta bilo je stvaranje uistinu slobodne Ugarske izvojevanjem njene pune nezavisnosti od Austrije i Habsburške dinastije. Ali jer su jakobinci taj svoj cilj htjeli da postignu na jedino realan način, angažiranjem u borbi neplemićke većine mađarskoga naroda i potlačenih nemađarskih naroda Ugarske, – i jer su išli i za paralelnim socijalnim oslobađanjem kmetstva i ostvarenjem ravnopravnosti svih ugarskih naroda, – »slobodoljubivo«, »antidinastijsko«, »protivaustrijsko« plemstvo ne samo da je izdalo takvu jakobinsku borbu za slobodu i nezavisnost Ugarske, nego je odlučno ustalo protiv nje na strani Austrije i dinastije.

Isto je tako neopravdano optuživanje Martinovića i ugarskih jakobinaca zbog tobožnje njihove antinacionalnosti i neprijateljstva prema mađarskom narodu. Prije svega, jakobinski pokret i, naročito, njegovi glavni vođe (Martinović, Hajnóczy, Lacković i dr.) predano su se borili za dobro i slobodu najvećeg, neplemićkog dijela mađarskoga naroda, pa su već i na osnovi toga bili daleko nacionalniji i narodniji od feudalaca, koji su, premda neznatna manjina u narodu, smatrali nacijom isključivo svoju privilegiranu plemićku klasu, proglašujući svoje klasne interese kao opće nacionalne i žigošući kao antinacionalne sve one, koji bi ustajali protiv njihove, za narod štetne i tlačilačke vladavine.

Historičari bivše mađarske polufeudalne i polugrađanske vladajuće klase proglasili su upropastiteljima Ugarske baš one, koji su, okupljeni oko Martinovićevih jakobinaca, potkraj 18. stoljeća jedini nastojali da polože čvrste temelje ne samo zdravom razvoju ugarskog napretka i slobode, nego i da na jedino moguć način u federativno uređenoj državnoj zajednici ravnopravnih naroda osiguraju i sam opstanak ugarske države. Jer nema nikakve sumnje o tome, da bi ostvarenje federativne republike putem demokratske revolucije značilo jedini spas mnogonacionalne Ugarske, čijim narodima bi samo takav federativni demokratski poredak mogao obezbijediti život u slobodi i nesmetan nacionalni, kulturni i dru-

štveno-politički razvitak. To je bio jedini put, da i sam mađarski narod poživi slobodno, jer je sva kasnija protujakobinska historija Ugarske drastičnom jasnošću dokazala istinitost Marksove teze, da narod, čija vladajuća klasa ugnjetava druge narode, ni sam ne može biti slobodan.

II

FRANCUSKI IDEJNI UTJECAJ I SAMOSTALNOST I ORIGINALNOST U DJELIMA I U POLITICI ZAVJERENIKA

Sándor Eckhardt je u svojoj knjizi *Ideje Francuske revolucije u Ugarskoj* podrobno pokazao tijesnu idejnu povezanost između ugarsko-hrvatskih jakobinaca i francuskih slobodoumnih pisaca iz osamnaestoga stoljeća.[350]

[350] Na osnovi brojnih uspoređivanja Eckhardt je došao do ovih konstatacija. »Uistinu se čitava ideologija Martinovićeve zavjere može naći u *Contrat Social-u* i u *Declaration des droits de l' homme-u,* koji se na njemu (na Rousseau-ovu *Društvenom ugovoru,* napom. V. B.) zasniva. To dokazuje i književna djelatnost pojedinih članova društva (Martinovićeva tajnog društva, napom. V. B.). Szentmarjay ... ne samo da prevodi *Društveni ugovor,* nego ga i dijeli svojim prijateljima, tako na primjer Ignjatu Tančiću, koji je također sudjelovao u zavjeri; Szentmarjay i u privatnom društvu oduševljeno tumači učenje Montesquieu-a, Mably-a i Rousseau-a. Među spisima jednoga zavjerenika, S. Vrhovskog nalazimo izvode iz *Društvenog ugovora (Theses tirées du Contrat Social).* I Hajnóczy u ime Društvenoga ugovora napada privilegije plemstva.« (Eckhardt, nav. djelo str. 48).

»Sva ta razmatranja (ugarsko-hrvatskih jakobinaca, napomena V. B.) o slobodi upućuju direktno na Rousseau-a, čija prva rečenica glasi: »L' homme est né libre«. (»Čovjek je rođen slobodan«). Kada se Josip Kralj u gostionici *Sieben Kurfürsten* ubija, da bi se spasio ispred progona, ostavlja za sobom pismo, u kome piše, da se on *rodio kao slobodan čovjek, pa kao slobodan hoće i da umre.*« (Isto, str. 46).

»S najvećom dosljednošću je Martinović izgradio svoja politička shvaćanja na *Društvenom ugovoru* ... Već njegov *Govor upućen staležima (Oratio ad proceres* 1790), što ga je Lacković preveo i preradio, traži na osnovi Društvenoga ugovora, da se ukine staleško uređenje i da se dokrajči svjetovna vlast popova. ... Tu istu misao ponovo razvija i u svom *Oratio pro Leopoldo II* ... »Svaki građanski zakon, koji ne proizlazi iz prirode Društvenoga ugovora profanira sveto ime zakona, nepravedno podjarmljuje građane i rađa u društvu bezbroj zločina, što dovodi u sumnju kraljev ugled, njegov život izlaže neprekidnim nemirima, a građane odbija od marljivosti, od korisnoga rada i od svake vrste pokoravanja«. ... Martinović sve snova i snova ponavlja, naglašava, ističe, kako je *ugovor, na osnovi koga se zasniva građansko društvo, svakome članu društva jednako dodijelio prava, da bi oni mogli uživati plodove slobode i sigurnosti.*

Isto takve misli sadrži *Status regni Hungariae anno 1792.* (Stanje ugarske države u godini 1792), čiji drugi paragraf napada ugarski ustav argumentima Društvenoga ugovora: »Politički ustav Ugarske skrpljen je od privilegija i imuniteta, prema tome nema nikakve čvrste osnove i očito uopće ne poznaje dva temelja Društvenoga ugovora – jednakost i slobodu građana«.« (Isto, str. 48–52).

»Na taj način je Rousseau-ov *Društveni ugovor,* ta biblija dogmatičara slobode i jednakosti Francuske revolucije i kod nas stvorila demokratsko revolucionarno raspoloženje, koje najradikalnije izjednačuje sve.

Nije dakle čudo, što će osnovna politička misao Martinovićeva Katekizma, *Katekizma ljudi i građana,* isto tako biti *Contractus* ... Drugi dio Katekizma u potpunosti, a treći

Eckhardt je isto tako utvrdio, da se pod jakim i neposrednim francuskim utjecajem Martinović razvio u potpuno izgrađenog, dosljednog i odlučnog materijalističkoga pisca i da su i njegovi glavni suradnici *čitali* i propagirali moderne francuske materijaliste.[351]

Ali kraj svega tog jakog i očitog francuskog utjecaja, za karakter i za djelatnost Martinovićevih zavjerenika nije bilo glavno i presudno to njihovo izvrsno poznavanje i sustavno propagiranje francuske misli. U ugarskom društvu je i prije Martinovićeva jakobinskog pokreta i izvan njegova kruga bilo brojnih »galomana«, odličnih poznavalaca pa i širitelja modernih francuskih shvaćanja. Ono što je Martinovića i drugove izdvajalo od mnoštva ostalih, uglavnom pomodnih, teoretskih, knjiških pristaša Francuske revolucije, – bila je *primjena* francuskih revolucionarnih ideja na ugarsko-hrvatsku stvarnost. Bitno obilježje glavnih zavjereničkih vođa, a naročito Martinovića i Hajnóczyja bilo je u tome, da oni nisu samo prepisivali, prevodili, šematski prenosili načela Francuske revolucije, nego da su, potaknuti tom ideologijom, mislili svojom glavom o svojim vlastitim specifičnim nacionalno-političkim i društve-

i četvrti dio po svojoj temeljnoj misli znači obradu *Društvenoga ugovora* u obliku pitanja i odgovora.« (Isto str. 52–53).

Očit je utjecaj Montesquieu-a na Hajnóczyja, naročito u njegovu djelu *De Comitiis*, gdje se zalaže za razdiobu zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Isto je tako utvrđen i jak utjecaj Rousseau-a na neke Hajnóczyjeve koncepcije. (Isporedi isto, str. 25 i 36).

Eckhardt je nadalje pokazao, kako je Martinović, pišući svoj Katekizam, upotrebio i Volney-evu brošuru: *Loi naturelle ou le Catechisme du citoyen français.* (Isporedi isto, str. 118).

Glavni zavjerenici: Martinović, Szentmarjay, Öz, Bacsányi, često citiraju Montesquieu-a i u svojim pisanim obranama pred sudom. (Isporedi isto, str. 28).

[351] »U ugarskoj literaturi postoji jedan izričito materijalistički pisac: glava revolucionarnog pokreta, Ignjat Martinović ... on postojanje Boga nije mogao da prihvati čak ni u logičnoj formi deizma.« Njegovo, 1788. objavljeno djelo *Memoires philosophique ou la Nature devoilée* »sasvim je u skladu s predrevolucionarnom francuskom materijalističkom literaturom, koja je bila daleko od svakoga idealizma«. (Isto, str. 96–97).

»Martinović je u svom materijalizmu bio tako dosljedan, da se spremao čak i protiv Kanta da napiše knjigu, u čijem sačuvanom nacrtu naslov jednog poglavlja glasi: »Die empirische Philosophie stellt unter allen dogmatischen Lehrsätzen der Vernunft das Gebäude des Atheismus als die wahrscheinliche Philosophie vor«. (Na istome mjestu).

« ... i Martinovićevo djelo *Katekizam ljudi i građana*, šireno pod imenom francuskog građanina Democrite-a la Montagne-a polazi od osnovnih pojmova materijalizma. Već je i ime grčkog materijaliste Democrita simbolično na čelu Katekizma. (Naziv La Montagne cilja na krajnje elemente konventa, na jakobince takozvane *La Montagne.)* Filozofski uvod Katekizma, njegov prvi dio, izričito propagira materijalističke principe ...« (Na istome mjestu).

I Martinovićevi jakobinski drugovi »naročito su pohlepno čitali D' Holbach-ov *System de la Nature*, koje djelo je izišlo pod pseudonimom Mirabeau ili Mirabaud, pa su ga tako u dalekim zemljama, kao i kod nas, uistinu pripisivali velikome revolucionaru.« (Isto, str. 92.)

»I u krugu Martinovićevih zavjerenika bio je prilično raširen način mišljenja modernih francuskih materijalista.« (Isto, str. 94.)

»Kancelista barona Orczyja prijavio je Szentmarjayja, jer potkapa vjeru objašnjavajući svakome ateizam, naturalizam i Mirabeau-ov *Systeme de la Nature.*« (Isto str. 92.)

nim prilikama i da su za tu posebnu ugarsko-hrvatsku stvarnost stvorili svoju samostalnu, originalnu revolucionarnu teoriju, s pomoću koje se jedino mogla na tome terenu voditi konkretna i uspješna revolucionarna praksa i pokrenuti ustanička akcija.

Ocjenjujući Hajnóczyjevu naprednu, slobodarsku i demokratsku djelatnost još u godini 1790. i 1791., Marczali ističe ovaj ponajvažniji momenat njegove uloge u pokretu za preobražaj Ugarske: »Kao kod svih sličnih historijskih pokreta, i ovdje je zanimljivo i važno: u kolikoj mjeri se opće ideje primjenjuju na specifične ugarske odnose? U kolikoj mjeri se ustanove, koje treba ostvariti na osnovi slobode, jednakosti, bratstva i narodne vladavine – modificiraju time, što bivaju nakalamljene na jedno stablo, koje se u historijskom pogledu posebno razvija?

A pošto je za primjenjivanje potrebno dvostruko poznavanje: i općih ideja, i prilika u domovini, – to je u prvome redu zanimljivo i vrijedno shvaćanje onoga pojedinca, koji raspolaže tim preduvjetom.

Hajnóczy se odlikovao baš tim svojstvom. Njegova individualnost manifestira se u tome, što je on isto tako čovjek ideja kao i prakse. Prima u sebe i usvaja inozemnu obrazovanost, ali uz to neumorno istražuje domaće stanje, naročito u pravnom i u društvenom pogledu. A njegova potpuna dobronamjernost i otvorenost ohrabruju ga, da rezultate svoje naobrazbe, svojih razmišljanja i istraživanja, bez ikakvog vanjskog obzira ... stavi na upotrebu svome narodu znanja i ravnanja radi.«[352]

To bitno obilježje, tu ponajveću važnost historijske uloge Ignjata Martinovića i njegovih jakobinaca, koji među svim ostalim pristašama francuskih ideja prvi u Ugarskoj i u Hrvatskoj prelaze od slobodoumne, demokratske riječi na konkretno revolucionarno djelo, koji prvi primjenjuju ideale Francuske revolucije na ugarsko-hrvatsku *stvarnost*, – uočili su i glavni Martinovićevi neprijatelji među mađarskim građanskim historičarima,[353] ali mu baš taj njegov karakter »gruboga« ostvarivača, koji teoretsko, apstraktno maštanje i sanjarenje idealista pretvara u »krvavu stvarnost« – nisu mogli oprostiti.[354]

Baš zato, što nisu knjiški, šablonski pristajali uz francusko shvaćanje, i što im je glavni cilj bio da tu u Ugarskoj *ostvare* revoluciju, da pokrenu, mobiliziraju unutrašnje ugarske ustaničke snage, – oni su morali da izgrade svoje vlastite, nove, za Ugarsku prihvatljive i primjenljive revolucionarne principe, zasnovane na specifičnim ugarskim klasnim i nacionalnim suprotnostima. Zbog toga su Martinovićevi jakobinci – za

[352] Marczali, navedeno djelo, I. str. 298, 299, 300.

[353] »Prvi pokušaj, da se ostvare snovi pjesnika i planovi političara, učinio je u Ugarskoj taj čovjek (Martinović) ...« (Fraknói, *Život Martinovićev*, str. 11.)

[354] »Utopija ostaje san, ako se nalazi u glavama ljudi meka srca, ali postaje nestrpljivim revolucionarnim raspoloženjem kod temperamentnih aktivistički nastrojenih ljudi. Tako od maštanja postaje krvava stvarnost, a iza maštanja i proricanja Bacsányija, Verseghyja i Martinovića već je tu revolucionarni *čin*, ljudi pohlepno bdiju nad zbivanjem Francuske revolucije i željeli bi njena iskustva da primijene na svoju zemlju.« (Eckhardt, navedeno djelo, str. 20).

razliku od svih ostalih opozicionih elemenata, slobodnih mislilaca i teoretskih poklonika francuske misli, kod kojih je vladala prilična zbrka u pojmovima,[355] – imali jasan, precizan cilj i dosljedno radili na njegovoj realizaciji.

Od samog početka, sva politička aktivnost glavnih zavjerenika išla je dosljedno za ostvarenjem njihovog osnovnog cilja; za demokratskim preobražajem državnog i društvenog uređenja Ugarske i Hrvatske. Spočetka su, na osnovi Josipovih uistinu reformatorskih djela vjerovali, da će se takav preobražaj moći da pripremi s pomoću prosvijećenih vladara, Josipovih nasljednika, za koje su vjerovali da će dalje razvijati Josipove reforme. »Ali kad su uvidjeli, da Franjo nema za to ni sklonosti ni sposobnosti, počeli su se baviti mišlju, da narod sam pograbi inicijativu u svoje ruke.«[356]

Od toga vremena sva propagandističko-organizaciona djelatnost Martinovićevih jakobinaca usmjerena je u pravcu stvaranja federativne ugarske republike provođenjem demokratske revolucije.[357]

U vrijeme, kada Martinović osniva zavjeru i vrši pripreme za podizanje ustanka, u Ugarskoj postoje ove klasne i nacionalne suprotnosti: prije svega sukob između dviju glavnih klasa, feudalne, kojoj pripada neznatna manjina stanovništva, i kmetske, koja obuhvaća golemu većinu naroda; sama feudalna klasa rascijepana je na dva osnovna dijela: na više i srednje plemstvo; prvom pripadaju najkrupniji svjetovni i crkveni feudalci i ono uz svoje ogromne zemljišne posjede drži najviše i najunosnije položaje u državnom aparatu, te je daleko bogatije i moćnije od srednjega plemstva, koje je potisnuto, neravnopravno i zbog toga ispunjeno neprijateljstvom i prema višem plemstvu i prema njegovu glavnom zaštitniku, Habsburškoj dinastiji. Socijalna netrpeljivost između srednjega i višeg, dvorskog plemstva sve se većma pretvara u nacionalni sukob između mađarstva (koje predstavljaju srednji plemići, jer su oni, živeći na svojim posjedima u Ugarskoj, zadržali svoj mađarski karakter) i Austrije, koja je oličena u tuđinskoj, ugnjetačkoj, njemačkoj dinastiji i u vladi odnarođenih, germaniziranih velikaša. Uz to se unutar Ugarske zaoštrava i sukob između mađarske vladajuće, hegemonističke feudalne klase na jednoj i nemađarskih, većinom neplemićkih seljačkih naroda (Slovaka, Hrvata, Srba, Rumunja) na drugoj strani.

[355] O kontradiktornom, smušenom, pa često i naopakom shvaćanju progresa isporedi, na primjer, pisanje lista *Magyar Kurir*, koji je do 1793 bio napredan i redigiran »u francuskome duhu« (vidi Eckhardt, navedeno djelo str. 108). – A ugarsko plemstvo je slobodu i narodna prava, izvojevana Francuskom revolucijom, – upotrebljavalo na to, da dokaže kako u Ugarskoj sva sloboda i sva prava imaju pripadati isključivo plemićima!

[356] Fraknói, *Život*, str. 91.

[357] Dosljednost te jakobinske aktivnosti bila je tako očita, da ju je morao priznati i takav Martinovićev protivnik, kakav je bio Fraknói. Govoreći o Martinovićevu cilju on piše: »Cilj, koji mu je lebdio pred očima, bio je, da se Ugarska, po primjeru Francuske, preobrazi u republiku, koja je podignuta na bazi principa jednakosti«. (Fraknói, *Život*, str. 98.)

U jednoj ekonomski i društveno zaostaloj mnogonacionalnoj zemlji (u kojoj nema razvijene građanske klase), kakva je potkraj osamnaestoga stoljeća bila Ugarska u sklopu austrijskoga carstva, s uspjehom provesti demokratsku revoluciju, srušiti feudalnu monarhiju i ostvariti slobodnu federativnu republiku moglo se je samo tako, ako se pravilno iskoristi nacionalno pitanje, ako se uz postojeće klasne suprotnosti u revolucionarnoj borbi angažiraju i postojeći nacionalni sukobi. Najprije treba s pomoću opozicionog, antidvorskog srednjeg plemstva srušiti austrijsku monarhističku vladavinu nad Ugarskom, a onda sa nezadovoljnim, potlačenim nemađarskim narodima i sa neplemićkom, kmetskom većinom Mađara svrgnuti feudalni sistem i hegemonističku vladavinu mađarskoga plemstva te tako ostvariti federativnu demokratsku republiku ravnopravnih naroda Ugarske. Na taj način bi paralelno, istovremeno bilo ostvareno i nacionalno i socijalno oslobođenje ugarskih naroda i položeni temelji njihovu životu u slobodi i jednakosti.

U nedostatku, dakle, jedne razvijene, jake, napredne građanske klase, koja bi, po francuskome primjeru, mogla da bude nosiocem buržoasko-demokratske revolucije i da svojom vlastitom snagom sruši feudalno državno i društveno uređenje, – Martinovićev pokret je još uvijek moćnu i od apsolutističke monarhije podržavanu vladavinu feudalne klase nastojao da ukloni tako, da dva neprijateljska tabora unutar feudalaca u međusobnoj borbi oslabe i unište sami sebe[358] i tuđinsku austrijsku vlast nad Ugarskom; takvim odstranjenjem glavnih svojih neprijatelja (feudalaca i apsolutne austrijske kraljevske vlasti) mogla bi onda demokratska revolucija, nošena antifeudalnim, potlačenim klasama naroda i predvođena jakobincima plebejskoga porijekla da izvojuje sigurnu i definitivnu pobjedu.

Drugog načina da se pod danim specifičnim uvjetima nerazvijena Ugarska pokrene s mrtve točke svoje kolonijalne zaostalosti i potlačenosti – nije bilo. Čekati na pokretanje revolucionarne borbe za nacionalnu i socijalnu slobodu Ugarske, dok se ne formira jaka i sposobna građanska klasa, bilo je iluzorno, jer su jakobinci, pravilno ocjenjujući postojeću stvarnost, bili na čistu, da bi dalja Franjina vladavina, sprečavajući normalan ekonomski razvitak, onemogućila javljanje takve napredne klase. Za Ugarsku je pojava Franjine reakcije uistinu značila sudbonosan historijski trenutak: ili će se odmah, bez odlaganja (koje bi neminovno dovelo do učvršćenja reakcije), s postojećim društvenim silama ukloniti ta ubitačna habsburška feudalno-klerikalna vladavina i narodima Ugarske omogućiti slobodan nacionalni, ekonomsko-društveni i kulturno-politički razvitak, – ili će feudalno-dinastijske reakcionarne sile ugarsku državu baciti natrag u Srednji vijek i nasilu je zadržati u njemu za dugi niz narednih decenija.

[358] »Stara staleška organizacija bila je još jaka, zato je prvo trebalo nju razbiti i smrviti, izazvati rasulo društva narušavanjem mira među klasama ... Martinović je dakle za razaranje izabrao već postojeće pukotine društva i u njih postavio svoje mine, čije je djelovanje točno proračunao ...« (Mályusz, nav. djelo, str. 166.)

Veličina Martinovićevih jakobinaca nije bila samo u tome, što su oni jasno i pravilno sagledali onu presudnu prekretnicu, na kojoj se je sticajem historijskih okolnosti našla Ugarska potkraj osamnaestoga stoljeća u procjepu između demokratskoga progresa (po primjeru Francuske revolucije) i feudalnoga natražnjaštva (pod vlašću Habsburške reakcije), – i što je kasniji razvoj događaja pokazao, da je njihova revolucionarna koncepcija značila jedini izlaz iz te teške situacije; daleko vrednija od tog njihova pravilnoga shvaćanja bila je činjenica, da su oni organiziranjem dvaju jakobinskih društava poduzeli sve, da se ispravna revolucionarna teorija i ostvari, da se podizanjem ustanka pretvori u djelo.

Samostalnost i originalnost Martinovićeva shvaćanja i pothvata došla je do svog punog izražaja u paralelnom osnivanju i stavljanju u pokret obje revolucionarne organizacije: i plemićkoga *Društva reformatora* i pučkog, plebejskog *Društva slobode i jednakosti*, – kojima je bio namijenjen zadatak realizirati nadasve originalni i dalekosežni revolucionarni plan jakobinaca. Prvo društvo pretežno obuhvaća srednje plemstvo, koje je nezadovoljno s habsburškom austronjemačkom vladavinom i njenim glavnim osloncem, višim plemstvom, te je pozvano da tu vladavinu ukloni.[359]

Pošto »reformatori« sruše vlast Habsburga i krupnih feudalaca (u čemu ih pomažu i organizacije drugog, plebejskoga tajnog društva) i pošto tako feudalna klasa u međusobnoj borbi samu sebe oslabi i ostane bez zaštite reakcionarne kraljevske sile, – Društvo slobode i jednakosti obara privremeno uspostavljenu vladavinu pobjedničkoga srednjeg plemstva, ukida potpuno feudalni poredak i uspostavlja federativnu demokratsku republiku.[360]

[359] Zanimljivo je, da je realnost tog zadatka *Društva reformatora* uočio i Mályusz: »Pod imenom *Tajnog udruženja reformatora* (Martinović) je organizirao ono svoje društvo, koje je imalo za cilj odcjepljenje Ugarske od Austrije i uspostavljanje demokracije srednjega plemstva. ... Taj plan mogao je uvijek da računa na pomoć srednjega plemstva, i to ne samo njegova pretjerano šovinističkog dijela. On je značio ostvarenje starih snova. Davanje oduška ogorčenosti i gnjevu, osvetu za sva stvarna i umišljena presizanja »bečkoga dvora« ...« (Mályusz; navedeno djelo, str. 166–167.)

[360] U jednom svom iskazu od 22 VIII 1794 sam Martinović kaže: »po mome planu Društvo slobode i jednakosti bilo bi kasnije pozvano da sruši aristokraciju«. (Isporedi Fraknói, *Život*, str. 260.)

Koje je od ova dva društva bilo važnije i odlučnije, da li ono plemićkih reformatora ili plebejsko Društvo slobode i jednakosti, i što je bio konačni cilj Martinovićeva pokreta, – o tome govore ove činjenice: članovi društva reformatora ne samo da nisu mogli biti i članovima Društva slobode i jednakosti, nego nisu smjeli ništa znati o njegovu postojanju i ciljevima, – dok su naprotiv pripadnici antifeudalne, plebejske organizacije bili točno upućeni u zadatke reformatorske organizacije, imali pravo da budu njenim članovima i bili dužni pomagati i kontrolirati izvršenje njezinih zadataka. Plebejskom društvu je, nadalje, posvećivana daleko veća pažnja, ono je imalo obuhvatiti i kmetove, i kao masovna i nadmoćna organizacija osigurati u kasnijem sukobu s plemstvom pobjedu demokratskoj revoluciji i ostvarenje krajnjeg cilja, ukidanje feudalizma.

Martinovićev »genijalni metod - piše Koroda – znači za revolucionare trajnu školu ... S dvije sile se treba boriti: s vladarem i sa staležima. Najjednostavnije je, ako pokret iskoristi suprotnosti, koje među njima postoje. Plemstvo, udruženo u Društvu reformatora neka ukloni dinastiju i neka proglasi ugarsku federativnu republiku. Zatim će na ruševine monarhije navaliti građanstvo i kmetstvo, srušit će plemićku, aristokratsku republiku i preobrazili je u istinsku narodnu državu, u slobodnu, demokratsku Ugarsku.

Smiona kombinacija Katekizama nije uspjela, sjajan plan pao je u ruke izdajica.«[361]

Glavni uzrok neuspjehu dobro smišljenoga Martinovićeva plana stvarno je bio prijevremeno otkrivanje zavjere i postojanja i drugoga, plebejskoga društva, na osnovi čega je i opoziciono srednje plemstvo upoznalo pravi, konačni, odlučno antifeudalni karakter pokreta. I to »nacionalno« antidinastijsko plemstvo stalo je sada na stranu Austrije i dinastije i okrenulo se protiv jakobinskih zavjerenika, jer su ovi neposredno ugrožavali njegovu feudalnu klasnu vladavinu. Demokratske sile Ugarske, okupljene i organizirane u Martinovićevu pokretu, nisu mogle da izdrže tu zajedničku reakcionarnu navalu udružene cjelokupne feudalne klase i dinastije; time je jakobinska zavjerenička akcija bila neminovno osuđena na propast.

III

O REALNOSTI I RASPROSTRANJENOSTI MARTINOVIĆEVA POKRETA

Prvi su advokati jakobinskih zavjerenika u svojoj obrani pred sudom ustvrdili, da Martinovićev pokret nije imao nikakvo ozbiljnije političko značenje, nego da je bio neka vrsta bezopasnog, nedužnog literarnog kluba, u kome se samo teoretski raspravlja o različitim slobodoumnim i naprednim idejama. Neki građanski historičari su nekritički preuzeli tu koliko dobronamjernu, toliko i očito tendencioznu i netočnu ocjenu pokreta[362] i tako se s vremenom formirao sud o Martinovićevim jakobin-

[361] Koroda, navedeno djelo, str. 19–21.

[362] Tako Ferdo Šišić u svom članku *Biskup Vrhovac i Martinovićeva urota* (»Vijenac« god. XXXV/1903, broj 12, str. 393–395) između ostaloga piše: »Takovo jedno društvo u kojem su se gajile ideje francuske revolucije, bilo je ono, što je u povijesti poznato pod naslovom *Martinovićeve urote.* Ali ta urota, sa središtem u Pešti, ma da je išla za političkim i društvenim prevratom u Ugarskoj, ipak u bitnosti svojoj nije bila drugo, nego *literarno,* tako reći *akademsko* društvo za proširenje ideja o slobodi, jednakosti, bratimstvu, obrazovanosti i suverenitetu pučkom.«

I M. Kostić smatra da se »krivica« bečkih i ugarskih jakobinaca »stvarno sastojala samo u neoprezno javno iskazanom oduševljenju za demokratske slobodarske ideje francuske revolucije o »pravima čovjeka«.« (M. Kostić, navedeni članak u Zborniku Matice Srpske, str. 14.)

cima kao o nerealnim, knjiškim sanjarima i fantastima, koji nisu imali nikakve važnosti za stvarno političko zbivanje u Ugarskoj niti su izvršili na nj bilo kakav utjecaj.

Stvarnu raširenost Martinovićeva pokreta veoma je teško utvrditi iz ovih razloga: 1. jer je to bio ilegalan, podzemni, tajni pokret; 2. jer su u istrazi glavni vođe zavjerenika negirali svoje veze s pristašama, koji su ostali na slobodi; i 3. jer je i intimna korespondencija učesnika pokreta povodom provale i drastičnih smrtnih kazni temeljito uništena.

Pa ipak se na osnovi nekih službenih izvještaja i drugih posrednih svjedočenja može sa sigurnošću utvrditi, da se ni u kom slučaju nije radilo o djelatnosti nekog uskog »literarnog«, »akademskog« kluba. Prije svega Martinovićevi politički spisi imali su veoma veliku privlačnu moć za naprednu javnost Ugarske, i usprkos tome, što ih je većina bila zabranjena, širili su na najrazličitije načine: ekscerptiranjem, prepisivanjem, širenjem prijevoda u rukopisu, pa čak i štampanjem u novinama »kao zastrašujući primjer« naopakoga pisanja. Pod tom izlikom znao je objavljivati znatne dijelove Martinovićevih brošura budimski list na latinskom *Ephemerides Budenses politicae et litterariae.*[363]

O raširenosti Martinovićevih spisa svjedoče i policijski izvještaji, upućivani Namjesničkom vijeću.[364]

Raširenost Martinovićevih Katekizama i ostalih revolucionarnih spisa može se shvatiti, ako se ima u vidu, da je od godine 1789. svako djelo, koje se pojavilo o francuskoj revoluciji, ne samo bilo razgrabljeno u Ugarskoj, čim se je pojavilo u javnoj ili tajnoj prodaji (za jedan sat znalo se prodati po stotinu primjeraka takvih knjiga, – svi egzemplari, koji su stigli iz inozemstva[365]), nego se za dan dva javljali i rukopisni prijevodi takvih djela.[366] Francuska revolucija je u posljednjem deceniju 18. stoljeća i kod nas bila u centru pažnje, kao, uostalom, i u drugim zemljama Evrope.

I bez obzira na Martinovićev pokret, početak devedesetih godina 18. stoljeća ide u politički najživlja razdoblja ugarsko-hrvatske historije. Tako je utvrđeno, da broj političkih brošura i spisa, koji su izišli od 1790. do 1794. godine, prelazi tri stotine.[367]

»Francuski« pokret se naročito bio raširio među školskom omladinom, obuhvaćajući često i one najmlađe. »I u provinciji po školama oduševljavaju se za revoluciju: đaci u Pataku čitaju i prevode članke francuskih novina, kliču republikanskoj misli i međusobno se oslovljavaju sa patrioti i »republikanska braćo.«[368]

[363] Isporedi Eckhardt, nav. djelo, str. 109–110.

[364] »Prema izvještajima, koji su stizali namjesničkom vijeću, oba Martinovićeva govora (*Govor upućen staležima, Oratio ad proceres* – i *Govor u obranu Leopolda, Oratio pro Leopoldo,* – napomena V. B.) bila su raširena po čitavoj ugarskoj državi ...« (Eckhardt, navedeno djelo, str. 49.)

[365] Isporedi Eckhardt, str. 116.

[366] Isto, str. 113.

[367] Isporedi Fraknói, *Zavjera,* str. 14.

[368] Isporedi Eckhardt, str. 157.

U Váradu je jedan 14-godišnji dječak, Lajos Jurička, donio kući iz škole jednu revolucionarnu pjesmu, koju prestravljen otac predaje policiji, a ova je šalje kralju kao dokumenat propagiranja francuskih revolucionarnih ideja.[369]

Postoje podaci o raširenosti ustaničke propagande i buntovničkoga raspoloženja i među ugarskim pukom.

Neposredno prije otkrivanja zavjere, ljeti 1794., »u Miskolcu, gdje zbog slobodnog točenja pića vlada velika uznemirenost, dijele buntovničke cedulje«. Na jednoj strani cedulje pisalo je *Rebellio*, a druga je imala ovaj sadržaj:

»Pobijmo gospodu
Od kralja nema više ništa; nema više ni kapi krvi
Ima nas na tisuće, oružja imamo
Križeva i vješala ima dosta«[370]

Septembra 1794. podnio je jedan plemić iz zemplenske županije palatinu usmeni i pismeni izvještaj o tome, kako u njegovoj »županiji mnoge ispunjava veseljem širenje francuskih i poljskih revolucionarnih ideja i kako prevratnici nastoje i puk da privuku na svoju stranu. Opće je poznato, da Pavle Szirmay lično uči svoje kmetove, da je svaki čovjek jednak i da je kraljevstvo i postojeće državno uređenje sasvim suvišno.«[371]

Na osnovi nekih palatinovih izvještaja caru iz marta 1795. vidi se, da se u Erdelju u to vrijeme sumnjalo u postojanje jednog pokreta nezadovoljnih plemića u duhu Martinovićeva Društva reformatora, koji je išao za uništenjem visokoga plemstva i njegovim izjednačenjem sa srednjim, za konfiskacijom crkvenog imetka, za stvaranjem samostalne nacionalne vojske, i sl. Erdeljski guverner Bánffi uporno je tvrdio, da su vođe nezadovoljnika povezani s Martinovićevcima, i da po njihovom sporazumu revolucija ima prvo da izbije u Erdelju, a tek zatim u Ugarskoj.[372]

U vezi s rasprostranjenošću jakobinskoga pokreta ne može se prijeći ni preko činjenice, da je Martinović povjerljivo »uvjeravao svoje prijatelje, da u Beču, u Hrvatskoj, u Štajerskoj (u Sloveniji)... rade slična tajna društva.[373] Tako je jednom prilikom u povjerenju saopćio Lackoviću, da tajno društvo slobode i jednakosti ima najviše privrženika u Hrvatskoj.[374] Kasnije, u istrazi, i Martinović i Lacković negirali su ta svoja saopćenja očito zato, da zaštite od provale svoje pristaše u tim zemljama.

Što se tiče pitanja, da li su Martinovićevi jakobinci bili realni političari ili pjesnički sanjari i fantaste, – tu prije svega treba podsjetiti, da se već

[369] Isto, str. 158.
[370] Isto, str. 161.
[371] Isporedi Mályusz, nav. djelo, str. 181.
[372] Isto, str. 195 i str. 788–796.
[373] Isporedi Fraknói, *Život*, str. 112–113.
[374] Isporedi Fraknói, *Zavjera*, str. 264.

iz dosadašnjeg izlaganja o značenju dvije paralelne organizacije zavjerenika mogao utvrditi nesumnjivo realistički karakter njihova pokreta.[375]

Za procjenu realnosti Martinovićeva pokreta od osobite je važnosti i okolnost, da su u doba organiziranja zavjere i vanjske i unutrašnje prilike bile povoljne za pripremanje i podizanje jednog protivaustrijskoga ustanka. S jedne strane baš u to vrijeme pada pobjedonosno napredovanje francuske vojske,[376] a s druge početkom devedesetih godina čak i ponajbolji, ponajrealniji poznavalac i ocjenjivač političkih prilika u Ugarskoj, Nikola Škrlec, prikazuje unutrašnju situaciju revolucionarnom. U svom pismu Pászthoryju od 24. II. 1790. on između ostaloga tvrdi: »tako je veliko vrenje u narodu, da ako ga ne stišate sazivanjem sabora, sigurna je provala nasilne akcije. Za to imam pouzdanih podataka.«[377]

Treba, nadalje, imati u vidu još i ove dvije činjenice, koje su i sa svoje strane povećavale realne mogućnosti ustaničkoga uspjeha: 1. u samoj Ugarskoj je zbog francusko-austrijskoga rata bilo veoma malo vojske; 2. početkom devedesetih godina jasno se ispoljilo antiaustrijsko, antifeudalno, profrancusko raspoloženje graničarske vojske, a isto se tako pokazivalo i veliko nezadovoljstvo s Austrijom i kod brojnih mađarskih, po austrijskoj komandi zapostavljenih oficira i vojnih jedinica.

Napokon nije beznačajan ni ovaj interesantan podatak. Godine 1794. i 1795. širile su se glasine, da je Martinovićeva zavjera imala da izbije u sporazumu s onim francuskim zarobljenicima, koji su, njih 1500 na broju, čuvani u peštanskom Josephineumu.[378] Eckhardt, – iznoseći kako je »i sama pusta prisutnost zarobljenika« djelovala uznemirujući na javno mnijenje, – smatra, da su te tvrdnje o savezu ugarskih jakobinaca i francuskih zarobljenika – bile samo priče.[379] Ipak, i na osnovi onog

[375] Značajno je, da realnost Martinovićeva plana, da s pomoću dva različita društva ostvari svoje revolucionarne ciljeve u Ugarskoj, priznaje i Mályusz, koji inače najnegativnije i najpristranije govori o Martinoviću: »Naša (mađarska, napom. V. B.) historiografija je s rijetkom jednodušnošću ocijenila Martinovićevu zavjeru tako, kao da je ona težila za nedužnim, imaginarnim kulama u zraku, za takvim idejama, koje se ne mogu ostvariti. Naši historičari su naime ispitivali samo »Katekizam čovjeka i građanina«, koji sam po sebi uistinu može da izazove prividnost jednog nevinog, teoretskog filozofsko-političkog djela. Karakteristično je, da i Fraknói prvo razmatra katekizam »društva slobode i jednakosti«, pa tek onda onaj »društva reformatora«. Strogo nadovezivanje jednoga društva na drugo i njihova planska smišljenost, a isto tako i okolnost, da je pred reformatorima moralo drugo društvo ostati u dubokoj tajnosti, sve to nas je uvjerilo o tome, da se tu radi o jednom majstorski skovanom planu za razaračke rad. ... Da Martinović nije osnovao društvo reformatora, nego da je samo napisao »Katekizam čovjeka i građanina«. – samo tada bismo mogli smatrati njega i njegov pokret idealističkim fantastima.« (Mályusz, nav. djelo str. 171.)

[376] »Spreman na eventualnost, da će pobjedonosno napredovanje francuskih četa i izbijanje revolucije u Beču pozvati i ugarske demokrate u akciju, prihvatio se (Martinović) da ih organizira.« (Fraknói, *Život*, str. 98.)

[377] Citirano kod Marczalija, nav. djelo I, str. 262.

[378] Vidi Eckhardt, nav. djelo, str. 134.

[379] Isto str. 134–135.

arhivskog materijala, što ga iznosi sam Eckhardt, mogao bi se stvoriti zaključak, da mogućnost takvog sporazumijevanja zavjerenika sa zarobljenim Francuzima nije bila isključena. Za budimskog vojnog kapelana Jánosa Juhásza, koji je, vršeći dužnost njihova dušobrižnika, redovito pohodio zarobljenike, – utvrđeno je, da je bio jedan od onih, koji su prepisivali Martinovićev Katekizam,[380] te je prema tome nesumnjivo morao biti povezan sa zavjerenicima, jer su se katekizmi davali na prepisivanje samo povjerljivim, zavjeri odanim ili u tajno društvo začlanjenim pojedincima. Malo je vjerojatno da vodstvo zavjerenika nije iskoristilo tog svog privrženika, koji je po službenoj dužnosti nenapadno, danomice općio sa Francuzima, da uspostavi s njima vezu.

Značajno je pritom, da je i pruski poslanik u Beču u istome smislu prikazao zavjerenički plan za podizanje ustanka, uz pomoć zarobljenih Francuza.[381] Da je i sama državna vlast temeljito sumnjala u postojanje takvih veza, o tome svjedoči činjenica, da su francuski zarobljenici uklonjeni iz Pešte, čim je zavjera otkrivena.[382]

Sve to, uz ranije iznesene činjenice, u dovoljnoj mjeri pokazuje, da se teza o nerealnosti, o fantastičnosti Martinovićeva pokreta i o neostvarivosti njegovih ciljeva – ne može održati.

Ako se na završetku ovog izlaganja želi fiksirati ono, što je u Martinovićevu pokretu bilo novo, originalno i realno, pa prema tome i najvećma značajno, onda iznad svega drugoga treba istaći ova njegova pozitivna obilježja:

1. To je prvi, moderni nacionalno-politički pokret u Ugarskoj i u Hrvatskoj, koji je ne samo po svome sastavu i vodstvu bio izričito pučki, narodski,[383] nego je i po svojoj teoriji i praksi imao pravi demokratski karakter. Martinovićeva zavjera znači prvu samostalnu političku organizaciju, koju je sam puk stvorio i nezavisno upravljao njome u svom vlastitom interesu, – i u kojoj je obespravljena, potlačena klasa kmetova prvi put uvučena u aktivnu politiku i tretirana kao subjekt. Tu se po prvi put provodi načelo, po kome oslobođenje potlačenoga radnog naroda treba da bude djelo samoga naroda. Od samoga početka težište čitave politike glavnih zavjereničkih vođa, Martinovića i, naročito, Hajnóczyja,[384] bilo je oslobođenje kmetstva njegovim vlastitim organiziranim učešćem u provođenju demokratske revolucije.

2. Martinović i Hajnóczy prvi su izgradili koncepciju o konfederaciji podunavskih naroda i u borbi za stvaranje federativne republike ravno-

[380] Isto, str. 134.

[381] Isto, str. 135 i bilješka broj 1 na istoj strani.

[382] Isto, str. 135.

[383] U cijelome pokretu sudjeluje samo jedan jedini grof, mladi Sigray, kod koga je mladenačko oduševljenje za pravednu stvar napretka i slobode nadvladalo njegovu feudalnu klasnu pripadnost.

[384] »Hajnóczy je u svom pravom elementu onda, kada govori o seljaku. Njegovo podizanje, njegovo oslobođenje glavni mu je životni cilj.« (Marczali, navedeno djelo, I, str. 79.)

pravnih, slobodnih ugarskih naroda izgubili i svoje živote. A svijetli primjer Josipa Hajnóczyja svjedoči o tome, da je i u mađarskom narodu, u mađarskom puku uvijek bilo umnih, iskrenih i požrtvovnih pobornika nacionalne jednakosti i ravnopravnosti susjednih podunavskih naroda, nasuprot tlačilačkom hegemonizmu i megalomanskom šovinizmu izrabljivačkih vladajućih klasa Mađarske.

3. Vođe ugarsko-hrvatskih jakobinaca su i prvi teoretičari i ostvarivači narodne vlasti i narodne države.[385] To, što u svom pokušaju nisu uspjeli, nimalo ne umanjuje veliko značenje toga njihova podviga.

Svojom dobro smišljenom, dosljednom i požrtvovnom borbom, da se revolucijom paralelno ostvari i vanjsko, nacionalno oslobođenje od austronjemačke vladavine, i socijalno od vlastite izrabljivačke vladajuće feudalne klase, Martinovićevi jakobinci su preteče svih onih kasnijih, jedino ispravnih shvaćanja i borbi za istovremeno i nacionalno i socijalno oslobođenje revolucionarnim putem, čiji su početni teoretičari kod nas bili socijalisti Svetozara Markovića, a konačni realizatori nosioci naše Narodne revolucije.[386]

I kao što je naš radnički pokret od godine 1917. bio odgovor Velikoj Oktobarskoj Revoluciji i povezao našu zemlju s aktuelnim revolucionarnim zbivanjem u svijetu i s internacionalnom borbom radničke klase za socijalizam, tako je sto i dvadeset godina ranije, u prelomno doba Francuske revolucije, Martinovićev pokret značio »odgovor naših svijetlih umova Evropi i ljudskoj zajednici.«[387] povezujući ugarske i naše zemlje s tada aktuelnom demokratskom revolucijom u svijetu.

Zbog tih svojih pozitivnih a dosad kod nas uglavnom neispitanih osobina pokret ugarsko-hrvatskih jakobinaca i, naročito, djela njegovih glavnih vođa, Ignjata Martinovića i Josipa Hajnóczyja, zaslužuju da budu s naše strane temeljito proučena, a ona najglavnija (koja se još uvijek dobrim dijelom nalaze u rukopisu) i izdana. Dok se taj posao ne svrši, ne može se dati ni potpuni prikaz ni definitivna ocjena Martinovićeve zavjere, koja je od velikoga interesa za historiju revolucionarne teorije i prakse modernih nacionalnih i socijalnih pokreta. Zato i ova radnja treba prije svega da posluži kao poticaj za takvo svestrano, filozofijsko, sociološko i historiografsko istraživanje Martinovićevih i Hajnóczyjevih spisa i njihove revolucionarne akcije.

[385] »On (Hajnóczy) je taj, koji je u svojoj mašti sagledao buduću narodnu državu, koja počiva na slobodi i jednakosti.« (Isto, str. 82–83.)

[386] Isporedi V. Bogdanov, *Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja.* Rad Jugoslavenske akademije, knjiga 300. Zagreb 1954.

[387] Koroda, navedeno djelo str. 21.